Mekke'ye Giden Yol

Muhammed Esed

18. BASKI

[EDEBİYAT]

insan yayınları

insan yayınları : 9
edebiyat dizisi : 2

Copyright©**insanyayınları**

on sekizinci baskı, 2013

yayıncı sertifika no: 12381
isbn 978-975-7732-46-4

orijinal ismi
the road to mecca

mekke'ye giden yol
muhammed esed

çeviren
cahit koytak

içdüzen
insan

kapak düzeni
erhan akçaoğlu

baskı-cilt
aktif matbaa ve reklam hiz. san. tic. ltd. şti.
söğütlüçeşme mah. halkalı caddesi
no: 245/1-A küçükçekmece/istanbul
tel: 212 - 698 93 54 - 55
matbaa sertifika no: 13978

insan yayınları
mehmet akif caddesi
kestane sok. no: 1 güngören/istanbul
tel: 0212-642 74 84 faks: 0212-554 62 07
www.**insanyayinlari**.com.tr
insan@**insanyayinlari**.com.tr

MEKKE'YE GİDEN YOL

MUHAMMED ESED

Çeviren
Cahit KOYTAK

insan yayınları

MUHAMMED ESED (Leopold Weiss)

Yahudi asıllı Avusturyalı gazeteci, yazar ve araştırmacı. 1900 yılında, önceleri Polonya'da, sonra Avusturya'da kalan Lwow kentinde doğdu. Gazeteci olarak Orta Doğu'ya yaptığı uzun seyahatlerden sonra, 1926'da Müslüman oldu. Libya bağımsızlık mücadelesine katıldı. 1942'de babası ve kızkardeşi Nazi toplama kamplarında öldürüldü. 1947 yılında, yeni kurulan Pakistan devletinin politik organizasyonunun dayanacağı temel ilkeleri araştıran "İslâmî Tecdit Kurumu"na üye seçildi. Sonra Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu Bölümü Başkanlığı'na getirildi. 1952 yılında Pakistan'ın Birleşmiş Milletler'deki ve Pakistan Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevlerinden istifa etti.
Mekke'ye Giden Yol, 1967'de, birtakım bölümleri atlanarak Türkçe'ye çevrildi. İngilizce kaleme alınan kitap, Almanca, İsveççe, Fransızca, Arapça, Japonca, Urduca, Hintçe ve Endonezyaca'ya çevrildi. Elinizdeki çeviri, İngilizce (New York, 1954) ve Arapça (Lübnan 1977, 5. bs.) metinleri esas alınarak, karşılaştırmalı ve tam metin olarak yeniden yapıldı.

İÇİNDEKİLER

Kitabın Hikâyesi ...7

birinci bölüm
SUSUZLUK ...21

ikinci bölüm
YOLUN BAŞLANGICI ...61

üçüncü bölüm
RÜZGÂRLAR 95

dördüncü bölüm
SESLER ...137

beşinci bölüm
RUH VE TEN ...179

altıncı bölüm
RÜYALAR ...215

yedinci bölüm
YOLUN YARISI ...243

sekizinci bölüm
CİNLER ...285

dokuzuncu bölüm
İRAN MEKTUBU ...325

onuncu bölüm
DECCAL ...369

on birinci bölüm
CİHAD ...409

on ikinci bölüm
YOLUN SONU ...447

KİTABIN HİKÂYESİ

Bu kitapta anlatacağım hikâye, ne toplum hayatında oynadığı rolden ötürü öne çıkmış birinin otobiyografisi, ne de salt bir serüvenin hikâyesi. Evet diyebilirim ki başımdan pek çok garip serüven geçti, ama bunlar hiçbir zaman, içimde olup bitenlerin bir yankısı, bir uzantısı olmaktan ileri geçmedi. Anlatacaklarım, imân yolunda önceden tasarlanmış zorlu bir arayışın hikâyesi de değil; çünkü bu imân, ona ulaşmak yolunda benden öyle özel bir çaba beklemeden, zaman içinde kendiliğinden doğdu içime. Hikâyem, sadece bir Avrupalının İslâm'ı keşfedip tanıması ve Müslüman toplumla bütünleşmesinin hikâyesi...

Bu hikâyeyi yazmayı hiç düşünmemiştim; çünkü doğrusu hayatımın benden başka kimsede özel bir ilgi uyandıracağına ihtimal vermiyordum. Ne var ki, Batı'dan yirmi beş yıllık bir ayrılıktan sonra 1952 yılının başlarında Paris'e sonra da New York'a gittiğimde bu düşünceden vazgeçmek zorunda hissettim kendimi. Batılı bir geçmişten gelip de Pakistan'ın Birleşmiş Milletler'deki Yetkili Temsilcisi olarak görev yaparken pek tabii herkesin gözü bendey-

di; o günler Avrupalı, Amerikalı dost ve tanıdıkların arasında derin bir merak uyandırıyordum herhalde. Önceleri beni, Doğulu bir hükûmetin özel bir amaçla görevlendirdiği Avrupalı bir 'uzman' yerine koydular; ve bu durumda ben doğal olarak hesabına çalıştığım ulusun yaşama tarzını, geleneklerini benimsemiş biri olarak görünüyordum onlara.

Fakat ne zaman ki Birleşmiş Milletler'deki etkinliklerim benim sadece 'işlevsel' olarak değil, aynı zamanda duygusal ve zihinsel olarak da kendimi bütünüyle İslâm dünyasının politik ve kültürel hedefleriyle özdeşleştirdiğimi ortaya koydu; işte o zaman bir çeşit şaşkınlığa düştü dostlarım. Geçmişimi, geçmişteki deneyimlerimi merak edenlerin sayısı giderek arttı. Meslek hayatıma Kıta gazetelerinin dış haberler muhâbiri olarak başladığımı, Orta Doğu'da yıllar süren uzun gezilerden sonra 1926'da Müslüman olduğumu, altı yıla yakın bir süre Arabistan'da kalarak Kral İbn Suûd'un dostluğunu kazandığımı ve Arabistan'dan ayrıldıktan sonra da Hindistan'a giderek orada 'Pakistan ülküsünün manevi babası' Muhammed İkbâl'le, bu büyük Müslüman şair-filozofla tanıştığımı öğrendiler. Beni, Doğu Türkistan, Çin ve Endonezya'ya yapmayı tasarladığım geziden vazgeçiren ve o günlerde İkbâl'in hayal hanesinde bir düş olmaktan pek de ileri gitmeyen müstakbel İslâmî devletin entelektüel temellerinin açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olmak üzere Hindistan'da kalmak konusunda ikna eden de yine İkbâl'in kendisi oldu. İkbâl için olduğu kadar benim için de, İslâm'ın yoklayan umutlarının gerçekleştirilmesi, yalnızca soy birliğiyle değil, ortak bir ideolojiye duyulan bağlılıkla da kaynaşmış bir toplumun politik bütünlüğünün oluşturulması yönünde tutulacak yolu, biricik yolu simgeliyordu bu düş. Araştırmalarımla, yazılarımla, konferanslarımla yıllar boyu bu fikre adadım kendimi; ve zamanla İslâm hukuku ve kültürünün yorumcusu olarak bir çeşit ün kazandım. 1947 yılında Pakistan devleti kurulduğu zaman, Hükûmet tarafından, yeni oluşan politik organizasyonun dayanacağı devlet ve toplumun ideolojik kurumunu örgütlemek ve yönetmek üzere göreve çağırıldım. Bu kurum bünyesinde iki yıl süren son derece ak-

tif ve uyarıcı çabalardan sonra Dışişleri Servisi'ne geçerek Pakistan Dışişleri Bakanlığı'nda Orta Doğu Bölümü Başkanlığı'na atandım; bütün gücümle Pakistan'ın İslâm dünyasıyla olan bağlarını pekiştirmeye çalıştığım bu görevdeyken, günün birinde kendimi New York'ta Pakistan'ın Birleşmiş Milletler Delegesi olarak buldum.

Bütün bunlar, bir Avrupalının her nasılsa içinde bulunduğu Müslüman bir toplumla sağlayabileceği yüzeysel bir yakınlıktan, ârizî bir bütünleşmeden çok daha ötede bir şeyler ifade ediyordu benim için; bütünüyle farklı bir kültürel ortamdan bir diğerine tâ yürekten, bilinçli bir geçişi yansıtıyordu bu daha çok. Ve bu durum, Batılı dostlarımın çoğuna ister istemez tuhaf görünüyordu. Batı'da doğup büyüyen birinin, görünüşte herhangi bir art niyet taşımadan, böylesine içten, böylesine kendini vererek İslâm dünyasıyla kaynaşabileceğine bir türlü inanamıyorlardı. Böyle biri için Batı'nın kültürel mirasını İslam'ınkiyle değiştirmek nasıl mümkün olmuştu? Ona, Batılı kavramlara göre her bakımdan daha aşağı düzeyde olduğundan öylesine emin gözüktükleri dinsel ve toplumsal bir ideolojiyi benimseten neydi?

O zaman soruyordum kendime: Batılı dostlarım bu kanaatlerinden niçin böylesine kuvvetle emin olsunlardı? Onlardan biri İslâm hakkında doğrudan vukuf kazanmak yolunda sahiden herhangi bir zahmete katlanmış mıydı? Yoksa İslâm hakkında bütün bildikleri, önceki kuşaklardan aktarılan birtakım basmakalıp, çarpık görüşlerden mi ibaretti? Dünyayı, bir yanda Yunanlı ve Romalılar, öte yandan da 'barbarlar' olarak ikiye ayıran eski Greko-Romen düşünce tarzı, kendi kültürel yörüngesinin dışında hiçbir şeye pozitif bir değer yakıştırmaya yanaşmayan Batılı kafalarda bu kadar derinlere mi kök salmıştı?

Yunan ve Roma çağlarından bu yana Avrupalı düşünür ve tarihçiler, dünya tarihini nedense hep Avrupa tarihi ve Batı'nın kavramlarıyla değerlendirmek eğilimini göstermişlerdir. Batı-dışı uygarlıklar, bizzat varoluşlarıyla, ya da bünyelerinde oluşan özgün hareketlerle ancak Batılı insanın kaderi üzerinde doğrudan bir etki

ortaya koydukları, ya da koyageldikleri sürece görüş alanına girmişlerdi; bunun içindir ki, Batılının gözünde dünyanın ve çeşitli dünya kültürlerinin tarihi, son tahlilde, Batı tarihinin genişletilmiş bir kopyasından başka bir şey değildir.

Böylesine daraltılmış bir bakış açısı, ister istemez çarpık bir perspektif ortaya koymaya mahkûmdur. Kendi uygarlığının sorunlarını, kendi kültürünü olanca ayrıntısıyla, parlak renkler içinde tasvir edip, öteki kültür ve uygarlıklara ancak göz ucuyla bakan bir yazın geleneği içinde biçimlenen sıradan bir Avrupalı ya da Amerikalının, Batı'nın kültürel deneyiminin dünyanın öteki bölgelerindeki deneyimlerden sadece üstün olmakla kalmayıp, ayrıca onlardan bütünüyle bağımsız olduğu ve bu nedenle Batılı yaşam tarzının, diğer yaşam tarzları için de bir değerlendirme ölçüsü, oluşturan tek geçerli yaşam tarzı olduğu - elbette Batılı 'norm'larla uyuşmayan her türlü entelektüel kavramın, toplumsal kurumun ve ahlâkî değerin, tartışmasız, daha aşağı düzeyden bir oluşumun eseri olduğunu sezindirmesi sûretiyle- yanılgısına düşmesi işten bile değildir. Yunanlı ve Romalının izinden giden Batılı, bütün 'öteki' uygarlıkların Batı'nın üzerinde öylesine yanılmazcasına yürüdüğü 'ilerleme' yolunda karşılaşılan bir dizi tökezleme deneyinden ibaret olduklarını, ya da son bölümünü kuşkusuz Batı uygarlığının oluşturduğu tek ve aynı kitabın birbirini izleyen bölümlerinden başka bir şey olmadıklarını düşünmekten pek hoşlanır.

Bu kanaatimi, bilgince düşünmeye yatkın, zengin bir entelektüel donanıma sahip Amerikalı bir dostuma açtığım zaman, bu dostum önce biraz şüpheci göründü.

"Muhakkak ki," dedi, "eski Yunanlıların da, Romalıların da yabancı uygarlıklara yaklaşımları sınırlıydı; ancak bu sınırlılık, onlarla, onların dışında kalan dünya arasındaki iletişim zorluklarının kaçınılmaz sonucu değil miydi? Ve bu zorluklar modern çağda büyük ölçüde aşılmamış mıdır? Öte yandan, biz Batılılar bugün artık kendi kültürel yörüngemizin dışında olup bitenlere de yoğun bir ilgi duyuyoruz. Sadece son çeyrek yüzyılda Doğu sanatı ve felsefesi

üzerine, Doğulu ulusların zihnini kurcalayan politik düşünceler üzerinde Avrupa'da yayınlanan yığınla kitabın varlığını unutmuyorsunuz umarım. Haksever birinin tutup, Batılıların başka kültürlerin önerebilecekleri değerleri anlamaya istekli olduklarını görmezlikten gelmesi mümkün mü?"

"Bir dereceye kadar haklısınız." diye cevap verdim, "İlkel Greko-Romen tavrının günümüzde artık her alanda kullanışlı olmadığı pek şüphe götürmez. Ortada başka hiçbir neden olmasa dahi, sağduyu sahibi Batılı düşünürlerden birçoğunun gözü açılıp da pek çok bakımdan kendi uygarlıklarına şüpheyle bakmaya, kendilerine başka uygarlıklarda esin kaynağı aramaya başlamaları, bu kurumlu tavrın sertliğini büyük ölçüde yitirdiğini gösteriyor. Bu düşünürlerden bazıları beşerî ilerlemenin pekalâ birden çok senaryosu, birden çok hikâyesi olabileceğini düşünmeye başlamışlar ve bu düşünceye de yalın bir gerçekten, insanlığın tarihsel anlamda homojen bir varlık ya da homojen bir oluşum değil, fakat insan hayatının amacı ve anlamı bakımından birbirinden çok farklı düşünsel yönsemeler gösteren bir gruplar çeşitlemesi olduğunu düşünmüşlerdir. Hâlâ Batı'nın, Yunan ve Romalılara nazaran yabancı kültürlere daha az küçümser bir tavırla baktığını sanmıyorum; olsa olsa onlardan daha hoşgörülü bir çizgiye gelmiş olduğu söylenebilir. Kaldı ki, bu hoşgörü de İslâm'a karşı değil de, sadece ruhen yoksullaşan Batı'nın gözünde bir tür manevî câzibe taşıyan ve daha da önemlisi, Batı'nın değerleri için gerçek bir tehdit oluşturamayacak kadar Batılı dünya görüşüne yabancı birtakım başka Doğu kültürlerine karşı gösterilen bir hoşgörü olmaktan öteye geçmemektedir."

"Bununla ne demek istiyorsunuz?"

"Şunu demek istiyorum ki," dedim, "bir Batılı, sözgelimi Hinduizm'den ya da Budizm'den söz ederken, bu öğretilerle kendi dünya görüşü arasında köklü birtakım uyuşmazlıklar bulunduğunun her zaman farkındadır. Bu öğretilerin şu ya da bu yanına hayranlık duyabilir, ama hiçbir zaman onları tutup kendi dünya görüşünün yerine koymayı aklından geçirmez. Çünkü bunun imkânsızlığını tâ baş-

tan kabullenmiştir; yine de kendisine bütünüyle yabancı olan bu kültürleri belli bir temkin ve ılımlılık içinde ve çoğu zaman da sempatik bir gözle değerlendirebilmektedir. Ama sıra İslâm'a, Batılı değerlere hiç de Hindu ya da Budist öğretiler kadar yabancı olmayan İslâm'a geldi mi, Batı'nın o bildik ılımlılığı, hemen hiç şaşmaz biçimde yerini derhal duygusal önyargılara bırakır. Bazen düşünüyorum da, bunun nedeni, pekâlâ İslâmî değerlerin, ruhsal ve toplumsal alanda pek çok Batılı değerlere yakın olması olabilir."

Ve ona Batı edebiyatında, çağdaş Batı politik düşüncesinde öylesine sık rastlanan, İslâm'a karşı derinliğine kök salmış şu bildik önyargının belki de daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecek bir kuramdan, yıllar önce düşündüğüm bir kuramdan sözederek sürdürdüm sözlerimi.

"Bu önyargı hakkında gerçekten inandırıcı bir açıklama bulmak için," dedim, "tarihi derinliğine kurcalamak ve Batı ile İslâm dünyası arasındaki ilk ilişkilerin psikolojik arka planını anlamaya çalışmak gerekir. Batı'nın İslâm hakkında bugün duyup düşündüğü şeyler, Haçlı Seferleri sırasında oluşan izlenimlerden, daha teknik bir deyimle damgalanmalardan kaynaklanmaktadır."

"Haçlı Seferleri mi?" diye hayretle bağırdı dostum, "yapmayın dostum; neredeyse bin yıl önce geçen olayların XX. yüzyıl insanı üzerinde hâlâ etkili olduğunu söylemek istemiyorsunuz herhalde?"

"Ne yazık ki öyle! Bunun inanılmaz göründüğünü biliyorum; peki çoğu tezâhürleriyle yetişkin bir kişinin duygusal hayatının, -yani şu 'kişilik' dediğimiz terim çevresinde aklımıza gelen bütün o anlaşılmaz gibi görünen eğilimlerin, hazların, saplantı ve önyargıların- geriye doğru izlenerek kişinin tâ formatif çağdaki deneylerine, ilk çocukluk deneyimleriyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermeye çalışırken psikanalistlerin ilk keşiflerinin karşısına çıkan kuşkuculuğu hatırlamıyor musun? Çocuklar için olduğu gibi, onlar için de bu ilk deneyimler hoşnutluk da uyandırabilirler, elem de; tam anlamıyla akılcı bir tutuma yol açabilecekleri gibi, tersine, çocuğun olaylara yaklaşımında görüldüğü türden safdil yanılsamalara

da sürüklenebilirler. Bu türden her yaşantının ya da deneyimin biçimlendirici, damgalayıcı etkisi, öncelikle olayın, yaşandığı andaki orjinal şiddetiyle orantılıdır. Haçlı Seferlerinden hemen önceki yüzyıl, yani Hıristiyanlığın ilk bin yılının sonlarına rastlayan dönem de, pekalâ Batı uygarlığının ilk çocukluk çağı olarak tanımlanabilir..."

Kendisi de bizzat tarihçi olan dostuma, Roma İmparatorluğunun yıkılışını izleyen karanlık yüzyıllardan bu yana Avrupa'nın ancak o çağda, Haçlı Seferleri arefesinde, kendi kültürel yönünü seçmeye, fark etmeye başladığını hatırlatarak sürdürdüm sözlerimi. Nerdeyse bütünüyle unutulmuş bir Roma İmparatorluk mirasından bağımsız, yeni edebiyatlar ancak o çağda Avrupa dillerinde boy göstermiş; Batı Hıristiyanlığının dinî tecrübesinden esinlenen güzel sanatlar, saldırgan Got, Hun ve Avar akınlarının yol açtığı uyuşukluktan sıyrılarak o çağda çiçeklenmeye başlamış ve erken Orta Çağ'ın katı koşullarından yepyeni bir kültürel dünya biçimlenmeye yüz tutmuştu. Avrupa gelişiminin işte bu son derece duyarlı, kritik evresindedir ki, Haçlı Seferlerinin marifetiyle, tarihinin en korkunç, modern bir terimle ifade edersek en 'travmatik' (yaralayıcı) şokunu yaşadı.

Kendini henüz bulmaya başlamış bir uygarlığın üzerinde, düşünülebilecek en derin kollektif damgalanmaydı Haçlı Seferleri. Tarihsel bağlamda ifade edecek olursak, Avrupa'nın kendini kültürel bir birlik içinde görmek yolunda yaptığı ilk ve bütünüyle başarılı en büyük girişimi simgeliyordu. Avrupa'nın daha önce ve daha sonra yaşadığı hiçbir olay, uyandırdığı coşku ve heyecan bakımından Birinci Haçlı Seferi'yle kıyaslanamaz. Kıtayı bir sarhoşluk dalgası kaplamıştı. Ortak bir coşku Kıta tarihinde ilk kez devletler, kavimler ve sınıflar arasındaki bütün engelleri aşarak bir anafora dönüştü. Haçlı Seferlerinden önce aralarında Roma İmparatorluğu'nun döküntüsü durumundaki feodal krallıklar, prenslikler olmaktan; yüzeysel olarak Hıristiyan inancını benimsemiş olmaktan başka hemen hemen ortak hiçbir değeri bulunmayan Franklar, Saksonlar, Germenler, Bulgarlar, Sicilyalılar, Normanlar ve Lombardlardan oluşan bir kavimler, kabileler karmaşası hakimdi Kıta'da;

ama Haçlı Seferleri sırasında ve onlar sayesinde bu kavim ve kabileler arasındaki dinsel bağ, ilerde kültürel planda bir "Avrupa" imajının doğmasını sağlayacak, istisnasız bütün Avrupalılar için yepyeni bir aksiyon birliğine, ortak bir davaya, dinsel-politik nitelikli bir "Hıristiyanlık" kavramına dönüştürüldü. 1095'de Papa II. Urban, Clermont'daki ünlü söylevinde Hıristiyanları, Kutsal toprakları elinde tutan şu 'lanetli kavme' karşı savaşa çağırırken, aynı zamanda -belki ne olduğunu kendisi de bilmeden- Batı uygarlığının üstünlük beratını da ilan ediyordu.

Haçlı Seferlerinin sarsıcı deneyimi, Avrupa'ya birliğini ve kültürel bilincini kazandırdı; ama bu deneyim, Batılı gözlere bundan böyle içinde İslâm'ı görecekleri bulanık, sahte bir renk bulaştırmaya yazgılı bir deneyimdi. Bunun nedeni sadece Haçlı Seferlerinin savaşı, kan dökmeyi amaçlamış olmasından gelmiyor; çünkü uluslar arasında sürdürülen nice savaşlar, sonradan unutulmuş, başlangıçta giderilmez gibi görünen nice düşmanlıklar zamanla dostluğa dönüşmüştür. Haçlı Seferlerinin yol açtığı yıkım, sadece silahlı bir çatışma olmakla sınırlı değildi. Bu yıkım, her şeyden önce ve her şeyden çok entelektüel bir yıkımdı; İslâm öğreti ve ideallerini bilerek çarpıtmak, yanlış yorumlamak yoluyla İslâm dünyası hakkında Batılı zihinlerde yol açılan entelektüel bir zehirlenme... Öyle ya, kutsal savaş için yapılan çağrının sür-git etkili olabilmesi için İslâm Peygamberinin ister istemez 'Anti-Christ' olarak damgalanması, getirdiği dinin de ahlâksızlığın, sapıklığın kaynağı olarak en ürkütücü deyimlerle yansıtılması gerekirdi. Bunun gibi İslâm'ın, ruhun ve yüreğin arınması yerine, törensel örflere dayanan bir ham şehvet, kaba kuvvet dini olduğu yolundaki şu ürkütücü imaj da Haçlı Seferleri sırasında Batılı zihinlere sokuldu ve orada kala kaldı. Ve yine o dönemde, bağlılarına bütün öteki rasullere saygılı olmayı öğütleyen Allah Rasûlü Muhammed'in (s.a.v.) adı, Avrupalının dilinde bir horgörü ve aşağılama belirtisi olarak "Mahound"a dönüştü. Bağımsız araştırma ruhunun boy göstereceği çağ henüz çok ilerdeydi; hâkim güçler için, Batı'nın dininden de uygarlığından da böylesine farklı değerler taşıyan bir din ve uygarlığa karşı kin ve

nefret tohumları ekmek çok kolaydı. Bunun içindir ki, Hıristiyanlığın Güney Fransa'da "putperest" Müslümanlara karşı elde ettiği masalsı zaferi terennüm eden ünlü Roland şarkısının (Chanson de Roland), söz konusu çarpışmalar sırasında değil de ancak üç asır sonra, yani ilk Haçlı Seferinden hemen önce yakılıp, çok geçmeden Avrupa'nın bir tür "millî marşı" haline gelmesi bir rastlantı değildi kuşkusuz. Bunun gibi, söz konusu epiğin, önceki dönemlerin yerel edebiyatlarından apayrı bir 'Avrupa' edebiyatının doğuşunu haber vermesi de bir rastlantı değildir; çünkü bu dönemden sonra İslâm düşmanlığı, Avrupa uygarlığının beşiğinde artık sür-git salınıp duracaktır.

Batı'nın İslâm'a karşı beslediği bu eski, bu dinsel kökenli kinin, dinî düşüncenin, Batılı insanın hayatındaki yerini nerdeyse büsbütün kaybettiği bir çağda dahi bilinç altında sürüp gelmesi tarihin bir cilvesi, bir ince alayı olsa gerek. Fakat bu durum yine de göründüğü kadar şaşırtıcı değil. Çünkü biliyoruz ki, kişi kendisine çocukluğunda verilen dinsel inançları yüzeyinde bütünüyle yitirse bile, kökenleri bakımından irrasyonel planda kişinin bütün sonraki hayatı boyunca etkili olmakta devam ederler...

"Ve Batı uygarlığının," dedim, "Batı uygarlığı dediğimiz şu kollektif kişiliğin başına gelen de tamamı tamamına budur işte... Haçlı Seferlerinin gölgesi bugün de Batı'nın üzerinde dolaşıyor; ve Batı İslâm'a ve Müslüman dünyaya duyduğu bütün tepkilerinde bu dokuz canlı hayaletin derin izlerini taşıyor..."

Dostum uzun bir süre sessiz kaldı. Onun, elleri paltosunun cebinde, koşarmışcasına başını sallayarak odayı adımlayıp duran ince, uzun görüntüsü hâlâ gözlerimin önünde.

"Kuramınızı öyle ilk ağızda değerlendirebilecek durumda olmasam da..." dedi sonunda, "söylediklerinizde gerçek payı olabilir tabii... Bilmiyorum... Ama yine de bana anlattıklarınıza bakarak sormak isterdim: Size öylesine yalın ve açık görünen hayatınızı Batılıların son derece ilginç ve olağanüstü bulacaklarını hiç düşünmediniz mi? Anılarınızı onlarla paylaşmak istemez miydiniz? Neden

otobiyografinizi yazmıyorsunuz? Son derece etkileyici bir eser olacağından eminim!"

"Neden olmasın" diye gülerek cevapladım onu, "günün birinde Dışişleri'nden ayrılıp kendimi böyle bir kitap yazmak hevesine kaptırabilirim pekâlâ. Ne de olsa yazmak benim asıl mesleğim..."

O gün sadece lâtife olarak söylediğim bu söz, haftalar, aylar sonra, hissedilemez bir biçimde giderek lâtife olmaktan çıktı. Oturup hayat hikâyemi yazmayı ve böylece İslâm dini ve kültürüyle Batılı zihinler arasına konmuş kalın örtülerin kaldırılmasına az da olsa yardımcı olmayı ciddi olarak düşünmeye başladım. Beni İslâm'a ulaştıran yol, başkalarından birçok bakımdan farklılık gösteriyordu: Benim Müslüman oluşum, Müslümanlar arasında uzun yıllar yaşamış olmamdan ileri gelmiyordu; tersine İslâm'ı benimsediğim için Müslümanlar arasında yaşamayı seçtim ben. Bir başkasının da pekalâ yürütebileceği diplomatik bir görevi sürdürmek yerine, kişisel izlenimlerimi Batılı okuyucuya aktararak, İslâm dünyasıyla Batı dünyası arasındaki karşılıklı anlayış ve yakınlaşmanın geliştirilmesine katkıda bulunamaz mıydım? Her şey bir yana, aklı başında herkes, Pakistan'ın Birleşmiş Milletler Temsilciliğini yapabilirdi; ama kaç kişi Batılılara benim gibi İslâm'ı anlatabilirdi? Bir Müslümandım, fakat aynı zamanda Batı kökenliydim de; o halde İslâm'ın hem de Batı'nın entelektüel dilini kullanabilirdim...

Ve böylece, 1952 yılının sonlarına doğru Pakistan Dışişleri Bakanlığından istifa ederek bu kitabı yazmaya koyuldum. Kitabın Amerikalı dostumun umduğu gibi 'etkileyici' olup olmadığı hakkında bir şey diyemem. Yıllarca süren ve geniş bir coğrafî alanda yaşanan karmaşık bir gelişimin izini yalnızca birkaç eski dostun, dağınık günlüklerin ve bir zamanlar gazetelere yazdığım bazı makalelerin yardımıyla belleğimde yeniden yakalamaya çalıştım sadece.

Ve işte, tüm hayatımın değil, yalnızca Hindistan'a gitmek üzere Arabistan'dan ayrılmadan önceki yılların, Libya Çölü'yle Pamir'in karlı tepeleri arasındaki bütün o uçsuz bucaksız ülkelerde

geçen heyecan verici gezi yıllarının hikâyesi. Okuyucu akıldan çıkarmamalıdır ki hikâye, aktüel zaman kesiti olarak 1932 güzünde Arabistan içlerinden Mekke'ye yaptığım son yolculuk dolayımında anlatılmıştır; çünkü hayatımın izleyeceği yol, seçtiğim yaşama biçimi, bu yirmi üç gün süren yolculuk sırasında açıklık kazandı benim için.

İlerdeki sayfalarda tasvir edilen Arabistan bugün yok artık. Issızlığı ve bütünlüğü, kuvvetle fışkıran petrol ve petrolün getirdiği altın sayesinde dağılıp gitti. O sınırsız yalınlığı, insanlık için eşsiz ve değerli pek çok şeyle birlikte yitip gitti. Değerli bir şeyini ebediyyen kaybetmiş birinin duyduğu acıyla hatırlıyorum, şimdi o son, uzun çöl yolculuğunu; hecin develeri üzerinde iki adam, bir ışık seli içinde gidiyor, gidiyorduk...

Birinci Bölüm

SUSUZLUK

1

güneş alevler salıyor... Titriyor, parıldıyor, som ışık içinde yüzüyor her şey. Tepeler, kum tepeleri, önümüzde ve ardımızda kızıl ve portakal renkli tepeler... Issızlık, yanan ve yakan sessizlik. Ve biz, hecin develeri üzerinde iki yolcu, bir beşikte salınır gibi, insana gündüzü ve içindekileri, güneşi ve sıcak rüzgârı, uzun upuzun yolu unutturan bir uykuda ilerliyoruz. Doruklarda biten dağınık, kupkuru ot öbekleri... ve ötede beride dev yılanlar gibi kum üzerinde gezinip duran yamru yumru hamd çalıları... Eyer üzerinde sallanıyorsunuz, uyku iyiden iyiye bastırıyor ve insan artık develerin ayakları altındaki kumun hışırtısından, eyer heybesinin dizlere sürtünüşünden başka hiçbir şey duymaz oluyor. Yüzünüz güneşe ve rüzgâra karşı küfiye ile sarılı; ve Teyma kuyularına doğru çölü geçerken sürüklediğiniz kendi yalnızlığınız sanki, maddî ve somut bir nesne gibi, onunla birlikte ve onu aşarak, susuzlara su bahşeden gizemli Teyma kuyularına doğru ilerliyorsunuz...

Bir ses işitiyorum, "... Nufud'u geçerek dosdoğru Teyma'ya ..." diyor; düşte miyim, yol arakadaşım mı konuşuyor, kestiremiyorum.

"Bir şey mi dedin, Zeyd?"

"Teyma kuyularını görmek için" diyor yol arkadaşım, "Nufud'u aşmayı herkes göze alamaz diyordum..."

Zeyd'le ben, Kral İbn Suûd'un davetlisi olarak gittiğimiz, Necid-Irak sınırındaki Kasr Ataymin'den dönüyoruz. Özel görevimi yerine getirmiş ve bana kalan bu geniş zamandan yararlanarak, yaklaşık iki yüz mil güneybatıdaki o uzak ve kadim Teyma vadisini görmeye karar vermiştim. Eski Ahid'in Teyma'sı, İşaya'nın "Teyma diyarının sakinleri susuz olana su verdi." dediği Teyma... Teyma'nın bereketli suları, Arabistan'ın hiçbir yöresinde benzeri bulunmayan o büyük kuyuları, İslâm öncesi çağlarda Teyma'yı kervan ticareti için büyük bir merkez ve erken Arab kültürünün beşiği haline getirmişti. Öteden beri görmek isterdim orayı; ve böylece dolambaçlı kervan yollarını terk ederek, doğru Kasr Ataymin'den vurup, Büyük Nufud Çölü'nün kalbine, Merkezi Arabistan yaylalarıyla Suriye Çölü arasında öylesine güçlü, öylesine kendinden emin bir görünüş içinde uzanan o kızıl kum çölünün tam ortasına daldık. Issız bucaksız çölün bu bölümünde ne yol, ne iz vardı. Yumuşak uysal kumda, her şeyi silip süpüren rüzgârın önünde ne insanların ayak izleri uzun süre dayanabiliyordu ne de hayvanların; yolcuların gözlerini dikipte uzun süre izleyebilecekleri hemen hiçbir nirengi noktası yok önlerinde. Rüzgâr vuruşları altında kum tepecikleri durmadan silüetlerini değiştiriyor; yavaş hissedilmez bir devinimle biçimden biçime giriyorlar; tepeler alçalarak vadilere, vadiler kabara kabara, rüzgârın önünde belli belirsiz hışırdayan ve develerin ağzında bile kül gibi acı bir tad bırakan kuru cansız otlarla benekli yeni yeni tepelere dönüşüyor.

Çölü değişik yönlerden pek çok kere katetmiş olmama rağmen yine de tek başıma yolumu bulabileceğimden emin değildim; bunun içindir ki Zeyd'in yanımda bulunmasından hoşnuttum. Ne de olsa, onun memleketi burası. Büyük Nufud'un güney ve doğu yörelerinde yaşayan ve yoğun kış yağmurları başlayıp da kum tepeciklerini bereketli çayırlara dönüştürdüğü zaman develerini getirip

birkaç ay boyunca ortasında otlatan Şammar kabilesine mensuptu Zeyd. Çölün huyu, çölün doğası kanına işlemişti. Zeyd'in yüreği onun sınırsız dönüşümleriyle uyum içinde çarpıyordu.

Zeyd, diyebilirim ki, tanıdığım en yakışıklı adam; geniş alınlı, ince, orta boylu, biçimli kemikleriyle güçlü, sırım gibi bir bedevi. Çıkık elmacık kemikleri, keskin ve tutkulu ağzıyla buğday renkli uzunca yüzünde çöl Arablarına özgü o bildik ağır başlılık, içten gelen canayakınlık, onur ve metanet okunuyor. Saf bedevî kanıyla Necid'in şehir hayatının mutlu, uyumlu bir karışımı: Bedevînin duygusal kararsızlığına düşmeden onun içgüdüsel güvenini; şehirlinin çokbilmişliğine kendini kaptırmadan onun pratik zekâsını, bilgeliğini taşıyor davranışlarında. O da benim gibi macera peşinde koşmuyor, ama maceradan hoşlanıyor. İlk gençlik çağından bu yana hayatı heyecan veren sayısız olaylarla dolu. Büyük Savaş sırasında onu, daha çocuk denecek yaşta, Türk yönetiminin Sina seferi için düzenlediği başıbozuk deve müfrezelerinde süvari olarak görüyoruz; sonra Şammar topraklarını İbn Suûd'a karşı savunan bir yurtsever; sonra Fars Körfezi'nde silah kaçakçısı; bu arada Arap dünyasının çeşitli bölgelerinde pek çok kadının kara sevdalısı (kuşkusuz bu kadınların hepsi bir zamanlar onun meşru karısı olmuş, sonra da yine meşru yollarla boşanmışlardı); Mısır'da at tüccarı; Irak'ta paralı asker ve en son olarak da hemen hemen beş yıldır benim Arabistan'da yol arkadaşım.

Ve şimdi, 1932 yılının bu yaz sonunda, geçmişte olduğu gibi yine yalnızlığımızı kum tepeleri arasında sürükleyerek, uzak mesafelere dağılmış kuyulardan birinde ya da ötekinde konaklayıp yıldızların altında geceleyerek birlikte yol alıyoruz onunla. Kızgın kum üzerinde develerin bitmeyen ayak hışırtıları ve yürüyüş sırasında bazen develerin adımlarının ritmine uyarak Zeyd'in mırıldandığı şarkılar... Kahve, pirinç ve kısmetli olduğumuz günler av hayvanlarının pişirildiği gece kampları; geceleri kum üzerinde yatarken bedenlerimizi yalayarak geçen serin rüzgâr; kumtepelerinin ardından kıpkırmızı, neredeyse donanma fişeği gibi patlayarak doğan çöl güneşi; ve tıpkı bugün olduğu gibi, her nasılsa suya kavuşan bir bitkide uyanan hayat mucizesi ...

Öğle namazı için mola vermiştik. Ellerimizi, yüzümüzü, ayaklarımızı yıkarken, su tulumundan ayaklarımın önündeki kuru ot tomarına, güneşin yakıcı ışınları altında sararmış, cılızlaşmış, cansız ve zavallı bu küçük bitkiye birkaç damla su döküldü. Su bitkinin üzerine damlarken ince uzun yaprakların önce hafifçe sarsıldıklarını, sonra titreyerek çözüldüklerini gördüm. Birkaç damla su, sonra birkaç damla daha; küçük yapraklar gerinip kasılıyorlar ve yavaş yavaş nerdeyse çekinerek, titreye titreye doğruluyorlar... Ot tomarının üzerine biraz daha su dökerken soluğumu tutuyorum. Ben su döktükçe, gizli bir kuvvet onu ölüm uykusundan çekip alıyor ve bitki gittikçe daha canlı, daha hızlı bir kımıldanışla dirilip doğruluyor. Ne eşsiz bir görüntü Rabbim!... İnce uzun yapraklar bir deniz yıldızının kolları gibi, görünüşte çekingen, ama karşı konulmaz bir çılgınlığa kapılmışcasına kasılıp büzülüyorlar. Küçük ölçekli ama gerçek bir sevisel haz düşkünlüğü bu; ve hayat, daha demin ölü olan bir gövdeye şimdi zaferle giriyor, görünür bir biçimde tutkularla, hazlarla eskimiş olarak, kudretle dolup taşarak ama kendi görkeminin kendi büyüklüğünün farkında olmadan...

İşte tüm görkemiyle hayat... bunu her zaman duyarsınız çölde. Onu bulmak ve korumak öylesine güç ve çetindir ki, bu yüzden her zaman bir armağan, bir define ya da bir süpriz gibidir. Onu yıllardır tanısanız bile, çöl yine de şaşırtıcıdır daima. Bütün katılığı, bütün boşluğuyla onu gördüğünüzü sanırsınız; tam o an birden uykusundan uyanır çöl, solumaya başlar -daha dün kum ve çakıl yığınlarıyla kaplı arazide ince, uçuk yeşil otlar belirir. Ve çöl bir soluk daha alır; bir kuş sürüsü dolaşıp durmaya başlar havada; ince küçücük, uzun zümrüt yeşili kanatlarıyla nereden gelip nereye giderler? Ve çöl bir soluk daha alır; meşum kurşunî bir bulut, sonugelmez bir aç savaşçılar ordusu, sıçrayıp dönerek ilerleyen bir çekirge sürüsü yükselir topraktan...

Bütün görkemiyle hayat, beklenmedik olanın şaşırtıcı görkemiyle... Nufud gibi daha pek çok çölün, durmadan değişen görünümler içinde daha pek çok manzaranın, bütün bir Arabistan'ın anlatılmaz kokusu var onda.

Bazen esmer, engebeli volkanik bir toprak; bazen ıssız bucaksız kum tepecikleri, bazen kayalık tepeler arasında, yolunuza birden ürkek bir yaban tavşanının sıçrayarak çıktığı, dikenli çalılarla kaplı bir vadi; bazen üzerinde ceylanların ayak izlerini seçebildiğiniz, hafif, yumuşak bir kumsal; bir yerlerde bilinmez yolcuların yaktığı ateşlerle kararmış nice uzak günlerden kalan bir öbek ocak taşı; bazen hurma ağaçları altında bir köy ve su kuyularının üzerinde biteviye gizemli bir havayı terennüm eden, ruhunuzun susuzluğunu yatıştırmak için size karşınızda bir vadi ve çevresinde koyunlarına, develerine su veren bedevî çobanların uzaktan bağırıp çağırarak devinip durduğu bir su kuyusu... Su geniş deri tulumlarla çekilip yeni deri oluklara dökülürken hayvanlar telâşlı bir hoşnutlukla kana kana içiyor ve çobanlar hep birlikte bir türkü tutturuyorlar... Ve sonra acımasız güneşle birlikte bozkıra yine yalnızlık iner ve geniş kanatlarıyla her şeyi örter; sert, sarı ot lekeleri, yılanı andıran dallarıyla yerde sürünen ince yapraklı çalılar, otlamaya buyur eder develerinizi; ötede tek başına bir akasya ağacı, çelik mavisi bir göğe belirir ve sonra yaldızlı derisiyle, hiç su içmediği söylenen kertenkele çıkar ortaya ve bir hayalet gibi kaybolur. Çukurluk bir yerde keçi kılından örülmüş siyah çadırlara ya da bir öğlen üzeri konak yerine dönen bir deve sürüsüne rastlarsınız; deve çobanları çıplak develerin sırtında yol alırlar; hayvanlara seslendikleri zaman, çölün sessizliği, emerek yutar onların sesini ve yankısız bırakır.

Bazen ufkun tâ orada parıldayan gölgeler görürsünüz; bulut mu bunlar? Alçaktan seyreder, sık sık renklerini, biçimlerini değiştirirler; şu anda evet, tıpkı mor dağlara benziyorlar; ama gökyüzünde, ufkun biraz daha yukarısında? Ve şimdi herkesin seçebileceği bir açıklıkla bir fıstık çamı korusu işte! Ama havada asılı duran bir fıstık çamı korusu bu!... Ve sonunda biraz daha alçalıp da parıldayarak çağıran sularında dağları, ağaçları yansıtan göllere, akar sulara dönüştükleri zaman, birden bu görüntülerin ne olduğunu kavrarsınız; kahrolası cinlerin iğvasıdır bu; yolcuları boş, bomboş ümitlere, yanlış yollara sürükleyen serap! Ve farkında olmadan eyerde asılı su tulumuna gider eliniz...

Ve çölde tehlikelerle dolu nice geceler vardır; kabileler arasında savaş dağdağası olduğu günlerde yolcular belâyı üzerlerine çekmemek için konaklama yerlerinde geceleri ateş yakmazlar; silâhları dizleri arasında bütün gece tetikte bekleyip dururlar. Ve barış günlerinde yalnız başınıza uzun süren bir yolculuktan sonra bir kervana, akşamın alaca karanlığında, kamp ateşlerinin başında konuşan ciddi yanık yüzlü adamlara rastlarsanız: hayatın yalan ve büyük yanlarından söz ederler, hayat ve ölümden, açlıktan ve doygunluktan konuşurlar; onurdan, aşktan, ve kinden; bedenin tutkularından, tutkuların yatıştırılmasından; cenklerden, vuruşmalardan ve bahçelerden, uzaktaki köyden yetişip ürün veren hurma korularından konuşurlar ve bütün bu konuşmalarda boşboğazlığın izine bile rastlayamazsınız; çölde gevezeliğe yer yoktur çünkü...

Ve dilinizin kupkuru bir tahta parçası gibi damağınıza yapıştığı susuzluk günlerinde, içinizde hayatın çağrısını duyarsanız; ufukta hiçbir kurtuluş umudu görünmez, sadece yakıp kavuran sam yeli ve çevrenizde dönüp duran kum... Ve yine de gün gelir, bir bedevî çadırında misafir olursunuz; konak sahipleri size bir tas dolusu süt getirirler, -nice sağnaklardan sonra bozkırların ve kum tepeciklerinin bir bahçe gibi yeşerdiği bir bahar başlangıcında semiz develerden alınan süttür bu- çadırın berisinde, açıkta yaktıkları ateş üzerinde, sizin onurunuza kesilen koyunu pişiren kadınların sıcak kahkahalarını işitirsiniz.

Güneş, kızıl bir metal gibi tepelerin ardında kaybolur; geceleri yıldızlı gök, dünyanın her yerinden daha yüksektir burada; yıldızların altında derin ve düşsüz bir kuyu; serin ve kurşunî şafak... Kış geceleri soğuktur; ısırıcı rüzgârlar, ısınmak için çevresine çömeldiğiniz kamp ateşini döver durur. Yazın yakıcı günlerinde yüzünüzü dağlayıp köreden rüzgâra karşı küfiye ile sarılı, bir beşik gibi sallanan devenizin üzerinde bitmek bilmeyen saatler boyunca çölde yol alırken, duyularınızı tatlı bir uyuşukluk kaplar; öğlen sıcağında yırtıcı bir kuş daireler çizer tepenizde...

2

Kum tepeleriyle, sessizliği ıssızlığıyla günün öğleden sonrası da kayıp gidiyor üzerimizden.

Neden sonra, ıssızlığı, yolumuza çıkan bir bedevî kafilesi bozuyor. Hecin develeri üzerinde dört beş adam ve iki kadın; sırtına bir çadır dengi, tencereler ve göçebe hayatının öteki gereçleri yüklenmiş bir yük devesi ve her devenin üzerine tünemiş birkaç çocuk... Bize doğru yaklaşırken develerinin dizginlerini çekiyorlar.

"Selâmün aleyküm."

"Ve aleyküm selâm ve rahmetullah." diye karşılık veriyoruz.

"Yolculuk nereye?"

"Teyma'ya gidiyoruz, inşaallah."

"Peki nereden geliyorsunuz?"

"Kasr Ateymin'den kardeşler," diyorum; sonra bir sessizlik oluyor. İçlerinden asık yüzlü, sivri, siyah sakallı, zayıf ve yaşlıca olanın, kafilenin reisi olduğu belli. Adamın, Zeyd'i atlayarak benim üzerimde dikilip kalan bakışlarında şüphe okunuyor. Bu geçit vermez çölde, nereden çıktığı belli olmayan beyaz tenli bir yabancıydım ona göre; İngiliz yönetimi altındaki Irak'tan geldiğini söyleyen bir yabancı, Arab topraklarına gizlice girmiş bir dinsiz de olabilirdim pekâlâ. Ötekiler isteksiz isteksiz çevremizde toplanıp yaşlı adamın konuşmasını beklerken, beriki ne söyleyeceğini bilmezcesine eyerinin başıyla oyunuyor. Sonunda, sessizliği daha fazla sürdüremeyeceğini anlamış gibi soruyor:

"Hangi Arablardansınız?" Bununla, hangi kabileden, hangi bölgeden olduğumuzu öğrenmek istiyor. Fakat daha ben cevap vermeye kalmadan yüzü beni hatırlamış olduğunu belirten anî bir gülümsemeyle aydınlanıyor:

"Oh! Evet şimdi hatırladım! Abdülaziz'in yanında görmüştüm sizi! Ama yıllar oldu tabii, dört uzun yıl geçti..."

Ve bana Riyad'da Kral'ın sarayında kaldığım günleri hatırlatarak dostça elini uzatıyor. İbn Suûd'a kabilesinin saygılarını bildirmeye gelen bir Şammar kabile reisinin maiyetinde gelmişti oraya. Bedevîler, Kral'ı ilk ismiyle, onurlandırıcı başka bir sıfata gerek duymadan teklifsizce sadece Abdülazîz diyerek çağırırlar; çünkü onlar, özgür insanlık anlayışlarıyla Kral'ı sadece bir insan olarak görürler, onurlu bir insan olarak tabii; ama bir çöl insanı ne kadar onurluysa işte o kadar. Ve böylece bir süre eski günleri, ortak tanıdıkları anıyoruz; Riyad'dan söz ediyoruz, her gün Kral'ın cömertliğinden yararlanan binlerce komutandan, konuklara ayrılırken verilen armağanlardan; bir avuç gümüş paradan ya da bir abadan tutun da Kral'ın kabile reislerine cömertçe dağıttığı altın liralarla dolu keselere, atlara, develere varan armağanlardan...

Fakat Kral'ın cömertliği, kesesinin cömertliğinden çok kalbinin cömertliğiyle ilgiliydi. İnsanları onun çevresinde toplayan, ona bağlayan yanı, belki de her şeyden çok sıcakkanlılığı, duygusal yakınlığıydı. Benim için de böyle olmuştu.

Arabistan'da geçirdiğim yıllar boyunca, İbn Suûd'un dostluğunu tatlı, ılık bir parıltı olarak hep hissetmişimdir içimde.

O bir kral ve bense sadece bir gazeteciydim, yine de beni her zaman dostu olarak kabul etti. Ben de onu dostum olarak görüyordum; sadece ülkesinde yaşadığım yıllar bana gösterdiği yakın dostluktan ötürü değil, çünkü aynı dostluğu başka pek çok kimseye gösteriyordu. Onu dostum olarak görüyordum; çünkü o, başkalarına kesesinin ağzını açarken, gün geliyor bana en mahrem düşüncelerini, kalbini açıyordu. Ona dostum diye hitâb etmekten hoşlanıyordum; çünkü bütün hatalarına rağmen -ki pek de az hatası yoktu- iyi bir insandı o. Ona sadece 'iyi yürekli' demek doğru olmaz, çünkü iyi yüreklilik bazen ucuz bir şeydir. Aradığınız bütün özelliklere sahip Şam yapısı eski bir kılıç için nasıl ki hayranlıkla 'bu iyi bir silah' dersiniz, işte ben de İbn Suûd'u bu anlamda 'iyi bir insan' olarak görüyorum. O her zaman kendine özgü, kendi yolunu izleyen bir insandı; eylemlerinde sık sık hataya düşmüşse, bu,

onun kendinden başkası olmamak yolunda gösterdiği çaba yüzündendir.

Kral Abdülazîz İbn İbn Suûd'la ilk karşılaşmamız, 1927 yılı başlarında, benim İslâm'a girişimden birkaç ay sonra, Mekke'de gerçekleşti.

Mekke'ye yaptığım ilk hac ziyaretinde, bana eşlik eden karımın beklenmedik ölümü beni acıya boğmuş, insanlardan uzaklaştırmıştı. O günler ümitsizce içine düştüğüm yalnızlık ve yeisten kurtarmaya çalışıyordum kendimi. Zamanımın büyük bir kısmını odamda geçiriyor; pek az kişiyle görüşüyordum. Bu arada Kral'a yapmam gereken geleneksel nezaket ziyaretinden de haftalardır kaçınıyordum. Derken bir gün, İbn Suûd'un yabancı konuklarından birisine yaptığım ziyaret sırasında -bu yabancı, yanlış hatırlamıyorsam, Endonezyalı Hacı Agos Salim'di- adımın, bizzat Kral'ın emriyle onun konuklar listesine alındığını öğrendim. Anlaşılan Kral, içime kapanışımın nedenini öğrenmiş ve bunu sessiz bir anlayışla karşılamıştı. Böylece, konuk sahibinin yüzünü henüz hiç görmemiş bir konuk olarak, Mekke'nin güney ucunda, Yemen yolu üzerindeki kayalık geçidin yan tarafında bulunan görkemli bir eve taşındım. Evin terasından şehrin büyük bir bölümünü görebiliyordum: Büyük Cami'nin minarelerini, damları, beyaz tuğladan örülmüş trabzanlarla çevrili beyaz kübik evleri ve akıcı bir metal gibi parlayan gökyüzüyle kubbelenmiş ölü sahranın tepelerini...

Eğer, bir tesadüf eseri, Kral'ın ikinci oğlu Emir Faysal'la, Mescidi Haram'ın kemerleri altındaki bir kütüphanede karşılaşmamış olsaydık, Kral'a yapacağım ziyareti bir süre daha erteleyebilirdim. Arapça, Türkçe, Farsça kitaplarla çevrili bu uzun, daracık salonda oturmak bir zevkti; sükûnet ve loşluğu içimi huzurla dolduruyordu. Ama bu alışılmış sükûnet, günlerden bir gün silahlı muhafızların öncülük ettiği bir grup insanın fısıldaşarak içeri girmesiyle bozuldu. Bu gelen, maiyetiyle birlikte Kâ'be'ye giderken kütüphaneye uğrayan Emir Faysal'dı. İnce yapılı, uzun boyluydu; ağırbaşlılığı, sakalsız yüzüne rağmen, onu yaşından daha olgun gösteriyor-

du (yirmi iki yaşındaydı o zaman). İki yıl önce babası ülkeyi ele geçirince, gençliğine rağmen, kendisine Hicaz valiliği gibi önemli bir görev verilmişti. (Büyük kardeşi Veliaht Prens Suûd Necd valisiydi o zaman; Kral yılın yarısını Hicaz'ın başşehri Mekke'de, diğer yarısını da Necid'in merkezi olan Riyad'da geçiriyordu.)

Kütüphane görevlisi, kendisiyle bir süreden beri dostuk kurduğum Mekkeli genç bilgin, Prens'e takdim etti beni. Prens elimi sıktı ve ben saygıyla başımı öne eğdiğimde, parmaklarıyla hafiçe başıma dokunarak beni doğrulturken, yüzü sıcak bir tebessümle aydınlanıverdi.

"Biz Necidliler, insanların önünde eğilmeyi gerekli bulmayız, insan yalnız Allah'ın önünde eğilmelidir."

Müşfik, dalgın ve biraz içine kapanık ve çekingen görünüyordu; tanışmamızı izleyen yıllar, bu ilk izlenimlerin doğruluğunu gösterdi. Soylu tavırları yapmacık değildi; içten gelen bir incelik taşıyordu. O gün kütüphanede onunla konuşurken, birden böyle bir kişinin babasıyla tanışmak için güçlü bir istek duydum içimde.

"Kral sizi görmekten mutlu olacaktır" dedi Emîr Faysal, "Neden ondan kaçıyorsunuz?"

Ve ertesi gün Emîr'in sekreteri bir otomobille beni alıp Kral'ın sarayına götürdü. Mahşerî bir deve kalabalığının her boydan bedevîlerin, göçebe bir hayatın gerektirdiği her türden eşya satan - deve semerleri, abalar, halılar, su tulumları, gümüş kakmalı kılıçlar, çadırlar, pirinç cezveler v.b.- tellâlların arasında güçlükle ilerleyerek el-Maala pazarından ve sonra da daha geniş, sakin ve açık bir yoldan geçip, sonunda Kral'ın kaldığı kocaman malikâneye vardık. Evin önündeki geniş alanı çok sayıda eyerli develer doldurmuştu. Girişte silahlı muhafızlar, uşaklar volta atıyordu. Ucuz halılarla döşenmiş, sütunlu, geniş bir salonda beklemem istendi. Duvarlar boyunca hâki renkli kumaşla kaplı geniş bir divan uzanıyordu; pencereden yemyeşil yaprak kümeleriyle, Mekke'nin kıraç toprağında güçlükle bakımı yapılan bir bahçe görünüyordu. Siyahî bir uşak gelip, "Kral sizi bekliyor" dedi.

Daha küçük, daha aydınlık, ama yine de bir öncekini andıran bir salonda buldum kendimi. Bir yanı bütünüyle bahçeye açılıyordu bu salonun. Döşeme, nadide İran halılarıyla kaplıydı. Bahçeye bakan geniş bir pencerenin önünde, bir divanda bağdaş kurup oturan Kral, döşemede, ayaklarının dibinde oturan bir sekretere bir şeyler dikte ettiriyordu. Ben girdiğim zaman Kral kalktı, kollarını açarak:

"*Ehlen ve sehlen*" dedi. Arapların kullandığı bu çok eski ve sıcak ifade "ehlinizin, yakınlarınızın arasındasınız; artık düz ve emin bir zeminde yürüyebilirsiniz" anlamına geliyordu.

İbn Suûd'un boyunun yüksekliği karşısında şaşkınlık içinde bir süre öyle bakakalmış olabilirim. Necid geleneğine göre -bu geleneği öğrenmiştim artık- hafifçe burnunun ucundan ve alnından öptüğüm zaman, altı kademlik boyuma rağmen benim parmaklarımın üzerinde yükselmem, Kralınsa alnını bana doğru uzatması gerekmişti. Sonra beni de yanına çekerek divana otururken, sekreterinden yana özür belirtici bir hareketle;

"Sadece bir dakika," diye sekreterin yazdığı mektubu göstererek "neredeyse bitmek üzere" dedi.

Telaşsız bir tavırla bir yandan dikteye devam ederken, bir yandan da benimle konuşuyor, bu iki işi birbirine karıştırmıyordu. Birkaç nezâket cümlesinden sonra ona bir tanıtma mektubu uzattım. Mektubu okudu -bu tabii onun için bir üçüncü iş demekti- sonra, dikte işine de bana yönelttiği, genellikle sağlığımla ilgili soruşturmaya da ara vermeksizin, kahve getirmelerini istedi.

Bu süre içinde onu daha yakından izlemek fırsatını buldum. Yapısı öylesine ölçülüydü ki, en azından altı buçuk kadem olmasına rağmen, boyunun uzunluğu ancak ayağa kalkınca göze çarpıyordu. Yüzü, tepede altın işlemeli bir *igal*le bağlı kırmızı beyaz ekoseli *kûfiyye* ile çevrelenmişti. Sakalı ve bıyığı, Necid geleneğine uygun olarak alnı geniş, burnu keskin hatlı ve kemerliydi; sevisel duyarlığı bakımından pek de yumuşak ve güçsüz görünmeyen ağzı, insanda yine de biraz kadınsı bir izlenim bırakıyordu. Konuşurken

sözcükler ağzından olağanüstü bir canlılıkla dökülüyor; dinlerken içsel bir yalnızlığa gömülmüşçesine yüzünü bir çeşit hüzün kaplıyordu sanki; böyle bir izlenim uyandırması, göz oyuklarının fazlasıyla çukur olmasından ileri geliyordu belki de. Yüzünün soylu güzelliği, üzerinde hafif beyaz bir perde fark edilen sol gözünün bulanık ifadesiyle hafifçe gölgeleniyordu; ileride, birçoklarının doğuştan sandığı ya da doğal nedenlere bağladığı bu sakatlığın hikâyesini öğrenecektim. Gerçekte, trajik koşullar altında meydana gelen bir sakatlanmaydı bu.

Yıllar önce, kadınlarından biri, rakip İbn Reşîd kabilesinin kışkırtmasıyla kralın buhur kâsesine -Necid'de törensel toplantılarda kullanılan tunç bir kâseydi bu- besbelli, öldürmek niyetiyle zehir koymuştu. Her zamanki gibi buhur kâsesi konuklar arasında dolaştırılmadan önce Kral'a sunuldu. Kral daha ilk soluğu alır almaz buhurun içinde yabancı bir şeyin varlığını fark etti ve kâseyi derhal yere fırlattı. Uyanıklığı hayatını kurtarmıştı ama sol gözü sakatlanmış, kısmen kör olmuştu. Ne var ki onun durumundaki pek çok kimsenin tereddütsüz yapacağı şeyi o yapmamış, hain kadını cezalandırmak yerine affetmeyi tercih etmişti. Kadının, İbn Reşîd oymağıyla akrabalığı bulunan ailesinin elinde alt edilmez kışkırtmaların kurbanı olduğuna inanıyordu. Kadını boşamakla yetinmiş, altınlarla, değerli hediyelerle birlikte Hâ'il'deki evine göndermişti.

Bu ilk ziyaretten sonra Kral beni her gün yanına çağırır oldu. Bir sabah Kral'ın yanına, ülkenin iç kısımlarını gezmek üzere izin istemek niyetiyle gittim; söz konusu iznin verileceğinden pek de ümitli değildim; çünkü Kral, genel olarak yabancıların Necid'i gezmesine müsaade etmiyordu. Bununla birlikte, tam ben bu isteğimden vazgeçmek üzereyken Kral, açığa vurulmamış düşüncelerimi okuyormuşçasına bana kısa, sert bir bakış yönelterek gülümsedi ve, "Bizimle Necid'e gelip, Riyad'da birkaç ay kalmak istemez miydin, Muhammed?"

Öylece şaşırıp kaldım, orada başkaları da vardı; bir yabancıya yapılan bu beklenmedik davet, doğrusu işitilmiş şey değildi o güne kadar.

"Gelecek ay benimle gelmeni isterdim; otomobille gideriz."

Derin bir soluk alarak "Allah uzun ömürler versin size ya İmam!" diye cevap verdim; "bunun bana ne yararı olur? Otomobille uçarcasına gidip, çölde birkaç kum tepesinde ve belki de ufkun oralarda gölgede konaklayan insanların dışında, ülkenizin başka hiçbir yanını görmeden beş altı gün içinde Mekke'den Riyad'a varmanın benim için ne anlamı olabilir? Eğer sizce bir mahzuru yoksa, derim ki, benim için bir hecin devesi, sizin bütün otomobillerinizden daha iyidir."

İbn Suûd kahkahayla güldü: "Galiba kafanıza, benim bedevîlerin gözlerini araştırmayı koydunuz siz? Fakat 'uyarmadı' demeyin sonra, bedevîler ters insanlardır; hoyrat bir çöl ülkesidir benim Necid, devenin semeriyse sert gelecektir size, yiyecek sıkıntısı da cabası; pirinç ve hurmadan ve bazen de etten başka bir şey bulamayacaksınız. Fakat dediğiniz gibi olsun. Kafanıza koymuşsunuz bir kere deveyle gidin bakalım. Hem halkımı tanımanız sizin için fena da olmaz hani; yoksuldurlar, hemen hiçbir şeyleri yoktur, hiçbir şey bilmezler, ama kalpleri imanla doludur."

Ve böylece birkaç hafta sonra, Kral'ın tahsis ettiği hecin develeriyle, gerekli erzak, bir çadır ve bir rehberle birlikte, dolambaçlı bir yol izleyerek, ancak iki ay sonra varacağım Riyad'a doğru yola çıktım. Arabistan içlerine doğru bu benim ilk seferimdi; daha birçok sefer izleyecekti bunu. Ve Kral'ın yıldırıcı sözlerine konu olan o ilk birkaç aylık yolculuğa yıllarca süren yolculuklar eklendi. Yollarda geçip giden yıllar.... sadece Riyad yolunda değil, Arabistan'ın her köşesine uzanan yollarda... Ve deve semeri de pek sert değildi artık...

"Allah Abdülazîz'in ömrünü artırsın diyor", yaşlı sert yüzlü adam. "O bedeveleri sever, bedevîler de onu."

Niçin sevmesinler ki, diyorum kendi kendime, İbn Suûd yönetiminin en göze çarpan yanı, Necid bedevîlerine karşı gösterdiği eli açıklık değil mi? Pek beğenilecek yanı da yoktu bu eli açıklığın aslında; çünkü Kral'ın kabile reisleriyle onlara bağlı olanlar arasında

dağıttığı düzenli parasal armağanlar, onları bu cömertliğe öylesine bağımlı bir hale getirmişti ki adamlar sonunda kendi çabalarıyla hayat şartlarını düzeltmek güdülerini büsbütün kaybetmeye başlamışlar, giderek câhil ve uyuşuk kalmaya razı, iâneyle geçinen düşkün insanlar olup çıkmışlardı.

Ben yaşlı adamla konuşurken, Zeyd sabırsız görünüyor; önümüzde uzun bir yolun bulunduğunu, hatıralara gömülüp gitmenin develerin adımlarını hızlandırmayacağını anlatırcasına gözlerini benden ayırmıyor. Sonunda ayrılıyoruz. Şammar bedevîleri doğuya doğru yola koyulup çok geçmeden kum tepelerinin ardında gözden kayboluyorlar. Bulunduğumuz yerden, onlardan birinin, tıpkı hayvanını şevke getirmek ve yolculuğun tekdüzeliğini bozmak isteyen bir deve sürücüsünün yaptığı gibi, tutturduğu yanık göçebe türküsünü işitebiliyoruz. Ve Zeyd'le ben, uzaklardaki Teyma'ya doğru batı yönünde yeniden yola koyulurken, ses yavaş yavaş sönüp gidiyor ve yeniden sessizlik kaplıyor ortalığı.

3

"Hey şuraya bak!" diye bozuyor sessizliği Zeyd'in sesi, "Bir yaban tavşanı!"

Gözlerimi çalı yığını içinden fırlayan kurşunî tüylü kürk yumağına çevirirken, Zeyd, eyer başına asılı ağaç topuzunu kaparak deveden aşağı atlıyor. Tavşanın peşinden zıplarken topuzlu değneği başının üstünde döndürüyor; fırlattı fırlatacak; fakat tam fırlatmak üzereyken ayağı bir hamd çalısının köküne takılıyor ve yüz üstü boylu boyunca uzanıyor yere, ve tavşan gözden kayboluyor. Zeyd, öfkeyle elindeki topuzlu değneği süzerek toparlanırken,

"Nefis bir akşam yemeğinden olduk," diye basıyorum kahkahayı, "Ama üzülme Zeyd! Demek ki bu tavşan bizim kısmetimiz değilmiş..."

"Hayır, değilmiş" diyor biraz dalgın; yüzünde bir ızdırab ifadesiyle topalladığını görüyorum.

"Bir yerini mi incittin, Zeyd?"

"Yok pek bir şey yok. Ayak bileğim burkuldu sadece, birazdan geçer."

Fakat birazdan geçmiyor. Eyerin üzerinde bir saat daha geçiyor, Zeyd'in yüzünde beliren ter damlacıklarını görebiliyorum; ve ayağına baktığımda bileğinin feci şekilde şiştiğini görüyorum.

"Böyle devam etmenin bir yararı yok Zeyd. Burada konaklayalım; bir gecelik dinlenme sana iyi gelecektir."

Zeyd bütün gece acılar içinde rahatsız görünüyor. Şafaktan çok önce uyanıyor ve telaşlı bir hareketle beni rahatsız uykumdan uyandırıyor.

"Develerden sadece birini görüyorum!" diyor: ve çevreye baktığımızda anlıyoruz ki develerden biri -Zeyd'in ki- kaybolmuş gerçekten. Zeyd, kaybolan deveyi aramak için benimkine binmek istiyor; fakat burkulan ayağı, yürümek, deveye binmek şöyle dursun ayakta durmasına bile imkân vermiyor.

"Sen kal, Zeyd, ben bakayım," diyorum, "kendi izlerimi takip ederek geri dönmem zor olmayacaktır."

Ve şafak sökerken, kum vadisinin içlerine doğru açılarak tepelerin ardında kaybolan yitik devenin ayak izlerini izleye izleye ilerliyorum.

Bir saat boyunca gidiyorum, sonra bir saat daha, sonra bir saat daha... Başıboş hayvanın bıraktığı izler, sanki önceden bildiği bir yolu izlemişçesine sürüp gidiyor. Kısa bir mola için deveden inip, birkaç hurma yiyerek, eyere asılı küçük su tulumundan su içtiğim zaman kuşluk vakti iyiden iyiye ilerlemişti. Güneş tepeye doğru yükseliyor, ama nedense o kadar parlak değil. Bu mevsim için olağan olmayan boz renkli bulutlar, öyle asılı duruyorlar göğün altında. Bulanık, ağır tuhaf bir hava kaplıyor çölü ve kum tepelerinin siluetlerini olağan yumuşaklıklarının da ötesinde eritip yumuşatıyor.

Önümdeki yüksek kum tepesinin doruğunda kımıldayan tuhaf bir görüntü takılıyor gözüme -bir hayvan mı yoksa? Yitik deve olmasın? Fakat daha dikkatli bakınca, bunun kımıldayan kum tepesinin bizzat kendi doruğu olduğunu anlıyorum: doruk yarıla devrile -yavaşça kırılan bir dalganın doruğu gibi bana doğru eriyip akarak ileri doğru hafif hafif kımıldıyor. Kum tepesinin ardından kasvetli, bulanık bir kızıllık göğe ağıyor. Bu kızıllığın altında tepenin silüeti sert çizgilerini kaybedip önüne aniden bir tül gerilmişçesine gittikçe belirsizleşiyor; ve çölü süratle kızıl bir alaca karanlık kaplıyor. Tepemde ve çevremde bir kum bulutu dönüp duruyor; ve birdenbire rüzgâr vadiyi kuvvetli patlayışlarla çalkalayarak bütün yönlerden kükremeye başlıyor. İlk tepenin kaya devrile yaptığı hareket görüş alanındaki bütün öteki tepelere de ulaşıyor. Göğün kararıp pas rengini alması bir dakika sürüyor; ortalık kızıl bir sis halinde günü gündüzü örten bir kum anaforuyla çalkalanıyor. Bu düpedüz bir kum fırtınası.

Dehşete kapılarak yere çöken devem doğrulmak istiyor. Artık bir fırtına halini alan rüzgârda ayakta kalmaya çalışarak yularından tutup aşağı çekiyor ve sonunda ön ayaklarını ve ardından daha güvenli olsun diye arka ayaklarından birini bükmeyi başarıyorum. Sonra kendimi yere atarak *abâye*mi başıma çekiyorum. Savrulan kumlarla boğulmamak için yüzümü hayvanın koltuk altlarına bastırıyorum. Aynı güdüyle hayvanın da burnunu benim omuzuma bastırdığını hissediyorum. Devenin gövdesinden yararlanıp da koruyamadığım uzuvlarımdan başlıyarak kumla örtüldüğümü fark ediyor ve zaman zaman silkinerek gömülüp kalmaktan koruyorum kendimi.

Boşuna telâşa kapılmıyorum; çünkü çölde karşılaştığım ilk kum fırtınası değil bu. Açık bir yelken gibi; hayır, bir bayrak gibi çırpınıp duran pelerinime -sefere çıkan bir bedevî ordusunun taşıdığı sancaklar gibi ya da tıpkı dört beş yıl önce hacdan sonra Arafat'tan Mekke'ye dönen -aralarında benim de bulunduğum- binlerce Necidli bedevî süvarinin başları üzerinde çırpınan sancaklar gibi dövünüp duran pelerinime sarınarak fırtınanın dinmesini bekle-

yip, rüzgârın uğultusunu dinlemekten başka bir şey yapamamak... Benim ikinci haccımdı o. Yarımadanın iç bölgelerinde bir yıl harcamış, mübarek şehrin doğusunda Arafat ovasında hac cemâatine yetişebilecek şekilde Mekke'ye tam zamanında dönmeyi başarmıştım. Arafat'tan dönerken beyazlar giyinmiş bir Necidli bedevî kalabalığı ortasında buldum kendimi; tozlu ovada bal-sarısı, altın-sarısı, kızıl kahverengi develer üzerinde dört nala giden beyaz ihramlı bir süvariler denizi; gürleyen, yeri-göğü sarsan, karşı konmaz dalgalar gibi sürükleyip götüren binlerce devenin dörtnala akışı; rüzgârda uğuldayan kabile sancakları; çeşitli kabilelere mensup süvarilerin kendi kabilelerini öven haykırışları; dalgaların üzerinde her müfrezenin kendi kabile cedlerine ait savaşçı alâmetler... Çünkü Necidliler için, Orta Arabistan yaylasının insanları için, savaş da, hac da aynı kaynaktan fışkırtmaktaydı... Ve başka ülkelerden -Mısır'dan, Hindistan'dan, Kuzey Afrika'dan ve Cava'dan gelen ve böylesine çılgın bir huruca alışkın olmayan on binlerce hacı, biz yaklaşırken panik içinde dağılıyorlardı. Bu kasırga gibi geçen kalabalığın önünde hiç kimse duramazdı- bu dört nala akıp giden binlerce tepeciğin ortasında eyerden aşağı düşen süvarinin kısmeti de, paramparça olup apansız ölmekten başka bir şey olamazdı.

Çılgın bir koşuydu, ama yine de bu çılgınlığa katılmaktan kendimi alamadım; içimde vahşi bir mutluluk, o coşku anına, o mahşerî kargaşaya, o uğultuya kaptırdım kendimi. Yüzümü yalayarak geçen rüzgâr, "Bir daha asla bir yabancı olmayacaksın halkının arasında," diye fısıldıyordu kulağıma, "bir daha asla!..."

Ve şimdi, *abâye*me sarınmış olarak kum üzerinde uzanmış yatarken, kum fırtınasının uğultusu yankılanıyor sanki: "Bir daha asla bir yabancı olmayacaksın..."

Evet, artık bir yabancı değilim; Arabistan evim oldu benim. Batılı geçmişim bulanık, uzak bir düş sanki; büsbütün unutamıyacağım kadar reel, ama şimdinin bir parçası olamayacak kadar da realitenin dışında. Kendimi düşsel bir uyuşukluğa kaptırmış değilim. Tersine, bir şehirde, sözgelimi içinde Arab bir karım, bir oğlum

ve ilk dönem İslâm tarihi üzerine yazılmış kitaplarla dolu bir kütüphane bulunan Medîne'de şöyle birkaç ay kalacak olsam sıkılmaya; eylem ve hareketi, çölün kuru, sert havasını, develerin kokusunu, deve semerinin uyku çağıran sallantısını özlemeye başlıyorum. İşin garibi, otuz iki yaşının biraz üzerindeyim ve neredeyse kendimi bildim bileli beni öylesine huzursuz kılan, beni tehlikeden tehlikeye, rastlantıdan rastlantıya sürükleyip duran bu gezip dolaşmak dürtüsü, macera düşkünlüğünden çok, dünyada bana ait sükûn dolu köşeyi bulmak tutkusundan, başıma gelenlerle düşündüklerim, hissettiklerim ve arzuladıkların arasında açık, yalın bir ilişki kurabileceğim o denge noktasına ulaşmak tutkusundan gücünü alıyor. Ve kanaatlerimde yanılmıyorsam eğer, beni Avrupa'da doğup büyümüş olmanın sürüklediği bütün öteki şeylerden koparak, zaman içinde, hem idrâk tarzı ve zihniyet olarak ve hem de dış tezâhürleriyle apayrı bir dünyaya çekip götüren saik de işte bu içe yönelik keşif tutkusu oldu.

Sonunda fırtına diniyor ve ben çevremde tepelenen kumlardan sıyrılıp çıkıyorum. Devem yarı yarıya kuma gömülmüş durumda, fakat bu onun çok karşılaştığı bir hal olduğundan, bir tehlikesi yok. Fırtına ilk bakışta ağzımı, burnumu ve kulaklarımı kumla doldurup, eyer üzerindeki koyun postunu koparıp götürmekten başka bir kayba yol açmamış görünüyor. Fakat asıl büyük kaybımı fark etmem fazla vakit almıyor.

Çevremdeki kum tepeleri silüetlerini tamamen değiştirmişler. Benim bıraktığım izler de, yitik deveninkiler de yok olup gitmişler. Yepyeni, dokunulmamış bir çölün ortasında dikilip kalıyorum.

Güneşin ve çölde yolculuk yapmaya alışık olanlarda bir içgüdü halini almış olan genel yön duygusunun yardımıyla konak yerine dönmekten ya da en azından dönmeye çalışmaktan başka yapacak bir şey kalmıyor. Fakat bu ilk yardımcı unsur da öyle bütünüyle bel bağlanacak türden şeyler değil; çünkü kum tepeleri sizin dosdoğru bir çizgi takip etmenize, seçtiğiniz yönde sürüp gitmenize izin vermezler.

Fırtına iyiden iyiye susatmıştı beni; oysa ben, konak yerinden sadece birkaç saat uzaklaştığıma hükmederek, su tulumundaki suyu son damlasına kadar çoktan içip bitirmiştim. Yine de konak yerinden fazla uzak olamayıp; bindiğim deveye gelince, en son iki gün önce bu kuyunun başında verdiğimiz son moladan bu yana hiç su içememiş olmasına rağmen, emektar bir yol arkadaşı olarak beni geri götüreceği konusunda ona güvenilebilir. Burnunu kampın bulunduğuna hükmettiğim yöne çeviriyorum ve hızlı adımlarla yola koyuluyoruz.

Bir saat, iki saat, üç saat geçiyor; henüz Zeyd'den de, kamp yerinden de iz yok ortada. Portakal renkli tepelerin hiçbiri tanıdık bir görünüş taşımıyor, hani fırtına çıkmış olmasaydı da, buralarda tanıdık bir şeyler bulmak aynı ölçüde zordu gerçekten.

İkindiye doğru ilerde kumun içinden yükselip çıkan granit kayalara rastlıyorum; ıssız bucaksız kumsalda bu, öylesine az rastlanılan bir şey ki, hemen tanıyorum onları; Zeyd'le ben dün öğleden sonra, gece için konaklamadan biraz önce geçmiştik önlerinden. Büyük bir ferahlık duyuyorum; Zeyd'i bulacağımı tahmin ettiğim yerden, pek tabii, daha epeyce uzakta -şöyle birkaç millik bir mesafede- olsa da dün yaptığımız gibi, sadece güneybatı yönünde devam ederek onu bulmak artık o kadar zor gibi görünmüyor bana.

Hatırladığıma göre bu kayalarla, konakladığım yer arasında üç saatlik bir yol vardı; fakat üç saatten fazla yol aldığım halde Zeyd'den bir iz yok henüz. Yanlış yola mı saptım? Güneşin hareketini dikkatle izleyerek ileri doğru sürekli güneybatı yönünde yola devam ediyorum; iki saat daha geçip gidiyor. Ne konakladığım yer, ne de Zeyd var görünürde. Gece çöktüğü zaman artık daha fazla devam etmenin anlamsız olduğunu düşünüyorum; en iyisi kalıp gün ışığını beklemek. Deveyi çöktürerek aşağı iniyorum, biraz hurma yemeye çalışıyorum, ama çok susuzum, yutamıyorum; bu yüzden çıkarıp onları deveye veriyorum; ve başımı onun gövdesine yaslayarak uzanıp yatıyorum.

Düzensiz bir uyku; uykuyla uyanıklık arası geçen saatler... yorgunluk içinde dalıp gittiğim, ama gittikçe dayanılmaz bir hal alan

susuzluğun çekip kopardığı bir düşler zinciri; ve insanın içinde derinde bir yerlerde yaklaşmak istemediği, düşünmekten kaçındığı o kurşunî yapışkan, kıpır kıpır korku ya yolumu bulamazsam, ya Zeyd'e ve su tulumlarına varamazsam? Çünkü bildiğim kadarıyla bütün yönlerde günlerce sürecek mesafelerde bile ne su ne de herhangi bir yerleşim bölgesi vardı, çölün ortasındayım...

Şafakla birlikte yola çıktım. Dün gece yatarken, gereğinden fazla güneye gittiğimi ve bunun için de Zeyd'in bulunduğum yerin kuzey-kuzeydoğusunda bir yerlerde kalmış olması gerektiğini hesaplamıştım. Böylece kuzey-kuzeydoğu yönünde yol alıyoruz, aç, susuz ve bitkin, kum tepelerinin çevresini bir sağdan, bir soldan dolaşıp vadiden vadiye sürekli zikzaklar çizerek... Öğlen üzeri mola veriyoruz. Dilim, çatlak, kuru bir kösele parçası gibi damağıma yapışıyor; boğazım sızlıyor, gözlerim kan çanağına dönmüş. Devemin karnına yaslanarak yüzümü *abâye* ile örtüp bir süre uyumaya çalışıyorum, fakat boşuna. Öğleden sonra yeniden yollara düşüyoruz; bu sefer daha doğuya doğru -çünkü fazlasıyla batıya gittiğimizi anlıyorum şimdi -henüz ortalıkta ne Zeyd var, ne de kamp yeri.

Bir gece daha oluyor. Susuzluk bir işkence halini alıyor; suya kavuşma arzusu, artık düzenli bir düşünce silsilesi takip edemeyen zihnimde hâkim tek düşünce. Yine de şafak sökerken yola koyuluyorum: bir sabah, bir öğlen ve bir ikindi daha. Kum tepeleri, sonra yine kum tepeleri, sonu gelmeyecek hiç... Belki de son bu işte, bütün yolların sonu, bütün aradıklarımın, bütün bulduklarımın? Aralarında artık bir garip olmayacağım insanlara katılmanın sonu...? "Allahım!" diye dua ediyorum, "sonum böyle olmasın..."

Öğleden sonra, daha geniş bir görüş ufku sağlamak umuduyla yüksek bir tepeye tırmanıyorum. Doğuda beklenmedik koyu bir nokta seçtiğim zaman, sevincimden bağırabilirdim, ama bunu yapacak gücüm yok; gördüğüm, Zeyd'in konakladığı yer olmalı, su tulumlarının bulunduğu yer, ağzına kadar su dolu kocaman iki su tulumunun! Yeniden deveme binerken dizlerim titriyor. Zeyd'den başkası olamayacak o kara lekeye doğru yavaş yavaş, temkinle ha-

reket ediyoruz. Bu sefer onu kaybetmemek için olanca dikkatimi sarf ediyorum: Doğru bir çizgi üzerinde kum tepelerine çıkıyor, kum vadilerine iniyorum, böylece çektiğimiz zahmet iki üç kat artıyor; ama kısa bir süre sonra, en fazla iki saat içinde hedefe ulaşmak umudu kamçı etkisi yapıyor bende. Ve sonunda önümüzdeki son kum doruğunu da aştıktan sonra, hedef, açık net bir biçimde görüş alanına giriyor; deveyi dizginleyerek gözlerimi kısıp ileriye, şimdi yarım milden daha yakında bulunan o kara lekeyi süzüyorum, kalbim duracak sanki: Allahım, bu gördüğüm, üç gün önce önünden Zeyd'le birlikte, iki gün önce de tek başıma, geçtiğim kayalık çıkıntı...

İki gün boyunca bir dairenin çevresinde dönüp durmuşum!

4

Eyerden kayıp düştüğüm zaman, bütünüyle tükenmiştim. Deveyi çöktürmeyi de düşünmüyordum artık; zaten hayvan kaçmayı düşünmeyecek kadar yorgundu. Ağlıyorum; ama kuruyup şişen gözlerimden yaş gelmiyor.

Ne zamandır ağlıyorum..? Fakat her şey artık çoktan geçmişe karışmadı mı? Her şey geçmişe karıştı, şimdi yok artık. Sadece susuzluk var, kavurucu bir sıcak, sadece azap.

Hemen hemen üç gündür susuzum ve devem son suyunu içeli aradan beş gün geçti. Böyle bir gün daha geçebilir, belki iki gün, biliyorum, daha fazlasına dayanamam. Belki ölmeden önce çıldırırım; çünkü bedenin acıları zihnin dehşetiyle birlikte büyüyor; biri ötekini azdırıyor, dağlayıp hırpalayarak ya da korkunç şeyler fısıldayarak...

Uzanıp yatmak istiyorum, fakat biliyorum ki yatarsam bir daha kalkamıyacağım. Kendimi eyerin üstüne çekiyor ve vurup tekmeleyerek deveyi kaldırmaya çalışıyorum; hayvan arka ayakları

üzerinde doğrulup öne doğru sallanırken eyerden düşüyor, arkaya doğru kaykılıp ön ayakları üzerinde dikilirken kendimi yeniden çekiyorum eyerin üstüne. Yeniden yola koyuluyoruz, yavaş yavaş, acılar içinde kıvranarak batıya doğru. Batıya doğru: ne boş, ne anlamsız bir söz! Dalgalanıp duran bu aldatıcı kum denizinde "batıya doğru" sözü ne ifade ediyor? Ama yaşamak istiyorum. Bu yüzden yürümeye devam ediyoruz.

Gücümüzü son noktasına kadar zorlayarak bütün gece boyunca düşe kalka yol alıyoruz. Eyerden aşağı düştüğüm zaman sabah olmalı. Öyle sert bir düşüş değildi bu, kumsal yumuşak ve kucaklayıcı. Deve daha bir süre dikilip öylece kaldı, sonra dizleri üzerinde bir kere yaylanarak öne doğru kaydı, sonra da arka ayakları üzerine çömelip, boynunu kum üzerinde boylu boyunca bana doğru uzatarak yayılıp kaldı.

Dışımdaki dünyanın kavurucu sıcağına ve içimdeki dünyanın da sızılarına, susuzluğuna ve korkularına karşı *abâye*me sarınmış olarak kum üzerinde, devenin daracık gölgesinde öylece uzanmış yatıyorum. Düşünemiyor ve gözlerimi kapatamıyorum artık. Göz kapaklarım, kıpırdadıkça gözbebeklerim üzerinde dağlayıcı kızgın metal etkisi bırakıyorlar. Susuzluk ve boğucu sıcak; susuzluk ve ezici sessizlik: yalnızlığın ve umutsuzluğun kefeniyle sizi saran ıssızlığı, kulağınızda gümbürdeyen kanın akışını, devenin arada bir işitilen solumasını, sanki bunlar yeryüzünde işitebileceğiniz son seslermiş gibi tehditle, acı vererek beyninize çakan kupkuru bir sessizlik; siz ve deveniz yaşayan son iki canlısınız sanki, yeryüzünde yaşamaya mahkûm edilmiş son iki canlı.

Tepenizde, yalazlanan sıcakta bir akbaba yavaş ama durmaksızın dönüp duruyor; göğün katı donuk mavisi içinde, tüm ufukların üstünde özgür, tek başına dolaşan küçük, kapkara bir nokta...

Elim sanki kendi ihtiyarıyla ileri doğru uzanıp eyer kancasına asılı karabinanın dipçiğini yakalıyor ve orada öylece kalıyor; silahın haznesinde yatan beş parlak ve ayartıcı fişeği ve tetiği çekerek sağlayabileceğim o apansız sonu umulmadık bir açlıkla görüyo-

rum... içimde bir ses fısıldıyor: çabuk ol, al tüfeği; bunu yapacak gücü bir daha bulamazsın!

Ve sonra dudaklarımın kıpırdadığını, zihnimin derinliklerinden çıkıp gelen birtakım sessiz sözcükleri biçimlendirmeye çalıştığını hissediyorum: "Seni sınayacağız... şüphesiz sınayacağız..." ve bulanık sözcükler yavaş yavaş belirginleşip, bir biçim kazanıyorlar *"Muhakkak ki sizi korkuyla, açlıkla ve sahip olunan mallardan, el-ürünü şeylerden yoksun bırakarak sınayacağız. Fakat müjdeler o kimselere ki, sabredenler ve başlarına felâket çöktüğü zaman: 'şüphesiz biz O'nunuz ve O'na döneceğiz' derler."*

Her şey sıcak ve karanlık; ama nereden bilinmez, bu sıcak karanlığın ötesinde serinletici bir esintinin soluğunu hissediyorum; hafif... hafif bir hışırtı... ağaçları hışırdatarak esen yel, suyu hafifçe dalgalandırarak... çimenli bayırlar arasında, çocukluğumun oralarda tembel tembel akıp giden küçük bir dere. Evimizin yakınındaki kıyıda uzanmış yatıyorum, dokuz on yaşlarında küçük bir çocuğum daha; dişlerimin arasındaki bir ot sapını çekiştirerek, biraz ötemde büyük, hülyalı gözlerle, dingin bir masumiyetle otlayan beyaz inekleri seyrediyorum. Uzaktaki tarlada köylü kadınlar çalışıyor. İçlerinden birinin başında kırmızı bir başörtüsü var, kırmızı çizgili mavi bir etek giyinmiş. Derenin kenarında söğüt ağaçları yükseliyor. Arkasından parlak düzgün bir iz bırakarak beyaz bir ördek süzülüp gidiyor suyun yüzünde. Ve hafif bir rüzgâr yalıyor yüzümü, evcil bir hayvanın soluğu bu; kahverengi boynuzlu kocaman bir inek bana yaklaşıyor ve soluyarak şimdi burnuyla dürtüyor beni; ve ben onun ayaklarının kımıldanışını yanı başımda hissediyorum...

Gözlerimi açıyorum, devemin soluduğunu işitiyor, ayaklarının kımıltısını yanı başımda hissediyorum. Başını ve boynunu yukarı doğru uzatıp arka ayakları üzerine yarı yarıya doğrulmuş; burun delikleri, öğlen üstünün havasında beklenmedik hoş bir koku alıyormuşçasına genişlemiş. Tekrar soluklanıyor deve; ve uzun boynundan omuzlarına, oradan da yarı doğrulmuş kocaman gövdesi-

ne doğru bir heyecan dalgasının indiğini fark ediyorum. Günlerce süren uzun çöl yolculuklarından sonra, sesli ve derin soluyuşlarla yakınlardaki suyun kokusunu alan develer görmüştüm; fakat şimdi bu yakınlarda su yok ki... Yoksa... Yoksa? Başımı kaldırıp, devenin başını çevirdiği yöne dikiliyorum; en yakınımızdaki kum tepeciği, alçak doruğuyla göğün çelik mavisi boşluğuna doğru yükseliyor; başka ne bir kımıltı, ne de bir ses! Bir ses var, evet! Olabildiğince ince, olabileceğince yalın, eski bir harpın düşsel titreşimlerini andıran yaygın bir ses: devesinin ritmik adımlarıyla coşarak türkü söyleyen bir bedevînin tiz ve baygın sesi; hemen şu tepenin ardında, olabildiğince yakında ama -o kadar yakında, hemen bir anlık bir uzaklıkta olduğunu bilsem de- varamayacağım, sesimi ulaştıramayacağım kadar benden uzak. Orada insanlar var, ama varamam oraya. Kalkmaya mecalim yok. Bağırmaya, haykırmaya çalışıyorum; sadece kaba bir hırıltı çıkıyor boğazımdan. Ve elim kendiliğinden eyerdeki karabinanın dipçiğine uzanıyor... zihnim silahın haznesindeki o beş vefakâr fişeği apaçık görüyor...

Büyük bir güç harcayacak eyer kancasından silahı kurtarıyorum. Sürgüyü bir dağı kaldırırcasına zorlukla çekiyor ve sonunda başarıyorum. Karabinayı dipçiği üzerinde yere dikiyor ve yukarı doğru, havaya ateşliyorum. Kurşun, zavallı ince bir ses çıkararak vınlıyor havada. Mekanizmayı yeniden çekiyor ve ateşliyorum. Sonra dikkat kesilip dinliyorum. Harp sesini andıran türkü susuyor. Bir an sessizlik oluyor. Sonra birden bir adamın başı, sonra omuzları beliriyor kum tepesinin doruğunda; ve daha geride bir ikinci adam. Bir an aşağı bakıyorlar, sonra geriye dönüp görünmeyen birilerine bir şeyler bağırıyorlar; ve öndeki adam doruğu aşıp koşa yuvarlana bana doğru kayıyor.

Bir telaş, bir gürültüdür alıyor, çevremi: iki üç adam -onca yalnızlıktan sonra az kalabalık sayılmaz bu!- beni kaldırmaya çalışıyorlar; hareketleri bir kol-bacak mahşeri gibi geliyor bana... Yakıcı bir serinlik hissediyorum dudaklarımda, buz ve ateş, ikisi bir arada; ve elinde kirli ıslak ve bir bezle sakallı bir bedevînin üzerime eğildiğini görüyorum. Bedevî diğer elinde ağzı açık bir su tulumu

tutuyor. İçgüdüsel bir hareketle ona doğru atılıyorum, ama bedevî, kibarca geri itiyor elimi; bezi suyla ıslatıp, dudaklarıma birkaç damla daha su sıkıyor. Suyun acıyla yanıp tutuşan boğazına gitmemesi için dişlerimi sıkmam gerekiyor; ama bedevî dişlerimi ayırarak birkaç damla su daha damlatıyor ağzıma. Su değil bu, erimiş kurşun. Bunu bana niçin yapıyorlar? Bu işkenceden kaçıp kurtulmak istiyorum, ama bırakmıyor zebaniler... Derim yanıyor, bütün vücudum alevler içinde. Beni öldürmek mi istiyorlar? Ah, keşke kendimi savunmak için tüfeğimi tutabilecek güçte olsaydım! Ama doğrulmama bile izin vermiyorlar; tutup yere yatırarak ağzımı açıyor ve yeniden su damlatıyorlar, ve suyu yutmak zorunda kalıyorum -tuhaftır, bu kez önceki gibi yakıcı değil- ıslak bez başımda rahatlatıcı bir etki bırakıyor; ve gövdeme su döktükleri zaman, ıslak giysilerimin bedenime dokunması tatlı bir ürperti veriyor...

Ve sonra her şey kararıyor, derin bir kuyuya düşüyor, düşüyorum; öylesine hızlı, öylesine hızlı düşünüyorum ki havanın akışını duyuyorum kulaklarımda; sonra bu akış bir uğultuya dönüşüyor, kapkara bir uğultuya, ya da uğuldayan bir karanlığa, koyu, kopkoyu...

5

Karanlık... sessiz ve yumuşak karanlık... sizi ılık bir yorgan gibi sarıp sarmalayan ve sizde hep öylece, alabildiğine bitkin, alabildiğine uykusuz ve uyuşuk kalmak isteği uyandıran tatlı, hoş, sırdaş karanlık. Gözlerinizi açmak ya da kollarınızı oynatmak ihtiyacını duymazsınız aslında, ama yine de kollarınızı oynatır gözlerinizi açarsınız; bu sadece üzerinizdeki karanlığı görmek, ona dokunmak içindir. Önce keçi kılından örülmüş siyah bedevî çadırını dolduran o yün görünümündeki karanlığı görürsünüz, sonra çadırın önündeki daracık aralıktan yıldızlarla kaplı gökhatlarını... Ve sonra çadır aralığında bir karartı belirir, bir insan silüeti, uçuşan peleriniyle derinliğine göğe kazılan bir resim... Zeyd'in ünleyen sesinin

işitiyorum: "Uyanmış, uyanmış!" -zayıf kemikli yüzü bana doğru eğiliyor ve elleriyle omuzumu kavrıyor. Bir başka adam daha giriyor içeri, onu pek iyi göremiyorum; ama alçak, ciddi bir sesle konuşmaya başlar başlamaz bunun bir Şammar bedevîsi olduğunu hemen anlıyorum.

Yeniden susuz ve bunalmış hissediyorum kendimi; Zeyd'in uzattığı süt kâsesini güçlükle kavrıyorum. Ama sütü içerken artık acı duymuyorum; bu arada Zeyd, bu küçük bedevî kafilesinin nasıl tam fırtına koptuğu sırada çıkagelip yanında konakladığını; sonra aylak deve geceleyin kendiliğinden dönüp gelince benden yana endişelenip, nasıl hep birlikte yola çıktıklarını ve nihayet tepenin ardında silah sesini işiterek nasıl buraya koştuklarını anlatıyor...

Şimdi üzerime bir çadır kurmuşlardı ve ben, bu gece ve yarın onun içinde yatmak zorundaydım. Bedevî dostlarımızın acelesi yoktu; su tulumları ağzına kadar doluydu; ve deveme de üç kova su verebilecek durumdaydılar; çünkü güneye doğru yapılacak bir günlük yolculuğun, bizi de, onları da, içinde su kuyusu bulunan bir vadiye götüreceğini biliyorlardı. Bu arada develer de çevredeki hamd çalılarını otlayarak karınlarını yeterince doyurmuş olacaklardı.

Bir süre sonra Zeyd, benim çadırdan dışarı çıkmama yardım etti; kumsalın üzerine bir yorgan yaydı; ve ben orada, yıldızların altında uzanıp yattım.

Birkaç saat sonra Zeyd'in kahve takımlarının sesine uyanıyorum; taze kahvenin kokusu sevilen bir kadının kucaklayışına benziyor.

"Zeyd!" diye sesleniyorum; sesimin, hâlâ boğuk ama çatlaklığından kurtulmuş olması hoş bir şaşkınlık uyandırıyor bende. "Bana biraz kahve verecek misin?"

"Elbette, amcacığım!" diyor Zeyd, kendisinden birkaç yaş küçük olduğum halde bana, Arab töresi uyarınca, genç olsun yaşlı olsun, saygı gösterilmek istenen biri için kullanılır bir deyimle hitap ederek. "Gönlünün dilediği kadar kahve içeceksin!"

Kahvemi içiyor ve Zeyd'in mutlu yüzüne bakarak gülümsüyorum. "Söyler misin kardeşim? Aklı başında insanlar gibi evimizde yan yatacağımıza neden hep böyle belâlar sararız başımıza?"

"Ayaklarımız kaskatı kesilinceye kadar evde oturup yaşlılığın gelip çatmasını beklemek, senin benim gibi insanlara göre değil de ondan." diyor Zeyd, gülümseyerek, "Hem evlerine tıkılan insanlar da ölmüyor mu sanki? Nereye giderse gitsin, insan kaderini boynunda taşımıyor mu?"

Zeyd'in 'kader' için kullandığı sözcük, 'kısma' idi -yani insanın payına düşen şey. Sözcük Batı'da, Türkçe versiyonuyla 'kısmet' olarak bilinir daha çok. Ve kahvemi yudumlarken bu Arapça deyimin, 'içinde insanın bir pay sahibi olduğu şey' biçimindeki bir diğer anlamı geçiyor zihnimden.

İçinde insanın bir pay sahibi olduğu şey...

Bu sözcükler hafızamda zayıf, belirsiz bir tele dokunuyorlar... Onlarla beraber bir tebessüm -ama kimin tebessümü?- canlanıyor zihnimde. Bir duman bulutu ardında, gizlenen bir tebessüm; afyon dumanı gibi keskin kokulu bir duman bulutu ardında. Evet -afyon dumanıydı ve tanıdığım en tuhaf insanlardan birinin tebessümüydü bu; başımdan geçen en tuhaf olaylardan birini yaşarken tanımıştım onu; olayın gidişinde saklı görünen -sadece öyle görünen- bir tehlikeden kaçmaya çalışırken, bilmeden daha yakın bir tehlikeye doğru koşuyordum; ama hem hayalî olan ve hem de gerçek olan, her iki tehlike de beni başka bir kurtuluşa götürmüştü sonunda...

Olay, bundan yaklaşık yedi yıl önce, Tatar uşağım İbrahim'le beraber, at üstünde Şiraz'dan Güney İran'daki Kirman'a giderken vuku bulmuştu. Niris Gölü yanında ıssız, tenha, üzerinde yol-iz bulunmayan bir arazi. Mevsim kış; görüş alanı içinde köy filan yok; güneyi Kuh-i Guşnegân'la yani 'Açlık Dağları'yla çevrili, balçık denizine dönmüş bir bozkır; kuzeye doğru gölün yakınlarında bozkır bataklığa dönüşüyor. Öğleden sonra çıplak bir tepenin çevresinden aşınca birden göl karşımıza çıkmıştı. Hayat izinden, hayat soluğundan yoksun, kıpırtısız yeşil bir yüzey; çünkü göl suları balıkların

yaşayamayacağı kadar tuzluydu. Göl kıyısına yakın tuzlu toprak, birkaç bodur ağacın, çöl fundasının dışında hiçbir bitkinin yaşamasına imkân vermiyordu. Toprak hafifçe çamurlu karla kaplıydı ve üzerinde, göl kıyısından hemen hemen iki yüz metre beriden seyreden ipince bir patika uzanıyordu.

Akşam çökmüştü, ama gece konaklamayı düşündüğümüz Han-ı Ket kervansarayı yoktu görünürlerde. Ne pahasına olursa olsun, oraya varmalıydık; uzakta yakında başka konaklama yeri yoktu çünkü; ve karanlıkta son derece tehlikeli olabilecek bataklık da gittikçe yaklaşıyordu. Aslında bizi, oraya yalnız başımıza gitmeye kalkmamamız konusunda uyarmışlardı da, atılacak tek yanlış adımın apansız ölüm demek olduğunu söylemişlerdi. Kaldı ki, balçıklı toprakta gün boyu yol tepen atlarımız yorgundu; dinlenmeleri, beslenmeleri gerekiyordu.

Geceyle birlikte ağır bir yağmur başladı. Bir adım ilerisini görmeyen kendi gözlerimizden çok atların içgüdüsüne güvenerek ilerliyorduk, ıslak, somurtkan ve sessiz... Saatlar geçti; kervansaray filan yok görünürlerde. Belki de karanlıkta yanından geçtik onun; ve şimdi geceyi açıkta, gittikçe hızlanan sağanağın altında geçirmemiz gerekecekti... Atların toynakları suya batıp çıkıyor; sicim gibi ıslanan elbiselerimiz omuzlarımda gittikçe ağırlaşıyordu. Sel gibi dökülen sudan bir perdenin ötesinde koskoyu, yalıtkan bir gece kaplamıştı her şeyi. Soğuktan kemiklerimize kadar titriyorduk; fakat bataklığın çok yakınında olduğumuzu bilmek, soğuktan daha çok titretiyordu bizi. Atlar katı zeminden sapmaya görsün!- "O zaman Tanrı acısın size!" demişlerdi sabahleyin.

Ben önde gidiyordum, en azından on adım ardımdan geliyordu İbrahim. Kafamda ürpertici düşünceler cirit atıyor: Han-i Ket'i karanlıkta arkamızda bırakmışsak? Geceyi bu soğuk yağmur altında geçirmek, ne talihsizlik! Fakat ya fazla ilerlemişsem! O zaman bataklık ne olacak?

Ansızın atımın bastığı yerden, toynakların balçığa gömülürken çıkardığı yumuşak, boğuk, ıslak bir ses... Hayvanın bataklığa kay-

dığını, bir miktar gömüldüğünü hissettim; gömülen ayaklarından birini çılgınca çekip çıkarıyor, sonra tekrar kaymaya başlıyordu hayvan -tüylerim diken diken oluyor, bataklık! Dizgini amansızca çekip atın döşünü mahmuzladım. Gövdemden aşağı soğuk terler boşalıyordu. Gece öylesine karanlıktı ki, kendi ellerimi bile göremiyordum; ama ihtilaçlı şahlanışlarla hayvanın, kapıp kucaklayan bataklıkla giriştiği umutsuz boğuşmayı açıkça izleyebiliyordum. Nerdeyse ne yaptığımı bilmeksizin kemerimde asılı duran, başka zaman hemen hiç kullanmadığım kırbacı kavradığım gibi, onun son bir çaba göstermesini sağlayabilirdim belki; çünkü şimdi olmasa bile biraz sonra bataklık tarafından emilecek ve beni de birlikte derinlere çekecekti... Böylesine acımasız vuruşlara alışık olmayan zavallı hayvan -ki görülmemiş ölçüde güçlü ve hızlı koşan bir Kaşkay küheylanıydı- arka ayakları üzerinde gerileyip, dört ayağıyla birden yeri dövüyor, derin derin soluklanarak balçıkla boğuşuyordu; sıçrayıp öne doğru şahlanıyor, ama sonra tekrar aşağı kayıyor ve toynakları yumuşak cıvık çamuru umutsuzca dövüp duruyordu...

Garip, esrarengiz bir nesne, havada ıslık çalarak, başımı yalayıp geçti... Elimi kaldırmamla birlikte, sert anlaşılmaz bir şey çarptı elime... Neydi bu? Gerçek zaman ve o an bendeki zaman idrâki birbiri üzerine yıkılıyor, birbirine karışıyordu... Balçık üzerine dökülen yağmurun şapırtısı ve atın can kaygısı içinde telaşlı solumaları arasında, bana saatler gibi gelen saniyeler boyunca bataklığın bizi emip yutarken çıkardığı yapışkan boğuk sesi işitebiliyordum. Sonumuz yakın olmalıydı artık. Ayaklarımı üzerinden çıkararak eyerden atlayıp yere yüzün koyun uzanırsam belki kendimi kurtarabilirdim. O anda aniden, umulmadık, bir biçimde sert toprağa çarptı atın toynakları, bir adım, iki adım... ve rahat bir nefes; dizginleri çektim ve titreyen hayvanı rahat bıraktım. Kurtulmuştuk...

Ancak o zaman hatırladım yol arkadaşımı ve dehşetle sarsılarak bağırdım, "İbrahim!" Cevap yok! Kalbim duracaktı neredeyse.

"İbrahim!..." ama hayır, çevremde sadece koskoyu gece ve sicim gibi yağan yağmur vardı. Canını kurtarabilmiş miydi? Kalın, yüksek bir sesle bir daha bağırdım: "İbrahim!"

Ve nihayet, nerdeyse inanılmayacak bir ses, kesik, zayıf bir ünlemeyle tâ uzaklardan cevap veriyor: "Buradayım... Buradayım!" O an aklım almıyordu, birbirimizden nasıl bu kadar uzaklaşmıştık?

"İbrahim!"

"Bu tarafa... bu tarafa!" ve attan inip, atı dizginden tutarak sesin geldiği yöne çektim. Zemini adeta santim santim yoklayarak, yavaş yavaş temkinle yürüyordum uzaktaki sese doğru; ve bir süre sonra İbrahim'i eyerinin üzerinde sakin sakin otururken karşımda buldum.

"Sana ne oldu İbrahim? Sen de bataklığa saplanmadın ya?"

"Bataklık mı...? Hayır! Senin öyle, neden bilmiyorum, birden dört nala sürdüğünü görünce burada kalakaldım."

Dört nala sürmek... Bilmece çözüldü şimdi. Bataklıkla boğuşma, benim muhayyilemin ürünüydü sadece. Atım yalnızca çamur dolu bir çukura girmiş olmalıydı; ve ben dört nala kaldırmıştım; bu yanılgıda karanlığın da rolü vardı tabii; atın ileri doğru fırlamasını, bataklıktan kurtulmak için gösterdiği umutsuz çabaya yormuş ve ovayı benekleyen ağaç kümelerinin farkında olmaksızın, karanlıkta körcesine koşup durmuştum... Asıl ve kaçınılmaz tehlike de bataklık değil, işte bu ağaç kümeleriydi. Elime çarpan o ince dal, pekâlâ büyük bir dal olabilirdi ve kafamı parçalayıp, yolculuğumu, Güney İran'ın bu ıssız yöresinde, isimsiz bir mezarda kesin bir sona dönüştürebilirdi...

Kendime kızıp duruyordum, kızıyordum; çünkü pusulamızı kaybetmiştik, önümüzde yol-iz bulamayabilirdik. Şimdi kervansarayı bulma ümidi de kalmamıştı artık...

Fakat bir kez daha yanılıyordum.

İbrahim, elleriyle toprağı yoklayıp, patikayı yeniden bulmak için attan atladı, ve böyle dört ayak üzerinde sürünüp dururken birden başını bir duvara çarptı. Hân-ı Ket kervansarayının karanlık duvarıydı bu!

Fakat sırf benim kafayı bataklıkla bozmam yüzünden, gereğinden fazla ilerleyip, kervansarayı gözden kaçırmamız ve sonradan

öğrendiğimize göre, bir iki yüz metre ilerdeki bataklığa gerçekten saplanmamız işten bile değildi.

Kervansaray, Büyük Şah Abbas zamanından kalma nice harap yapılardan biriydi. Kemerli geçitler, birleşen kalın, heybetli duvar kütleleri, yıkık girişler, harabeye dönmüş şömineler... Şurda burda sövelerin üzerinde yıpranmış oyma işleri, renkli duvar çinileri göze çarpıyordu; oturabilecek birkaç oda ya da salon, saman ve gübre döküntüleriyle kaplıydı. İbrahim'le ben büyük salona girdiğimizde, kervansarayın bakıcısını, açık bir ocağın yanında, çıplak yere oturmuş olarak bulduk. Yanında, lime lime bir pelerine sarılmış, yalın ayak, küçük yapılı bir adam kıvrılmış oturuyordu. Bizi görünce her ikisi de ayağa kalkıp, biraz garip ama son derece zarif ve teatral bir hareketle sağ ellerini göğüslerine bastırarak bizi selâmladılar. Adamın pelerini değişik renklerle sayısız yamayla kaplıydı; kirli ve dağınıktı adam; ama gözlerinin içi parlıyor, sakin ve ağırbaşlı görünüyordu.

Han bakıcısı, atlarımızla ilgilenmek üzere dışarı çıktı. Ben sırılsıklam kabanımı çıkarırken, İbrahim ocakta çay yapmaya koyulmuştu bile. O garip, küçük adam, İbrahim'in uzattığı çayı, kendinden aşağıdakilere karşı kibar ve müşfik davranmakla büyüklüğünden hiçbir şey kaybetmeyeceğini bilen bir asilzadenin alçakgönüllülüğüyle alıp, teşekkür etti.

Yersiz, aşırı bir merak hali göstermeden, bir oturma odası sohbeti açarcasına bana döndü ve "Zât-ı âlîleri İngiliz değil mi?"

"Hayır, Nemseliyim." (Avusturyalı)

"Kabalık olmazsa sorabilir miyim, iş için mi buralara geldiniz?"

"Bir gazeteciyim ben," dedim. "Ülkenizi, kendi ülkemin insanlarına anlatmak için dolaşıyorum. Başka insanlar nasıl yaşıyorlar, neler düşünüyorlar, bunu merak ediyor ülkemin insanları."

Söylediklerimi olumlayan bir tebessümle başını salladı ve sessizliğe gömüldü. Bir süre sonra pelerinin iç cebinden topraktan yapılmış küçük toprak çanağa geçirdi; sonra tütüne benzeyen bir şeyi avuçlarında ufalayarak, sanki altından da değerli bir şeymiş gi-

bi dikkatle çubuğundaki hazneye yerleştirdi ve üzerini ocaktan aldığı közlerle örttü. Şiddetle öksürüp boğazını temizleyerek, zorlu, görünür bir çabayla bambu çubuğundan duman çekmeye başladı. Toprak çanaktan duman haleleri çıkıyor, odayı yavaş yavaş keskin bir koku dolduruyordu. Ve o zaman anladım, bu Hind keneviriydi, yani esrar ve adamın garip halleri de bununla ilgiliydi, bir esrarkeşti adam, bir tiryaki. Afyon içenler gibi gözleri bulutlanmıyor; dalgın, kişiliksiz; ama keskin bir parıldayışla, buradaki gerçek dünyadan sonsuzcasına uzak bir yerlere bakıp duruyorlardı.

Sessiz seyrediyordum onu. Çubuğunda esrarı içip bitirince bana sordu?

"Denemek ister miydiniz?"

Teşekkür ederek reddettin teklifi; özel hiçbir zevk almaksızın bir iki kez afyon içmiştim; ama esrara gelince, denemesi bile daha çetin, daha ürkütücü geliyordu bana. Esrarkeş sessiz sessiz güldü; kısılmış gözleri, arkadaşça bir istihzayla bana doğru kaydı:

"Ne düşündüğünüzü biliyorum, benim saygıdeğer dostum; Esrarın şeytan işi olduğunu düşünüyor ve korkuyorsunuz ondan. Saçma! Tanrı'nın bir lûtfudur haşhaş. Çok da yarayışlıdır, özellikle akıl için. Durun size bunu açıklayacağım hazret. Afyon kötüdür, bunda şüphe yok; çünkü insanda ulaşamayacağı şeylere karşı arzu uyandırır, insanın hayallerini kamçılar; düşlerini, hayvanlarınki gibi oburca şeylerle doldurur. Ama haşhaş bütün hırsları, açgözlülükleri giderir, dostum; insanı dünyalı şeylere karşı kayıtsız kılar. İnsanı sükûna kavuşturur, hoşnutluk verir, budur haşhaş. Haşhaşînin önüne altın yığsan, küçük parmağını bile oynatmaz ona uzanmak için; hem yalnızca duman aldığı zamanlar değil, her zaman böyledir bu. Afyon insanı zayıf ve korkak yapar; ama haşhaş korkuların kökünü kazır, insanı aslan gibi güçlü kılar. Haşhaşîden kışın ortasında buz tutmuş suya girmesini istesen, bunu yapmakta bir an tereddüt göstermez ve basar kahkahayı... Çünkü o, ihtiraslardan kurtulmuş olmanın, korkusuzluk demek olduğunu öğrenmiştir; insanı bilir o. Ve yine bilir ki, başına ne gelirse gelsin, bu, onun dünyada olup biten şeyler içinde kendi payına düşen hisseden başka bir şey değil..."

Ve yine kesik, kesik, sarsılarak, alayla cömertlik arası sessiz kahkahalarla gülmeye başladı; sonra susup, duman bulutu içinde sadece gülümseyerek, parlayan gözleriyle kımıltısız bir uzaklığa dalıp gitti.

"Oluşup duran bütünün içinde benim payım..." Arabistan'ın dost yıldızları altında uzanmış yatarken bunu düşünüyorum. "Ben -bu et ve kemik yığını, bu duyum ve idrâk yumağı ben, varoluşunun yörüngesinde getirilip bırakılır- belki de bu kolay incinir, bu görkemli canlı yumağın, benim de payım var... 'Tehlike' sadece bir yanılsama, akıp giden bir görüntü; bana hakim olamaz, beni 'alt edemez'; çünkü benim başıma gelen, bir parçası olduğum o her şeyi kucaklayan akışın bir zerresinden başka bir şey değil. Tehlike ve emniyet, ölüm ve yaşama sevinci, ölüm ve kurtuluş umudu, kader ve onun gerçekleşmesi, bütün bunlar belki de bu kolay incinir, bu görkemli canlı yumağın benim değişik yanlarımdan başka bir şey değiller? Ey Allah'ım; insana ne sınırsız bir özgürlük bahşetmişsin!.."

Bu düşüncenin verdiği acılı mutluluk öylesine keskin ki, gözlerimi kapamak zorunda kalıyorum; yüzümü yalayan rüzgârın soluğundan öte, kanıma serinlik ekerek özgürlüğün kanatları geçiyor üzerimden.

6

Kendimde oturacak gücü buluyorum şimdi. Zeyd, yaslanmam için bir deve semeri getiriyor bana. "Rahatına bak, amcacığım" diyor, "büsbütün kaybettim, deyip üç gün kan ağladıktan sonra seni karşımda böyle iyi görmek yüreğime su serpiyor."

"Benim için hep iyi bir yoldaş oldun, Zeyd. Davetime kulak verip benimle gelmeseydin, onca zaman sensiz ne yapardım ben?"

"Bu kadar yıl seninle olmaktan pişman değilim; amcacığım. O beş şu kadar yıl önce beni Mekke'ye çağıran mektubunu aldığım gün, dün gibi hatırımda... Seni yeniden görmek düşüncesi, hem de tam İslâm'la onurlandığın bir sırada, benim için çok önemliydi. İşin, tam da benim o Muntafikli kızla evlendiğim zamana denk gelmesine ne dersin! Hani pek de kötü tutulmuştum kıza. Şu Iraklı kızlar... Onun gibi ince belli, selvi boyludurlar hep." Hatıralarla dalgın dalgın gülümseyerek yaslandığım semerin başlığıyla oynuyor, "İnsan kolay kolay kurtulamıyor onlardan... Kendime hep derdim, 'Artık gitmeliyim, ama hemen şimdi değil tabii; hele birkaç hafta geçsin. Böyle aradan haftalar, aylar geçti; gerçi bir süre sonra boşamıştım o kadını -köpek dölü! Amcası oğluna göz süzüp duruyordu- Irak deve müfrezesindeki işimi, arkadaşlarımı, Bağdat ve Basra'daki eğlenceleri terk etmek konusunda bir türlü karar veremiyor ve kendi kendime hep, 'şimdi değil' bir süre sonra... diyordum. Ama bir gün kamptan dönüyordum, aylık ücretimi almıştım ve geceyi bir arkadaşımın konak yerinde geçirmeyi düşünüyordum, birden sen düştün aklıma; ve mektubunda saygıdeğer refikanın ölümü hakkında anlattıklarını, yalnız olduğunu düşündüm; ve işte o zaman, hiç vakit kaybetmeden sana gelmem gerektiğini anladım. Ve hemen o anda, orada kolumdaki Irak yıldızını söküp attım; eve gidip de elbiselerimi bile almadan, devemin başını Nufud'a, Necid'e doğru çevirip yola koyuldum. Rastladığım ilk köyde su tulumu ve gerekli erzakı aldıktan sonra Mekke'de seninle karşılaşıncaya kadar, dört hafta boyunca durmaksızın yol teptim..."

"Arabistan'ın içlerine yaptığımız ilk yolculuğu hatırlıyorsun değil mi Zeyd? Güneyin hurma bahçelerine, Bîşe Vadisi'nin buğday tarlalarına ve oradan da, o güne kadar Arabların dışında hiç kimsenin ayak basmadığı Râniye Çölü'ne yaptığımız yolculuğu?"

"Nasıl hatırlamam, amcacığım! Rub' el-Hâlî'yi* nasıl da görmek istiyordum; güneşin altında cinlerin cirit oynadığı Rub' el-Hâlî... Ya

---

* Arabistan'ın dörtte birini kaplayan, geniş, ıssız kum çölü.

çölün kıyısında yaşayan o bedevîler. Adamlar hayatlarında cam diye bir şey görmemişlerdi; senin gözlüğünü buzdan yapılmış bir nesne sandılardı. Kitap okur gibi güneşin seyrini izlemelerine, havayı koklayıp kopacak fırtınanın kokusunu saatlerce önceden almalarına bakılırsa, adamların kendileri de cin gibiydiler... Ve Ranya'da tututtuğumuz rehberi, o çöl şeytanını hatırlıyor musun -hani çölün ortasında bizi terk etmeye kalktığı zaman adamı vuracak gibi olmuştun? Herif, resim çektiğin makinayı görünce zıvanadan çıkmıştı!"

Bu eski maceraya şimdi ikimiz de gülüyoruz; ama o gün gülmek aklımızın köşesinden bile geçmiyordu. Er-Rrayn'ın, *İhvân* adını taşıyan yerleşim bölgesinden tutucu bir bedevî olan rehberimiz öfke nöbetine tutulduğu zaman, Riyad'ın güneyinde hemen hemen altı-yedi günlük bir yol tepmiştik. Adama kameranın ne işe yaradığını anlatıyordum sadece. Hemen o anda, orada bizi terk etmek istediğini söyledi; çünkü bu şeytan işi makina onun ruhunu tehlikeye sokuyordu. Zeyd'in de, benim de yabancısı olduğumuz, biz bize kalırsak muhakkak yolumuzu kaybedeceğimiz bir yörede olmasaydık adamın bırakıp gitmesine hiç aldırmazdım. Bin dereden su getirerek, bizim 'çöl şeytanı'nı ikna etmeye çalıştım, ama boşuna; adam Nuh deyip peygamber demiyordu; devesinin başını Ranya'ya doğru çevirmişti bile. Bizi susuzluktan ölmeye terk edip gitmesinin hayatına malolacağını söyledim ona. Adam bu uyarıya da aldırmayıp, devesini sürmeye yeltenince silahımı doğrultup, tam bir kararlılıkla, aklını başına toplamasını, durmazsa ateş edeceğimi söyledim. Bu hareketim, sonunda, dostumuzun ruhu konusunda çektiği kaygıyı yatıştırır gibi oldu. Bir süre homurdandıktan sonra, meseleyi kadı önünde bir karara bağlamak üzere, bizi üç günlük mesafedeki ilk büyük yerleşim bölgesine kadar götürmeye razı oldu. Zeyd'le ben adamın silahını alarak gece vakti sıvışmasını engellemek için sırayla nöbet tuttuk. Kuvâ'iyye'de birkaç gün sonra başvurduğumuz kadı, önce rehberimiz lehine fetva verdi, "Çünkü" dedi, "canlı varlıkların sûretini çıkarmak arsızlıktır". (Kadı, bu hükmünü Peygamber'in yanlış yorumlanan bir hadisine dayandırıyordu. Canlı varlıkların tasvir edilmesinin haram olduğu yolundaki bu

inanış -günümüze kadar Müslümanlar arasında oldukça yaygın olmasına rağmen- aslında İslâmî yasalar, bu konuda herhangi bir yasaklayıcı hüküm taşımamaktadır. Bunun üzerine Kadı'ya, Kralın "ülkedeki bütün emirlere ve bunu okuyan herkese..." diye başlayan açık mektubunu gösterdim. Mektubu okurken Kadı'nın yüzü asıldıkça asıldı: "Muhammed Esed, bizim dostumuz ve misafirimizdir; bizim için değerlidir. Her kim ona dostluk gösterirse bize dostluk göstermiş olur: ve her kim ona düşmanlık güderse, bizim düşmanımız sayılacaktır..." İbn Suûd'un sözleri ve imzası kadı üzerinde büyü etkisi yaptı; ve sonunda, "belirli şartlarda" resim çekmeye cevaz verilebileceğine hükmetti... Yine de biz eski rehberimizi bırakarak, bizi Riyad'a götürmesi için başka birini tuttuk.

"Ve Riyad'da geçen o günleri hatırlıyor musun, amcacığım, Kral'ın misafiriydik; sarayın gıcır gıcır yeni otomobillerle dolu eski tavlalarını görünce nasıl da canın sıkılmıştı... Ama yine de Kral'ın gösterdiği dostluğa diyecek yoktu doğrusu..."

"Kral'ın bizi, bedevî isyanının altında yatan sırrı keşfetmekle görevlendirdiği günleri hatırlıyor musun Zeyd? Uzun geceler boyu yol tepip gizlice Kuveyt'e girişimiz... ve sonunda, denizin karşı tarafından gelen, o parlak riyallerle, silahlarla dolu sandıkların esrarını çözdüğümüz günleri..?"

"Hatırlıyorum, amcacığım hatırlıyorum; ve amcacığım, halletmeniz için Seyyid Ahmed'in -Allah uzun ömürler versin- sizi Sıraneyka'ya gönderdiği diğer görevi, hani -tek yelkenli bir tekneyle deniz üzerinden Mısır'a gizlice geçişimizi- o kahrolası İtalyanları atlatıp Cebel-i Ahdar'ı geçerek Ömer el-Muhtar idaresindeki mücâhidlere katılışımızı hatırlıyor musunuz? Ne heyecan verici günlerdi onlar?!.."

Böylece uzun uzun birlikte geçirdiğimiz günleri yadediyoruz; "Hatırlıyor musun? Hatırlıyor musun?" soruları bizi alıp; gecenin derinliklerinde uzak yerlere, uzak serüvenlere götürüyor; kamp ateşi gittikçe daha cılız alevlerle titreşerek sonunda parıldayan bir öbek odun közüne dönüşünceye, Zeyd'in yüzü yavaş yavaş karanlığa gömülüp, uykuyla ağırlaşan gözelerimin önünde kendisi de

bir hatıra kimliğine bürününceye kadar, bu hatıralar şölenle sürüp gidiyor...

Yıldızların parıltısı altında, çölün sessizliğinde kumsalı hafifçe dalgalandıran yumuşak, ılık rüzgârın ritmine uyarak geçmişin ve şimdinin görüntüleri kâh birleşip kâh ayrılırken, hârikulade sesleriyle birbirine sesleniyor ve beni yıllarca geriye doğru, Arabistan'da geçen yıllarımın başlangıcına alıp götürüyorlar; hac için Mekke'ye yaptığım o ilk ziyaret günlerine ve o ilk iki günün kopkoyu karanlığına; artık hiçbir kadına karşı duyamıyacağım bir sevgiyle bağlı olduğum kadına; Mekke toprağında, onun için yolun sonunu, benim içinse yeni bir hayatın başlangıcını temsil eden, kitabetsiz, basit başlangıç; Mekke'nin kayalık vadisinde garip, esrarlı bir biçimde birbirine karışan bir ses ve bir aksiseda...

"Bir kahve daha verir misin, Zeyd?"

"Sen emret, amcacığım". Acelesiz kalkıyor; sol elinde uzun saplı küçük bir pirinç cezve, sağ elinde çangırdayan küçük, sapsız iki fincan -biri benim diğeri de kendisi için- fincanlardan birine biraz kahve koyup uzatıyor; ve kahveyi uzatırken, sanki bir fincan kahve vermekten çok daha ciddi bir iş yapıyormuşçasına kırmızı-beyaz ekoseli küfiyesinin gölgesi altından dikkatle beni süzüyor. Bu gözler -bu yuvası derin, kirpikleri uzun, bir sert güven dolu ve mahzun ama her an neş'eyle parlamaya hazır gözler bozkırlar altındaki özgür hayatın yüzlerce kuşağından söz ediyorlar. Bu gözler, ne başkalarını sömürmüş ve ne de başkaları tarafından sömürülmüş bir soydan gelen insanın gözleri. Ama yine de bu adamın en harikulâde yanı, davranışlarında gizli sakin, ölçülü, kendi ahenklerinin farkında, aceleye getirilmemiş, telâştan uzak davranışlar... taşıdıkları yetkinlik ve ılımlılık, tezahürlerinde görülen ekonomi, insana ustaca uyumu hatırlatıyor. Bu seciyeye bedevîler arasında oldukça sık rastlanır; çölün tenhalığı, ıssızlığı yansır onda. Çünkü, az sayıdaki köylerin ve şehirlerin dışında, Arabistan'da hayatın biçimlenmesinde insan elinin öylesine küçük bir rolü vardır

ki, kendi sıkı düzeni, dakikliğiyle tabiat, insanı her türlü davranış savrukluğundan kaçınmak zorunda bırakmış; ona kendi iradesiyle ya da dış zorunluklara bağlı olarak yapıp-eylediği her şeyi, sayısız kuşaklar boyunca değişmeden sürüp gelen ve böylece zaman içinde bir kristal yalınlığı, bir kristal sertliği kazanan, son derece belirli temel birkaç davranış biçimine indirgeme sanatını öğretmiştir. Saf kan Arab'ın davranışlarında olduğu kadar, onun hayata karşı aldığı tavırda bugün açıkça yansıyan, işte bu kuşaktan kuşağa kesintisiz aktarılan aksiyon yalınlığıdır.

"Söyle bana, Zeyd, yarın nereye gidiyoruz?"

Zeyd gülümsedi: "Ne demek nereye, amcacığım, Teyma'ya elbette..?"

"Hayır, dostum, hayır; Teyma'ya gitmek istiyordum, ama şimdi bunu istemiyorum artık. Yarın Mekke'ye gidiyoruz..."

İkinci Bölüm

YOLUN BAŞLANGICI

1

Bu ilk susuzluk deneyiminden sonra, Zeyd ve ben, geceyi geçirmek üzere ıssız bir vadiye vardığımız zaman, nerdeyse akşam olmak üzereydi. Batan güneşin rengârenk ışınları altında kum tepeleri, biteviye değişen düşsel gölgelerle, alabildiğine hafif, hafif yansımalarla yanıp sönen akik kütlerini andırıyor; tepeleri öylesine ince, öylesine uçucu renkler örtüyor ki, alacakaranlığı gittikçe koyulaştırıp, kurşunî bir renge boyayan gölgelerin güçlükle fark edilen akışını izlerken, sanki sadece bakmak bile onları örseleyip bozmaya yetecek. Hurma ağaçlarının püsküllü tepelerini, ve onların ardında gizlenen alçak, balçık-rengi evleri ve evlerin çevresindeki bahçe duvarlarını henüz seçebiliyorsunuz. Ve kuyunun üstündeki tahta çıkrıklar gizemli nağmeler mırıldanarak ağır aksak dönüp duruyorlar hâlâ.

Develeri köyün biraz uzağında, hurma bahçelerinin alt yanında yıkıyor; ağır eyer heybelerini çözerek, develerin su kuyusuna götürüyorum. Deri gergeli kuyuya indirip su doldururken bakır leğenler,

toprak çömleklerle birkaç köylü kadın su almaya geliyor. Su kablarını tutmaksızın serbestçe başlarının üzerinde taşıyorlar; yüklerini dengelemek için kollarını yana açıp yukarıda birleştirmişler; peçelerinin kenarını tutan elleri göğe doğru açılan kanatları andırıyor.

"Es-selâmü aleyküm, ey yolcu!" diyorlar.

"Ve aleyküm selâmu'llah ve rahmetuhu." diye karşılıyorum.

Siyah giysiler içindeler; ve yüzleri, Arabistan'ın bu yöresinde yaşayan bütün köylü ve bedevî kadınlar gibi, iri siyah gözlerini görmenize elverecek biçimde açık.

Bu vadide nice kuşaklar boyunca yerleşik bir hayat süregelmiş olmalarına rağmen, atalarının göçebelik günlerindeki o ciddi, ağırbaşlı tavrını henüz kaybetmemişler. Hareketleri açık ve kesin; ve elimden gergelin ipini alıp; hiçbir şey söylemeden benim develerim için su çekerken sürdürdükleri o iffetli suskunluk salt bir utangaçlık olmanın çok ötesinde -tıpkı dört bin yıl önce, Kenan diyarından yola çıkıp, efendisinin oğlu İshak'a akrabaları arasında temiz bir zevce aramak için Padan-Aram'a gelen İbrahim'in kölesine, su kuyusunun başında o kadının yaptığı gibi...

Ve akşam üzeri, kadınların su çekmek için çıktıkları vakit, develeri şehrin dışındaki su kuyusu yanında çöktürdü.

Ve dedi: "Ya Rab; efendim İbrahim'in Allah'ı! Niyaz ederim, bugün işimi rast getir, ve efendim İbrahim'e lûtfeyle. İşte ben su pınarı yanında duruyorum; ve şehir halkının kızları su çekmek için çıkıyorlar; ve vaki olsun ki, kendisine: Rica ederim, testini indir de içeyim, diyeceğim ve iç ve senin develerine de içireyim, diyecek olan genç kadın, kulun İshak için senin tayin ettiğin olsun; ve efendime lûtfeylediğini bununla bileyim."

Ve vaki oldu ki, o, sözünü daha bitirmeden, işte Rebeka, testisi omuzunda olarak çıkageldi. Ve genç kadın bakılışta çok güzeldi, kız olup onu erkek bilmemişti; ve pınara indi, ve testisini doldurup çıktı.

Ve köle onu karşılamak için koşup dedi: Rica ederim testinden bana biraz su içirin. Ve dedi: İç, efendim; ve acele edip testisini eli üzerine indirdi, ve ona içirdi. Ve ona içirmesi bitirince dedi: Develerin içmesi bi-

tinceye kadar, onlar için de su çekeyim. Ve acele edip testisini tekneye boşalttı, ve su çekmek için tekrar kuyuya koştu, ve onun bütün develeri için su çekti...

Elimden gergelin ipini alıp şimdi develerim için kuyudan su çeken kadınları seyrederek, Büyük Nufud'un ortasında, bu küçük vadide su kuyusunun başında develerimle öyle dikilip dururken Eski Ahid'in bu pitoresk hikâyesi zihnimde canlanıyor.

Padan-Aram diyarı ve İbrahim'in günleri çok uzaklarda; ama görkemli tavırlarıyla yarattıkları hayâl genişliği içinde bu kadınlar, şimdi şuracıkta bütün mesafeleri ortadan kaldırıp dört bin yıllık zamanı bir çırpıda geriye döndürüyorlar.

"Ellerinize sağlık, bacılarım, Allah sizden razı olsun". "Olsun," diye karşılık veriyor ve kendi leğenlerini, çömleklerini doldurmaya koyuluyorlar.

Konakladığımız yere develeri çöktürüyor, geceleyin başlarını alıp gitmemeleri için de ön ayaklarını köstekliyorum. Zeyd ateşi yakmış bile; kahve yapmakla meşgul. Su, uzun kıvrık ağızlı pirinç cezvede kaynıyor; Zeyd'in elinde, ilkine benzeyen, ama ondan daha küçük başka bir cezve daha var. Öteki eliyle sapı, yarım metre uzunluğunda, içinde bir avuç kahve tanesi bulunan kocaman düz bir kaşık tutuyor ocağın üstünde. Hafif ateşte kahve kavuruyor; çünkü her cezve için taze kahve kavurulur Arabistan'da. Kahve taneleri hafifçe kararır kararmaz, onları pirinç bir havana boşaltıp, dövüyor, sonra büyük cezvede kaynayan sudan küçük cezveye kendi halinde yavaş yavaş demlenmesi için ocağın kenarına yerleştiriyor. Kahve iyice pişince, daha acı bir tad sağlamak için içine birkaç hemâme tohumu atıyor; çünkü Arabistan'da oldukça yaygın bir deyime göre, kahvenin kahve olması için 'aşk gibi değil, ölüm gibi acı olması' gerekir.

Bense kahvenin tadını çıkarmaya henüz hazır değilim. Uzun ve bunaltıcı saatler boyunca eyer üzerinde yol teperken bitkin düşmüş, sırıl sıklam terlemiştim; kirli giysilerim derime yapışıyor;

önüne geçilmez bir yıkanma arzusu duyuyor ve ağır aksak, hurma ağaçları altındaki su kuyusuna yollanıyorum.

Ortalık iyice kararmış. Hurma bahçelerinde kimsecikler yok; sadece uzakta, evlerin orada bir köpek havlıyor. Elbiselerimi çıkarıyor, kuyuya sarkıyorum; kuyu duvarındaki yarık ve çatlaklardan yararlanarak, kuyu ipine tutuna tutuna kuyunun dibini buluyor ve karanlık suya dalıyorum. Soğuk su göğsüme varıyor. Yanı başımda, gündüzün ekinlerin sulanmasında kullanılan büyük su tulumlarının ağırlığıyla gerginleşmiş su-çekme halatları sarkıyor. Tabanlarının altında, bitmez bir yenilmenin yavaş ama sonugelmez akışıyla kuyuyu besleyen kaynağın gıdıklayıcı kabarcıklarını duyuyorum.

Tepemde rüzgâr, kuyunun kenarlarını yalıyor; ve kuyu, kulağa götürülen bir istiridye kabuğu gibi -tıpkı yıllar... yıllarca önce baba evinde dinlemeyi öylesine çok sevdiğim, dinlerken büyülendiğim o büyük, uğuldayan istiridye kabuğu gibi- rüzgârın uğultusunu içine alıp yankılandırıyor; çölü ve içinde yaşayanları, geçmiş kuşakları ve şimdikileri, insanı ve onun kaderini bir kum fırtınası gibi önüne katıp götüren zamanı terennüm eden acıklı ve büyük bir türküye, acıklı ve sonsuz bir ağıta dönüştürüyor. Deniz kabuğu kendi içinde mi uğuldayıp duruyor, yoksa sadece onu kulağıma tuttuğum zaman mı? Çok kere deniz kabuğunu artık işitmeyeceğim bir uzaklıkta tutar, sonra aniden kulağıma dayayarak onu gafil avlamak isterdim: Ama muamma, muamma olmakta devam eder ve ben uğultunun, onu dinlemediğim zaman da devam edip etmediğini bir türlü öğrenemezdim.

Benimkinden daha ârif, hikmetli kafaları çağlar boyu uğraştırmış bir muammayla karşı karşıya olduğumu pek tabii bilemezdim o zaman: "realite" dediğimiz şey bizim zihnimizden bağımsız bir varlık mıdır, yoksa bizim idrâkimiz mi onu yaratmaktadır? O günler bu muammadan habersizdim; fakat geriye dönüp baktığımda, bana öyle geliyor ki bu büyük bilmece sadece çocukluğumda değil, sonraki çağlarımda da kafamı kurcaladı, -şüphesiz zaman zaman, bilerek ya da bilmeyerek, düşünen her zihnin kurcaladığı gibi tıpkı;

çünkü nesnel gerçek ne olursa olsun âlem her birimizde, sadece zihinlerimizde yansıyan biçimiyle ve ancak belli ölçüde kendini açığa vuruyor: ve dolayısıyla her birimiz "realiteyi" yalnızca kendi özgül varoluş deneyimimiz çerçevesinde algıyabiliyoruz. Buradan çıkarak belki, insanın, ilk bilinç kıpırdanışından başlayarak benimsediği ve bir "hüsnü kuruntu" olamayacak kadar bütün toplumlarda ve bütün çağlarda derinliğine ve genişliğine yer tutan şu değişmez inanca, şu ölümden sonra yaşamak inancına sağlam bir açıklamada bulunabilir. Bu inancın, insan zihninin bizzat kendi yapısının bir gereği olduğunu söylemek pek de yanlış sayılmaz herhalde. İnsanın oturup, soyut ve teorik planda kendi ölümünü mutlaka bir yokoluş olarak düşünmesi zor olmayabilir; ama aynı şeyi göz önünde canlandırması bütünüyle imkânsızdır: çünkü bunu yapmak, kendi yok oluşu yanında bütün realitenin yok oluşunu tasarlamak -bir başka deyişle yokluğu tasarlamak, yokluğu gözde canlandırmak demektir ki, insan zihni bunu yapabilecek güçte değildir.

Bize ölümden sonraki hayata inanmayı öğreten felsefeciler ve peygamberler değildir; onların bütün yaptığı, insanlık kadar eski fıtrî bir kavrayışa biçim ve manevî içerik kazandırmaktır.

Günlerce süren bu yolculuğun kirinden, terinden arınmak gibi son derece gündelik, son derece dünyevî bir uğraş içindeyken böylesine derin problemler üzerinde kafa yormak, biraz aykırı ve gülünç geliyor bana. Fakat, düşünüyorum: gündelik olanla derin anlamlı ya da muğlak olan arasında her zaman kesik ve belirli bir sınır bulmak mümkün müdür? Sözgelimi yitik bir devenin peşinden gitmekten daha gündelik, ve bu uğurda susuzluktan ölmekten daha muğlak, daha anlaşılması güç bir şey var mıdır?

Duyarlığımı keskinleştiren ve beni bir çeşit nefis muhasebesine, daha önce hiç yapmadığım ölçüde, daha derin, daha kuşatıcı bir idrâk gereksinmesine yönelten şey, belki de şu birkaç gün önceki tecrübenin yol açtığı sarsıntıdır. Fakat o zaman, kendime soruyorum, yaşadığı sürece insan; kendi hayatının anlamını sahiden kavrayabi-

lir mi? Hayatımızın şu ya da bu döneminde başımızdan nelerin geçtiğini, içimizden nelerin olup bittiğini biliyoruz şüphesiz; ve bazen anlıyoruz niçin böyle ve böyle olduğunu; ama yolun ilerdeki kıvrımlarını, bizi bir yerlerde bekleyen hedefi, -kaderimizi- kestirmek hiç de öyle kolay değil; çünkü kader, içimizden doğan, içimizde kımıldayan ve bizi alıp götürüp sürükleyecek, bize nüfûz edecek ve içimizde yerleşecek olan şeylerin bir muhâsalasıdır. Ve bunun için de kader, ancak yolun sonunda kendini açığa vurur; ve yolu adımlamaya devam ettiğimiz sürece onu her zaman ya yanlış anlarız, ya da kısmen.

Otuz iki yaşındayım, kaderimin ne olduğunu ya da ne olacağını nasıl söyleyebilirim?

Geriye doğru hayatıma baktığım zaman, bazen yaşanmış iki ayrı hayat görebilecekmişim gibi geliyor bana. Fakat düşünüyorum: Hayatımın bu iki parçası, gerçekten mi ayrı birbirinden- yoksa bütün dış biçim ve yön farklılıklarının altında, bir iç birlik, bir öz birliği, ve bir ortak amaç mı hâkim her ikisine?

Başımı kaldırıyor ve kuyunun üzerindeki yuvarlak gök parçasını ve yıldızları görüyorum. Orada, öyle uzun süre dikilip bakarken, onların dur durak bilmeksizin milyonlarca, milyonlarca yıl boyunca hareket ettikleri halde konumlarını ne kadar yavaş değiştirdiklerini anlar gibi oluyorum. Ve o zaman kendi kısacık hayat tecrübemin üzerinde üç, beş, on ve derken otuz şu kadar sayıyı geçmeyen yılların çetelesini düşünmekten kendimi alamıyorum: her köşesi, her sokağı bildik kokular, tanıdık renklerle dolu bir kentte, çocukluğu sarıp sarmalayan, sıcak, güvenli odacıklarından geçen bütün o bulanık yıllar; sonra başka şehirlerde, ancak ilk gençlik çağlarında duyulabilecek heyecanlar, özlemler ve ümitler anaforu içinde yaşanan yıllar sonra, tavır ve davranışlarıyla ilk bakışta tuhaf bulunan, ama zamanla aralarında yepyeni bir akrabalık, yepyeni bir evinde olma, yurdunda olma duygusu kazanılan insanların içinde bambaşka bir dünyada yaşanan yıllar; sonra yabancı, baştan aşağı yabancı beşerî manzaralar içinde, şehir fikri kadar eski şehirlerde, ufuksuz bozkırlarda, vahşiliği insan kalbinin vahşiliğini ha-

tırlatan dağlarda, ve yakıcı çöllerde, ıssız sahralarda geçen yıllar; ve içe doğan yeni gerçekler -yavaş yavaş içimde biriken- ve o gün Hindikuş dağlarının karlı eteklerinde uzun bir söyleşiden sonra Afganlı bir arkadaşımın şaşkınlık içinde, "Fakat sen bir Müslümansın, ancak bunun farkında değilsin..." diye bağırarak dile getirdiği nihaî gerçek... Ve aylar sonra, bütün ciddiyetiyle bu gerçeğin bizzat farkında olduğum o kutlu gün; sonra Mekke'yi hac için ilk ziyaretim; ve karımın ölümü ve bu olayı izleyen acılı günler; ve o günlerden bu yana Arablar arasında kesintisiz akıp duran, takvimin, saatin mihanikî düzenini yalayıp geçen, ufuksuz sahraların uğultulu, rüzgârlı zamanı... Yokluktan uzanarak kılıcının ucuyla uçsuz bucaksız kumlar üzerinde kendine bir devletin haritasını çizen ve gerçek yüceliğin tek ve kısa adımıyla yetinen bir kral adamla paylaşılan derin dostluk yılları; çöllerde, bozkırlarda geçen gezginlik yılları; savaşçı Arab bedevîleri içinde tehlikeli yolculuklar; Libya bağımsızlık mücadelesine katılış; Rasûl'ün mescidinde, İslâm üzerinde derinleşmek çabalarıyla değerlendirilen Medîne yılları; Mekke'ye yinelenen hac seferleri; bedevî kızlarla izdivaçlar ve birbirini izleyen boşanmalar; sıcak beşerî ilişkiler ve acılı yalnızlık günleri; dünyanın her bölgesinden aydın Müslümanlarla yapılan entellektüel söyleşiler, ve keşfedilmemiş yörelere yolculuk: Bütün bunlar, Batılı olma fikrine va amaçlarına bütünüyle yabancı bir dünyaya gömülmek ve kök salmakla geçirilen yılların çetelesi...

Ne uzun, ne karışık bir çetele bu!..

Geçmişe gömülen bütün bu yıllar şimdi yeniden yüzeye çıkıyor ve dumanların arasından bir kere daha yüzlerini uzatıp tanıdık seslerle beni çağırıyorlar: Ve yüreğim şiddetle çarparken irkilerek fark ediyorum: Ne bitmez bir yol olmuştu benimki! "Yalnızca yürüdün, hep yürüdün," diyorum kendi kendime. "Şimdiye kadar hiçbir zaman hayatını, tutunabileceğin şeyler üzerine kurmadın, ve hiçbir zaman 'nereye?' sorusuna verilecek bir cevabın olmadı... Yürekten yüreğe konuk, ülkeden ülkeye gezgin olarak yürüdün, sadece yol teptin; ama içindeki tutku hiç dinmedi; artık bir yabancı olmadığın yerde bile toprağa işleyen kökün yok."

Bu niçin böyle? Niçin, benimle aynı şeylere inanan insanların arasında kendi yerimi bulduğum halde, derinlere kök sürmemiştim ben?

Bundan iki yıl önce, Medîne'de bir Arab kadınıyla evlendiğim zaman, ondan bana bir oğul doğurmasını istemiştim. Adını Talal koyduğum bu oğlun, birkaç ay önce, dünyaya gelmesiyle birlikte Arabları kendime din kardeşi olduğu kadar akraba olarak da hissetmeye başladım. Onun bu toprakta derinlere kök salmasını ve devraldığı kan mirasının olduğu kadar, büyük kültür mirasının da bilincinde olarak yetişmesini isterim. İnsan bunu, yerleşmek, kendisi belirli bir arzunun uyanması için pekâlâ yeterli bulabilir. Öyleyse, benim bu gezginlik günlerim neden bitmek bilmiyor, ve niçin hâlâ yoluma devam etmek zorunda hissediyorum kendimi? Niçin, kendi seçtiği hayat bütünüyle beni doyurmuyor? Bu çerçevede eksik gördüğüm şey nedir? Muhakkak ki Batılı türden entelektüel bir huzursuzluk değil bu duyduğum; Batı entelektüalizmini yıllarca önce arkamda bıraktım, o kadar uzaklaştım ki, geçimimi sağladığım Avrupa gazetelerine bile gittikçe daha zor yazar oldum. Bir yazı gönderdiğim her seferinde, dipsiz bir kuyuya taş atıyormuşum gibi geliyor bana; taş derinlerde kayboluyor ve sonunda hedefine vardığını bildiren bir yankı da gelmiyor kuyudan...

Bir Arab vahasında, bir kuyunun karanlık sularına yarı belime kadar gömülmüş olarak, bunalım ve şaşkınlık içinde derin düşünceler içinde yüzerken, birden hafızamın derinliklerinden yükselen bir ses işitiyorum, yaşlı bir Kürt göçmeninin sesini: "Bir çukurda su hareket etmeden durursa, kokuşur, bataklığa döner; ama kımıldar ve akarsa arınır, berraklaşır; öyleyse insan da gezerek arınır." Bu hayâlî ses büyü etkisi yapıyor üzerimde, bütün huzursuzluğum çözülüp gidiyor. Kendime karşıdan bakmaya başlıyorum; ve "hayatımın vardığı sonuç ne oldu?" diye sorduğum zaman, içimden bir ses buna şu cevabı veriyor: "Sen, bir dünyayı başka bir dünyayla değiştirmek üzere yola çıktın; gerçekte hiçbir zaman sahip olmadığın, benimsemediğin eski bir dünyadan vazgeçmekle sen, kendin için yepyeni bir dünyayı seçmiş oldun." Ve ürkütücü bir açıklıkla görüyorum ki, böyle bir anlayış bütün bir ömrü doldurabilir.

Kuyudan çıkıyor, beraberimde getirdiğim temiz, uzun entariyi giyiniyor ve ateşin, Zeyd'in ve develerin bulunduğu dünyaya geri dönüyorum; Zeyd'in ikram ettiği acı kahveyi içiyor ve yerdeki ateşin yanında, yenilenmiş ve ısınmış olarak uzanıp yatıyorum.

2

Ellerim başımın altında, uzanmış, yıldızlı Arabistan gecesini seyrediyorum. Bir kuyruklu yıldız, arkasında büyük, görkemli bir ark bırakarak kayıyor ötelere doğru; ardından bir yıldız daha, sonra bir daha: Karanlığı bıçaklayıp geçen arklar... Bunlar parçalanan gezegenlerin döküntüleri mi, kozmik bir felâketin izleri mi, şimdi evrenin boşluğunda amaçsız uçuşup duran? Oh, hayır! Zeyd'e sorarsanız, bunlar, belirli geceler, ilâhî sırlara kulak misafiri olmak için gizlice cennete giren ifritleri kovalarken meleklerin attıkları alevli kargılar... Demin doğuda o alev alev uçuşan kargının kovaladığı ifrit, belki de bizzat ifritlerin kralı, iblisti, kim bilir...?

Gökyüzüyle ve onun yıldızlarıyla ilgili bu tür söylemler, çocukluğumun geçtiği evden daha yakın bana, ondan daha canlı görüntülerle yaşıyor muhayyilemde...

Başka türlü nasıl olabilir ki? Arabistan'a geldiğim günden bu yana, Arablar gibi yaşıyor, Arablar gibi giyiniyor, onların diliyle konuşuyor ve hatta onların gördüğü düşleri görüyorum. Düşüncelerimi de, farkında olmaksızın Arab zevkleri ve Arab imgeleri biçimlendirir oldu. Ülkenin geleneklerine ve diline ne kadar hakim olursa olsun, bir yabancının bu ülke halkının duygularına gerçek bir yaklaşım sağlamasını, onların dünyasını benimsemesini çok kere imkânsız kılan zihnî temkinlilikler, ihtirâzî kayıtlar, benim bu dünyanın insanı olmamı engellemediler.

İşte uzanmış bunları düşünürken, birden elimde olmadan, mutluluk ve özgürlük coşkusuyla öyle bir kahkaha attım ki, Zeyd

şaşkınlıkla bakakaldı ve devem, yavaş, hafif ve mağrur bir tavırla başını bana doğru çevirdi. Mutluluk ve özgürlük coşkusu, evet; çünkü şimdi biliyorum artık olanca uzunluğuna ve zorluğuna rağmen tuttuğum yol, yalın ve doğru bir yol-sahibi olmadığım bir dünyadan, gerçekten benim olan bir dünyaya uzanan basit ve kestirme yol...

Bu ülkeye gelişim, gerçekte bir eve-dönüş değil miydi? Binlerce yıl geriye giden bir sezgiyle eski yurduna uzaktan bakan ve bu aşina göğün altında yakıcı bir sevinçle kendi ufuk çizgilerini tanıyan yüreğin yurduna dönüşü değil miydi bu? Çünkü bu Arabistan seması başka semalardan öylesine daha karanlık, öylesine daha derin ve daha canlı bir yıldız şenliğiyle donanan bu aynı gök -binlerce yıl önce, bir kavim olarak boy göstermenin şafağında, Kalde'nin bereketli topraklarına ve bilinmeyen bir geleceğe doğru yola çıktıkları çağlarda, cedlerimin, o gezgin çoban savaşçılar kavminin uzun göç kafileleri üzerinde de kubbeleşiyordu; ve Kalde'nin Ur şehrinde doğacak olan o adamın ataları, İsrailoğullarının bu küçük bedevî kabilelerinden biriydi.

O adam, İbrahim, aslında Ur'lu değildi. Onun kabilesi, Yarımada'nın çıplak ve aç çöllerinden zaman zaman kuzeyde, pınarlarından süt ve bal aktığı söylenen düşler ülkesine -Suriye-Mezopotamya hilalinin bereketli yerleşim bölgelerine- uğrayan pek çok Arab kabilelerinden biriydi olsa olsa. Bu kabileler, bazen geldikleri ülkenin sakinlerine baş eğdirmeyi başarmışlar ve yerli halkla kaynaşarak yeni bir ulus oluşturmuşlardır. Eski Sümer uygarlığının yıkıntıları üzerinde yükselen Asurlular ve Babilliler, Babil'de zamanla iktidar olan Kaldeliler, ya da sonraları Filistin'de Kenanlılar ve Suriye sahillerinde Fenikeliler olarak bilinen kavimler, hep böyle bir uluslaşma sürecinin sonucu ortaya çıkmışlardır. Bazen de yeni gelen göçebe kavimler, ülkeye daha önce gelen kavimlere baş eğdirecek gücü gösteremeyip onların arasında eriyip gitmişler, ya da yerleşik kavimler, göçebeleri gerisin geri çöle kovarak onları, kendilerine başka otlaklar ya da ele geçirilecek başka ülkeler aramak zorunda bırakmışlar. İbrahim'in kabilesi -ki Tekvin'e göre orjinal is-

mi, kadim Arapça'da 'yüce dilek sahibi' anlamına gelen Ab-Ram'dı- büyük bir ihtimalle bu güçsüz küçük kabilelerden biriydi; Eski Ahid, onların Ur'da, çölün kıyısında kaldıkları zamanı, Rafideyn ülkesinde kendilerine yeni bir yurt edinemeyeceklerini anladıkları ve bunun için Fırat boyunca Harran'a ve oradan da Suriye'ye hareket etmek üzere oldukları zamana bağlamaktadır.

Bu "yüce dilek sahibi", bu, Rabb'in bilinmez topraklara çekip götürdüğü, ve böylece kendi kendini tanımaya, kendi benliğini keşfetmeye yönelttiği benim ilk atam, herhalde benim niçin buralarda olduğumu iyi anlardı; çünkü kendisinin de, hayatını, bütün kalbiyle sarılacağı bir şeyler üzerine kurmadan önce ülkeden ülkeye dolaşması ve toprağa kök salmadan önce nice yabancı kalplerde konuk olması gerekmişti. Onu haşyetle sürükleyen hayat deneyimi, onun korkularla dolu arayışı yanında benim bu çelimsiz şaşkınlığım bir muamma olmaktan çıkardı. Ve o artık benim de bildiğim gibi, bilirdi ki, bütün bu başı boş dolaşmaların, bu gezgin hayatın anlamı, hayatın en derin problemlerine, realitenin bizzat kendisine yaklaşımları itibariyle çocukluğumda ve gençliğimde aşina olduğum dünyadan apayrı bir keyfiyet taşıyan beşerî bir ortamla yüz yüze gelmek yoluyla, bizzat kendimle yüzyüze gelmek arzusunda yatmaktadır.

3

Merkezi Avrupa'da geçen çocukluk ve gençlik yıllarımdan başlayarak, şimdiye, Arabistan'ın ıssız çöllerine uzanan bir yol ne uzun, ve geriye dönüp bakıldığında, hâtırası ne hoş bir yol...

Polonya'da, sonraları Avusturya'nın ilhak ettiği Lwow şehrinde, bulunduğu cadde gibi sâkin ve ağırbaşlı bir evde geçen ilk çocukluk yılları... Biraz tozlu bir zarafet içinde, kestane ağaçlarıyla sınırlı ve kaldırımları atların toynak seslerini yutan ve günün her saatini baygın bir öğle sonrasına döndüren ağaç bordürlerle çevrili

upuzun bir cadde. Çocukluk yıllarımda benden beklenenin üstünde bir bilinçlikle, farkında olarak severdim bu sevimli caddeyi. Yalnızca evimizin bulunduğu cadde olduğu için değil, fakat sanıyorum bilhassa, şehirlerin bu en şenlikli olanının şen-şatır merkezinden başlayarak, şehri kuşatan korulara ve bu korular arasında saklanan mezarlığa doğru akıp duran o soylu, o kendinden emin havasından ötürü seviyordum bu caddeyi. Arada bir, zıplayan toynakların sert, ritmik şakırtılarıyla, sessiz tekerlerin üzerinde görkemli faytonlar, landolar geçip giderdi. Ya da kış mevsimindeyseniz ve cadde diz boyu karla kaplıysa, zankalar gelip geçerdi uçarcasına; burunlarından küçük bulutlar çıkarırdı atlar, ziller çıngırdayıp dururdu ayazda; ve eğer zankanın içindeyseniz, donun yanaklarımızı okşayıp ısırdığını duyardınız; çocuk yüreğiniz size, dört nala giden atların sizi başı-sonu olmayan bir mutluluğa götürdüğünü fısıldardı.

Ve zengin bir banker olan büyükbabanın (annemin babası), kalabalık ailesinin keyfi için ayakta tuttuğu, şehir dışındaki o büyük malikânede geçirilen yaz ayları... Her iki yakası boyunca kavak ağaçlarının sıralandığı ağır ağır akan küçük bir dere; uysal, semiz ineklerle dolu bir ahır; hayvanların ve samanın kokusuyla, akşam sütünü sağan Ruthenli köylü kızların kahkahalarıyla dolu, renklerin, ışınların, seslerin ve kokuların katıldığı düşsel bir senfoni. Ilık köpüklü sütü, uzanıp hemen süt kovasından içersiniz -susuz olduğunuz için değildir bu; sütü, kaynağına, hayvanın memesine henüz öylesine yakın duran bu kaptan içmek size tatlı bir heyecan verir de, ondan... Buğday biçen rençberlerin, ve sapları toplayıp demet demet bağlayan köylü kadınların arasında, tarlalarda geçen o sıcak ağustos günleri... Güzel yüzlü, ağır gövdeli, dolgun göğüslü genç köylü kadınlar; sert ve sıcak kollarının gücünü, sizi tutup oyun olsun diye buğday yığınlarının üstünde yuvarladıkları zaman hissedersiniz: Ama, tabii, kahkalar arasında kucaktan kucağa yaptığınız bu geziden başka anlamlar çıkarmak için henüz çok gençsinizdir...

Ve ebeveynlerimle Viyana'ya, Berlin'e, Alpler'e ve Bohemya ormanlarına, Kuzey Denizi'ne ve Baltık'a yaptığımız seyahatler... Öylesine uzak yerlerdi ki bunlar, başka gezegenlere taşındık sanırdım. Bir seyahate çıktığımız her zaman, trenin ilk düdüğü, tekerlerin ilk takırtısı, ilerde kendilerini açığa vuracak harikuladeliklerin düşlemi içindeki yüreğimi durdurucasına hoplatırdı. .. Ve oyun arkadaşları, oğlanlar ve kızlar, bir oğlan kardeş ve bir kız kardeş ve sayısız kuzenler... Ve kasvetli, fazla sıkıcı olmasa da yine de kasvetli okul günlerinden sonra muhteşem ve özgür pazar günleri: şehir dışında, kırlarda yürüyüşler, ve kendi yaşınızda hoş bir kızla ilk gizli buluşmalar, ve insanın yüzünde, ancak saatlerce, saatlerce sonra silinen garip, alışılmadık bir utanç ve heyecan pembeliği...

Hatırlaması bile hoşnutluk veren mutlu bir çocukluk. Ebeveynlerim rahat koşullarda yaşadılar; ve kendilerini daha çok çocuklarına adadılar. Annemin sâkinliği ve o telâşsız sessizliğiyle, sonraları benim zaman zaman, en olumsuz şartlarda bile yabancı ve alışılmadık olana kolayca intibak etmekte gösterdiğim yatkınlık arasında derin bir ilişki var sanırım. Ama babamdaki iç huzursuzluğun da bende yansımadığını söyleyemem tabii.

Babamı anlatmak gerekseydi, bu ince yapılı, orta boylu, esmer tenli, kara ve ateşin gözlü adamın, çevresiyle pek uyumlu biri olmadığını söylerdim. Babam, ilk gençliğinde kendini bilime, özellikle de fiziğe adamayı düşlemişti; ama bu düşünü hiçbir zaman gerçekleştirememiş ve sonunda bir avukat olarak kendini tatmin etmek zorunda kalmıştı. Keskin zekâsına uygun bir alan sağlamış olması gereken bu meslekte oldukça başarılı olmasına rağmen, kendini hiçbir zaman bütünüyle bu işe verememiş; ve belki de, asıl ilgi duyduğu alanın dışında kalmış olmak duygusu, onun sürekli bir yalnızlık içinde yaşamasına sebep olmuştu.

Babası, o vakitler Avusturya'nın Bukovina eyaletinin başşehri olan Czernowitz'de bir Ortodoks hahamıydı. Onu, son derece zarif elleri ve uzun, beyaz bir sakalla çevrili tutkulu yüzüyle, kibar bir

adam olarak hâlâ hatırlıyorum. Hayatı boyunca, boş zamanlarında uğraştığı matematik ve astronomiye duyduğu derin ve uzmanca ilgi yanında, büyükbabam, aynı zamanda bölgenin en iyi satranç ustalarından biriydi. Kendisi de ünlü bir satranç ustası olan Grek-Ortodoks piskoposuyla uzun süren dostluklarının temelinde de bu yatıyordu sanırım. Bu iki usta satranç oyuncusu, akşam vakitlerini çoğu zaman satranç tahtasının başında birlikte geçirirler ve satranç seanslarını, kendi dinlerinin metafizik ilkeleri üzerinde tartışarak bitirirlerdi. Bu zihniyetiyle büyükbabamın, oğlunun -babamın- bilimden yana duyduğu eğilimi hoş karşılayacağı umulabilirdi. Fakat görünüşe bakılırsa, büyükbabam daha başından büyük oğlunun, ailede kuşaklarca geriye doğru uzanan hahamlık geleneğini sürdürmesine karar vermiş ve bu nedenle babamın kendisine başka bir meslek düşünmesini kesinlikle reddetmişti. Vaktiyle ailenin şerefine sürülen kara bir leke, amcalarından birinin bıraktığı kötü hatıra, büyükbabamı bu kararında daha da ısrarlı kılıyordu belki de. Bu amca, aile geleneğine 'ihânet' etmekle kalmamış, ayrıca atalarının dininden de dönmüştü.

Bu, ismi hiçbir zaman yüksek sesle anılamayan, efsanevî amca da aynı sıkı aile geleneği içinde yetiştirilmiş görünüyor. Daha çok genç denebilecek bir yaşta tam icazetli bir haham olmuş ve görünüşe bakılırsa sevmediği bir kadınla tez elden evlendirilmişti. Hahamlık mesleği o günlerde yeterli bir gelir sağlamadığı için, kürk ticaretiyle gelirini takviye ediyor ve bu nedenle her yıl işi gereği, Avrupa kürk ticaretinin merkezi Leipzig'e zorunlu bir seyahat yapıyordu. İşte o uzun seyahatlerinden birindeydi, -o zaman hemen hemen yirmi beş yaşındaydı- ondokuzuncu yüzyılın ortasındayız, atlı yük arabasıyla yola çıkmıştı; götürdüğü kürkleri her zamanki gibi Leipzig'de satmış, ama bu sefer, her zamanki gibi evine döneceğine atları ve arabayı da orada satıp, saçını sakalını kesmiş ve arkasında sevilmemiş bir zevce bırakarak İngiltere'ye gitmişti. Geçimini, bir süre el işleri yaparak kazandı; geceleri de astronomi ve fizik çalışıyordu. Söylenenlere bakılırsa, zihnî yeteneğini fark eden bir patron, onun çalışmalarını Oxford'da sürdürmesini sağlamıştı. Birkaç yıl

sonra Oxford'dan, geleceği parlak genç bir bilim adamı olarak mezun olan bu eski haham, aynı yıllarda Hıristiyanlığı benimsemişti. Yahudi karısına boşanma mektubunu gönderdikten kısa bir süre sonra da *'gentil'*ler (putperest, Musevî olmayan) arasından bir kız seçmişti evlenmek için. Ailemizde onun sonraki hayatı hakkında, bir astronomi bilgini olarak oldukça parlak bir üne kavuştuğu, üniversitede öğretmenlik yaptığı ve ömrünün son yıllarını bir şövalye olarak tamamladığı dışında pek fazla bir şey bilinmezdi.

Bu ürkütücü örnek, öyle görünüyor ki, büyükbabamı, babamın 'gentile' bilimlerden yana duyduğu eğilime karşı son derece katı bir tutum benimsemeye itmişti. Babam bir haham olmalıydı, o kadar! Ne var ki, babam öyle kolayca pes edecek gibi görünmüyordu; gündüzleri Talmud çalışırken yardım almaksızın, gizlice laik bir gymnasium'un müfredat programını izlemekle geçiriyordu. Bu konuda ailede tek sırdaşı annesiydi o zamanlar. Oğlunun bu gizli çalışmaları annenin vicdanı üzerinde bir yük yaratıyordu yaratmasına; ama onun cömert mizacı, oğlunu, yüreğinde yatan arzuyu izlemek şansından yoksun bırakmanın da zulüm olacağı endişesini vermekten geri durmuyordu. Yirmi iki yaşında, sekiz yıllık gymnasium programını dört yılda bitirerek bakalorya imtihanına hazırlanan babam, bu imtihanı parlak bir başarıyla kazandı. Elde diploma, anne oğul, bu korkunç haberi büyükbabama çıtlatmaya cesaret edebilirlerdi artık. O an kopan fırtınayı gözümde canladırabiliyordum; fakat bu dramatik sahne, büyükbabamın sonunda tamamen yatışıp, babamın hahamlık öğrenimini bırakıp, bunun yerine üniversiteye girmesine razı olmasıyla noktalandı. Ne var ki, ailenin mâlî durumu, babamın o çok tutkun olduğu fizik öğrenimine devam etmesine müsaade etmiyordu; bu nedenle hukuk gibi daha kazançlı bir meslek dalı seçmesi gerekiyordu; ve o da böyle yaptı, sonunda bir avukat oldu. Birkaç yıl sonra Doğu Galiçya'da Lwow şehrinde, 1900 yılında, ailenin üç çocuğundan ikincisi olarak doğdum ben.

Babamın bu baskı altına alınmış, ya da hedefine ulaşmamış tutkusu artık, geniş çapta bilimsel yayınları izlemek alışkanlığında ve

belki de biraz da, meselelere gösterdiği ilgi öncelikle işin parasal yanında ya da başarılı bir 'kariyer' yapma noktasında düğümlenmeyen ikinci oğluna -yani bana- karşı beslediği özel ama yine de açığa vurulmaktan dikkatle kaçınılan tutkunlukta kendini gösteriyordu. Ne yazıktır ki beni bir bilim adamı yapmak konusundaki umudu da, gerçekleşmemiş bir tutku olarak kalmaya mahkûmdu. Aptal değildim, ama son derece kayıtsız bir öğrenciydim. Matematik ve tabiî bilimler özellikle sıkıyordu beni; Sienkiewicz'in heyecanlı tarihî romanlarını, Jules Verne'in fantezilerini, ve sonra, sonra da Rilke'nin şiirleriyle, *Ve Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ün çınlayan kadanslarını okumaktan sınırsız bir zevk alıyordum. Cazibe kanunu ya da elektriğin sırları bana Latin ve Grek gramerlerinden daha az soğuk gelmiyordu; bunun için de bu derslerde her zaman ancak canımı dişime takarak biraz ilerleyebiliyordum. Bu durum babamda büyük bir düş kırıklığı yaratıyor olmalıydı; ancak, benim tarihe ve edebiyata -hem Polonya ve hem de Alman edebiyatına- duyduğum ilgiden öğretmenlerimin son derece hoşnut görünmeleridir ki, onu biraz olsun teselli edebiliyordu sanırım.

Ailenin geleneğine uygun olarak, evde, özel öğretmenlerden İbranî dinî irfânı üzerine köklü bir öğrenim gördüm. Bu, ebeveynlerimde görülen koyu bir dindarlıktan ileri gelmiyordu. Onlar, atalarının hayatını biçimlendiren şu ya da bu dinsel inanca yüzeyden bağlı görünen; ama bu inançların öngördüğü uygulamaları, hatta ahlâkî ilkeleri ayakta tutmak için en ufak bir çaba göstermeyen bir kuşağa mensupturlar. Böyle bir toplumda din kavramının kendisi de başlıca iki tipik yaklaşıma indirgenmişti; biri, dinî mirasa alışkanlıkla -sadece bir adet ve an'ane olarak- bağlılık duyanların ritüellere dayanan katı yaklaşımı; öteki de dini, kişinin zaman zaman yüzeyden doğruluyor gibi göründüğü, ama zihnen savunulması mümkün olmayan bütün öteki şeyler gibi, taşımaktan gizli bir utanç duyduğu, modası geçmiş bir boş-inançlar dizgesi olarak gören hızlı 'liberal'lerin alaycı, hoşgörülü kayıtsızlığı. Dış tezahürleri bakımından ebeveynlerimin birinci kategoriye girdiklerini söyleyebilirim; ama babamın ikinci kategoriye, en azından belli belirsiz bir

eğilim gösterdiği konusunda zaman zaman zayıf da olsa belli bir şüphe duymadığımı söyleyemem. Bununla birlikte babam, ihtimal ki, kendi babasına ve kayınpederine hürmeten, benim saatlerce kutsal metinler üzerinde çalışmam konusunda ısrarlı oldu. Bunun içindir ki ben, on üç yaşlarında, İbranice'yi sadece su gibi okumakla kalmıyor, ayrıca akıcı bir dille konuşabiliyordum da; buna ek olarak Aram diliyle de oldukça derin bir tanışıklık sağlamıştım; sanırım, sonraki yıllarda Arapça'yı kolayca öğrenmemde de bunun yardımı oldu. Eski Ahid'i orjinalden öğrendim; *Mishna* ve *Gemara*, yani Talmud metni ve yorumları, artık çok bildik şeylerdi benim için; Babil ve Jerusalem Talmudları arasındaki farklılıklar üzerinde büyük bir güven ve yeterlikle tartışabilirdim. Ve sonra, sanki meslekten bir haham olmak yazgımmış gibi, Kitab-ı Mukaddes'in karmaşık batınî tenkid ve tefsirlerine, yani *Targum*'a verdim kendimi.

Bütün bu gösterişli dinsel bilgiçliklere rağmen, ve belki de bu yüzden, çok geçmeden bende, Yahudi dininin birçok temel ilkesine karşı yüksekten bakan, küçümseyici bir anlayış başgösterdi. Şüphesiz, Yahudi metinlerinin hemen hepsinde, üzerinde öylesine ısrarla durulan ahlâkî doğruluk öğretisiyle, ya da İbranî peygamberlerinin dile getirdikleri 'Yüce Rab' düşüncesiyle bir alıp veremediğim yoktu; ama bana öyle geliyordu ki, Eski Ahid'in ve Talmud'un Rabbi ona ibadet edenlerin, ibadet kastıyla yaptıkları ritüellerle fazlasıyla törensel bir tanrı haline sokulmuştu. Ve bana öyle geliyor ki, Talmud'un Tanrısı, tuhaf bir biçimde sadece bir tek kavmin, sadece İbranîlerin kaderiyle ilgileniyordu. İbrahim soyunun bir tarihi olarak Eski Ahid'in genel havası, Allah'ı bütün insanlığın yaratıcısı ve koruyucusu olarak değil de, bütün bir evreni "seçilmiş bir kavmin" ihtiyaçlarına göre düzenleyen bir kabile tanrısı olarak gösterme eğilimini taşıyordu ve tabii, böyle bir inancın uzantısı olarak, Eski Ahid'e göre Allah, doğru yoldan sapıldığı zaman da inanmayanların eliyle ona acı çektiriyordu. Bu temel tutarsızlıkların bir kere farkında olunca, artık İşaya ve Yeremya gibi son dönem peygamberlerin ahlâkî tutum ve öğretileri bile evrensel bir mesajdan yoksun görünmeye başladılar bana.

Din alanındaki bu ilk arayışlar, beni atalarımın dinine yaklaştırmaktan çok, ondan uzaklaştırmak sûretiyle her ne kadar beklenenin tersine bir etki gösterdilerse de, öyle sanıyorum ki aynı arayışlar benim daha ilerde, biçimi ne olursa olsun, böyle bir dinin temel amacını, ya da temel esprisini kolayca kavramını da sağladılar. Judaizm konusunda uğradığım düş kırıklığı, yine de beni, o günleri, manevî gerçekleri başka alanlarda arama çabasına yöneltmedi. Agnostik (bilinemezci) bir çevrenin etkisi altında, benimle aynı yaştaki birçok genç gibi, ben de yerleşik dinin toptan reddini öngören sıradan bir inkârcılığa sürüklendim; ve atalarımın dini, benim için hiçbir zaman zorlayıcı, törensel uygulamalar dizisi olmaktan öteye geçmediği için, ondan uzaklaşmış olmakta herhangi bir kötülük de görmedim. Teolojik ve felsefî sorunlar henüz pek o kadar ilgilendirmiyordu beni; benim özlemini çektiğim şeyler de, bütün öteki gençlerinkinden çok farklı şeyler değildi; aksiyon, macera ve heyecan...

1914 sonlarına doğru, büyük bir savaşın kızıştığı günler, ilk gençlik düşlerimin gerçekleşmesi için aradığım fırsat nihayet ufukta belirir gibi oldu. On dört yaşındaydım ve okuldan kaçarak, sahte bir isimle Avusturya ordusuna katıldım. Yaşıma göre uzun boyluydum, rahatça on sekizinde gösteriyordum; askere kaydolmak için de bu, asgarî yaştı zaten. Fakat görünüşe bakılırsa, sırt çantamda bir mareşal asası taşımıyordum; bir iki hafta sonra zavallı babam polis yardımıyla izimi bulmayı başardı ve ben, muhafız eşliğinde, sefilce gerisin geri, bir süredir ailemin yerleştiği Viyana'ya götürüldüm. Bu olaydan aşağı yukarı dört yıl sonra meşru yollardan fiilen Avusturya ordusuna alındım; ama bu sefer de ben askeri üniformanın görkem ve parıltısını düşlemekten vazgeçmiştim; kendimi gerçekleştirmek için başka alanlar arıyordum artık. Neyse ki, hizmete alınmadan birkaç hafta sonra devrim patlak verdi. Avusturya İmparatorluğu çöktü ve savaş sona erdi.

Savaşın sonra ermesini izleyen ilk iki yıl boyunca biraz düzensiz bir biçimde de olsa, Viyana Üniversitesi'nde sanat tarihi ve felsefe derslerine devam ettim. Bu dersler bana göre değildi; cansız

hareketsiz bir akademik kariyer beni pek sarmıyordu. Hayatla daha sıkı, daha içli dışlı bir temas içinde olmak, emniyet ve temkin düşkünü insanların bürünmekten pek hoşlandıkları o ince elenip, sık dokunmuş, yapay zırhların içinde hapsolmadan karışmak istiyordum onun akışına; şeylerin iç düzenine, varoluşun manevî iklimine bizzat yaklaşmak, yolumu kendim bulmak istiyordum; böyle bir yolun varlığından kuşkum yoktu, ama bir yollar karmaşası içinde seçemiyordum onu henüz.

O günlerde, bir "iç düzen" ya da "spiritüel düzen" derken neyi kastettiğimi kelimelerle anlatmak kolay değil; problem bana, yerleşik dinsel kavramlar çevresinde, ya da ne türden olursa olsun, anlamsal yükü üç aşağı beş yukarı belirlenmiş, kesin, katı başka kavramlar çevresinde anlaşılacak gibi gelmiyordu. Kendime haksızlık etmiş olmayayım; doğrusunu söylemek gerekirse, içinde bulunduğum belirsizlik, bana özgü bir belirsizlik değil, bütün bu kuşağın paylaştığı belirsizlikti.

Yirminci yüzyılın ilk onyılları, manevî bir boşluğun, ruhsal bir çöküntünün kıyısında salınıp duruyordu. Avrupalının yüzyıllardır alışık olduğu, özümlediği tüm ahlâkî değerler, 1914-1918 yılları arasında olup bitenlerin yol açtığı korkunç sarsıntı içinde pörsüyüp dağılmış ve boşluğunu dolduracak yeterlikte herhangi bir değerler dizgesi de ufukta belirmemişti henüz. Kolay incinir bir ruh durumu, genel bir güvensizlik duygusu, insanoğlunu düşünce ve eylem alanında yeniden kararlılığa ve sürekliliğe ulaşıp ulaşamayacağı konusunda tasalandıran, toplumsal ve entelektüel bir kargaşalık beklentisi dolduruyordu havayı. Her şey, şekilsiz, yönü belli olmayan sele kapılmış, akıp gidiyordu; genç adamın, ruhsal huzursuzluğunu yatıştırabileceği güvenli bir sığınak yoktu. Sağlam, ahlâkî ölçülerden yoksun bir ortamda, biz genç insanların içinden çıkamadığımız sorular ağını, güvenli elleriyle parçalamadan çözecek kimsecikler yoktu. Bilim 'aklî muhâkeme'nin her şey olduğunu söylüyordu -ve bunu söylerken, kuşkusuz aklî muhâkemenin gözüne ahlâkî bir hedef kestiremediği sürece, insanı ancak kaosa götürebileceğini unutuyordu. Hemen hepsi de, tartışmasız, daha iyi,

daha mutlu bir dünya yaratmak isteyen toplumsal reformcular, devrimciler, komünistler, meseleyi dış belirtilerinden kalkarak, sadece toplumsal ve ekonomik yanlarıyla, yüzeyden ele alıyorlar ve öğretilerindeki bu çatlağı, bu uçurumsu boşluğu doldurmak için de, "tarihin maddî bir yorumu" gibi bir tür metafizik-karşıtı bir metafizikle sahnede boy gösteriyorlardı. Geleneklere bağlı, dindar kesime gelince, onlar da tanrılarına, kendi düşünce alışkanlıklarının ürünü ve zaman içinde katılaşıp, anlamlarını kaybetmiş birtakım çarpık nitelikleri yakıştırmaktan başka bir şey bilmiyorlardı. Ve biz gençler, bu katı, donuk kutsal niteliklerin, çevremizde olup biten şeylerle çoğu zaman keskin bir zıtlık içinde, ortada kalakaldıklarını görünce, ister istemez, "Kaderin edip-eyleyen, devinen güçleri, Allah'a yaklaştırılan niteliklerden açık bir özellik gösteriyor; öyleyse Allah yoktur." diyorduk kendi kendimize. Bütün bu zihinsel karışıklığın, aslında, Allah'a kendi esvablarını giydirerek, Allah'ı insandan ve onun kaderinden soyutlayarak onu 'tanımlama' hakkının inanç gardiyanlarının kafalarından çıktığını ancak pek az genç fark edebilirdi.

Bu ahlâki başı boşluk, bireysel plânda insanı tam bir moral çöküntüye, kayıtsızlığa, sinikliğe götürülebileceği gibi; yaşamaya değer, tutarlı bir hayat kurmak yolunda yaratıcı, kişisel bir arayışa da yöneltebilirdi.

Bu konudaki sezgisel kavrayışım dolaylı yollardan da olsa, üniversitede ana dal olarak sanat tarihini seçmemde etkili olmuş olabilir. Öyle sanıyordum ki, sanatın asıl işlevi, algılarımızın bize tek tek, kesintili ancak eksik yorumlarına ulaşabileceğimiz olaylar bütününün özündeki tutarlı, birleştirici örüntüyü (pattern) yakalamamızı elveren bir öngörü, sezgisel bir kavrayış uyandırmakta bizde. Bu yaklaşımıma rağmen, katıldığım dersler beni doyurmuyordu. Hocalarım -ki, bunlardan, Strzygowski ve Dvorak gibi bazıları, kendi alanlarında oldukça ünlü kimselerdi- artistik yaratıcılığın derinliklerinde spiritüel değer ve saiklerin peşine düşmekten çok, sanat eserine hâkim estetik yasaları çözümlemekle meşgul görünüyorlardı; daha açık bir ifadeyle, sanat yaklaşımları, kanâatimce, sa-

natın bir ifade aracı olarak başvurduğu biçim sorunuyla sıkı sıkıya bağlantılıydı.

O başı boş, bulanık gençlik günlerinde yüz yüze geldiğim psikanalizin vardığı sonuçlar da, birtakım başka sebeblerden ötürü beni doyurmuyordu. İtiraf etmek gerekir ki psikanaliz, o günlerde, entelektüel alanda patlak veren devcileyin bir devrim durumundaydı ve insan, şimdiye kadar sürgüler altında tutulan irfan kapılarının yepyeni ufuklara doğru ardına kadar açıldığını, ve bunun insanın kendisi ve içinde yaşadığı toplum hakkındaki düşüncelerini derinden etkileyeceğini -ve belki de kökünden değiştireceğini- iliklerine kadar hissediyordu. Bilinçaltı dürtülerin, kendini tanıması alanında, önceki dönemlerin psikolojik kuramlardan, tartışma götürmez bir biçimde daha derinlere giden yollar açmıştı. Bütün bunları kabule hazırdım. Freudien düşünce, genç zihnimde başdöndürücü keskin bir şarap etkisi bırakıyordu gerçekten; ve Viyana kahvelerinde, Alfred Adler gibi, Hermann Steckl ve Otto Gross gibi, psikanalizin ilk mü'minleri arasında geçen heyecan verici tartışmaları dinleyerek nice akşamları geçirmiştim. Muhakkak ki, analitik ilkelerinin sağlamlığına diyecek yoktu, ama, insan ruhunun olanca esrârını bir dizi nörojenetik tepkiye indirgemeye kalkan bu yeni kuramın entelektüel küstahlığı yine de beni rahatsız ediyordu. Kurucusunun ve mü'minlerinin psikanalizden çıkardıkları 'sonuçlar', nihai gerçekler alanına yaklaşmak için biraz fazla basmakalıp, biraz fazla ukalâca, ve biraz fazla basite indirgeyici görünüyorlardı bana; ve daha önemlisi tutarlı, yoğun, iyi ve güzel bir hayat için yeni bir yol göstermiyorlardı.

Böyle problemler zihnimi sık sık meşgul ediyordu etmesine, ama onların beni gerçekten altüst ettiklerini söyleyemem. Metafizik düşünceye hiçbir zaman öyle fazla düşkünlük göstermedim. Kendimi soyut "gerçekler"in peşinde bilinçli bir koşuya kaptırdığımı da pek hatırlamıyorum. Benim ilgi alanım, görülen, hissedilen şeylerin dünyasında yer alıyordu hep; insanların, insanlararası etkinliklerin, insanlararası yakınlıkların dünyasını keşfetmeye başlıyordum artık.

Büyük Savaş'ı izleyen yıllarda, yerleşik toplumsal töreler dizgesinde görülen genel çözülmeyle birlikte, cinsler arasındaki saygı ve

iffet sınırları da başı boşluğa terk edilmiş. Bana öyle geliyor ki, bütün bu olup biten aslında ondokuzuncu yüzyıl tutuculuğuna karşı iplerini koparan bir başkaldırma olmaktan çok, belirli moral değerlerin (standardı) ebedî ve kuşku götürmez sayıldığı ortamdan herşeyin kuşku götürür olduğu bir toplumsal çalkantılar ortamına geçişin yarattığı pasif bir geri tepme hali, bir gel-git haliydi; insanın yukarı doğru sürekli yol aldığı yolundaki dünün teselli edici, rahatlatıcı inancıyla, Spengler'in o acı düş kırıklığı, Nietzsche'nin moral rölativizmi ve nihayet psikanalizle beslenen ruhsal nihilizm arasında bir sarkaç gibi sallanıp duran Batılı kafanın trajik gel-gitleriydi bunlar. Savaş sonrasının o ilk donuk yıllarına doğru geriye dönüp baktığımda, "tensel özgürlük"ten öylesine parlak yazılar döşenen genç erkeklerin ve genç kadınların biteviye anıp durdukları, yücelttikleri Pan'ın o taşkın ruhundan gerçekte ne kadar uzak olduklarını şimdi daha iyi hissediyorum. Çoşkunlukları, gerçek bir cezbe hali olmak için fazlasıyla sıkılgan ve kendinden haberli, devrimci olmak içinse fazla yumuşak başlıydı. Cinsel ilişkilerinde genellikle onlara özgü bir rastgelelik -çoğu zaman onları sıradan ilişkilere sürükleyen belli bir kayıtsızlık, heyecan, peltemsi bir uyuşukluk vardı.

Kendimi geleneksel töre kalıntılarına bağlı hissetseydim bile, böylesine yaygın bir eğilime sürüklenmekten kaçınmam yine de son derece güç olurdu; oysa kaçınmak şöyle dursun, kuşağımın hemen bütün öteki mensupları gibi ben de, "içi boş geleneklere karşı başkaldırma" olarak sayılan tavırla övünüyordum. Ama her şeye rağmen yine de bir sefih olduğumu sanmıyorum; çünkü, ne kadar dayanıksız da, insanla insanın arasını öylesine belirgin bir biçimde ayıran sınırların, bir erkek ve bir kadının birleşmesiyle yıkılacağına dair, biraz bulanık ama ısrarlı bir umut her zaman bulunmuştur.

Huzursuzluğum artıyor ve üniversitedeki dersler her geçen gün biraz daha çekilmez bir hal alıyordu. Sonunda dersleri büsbütün bırakmaya, ve gazeteciliği denemeye karar verdim. Babam belki de o zaman kabul etmeye hazır olduğundan daha haklı sebepler öne sürerek, bu niyetime şiddetle karşı çıktı. Ona göre, yazmayı

kendime meslek olarak seçmeden önce, en azından yazabildiğimi kendime ispat etmem gerekirdi; bir saat kadar süren fırtınalı bir tartışmadan sonra, "Hem zaten", diye sözü bağladı, "doktora yapmış olmanın, insanın başarılı bir yazar olmasına engel olduğu şimdiye kadar hiç görülmemiştir." Böyle düşünmekte haklıydı o; ama ben de çok gençtim o günler, umut doluydum, yerimde duracak gibi değildim. Onun fikrini değiştirmeyeceğini anlayınca, artık benim için kendi yolumu tutmaktan başka yapacak bir şey kalmadığına karar verdim. Niyetlerimi kimseye açmadan, 1920 yılının, bir yaz günü, Viyana'ya veda ederek Prag'a giden bir trene atladım.

Kişisel eşyalarımın dışında sahib olduğum tek şey, bir yıl önce ölen annemin bana bıraktığı elmas bir yüzüktü. Bu yüzüğü, Prag'ın edebiyatçılar kahvesinde, bir garsonun aracılığıyla sattım. Büyük bir ihtimalle bu alışverişte adamakıllı aldatılmıştım, ama yine de elime geçen para bana bir servetmiş gibi geldi. Cebimdeki bu servetle, kalktım doğruca, Viyanalı arkadaşların beni hemen ünlü Cafe des Westens'de, edebiyatçıların ve ressamların o büyülü çevresine takdim ettikleri, Berlin'e yollandım.

Biliyordum; bundan böyle artık, kimseden yardım beklemeden, kendi yolumu kendim bulacaktım; artık ailemden parasal bir yardım ne bekleyebilirdim, ne de kabul edebilirdim. Birkaç hafta sonra öfkesi yatıştığı zaman, bana şöyle yazıyordu babam: "Bir serseri gibi, bir gün, yol kenarındaki bir hendekte seni bekleyen sonu şimdiden görür gibi oluyorum." Şöyle cevap yazmıştım ona: "Yol kenarındaki hendekte değil, tepelerde göreceksiniz beni." Tepelere nasıl tırmanacağım konusunda en ufak bir fikrim yoktu; fakat yazmak istediğimi biliyor ve edebiyat dünyasının açık kollarla beni beklediğine inanıyordum.

Birkaç ay içinde param suyunu çekti ve ben artık kendime bir iş düşünmeye başladım. Gazeteciliğe heveslenen genç bir adamın, yapabileceği en iyi seçim, şüphesiz, günlük büyük gazetelerden birine kapağı atmaktı; ama çok geçmeden öğrendim ki, bu işe hevesli gencin değil, o büyük gazetelerin yapacağı 'seçim' önemliydi ve benim de böyle bir 'seçim' şansım şimdilik hiç yoktu. Bu gerçeği

öğrenmem yine de az vakit almadı. Hakkında fikir verecek basılı bir tek satır yazısı bile bulunmayan benim gibi bir aceminin, bir gazetenin kutsal çatısı altına girmek konusunda, bir mucize dışında, en küçük bir şansı olmadığını öğrenmek için, Berlin kaldırımlarını, kendimi tüketircesine haftalarca arşınlayıp durmam -çünkü o sıralar metro ya da otobüs ücreti bile benim için sorun oluyordu- ve baş editör, yardımcı editör, haber şefi denilen bir sürü adamla, küçültücü türden sayısız görüşmeler yapmam gerekti. Yoluma mucize de çıkmadı. Bunun yerine, açlıkla içli dışlı olmak ve haftalarca sadece çay ve pansiyoncu bayanın sabahları verdiği iki somunla idare etmek zorunda kaldım. Cafe des Westens'deki edebiyat arkadaşlarımın benim gibi toy ve 'sözde' bir gazeteci için yapabilecekleri pek fazla bir şey yoktu; üstelik onlardan çoğu da zaman zaman hiçliğin kıyısında dolaşıp, çenelerini suyun üstünde tutmaya çalışıyorlar, benimkinden pek de farklı olmayan şartlarda yaşayıp gidiyorlardı. Bazen iyi düşürülmüş şanslı bir makalenin ya da satılan bir tablonun bahşettiği bolluk günlerinde, bu arkadaşlardan biri bir alı, sosisli bir kutlama partisi verir ve bu umulmadık cömertlikten benim de pay almamı isterdi; ya da zengin bir züppe, aramızdan, bu tuhaf entelektüel çingeneler topluluğundan bir grubu evine akşam yemeğine davet ederdi. Ve biz, bir yandan ev sahibinin cömertliğini zeki ve çarpıcı konuşmalarımızla, "bohem hayatına olan derin vukufumuz"la ödemeye çalışırken, bir yandan da ev sahibinin şaşkın bakışları altında, havyar sürülmüş ekmekleri, şampanyaları boş midelerimize tıkınır dururduk. Ama bu şölenler birer istisnaydı tabii. Genel olarak gündüzlerim şiddetli bir açlıkla geçiyor; geceleri bifteklerle, sucuklarla, tereyağı sürülmüş kalın ekmek dilimleriyle dolu düşler görüyordum hep. Çok kere babama yazıp, ondan yardım istemeyi düşündüm -hiç şüphesiz böyle bir isteği boş çevirmezdi babam,- fakat her seferinde gururum, beni bunu yapmaktan alıkoydu; ve ben babama, ondan yardım isteyeceğime, harika bir işim olduğunu ve dolgun bir ücret aldığımı yazdım...

Sonunda şans kapısı biraz aralanır gibi odu. F.W. Murnau'ya takdim edildim, F.W. Murnau, o sıralar, ün yolunda emin adımlar-

la ilerleyen bir film yönetmeniydi; (bundan birkaç yıl önce, Hollywood onu da büyük bir üne ve zamansız, trajik bir ölüme çekip götürdü). Ve Murnau, onu bütün arkadaşlarının gözünde sevimli kılan o garip tez kararlılığıyla, karşısında, sıkıntılar içinde öylesine, tutkulu ve öylesine umutla dolu, geleceğe bakıp duran genç adamdan, her nedense, hoşlanıverdi. Bana, başlamak üzere olduğu yeni bir filmde kendisiyle çalışıp çalışmamak istediğimi sordu, iş geçici bir iş olacaktı, ama ben yine de bu teklifi, önümde cennet kapılarının ardına kadar açıldığını görerek, kekeledim: "Evet, isterim..."

Muhteşem... muhteşem iki ay; bütün maddî tasalardan uzak, şimdiye kadar gördüğüm, bildiğim hiçbir şeye benzemeyen görkemli bir deneyimler bolluğuna tepeden tırnağa gömülmüş olarak geçen iki ay. Marnau'nun asistanı olarak çalışıyorum. Kendime güvenim görülmemiş ölçüde artıyor; ve bu güven, filmin baş kadın oyuncusunun -ki, ünlü ve son derece güzel bir aktristti- bu genç yönetmen yardımcısıyla flört etmek konusunda isteksiz davranmasıyla da kuşkusuz azalmıyor. Film bitip de, Marnau, yeni bir anlaşma için dışarıya gittiği zaman, yine de kötü günlerin artık geride kaldığı inancıyla dolu olarak, Marnau'dan ayrıldım.

Bundan kısa bir süre sonra, benim vefalı arkadaşım Anton Kuh -son zamanlarda Berlin'de tiyatro eleştirmeni olarak isim yapmış Viyanalı bir gazeteci- yazmayı üstlendiği bir film senaryosu için kendisiyle işbirliği yapmamı önerdi. Bu öneriyi büyük bir istekle kabul ettim ve sanıyorum, senaryo metni üzerinde oldukça dişe dokunur katkılarım oldu; senaryoyu ısmarlayan yapımcı, üzerinde anlaşılan meblağı, her nasılsa büyük bir hoşnutlukla ödedi ve bu parayı, Anton'la ben yarı yarıya bölüştük. "Sinema dünyasına giriş"imizi kutlamak için, Berlin'in en tutulan lokantalarından birinde bir parti verdik; ama partinin faturasını aldığımız zaman, hayretle gördük ki, resmen bütün kazancımızı istakoz, havyar ve Fransız şarabına yatırmışız. Fakat şansımız yaver gidiyordu. Çok geçmeden bir başka senaryo için çalışmaya koyulduk; Balzac'ın bir kahramanı ve onun garip, bütünüyle hayal ürünü yaşantısı çevresinde dönüp bir müşteri bulduk. Ama bu sefer "başarımızı kutla-

ma" fikrini reddettim ben; ve bunun yerine birkaç haftalığına Bavarian göllerinde tatile çıktım.

Orta Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde, kısa süreli işlere girip çıkarak, maceralarla dolu, inişli çıkışlı bir yıl daha geçirdikten sonra, nihayet gazetecilik dünyasının kapısını aralamayı başardım.

Bu kapının aralanması, 1921 sonbaharında, bir diğer parasal sıkıntılar döneminden sonra gerçekleşti. Bir öğlenden sonra, Cafe des Westens'de, yorgun ve kötümser oturup beklerken, bir arkadaş masama geldi. Ona sıkıntılarımdan söz edince:

"Senin için bir fırsat olabilir," dedi. "Dammert, United Press of Amerika'yla anlaşmalı yeni bir haber ajansı kuruyor. United Telegraph olacak adı. Adamın bir süre yardımcı editöre ihtiyacı olacaktır, eminim. İstersen, seni onunla tanıştırırım."

Dr. Dammert, yirmili yıllarda, Berlin'in siyasî çevrelerinde adı çok tutulan biriydi. Katolik Merkez Partisi'nin ileri gelenlerinden, kendi çapında oldukça zengin, ve itibarlı bir adamdı; onun yanında çalışmak fikri az çok cazip geldi bana.

Ertesi gün arkadaşım beni Dr. Dammert'e götürdü. Şık giyimli, orta yaşlı adam, oturmamızı isterken hoş tavırlı, dost görünüşlüydü.

"Merr Fingal," (arkadaşımın adı buydu) "bana sizden sözetti. Daha önce gazeteci olarak çalıştığınız oldu mu hiç?"

"Hayır, efendim," dedim. "fakat başka alanlarda birçok deneyimim oldu. Doğu Avrupa ülkeleri üzerine bir çeşit uzman olduğumu söyleyebilirim, birkaç dil bilirim." (Aslında, bildiğim tek Doğu Avrupa dili Polonezceydi; ve dünyanın bu bölgesinde olup biten hakkında kafamda oldukça belirsiz bir imajdan başka bir şey yoktu. Fakat, zamansız bir tevazu göstererek, önüme çıkan fırsatı tepmemeye kesinlikle kararlıydım.)

"Ooo, işte bu ilginç!" diye belirtti. Dr. Dammert, hafifçe gülümseyerek, "Uzmanlara sempatim vardır. Fakat, ne yazık ki, bir Doğu Avrupa uzmanına ihtiyacım yok şu sıralar."

Uğradığım düş kırıklığını yüzümden okumuş olacak ki, hemen ekledi: "Ama yine de, sizin için bir iş düşünebilirim; gerçi bu sizin düzeyinizin biraz altında bir iş ama yine de, sanıyorum..."

"Nasıl bir iş bu, efendim?" diye sordum sabırsızlıkla, ödenmemiş pansiyon ücretini düşünüyordum.

"Güzel... Çok sayıda telefoncuya ihtiyacım var... Oh, hayır, hayır, hemen tasalanmayın canım, iş santral kutusunun başında değil: haberleri taşra gazetelerine iletecek telefoncuları kastediyorum ben..."

Bu, benim yüksek beklentilerimin çöküşüydü gerçekten. Dr. Dammert'e bakıyordum, o da bana bakıyordu; gözlerinin çevresindeki alaycı çizgileri görünce, benim övüngen tavrımı tutmadığını anladım.

"İşi kabul ediyorum, bayım" dedim, derin bir soluk alıp gülerek.

Ertesi hafta yeni işime başladım. İş, alabildiğine sıkıcıydı, benim düşleyip durduğum gazetecilik 'mesleği'yle uzaktan yakından bir ilgisi yoktu. Ajansta üretilen haberleri, her gün defalarca, teksir edilmiş bir sayfadan, ajansa abone olan taşra gazetelerine telefonla aktarmaktan başka bir şey yapmıyordum; ama yine de iyi bir telefoncuydum ve ücret de fena sayılmazdı hani.

Bu böyle bir ay kadar devam etti. Birinci ayın sonunda, beklenmedik bir fırsat belirdi önümde.

O yıl (1921), Sovyet Rusya'da benzeri görülmemiş bir kıtlık başgöstermişti. Milyonlarca insan açlıktan kıvranıyor, yüzlerce, binlerce insan da açlıktan kırılıyordu. Tüm Avrupa basını, durumun dehşetini sergileyen haberlerle, yorumlarla dolup taşıyordu. Çeşitli kurtarma operasyonları planlıyor, dış yardım kampanyaları sürdürülüyordu. Bu arada, büyük savaştan sonra Orta Avrupa'nın toparlanmasına bir hayli emeği geçen ünlü Herbert Hoover da kolları sıvamış, böyle bir kampanyanın başını çekiyordu. Rusya içindeyse, Maksim Gorky'nin önderlik ettiği, geniş çaplı bir faaliyet yürütülüyordu. Ünlü yazarın dramatik yardım çağrıları bütün dünyada yankılanıyordu. Bu arada, yazarın karısının da, kamuoyunu daha etkili bir yar-

dım için harekete geçirmek üzere, Orta ve Batı Avrupa başkentlerine kısa ziyaretlerde bulunacağı söylentileri dolaşıyordu ortalıkta.

Tesadüfen tanıştığım arkadaşlardan birinin (çok yabancı yerlerde bile böyle tanıdıklarım olmuştur hep) çıkıp da, beni olayın ortasına sürükleyen, o şanslı haberi fısıldadığı güne kadar, sadece bir telefon görevlisi olarak benim bu çalkantılı olayın, gazetecilik düzeyinde kovuşturulmasında doğrudan bir rolüm olmamıştı. Ama o gün, Berlin'in en lüks otellerinden Hotel Esplanade'da gece kapıcısı olan arkadaşım, "Bu Madam Gorky de çok hoş bir kadın, insan onun bir bolşevik olduğunu asla kestiremez..." dediği an her şey değişti.

"Madam Gorky mi? Hangi cehennemde gördün onu?

Muhbirim sesini iyice alçaltarak fısıldadı: "Bizim otelde kalıyor. Dün geldi, fakat takma isimle kaydedildi deftere. Yalnız müdür biliyor kim olduğunu. Gazeteciler tarafından rahatsız edilmek istemiyormuş."

"Peki, sen bunu nasıl öğrendin?"

"Biz kapıcılar otelde dönen her şeyi biliriz," diye sırıttı. "Eğer bilmeseydik, bu işte uzun zaman kalabilir miydik, sanıyorsun?"

Madam Gorky'yle yapılacak özel bir görüşmeden ne esaslı bir hikâye çıkardı! Hele, Berlin basınına, onun burda olduğuna dair en küçük bir haber sızmamışken!... Birden ateş bastı beni. "Onunla görüşmemi," dedim arkadaşıma, "herhangi bir şekilde onunla görüşmemi sağlayabilir misin?"

"İyi ama, bilmem ki, kimliğini gizli tutmakta çok ısrarlı... belki şunu yapabilirim: akşam lobide oturur beklersen, o geldiğinde sana işaret ederim belki."

Bu kadarı yeterdi bana. United Telgraph'daki büroma koştum. O vakitler herkes evine gitmiş olurdu, fakat Allah'tan editörü henüz yerindeydi. Hemen karşısına dikildim. .

"Size sansasyonel bir haber getireceğime söz verirsem, bana bir basın kartı verir misiniz?"

"Nasıl bir haber yani?" diye şüpheli şüpheli sordu.

"Siz basın kartını hele bir verin, gerisini bana bırakın. Eğer getirmezsem, kartı her an geri alabilirsiniz nasıl olsa."

Emektar haber kumkuması sonunda kartı vermeye razı oldu ve ben, United Telegraph'ın bir temsilcisi olarak gösteren kartın onurlu sahibi olarak bürodan koptum.

Bundan sonraki birkaç saat, Espalanden'ın lobisinde geçti. Saat 9'da arkadaşım görevine başladı. Otel girişinden bana göz kırparak resepsiyon bölmesinin ardında kayboldu. Birkaç dakika sonra, Madam Gorky'nin dışarı çıkmış olduğu haberiyle geri döndü.

"Eğer beklemeye sabrın varsa," dedi, "onu otele döndüğünde yüzdeyüz göreceğinden emin olabilirsin."

Saat 11'e geliyordu ki, arkadaşım sinyali çaktı; belli etmeden, otelin döner kapısından giren bir bayanı işaret ediyordu; kırk yaşlarında, minyon tipli zarif bir kadındı; son derece iyi biçilmiş siyah bir elbise giymişti; sırtında yerlere kadar uzanan ipek bir pelerin vardı. Öylesine doğal aristokrat bir havası vardı ki, onu "emekçiler şairi"nin karısı olarak düşünmek gerçekten zordu; hele bir Sovyet vatandaşı olarak düşünmek daha da zordu. Yoluna çıkarak, başımla selâmladım ve bulabildiğim en ilgi uyandırıcı bir tonla: "Madam Gorky...?" diye hitap ettim.

Bir an ürker gibi oldu, fakat hemen kendini toparlayarak, güzel siyah gözlerinde parıldayan sıcak bir tebessümle, hafifçe Slav aksanı taşıyan bir Almancayla: "Madam Gorky değilim ben... Yanılıyorsunuz" diye cevap verdi; ve şimdi unuttuğum bir Rus ismi vererek, isminin bu olduğunu sözlerine ekledi.

"Hayır, Madam Gorky" diye direndim, "Yanılmadığımı biliyorum. Biz gazeteciler tarafından rahatsız edilmek istemediğinizi de biliyorum. Fakat, Madam, sizinle birkaç dakikalık bir konuşmanın benim için ne demek olduğunu bilseydiniz... Bunu, kendimi göstermem için bana çok görmeyeceğinizden eminim...?" Çıkarıp basın kartımı ona gösterdim. "Bunu daha bugün aldım, ve Madam

Gorky'le görüşme yapmadan dönersem, bunu geri vermek zorunda kalacağım."

Aristokrat bayan gülümsemeye devam ediyordu: "Sizi şerefim üzerine temin etsem ki Madam Gorky değilim, yine de bana inanmaz mısınız?"

"Şerefiniz üzerine temin ettiğiniz şeye inanırım, Madam."

Kahkahalarla güldü. "İyi bir çocuğa benziyorsunuz siz." (Zarif başı zar zor omuzlarıma varıyordu.) "Size daha fazla yalan söylemeyeceğim, siz kazandınız. Fakat bütün akşamı burada, lobide geçiremeyiz. Bana, odamda birlikte çay içme zevkini verirsiniz herhalde?"

Ve böylece, Madam Gorky'yle odasında çay içme zevkine ulaştım. Hemen bir saat boyunca bana, canlı bir üslupla, kıtlığın yol açtığı yıkımlardan söz etti. Gece yarısına doğru yanından ayrıldığım zaman, koltuğumun altında bir tomar dolusu not taşıyordum.

United Telegraph'de, gece nöbetindeki editör yardımcısının, böyle olmayacak bir saatte beni görünce gözleri dört açıldı. Ama ona bunun sebebini anlatmak için kendimi yormadım, çünkü yapılacak çok işim vardı. Yaptığımız görüşmeyi vakit kaybetmeden, çarçabuk yazıya geçirdim; sonra da, editörlüğün onayını beklemeden, basın tercihli ivedi görüşmelerle, abonman gazetelere aktardım hikâyeyi.

Bomba ertesi sabah patladı. Berlin gazetelerinde, Madam Gorky'in şehirde olduğu konusunda en küçük bir haber yokken, bizin ajansa abone bütün taşra gazeteleri, birinci sayfalarında United Telegraph'ın özel temsilcisinin Madam Gorky'yle yaptığı özel görüşmeye yer veriyorlardı. Telefon görevlisi, birinci sınıf bir vurgun yapmıştı.

Öğleden sonra Dr. Dammert'in bürosunda bir editörler toplantısı yapıldı. Ben de çağrıldım bu toplantıya. Ne kadar önemli olursa olsun, editör gözetiminden geçmeyen hiçbir haberin yayınlanmıyacağı konusunda yapılan bir giriş konuşmasından sonra, bana bugünden böyle muhabirliğe yükseltildiğim bildirildi.

Evet, bir gazeteci olmuştum sonunda.

4

Kum üzerinde yumuşak ayak sesleri; suyla dolu bir su tulumuyla kuyudan dönen Zeyd bu. Su tulumunu rastgele ateşin yanında bir yere bırakıp, akşam yemeğimizi hazırlamaya koyuluyor yeniden. Yemeğimiz, pirinç ve akşam üzeri gidip köyden aldığı küçük bir kuzu. Buhar bulutları çıkararak kaynayan tencereyi kepçeyle son bir kez karıştırdıktan sonra bana dönüyor:

"Artık yiyebiliriz, değil mi amcacığım?" Ve benim cevabımı beklemeden, -çünkü 'evet'ten başka bir şey olmayacağını kendi de biliyor,-tencereyi olduğu gibi, geniş bir tepsiye boşaltıp önüme koyuyor, sonra da ellerimi yıkamam için, suyla dolu kavanozlardan birini bana doğru uzatıyor.

"Bismillâh, Allah sağlık afiyet versin!"

Ve orada, birbirimizin karşısında çömelip, sağ ellerimizin parmaklarıyla yemeye koyuluyoruz.

Konuşmadan yiyoruz. İkimiz de az konuşan insanlardanız. Öte yandan, ben, her nedense bugün hep hatıralara, Arabistan'a gelmeden, hatta Zeyd'le karşılaşmadan önceki yıllara dalıp dalıp gidiyorum; bu biten pek çok şeyde şimdiki ruh halimin izini sürerek, sessizlik içinde ancak kendi kendime yadedebilirim geçmişi.

Yemekten sonra, eyere yaslanmış, parmaklarımla kumu eleyip, oynayarak üstündeki sessiz Arabistan göğünü seyrediyor ve "Yanımda, o uzak eski günleri anlatabileceğim biri bulunsaydı!" diye düşünüyorum. Ama yanımda Zeyd'den başka biri yok. İyi, vefalı bir arkadaş, nice yalnızlık günlerinde benim biricik yoldaşım; zeki, belki biraz kurnaz ve ince kavrayışlı, ayrıca halden anlayan biridir Zeyd. Ama, uzun buklelerle çevrelenmiş keskin hatlı bu biçimli yüze, ciddi bir kendini verişle cezvenin üzerine eğilen, sonra yan ta-

rafa dönüp, çökmüş sakin sakin geviş getiren develeri süzen bu insana bakarken, biliyorum ki hayır, benim başka türden bir dinleyiciye ihtiyacım var; öyle bir dinleyiciye ki, hem uzak geçmişimde herhangi bir rol oynamış olsun ve hem de şimdiki zamanın görüntülerine, kokularına ve seslerine de yabancı olsun; önünde hatıralarımı en ince ayrıntılarına kadar teker teker anlatacağım biri, öyle ki, olup biteni gözleriyle izlerken bana da yeniden izleme şansı versin ve böylece ben kendi sözcüklerimin kanevası içinde kendi hayatımı yakalayabileyim.

Fakat burada Zeyd'den başka biri yok. Ve Zeyd de Şimdi'yi temsil ediyor.

Üçüncü Bölüm

RÜZGÂRLAR

1

Hecin develeri üzerinde iki yolcu gidiyor... gidiyoruz, sabah güneşi kayarak geçiyor üzerimizden.

"Tuhaf," diyor Zeyd, sessizliği bozarak, "çok tuhaf!"

"Tuhaf olan ne, Zeyd?"

"Tuhaf değil mi yani, amcacığım? Daha birkaç gün önce Teyma'ya gidiyorduk, şimdiyse develerimizin başı Mekke'ye doğru. Eminim, böyle olacağını sen de bilmiyordun dün geceden önce. Bir bedevî gibi gezginsin sen de, benim gibi yani. Peki, dört yıl önce kalkıp Mekke'ye, sana gelmeyi benim kafama sokan şeytan şimdi de sana mı musallat oldu ki, Mekke'ye gitmek istiyorsun, amcacığım? Ne istediğimizi bilmiyoruz da onun için mi kendimizi böyle kolayca rüzgârın estiği yöne bırakabiliyoruz?"

"Hayır Zeyd, hayır! Sen ve ben, kendimizi rüzgârın estiği yöne bırakıyoruz evet, bırakıyoruz; çünkü ne istediğimizi biliyoruz: kalblerimiz biliyor ne istediğini, hatta düşüncelerimiz biraz yavaş izlese de onları; sonra düşüncelerimiz de kalplerimizin tututtuğu yola giriyor ve işte o zaman artık bir karara vardığımızı anlıyoruz."

Belki o gün de kalbim biliyordu bunu; tam on yıl önce, Yakın Doğu'ya ilk yolculuğum sırasında beni, beyaz, kıyısız, sisli bir gecenin donukluğundan alıp Karadeniz'in güneyine, sonra da sisli bir sabah vakti Boğaziçi'ne doğru götüren geminin güvertesinde dikilmiş uzaklara bakarken... Deniz kurşunî renkteydi; köpükler güverteye kadar püskürüyordu bazen; makinaların sesi, bir kalbin vuruşlarını andırıyordu.

Güvertede dikilmiş, sis içindeki manzarayı seyrediyordum. O an ne düşündüğümü, ya da bu ilk Doğu yolculuğuna hangi ümitlerle çıktığımı sorsaydınız, size açık cevap vermekte güçlük çekerdim. Merak, diyebilirdim belki; fakat kendini fazla ciddiye almayan bir meraktı bu; çünkü pek öyle büyük hedefler peşinde görünmüyordu. Önümde, denizin üzerinde dolaşan maddî sisle benzer kımıldanışlar gösteren içimdeki huzursuzluk, ne gideceğim yabancı ülkelerle ilgiliydi, ne de gelecekte karşılaşacağım insanlarla. Zihnimi meşgul eden, geleceğin hayalleri değildi; çok yakında gözlerimin önüne serilecek olan görülmemiş şehirler, görülmemiş manzaralar, yabancı giysiler ve yabancı tavırlar değildi. Bu seyahate gelip geçici bir şey gözüyle bakıyor, hayatımın normal akışı içinde, hoş ama yine de pek o kadar önem taşımayan bir ara dönem olarak görüyordum. O anda zihnimi asıl meşgul eden, karıştıran şey, geleceğimle değil, geçmişimle ilgili kaygılardı.

Geçmiş? Bir geçmişim var mıydı? Yirmi iki yaşındaydım... Fakat benim kuşağım, yani bu yüzyılın ilk yıllarında doğanların kuşağı, daha önceki bütün kuşaklardan belki daha hızlı yaşamıştı, ve bunun için de geçmişi düşünürken, sanki arada çok uzun bir zaman aralığı varmış gibi geliyor bana. Bütün o zorluk ve macera yılları gözlerimin önünde canlanıyor; bütün o tutkular, girişimler ve düş kırıklıkları... Ve kadınlar; benim hayata ilk atılışlarım... Yıldızların altında uzayıp giden geceler... İnsanın ne istediğini bilmeden, ceplerinin bomboş olduğunu ve ertesi günün vadettiği sorunları unutarak, kendi gibi züğürt ve umutlarla dolu bir arkadaşla, bomboş sokaklar boyunca büyük ve güzel şeylerden konuşarak dolaşıp durduğu uzun geceler... Yalnız gençlerin hissedebileceği mutlu bir

hoşnutsuzluk; ve dünyayı değiştirmek, yeniden kurmak arzusu... Toplum nasıl yeniden biçimlendirilmelidir ki insanlar doğru ve yoğun bir hayat yaşayabilsinler? İnsanlar arasındaki ilişkiler nasıl düzenlenmelidir ki, insanları teker teker kuşatan yalnızlık aşılabilsin ve böylece gerçek toplum, gerçek birliktelik doğsun? İyi nedir? Kötü nedir? Kader? Ya da başka bir deyişle, İnsan, sadece görünüşte değerli, fakat sahiden kendi hayatıyla, "Ben ve yürüdüğüm yol aynıyız, bir bütünlük içindeyiz" diyecek kadar yapıp ettikleriyle özdeşleşmek için ne yapmalıdır? Tartışmalar... Hiçbir zaman bir sonuca varmayan uzun tartışmalar... Politik özgürlüğün anlamı üzerine, kadın-erkek ilişkileri üzerine, "biçim", "üslûb" ve "ifade" sorunları üzerine bitmez tükenmez kuramlarıyla Viyana'nın ve Berlin'in edebiyat kahveleri... Bilgiye ve kavrayışa duyulan açlık... Ve sınırsız tutkular içinde yaşanan geceler: Gün ağarırken, gecenin sönmüş arzularından, yavaş yavaş donuklaşmış, katılaşmış ve ısısızlaşmış arzulardan arta kalan karmakarışık bir yatak... ama sabah bir olmaya görsün, insan şafak vaktinin düş kırıklığını çoktan unutmuştur; ve ayaklarının altında yeryüzünün neşeyle kıpırdadığını duyarak, sendeleyen adımlarla yürümektedir bir şeylere doğru... Yeni bir kitabın ya da yeni bir yüzün verdiği heyecan; arayışlar, arayışlar... ve bulunan yarım cevaplar. Ve dünyanın birden, birkaç saniye için durur gibi olduğu, ve duyulmadık şeylerden haber vaadeden bir anlayışın bir düşüncenin parıltısıyla aydınlandığı o ender anlar; bütün sorunların bir tek cevapla karşılanır gibi olduğu ender anlar...

Garip yıllardı, 20'lerin o ilk yılları Orta Avrupa'da. Yaygın toplumsal ve ahlâkî güvensizlik ve çöküş atmosferi, kendini müzikte, resimde, tiyatroda ve el yordamıyla da olsa çoğu kez devrimci arayışlar içinde kültürel morfolojide, ifade imkânları arayan delice - evet, kelime bu: delice- bir umutluluğa yol açmıştı; fakat bu zoraki iyimserlikle el ele manevî bir boşluk; insanın geleceğine ilişkin umutsuzluktan beslenen ve gittikçe büyüyen bulanık, sinirli bir rölativizm baş göstermişti.

Gençliğime rağmen, Büyük Savaş'ın yıkımından sonra iflâs etmiş; hoşnutsuz, duygusal gerilimler içinde bocalayan, irtifa kaybeden bir Avrupa'da havanın artık pek iyiye gitmediğini fark ediyordum. Batı'nın şimdiki tanrısı manevî alanda yer tutmuyordu artık; Refah'tı bu yeni tanrının ismi. Şüphesiz hâlâ dinsel kavramlar alanında duyan ve düşünen ve umutsuz bir çabayla moral değerlerini, bağlı oldukları medeniyetin maddeci değerleriyle uzlaştırmaya çalışan bireyler vardı; ama bunlar bir istisnadan öteye geçmiyordu hiçbir zaman. Sıradan Avrupalı -ister demokrat olsun, ister komünist; ister emekçi olsun, ister entelektüel- yalnızca bir tek şeye inanır görünüyordu; maddî ilerleme dinine: hayatın kendisini sürekli kolaylaştırmaktan, ya da yaygın deyimle, hayatı "tabiattan bağımsız kılmak"tan başka bir amaç tanımayan bir dine. Bu dinin tapınakları, muazzam fabrikalar, sinema salonları, kimya laboratuvarları, dans salonları, hidroelektrik santralleriydi; rahipleriyse, bankerler, mühendisler, politikacılar, film yıldızları, istatistik uzmanları, endüstri kralları, şampiyon havacılar ve yüksek düzeyden bürokratlar... Ahlâkî tedirginlik iyi ve kötünün anlamı üzerinde görülen yaygın mutabakat eksikliğinde ve bütün toplumsal ve ekonomik meselelerin, iyi-kötü kaygısı gütmeyen "kestirme" çözümlere bağlanmasında, tüm açıklığıyla kendini gösteriyordu. Günün ahlâkî endişelerini, kendini ne zaman davet edilirse o zaman herhangi birine vermeye hazır, sokakların boyalı leydisi temsil ediyordu... İktidar ve haz peşinde gelişen doyumsuz ihtiras, yıkıntılar içindeki Batı toplumunu tepeden tırnağa silâhlanmış ve çıkar çatışmasının söz konusu olduğu heryerde ve her zaman birbirini yok etmeye kararlı düşman gruplara bölmüştü. Ve varılan kültürel sonuç da, ahlâk anlayışı pratik yarar fikriyle sınırlı görünen ve doğruyla yanlış konusunda en yüksek değer ölçüsü maddî başarı olan bir insan türünün eseri durumundaydı.

Hayatımızın nasıl karışık ve mutsuz olduğunu görüyordum; "toplum" ve "ulus" konusunda yapılan bütün o tiz sesli, isterik vurgulamalara rağmen, insanla insan arasında ne kadar güçsüz bir bağ bulunduğunu; içgüdülerimizden, sezgilerimizden ne kadar

uzaklaştığımızı; ruhlarımızın nasıl daralıp, yoksullaştığını görüyordum. Bütün bunları görmüştüm; fakat, çevremdeki bütün öteki insanlar gibi ben de, bu sorunlara Avrupa'nın kendi kültürel deneyimleri dışında da pekâlâ bir cevap, ya da en azından kısmî bir cevap bulunabileceğini, her nedense, hiçbir zaman ciddi olarak düşünmemiştim. Avrupa, bizim düşünce dünyamızın başlangıcı ve sonuydu; on yedi on sekiz yaşlarında Lao-Çe'yi keşfettiğim zaman bile bu konudaki bakış açım pek değişmemişti.

Gerçek bir keşifti, bu; bir gün *Tao-te-king*'in Almanca tercümesine, Viyana'da bir kitapçı tezgâhı üzerinde rastladığım zaman, daha önce ne ismini duymuştum Lao-Çe'nin, ne de felsefesi hakkında en ufak bir fikrim vardı. Bu yabancı isim ve başlık dikkatimi çekti nedense. Kitabı rasgele açarak içindeki kısa, özdeyişsel parçalardan birine göz attım: birden bir heyecan, bir mutluluk dalgası... çevremdekileri unutmuş, bulunduğum yerde, elimde kitap büyülenmiş, öylece dikilip kalmıştım. Büyülenmiştim; çünkü okuduğum parçalarda tüm durgunluğu ve berraklığı içinde insan hayatını görmüştüm; her türlü bölünmeden ve çatışmadan uzak ve kendi özgürlüğünden yararlanmak istediği her zaman insan kalbine açık, o sükûn ve hoşnutluk içinde akıp duran hayatı... Bu, hakikatti, biliyordum; onu unuttuğum zamanlar bile hakikat olmaya devam eden bir hakikat ve şimdi, ben yıllarca süren bir ayrılıktan sonra evine dönen birinin sevinciyle, bütün çizgileriyle tanıyordum onu...

O günden sonra Lao-Çe, benim için yıllarca ufuk darlığından, insanın kendi kendine yarattığı korkulardan uzak bir hayatın; varoluş güvenliğimizi sağlamak konusunda bizi her seferinde yeniden ve ne pahasına olursa olsun, "maddî ilerleme" eğilimine sürükleyen çocuksu fikr-i sabitlerden arınmış bir hayatın açık, berrak ufuklarına bakabildiğim bir pencere oldu. Bunu söylerken maddî gelişmeyi kötü ve gereksiz bulduğum sonucu çıkarılsın istemem; tersine onu her zaman iyi ve gerekli buluyordum. Fakat şuna da inanıyor-

dum ki, maddî ilerleme, ruhsal tutumumuzun yeniden yönlendirilmesiyle, mutlak değerlere yönelmiş yeni bir inançla el ele yürümedikçe, insan mutluluğunun sınırlarını genişletmek olduğu iddia edilen amacında asla başarıya ulaşamayacaktır. Ne var ki, bu yönlendirmenin nasıl gerçekleştirilebileceği, ne türden değerlerin seçileceği konusunda pek fikrim yoktu. İnsanlara, Lao-Çe'nin yaptığı gibi, sadece, hayata sımsıkı sarılarak onu taciz etmek yerine, kendilerini hayata açık tutmaları gerektiği yolunda öğütler vermenin, onları yollarından döndürmeye yeteceğini sanmak saflık olurdu. Tek başına öğüt vermenin, tek başına entelektüel yaratmaya yetmeyeceği açıktı. Kalpte yeni bir imanın doğması, 'eğer'leri ve 'fakat'ları hoş görmeyen değerlere yeniden ateşli bir biçimde inanmayı gerektiriyordu: fakat böyle bir imanın yöneleceği değerler neredeydi..?

Lao-Çe'nin o güçlü meydan okumasının yalnızca geçici ve dolayısıyla değişebilir bir entelektüel tavır değil, aynı zamanda bu tavrın içinden fışkırdığı son derece temel birtakım kavramları da hedef aldığını her nasılsa görememiştim. Bunu bilseydim, Avrupa'nın kendi manevî ve ahlâkî köklerini sorgulamak cesaretini göstermediği sürece, Lao-Çe'nin sözünü ettiği, ruhun o ağırlıksız sükûnuna ulaşamayacağına hükmetmekte geç kalmazdım. Bilinçli olarak böyle bir sonuca varmak için, şüphesiz henüz çok gençtim. Çin bilgesinin meydan okuyuşunu, bütün ima ve içeriğiyle, bütün cesaretiyle anlamak için de henüz gençtim. Mesajının beni tâ yürekten sarstığı doğruydu; bana içinde insanın kendi kaderiyle, ve dolayısıyla kendi kendisiyle bütünleşebileceği bir hayat tecrübesinden, bir tasavvur ufkundan haber veriyordu; ama böyle bir felsefenin salt tefekkür olma düzeyini aşıp da Batılı yaşama tarzı çevresinde realiteye nasıl aktarılabileceğini açıkça kestiremediğim için, giderek onun gerçekleştirilebilir, ya da yaşanabilir olduğundan büsbütün şüphe eder oldum. Batılı hayat tarzının, temelleri itibariyle, mümkün tek yol olup olmadığını kendi kendime soracak noktaya varmamıştı henüz. Diğer bir deyişle, çevremdeki öteki insanlar gibi ben de, Avrupa'nın egosantrik kültürel önyargılarıyla her yanımdan sarılmış durumdaydım daha.

Ve böylece Lao-Çe, sesi hiçbir zaman bütünüyle kesilmese de, adım adım gerileyerek derin düşüncenin fantezileri arasına çekildi ve zamanla benim için hoş bir şiir iklimi olmaktan başka bir anlam taşımaz oldu. İnsan onu ara sıra okur ve her seferinde içini mutlu bir kavrayışın, sezgisel bir canlılığın yokladığını hisseder; ama her seferinde de onun, gerçekte fildişi kuleye çağıran bir düşten başka bir şey olmadığına üzülüp vahlayarak kitabı bir kenara koyar. Ve ben, bir parçası olduğum uyumsuz, acılı ve açgöz dünyayla kendimi öyle fazla içli dışlı hissetmesem de, bir fildişi kulede yaşamak istemiyordum.

Bununla beraber, o dönemde Avrupa'nın entelektüel atmosferini dolduran ve Avrupa edebiyatını, sanat ve politikasını canlı bir karşıtlıklar, çekişmeler cümbüşüne çeviren amaç ve çabalara bir yakınlık duymuyordum; çünkü bu amaç ve çabalar birbiriyle ne kadar uzlaşmaz görünürlerse görünsünler, yine de ortak bir temele oturuyorlardı: Bu ortak temel de, hayatın, şimdi içinde bulunduğu bunalımdan sıyrılarak, "iyileşme"sinin ancak dış şartların, yani politik, ekonomik şartların iyileşmesiyle mümkün olacağı yolundaki safiyane varsayımdı. O yıllarda dahi ben, kuvvetle hissediyordum ki, maddî ilerleme, tek başına bir çözüm sağlayamaz; çözümün nasıl ve nereden sağlanabileceğini pek kestiremesem de, "ilerleme"den yana içimde çağdaşlarımın duyduğu o katıksız iman ve tutkuyu da taşımadım hiçbir zaman.

Mutsuz olduğumu da söyleyemezdim hani. Hiç de öyle içine kapalı bir insan değildim ve hayatımın o dönemlerinde pratik sorunlarının çözümünde her zamankinden daha başarılı bir çizgi izliyordum. Bir "kariyer" yapmaya pek öyle büyük bir önem yüklemesem de United Telegraph'taki işim, çok daha geniş bir dünyaya açılma imkânını vermiş görünüyordu bana. Dil bilmem sayesinde ajansın İskandinav basınına ilişkin haber servisinin editörü durumundaydım şimdi. Cafe des Westens ve onun manevî halefi Romanisches Cafe ve o günlerde ünlü yazarların, ressamların, gazetecilerin, aktörlerin ve yapımcıların bir araya geldiği daha birçok yerler benim için entelektüel birer yuva anlamını taşıyorlardı. Ünlü kimse-

lerle arkadaşlık, dostluk ilişkileri içindeydim; ünlü sayılmasam bile, en azından sakin biri olarak onların arasında belli bir yerim vardı. Derin dostluklar ve geçici aşklar çıkıyordu yoluma. Hayat heyecan vericiydi; türlü yüzleriyle umut doluydu, renkliydi. Mutsuz değildim, hayır; sadece derinlerde, gerçekte neyin peşinde olduğumu bilmemekten doğan bir hoşnutsuzluk, bir doyumsuzluk vardı, o kadar; bu eksikliği de gençliğin o başı boş küstahlığıyla, ileride bir gün keşfedeceğime inanıyordum. Ve böylece, o garip yıllar boyunca bütün öteki genç insanların yaptığı gibi, yüreğimin, bir sarkaç örneği, hoşnutlukla hoşnutsuzluk arasında sallanıp durmasına bırakmıştım kendimi; öyle ki görünüşte hiçbirimiz mutsuz değildik, ama aramızda çok az kimse bilinçli olarak mutlu görünüyordu.

Mutsuz değildim: fakat çevremdeki insanların çeşitli biçimlerle sergiledikleri toplumsal, ekonomik ve politik umutları paylaşmak konusunda gösterdiğim isteksizlik zamanla bende bu çevreye ait olmadığım duygusuna dönüşüyor; bu da, bir yere ait olma, birşeylerle bütünleşme yolunda duyulan belirsiz bir özlem gösteriyordu beraberinde. Bir yere ait olmak, ama nereye? Bir şeyle bütünleşmek, ama neyle?

Ve sonra, 1922 yılının bir bahar gününde, dayım Dorian'dan bir mektup aldım.

Dorian, annemin en küçük kardeşiydi. Onunla aramızdaki ilişki, her zaman bir dayı-yeğen ilişkisi olmaktan çok, iki arkadaş arasındaki ilişkiye yakın olmuştur. Kendisi bir psikiyatrist olup, Freud'un ilk öğrencileri arasındaydı; o sıralar Kudüs'te bir akıl hastanesini yönetiyordu. Bir siyonist olmadığı ve siyonizmin amaçlarına da özel bir sempati duymadığı için -ki ayrıca Arablara yaklaşması da bu yüzden değildi- ona iş ve maddî kazançtan başka bir şey sağlamayan bir dünyada kendisini yalnız ve soyutlanmış hissediyordu. Bekârdı ve kimsesiz dünyasında yeğeninin kendisine bir can yoldaşı olabileceğini düşünüyordu. Mektubunda, beni psikanalizin yepyeni dünyasına alıp götürdüğü Viyana'daki o heyecanlı

günleri yadediyor ve satırlarına şöyle devam ediyordu: "Niçin buraya gelip birkaç ay benimle kalmıyorsun? Geliş gidiş masraflarını karşılarım; istediğin zaman Berlin'e dönmekte de özgürsün. Burada, içi yazın gayet serin olan (ne yazık ki kışın da öyle) Arab yapısı eski taş bir konakta yaşayacaksın. Vaktimizi birlikte geçireceğiz. Burada bir sürü de kitap var; çevrendeki hoş ve garip manzarayı seyretmekten yorulursan, istediğin kadar okuyabilirsin..."

O gün biri kalkıp da bana İslâm dünyasıyla kuracağım bu ilk tanışıklığın bir tatil deneyimi olmanın ötesine geçerek, gerçekte hayatımın dönüm noktası olacağını söyleseydi, bu akılalmaz düşünceye gülerdim doğrusu. Bu ülkeler, bütün Avrupalılarda olduğu gibi benim zihnimde de, bin bir gece masallarının romantik atmosferiyle türdeş bir cazibe uyandırmıyor değildi; renkli egzotik geleneklerle, pitoresk izlenimlerle karşılaşacağımı tahmin ediyordum; ama ruhsal bir macera yaşayacağım, aklımın kıyısından bile geçmiyordu. Bu seyahat, kişisel planda hiç de öyle özel bir kaderle yüklü görünmüyordu bana. Önceleri Doğu ve İslâm hakkında yoluma çıkan her fikri, her izlenimi, kültürel planda daha geniş bir duyarlık, daha derin bir kavrayış düzeyine ulaşmak umuduyla, ister istemez hep Batılı dünya görüşü içinde değerlendirmiştim. Batılı dünya görüşü içinde düşünmeye başlamışsanız, başka türlü nasıl hissedebilirsiniz ki? İslâm'ın ve onun tekmîl ettiği öteki şeylerin, insanlık tarihinin romantik bir sayfasından başka bir şey olmadığı inancı içinde yetişmiş genç, henüz çok genç bir Avrupalıydım. Bu inanca göre İslâm'ın, manevî ve ahlâkî açıdan pek öyle "saygın" bir yeri yoktu; ve Batılıların ciddiye almaya değer buldukları iki dinle, Hıristiyanlık ve Yahudilik'le aynı kefeye konulamıyacak ölçüde aşağı düzeyde bir din durumundaydı İslâm.

İşte 1922 yazında, bu bulanık önyargıyla, şüphesiz romantik duygularla yaklaşılan Müslüman hayatının dış görünüşlerine karşı değil, ama gerçekten İslâmî olan her şeye karşı beslenen bu Avrupalı önyargıyla çıktım yolculuğa. Kendime haksızlık etmeden, bireysel anlamda kendisiyle fazla meşgul biri olduğumu söyleyemesem de, kültürel olarak, farkında olmadan, Batı'nın bütün çağ-

larda o pek karakteristik, o kendiyle fazlasıyla meşgul egosantrik mantalitesiyle derinden kuşatılmıştım yine de.

Ve şimdi beni Doğu'ya götüren geminin güvertesindeydim işte. Telâşsız bir yolculuk Köstence'ye getirmişti beni, ve oradan da bu sisli sabahın içine.

Sis örtüsünün içinden kırmızı bir yelkenli çıktı ve geminin yanından sıyrılıp geçti; onun gözle seçilebilir olması, güneşin sisi dağıtıp çıkmak üzere olduğunu gösteriyordu. İplikler gibi ince, donuk ışık hüzmeleri düşüyordu denizin buğulu yüzeyine. Donuk oluşları, metalden çekilmişlercesine sert bir görüş veriyordu onlara. Bu sert metalimsi ışınlar altında süt renkli sis yığınları, gittikçe ağırlaşarak yavaş yavaş suyun yüzeyine çöküyor, sonra yanlara doğru kayarak bembeyaz, kanatları andıran geniş yaylar çizerek, gün ışığında kaybolup gidiyorlardı.

"İyi sabahlar," dedi arkamda, derin, boğuk bir ses. Arkama döndüm ve siyah cübbesinden ve tanışmamızı izleyen birkaç saat içinde giderek daha çok hoşlanır olduğum dostça gülümsemesinden, dün akşamki yol arkadaşımı tanıdım. Cizvit papazıydı; yarı Polonyalı yarı Fransızdı ve İskenderiye'de bir kolejde tarih dersleri veriyordu. Tatilden dönüyordu şimdi. Gemiye bindikten sonra, canlı bir sohbet içinde akşamı birlikte geçirdik. Birçok konuda birbirimizden çok farklı görüşlere sahip olduğumuz ortadaydı, ama yine de bazı ortak ilgi alanları vardı aramızda; ve ben parlak, ciddi ve aynı zamanda nükteci bir zekâyla karşı karşıya olduğumu hemen anlayabilecek kadar öngörü sahibiydim.

"İyi sabahlar, Peder Felix; denize bakın..."

Güneşle beraber ortalık ışığa ve renge gömülmüştü. Sabah rüzgârının altında, geminin pruvasında dikilmiş duruyorduk. İmkânsız olduğunu görüyor, fakat yine de kırılan dalgalar arasındaki renk değişimlerini yakalamaya çalışıyordum. Mavi? Hayır! Yeşil? Ih! Gri? Mavi olabilirdi; fakat, hiçbir renk aynı kalmıyordu; güneşi yansıtan kızıl parlak bir titreyiş dalganın dış bükey sırtından aşağı

kayarken, dalganın doruğu kar beyaz köpükler içinde parçalanıyor ve ardından da kırışık renk tayfları koşuşuyordu dalganın üzerine. Daha demin bir tepeciğin bulunduğu yerde, şimdi bir titreşim hareketi gölgeli oyuklarında parlak kızıl rengin, koyu olgun bir yeşile dönüştüğü kırılıp açılan binlerce küçük ve bağımsız anafor vardı; sonra bu yeşil açılıyor, açılıyor, salınımlı bir mora dönüyor, ve mor da önce şarap kırmızısına, hemen sonra da firuze mavisine doğru geriliyordu; bu arada bütün bunların olduğu bölge bir dalga tepeciği olarak yeniden yükseliyordu; yeniden kırılıp parçalanmak için; ve kımıldayan su tepecikleri üzerinde kar beyaz köpükler, bütün renkleri örtercesine yeniden yayılıyor... ve bu oyun bitip tükenmeden sürüp gidiyordu...

Bu renk oyununu, bu sonsuzcasına sürüp giden değişimin ritmini yakalayamamak, bana fiziksel bir rahatsızlık veriyordu neredeyse. Şöyle sadece göz ucuyla, yüzeyden ve bakışlarımı belli bir noktada yoğunlaştırmadan baktığım zaman, bir an için, onun hem kapladığı alanla ve hem de birkaç saniye süren zamansal büyüklüğüyle bir görüntü bütünü olarak yakalanmasının mümkün olabileceğini sanıyordum; fakat bilinçli yoğunlaşma, belli bir kavramı ya da görüntüyü bir diğerine bağlama alışkanlığı, birbirinden kopuk, kırık dökük bir görüntüler, resimler serisinden başka bir şey algılamaya izin vermiyordu. Bu görme yetersizliği, bu tuhaf, sinir bozucu algı dağınıklığı, alabildiğine açık, net bir düşünce esinledi bana, -ya da o anda bana öyle geldi- ve elimde olmadan şöyle dedim:

"Bütün bu görüntüyü duyularıyla kavrayabilen kişi kadere de hakim olabilir."

"Ne demek istediğinizi anlıyorum," diye cevap verdi Peder Felix, "fakat insan kadere hâkim olmayı niçin istesin ki? Acı çekmeden kurtulmak için mi? Kaderi aşmış olmak daha iyi olmaz mıydı?"

"Neredeyse bir Budist gibi konuşuyorsunuz Peder Felix. Siz de Nirvana'yı tüm varlığın gayesi olarak mı görüyorsunuz yoksa?"

"Oh yoo, şüphesiz ki hayır!.. Biz Hıristiyanlar, hayatın ve duyup algılamanın ortadan kalkmasını amaçlamayız. Biz hayatın maddî ve duyumsal alandan çıkarak ruhsal alanda yükselmesini isteriz sadece."

"Fakat bu, dünyadan el-etek çekmek anlamına gelmiyor mu?"

"Hayır, genç dostum! Dünyadan el-etek çekmek anlamına gelmiyor; çünkü gerçek hayata, barışa götüren tek yol odur..."

Boğaziçi uzanıp gidiyordu önümüzde; her iki yakası kayalık tepelerle çevrili, geniş bir su yolu. Ötede beride sütunlu, muhteşem saraylar, yalılar, teraslı bahçeler, upuzun boylarıyla göğe doğru uzanan selvi ağaçları, ağır taş kütleler halinde yükselen ve birer yırtıcı kuş yuvasını andıran yeniçeri kışlaları. Peder Felix'in sesini, sanki çok uzaktan geliyormuş gibi alıyordum:

"Bilirsiniz, özlemin en derin sembolü Cennet sembolüdür; ona başka imajlar içinde, ama her zaman aynı anlamla yüklü olarak, yani kaderden kurtulmak, kaderi aşmak özlemi olarak bütün dinlerde rastlarsınız. Cennette yaşayanların bir kaderi yoktu; tenin ayartılarına yenilip ilk günah dediğiniz bataklığa saplandıktan sonradır ki insanın bir kaderi oldu; engelleyici tensel dürtüler karşısında -ki bunlar insan doğasındaki son hayvansal kalıntılar durumundadır- ruhun bocalamasıdır bu. İnsanın asıl insan yanı, insandan Tanrı'ya giden yanı, yalnızca onun ruhudur. İnsanın ruhu ışığa doğru çabalar, durur, ışıksa her şeyin özüdür: fakat o meşum ilk günahtan ötürü, ruhun yolu, maddeden, yani bedenin ilâhî olmayan terkibinden ve bendensel dürtülerden oluşan dikenlerle kaplıdır. İşte bunun içindir ki, Hıristiyanlık öğretisinin amacı, insanı, bu aslî olmayan, geçici, bedensel yanlarından kurtarmak ve onu yeniden ruhsal özüne yöneltmektir."

Eski, çifte kuleli Rumeli Hisarı belirdi önümüzde; mazgallı duvarlarından biri nerdeyse suyun kenarına kadar iniyordu, sahilde, hisar duvarlarıyla yarı yarıya kuşatılmış, yıkık mezar taşlarıyla dolu gizemli küçük bir Türk mezarlığı uzanıyordu.

"Dediğiniz gibi olabilir, Peder Felix. Fakat bana kalırsa -ki, benim kuşağımdan olan bir çok kimsenin de kanaati bu doğrultuda-

dır- insanı, bu sizin yaptığınız gibi "aslî" ve "aslî olmayan" ya da "ruh" ve "beden" gibi unsurlara ayırmak fikrinde, insanın dünyevî eğilimlerinin hakkını tanımamak konusunda sizinle aynı fikirde değilim. Benim gönlüm başka şeyler arıyor; sözgelimi bir yaşama biçimi tasarlıyorum ki, onda ruh ve beden, bir bütün halinde insan, kendi benliği için gittikçe daha derin, daha derin bir gerçekleşen varolma koordinasyonu peşinde koşuyor; öyle bir yaşama biçimi ki, onda ruh ve insan birbiriyle boğuşmuyor; onda insan, kendi varlığıyla çevresinde kaderiyle birlikte bir birlik gerçekleştirebiliyor, ve yolunun sonuna, tırmandığı tepenin doruğuna ulaştığı zaman, 'oh, şimdi ben artık kaderimle aynı şeyim', diyebiliyor."

"Helen rüyası bu," diye atıldı Peder Felix; "Üstelik Helen rüyası olarak da kalmadı, uç verip nerelere uzandı bu rüya? Önce Orfik ve Dionysien gizemciliğine dönüştü, sonra Platon ve Plotinus'a; ve sonunda yine, ruh ve bedenin, birbirinin kurdu olduğu yolundaki şu su götürmez gerçeğe geldi dayandı... Ruhu bedenin sultasından kurtarmak fikrine yani. Hıristiyanlığın kurtuluş öğretisinin esası da budur zaten, Tanrının, kendini çarmıh üzerinde takdim etmesinin anlamı da..." Sözlerini burada keserek bana döndü ve göz kırparak: "Oh her zaman bir misyoner gibi davrandığımı düşünmenizi istemem... Size kendi inancımdan, paylaşmadığınız bir dinden fazla sözettiysem bağışlayın beni..."

"Yok canım üzülmeyin, kimseyle paylaştığım bir başka din yok zaten."

"Evet," dedi Peder Felix, "anlıyorum; inanç noksanlığı, ya da inanma kabiliyetinden yoksun olmak; çağımızın asıl hastalığı bu işte. Birçokları gibi siz de, bir hayal, bir yanılgı, binlerce yıl öncesinden sürüp gelen bir kuruntu içinde yaşıyorsunuz; insanın çabalarına yalnız aklın yön verebileceği kuruntusu bu. Fakat akıl tek başına manevî gerçeklere varamaz; çünkü o, maddî amaçlara çok fazla kaptırmıştır kendini; böyle bir gafletten bizi ancak iman, yalnızca iman kurtarabilir."

"İman...?" dedim, "Yine bu sözcüğe gelip dayandınız. Anlayamadığım bir şey var; sadece akıl yoluyla bilgiye ve doğru bir yaşama çizgisine ulaşılamıyacağını söylüyorsunuz; iman gerekli diyorsunuz; tamam, bunu olduğu gibi kabul ediyorum. Peki ama, ya insanın iman denen şeyden hiç nasibi yoksa, o zaman ona nasıl ulaşacak? Bunun için açık bir yol var mı? -yani bizim istediğimize bağlı, irademize açık bir yol demek istiyorum?"

"Aziz dostum! İrade ya da istek, tek başına yeterli değildir. Yol ancak Tanrı'nın inayet ve keremiyle açılır. Ama aydınlanmak için yüreğin tâ derinlerinden dua eden kimseye o kapı her zaman açıktır."

"Dua etmek mi? Fakat böyle bir şey yapabilen kimse zaten inanç sahibi değil midir, Peder Felix! Beni hep dairenin çevresinde dolaştırmak istiyorsunuz anlaşılan -öyle ya, insan dua ediyorsa, dua ettiği her kimse, onun varlığına peşinen inanmış demektir; öyle değil mi? Bu inanca nasıl varmıştır, benim merak ettiğim bu. Aklıyla mı? İnanca akıl yoluyla ulaşılabileceğini kabul etmek anlamına gelmez mi bu? Bunun da ötesinde, inayet, daha önce böyle bir şeyle karşılaşmamış olan kimse içinde bir şey ifade etmiyor mu?"

Papaz esefle omuz silkti ve şöyle cevap verdi: "İnsan, eğer bizzat Tanrı'yı bulamamışsa, Tanrı'yı bulan başka insanların tecrübelerine başvurmalı, kendini onların rehberliğine bırakmalı..."

Birkaç gün sonra İskenderiye'de karaya çıktık ve aynı gün öğleden sonra, ben Filistin'in yolunu tuttum.

Tren, ikindi vaktini ve içindekileri, nehri ve yumuşak Delta'yı delip geçen bir ok gibi süzülerek ilerlemekteydi. Nice mavnaların yelkenleriyle gölgelenen Nil kanalları çıkıyordu yolumuza. Yanımızdan küçük kasabalar, toz toprak içinde ev kümeleri ve incecik minareler uçarcasına gelip geçiyorlardı. Kutu biçimindeki kerpiç kulübelerden ibaret köyler, hasat edilmiş pamuk tarlaları, filiz veren şeker kamışı tarlaları, bir köy camiinin yanında salkım saçak

hurma ağaçları, gün boyunca içinde yuvarlanıp durdukları çamurlu havuzlardan evlerine dönen, siyah, ağır bacaklı mandalar...

Uzaklarda, uzun entarili adamlar; son derece hafif ve açık havada, cam mavisi bir gök altında yüzüyor gibiydiler. Kanalların kenarlarındaki sazlar, rüzgârda salınıp duruyorlardı. Siyah ipek çarşaflı kadınlar toprak kaplara su çekiyorlardı: Harikulade kadınlar, uzun boylu, ince kadınlar; yürürken rüzgârda salınan narin, ama yine de güç dolu uzun saplı bitkileri hatırlatan, yüzen adımlarla kayıp giden genç kızlar ve anneler...

Alaca karanlık koyulaşıyor ve dinlenmek için duran büyük bir varlığın soluğu gibi akarak her şeyi kaplıyordu. Tarlalardan evlerine dönen ince uzun adamların hareketleri, yavaş yavaş kaybolan günle birlikte hem uzanmış ve hem de hafifleşmiş görünüyordu. Atılmış her adımın sanki kendine özgü bir varlığı vardı; kendi çevresinde başlayıp biten, iki sonsuzluk arasında bir an varolup sonra yok olan. Görüntülerdeki bu hafiflik, akışkanlık, Nil Delta'sının coşturucu akşam aydınlığından ileri geliyordu belki de, ya da bu kadar çok değişik şeyi bir arada görmekten doğan bir çeşit baş dönmesinin sonucuydu; fakat sebep ne olursa olsun, bu hafiflik, bu uçuculuk karşısında birden içimde bütün davranışlarımıza yansıyan, o inceden inceye hesaplanmış amaçlığın yükünü hissettim. Ve kendi kendime düşündüm: "Bizim için realitenin özüne varmak ne kadar zor... Onu kapmak, ona sıkı sıkı sarılmak isteriz hep; oysa realite ele geçirilmekten hoşlanmaz ki. O ancak insanın başından aşıp bunalttığı zaman kendini insana teslim eder."

Uzaklarda, karanlığın içinde kaybolup giden Mısırlı toprak işçilerinin adımları, yüce şeyler için söylenen bir ilahi gibi yankılanıyordu içimde hâlâ.

Dik açılı bir dönüş yapıp, bir süre kurşunî-siyah bayırlar boyunca kuzeye doğru gittikten sonra Süveyş Kanalı'na vardık. Bitkin düşmüş bir terennümü andırıyordu, gecenin içinde uzanıp giden kanal. Ay ışığı altında su geçidi, koyu bir ışıkla parıldayan, gerçek ama inanılmaz genişlikte bir metal şeridi gibi uzanıyordu. Nil vadisinin

münbit toprağı, şaşırtıcı bir çabuklukla, geceleri başka yerlerde pek görülmeyen bir donukluk ve keskinlikle, kanalı her iki yandan kuşatan kum tepeleri zincirlerine bırakıyordu yerini. Sessizlik geçiyordu görüntüden. Ötede, karşı yakada bir deve süvarisi koşturuyordu devesini, uzakta gittikçe belirsizleşerek. Ve sonunda gecenin içinde yitip gitti... Ne büyük, ne yalın bir akıntıydı; Kızıl Deniz'den kalkıp, Acı göllerden geçerek, Akdeniz'e ulaşıyor ve böylece Hint Okyanusu'nun, öncü sularıyla Avrupa kıyılarını dövmesini sağlıyordu...

Kantara'da tren yolculuğuna ara verildi ve ağır ağır yürüyen bir feribot, yolcuları sessiz suların ötesine taşıdı. Filistin treninin kalkmasına daha bir saat vardı. İstasyon binasının önünde oturdum. Hava ılık ve kuruydu. Sağımız solumuz çöldü. Çakalların ya da köpeklerin tek tük ulumalarıyla sessizliği bozulan, kurşunî bir sis içinde titreşen çöl. Feribottan, omuzunda ağır halı heybeler taşıyan bir bedevî çıktı ve uzakta, kıpırtısız bekleyen adamların ve çömelmiş, eyerleri üzerinde, yürüyüşe hazır develerin oluşturduğu ve benim ancak şimdi seçebildiğim bir gruba doğru yürüdü. Beklenen biri olduğu belliydi. Heybeleri hayvanlardan birinin sırtına attı. Oradakilerle kısa bir konuşma geçti aralarında; ve sonra adamların hepsi develere bindiler; hemen aynı anda develer, önce arka ayakları, sonra da ön ayakları; üzerindeki adamlar da önce öne sonra da arkaya doğru sallanıyorlardı ve sonra yumuşak, fışırtılı bir sesle kafile yola koyuldu; salınıp giden hayvanların açık renkli karartılarını ve bedevîlerin kahverengi beyaz çizgili harmanilerini daha bir süre izleyebilirdiniz, uzaklarda.

Bir demiryolu işçisi bana doğru yaklaştı. Mavi bir tulum giyinmişti ve hafifçe aksıyordu. Benim sigaramdan sigarasını yaktı ve bozuk bir Fransızcayla:

"Kudüs'e mi gidiyorsunuz?" diye sordu. Onu doğrulayınca. "İlk kez mi?" dedi.

Başımla doğruladım. Gitmek üzereydi ki döndü ve "Sina Çölü'nden gelen büyük kervanı gördünüz mü? Görmediniz mi? O halde, gelin, gidip onları görelim. Nasıl olsa daha vaktimiz var."

Bizi kum tepelerine doğru götüren, dar, çok çiğnenmiş bir yolu sessizlik içinde adımlarken, ayakkabılarımızın tabanları kum üzerinde gıcırdıyordu. Karanlıkta bir köpek uluyordu. Bodur dikenli çalılar arasında tökezleye tökezleye ilerlerken, kalabalık bir grubtan geldiği izlenimini veren karışık, boğuk sesler işittim, ve dinlenen çok sayıda hayvanın gövdesinden yayılan keskin, ama yine de yumuşak bir koku karıştı çölün kuru havasına. Birden aşağılardan, yerin altından sanki, hızla karanlık yamaca tırmanarak, bir ışık huzmesi belirdi ilerde; tıpkı sisli bir gecede, bir şehirde, bir caddenin köşesine yaklaşırken, arkada henüz göremediğiniz bir lambanın, sisi aydınlatan titrek ışığı gibi. Bu, iki kum tepeceği arasında, dibi görülemeyecek kadar sık dikenli çalılarla örtülü, derin, dar, bir vadide yakılmış bir ocağın aydınlığıydı. Adamların seslerini şimdi daha iyi işitebiliyordum, ama konuşanlar henüz görünürlerde yoktu. Develerin soluk alıp vermelerini ve daracık alanda birbirine sürtünerek çıkardıkları hışırtıyı işitiyordum. Büyük, kara bir insan gölgesi belirdi ışığın önünde, yan tarafa kaydı ve yere çömeldi yeniden. Birkaç adım sonra artık her şey ortadaydı; semerlerine bağlı denklerle çömelip çevrelenmiş büyük bir deve grubu, şurda burda indirilmiş denkler ve bütün bunların arasında seçilen insan karartıları. Hayvan kokusu tatlı ve ağırdı, şarap gibiydi. Bazen bütün gövdesiyle karanlığa gömülü bir deve kımıldanarak başını kaldırıyor ve ah çeker gibi gecenin yumuşak havasını ciğerlerine çekiyordu. Bir koyun hafifçe meledi, bir köpek hırladı; bu daracık vadinin dışında her yer, yıldızsız, koyu bir geceye gömülmüştü.

Geç olmuştu artık, istasyona dönmem gerekiyordu. Fakat geldiğimiz yoldan, yüreğimin bir yanını tutup bırakmayan gizemli bir manzarayla çarpılmış, büyülenmiş olarak yavaş yavaş aşağı yürüdüm.

Tren Sina Çölü'nde ilerliyordu. Sahra gecesinin soğuğu ve yumuşak kumlar üzerine oturan oynak raylar üzerinde sallanıp duran trenin gürültüsü yüzünden yorgun ve uykusuzdum. Karşımda geniş kahverengi *abâye*li bir bedevî oturuyordu. O da benim gibi

üşüyordu. Ve belkide bu yüzden yüzü küfiyeyle sarılıydı. Kanepede bağdaş kurmuştu; dizleri üzerinde, kını gümüş kakmalarla süslü kıvrık bir kılıç vardı. Sabah olacaktı nerdeyse. Dışarıda kum tepelerinin ve kaktüs çalılarının siluetleri şimdiden seçilebiliyordu.

Kurşunî-siyah gölgelerle yayılıp, yavaş yavaş renkli görüntülere, belirgin ufuk çizgilerine dönüşen şafağın söküşü; kum tepelerinin, karanlığın içinden yavaş yavaş yükselerek, çölün bitip tükenmeyen, uyumlu engebeleri haline gelişi hâlâ gözlerimin önünde. Gittikçe açılan alacakaranlıkta bir grup çadır belirdi ve âdeta uçarak uzaklaştı: yanlarında, kurumaları için direkler arasına asılmış, rüzgârın sürüklediği sis bulutlarını andıran gümüş renkli balıkçı ağları vardı; çölün ortasında balıkçı ağları -sabah rüzgârında uçuşup duran, geceyle gündüz arasına gerili, saydam, gerçek dışı düzsel perdeler...

Sağ yanımız çöl, sol yanımız da deniz. Kumsalda tek başına bir deve sürücüsü; belki bütün gece yol tepmiş, ve şimdi eyere çökmüş, uyukluyor belki; deve ve binicisi, ortak bir ritim içinde salınıp duruyorlardı yol alırken. Yine bedevî çadırları... Dışarıda, çadırların önlerinde, başları üzerinde tuttukları toprak kaplarla kuyuya gitmeye hazırlanan kadınlar. Gittikçe açılan alaca aydınlığın içinden, bütün öteki dünyalardan daha yalın, görünmez bir çarpıntıyla, gizli bir nabız vuruşuyla kımıldayan ıssız bucaksız, saydam bir dünya doğrulup çıkıyordu.

Kum üzerinde güneş, gittikçe daha yoğun, daha parlak ışın demetleriyle yansıyor; şafağın grimsi yaldızlı altın-portakal renkli bir ışık anaforuna dönüşüyordu. Hurma yapraklarının oluşturduğu binlerce sivri kemerle örtülü, kahverengi-yeşil bir ışık-gölge kafesi içinde, sıra sütunlu bir hurma ağaçları katedralinden geçerek, el-Ariş Vahası'nı hızla geçiyorduk. Hurma ağaçlarının altındaki patikada, su dolu kabı başında taşıyan bir kadın gördüm; ağır yürüyüşle su kuyusundan dönüyordu. Uzun, yerlerde sürünen eteğiyle kırmızı-mavi bir elbise giymişti; masallardan çıkmış soylu bir kadını andırıyordu.

El-Ariş'in hurma bahçeleri, gömüldükleri gibi, aniden kaybolup gittiler. Şimdi açık bej bir ışık içinde koşuyorduk. Dışarıda, sarsılan pencere camlarının ötesinde, şimdiye kadar hiç tanık olmadığım bir sükûnet vardı. Bütün biçimler ve hareketler dünden ve yarından ötede, önceden ve sonradan yoksun, çarpıcı eşsizlikleriyle sadece o anda ve oradaydılar. Rüzgârın, güneş altında soluk portakal renkleriyle yalazlanan tepeciklere dönüştürdüğü kumsal, çok yıpranmış bir parşömen kâğıdını andırıyordu; yalnız keskin, tok mızrap vuruluşlarıyla sarsılan doruklarıyla yarı saydam su-rengi gölgelerin örttüğü sonsuzcasına zarif ve pürüzsüz yamaçlarıyla, çukurlarıyla kumsal, parşömen kâğıdından daha yumuşak, daha inceydi. Yanar döner bulutlar, ötede beride kaktüs çalıları ve zaman zaman uzun saplı sert otlar. Arada sırada, yalın ayak, sıska bedevîler görüyordum. Sonra, bir yerden bir yere taşıma yapan, hurma hevenkleriyle yüklü bir deve kervanı gördüm. Gördüğüm muhteşem manzarayla büyülendiğimi duyuyorum.

Kimi zaman, tahta ve teneke barakalardan ibaret küçük istasyonlarda duruyordu tren. Paçavralar içinde esmer çocuklar, trenin çevresinde bağrışıp çağrışarak sepetlerindeki kekleri satmaya çalışıyorlardı. Karşımda çömelmiş oturan bedevî kûfiyyesini açarak ağır ağır kalktı ve pencereyi açtı. Yüzü, ince esmer ve keskin hatlıydı; o bilerek hep ileri bakan şahin bakışlı sert yüzlerden biriydi. Uzanıp dışarıdan bir parça kek aldı ve tam dönüp yerine oturacakken gözleri bana takıldı ve tek kelime söylemeden elindeki keki ikiye bölerek bir parçasını bana uzattı. Benim şaşkınlık ve tereddüdümü görünce, gülümsedi. Bu dokunaklı gülümsemenin de, biraz önceki ciddi bakışlar kadar sert çehreye yakıştığını gördüm. O gün anlamını bilmediğim bir sözcük söyledi bana: "Tafaddal!" (buyrun!) Keki aldım ve başımla teşekkür ettim. Kompartmandaki öteki yolcu -başındaki kırmızı fes dışında tam bir Avrupalı gibi giyinmişti, küçük bir tacirdi belki- bir tercüman olarak araya girdi. Bozuk bir İngilizce'yle:

"Diyor ki, siz de yolcusunuz, o da yolcu; onun yolu ve sizin yolunuz aynı."

Şimdi düşünüyorum da, sonraları Arab mizacına duyduğum sevgide, bana öyle geliyor ki, bu küçük olayın büyük bir rolü oldu. Tüm yabancılık sınırlarını aşarak, bir yolculukta rastgele karşılaşılan bir yabancıya içten bir arkadaşlık göstererek ekmeğini onunla bölüşen bu bedevînin davranışında, daha o gün, teklifsiz bir insan seciyesinin sıcak soluğunu, kucaklayışını hissetmiş olmalıydım.

Kısa bir süre sonra, kerpiçten bir şato gibi, kaktüs duvarlarının ortasında bir kum tepesinin üstünde, gözlerden ırak yaşamını sürdüren o eski Gazze'ye geldik. Benim bedevî, heybelerini topladı; bana gülümseyerek başıyla selâm verdi ve harmanisinin uzun etekleriyle yeri süpürerek kompartımandan çıktı. Dışarıda, istasyonda bekleyen başka iki bedevî, onu, el sıkıp kucaklayarak karşıladılar, sarılıp yanaklarından öptüler.

İngilizce konuşan tacir, elini omuzuma koyarak: "Haydi biraz çıkalım, tren daha on beş dakika burada."

İstasyonunun arkasında bir kervan konaklaşmıştı. Yol arkadaşım, onların Kuzey Hicazlı bedevîler olduğunu söyledi. Esmer, tozlu yüzlerinde yabanıl bir sıcaklık vardı. İstasyonda inen yol arkadaşımız da onlardan biriydi. Hem de önemli biri olmalıydı ki, ötekiler, yarım daire biçiminde çevresini almışlar, sorularına cevap veriyorlardı. Yanımdaki tacir bir şeyler söyleyince, bizim şehirli kimseler oluşumuzu düşünerek belki, dostça ve sanırım biraz da gururlu bir tavırla bizden yana döndüler. Bir teklifsizlik havası bürümüştü hepsini; onların hayatlarını tanıyıp anlamak için güçlü bir istek duydum içimde. Hava kuru ve yalazlıydı; sıcak, insanın bedenine nüfûz ediyordu. Bütün katılıkları, gerginlikleri çözüyor, düşünceleri gevşetiyor ve onlara tembel, durgun bir nitelik veriyordu. Bir 'zamandışı'lık hali yaşanıyordu sanki; her şeyde olduğundan daha derin bir görünüş, olduğundan daha dokunaklı bir tınlama, ve olduğundan daha etkili, daha esritici bir koku. Çöl şartlarından gelen bu insanların, hayatı, dünyanın başka yörelerinde yaşayan insanlardan çok daha farklı bir biçimde algıladıklarını seziyordum yavaş yavaş. Daha soğuk, daha zengin ülkelerin insanlarına özgü

pek çok fikr-i sabitten, belki pek çok düşlem ve kuruntudan, ve şüphesiz onların bağımlı olduğu kayıtlılıkların pek çoğundan uzak olmalıydı bu insanlar; ayrıca, kendi sezgi ve kavrayışlarına tâ içten güvenmek zorunda oldukları için de şeyler dünyasına ilişkin çok farklı bir değerler manzumesi yaratmış olmalıydılar.

Bir Arab ülkesinde daha ilk gün, bedevîler arasında beni yoklayan duygular, belki de kendi hayatımda baş gösterecek olan değişimin, altüst olmanın bir önsezisiydi; tüm belirleyici sınırlardan yoksun, ama yine de biçimsiz olmayan bir dünyanın; kendi kendine yeten, kendi içinde tam bir bütünlük taşıyan, ama yine de her yana doğru sonuna kadar açık bir dünyanın, çok geçmeden benim olacak bir dünyanın önsezisi. Geleceğin benim için neler hazırladığını nereden bilebilirdim o gün; şüphesiz bilmiyordum. Yabancı bir eve girersiniz; daha koridorda hissettiğiniz anlatılmaz bir koku, bulanık bir biçimde size bu evde ve sizin içinizde olacak olanlar hakkında bir şeyler söyler; işte bunun gibi bir duygu; olacak olanlar sevindirici şeylerse, o an yüreğinizde bir coşku parıldayışı duyarsınız; ve her şey olup bittikten nice sonra hatırlar ve dersiniz; "Bütün bunları önceden, daha salona girerken hissetmiştim, başka türlü olamazdı."

2

Güçlü bir rüzgâr esiyor çölde ve Zeyd, yeni bir kum fırtınasına yakalanacağımızı bile düşünüyor bir süre. Gerçi kum fırtınası filan gelmiyor ama, rüzgâr da peşimizi bırakmıyor. Kumlu bir vadiye inerken, sürekli esintilerle, tek sesli kesintisiz bir uğultuyla bizi izliyor hep. Vadinin ortasında, hurma ağaçlarının içinde bir köy görünüyor. Her biri kerpiç duvarlarla çevrili birçok bağımsız meskenden oluşan köy, çevresinde dönüp duran bir toz bulutu içinde gizli.

Bu vadi bir çeşit rüzgâr yatağı sanki: her Allah'ın günü güçlü kanatlarıyla sabahtan akşama kadar vadiyi döven rüzgâr, ertesi gün daha zinde bir güçle yeniden kasıp kavurmak için, ancak ge-

celeri biraz diniyor. Rüzgârın vuruşlarıyla sürekli ezilen hurma ağaçları, yeteri kadar boy atamıyor; kum tepelerinin devamlı tehdidi altında, geniş yayvan yapraklarıyla öyle yere yakın, bodur bitkiler olarak kalmış görünüyordular. Köylüler her bahçenin çevresine sıra sıra ılgın ağaçları ekmemiş olsalardı, köy şimdiye kadar çoktan kumlara gömülüp gitmişti. Hurma ağaçlarından daha dayanıklı olan bu uzun boylu ağaçlar, güçlü, her dem taze gövdeleri ve canlı dallarıyla ekili alanların çevrisinde bir koruma duvarı oluşturuyorlar ve ekinlere, her şeye rağmen yine de kararsız bir güvenlik sağlıyorlar.

Sıcak öğle üzerini burada geçirmek düşüncesiyle, köy emîrinin kerpiçten evi önünde develerden iniyoruz. Konukların ağırlanması için ayrılan kahvehane son derece fakir, çıplak bir görünürde başka bir şey yok. Fakat, Arab konukseverliği, her zamanki gibi, bütün yoksullukları aşıyor; çünkü biz daha hasır sergi üzerine kurulur kurulmaz, ocakta çıtırdayan ince dalların dost alevleriyle karşılaşıyoruz; yeni kavrulmuş kahve tanelerinin dövüldüğü pirinç havanın çınlayan sesi, odaya insanı saran, sıcak bir hava katıyor. Bu arada aç konuklara büyücek bir sahan dolusu bal renkli hurma ikram ediliyor.

Ev sahibimiz, -üzerinde yalnız bir entari ve *kûfiyye* bulunan, gözleri, nemli ve kısık bakışlı, zayıf sıska yaşlı bir adam- bizi yemeğe buyur ediyor:

"Allah ömrünüzü uzatsın, bu ev kendi eviniz, Allah aşkına buyurun. Varımız yoğumuz bu." -Bunu söylerken, eliyle özür dileyen bir hareket yapıyor ve bu hareketi yaparken, içgüdüleri ve sezgileriyle içli dışlı yaşayan insanlara özgü o dolaysız, yapmacıksız anlatım gücüyle kaderinin bütün yükünü dile getiriyor.- "Fakat hurmalar hiç de fena değiller hani. Buyurun! Size ikram edebildiğimiz bu şeyden afiyetle yiyin, yolcular..."

Hurmalar, gerçekten de şimdiye kadar yediğim en tatlı, en özlü hurmalardan. Ev sahibimiz ise, ona bizi doyurma fırsatı verdiği için, açlığımızdan apaçık bir hoşnutluk duymuşa benziyor.

"Rüzgâr, hep rüzgâr, hayatımızı o zorlaştırıyor; fakat Allah'ın iradesi böyle, elden ne gelir? Ekinlerimizi mahvediyor. Onları kum altında kalmaktan korumak zorundayız her an. Hani daha önce böyle değildi; ilk zamanlar o kadar çok rüzgâr yoktu burada, köy o zaman büyük ve zengindi. Şimdi küçüldü. Gençlerimizin bir çoğu uzaklara gidiyor; böyle bir hayata herkes katlanamaz. Kum tepeleri her geçen gün biraz daha yaklaşıyor. Yakında hurma ağaçlarına yer kalmayacak. Bu rüzgâr her şeyi... fakat şikayetçi değiliz... çünkü, mâlumunuz, Nebî -Allah'ın selâmı ona olsun- buyurmuştur ki; *"Allah buyuruyor ki, dehr'e sövmeyin, çünkü dehr benim..."*

İrkilmiş olmalıyım; çünkü yaşlı adam konuşmasını kesip, dikkatle bana baktı ve niçin irkildiğimi anlamışcasına, bu bitkin yıpranmış yüzde görülmesi şaşırtıcı, nerdeyse kadınsı bir tebessümle gülümsüyor. Sonra, kendi kendine söylüyormuşçasına hafif, alçak bir sesle tekrar ediyor;

"...Çünkü dehr benim" -Başını anlamlı bir biçimde sallayarak söylüyor bunları; ve bu baş hareketinde, hayatların sıkıntısız gururu okunuyor. Ben kendi adıma, mutlu insanlar arasında bile realite için dile getirilmiş böylesine kesin, böylesine telaşsız bir 'Evet'e rastlamadım şimdiye kadar. Kolunun geniş, belirsiz ama duyarlı bir hareketiyle havada yay çiziyor -bir yay ki hayata ilişkin her şeyi içine alıyor- bu çıplak loş odayı, rüzgârı ve onun susmak bilmeyen uğultusunu, kum yığınlarının durdurulmaz ilerleyişini, mutluluk isteğini, değiştirilmeyecek olanın karşısındaki boyun eğişi; bal renkli hurmalarla dolu tepsiyi, ılgın ağaçlarının arkasında rüzgâra karşı canla başla direnen bahçeyi, ocaktaki ateşi, avlunun ötesinde bir yerlerde gülen genç bir kadının kahkahasını; ve ben bütün bu şeyleri toplayıp bir araya getiren o büyülü kol hareketinde, yaşadığı ortamın sınırlayıcı şartlarına yenilmeyen ve kendi kendisiyle barış içinde olan güçlü bir ruhun terennümünü işitir gibi oluyorum.

Zihnim, gerilere, bundan on yıl öncesine, Kudüs'te bir sonbahar gününe ve bana Allah'a teslimiyetten söz eden, yoksul ve yaşlı başka bir adama kayıp gidiyor; ona göre insanın Allah'la ve kendi kaderiyle barışık olmasını ancak Allah sağlayabilirdi.

1922 sonbaharında, dayım Dorian'ın Eski Kudüs'teki evinde yaşıyordum. Hemen hemen her gün yağmur yağıyordu; ve ben dışarı çıkamıyor, evin arka tarafındaki geniş avluya bakan bir pencerenin önünde oturuyordum çoğu zaman. Sözü geçen avlu, Mekke'yi ziyaret ettiği için kendisine Hacı denen yaşlı bir Arab'a aitti; binek ve taşıma işleri için kiraya verdiği eşekleri vardı yaşlı Arab'ın; bu nedenle avlu bir tür kervansaraya dönüşmüştü.

Her sabah şafakla birlikte, çevre köylerden develerle buraya getirilen meyve ve sebze yükleri, eşeklerin sırtında şehrin pazarına gönderiliyordu. Gündüzleri ağır gövdeleriyle develerin avluda toprağa uzanıp dinledikleri görülürdü. Adamlar, bardaktan boşalırcasına yağan yağmurdan kaçarak tavlalara sığınmak zorunda kalmadıkları sürece, develerin, eşeklerin çevresinde bağrışıp dururlardı. Bu deve sürücüleri, bu pejmurde kılıklı yoksul insanlar beyzadeler gibi davranırlardı. Birlikte yere çömelip, beyaz açık ekmek, bir parça peynir ve birkaç zeytin tanesinden ibaret yemeklerini yemeye oturdukları zaman, tavırlarındaki yalınlığa, soyluluğa ve içlerinden taşan huzura hayran olmamak elden gelmezdi. Kendilerine ve günlük hayatlarını dolduran şeylere karşı besledikleri saygıyı görürdünüz davranışlarında. Bir değneğe dayanarak aralarında topallaya topallaya dolaşan Hacı -mafsal ağrılarından şikâyetçiydi ve bir dizi şişti- onların arasında bir kabile reisinin gördüğü saygıyı görüyordu. Hepsi, itirazsız ona itaat eder görünüyordu. Günde birkaç kez namaz için toplanıyorlar, ve eğer hava yağmurlu değilse namazlarını açıkta kılıyorlardı. Uzun, tek bir safta toplanıyorlar ve hacı da önlerine geçip imamlık yapıyordu. Hareketlerindeki düzen ve uyumla askerlere benziyorlardı; hep birlikte Mekke yönüne döner, birlikte eğilir, sonra kalkar ve birlikte diz çökerek alınları üzerine yere kapanırlardı. İki secde arasında seccadesi üzerinde, yalın ayak, elleri önünde bağlı, dudakları sessizce kıpırdayan ve kapalı gözleriyle derin bir huşu içinde dalıp giden imamın, bütün kalbiyle dua ettiğini görürdünüz; ötekiler, imamların işitilmeyen sözlerini izliyor olmalıydılar.

Böylesine içten bir duanın birtakım mekanik bedenî hareketlerle birleştirilmesi beni nedense biraz tedirgin ediyordu; bir gün, biraz İngilizce bilen Hacı'ya bu konuyu sordum:

"Tanrı'nın sizden ona duyduğunuz saygıyı eğilerek, diz üstü oturarak ve yere kapanarak göstermenizi istediğine gerçekten inanıyor musunuz? İnsanın sadece kendi içine bakarak yüreğin sükûneti içinde dua etmesi daha uygun olmaz mı? Bütün bu bedenî hareketlerin hikmeti ne?"

Daha bunları söyler söylemez, pişmanlık duymaya başladım; yaşlı adamın dinî duygularını incitmek istememiştim. Fakat Hacı hiç de gücenmiş görünmüyordu. Dişsiz ağzıyla gülümsedi ve şöyle dedi:

"Başka nasıl ibadet edebiliriz ki Allah'a? O, bedeni de ruhu da birlikte yaratmadı mı? Böyle olunca da insanın ruhuyla olduğu kadar bedeniyle de dua etmesi gerekmez mi? Bakın, biz Müslümanlar duamızı niçin böyle yaparız anlatayım size. Yüzümüzü Kâbe'ye, Allah'ın Mekke'deki Beytü'l-Haram'ına çevirirız ve biliriz ki, o anda dünyanın neresinde olursa olsun, namaz kılan bütün Müslümanlar hepsi yüzlerini Kâ'be'ye çevirmişlerdir; bir tek vücut gibiyizdir ve düşüncelerimizin merkezi de O'dur. Önce ayakta durarak Kur'ân-ı Kerîm'den okuruz; bunu yaparken, okuduğumuz kelâmın, insana hayatta dimdik ayakta kalması, sebat etmesi için verilen Allah Kelâmı olduğu bilinci içindeyizdir. Sonra 'Allâh-u ekber' (Allah en büyük!) deriz. Bununla, Allah'tan başka kulluk etmeye değer başka hiç kimsenin, hiçbir şeyin olmadığını dile getirir ve bunun apaçık bir gerçek olduğunu bir daha duyar ve bu gerçeğe bir daha tanıklık ederiz. Sonra o her şeyden yüce olan Allah'a duyduğumuz saygıyı, bu yüceliğin önünde eğilerek gösterir, O'nun gücünü, celâl ve azametini övgüyle anarız. Ve O'nun önünde bir toz zerresinden, yokluktan hiçlikten başka bir şey olmadığımızı, O'nunsa bizim yüceler yücesi yaratıcımız ve Rabbimiz olduğunu duyarak alınlarımızın üzerine coşkuyla yerlere kapanırız. Sonra alınlarımızı yerden kaldırır ve oturup, günahlarımızı bağışlaması, bizi rahmetiyle yarlığaması, doğru yola yöneltmesi, bizi sağlık ve rızıkla nimetlendir-

mesi için dua ederiz. O'nun haberini bize ulaştıran Muhammed (s.a.v.)'e ondan önceki peygamberlere, bize, kendimize ve doğru yolu izleyen herkese Allah'ın selâm ve rahmetini dileriz. Bize de, bu dünyada da öteki dünyada da, iyilik ve güzellik ihsan etmesini niyaz ederiz Allah'tan. Ve sonunda da, başımızı sağa ve sola çevirerek, nerede olursa olsun, doğru yolda olan herkese selâm vererek namazdan çıkarız. Peygamberimiz böyle namaz kıldı, böyle dua etti ve kendisini izleyenlere de böyle yapmalarını öğretti; bu onların kendilerini isteyerek ve tâ yürekten Allah'a teslim edebilmelerini - ki İslâm'ın anlamı da budur- ve O'nunla da, kendi kaderiyle de barış içinde yaşayabilmelerini sağlamak içindir."

Şüphesiz yaşlı adam anlatırken aynı sözcükleri kullanmadı; ama hatırlayabildiğim kadarıyla söylediklerinden çıkarılabilecek anlam buna yakındı. Yıllar sonra anladım ki, bu yalın açıklamalarıyla, benim İslâm'la ilk tanışıklığımı sağlayan kişi Hacı olmuştu. Ne var ki, İslâm'ı bir din olarak seçmek yolunda herhangi bir eğilim duymadığım o günlerde bile, bir camide ya da işlek caddenin kenarında ne zaman çıplak ayaklarıyla halı ya da hasır bir seccade üzerinde ya da toprakta, ayakta dikilip, elleri birbirine kenetli, başı öne eğik, çevresinde olup biteni unutarak bütünüyle kendi içine gömülmüş, kendi kendisiyle barış içinde namaz kılan bir adam görsem, alışılmadık bir alçakgönüllülük, tuhaf bir boyun eğme duygusu kıpırdanırdı içimde.

Dorian'ın mektubunda sözünü ettiği 'taş konak' gerçekten şirin bir Arab konağıydı. Eski Kudüs'ün kenar semtlerinden birinde, Yafa Kapısı yakınlarındaydı. Geniş yüksek tavanlı odaları, önceki kuşaklar boyunca içlerinde yaşanan soylu ve varlıklı bir hayatın hatıralarıyla dolu gibiydi; duvarlar, yakınlarındaki pazardan kopup gelen ve daha önce hiç tanımadığım renklerle, seslerle ve kokularla konağa sokulan şimdiki zamanın yankılarıyla çınlıyordu.

Terastan bakınca, keskin ufuk çizgileri içinde, plansız caddelerin, oyma taş geçitlerin ve daracık sokakların oluşturduğu karışık

manzarası içinde Eski Kudüs'ü olduğu gibi görebiliyordum. Şehrin bir ucunda, olduğundan daha yakın görünen Süleyman Tapınağı külliyesi, en uzak köşelerinden birinde de Mescid-i Aksâ -Müslümanlar için Mekke ve Medîne'deki mescidlerden sonra en kutsal mescid- yer alıyordu. Ortasında Taş Kubbe vardı. Ötelerde, Eski Şehrin surları Kidron vadisine doğru iniyor ve vadinin ötesinde de yamaçları yer yer zeytin ağaçlarıyla benekli, tatlı bir eğimle, alçak, kıraç tepeler yükseliyordu. Doğuya doğru daha verimli topraklar göze çarpıyordu; orada yola aşağı uzanan, duvarlarla çevrili, koyu yeşil bir bahçe görüyordunuz: Gethsemane Bahçesi. Bahçenin ortasında, zeytin ve selvi ağaçlarının arasında Rus kilisesinin, soğan biçimli altın kubbesi parlıyordu.

Bir simyacının imbiğinde çalkalanan bir iksir gibi açık ama yine de binlerce belirsiz renkle parıldayan, kelimelerin ve tahayyülün ötesinde bir manzara işte. Zeytin Dağı'ndan Ürdün Vadisi ve Ölü Deniz'i böyle görünüyordu. Peş peşe, dalga dalga tepeler, Jordan vadisinin lacivert yolları ve ötede Ölü Deniz'in kabaran sularıyla yanıp sönen bir göğe duman gibi çizilen tepeler. Ve daha da ötede, başlı başına bir başka dünya; koyu kurşunî Moab Tepeleri: manzara gözlerinin önüne öyle inanılmaz öyle çok biçimli bir güzellik serer ki, heyecandan yüreğiniz gümlemeye başlar.

Kudüs benim için büsbütün yeni bir dünyaydı. Bu kadîm şehrin her köşesinden tarih sızıyordu. İşaya'nın vaazlarını dinlemiş caddeler, Mesih'in üzerinde yürüdüğü kaldırımlar, Roma Lejyonerlerinin ağır ayak sesleriyle yankılanan duvarlar, Selahaddin zamanının hat sanatıyla süslü kapı kemerleri... öteki Akdeniz ülkelerini tanıyan birinin belki de pek şaşırmayacağı koyu mavi bir gök vardı. Ama benim gibi daha uzun bir iklimde yetişmiş biri için bu mavilik başlı başına bir çağrı, bir vaaddi. Evler ve caddeler ince, dalgalı bir cam kılıfla kaplı gibiydi; insanlar canlı, istekli hareketler, soylu davranışlar içindeydiler. Halk -yani Arablar; çünkü başından beri bu ülkenin halkı olarak, bu ülkenin toprağından ve tarihinden fışkırmış ve onunla bütünleşmiş halk olarak onlar zihnimde yer ettiler- Kitâb-ı Mukaddes havasını yaşatan renkli bir giyim zevkine

sahipti. Fellah olsun, bedevî olsun (çünkü alış-veriş için şehre inen bedevîlere her yerde rastlanabilirdi), birbirlerinden çok az farklı da olsa, herkes kendine özgü bir tarzda giyinirdi; herkes tek başına kişisel bir modayı sürdürürdü sanki.

Dorian'ın evinin önünde, aşağı yukarı kırk metre kadar ötede Dâvûd Kalesi'nin sarp ve aşınmış duvarları yükseliyordu. Bu kale Eski Şehrin surlarının bir bölümünü oluşturuyordu; minareyi andıran gözetleme kulesiyle, muhtemelen Herod kralları zamanından kalma temeller üzerine kurulmuş tipik bir Ortaçağ Arab kalesi. (Kral Dâvûd'la doğrudan bir ilgisi olmamasına rağmen, yahudiler bu kaleyi öteden beri onun ismiyle anmışlardır; bunun nedeni de, eski kral sarayının burada, Sion Dağı'nda bulunduğunun rivayet edilmesidir.) Eski Şehrin bulunduğu tarafta, altından şehir girişinin geçtiği alçak ve geniş bir kule vardı; kemerli bir taş köprü, bir girişi eski kale hendeğine bağlıyordu. Bu kemerli köprü, alışveriş için şehre gelen bedevîlerin geleneksel buluşma yeriydi bir bakıma. Bir gün bu köprüde gümüş grisi göğe karşı çizilen eski bir efsane figürünü andıran silüetiyle, öylece, hareketsiz dikilmiş duran bir bedevîye rastladım. Elmacık kemikleri çıkıktı; kısa, kızıl bir sakalla çevrili yüzünde ciddi bir ifade okunuyordu; beklediği biri varmış da, beklenen kişi vaktinde gelmemiş gibi sıkıntılı bir hali vardı. Kahverengi-beyaz çizgili harmanisi eskimiş, kadidi çıkmıştı; birden bu pejmurde kılığın, firarda geçirilmiş, tehlikelerle dolu nice ayların eseri olduğu yolunda acaip bir düşünce geçti aklımdan. Bu adam, genç Dâvûd'la beraber Kral Saul'un azgın kininden kaçan bir avuç savaşçıdan biri olmasın? Şimdi Dâvûd, Yudea dağlarında saklandığı bir mağarada uyuyor olmalıydı; ve buradaki adam, bu sadık ve cesur arkadaş da, bir başka arkadaşıyla beraber, Saul'ün, liderleri hakkında neler düşündüğünü, durumun şehre dönmek için uygun olup olmadığını araştırmak üzere gizlice girmişti Kral'ın şehrine. Ve Dâvûd'un bu arkadaşı şimdi, kötü bir önseziyle, tedirginlik içinde arkadaşını bekliyordu burada...

Sonra beklenmedik bir anda bedevî, yokuştan aşağı yürümeye başladı ve benim kurduğum düş de böylece bozulmuş oldu. O za-

man irkilerek hatırladım: bu adam bir Arab'dı; ötekiler, Eski Ahid'in o pitoresk figürleri İbranî'ydi oysa! Şaşkınlığım ancak bir an sürdü, çünkü hemen sonra, bir kalp vuruşu kadar kısa bir sürede içimize doğan ve bir parıldayışta bizi ve baktığımız dünyayı aydınlatan o ender içe doğuş anlarının aydınlığıyla hatırladım ki, Dâvûd ve onun zamanı, İbrahim ve onun zamanı, onların Arab kökenlerine -ve dolayısıyla bugünün Arab bedevîsine-, onların soyundan geldiğini iddia eden bugünün Yahudisinden daha yakındı...

Sık sık Yafa Kapısı'nın alt yanındaki merdivenlere oturur ve Eski Kudüs'e gidip gelen insan kalabalıklarını seyrederdim. Arablar ve Yahudiler, tam bir kaynaşma içinde birbirine sürtünür, itişe kakışa devinip dururlardı. İri yapılı beyaz ya da kahverengi küfiyeli, portakal renkli türbanlar içinde fellahlar geçerdi. Anlaşılmaz bir güvenle harmanilerine sarınmış, çok defa elleri arkalarında ve herkesin kendilerine yol açacağından emin bir pervasızlık içinde dirsekleri yanlara doğru gerilmiş ve hemen hepsi de zayıf yüzlü, sert ve keskin bakışlı bedevîler geçerdi. Arkadan bakıldığında altmışlık bir kadın, rahatlıkla genç kız sanılabilirdi. Gözler hep arı duru ve parıltılıydı -ve bütün Doğu Akdeniz ülkelerinin şu baş belası göz hastalığına, 'Mısır' kaynaklı trahomaya tutulmamışlarsa eğer- bu gözlere yıllar hiç dokunmamıştı sanki.

Ve Yahudiler geçerdi... Yüz hatlarıyla fazlasıyla Arablara benzeyen, *turbuş*lar ve geniş, heybeli harmaniler içinde yerli Yahudiler geçerdi. Tavırlarında, Avrupa'da yaşanmış bir geçmişin kısırlığından, sığlığından çok şeyler taşıyan ve insanın, beyaz harmaniler içinde görkemle yürüyen Faslı, Tunuslu Yahudilerle aynı soydan olduklarına inanmakta güçlük çektiği Rusyalı, Polonyalı Yahudiler geçerdi. Tablonun bütünlüğünü bozan apaçık bir aykırılık sergilemelerine rağmen, tavırlarıyla Yahudice bir hayatın ve politikanın rengini hemen açığa vuran ve böylece Arablarla Yahudiler arasındaki görünür sürtüşmeleri körükleyen de işte bu Avrupalı Yahudilerdi.

O günler, sıradan bir Avrupalı, Arablar hakkında ne bilebilirdi ki? Pratik anlamda hemen hiçbir şey. Birtakım romantik ve yanıltı-

cı kanaatlerle Yakın Doğu'ya gelen Avrupalı; eğer kafaca dürüst ve iyi niyetliyse çok geçmeden, Arablar hakkında hemen hiçbir şey bilmediğini kabul etmek zorunda kalırdı çoğu zaman. Ben de böyleydim işte; Filistin'e gelmeden önce burasını bir Arab ülkesi olarak hiç düşünmemiştim. Şüphesiz, bölgede "bazı" Arab topluluklarının da yaşadığını az çok kestiriyordum; ama onları, çöl çadırlarında yaşayan göçebeler ve basit, ilkel vaha sakinleri olarak tasarlıyordum hep. Çünkü, ilk zamanlar, Filistin hakkında okuduklarımın çoğu siyonistler tarafından yazılmış kitaplardı; ve siyonistler de, doğal olarak, kendi renkleriyle boyuyorlardı tabloyu. Şehir ve kasabaların Arablarla dolup taştığını, ve sözgelimi 1922'de ve bu son Filistin'de her bir Yahudiye karşılık beş Arab'ın yaşadığını ve bu son derece belirgin nüfus farkından kalkarak, buranın bir Yahudi memleketi olmaktan çok bir Arab memleketi olduğunu nereden bilebilirdim?

Bu durumu, o günlerde karşılaştığım Siyonist Hareket Komitesi başkanı Mr. Ussyshkin'e belirttiğim zaman gördüm ki, Siyonistlerin Arab nüfus üstünlüğünü hesaba katmaya niyetleri yoktu pek; onların gözünde, Arabların siyonizme karşı gösterdikleri tepki de öyle gerçek bir önem taşıyamıyordu. Mr. Ussyshkin'in cevabı, Arablara karşı beslenen siyonist küçümseme ve horgörüyü dile getiriyordu yalnızca:

"Burada gerçek bir Arab direniş hareketi yok karşımızda; yani tabandan gelen bir hareket. Direniş adına bütün gördüğünüz, gerçekte bir avuç öfkeli kışkırtıcının bastığı yaygaradan başka bir şey değil; bu da birkaç ay, bilemediniz birkaç yıl içinde kendiliğinden çözülüp gidecektir."

Bu iddia benim için doyurucu olmaktan uzaktı şüphesiz . Yahudilerin Filistin'e yerleşme düşüncesi, daha başından yapay, zorlama bir ülkü olarak görünüyordu bana; ve işin daha da kötü yanı, bu düşüncenin, Avrupa hayat tarzına özgü bütün o çapraşık yöntemlerin, çözümsüz sorunların, onlar olmadan daha mutlu, daha barış içinde hayatını sürdürebilen bir ülkeye bulaştırılması tehlike-

sini de beraberinde getiriyor olmasıydı. Yahudiler buraya, yurduna dönen kimseler gibi gelmiyorlardı; ülkeyi Avrupalı modellere uygun, Batılı amaçlara göre tasarlanmış bir yurt haline getirmek niyetini güdüyorlardı daha çok. Sözün kısası, evin içindeki yabancılar durumundaydılar. Ve bunun için de, Arabların kendi yurtlarının göbeğinde bir Yahudi yurdunun oluşturulması fikrine karşı kesin bir direniş göstermelerinde herhangi bir haksızlık yoktu bence; tersine, görüyordum ki haksızlığa uğratılan, zora koşulan taraf Arablardı ve bu haksızlığa karşı meşru bir savunma eylemi içinde bulunuyorlardı.

Yahudilere Filistin'de "ulusal bir yurt" vaad eden 1917 Balfour Deklarasyonu'nda, sömürgeci güçlerin hepsi için geçerli o eski "böl ve yönet" ilkesini pervasızca yürürlüğe koymayı amaçlayan politik bir manevranın kaba yansımasını görüyordum. Bu ilke, tıpkı 1916'da İngilizlerin, zamanın Mekke Emîri Şerif Hüseyin'e, Türklere karşı destek sağlamasına karşılık olarak, Akdeniz'le Fars Körfezi arasında kalan topraklar üzerinde bağımsız bir Arab devleti vaad etmelerinde olduğu gibi, Filistin meselesinde de çirkin bir biçimde apaçık ortadaydı. İngilizler, sadece bir yıl sonra, Fransızlarla, Suriye ve Lübnan üzerinde bir Fransız dominyonu oluşturmak üzere, gizli Sykes-Picot Antlaşması'nı yaparak bu sözlerinden dönmekle kalmamışlar, dolaylı olarak, Filistin'i de, Arablara karşı kabul ettikleri yükümlülüklerin dışında tutmaktan çekinmemişlerdi.

Kendim de Yahudi kökenli olmama rağmen, siyonizme karşı başından beri güçlü bir muhalefet beslemişimdir içimde. Arablardan yana beslediğim kişisel sempati bir yana, büyük yabancı güçler tarafından desteklenen Yahudi göçmenlerin, ülkede nüfus çoğunluğunu sağlamak yolundaki niyetlerini hiç de saklamadan, bu ülkenin gerçek sahibi durumundaki insanları saf dışı bırakmak istemelerini kesin olarak ahlâk dışı buluyordum. Ve sonuç olarak, ne zaman Arab-Yahudi sorunu gündeme gelse -ki bu şüphesiz sık sık oluyordu- ben Arabların yanında hissediyordum kendimi. Bu tutumum, o günlerde karşılaştığım Yahudilerin, pratik olarak kavrayabilecekleri bir şey olmaktan uzaktı şüphesiz. Onları, Orta Afri-

ka'daki Avrupalı sömürgecileri hiç de aratmayan bir anlayışla, ilkel bir topluluk olarak gördükleri Arablarda benim ne bulduğumu anlamalarına imkân yoktu. Arabların ne düşündüğü onları hiç mi hiç ilgilendirmiyordu; Arapça öğrenmek isteyen bir tek Yahudi bile yoktu içlerinde; Filistin'in Yahudilerin yasal mirası olduğu sloganı, herkesin tartışmasız kabul ettiği tek yasa, tek nas durumundaydı.

Siyonist hareketin karşı gelinmez lideri Dr. Chaim Weizmann'la bu konuda yaptığım kısa tartışmayı hâlâ hatırlarım. Filistin'e yaptığı mutad ziyaretlerinden birinde (sanırım daimî ikametgâhı Londra'daydı) bir Yahudi arkadaşımın evinde karşılaştım onunla. İnsanın, uzun ve gergin adımlarla odayı arşınlayan bu adamın bedenî hareketlerinde kendini açığa vuran sınırsız enerjiden, geniş alnında ve keskin, içe işleyen bakışlarında yansıyan zekânın etkisinden kendini kurtarması kolay değildi.

"Ulusal Yurt" düşünü bulandıran parasal zorluklardan ve dışardaki insanların bu düşe gösterdikleri ilginin yetersizliğinden yakınıyordu; üzülerek gördüm ki, diğer pek çok siyonist gibi o da Filistin'de olup biten her şeyin sorumluluğunu "dış dünya"ya yüklemek eğilimindeydi. Bu durum beni, orada bulunan öteki insanların onu dinlerken gömüldükleri saygılı sessizliği bozarak,

"Peki, ya Arablar ne olacak?" diye sormak zorunda bıraktı.

Tartışmasız sürüp giden konuşmayı bu çatlak nağmeyle yaralayarak büyük bir "gaf" yapmış olmalıydım ki, Dr. Weizmann yavaşça bana doğru döndü; elindeki fincanı sehpaya bırakarak şaşkınlıkla soruyu tekrarladı:

"Arablar ne mi olacak?.."

"Tabiî her şeye rağmen bu ülkede yine de çoğunluk durumunda olan Arablar değil mi? -Onların açık ve kesin muhalefeti karşısında Filistin'i kendi vatanınız haline getirmeyi nasıl umabilirsiniz?"

Siyonist lider omuz silkerek, kuru ve alaycı bir tavırla:

"Birkaç yıl kadar, umuyoruz ki, çoğunluk filan kalmayacak onlar için."

"Olabilir belki. Yıllardır bu sorunla uğraştığınıza göre durumu benden daha iyi biliyor olmalısınız. Hadi diyelim ki, Arab mukavemetinin yolunuza koyduğu engeller aşılabilir türden engeller; peki ya sorunun ahlâkî yanı? Bu sizi hiç kaygılandırmıyor mu? Öteden beri bu ülkede yaşayan insanları yerlerinden etmenin, sizin adınıza büyük bir haksızlık olacağını hiç düşünmüyor musunuz?"

"Fakat burası bizim memleketimiz," diye cevap verdi Dr. Weizmann, kaşlarını kaldırarak, "biz sadece elimizden haksızca alınan bir şeyi geri almaya çalışıyoruz, hepsi bu."

"Ama neredeyse iki bin yıldır Filistin'den uzakta yaşıyorsunuz! Üstelik iki bin yıl önce, bu ülkede hükmettiğiniz günleri toplasan - ki bunun da bütün Filistin'i kapsadığı su götürür- beş yüz yılı bile bulmaz. Bu duruma bakılırsa, Arabların da İspanya üzerinde pekâlâ hak iddia edebileceklerini düşünmek gerekir. Çünkü ne de olsa onlar İspanya'da sizden daha fazla kaldılar; neredeyse yedi yüzyıl... ve daha da önemlisi, onlar o ülkeyi kaybedeli pek fazla zaman da geçmedi, topu topu beş yüz yıl..."

Dr. Weizmann, gizleyemediği bir sabırsızlıkla: "Saçma, saçma! Arablar İspanya'yı ancak fetih yoluyla ele geçirmişlerdi; İspanya hiçbir zaman onların ana vatanı olmadı; bunun için de, eninde sonunda bir gün İspanyollar tarafından kovulmaları mukadderdi."

"Bağışlayın ama," dedim, "bana öyle geliyor ki, burada büyük bir tarihî gerçek gözden kaçırılıyor. Öyle ya! Unutmayalım, İbranîler de Filistin'e fatihler olarak girdiler. Onlardan önce, Semitik, non-Semitik, pek çok başka yerleşik kabileler vardı burada -Amoritler, Edomitler, Ferisiler, Moabitler, Hititler ve daha başkaları. Bütün bu kabileler, İsrail ve Yahudi krallıkları zamanında bile bu ülkede yaşamaya devam ettiler. Romalılar bizim Yahudi cedlerimizi buralardan sürüp çıkardıkları zaman bile, onlar bu ülkede kaldılar. Bugün de işte yine burada yaşıyorlar. Yedinci yüzyılda Arab fetihlerini izleyerek Suriye ve Filistin'e gelip yerleşen Arablar her zaman nüfusun küçük bir azınlığını oluşturuyorlardı; bugün bizim Suriyeli ve Filistinli 'Arablar' olarak tanıdığımız halk, aslında bu ülkenin Arablaşmış eski sakinlerinden başka kimseler değil. Onlar-

dan bir kısmı zaman içinde Müslüman oldu, bir kısmı da Hıristiyan olarak kaldı; Müslüman olanlar, ister istemez Arabistan'dan gelen dindaşlarıyla evlendiler. Fakat, Filistin'de yaşayan ve Müslüman olsun, Hıristiyan olsun Arapça konuşan bu halk yığınlarının ülkenin gerçek sahiplerinin soyundan, yani daha İbranîler Filistin'e gelmeden önce yüzyıllardır bu ülkede yaşayan kadîm halkların soyundan geldiklerini inkâr edebilir misiniz?"

Dr. Weizmann, benim bu beklenmedik çıkışma karşılık nezaketle gülümsedi ve konuyu değiştirdi.

Müdahalemin sonucundan hiç de memnun değildim. Şüphesiz orada bulunanların hiçbirinden -en azından bizzat Dr. Weizmann'dan-, benim siyonist düşüncenin moral alanda alabildiğine kolay yıkılır bir yapı olduğu yolundaki kanaatlerimi olumlamalarını beklemiyordum; ama yine de Arablardan yana konuşurken, en azından, bunun siyonist liderler katında belli bir rahatsızlık uyandıracağını umuyordum; öyle bir rahatsızlık ki, kendi kanaatlerini daha derinden irdelemek yönünde uyarıcı olabilecek ve böylece, belki de Arab mukavemet hareketinin temelinde yatan ahlâkî haklılığı tanımaya daha yakın bir çizgiye getirecek onları... Ama bu umduklarımın hiçbiri gerçekleşmedi. Tersine, bön bakışlardan örülü bir duvar karşısında buldum kendimi; Yahudilerin cedlerinin toprağı üzerindeki tartışılmaz haklarını tartışmaya sokmaya yeltenen pervasızlığım, yakıcı bir hoşnutsuzluktan başka bir tepki uyandırmamıştı.

Yahudiler gibi büyük bir zekâyla, beceriyle donanmış bir halk, nasıl olur da siyonist-Arab çatışmasını yalnızca Yahudi bakış açısından değerlendirebilir, bunu anlayamıyordum? Filistin'deki Yahudiler sorununun uzun vadede ancak Arablarla kurulacak dostça ilişkiler içinde, Arab-Yahudi işbirliği fikri çevresinde çözümlenebileceğini anlamıyorlar mıydı? İzledikleri politikanın vaad ettiği vahim geleceği, trajik kavgaları, geçici başarıların ötesinde, uzun vadede Arab denizinin ortasındaki bu Yahudi adacığının sonsuza kadar hedef olacağı kin ve nefreti, sonu gelmez acıları göremeyecek kadar kör müydüler?

Ne garip bir olguydu! Uzun ve acılı sürgün hayatını sürdürürken öylesine büyük haksızlıklara uğrayan bir halk, şimdi kendi tek boyutlu amacı uğruna, başka bir halka, üstelik Yahudilerin geçmişte çektiği acılardan hiçbir şekilde sorumlu olmayan mazlum bir halka karşı korkunç bir haksızlık işlemeye bütünüyle hazır görünüyordu. Tarih boyunca böyle bir olguya rastlanmamıştır sanırım; böyle bir haksızlığın düpedüz gözlerimin önünde sahneye konması son derece üzücüydü benim için.

Zaman içinde Filistin'deki politik olguya daha derin bir dikkatle yönelmemde, sadece Arablara karşı beslediğim sempatinin ya da siyonist eylemler için duyduğum kaygının değil, gazetecilik mesleğine duyduğum ilginin yeniden uyanmasının da rolü vardı; çünkü o sıralar Avrupa'nın en önde gelen gazetelerinden biri olan *Frankfurter Zeitung*'un özel muhabiri olmuştum. Bu gazeteyle olan ilişkimin yine de bir ölçüde rastlantı sonucu kurulduğunu söyleyebilirim.

Bir akşam, valizlerimden birine tıkıştırdığım eski kâğıtları karıştırıyordum; kâğıtların arasında, bir yıl önce çıkarılmış United Telegraph'ın üyesi olduğumu gösteren basın kartı gözüme çarptı; onu tam yırtacakken Dorian onu elimden kaptı ve şakacı bir tavırla:

"Yapma!" dedi, "Yüksek Temsilciler bürosunda bu kartı şöyle bir göstermen, birkaç gün içinde, Hükümet konağında yemeğe davet edilmeni sağlamaya yetecektir eminim... Gazeteciler, peşinden koşulan yaratıklardır bu ülkede."

Bu yararsız kartı yırtıp attım; ama Dorian'ın şakası belli bir cevap uyandırdı zihnimde yine de. Hükümet konağındaki yemek daveti ilgilendirmiyordu beni şüphesiz; fakat Orta Avrupa'dan kalkıp da buralara ancak çok az sayıda gazetecinin gelebildiği bir dönemde, Yakın Doğu'da olmak gibi az bulunur bir fırsatı değerlendirmekten daha tabii ne olabilirdi? Gazetecilik mesleğine, United Telegraph'ta değil, ama büyük gazetelerden birinde yeniden dönmemi önleyecek hiçbir engel yoktu ortada. Ve önemli kararlar almak zorunda olduğum her zaman yaptığım gibi bu konuda çabucak bir karara vardım; sahici gazeteciliğe soyunacaktım bu sefer.....

United Telegraph'daki bir yıllık çalışmama rağmen, önemli herhangi bir gazeteyle doğrudan ilişkim olmamıştı; üstelik henüz kendi imzamla yayımlanmış bir şeyler yoktu ortada; gazetecilik dünyası için bütünüyle meçhul biriydim daha. Ama bu durum benim için yine de pek öyle şevk kırıcı olmadı. Filistin hakkındaki izlenimlerimi yazıya döküp on kadar Alman gazetesine bundan birer kopya göndererek, onlara Yakın Doğu hakkında bir seri makale yazmayı önerdim.

1922 yılının son aylarıydı; Almanya'da enflasyon en korkunç günlerini yaşıyordu. Alman basını nerdeyse can çekişiyor, ancak çok az sayıda gazete nakit ödeme yapabiliyordu yabancı muhabirlerine. Bu nedenle yazı gönderdiğim gazetelerin peş peşe, az çok kibar bir dille önerimi reddettiklerini görmek hiç de şaşırtıcı olmadı benim için. Bu on kadar gazete içinden yalnızca biri önerimi kabul ediyor ve yazdıklarımdan etkilenmiş görünüyordu. Bu gazete beni kendisinin Yakın Doğu gezici muhabiri olarak atamış ve atama mektubuna, imzalayıp geri göndermem için adıma yazılmış bir mukavele iliştirmeyi de unutmamıştı. Söz konusu gazete *Frankfurter Zeitung*'du. Bir gazeteyle -hem de ne gazete!- ilişki kurmakla kalmayıp daha ilk atışta turnayı gözünden vurmuş olduğumu, bir hamlede birçok eski gazeteciyi kıskandırabilecek bir statüye ulaştığımı görünce şaşkınlıktan donayazdım.

Şüphesiz, gülü seven dikenine katlanır kavli gereğince bu başarının da kırık bir yanı vardı: enflasyon yüzünden *Frankfurter Zeitung*, nakit ödeme yapamıyordu bana. Özür beyan ederek teklif ettikleri ücret Alman markı olarak ödenecekti ki, bu da benim de onların da bildiği gibi yazılarımı gönderirken posta zarfına yapıştırılması zorunlu pulların bedelini bile zar zor karşılayabilirdi. Fakat *Frankfurter Zeitung*'un özel muhabiri olmak, ödenek konusundaki olumsuzluğu da aşan, oldukça önemli bir ayrıcalıktı her şeye rağmen. Böylece bir gün Yakın Doğu'nun her köşesini gezip görmemi sağlayacak biçimde, talihin er geç yüzüne güleceğini umarak Filistin üzerine yazılar yazmaya başladım.

Yahudi olsun, Arab olsun, Filistin'de birçok arkadaş edinmiştim. Ama *Frankfurter Zeitung* için karaladığım yazılarda açıkça yansıyan Arab sempatizanlığı yüzünden olacak, siyonistlerin bana aptalca bir şüpheyle baktıkları da bir gerçekti.

Görünüşe bakılırsa, benim Arablara "satılmış" biri mi (çünkü siyonist Filistin halkı, hemen her şeyi parasal değerlerle açıklamaya alışkındı.) yoksa sadece egzotizme düşkün tuhaf bir entelektüel mi olduğuma bir türlü karar veremiyorlardı. -Ne var ki, o günlerde Filistin'de yaşayan Yahudilerin hepsi siyonist değildi. Kimileri politik bir amaç güderek değil de, Kutsal beldeye ve onun Kitab-ı Mukaddes'e ilişkin hatıralarına karşı duyduğu dinsel bir tutkuya sarılarak buraya gelmişti.

Hollandalı arkadaşım Jacob de Haan da bu tür Yahudilerdendi; küçük yapılı, dolgun, sarı sakallı kırk yaşlarında biriydi; Hollanda'nın büyük üniversitelerinden birinde hukuk öğretmişti vaktiyle, şimdi Amsterdam *Handelsblad* ve Londra *Daily Express* gazetelerinin özel muhabirliğini yapıyordu. Her Doğu Avrupalı yahudi gibi Jacob de Haan da "ortodoks"tu ve derin dinsel görüşleri olan dini bütün bir Yahudiydi; siyonist düşünceyi olumlamıyordu, çünkü halkının Vaadedilmiş Ülke'ye dönmek için Mesih'in gelmesini beklemesi gerektiğine inanıyordu.

"Biz Yahudiler" demişti bir keresinde bana, "Kutsal Belde'den çıkarılıp dünyanın her yanına dağıtıldık; çünkü Tanrı'nın bize verdiği görevi savsakladık, hakkıyla yerine getirmedik. O'nun kelimesini öğütlemek için seçilmiştik; ama biz ne yaptık? İnatçı bir gurura kapılarak kendimizi salt kendi üstünlüğümüzden ötürü Tanrı tarafından 'seçilmiş bir kavim' olarak görmeye başladık; bu da Tanrı'ya ihanet etmek demekti. O halde bizim için tövbe edip kalplerimizi arındırmaktan başka yapacak iş yok şimdilerde; O'nun mesajını yeniden yüklenebilecek arınmışlığa ulaştığımız zaman, Tanrı kendi kullarını Vaadedilmiş Ülke'ye geri götürmek üzere Mesih'i göndermekte gecikmeyecektir."

"Ama" dedim, "siyonist hareketin temelinde de aynı Mesianik düşünce yer almıyor mu? Biliyorsunuz, siyonizmi doğru bulmuyo-

rum, ama yine de her halkın kendine özgü ulusal bir yurda sahip olmayı arzu etmesi doğal değil mi sizce?"

Dr. de Haan şakacı bir gülümsemeyle bana baktı: "Tarihi, bir rastlantılar dizisi olarak mı görüyorsunuz yoksa? Tanrı'nın yurdumuzu elimizden alıp bizi sürüp çıkarması boşuna mı sanıyorsunuz? Hayır; siyonistler işte bunu kabul etmek istemiyorlar. Geçmişte çöküşümüzü hazırlayan ruhsal körlüğün aynısına yakalanmış onlar da. İki bin yıllık Yahudi sürgünü, çekilen bunca acı onlara hiçbir şey öğretmemiş sanki. Bedbahtlığımızın temelinde yatan sebepleri anlamak yerine, bu sebepleri gözden saklamaya çalışıyor onlar; bunu da Batılı politik güçlerin attığı temeller üzerinde bir 'ulusal vatan' kurarak yapabileceklerini sanıyorlar. Böyle bir vatan edinmenin yolu da, ister istemez, başka bir halkı öz vatanından yoksun bırakmak gibi bir cürmün işlenmesini gerekli kılıyor."

Jacob de Haan'ın politik görüşleri, şüphesiz siyonistler katında onun son derece gözden düşmesine neden olmuştu (nitekim, Filistin'den ayrılmamdan kısa bir süre sonra, bir gece onun teröristler tarafından vurulduğunu dehşetle öğrendim). Onu tanıdığım zaman, görüştüğü çevre, onunla aynı görüşü paylaşan az sayıda Yahudi, birkaç Avrupalı ve Arabla sınırlıydı. Arablara karşı derin bir sevgi besliyor gibiydi; ve onlar da ona büyük bir değer veriyor, onu sık sık evlerine davet ediyorlardı. İşin doğrusu, Arablar o sıralar Yahudilere karşı henüz öyle genel bir fikr-i sabit içinde değillerdi. Ancak Balfour Deklarasyonu'ndan, ırksal akrabalığın bilinci içinde yüzyıllardır sürdürülen iyi komşuluk ilişkilerini bir kalemde çizip geçen bu trajik adımdan sonradır ki, Arablar, Yahudileri artık politik düşmanları olarak görmeye başladılar; ama, yirminci yüzyılın değişen koşullarında bile onların hâlâ, Dr. de Haan gibi kendilerine dostluk gösteren dürüst Yahudileri siyonistlerden belirgin bir biçimde ayrı bir yere koyduklarını belirtmeliyiz.

Arablar arasında geçirdiğim bu ilk kritik aylar, hayatı bütün muhtevasıyla yeniden tartıya sokan bir izlenimler ve düşünceler selini harekete geçirdi bende; kişisel dünyama ait dile getirilmesi

zor birtakım umutlar ve beklentiler, kendilerine bilinç düzeyinde bir açıklama bulma ihtiyacı içindeydiler.

Benim için bütünüyle yepyeni bir yaşama duygusu, yepyeni bir hayat anlayışıyla karşı karşıyaydım. Bu insanların kanında, sıcak, insanca bir akıntı dolaşıyor ve Avrupa tarzı hayatı öylesine çirkin ve umutsuz kılan o acılı ruhsal boşluktan, korku, ihtiras ve soyutlanmışlıklardan yara almadan, düşüncelere ve davranışlara yansıyordu. Arablarda, farkında olmaksızın öteden beri arayıp durduğum şeyi; hayatın küllî problemlerine yaklaşmaktaki duygusal aydınlığı, açıklığı ve sadeliği, deyim yerindeyse, duyarak yaşamanın üstün ferasetini, sağduyusunu bulmuştum.

Müslüman halkın ruhunu kavramak, zamanla benim için çok önemli bir tutku haline dönüştü; bu insanların dinleri değildi beni çeken (çünkü o sıralar bu din hakkında çok az şey biliyordum); beni çeken, onlarda gördüğüm duygu ve düşünce arasındaki organik bağdaşımdı; böyle bir bağdaşımdan biz Avrupalılar bütünüyle yoksunduk. Düşünüyordum, Arab yaşama tarzının derinden kavranması, biz Batılıların çektiği acı ve yoksunluklarla (içsel bütünleşme konusundaki o yıpratıcı yok edici yoksunluklarla), bunların nedenleri arasındaki bağlantının gün ışığına çıkarılıp, çözümlenmesini mümkün kılabilirdi belki de. Evet, düşünüyordum; bu kavrayış belki de bütün toplumsal ve siyasal geriliklerine rağmen Arabların bugün sahip göründükleri ve biz Batılıların da, şüphesiz, bir zamanlar sahip olduğumuz o ağırbaşlı, ciddî özgür yaşama yordamından bizi uzaklaştıran şeyi bulup çıkarmamızı sağlayabilirdi. Bir zamanlar bizim de sahip olduğumuz özgür yaşama yordamı diyorum, evet; çünkü geçmişimizi yücelten o büyük sanat etkinliklerini başka türlü nasıl ortaya koyabilirdik? Ortaçağ'ın Gotik katedrallerini, Rönesans'ın bereketli, coşku saçan sevincini, Rembrandt'ın ışık-gölge sanatını, Bach'ın figürlerini ve Mozart'ın huzur dolu, berrak düşlerini, köylü sanatımızın bütün o kurumlu, mağrur çehresini, Beethoven'in dumanlar arasında güçlükle fark edilen doruklara, insanın "İşte ben ve kaderim aynı şeyiz şimdi" dediği o yüksek doruklara çağıran üstün gürleyişini başka türlü nasıl yaratabilirdik?

Bütün bu üstün tezahürlerin doğuş şartlarına, içsel boyutlarına kayıtsız kaldığımız için, ruhsal dinamiklerimizi doğru yolda kullanamıyoruz artık, ve içimizden bir daha asla bir Beethoven ya da bir Rembrandt çıkmıyor. Tersine, şimdi artık biliyoruz ki, sanatta, sosyolojide ve politikada, el yordamıyla umutsuzca peşine düştüğümüz bütün o "yeni ifade biçimleri", bütün o karşıt sloganlar ve kılı kırk yararcasına inceden inceye düşünülmüş ilkeler arasındaki o amansız kavga; üstün makinalarımız, gök tırmalayanlarımız, ne yazık ki, parçalanan ruhsal bütünlüğümüzü sağlamak yolunda hiçbir işe yaramıyorlar... Ama Avrupa geçmişinin bu yitik onuru, bu müzelere kaldırılmış görkemi ebediyyen mi kaybedildi gerçekten? Kendimizde, benimsediğimiz yaşama tarzında neyin aksadığını, nerede yanıldığımızı arayıp bularak bu görkemli geçmişten bir şeyler kurtaramaz mıyız yine de?

Başlangıçta, Arabların politik amaçlarına, Arab hayatının dış görünüşüne ve bu halkta fark ettiğim duygusal güvene karşı duyduğum sempati, giderek farkında olmadan kişisel bir arayış duyarlığına dönüştü. İçimde, Arab hayatının taşıdığı bu duygusal denge ve güvenin temelinde yatan ve bu hayatı Avrupa hayat tarzından belirgin bir biçimde ayıran öğeyi anlamak yolunda gittikçe artan bir istek uyanmıştı; ve bu istek, derinlerde, gizemli bir biçimde kendi içsel problemlerimle ilgili görünüyordu bana. Arab mizacını, Arab düşünce tarzını ve bu insanı ruhsal planda Avrupalı insandan o kadar ayrı kılan düşünsel, duygusal değerleri daha yakından görmemi sağlayacak fırsatlar aramaya başladım. Arab tarihi, Arab kültürü ve dini üzerinde yoğun bir okuma çabasına giriştim. Arabın gönlünü ve kafasını dolduran, onu harekete geçiren, ona yön veren unsurları keşfetmek yönünde dinmez bir istek uyanmıştı içimde. Bu arayış, öyle hissediyordum ki, beni harekete geçirecek, gönlümü ve kafamı dolduracak ve bana tutacağım nihâî yolu gösterecek gizli içsel kuvvetleri keşfetmek imkânını da vaad ediyordu aynı zamanda.

Dördüncü Bölüm

SESLER

1

Develerin üstünde gidiyoruz ve Zeyd türkü söylüyor. Kum tepecikleri daha alçak şimdi ve birbirinden daha uzak. Kumsal, yer yer çakıl taşlarıyla, volkanik kütlelerle kaplı alanlara bırakıyor yerini. Ve önümüzde, güneye doğru uzaklarda Cebel Şammar dağlarının bulanık siluetleri yükseliyor.

Zeyd'in tutturduğu türkünün mısralarını, uykunun tülleri ardından, bulanık nağmeler halinde işitiyorum, ama tam olarak nelerden söz ettiklerini anlamıyorum; yine de, sözel vurgularının ötesinde mısralar gittikçe daha zengin, daha derin bir anlam kazanıyorlar sanki.

Arabistan çöllerinde sık sık işitilen, deve sürücülerinin tutturduğu o bildik türkülerden biri, bu uçsuz bucaksız ve yankısız uzaklıklara alışık çöl insanlarının develerini düzenli ve hızlı adımlarla yürütmek ve kendilerini de uykunun ayartıcı çağrısına karşı koymak için söyledikleri türkülerden biri; hemen hep tiz perdeden, tekdüze bir tonlamayla çağıldayıp duran, yumuşak ve biraz boğuk, gırtlaktan çıkıp yükselen ve sınırsız, duraksız boşlukta hafif

hafif sönüp giden bir hava, çölün insan sesine dönüşmüş soluğu bu. Çöllerde dolaşan hiç kimse bu sesi unutmaz. Toprağın çıplak olduğu yerde o hep aynıdır; havanın yakıcı, sonsuz ve açık, hayatın çetin olduğu her yerde hep aynı...

Develerin üzerinde gidiyoruz ve Zeyd türkü söylüyor, tıpkı ondan önce de babasının ve kabilesindeki bütün öteki erkeklerin ve daha nice başka kabilelere mensup nice bedevînin binlerce yıl boyunca söyleyip durduğu gibi; bu tiz, tekdüze nağmelerin yoğrulup, son biçimlerini almaları için binlerce yılın geçmesi gerekiyordu herhalde. Hemen her zaman daha çok bireysel duyguları dile getirmeye yatkın, çoksesli Batı müziğinin tersine, bu çöl melodilerinde sonsuzcasına tekrarlı peş peşe nağmeler halinde yankılanan Arab müziği, pek çok halkın, pek çok kuşağın paylaştığı bir duygusal zenginliğin, bir duygusal bilgi ve deneyimin sesli sembolleri olarak kendini göstermektedir; onun tonal cümleleri sizde yeni bir ruh durumu, yeni duygu ve izlenimler uyandırmaz; size kendi ruhsal yaşamınızı, kendi iç deneyimlerinizi terennüm eder. Binlerce yıl süren bir süreç içinde, çölün kendi havasından doğdu bu türküler... rüzgârın ve rüzgârla sürüklenen göçebe bir hayatın ritminden; uçsuz bucaksız uzaklıkların ve insan muhayyilesiyle doldurulamayacak kadar geniş mekânların duyumsanmasından, bitip tükenmeyen bir şimdiki zaman tasavvurundan doğdular; ve insan hayatının temel bütün öteki unsurları gibi onlar da hep aynı kaldılar... Zamansız, yani her dem yeni.

Çok sesliliğin sadece müzik için değil, insanın duygu ve davranışlarının da temel bir özelliği halini aldığı Batı'da bu melodilerin ya da böyle bir ritm duygusunun yeri yoktur elbette. Soğuk iklim, akarsular, birbirini izleyen mevsimler... Bütün bunlar hayata öylesine çok biçimli bir veche, öylesine çok yönlü bir görünüş veriyor ki, Batılı insan ister istemez yığınla özlemin kucağında buluyor kendini ve giderek sırf bir şeyler yapıyor olmak için yapmak yönünde güçlü bir dürtünün eline kaptırıyor ruhunu. Yaşama biçimlerinin karmaşıklığı ve çeşitliliği içinde kendisini tekrar tekrar doğrulanmış olarak görmek için, Batılı insanın durmadan yarat-

ması, durmadan yeni şeyler yapıp yükseltmesi ve durmadan değiştirmesi gerekmektedir. İşte bu sürekli değişen karmaşıklık, Batılının müziğine de yansımıştır ister istemez. Göğüsten gelen ve dur durak bilmeksizin değişik perdelerde dolaşan nağmeleriyle Batı'nın bu çok sesli müziğinde, Batılı insanı, hep daha çok şey istemeye, daha çok düşlemeye kışkırtan, fetihçi bir iradeyle, vardığı noktanın hep daha da ötesine ulaşmak ihtirasına sürükleyen ve böylece onun belki de daha çok kaybetmesine, daha çok acı çekmesine yol açan 'Faustiyan' mizaç yankılanmaktadır aslında. Çünkü Batılının dünyası, tarihsi bir dünyadır; bitmez tükenmez olaylar, olgular, devrimler ve yıkımlar dünyası. Sükûn ve sürekliliğin yeri yoktur bu dünyada; zaman kendisine her zaman şüpheyle bakılan bir düşmandır; ve şimdiki zaman bir ebedîlik tınısı taşımamaktadır orada...

Oysa bir çöl ya da bozkır Arabı için manzara, müşahade altındaki dünya, hiç de bir düş, bir esin kaynağı değildir; gündüz sevilecek gibi değildir; ve o, duyguların alacakaranlığını pek tanımaz. Dış ve İç, Ben ve Dünya arasında herhangi bir zıtlık yoktur onun için; bunlar, olsa olsa, değişmeyen bir şimdiki zamanın ayrı yüzleridir sadece. Onun hayatına adı bilinmeyen gizli korkular egemen değildir. Bir şeyler yaptığı zaman, bunu birtakım dış gerekliliklerden ötürü yapar o. İç dünyasında güvenlik sağlamak isteği, dünyayı değiştirmek yolunda eyleme zorlamaz onu. Sonuç olarak çöl insanı maddî düzlemde Batılı insan kadar hızlı bir gelişme göstermemiş, ama bu uğurda ruhunu da elden çıkarmamıştır henüz.

Kendi kendime, neredeyse fiziksel bir ürpertiyle soruyorum: Zeyd ve onun soydaşları, çevrelerinde gittikçe daralan, öylesine sinsice, öylesine amansızca yaklaşan tehlikeye karşı ruhlarını ne zamana kadar koruyabilecekler? Batı'nın ayartıcı çehresi karşısında Doğu'nun artık kolay kolay kayıtsız kalamayacağı bir çağda yaşıyoruz. Toplumsal, siyasal, ekonomik ve daha binlerce etkili unsuruyla Batı, Müslüman dünyanın kapılarına balyoz darbeleri indir-

mektedir. Yirminci yüzyıl Batı dünyasının bu darbeleri altında Müslüman dünya yıkılıp gidecek ve yıkılırken de sadece kendi geleneksel biçimlerini değil, manevî köklerini de mi kaybedecek?

2

1922'den 1926 yılına kadar sempatizan bir yabancı olarak ve o tarihten bu yana da İslâm toplumunun amaç umutlarını paylaşan bir Müslüman olarak Orta Doğu'da geçirdiğim bu kadar yıl boyunca Avrupa'nın, Müslümanların kültürel hayatı ve politik bağımsızlığı üzerindeki sürekli ve sistemli tecavüzüne tanık oldum hep; Müslüman halklar ne zaman bu tecavüze karşı kendilerini savunmaya kalksalar, o yıpratıcı bönlüğüyle Avrupa kamuoyu onların bu direnişini, değişmez biçimde hep 'yabancı düşmanlığı' yaftasıyla karalamaya çalışır.

Avrupa, Orta Doğu'da olup biten her şeyi bu kaba yöntemle küçümsemeye, tarihin akışını Batı'nın "ilgi alanına" sokmaya ve bu daracık alanda ona ihtiraslı gözlerle bakmaya alışmıştır nice zamandır. Avrupa'nın her yerinde (Britanya hariç) kamuoyunda, İrlanda bağımsızlık savaşına ya da Polonya'nın ulusal kurtuluş düşüne gösterilen sempati, Müslümanlar arasında uyanan benzer özlemlere kadar uzanacak soluğu bulamamaktadır kendinde. Batı'nın Orta Doğu hakkındaki temel tezi, politik düzlemde karışıklık yaratmak, ekonomik düzlemde de geri kalmışlığı kader haline getirmek olmuştur her zaman. Batı'nın her müdahalesi, onu hazırlayan güçler tarafından sadece Batı'nın "meşru" çıkarlarını korumakla kalmayıp, ayrıca yerli halkın kalkınma programını da güven altına almak amacına dayandığı yolunda, sözüm ona, son derece iyilik sever bir kılıf içinde yansıtılmaya çalışılmıştır.

Orta Doğu üzerine kariyer yapan Batılı öğrenci ya da uzmanlar, doğrudan yapılan her türlü dış müdahalenin iyilik güderek bile olsa, ulusal varlığı, ulusal gelişmeyi yıkıma sürüklemekten baş-

ka bir şeye yaramayacağını unutarak, bu tür iddialara kanmaya her zaman hazırdırlar. Böyleleri, ülkenin toplumsal dokusundaki yıkımı değil de, sömürgeci güçlerin döşediği otoyolları görürler sadece; ulusal onura indirilen darbenin ağırlığını değil, üretilen elektrik enerjisinin miktarını hesap etmeye kalkarlar. İmparatorluk Avusturya'sının, Balkanlar'a müdahalede meşru bir mazeret olarak ileri sürdüğü 'uygarlaştırma misyonu'nu asla kabule yanaşmayan bu insanlar, Mısır'da İngiltere'nin, Orta Asya'da Rusya'nın, Fas'ta Fransa'nın ya da Libya'da İtalya'nın aynı bahaneyle yaptıklarını hoşgörüyle karşılamaya hazırdırlar. Ve aynı insanlar, Orta Doğu'nu başına gelen toplumsal ve ekonomik pek çok felâketin, doğrudan doğruya bütünüyle Batı'nın gösterdiği o sözümona "ilgi"nin bir sonucu olduğunu akıllarından bile geçirmez. Batı müdahalesinin, değişmez biçimde varlığını sürdürmenin yollarını aradığını, zaten var olan yıkımı daha da büyütüp ağırlaştırmaya çalıştığını, ve böylece halkların kendi problemleriyle bizzat uğraşmak hakkını ellerinden koparıp aldığını görmezlikten gelirler.

Bütün bunları daha 1922'de, Filistin'de, Arablarla siyonistler arasındaki anlaşmazlık üzerinde İngilizlerin oynadığı kaypak, ikili rolü izlerken fark etmeye başlamıştım; ve bu durum benim için, tüm Filistin'i içine alan ve aylarca süren bir geziden sonra, İngiliz "himayesi"ne karşı sürekli ve yoğun başkaldırma eylemlerine sahne olan Mısır'a gittiğim 1923 yılı başlarında bütün açlıklığıyla gözler önündeydi artık. İngiliz askerlerinin uğradığı umûmî yerlerde sık sık bombalar atılıyor ve yönetim, sıkıyönetim, politik tutuklamalar, sürgünler ve sansür gibi çeşitli baskıcı önlemlerle susturmaya çalışıyordu bu patlamaları. Ama ne kadar sıkı olurlarsa olsunlar, bu önlemler, şüphesiz, halkın özgürlüğe duyduğu özlemi yok etmeye yetmiyordu. Mısır'ın her yanında halk, histerik bir hıçkırık nöbetine tutulmuştu sanki. Umutsuzluk içinde değil, derinlerde yatan kendi gizli gücünü keşfetmiş olmanın verdiği coşku içinde sürüp giden bir hıçkırık dalgasıydı bu.

O günlerde, yalnızca zengin paşalar ve büyük mülk sahipleri uzlaşma içindeydiler İngiliz yönetimiyle. Bir hektarlık toprağı bile bütün bir aile için büyük bir servet sayan düşkün fellahlar da dahil, sayıya gelmeyen halk yığınları özgürlük hareketinin hep yanında yer alıyorlardı.

Gazete satıcıları sokakta bir gün "Vefd'in bütün liderleri yakalandı!" diye bağıracak olsalar, hemen ertesi gün, topraktan biter gibi yeni liderler çıkıyordu ortaya; hareketin saflarında açılan gedikler her seferinde hızla yeniden dolduruluyordu halk tarafından. Özgürlüğe karşı duyulan açlık, yabancıya karşı duyulan kinle birlikte her geçen gün biraz daha artıyor, karşı durulmaz bir mukavemete dönüşüyordu. Avrupa'nınsa diline doladığı bir tek sözcük vardı: "xenophia" (yabancı düşmanlığı).

Mısır'a gelişim, *Frankfurter Zeitung* için yaptığım çalışmanın sınırlarını, Filistin'in dışında başka ülkeleri de içine alacak biçimde genişletmek düşüncesine dayanıyordu o günlerde. Dorian'ın imkânları, böyle bir gezi yapmama elverecek durumda değildi; ama böyle bir geziyi ne kadar çok istediğimi görünce, trenle Kudüs'ten Kahire'ye gitmeme ve orada iki hafta kalmama yetecek küçük bir meblağ temin etmek zorunda hissetti kendini yine de.

Kahire'de, Arab zanaatçılar ve Yunanlı tacirlerin bulunduğu daracık bir sokakta bir pansiyon bulmuştum. Ev sahibesi, uzun boylu, dolgun, ak saçlı bir kadındı; sabahtan akşama kadar ağır Yunan şarabı içer, ruhsal bunalımlar içinde bocalar dururdu. Görünüşünden hiç de umulmayan, haşin, tutkulu bir mizacı vardı; ama yine de bana karşı dostça, davranıyor, yanındayken kendimi rahat hissetmem için elinden geleni yapıyordu.

Daha bir hafta geçmemişti ki, harçlığım suyunu çekmeye başladı. Öyle çarçabuk Filistin'e dönmek ve dayımın evindeki güven dolu havaya sığınmak istemiyordum; bu yüzden geçimimi sağlamak için vakit kaybetmeden başka çareler aramaya koyuldum.

Kudüslü arkadaşım Dr. Haan'ın Kahire'deki bir dostuna -ki bir işadamıydı bu- yazdığı bir takdim mektubu vardı yanımda; ilk

işim, tavsiyelerini dinlemek üzere bu adamı aramak oldu. Şişman, güler yüzlü, uğraştığı işin ötesinde entelektüel ilgileri de olan Hollandalı bir tüccardı bu adam. Jacob de Haan'ın mektubunu okuyunca benim *Frankfurter Zeitung*'un özel muhabiri olduğumu öğrendi; bu onu etkiledi sanırım; isteği üzerine son günlerde yazdığım yazılardan birkaçını gösterdim ona; şaşkınlıkla kaşlarını kaldırarak:

"Kuzum söyleyin bana, siz kaç yaşındasınız?"

"Yirmi iki."

"Peki lütfen söyleyin şimdi, bunları yazarken kim yardım etti size, de Haan mı?"

Güldüm. "Şüphesiz ki, hayır! Kendim yazdım onları. Ben işimi daima kendim yaparım. Peki ama böyle olduğundan nasıl kuşkulanırsınız?"

Şaşkınlığını belirtircesine başını salladı: "Çok şaşırtıcı doğrusu... Böyle şeyler yazacak olgunluğu nereden buldunuz? Görünüşte düpedüz sıradan olan şeylerden, bir iki satır yazıyla o kadar gizemli anlamlar çıkarmayı nasıl beceriyorsunuz?"

Sözcüklerin de ötesinde, iltifatlarıyla adamakıllı pohpohlanmış ve saygınlığım giderek daha da artmıştı Hollandalının gözünde. Ama ne yazık ki, bu görüşme sırasında bu yeni dostumuzun yanında bana göre bir iş olmadığı gerçeği de ortaya çıkmıştı. Ama, yine de, dostumuz beni, kendisinin de ilgili bulunduğu bir şirkete yerleştirebileceğini sanıyordu.

Beni gönderdiği büro, Kahire'nin eski semtlerinden birindeydi. Kirli, donuk, daracık sokak boyunca sıralanan, bir zamanlar beyzadelerin oturduğu konaklar, zamanla bürolara, ucuz pansiyonlara dönüştürülmüştü. Dazlak kafası, yılların yumuşatıp evcilleştirdiği çehresiyle yaşlı bir akbabayı andıran müstakbel patronumun, Fransızca yazışmalarını yürütmek üzere yanında yarım gün çalışacak bir sekretere ihtiyacı vardı. Şirket işlerinde bütünüyle deneyimsiz olmama rağmen, onu, böyle bir işin altından kalkacağıma inandırmakta güçlük çekmedim. Anlaşmamız için pek öyle uzun boylu

pazarlık yapmamız gerekmedi. Günde üç saat çalışacaktım; ücret alabildiğine düşüktü tabii; ama yine de pansiyon kirasını ödemeye ve beni ekmek, süt ve zeytinle geçindirmeye yetecek gibiydi.

Pansiyonla büro arasında Kahire'nin kırmızı fenerli mahallesi uzanıyordu. Büyük, küçük, şehrin bütün fahişelerinin günlerini, gecelerini geçirdikleri, labirentleri andıran daracık sokakların oluşturduğu karma karışık bir semtti burası. Sokaklar, öğleden sonraları, işe giderken tenha ve sessizdiler. Bitkin ve isteksiz uzanıp yatan bir kadın gövdesini seçerdiniz bir cumbanın gölgesinde. Şurda burda, evlerin önünde küçük masalarda kızlar, asık yüzlü sakallı adamlarla oturup uslu uslu kahve içer; apaçık bir ciddiyet içinde, bütün tutkuların, tensel kapıp koyvermelerin ötesinde, ciddi şeylerden konuşurlardı.

Ama akşam pansiyona dönerken, mahalle umulmadık bir canlılık içinde olurdu her zaman; Arab udunun dokunaklı tınlamaları, def sesleri ve kadınların kahkahaları... Sokak lambalarının, renkli fenerlerin aydınlığında yürürken, her adımda yumuşak kolların boynunuza dolandığını duyardınız. Bu kollar beyaz ya da kara olabilirdi, ama hepsinde de altın ya da gümüş zincirler, bilezikler şıngırdar ve size doğru uzanan bu kollardan havaya günlük, misk ve ılık hayvan teni kokusu yayılırdı. Bu ılık kucaklardan, bu "*ya habîbî*" ve "*saâdetek*" çağrılarından kurtulabilmeniz için çok güçlü bir iradeniz olması gerekirdi. İç gıcıklayan, çekici ayartıcı bükülüşlerle başınızı döndüren kıpır kıpır uzuvlar arasından geçerek yol almak zorunda kalırdınız. Bütün bir Mısır sürtünerek geçerdi yanınızdan sanki, Fas, Cezayir, Sudan, Arabistan hatta Ermenistan, Suriye ve İran gelip geçerdi... Uzun, ipek harmaniler içinde, evlerin kıyısında kurulu peykelerde sıra sıra oturan, gülen, laf atan, övücü sözlerle kızları dışarı çağıran ya da sessizce nargilesini yudumlayan adamlar... Çoğu "müşteri" değildi bunların; birçokları, mahallenin alışılmadık, neşeli havasında keyifli birkaç saat geçirmek için uğramışlardı buraya... Bazen, çarpılmış yüzüyle, size doğru uzanan kollarıyla, dilenci şarkıları okuyarak yaklaşan pejmurde kılıklı Sudanlı bir dervişin karşısında geri geri kaçmak zorunda kalırdınız. Seyyar

esansçının buhurdanlığından yayılan günlük bulutları yüzünü yalayıp geçerdi. Ara sıra koro halinde söylenen sevda şarkıları kulağınıza gelirdi; ve siz ezgin nağmelerin, yumuşak Arapça sözcüklerin ne anlama geldiğini yavaş yavaş sezmeye başlardınız...Ve tekrar tekrar işitirdiniz, keyif ve hazzın dalga dalga yayılan ezgin, dumanlı mırıltılarını. Şüphesiz ince ipekliler, tüller, vualler ya da damasko kumaşları içinde gezinip duran sokağın kızları da yaşıyordu; kahkahaları taş döşeli kaldırımlarda koşuşan küçük kedileri andırıyordu; yükselen, sönüp giden, ve sonra başka dudaklardan tekrar tekrar yeniden dökülen kahkahalar...

Nasıl gülebiliyorlardı bütün bu Mısırlılar? Gün başlarken ve biterken, Kahire caddelerinde, ebemkuşağının tüm renklerini üzerinde taşıyan, uzun, gömleğe benzeyen çizgili "*gallâbiye*"leri içinde, sendeleyerek öylesine neş'eyle dolu nasıl dolaşabiliyorlardı? Öylesine kaygısız, öylesine tasasızdılar ki, insan, onca yıpratıcı yoksulluğun, açlığın ve politik kargaşalığın, bu halkın gözünde yalnızca görece bir anlamı olduğunu sanırdı. Bu insanların vahşi, patlayıcı heyecanları yerini her an, hiçbir şey olmamış ya da hiçbir şey kaybedilmemişçesine tam bir sükûnete bırakmaya hazırdı sanki. Bu yüzden Avrupalılar, Arabları her zaman biraz yapmacık bulmuşlardır (birçokları onları bugün de böyle bulmaktadır belki de). Bana gelince, ben Arablar hakkındaki bu küçültücü yargının, kendisine "derin" gözüken heyecanları alabildiğine abartan; hafif, yalın ve külfetsiz olan her şeyi, "yapmacık" yaftasını kondurarak karalayan Batı'nın onulmaz saplantısı olduğunu daha o günlerde anlamıştım. Arablar tamamen Batılı insana özgü içsel gerilimlerden, karanlık bunalımlardan bağışık kalmışlardı. Kendi duygusal standartlarımızla onları nasıl değerlendirebilirdik? Yapmacık gözüküyorlarsa, bu belki de onların, duygularını davranışlarıyla sürtüşmeye sokmadan hayata yansıtmasını bilmelerinden ötürüdür. "Batılılışma"nın etkisi sürerken, belki de onlar da, renklerle aralarındaki o Tanrı vergisi kendiliğinden temas yeteneğini giderek kaybedecekler; çünkü Batı, çağdaş Arab düşüncesi üzerinde birçok bakımdan uyarıcı, canlandırıcı bir etki bırakmakla birlikte, kaçınılmaz olarak

Arablarda da tıpkı Batılı insanda olduğu gibi, ruhsal ve toplumsal hayata yön veren bunaltıcı sorunlara yol açmak istidadını göstermektedir.

Pansiyonunun karşısında uzanıp da dokunabileceğiniz kadar yakında, günde beş kere mü'minleri namaza çağıran seslerin yükseldiği, ipince minareli küçük bir mescid vardı. Beyaz sarıklı bir adam belirirdi şerefede ve ellerini kaldırıp seslenirdi: "*Allâh-u ekber, Allâh-u ekber!...*" Müezzin dört yönü tarayarak okurken, Arab dilinin boğazdan gelen, derin nağmeleri havada çınlayarak yükselir, dalga dalga yaklaşıp uzaklaşarak neredeyse bütün bir uzayı kaplardı. Boğuk, bariton bir sesti bu, yumuşak ve tok, derin, zengin ve çok kanatlı... Onu o kadar dokunaklı, o kadar güzel kılan bir şey okunuşundaki hüner değil, taşıdığı coşku ve kendini verişti.

Müezzin bu seslenişi, tıpkı Kudüs'ün, Eski Şehrinde olduğu gibi, Kahire'de de geçen günlerimin, gecelerimin 'leitmotif'i oldu; ve aynı sesleniş, Müslüman ülkelerde sürdürdüğüm sonraki bütün gezilerimde de içine karıştığım hayatın leitmotifi olarak kalacaktır. İnsanların günlük konuşmalarında kaçınılmaz olan şive ve tonlama farklılıkları bir yana bırakılırsa, bu çağrı her yerde hep aynı seslerle çınlıyordu; bu ses, bu tını birliğiydi, daha Kahire'de yaşadığım günlerde bana, Müslümanlar arasındaki içsel birliğin ne kadar derinlere indiğini, onları ayıran sınırların gerçekte ne kadar yapay ve önemsiz olduğunu hissettiren şey. Aynı şeylere inanıyorlardı; düşünce yöntemleri, iyiyle kötüyü ayıran ölçüleri aynıydı; güzel bir hayatı kurmaya ve sürdürmeye yarayan şeyler hakkındaki sezgi ve kavrayışları aynıydı.

Diyebilirim ki, içinde, insanla insan arasındaki akrabalığın, ırk ve çıkar beraberliğinde olduğu gibi arızî ve yüzeysel öğelere değil de, çok daha derin, çok daha esaslı değerlere dayandığı bir toplumla ilk kez karşılaşıyordum. İnsanla insan arasındaki yolu tıkayan yalnızlaştırıcı engellerin hepsini bir çırpıda kaldırıp atan dünya görüşünün sağladığı köklü bir akrabalıktı bu.

1923 yazında, Orta Doğu'da yaşanan hayat ve egemen politika hakkında daha sahih ve ayrıntılı bilgilerle donanmış olarak Kudüs'e döndüm.

Sadık arkadaşım Jacob de Haan beni komşu Ürdün Emîri Abdullah'la tanıştırdı. Emîr Abdullah beni ülkesine davet etti. Böylece ilk kez bir bedevî ülkesini yakından görmek fırsatını elde ettim. Eski Philadelphia şehrinin yıkıntıları üzerine kurulmuş olan başşehir Amman, o sıralar nüfusu altı bini geçmeyen küçük bir kasabaydı. Sokakları, Filistin'de çok az rastlanan bedevîlerle doluydu; açık bozkırların gerçek bedevîleriyle, bağımsız savaşçılarla, deve çobanlarıyla... Caddelerinden dörtnala hârikulâde atlar geçip giderdi. Herkes silahlıydı; kuşaklarında hançerleri, sırtlarında tüfekleri vardı. Şehrin küçük, ama canlılık ve harekette büyük şehirlerdeki pazarları geride bırakan sevimli çarşısından Kafkasyalıların öküz arabaları geçerdi ağır ağır. (Şehri, aslında, ondokuzuncu yüzyılda Rus işgalinden kaçarak bu ülkeye göçen Kafkasyalı Müslümanlar kurmuştu).

Şehirde uygun bir bina bulunmadığı için Emîr Abdullah, o sıralar, Amman'a hakim bir tepede kurulu kamp çadırında yaşıyordu. Ötekilerden biraz daha büyük olan kendi çadırı, çadır bezinden perdeler çekilerek elde edilmiş son derece çıplak odalardan ibaretti. Bu odalardan birinde, bir köşeye, üzerinde yatılan siyah bir ayı kürkü serilmişti; konukların kabul edildiği odada, yerde, halının üzerinde, oturulunca yaslanmak için kullanılan, gümüş kakmalarla süslü bir çift deve semeri vardı.

Emîr'in baş danışmanı Dr. Rıza Tevfik Bey'le birlikte çadıra girdiğimiz zaman, içeride, üzerinde brokar kumaştan gösterişli bir elbise bulunan, kuşağına altın kabzalı bir hançer sokulu bir zenci uşaktan başka kimse yoktu. Dr. Rıza Tevfik Bey bir üniversite hocasıydı ve Mustafa Kemal devriminden önce Türk hükümetinde üç yıl süreyle maarif vekilliği yapmıştı. Dr. Rıza Tevfik Bey, Emîr Abdullah'ın birkaç dakika sonra çadırda olacağını söyledi bana; şu anda bazı bedevî reisleriyle, Necidlilerin Güney Ürdün'e yaptıkları son

saldırıyı görüşüyordu Emîr. Dr. Rıza'nın dediğine göre, yüzyıllar boyunca İslâm'a sokulmuş mistik hurafelere ve velilere tapınma sapıklığına, şiddetle karşı çıkan bu Necidli "Vehhâbîler", Püritenlerin Hıristiyanlık dünyasında oynadıkları role benzer bir rol oynuyorlardı İslâm dünyasında; Vehhâbîler, aynı zamanda liderliğini Emîr'in babası Hicaz Melîki Hüseyin'in yaptığı Haşimi ailesinin de amansız düşmanı durumundaydılar. Dr. Rıza'ya göre, Vehhâbîlerin dinsel görüşleri öyle ilk ağızda reddedilemezdi; gerçekte bu görüşler, diğer İslâm ülkelerinde büyük kitlelerin paylaştığı yaygın inançlardan çok daha yakındı Kur'ân'ın ruhuna. Bu nedenle de Vehhâbî hareketi Müslümanların kültürel hayatında zamanla hayırlı etkiler ortaya koyabilirdi. Ne var ki, bu insanların aşırı fanatizmi, Vehhâbî hareketinin diğer Müslümanlar tarafından tamamen anlaşılmasını biraz zorlaştırıyordu; hareketin bu zaafı da, muhtemel bir Arab ittifakından ürken 'belli çevreler'in hoşuna gidiyor olmalıydı.

Kısa süren bir bekleyişten sonra Emîr, yumuşak rugan terliklerini sürüyerek içeri girdi. Kırk yaşlarında, orta boylu, kısa kumral sakallı bir adamdı. Yürürken beyaz yün kumaştan *abâye*sinin altında, beyaz ipek entarisinin hışırtısı işitiliyordu.

"*Ehlen ve sehlen*" dedi. Bu zarif Arab selâmını ilk kez işitiyordum.

Emîr'in kişiliğinde çekici, büyüleyici bir şey vardı; güçlü bir mizah duygusu, sıcak bir ifade tarzı, ve hazırcevaplık. O günlerde tebaası arasında neden o kadar çok tutulan bir lider olduğunu anlamak zor değildi. Birçok Arab kabilesi, onun, Türklere karşı İngizlerin kışkırttığı başkaldırma hareketinde oynadığı rolden hoşnut değildi; bu yoldaki girişimlere Müslümanın Müslümana ihâneti gözüyle bakılıyordu çoğu çevrelerde; ama Emîr, siyonizm karşısında Arab davasının bir numaralı savunucusu olarak yine de belli bir prestij sağlamıştı kendine; ve izlediği politik çizgide görülen kaypaklık ve dönekliklerin ismini, tüm Arab dünyasında tiksinti uyandıran bir isim haline getireceği günler henüz oldukça ilerdeydi.

Siyahî hizmetçinin elden ele gezdirdiği küçük fincanlardan kahve yudumlarken, herkesin silah taşıma serbestisi içinde olduğu, kendi kabilesinin geleneklerinden başka bir kural tanımadığı bu ülkede karşılaşılan idarî güçlüklerden söz ediyorduk. Aradaki iletişimi zaman zaman, akıcı bir dille Fransızca konuşan Dr. Rıza sağlıyordu.

"Fakat," dedi Emîr, "Arablar sağduyu sahibi insanlardır; bugün bedevîler bile, eğer yabancı yönetimlerden bağımsız olmak istiyorlarsa, eski kanunsuz yollardan vazgeçmek zorunda olduklarını anlamaya başlıyorlar yavaş yavaş. Sık sık işitmek zorunda kaldığınız kabilelerarası kan davaları giderek yatışıyor bugün."

Emîr, hiç denecek kadar küçük bahanelerle birbirine savaş açan huzursuz, dikbaşlı bedevî kabilelerinden sözetti bir süre. Böyleleri arasında çıkan kan davaları çoğu zaman kuşaklar, hatta yüzyıllar boyunca sürüyor ve bazen nerdeyse ilk sebep unutulduktan sonra bile yeni kan dökmelerle, yeni yıkımlarla tazelenerek babadan oğula uzayıp gidiyordu. Bu kıyımı barışla sonuçlandırmanın bir tek yolu vardı; eğer son kurbanı veren kabileye mensup bir genç, öteki kabileden bir bâkire kaçırır da onunla evlenirse, gerdek gecesi akan kan -ki bu mücrim kabilenin kanıdır- sembolik olarak, işlenen cinayetin bedeli sayılır ve kan davası da böylece sona ererdi.

Zaman zaman düşman iki kabilenin gücünü tüketerek kuşaklarca sürüp giden kan davası, tarafları artık bu işe devam edemiyecek kadar güçsüz bırakırdı; bu durumda "kız kaçırma" olayını düzenleme işini üçüncü bir kabileye mensup aracı bir kişi üstlenirdi.

"Ben bundan daha âlâsını yaptım," dedi Emîr Abdullah, "güvenilir kimselerden, ülkeyi dolaşarak düşman kabileler arasında sembolik 'kız kaçırma' olayları tertipleyip evlilikler akdeden özel 'kan davası' komisyonları' kurdum. "Fakat", dedi sözünün burasında göz kırparak, "bu komisyonların üyelerine her zaman, bâkirelerin seçimi konusunda son derece dikkatli olmalarını öğütlerim; çünkü damadın muhtemel hoşnutsuzluğu yüzünden aile içinde yeni kan davalarının çıktığını görmek istemem..."

Bölmelerden birinin önünde on iki yaşlarında bir çocuk belirdi; bulunduğumuz loş bölmeyi hızlı ve sessiz adımlarla geçti ve dışarda bir hizmetçinin binmek için hazır tuttuğu zıplayıp duran atı durdurmaksızın ustalıkla üzerine atladı. Bu, Emir'in en büyük oğlu Talâl'di. Onun ince bedeninde, çevik bir hareketle sıçrayıp atın üzerine kurulmasında, parlayan gözlerinde bir Arabı kesin çizgilerle Avrupalıdan ayıran; kendisi olmak, açık ve aldatmacasız bir biçimde kendi kaderi, kendi hayatıyla doğrudan temas halinde bulunmak olgusunu gördüm yeniden.

Bakışlarımdaki hayranlığı fark eden Emîr: "Bütün Arab çocukları gibi," dedi, "o da kafasında bir tek düşünceyi, özgürlük düşüncesini yaşatarak büyüyor. Biz Arablar kendimizi hatasız kusursuz insanlar olarak görmeyiz; ama hatalarımızı kendimiz işleyelim, onlardan kaçınmayı kendimiz öğrenelim isteriz -tıpkı bir ağacın santim santim uzayıp; göğe doğru nasıl yükseleceğini kendiliğinden öğrenmesi, ya da suyun akarken en uygun yolu kendiliğinden bulması gibi. Erdem sahibi olmayan insanlar tarafından erdemli olmaya zorlanmak istemeyiz. İktidar, silah ve paradan başka bir şeyi olmayan, dostlarını -ki bu dostlar da dost olarak muhafazası pek öyle zor kimseler değildir- yarı yolda bırakmaktan başka bir şey bilmeyen insanların vereceği ahlâk dersine karnımız tok".*

Maddî imkânsızlıklar yüzünden sonuna kadar Filistin'de takılıp kalmak niyetinde değildim; ve bu sefer de yine bana yardıma koşan Jacob de Haan oldu. Oldukça yaygın bir üne sahip eski bir gazeteci olduğu için Avrupa basınıyla yoğun ilişkileri vardı. Birer

---

* Daha sonraları Emîr Abdullah'la oğlu arasındaki ilişkileri sarsan keskin muhalefeti -babanın, İngiliz Orta Doğu siyasetine göz yuman tutumuna nefretle bakan oğulla, oğulun sınırsız açık sözlülüğüne öfkelenen baba arasındaki muhalefeti- o günlerde (1923) kimse kestiremezdi. Ayrıca ne o zaman, ne de sonraki görüşmelerimizde Talâl'da, ileride Ürdün tahtını zorunlu olarak bırakmaya kadar götüren "zihnî rahatsızlığın" izine rastlamamıştım.

tavsiye mektubu yazarak, biri Hollanda'da, diğeri İsviçre'de iki küçük gazeteyle temasımı sağladı. Bu gazeteler için, bedeli Alman guldeni ve İsviçre frangı olarak ödenmek üzere birer seri makale yazacaktım. Büyük maddî kaynaklara dayanmayan bu taşra gazetelerinin ücret bakımından tatminkâr olamayacakları açıktı; fakat sade ve külfetsiz yaşamaya alışkın biri olduğum için onlardan aldığım para bana Orta Doğu'da yapmayı düşündüğüm gezi için yeterli göründü.

Önce Suriye'ye gitmeyi düşünüyordum; fakat düşman bir halkın üzerinde sultalarını daha yeni kuran Fransız yetkilileri, bir Avusturyalıya, bir "eski düşman"a vize vermekte isteksiz görünüyorlardı. Bu durum tasarılarım için ciddi bir engel teşkil ediyordu; fakat bu konuda yapabileceğim bir şey de yoktu; bu nedenle Hayfa'ya gidip oradan bir gemiyle, gezi programımda zaten belli bir yeri olan İstanbul'a gitmeye karar verdim.

Kudüs'ten Hayfa'ya giderken, trende başıma büyük bir felâket geldi; cebine cüzdanımı ve pasaportumu koyduğum cekedimi kaybettim. Geriye kala kala pantolonumun cebindeki birkaç gümüş para kalmıştı. Parasız ve pasaportsuz İstanbul yolculuğu düşünülemezdi artık. Yapabileceğim tek şey otobüsle Kudüs'e dönmekti; üstelik dönüş parasının da, her zaman olduğu gibi, Kudüs'e vardığımızda Dorian tarafından ödenmesi gerekiyordu. Bu arada Kahire'deki Avusturya konsolosluğundan (çünkü o sıralar Filistin'de konsolosluk yoktu) yeni bir pasaportun, Hollanda ve İsviçre'den de yeniden küçük bir miktar paranın gelmesi için haftalarca bekleyecektim.

Ve böylece ertesi sabah Hayfa'nın dış mahallelerinden bir otobüs şirketinin önünde buldum kendimi. Yol ücreti için gerekli anlaşma yapılmıştı. Otobüsün kalkmasına bir saat kadar vardı; kendime ve beni böylesine sefil bir duruma düşüren talihe kahır okuyarak, zaman geçirmek için yol üzerinde volta atıyordum. Beklemek her zaman sıkıcıdır; yenilmiş olarak, süklüm büklüm Kudüs'e dönmek düşüncesi -hele Dorian'ın o kadar zayıf kaynaklara

dayanarak kurduğum planları geçekleştirebileceğimden yana duyduğu sürekli kuşku da akılda tutulunca- son derece sinir bozucu bir şeydi. Üstelik şimdi Suriye'yi de göremiyecektim, ve Allah bilir, dünyanın bu yöresine bir daha gelemeyecektim belki de. Şüphesiz ilerde *Frankfurter Zeitung*'un yeni bir Orta Doğu gezisi için finans sağlaması ve Fransızların, eski düşmanları üzerindeki vize kısıtlamasını kaldırmaları her zaman mümkündü; ama yine de bu kesin değildi; öyleyse Şam'ı ebediyyen göremeyebilirdim... Niçin diye kahırla sordum kendi kendime; niçin Şam'ı görmeme engel olmalarına izin veriyorum?

Ama, nasıl olur? Pasaportsuz ve beş parasız... Bu mümkün mü? Allah emri değil ya, neden olmasın?

Bu düşüncelerin ortasında birden durakladım. İnsan yeterince serinkanlı olabilirse, Arab köylülerinin konukseverliğinden yararlanarak pekâlâ yolculuk edebilir; pasaport ve vize sıkıntısı çekmeden sınırdan gizlice geçebilirdim belki...

Ve öyle ince eleyip sık dokumadan kararımı vermiştim: Şam'a gidecektim.

Otobüs şirketindeki adamlara, fikrimi değiştirip Kudüs'e gitmekten vazgeçtiğimi anlatmak için birkaç dakika yetti. Bir o kadar da, bir çift tozluk ve bir Arab küfiyesi edinmekle geçti (Arabistan güneşine karşı mümkün olan en iyi koruyucuları bunlar). Öte beriyi bir sırt çantasına tıkıştırdım; valizimin Dorian'ın adresine teslim edilmesini sağladım ve Şam'a doğru yola koyuldum.

Taşkın özgürlük duygusu, mutluluk ve sevinç biribirine karışıyordu içimde. Cebimde sadece birkaç kuruş vardı; beni dosdoğru hapishaneye sürükleyebilecek bir işe girişmiştim; sınırdan geçme sorunuysa tam bir belirsizlik içindeydi. Her şeyi zekâ ve sezgime bırakmıştım; bu da bana garip bir mutluluk veriyordu.

Celîle'ye doğru yola çıktım. Öğleden sonra, açıklı, koyulu düzlükleriyle Esdraelon Ovası uzanıyordu önümde. Nâsıra'yı geçtim ve gece bastırmadan, karabiber ve selvi ağaçlarıyla gölgelenen bir

Arab köyüne vardım. Köyün ilk evinin önünde üç dört adam ve birkaç kadın oturuyordu. Durup, buranın er-Rayna olup olmadığını sordum; evet cevabını alıp yoluma devam etmek üzereydim ki, kadınlardan biri:

"Ya seydi, biraz serinlemek istemez miydin?" diye sordu, ve susuzluğumu anlamışcasına soğuk suyla dolu bir testi uzattı bana. Ben suyu kana kana içtikten sonra, adamlardan biri -besbelli kadının kocasıydı- bana: "Yemeği bizimle yemek, geceyi evimizde geçirmek istemez misin?" diye sordu.

Kim olduğumu, nereden geldiğimi, buralarda ne aradığımı hiç sormadılar bana; ve ben onların konuğu olarak geceyi orada geçirdim.

Bir Arab'ın konuğu olmak... Avrupa'da bir ilkokul öğrencisi bile işitmiştir bunu; bir Arab'ın konuğu olmak demek, birkaç saatliğine ya da birkaç günlüğüne olsun sizin bacınız ya da kardeşiniz olmak isteyen insanların hayatına girmeniz, ve bu hayatı gerçekten ve bütün bütüne paylaşmanız demektir. Bu, Arabların konukseverliğini öylesine coşkun bir biçimde sergilemelerine fırsat veren soylu bir gelenek değildir sadece; bu onların içsel özgürlüklerinin bir yansımasıdır aynı zamanda. Kendilerine güvenleri öylesine açık ve şüpheden uzaktır ki, hayatlarını başka insanlara açık tutmakta en ufak bir güçlük çekmezler. Batı'da her bireyin kendisi ile komşuları arasına ördüğü duvarların o sahte güvenliğine ihtiyaçları yoktur onların.

Hasır üstünde, büyücek bir sofranın çevresinde kadın erkek bağdaş kurarak, bulgur ve sütten yapılmış yemeği birlikte yedik. Ev sahiplerim, kâğıt inceliğindeki açık ekmekten küçük parçalar koparıp, parmaklarıyla yemeğe dokunmadan, becerikli zarif hareketlerle yemeği lokma lokma götürüyorlardı ağızlarına. Bana bir kaşık verdiler; ama ben kaşığı redderek ev sahiplerimin hoşnut bakışları altında, pek de başarısız denemeyecek bir biçimde, onların basit ama yine de zarif hareketlerine öykünmeye başladım.

Bir düzineye yakın insan aynı odada uzanıp yattığımız zaman, tavandaki biber ve patlıcan hevenklerinin asılı durduğu ağaç hatıl-

lara, duvarlarda bakır ve toprak kaplarla dolu oyuklara, uyuyan kadın ve erkek gövdelerine bakıp kendimi başka bir yerde şimdiye kadar hiç böylesine kendi evimde hissedip hissetmediğimi sordum kendi kendime.

Sonraki günler, mavi-gri ve mor gölgeli Judean Dağları'nın paslı kahverengi tepeleri, yerlerini yavaş yavaş daha hoş, daha canlı Celîle tepelerine bıraktı. Umulmadık bir anda küçük dereler, çağlayanlar çıkıyordu karşınıza. Bitki örtüsü daha zengin, daha göz alıcıydı. Grup halinde sık yapraklı zeytin ağaçları, yüksek, koyu renkli selvilere rastlanıyor, dağ yamaçlarında hâlâ yaz sonunun büyülü çiçekleri göze çarpıyordu.

Bazen deve sürücüleriyle birlikte yürüyor, onların yalın, sıcak yol arkadaşlığından yararlanıyordum; bir zaman, benim mataramdan su içiyor, bir sigarayı birlikte içiyor, sonra ayrılıyorduk. Birçok geceyi Arab evlerinde geçirdim ve onların ekmeğinden yedim. Celîle gölü boyunca, sıcaktan bunalarak, Hule Gölü'nün çevresinde de soğuktan hafifçe titreyerek günlerce yol aldım. Bu son gölün yüzeyi, ufkun orada asılı duran akşam güneşinin son ışıklarıyla hafifçe kızıllaşmış ve gümüşsü bir sis içinde parıldayan mâdenî bir aynaya dönüşmüştü. Kıyıda, ağaç dallarından örülmüş bir iskelede gevşek bir tarzda bağlanan hasır parçalarından ibaret kulübelerde Arab balıkçılar yaşıyordu. Son derece yoksul insanlardı bunlar; ama bu derme çatma kulübelerden başka, sırtlarındaki ağarmış eski entarilerden başka, ekmek yapmak için bir avuç buğdaydan ve kendi emeklerinin bedeli olan balıktan başka hiçbir şeye ihtiyaçları yokmuş gibi görünüyorlardı; ve bütün bunlar da onların yolcuyu içeri buyur edip ekmeklerini bölmelerine yetiyordu her zaman.

Filistin'in en kuzey noktası bir Yahudi kolonisi olan Metulla'ydı ve burası, duyduğuma göre, İngiliz yönetimindeki Filistin'le, Fransız yönetimindeki Suriye arasında bir çeşit serbest bölge durumundaydı. İki yönetim arasında yapılan bir anlaşmaya dayanarak bu yöre, bölgedeki öteki iki Yahudi kolonisiyle birlikte bir süre sonra

Filistin'le birleştirilecekti. Metulla, bu birkaç haftalık geçiş dönemi sırasında her iki yönetim tarafından da pek öyle etkili bir biçimde gözetim altında tutulmuyordu; bu nedenle burası bana Suriye'ye girmek için en ideal yer olarak göründü. Ama ana yola çıkınca anladım ki, bir yolcu için her hâlükârda bir kimlik kartı zorunluydu. Suriye'de kimlik kontrolünün çok sıkı olduğu söyleniyordu; jandarmalar tarafından durdurulmadan yola devam etmek hemen hemen imkânsız gibiydi. Metulla resmen hâlâ Suriye'nin bir parçası sayıldığı için, kasabada oturan yetişkin herkesin Fransız yetkililer tarafından verilmiş kimlik belgeleri vardı. Böyle bir kart edinmek, bu durumda yapmam gereken ilk işti.

Bir süre gizli bir araştırma yaptıktan sonra, bir ücret karşılığı kendi kimlik kartını gözden çıkarmaya razı olabilecek bir adamın evini öğrendim. Göğüs cebinden çıkardığı kâğıdı, çıkmış, yağlı belgede de belirtildiği gibi otuz yaşlarında şişman bir adamdı. Belgede adamın yaşından ve fiziğinden söz edilmiş olması fazla problem çıkarmayacağa benziyordu, çünkü belgede fotoğraf yoktu.

"Ne istiyordunuz buna?" diye sordum adama.

"Üç paund."

Cebimde ne var yok çıkardım ve saydım: hepsi elli beş kuruştu, yani yarım paunddan biraz fazla.

"Varım yoğum bu kadar," dedim, "biraz da yolculuk için ayırmak zorundayım. Bunun için size yirmi kuruştan fazla veremem." Bu onun istediği miktarın tam on dörtte biriydi.

Bir süre pazarlık ettikten sonra otuz beş kuruş üzerinde anlaştık ve sonunda belge benim oldu. İki sütun üzerine basılmış -biri Fransızca, öteki de Arapça- bir kâğıttan ibaretti belge. Hüviyeti belirten yazılar lekeli satırlar üzerine mürekkeple yazılmıştı. "Kişisel özellikler"e gelince, bunlar pek sorun çıkaracağa benzemiyordu; çünkü böyle tasvirlerde genellikle görüldüğü gibi, bu belgede belirtilenler de alabildiğine kaypak, belirsiz türden şeylerdi. Fakat belirtilen yaş ne kadar yazık ki otuz dokuzdu; oysa ben yirmi üç yaşındaydım ve bu da yetmiyormuş gibi daha yirmisinde gözükü-

yordum. En dikkatsiz polis memuru bile aradaki uçurumu hemen fark edebilirdi. O halde bu hâneyi kesin olarak değiştirmem gerekiyordu. Ne var ki, yaş konusundaki bilgi hem Fransızca, hem de Arapça sütunda kaydedilmişti, bu nedenle de değişikliği yapmak bir hayli zordu. Yazarken çok dikkat etmeme rağmen, ortaya çıkan sonuç hiç de parlak değildi; gözü olan herkes her iki sütunda yapılan değişikliği daha ilk bakışta fark edebilirdi. Fakat yapacak başka bir şey de yoktu artık. Şansıma ve jandarmaların dalgınlığına güvenmem gerekiyordu.

Öğleden sonra iş arkadaşım beni köyün ardında bir geçide götürdü ve eliyle aşağı yukarı yarım mil ötede kayalık bir noktayı göstererek "İşte Suriye orası!" dedi.

Geçitten yürüyüp yolla koyuldum. Vakit henüz erken olmasına rağmen hava oldukça sıcaktı. Ardında Suriye düzlüklerinin uzanıp gittiği kayalıkların orada, bir ağacın altında oturan yaşlı Arab kadını için de hava hayli sıcak olmalıydı ki, boğuk, bitkin bir sesle bana seslendi:

"Bu yaşlı kadına biraz su vermez misin, evlat?"

Taze su dolu matarayı askıdan çözüp, ona uzattım. Hırsla suyunu içip, sonra,

"Allah senden razı olsun, Allah ne muradın varsa versin." diyerek matarayı geri verdi.

"Teşekkürler anacığım, bu dua bana yeter."

Dönüp giderken ona baktığımda dudakları bir ibadet içindeymişçesine hâlâ kıpırdıyordu; garip bir mutluluk duydum.

Kayalıklara varıp, arkamda bıraktım onları; uzakta, ufkun orada belli belirsiz ağaçlar ve evler görünmeye başladı. Baniyas köyü olmalıydı orası. Sınıra bu kadar yakın bir yerde, köyle aramda, içinde, ardına gizlenebilecek hiçbir engebenin, ağaç ya da çalılığının bulunmadığı bu düzlükten pek hoşlanmadım. Fakat başka çıkar yol da yoktu, bu düzlüğe geçecektim. Düşünde kalabalık bir cadde çıplak dolaşmak zorunda kalan birinin duyduğu şeyleri duyuyordum...

Ovayı ikiye bölen küçük bir derenin kıyısına vardığım zaman öğle olmak üzereydi. Ayakkabılarımı ve çoraplarımı çıkarmak için oturduğumda, uzaktan bana doğru gelen dört atlı gördüm. Eyerlerine asılı tüfekleriyle uğursuzcasına jandarmalara benziyorlardı. Evet, düpedüz jandarmaydı bunlar. Kaçmaya çalışmanın hiçbir yararı olmayacaktı; bu nedenle kendimi sıkı tutup, ne olacaksa olsun diyerek yaklaşmalarını bekledim. Şimdi yakalanırsam diye düşünüyordum, en kötü ihtimalle tüfek dipçiğiyle bir iki vurur, sonra da beni Metulla'ya geri gönderirlerdi.

Suyun içinde sallana oyalana telaşsız adımlarla yürüyüp karşı kıyıya geçtim. Orada oturup tembel tembel ayaklarımı kurulayarak jandarmaların yaklaşmalarını bekledim. Sonunda yanıma geldiler ve şüpheyle beni tepeden tırnağa süzdüler: Başıma Arab *kûfiyye*si geçirmiştim; ama yine de Avrupalı olduğum her halimden belliydi.

"Nerelisin?" dedi jandarmalardan biri, sert sert.

"Metulla'lıyım."

"Peki nereye gidiyorsun?'"

"Şam'a gidiyorum."

"Niçin?"

"Niçin mi? Gezmek için sadece."

"Peki, kâğıtların? Kâğıtlarını görelim."

"Tabii; buyurun."

Ve yüreğim ağzımda, 'kimlik' belgemi çıkarıp uzattım. Jandarmalardan biri kağıdı açıp şöyle bir göz attı -ve yüreğim yerine düşüp olağan vuruşlarıyla atmaya başladı o zaman; çünkü adamın belgeyi baş aşağı tuttuğunu görmüştüm; demek ki okuma yazması yoktu... İki ya da üç kocaman resmî mühür, jandarmayı ikna etmişe benziyordu: düşünceli düşünceli kağıdı katlayıp bana geri uzattı.

"Evet," dedi, "belge tamam, gidebilirsin."

Bir an için uzanıp adamın elini sıkmak geldi içimden; fakat sonra resmî havanın dışına çıkmamanın daha iyi olacağını düşündüm. Ben yoluma devam ederken, jandarmalar atlarını çevirdiler, sürüp uzaklaştılar.

Baniyas yakınlarında yolumu kaybettim. Benim haritada 'tekerli araçlar için' diye gösterilen yol, bataklık arazide, küçük derelerle bölünen yamaçlarda alabildiğine zor seçilen dolanbaçlı bir patikadan ibaretti ve sonunda çıplak tepeciklerin yanında bütünüyle silinip gidiyordu. Bu tepelerin çevresinde, bir aşağı bir yukarı, saatlerce dolaşıp durdum. Sonunda, eşeklerin üzerinde Baniyas'a üzüm ve peynir götüren iki Arab köylüsüne rastladım. Bana yemem için üzüm verdiler, köyün yamacındaki bahçelere varınca birbirimizden ayrıldık. Berrak, serin, çağıl çağıl akıp duran ince bir dere vardı yolun kenarında. Kıyıdan boylu boyunca uzanıp, kulaklarıma kadar serin sulara soktum başımı ve içtim, içtim...

Bir hayli yorgun olmama rağmen, Baniyas'ta kalmayı hiç düşünmüyordum; sınırın Suriye tarafındaki ilk köy olması nedeniyle içinde bir polis karakolunun bulunması kesindi. Jandarmalarla karşılaşmam, Suriyeli sıradan askerlerden yana gönlümün rahat olmasını sağlamıştı; çünkü genellikle okuma yazması olmayan kimseler olduklarına göre, belgede yaptığım değişikliği fark etmemeleri mümkündü. Ama içinde okur yazar bir görevlinin bulunması kesin olan bir polis karakoluna gelince, bu başka bir hikayeydi. Bu nedenle, böyle bir karakolun bulunması muhtemel ana caddelerden kaçınarak, daracık sokaklardan hızlı adımlarla yürümeye koyuldum. Bu sokaklardan birindeydim ki, bir köşenin ardında el çırpanların eşliğinde ud çalarak şarkı söyleyen bir erkek sesi kulağıma geldi. Elimde olmadan o tarafa doğru sürüklendim ve köşeyi döndüm -bir de ne göreyim: tam karşımda, on adım ötede, kapısında 'Polis Karakolu' yazan bir binanın önünde, ikindi güneşinin altında müziğin tadını çıkaran bir manga polis oturmuyor mu...? Geri çekilmek için artık çok geçti; çünkü görmüşlerdi beni. Suriyeli olduğu anlaşılan bir polis görevlisi:

"Hey sen, gel bakayım buraya!"

Dediğini yapmaktan başka çare yoktu. Yavaşça yaklaştım -birden beynimde bir şimşek çaktı; kameramı çıkarıp, görevliyi Fransızca sözcüklerle kibarca selâmladım ve onun herhangi bir şey sormasına fırsat vermeden:

"Kısa bir ziyaret için bu köye Mentulla'dan geldim; fakat sizin ve şarkısıyla beni büyüleyen arkadaşınızın fotoğrafını çekmeden geri dönmek istemem!"

Arablar pohpohlanmaktan hoşlanırlar; ayrıca fotoğraflarının çekilmesi de sevindirir onları. Polis görevlisi de bu bakımdan bir istisna olduğunu göstermedi; teklifi gülümseyerek kabul etti ve benden, fotoğrafı tab ettirdikten sonra kendilerine de bir örnek göndermemi istedi (nitekim ben de öyle yaptım, iltifatlarımı da ekleyerek kendilerine bir örnek gönderdim). Böylece kimlik belgemi sormak görevlinin aklına bile gelmedi. Tersine, bana bir fincan sıcak çay ikram ederek, 'Mentulla'ya geri dönüşüm' için 'bon voyage' diledi. Geldiğim yoldan geri dönerek, köyün çevresinden dolaştım ve ver elini Şam deyip ilerledim.

Hayfa'dan ayrılışımdan tam iki hafta sonra Mecdel eş-Şems köyüne vardım. Kasaba havasında büyük bir köydü burası; ahalisi daha çok Dürzîlerden ve az sayıda da Hıristiyanlardan oluşuyordu. Görünüşü hoş bir evi seçtim ve bana kapıyı açan genç adama, beni bir geceliğine misafir ederlerse kendilerine minnettar kalacağımı söyledim. Kapı, o bildik 'ehlen ve sehlen' sözüyle ardına kadar açıldı ve bir-iki dakika içinde küçük bir avluda buldum kendimi.

Şimdi iyiden iyiye Suriye içlerindeydim artık; önümde Şam'a götüren pek çok yol vardı. Dürzî ev sahibine meseleyi açıp onun önerilerini sormaya karar verdim. Hiçbir Arab'ın misafirine ihanet etmeyeceğini bildiğim için, sahte bir kimlik belgesiyle yolculuk yaptığım da dahil bütün gerçekleri olduğu gibi döktüm adamın önüne. Ev sahibim bana, bundan böyle, Fransız jandarmalarının kol gezdiği ana yollardan geçmenin çok tehlikeli olacağını; jandar-

maların, sıradan bir Suriyeli gibi rahatça geçip gitmeme kolay kolay göz yummayacaklarını söyledi. Ve sonunda da:

"Sanırım oğlumun sizinle gelmesi iyi olur," dedi, bana kapıyı açan genç adamı işaret ederek, "O sizi dağ yolundan götürür, ana yollardan uzak durmanıza yardımcı olur."

Akşam yemeğinden sonra evin önündeki açık terasta oturduk ve ertesi gün izleyeceğimiz yolu görüşmeye başladık. Dizlerimin üstünde, Kudüs'te satın aldığım küçük ölçekli bir Alman haritası vardı; Dürzî ev sahibinin gösterdiği yolu, bu harita üzerinde izlemeye çalışıyordum. Biz bu işle uğraşırken, önümüzdeki caddede üniformalı bir polis görevlisi çıkageldi. Öylesine ansızın ortaya çıkmıştı ki, haritayı gizlemek şöyle dursun, toplamaya bile zor vakit bulabildim. Görevli benim bir yabancı olduğumu anlamış gibiydi; çünkü ev sahibine başıyla selâm verip terasın önünden geçtikten sonra, ilerideki köşeye varmadan geri döndü ve acele etmeden bize doğru yürüdü.

"Kimsiniz?" diye sordu bana Fransızca olarak, pek de kaba olmayan bir sesle.

Mentulla'dan olduğumu, buraya sadece gezmek için geldiğini söyleyerek o bildik teraneyi tekrarladım. Kimlik belgemi sorunca, itirazsız çıkarıp uzatmak zorunda kaldım. Belgeyi dikkatle inceledi ve dudaklarını bükerek sırıttı:

"Peki, o elinizde tuttuğunuz nedir?" diye devam etti, katlanmış Alman haritasını işaret ederek. Önemli bir şey olmadığını söyledimse de, o bu açıklamayla yetinmedi. Haritayı elimden alıp, tecrübeli birinin becerikli elleriyle onu açarak birkaç dakika inceledi ve sonra yeniden ustaca katlayarak bana uzattı. Bozuk bir Almancayla:

"Savaşta Türk ordusunun saflarında yıllarca beraber oldum Almanlarla." dedi. Ve sonra bizi askerce selamlayıp, gülümseyerek yürüdü gitti.

"Senin bir *Alemani* olduğunuzu anladı. Alemanileri sever ama Fransızlardan nefret eder; onun için sana sorun çıkarmaz."

Ertesi sabah, genç Dürzî ile birlikte hayatımın en çetin yürüyüşüne çıktım. Sadece öğlen üzeri yirmi dakikalık bir molanın dışında, durmaksızın dağ tepe, dere bayır yürüyüp durduk. İkindi üzeri Şam ovasında el-Katana kasabasına vardığımız zaman, yürüyecek hal kalmamıştı bende; ayakkabılarım dağılıp gitmiş, ayaklarım şişip katılaşmıştı. Geceyi orada geçirmek istedimse de yol arkadaşım buna şiddetle karşı çıktı; çünkü, dediğine göre, çevre Fransız polisiyle kaynıyordu ve burası bir köy değil de kasaba olduğu için, dikkat çekmeden bir barınak bulmamız hemen hemen imkânsız gibiydi. Yapılacak tek şey, bu kasabayla Şam arasında dolmuş usûlü çalışan otomobillerden birine binmekti. Cebimde yirmi kuruş vardı hâlâ; (Hayfa'dan bu yana hemen hiç para harcamam gerekmemişti), araba ücreti de zaten yirmi kuruştu.

Kasabanın ana caddesi üzerindeki otobüs şirketinin virane yazıhanesine vardığımızda öğrendik ki, Şam'a otobüsle gitmem gerekiyor. Beni bir kardeş gibi kucaklayan ve izinin üstüne dönüp yola koyulan rehberimle orada vedalaştık. Sırt çantam yanımda, yazıhanede, kapının kenarında otururken, ikindi güneşinin baygın ışınları altında uyuya kalmışım; neden sonra biri omuzumu hoyratça silkerek uyandırdı beni: bir Suriye jandarmasıydı. Bu sefer de yine alışık olduğum sorulara her zamanki cevapları yetiştirdim. Ama adam pek tatmin olmuşa benzemiyordu.

"Benimle karakola gelin ve komisere anlatın bunları" dedi. Öylesine yorgundum ki, her şeyin ortaya çıkması ihtimali bile beni pek tasalandırmıyordu artık.

Komiser, iriyarı, şişman bir Fransız çavuşuydu; üzerinde boş bir rakı şişesi ve kirli bir bardak bulunan masanın gerisinde oturmuş uyukluyordu; üniformasının düğmeleri açıktı. İçeri girdiğimizi fark edince, tembel tembel doğruldu; öfke ve sarhoşluktan kan çanağına dönmüş gözlerle beni götüren polis görevlisine çıkışarak:

"Bu da nereden çıktı şimdi?"

Polis görevlisi beni, ('bu yabancıyı') ana caddede otururken gördüğünü söyledi Arapça olarak. Ben hemen atılıp bir yabancı değil, özgür bir vatandaş olduğumu söyledim.

"Özgür vatandaşmış?" diye gürledi çavuş, "Sizi aylak serseri gürûhu! Memlekette dolaşıp başımıza dert açmaktan başka bir işe yaramazsınız. Hani nerede kâğıtların, çıkar bakalım?"

Ben, telaştan birbirine dolaşan parmaklarımla kimlik belgesini cebimden çıkarmaya uğraşırken, çavuş yumruğunu öfkeyle masaya indirerek kükredi:

"Tamam tamam anlaşıldı, defol buradan!" Arkamdan kapıyı kapatarak çıkarken, onun şişeye uzanıp, boş olduğunu görünce şişeyi kapıp yere çarptığını gördüm.

Uzun, upuzun bir yürüyüşten sonra, bir otobüse atlayıp, el-Katana'dan yola çıkarak portakal bahçeleriyle kaplı Şam Ovası'nda, geniş asfalt yol üzerinde âdetâ kayarak yol almak ne kadar rahat, ne kadar keyif vericiydi! Varacağım yer ufkun oradaydı işte: Uçsuz bucaksız ağaçlıklar, parıldayan kubbeler ve göğe doğru uzanan ipince minareler... Uzaklarda, sağ tarafta, güneşin altında parlayan tepesi, gittikçe yayılan tatlı gölgelerle kaplı etekleriyle tek başına çıplak bir dağ yükseliyordu. Tepenin üstünde, soluk mavi göğün kıyısında altın renkli, ince, uzun tek bir bulut asılıydı; ovanın üstünde, her şeyi fizikötesi bir titreşim içine sokan, akşamüstünün o kozmik alacakaranlığı beliriyordu; sağımızda, solumuzda bizi uzaktan uzağa kucaklayan sarp ve dumanlı sıradağlar... her şey kanatlanıp uçacakmışcasına hafif.

Sonra kerpiç duvarlarla çevrili meyve bahçeleri; atlılar, at arabaları, öküz arabaları, faytonlar. Sonra askerler (Fransız askerleri). Alacakaranlık durgun bir su gibi yeşile dönmeye başlamıştı. Kocaman binici gözlükleriyle bir derin deniz balığını andıran motosikletli bir polis görevlisi vınlayarak gelip geçti yanımızdan. Sonra, şehrin ilk evleri; sonra, şehrin kendisi, açık ovanın sessizliğinden sonra köpürüp duran bir uğultu: Şam! Pencerelerde akşamın ilk ışıkları göz kırpmaya başlamıştı. bile. Daha önce hiç duymadığım bir hoşnutluk içindeydim.

Ama ne yazık ki, otobüs şehrin dış mahallelerinden birinde bir polis karakolunun önünde durunca, bu hoşnutluğum ansızın sona erdi.

"Ne oldu? Bir şey mi var?" diye, eğilip yanımdaki şoföre sordum.

"Yok canım, şehre gelen bütün otobüsler polise uğramak zorundalar da...."

Karakoldan Suriyeli bir polis çıktı ve şoföre sordu:

"Nereden geliyorsunuz?"

"El-Katana'dan" diye cevapladı şoför.

"Pekâlâ, o halde devam edin." (Demek ki, yerel trafik üzerinde fazla durmuyorlardı.) Şoför, gülümseyerek debriyajı boşalttı. Hareket ettik ve ben bir kez daha rahat soluk aldım. Fakat tam bu anda sokaktan biri bağırdı, "hey bagaj açılmış!" -ve böylece şoför, bir yana yattığı söylenen bagajı yeniden bağlamak için külüstür arabayı polis karakolunun birkaç adım ötesinde durdurmak zorunda kaldı. Şoför bu işle uğraşırken, polis görevlisi öyle aylak aylak bir kez daha bize doğru yaklaştı; görünüşe bakılırsa sadece şoförün uğraştığı mekanik problemle ilgileniyordu; bakışları amaçsızca yolcuların üzerinde dolaşırken, birden, bütün vücudumla ürpererek benim üzerimde takılıp kaldığını gördüm. Tepeden tırnağa süzdü beni; sonra yaklaşıp döşemedeki sırt çantama gözlerini dikti.

"Kimsin, nereden geliyorsun?" diye kuşkuyla sordu:

"Mentulla'dan..." diye başladım ben; ama polis inanmamışcasına başını sallıyordu ben anlatmaya çalışırken. Sonra şoföre bir şeyler fısıldadı; "İngiliz askeri bu, firari." dediğini işitebildim. Ve ilk defa o zaman farkına vardım ki mavi tulumumla, çevresi yaldız işlemeli kûfiyem ve Kudüs'te bir eskici dükkânından satın aldığım sırt çantamla, o günler Filistin yönetiminin hizmetindeki İrlandalı jandarmalara fazlasıyla benziyorum. Ve yine o anda Fransızlarla İngilizler arasında firarilerin karşılıklı iadesi konusunda yapılan anlaşmayı hatırladım...

Bozuk Arapçamla polise bir firarî olmadığımı anlatmaya çalıştım, ama boşuna; o hiç oralı olmadı.

"Bütün bunları müfettişe anlatırsın."

Şoför özür dileyerek beni bekleyemeyeceklerini mırıldanıp, otobüsü hareket ettirirken ben, ayaklarımı geri çekerek, polis karakoluna girmek zorunda kaldım... Müfettiş o anda yerinde yoktu; ama geri dönmek üzere olduğunu söylediler. İçinde sadece bir sedir bulunan ve giriş kapısından başka iki ayrı kapısı olan bir odada beklemem gerekiyordu. Kapılardan birinin üzerinde 'hapishane gardiyanı', ötekinin üzerinde de 'hapishane' yazılıydı. Bu iç karartıcı koşullarda yolculuğumun burada noktalandığına her an biraz daha inanarak, yarım saati aşkın bir süre bekledim; beklenen kişinin "komiser" değil de bir 'müfettiş' olması, uğursuz sonucu biraz daha kesinleştiriyordu. Durumum olduğu gibi ortaya çıkarsa, mahkemeye çıkarılıncaya kadar bir süre, belki haftalarca buradaki hapishanede kalacak, sonra mutad üzere üç ay hapse mahkûm edilecektim herhalde. Ve bu cezayı çektikten sonra da sanırım atlı bir jandarmanın refakatinde yaya olarak Filistin sınırına bırakılacaktım; belki bu kadarla da kalmayacak, pasaport nizamnamesine uymadığım için Filistin'den de dışarı atılacaktım. Bekleme odasının loşluğu, içimdeki karanlığın yanında hiç kalırdı...

Yaklaşan bir otomobilin gürültüsünü duydum; otomobil polis karakolunun önünde durdu. Bir dakika sonra, başı fesli, sivil giyimli bir adam girdi odaya; beni getiren polis, telaşla bir şeyler anlatarak onun peşinden geliyordu. Görünüşe bakılırsa, müfettişin acelesi vardı.

Tam olarak nasıl oldu, bilmiyorum; fakat o kritik anda yaptığım şey, sanırım, farklı şartlarda ya da farklı kişiliklerde ortaya çıktığında, kimi zaman tarihin seyrini değiştiren o ender deha parıldayışlardan birinin sonucuydu. Müfettiş içeri girer girmez, daha onun herhangi bir soru sormasına fırsat vermeden, bir hamlede yerimden sıçrayıp karşısına dikildim; ve Fransızca olarak başladım benim gibi suçsuz bir vatandaşı bir firari yerine koyarak buraya getiren ve böylece otobüsü kaçırmama sebep olan polisin aşağılayıcı davranışını müfettişe şikâyet etmeye. Müfettiş birkaç kere sözümü kesmeye çalıştıysa da ben bunu başarmasına fırsat vermeden laf yağmuruna tuttum onu; sanırım, peş peşe düzdüğüm sözcüklerin

topu topu onda birini anlayabiliyordu ancak; bunlar da, defalarca tekrarladığım 'Mentulla' ve 'Şam' sözcükleri olmalıydı. Acilen dönmek ya da yapmak istediği işten alıkonmuş olmanın onu fazlasıyla sinirlendirdiğini açıkça görüyor, fakat yine de soluk almadan konuşuyor, laf bombardımanını kesintisiz sürdürerek onun konuşmasına fırsat vermiyordum. Sonunda artık dayanamadı, umutsuzluk içinde kollarını iki yana açarak bağırdı:

"Yeter, Tanrı aşkına yeter! Kâğıtlarınız var mı? Kâğıtlarınıza bakalım."

Elim kendiliğinden göğüs cebime gitti; bir yandan cümle üstüne cümle dökerek laf kalabalığını sürdürürken, bir yandan da çıkarıp sahte kimlik belgesini ona uzattım. Zavallı adam sıkıntıdan boğulduğumu sanmış olmalı; çünkü katlanmış kâğıdın köşesini kıvırıp orada resmî mühürü görünce, gerisine bakmadı artık; kâğıdı fırlatırcasına bana verirken:

"Pekâlâ pekâlâ, git yeter ki git!" -Ve ben de bu isteğini tekrarlamasını beklemeden dediği gibi yaptım.

Birkaç ay önce, Kudüs'te Şamlı bir öğretmenle tanışmıştım; bu öğretmen bana, eğer bir gün Şam'a gidersem evine muhakkak uğramamı söylemişti. Benim de Şam'da ilk işim onun evini aramak oldu. Küçük bir çocuk, elimden tutarak beni onun evine götürebileceğini söyledi.

Karanlık iyiden iyiye bastırmıştı. Eski şehrin, daracık sokaklarında yürüyorduk. Birbirine doğru uzanan cumbalı pencereler geceyi olduğundan daha karanlık gösteriyordu. Şurda burda, gaz fenerlerinin sarı ışığı atında, önünde karpuz yığınları, üzüm küfeleri bulunan manav dükkânlarına rastlanıyordu. Sokaklarda karartılar dolaşıyordu. Kafesli pencerelerin ardından, bazen kadın çığlıkları, kahkahalar işitiliyordu. Yanımdaki çocuk, daracık bir sokağın başında bir evi göstererek "İşte burası!" dedi sonunda. Kapıyı çaldım. İçerden birisi cevap verdi, kapı mandalını kaldırarak taş döşeli bir avluya girdim. Karanlık avluda, olgun yemişlerle yüklü üzüm as-

malarını ve fıskiyeli küçük taş havuzu seçebiliyordum. Yukarıdan biri seslendi:

"Buyursunlar, efendim buyursunlar!" -Dış duvarın yanındaki daracık bir merdivenden yukarı çıktım ve açık bir terastan geçerek, arkadaşımın açık kollarına doğru yürüdüm.

Yorgunluktan ölecektim neredeyse, bitip tükenmiştim; ve benim için hazırladıkları yatağa yığılıp kaldım. Avludaki ağaçlar, evin arkasında, bahçede bulunan ağaçlar, rüzgârda, düşsel mırıltılar içinde hışırdayıp duruyorlardı. Uzaktan boğuk sesler geliyordu; uykuya varan bu büyük Arab şehrinin gecenin sessizliği içinde yok olup gitmediğini gösteren anlamlı boğuk sesler.

Daha önce varlığından bile haberdar olmadığım şeyleri açık gözlerle izleyerek, o sıcak yaz günlerinde, Şam'ın eski çarşısında daracık geçitlerde dolaşıp dururken, bu insanların hayatında yankılanan manevî huzuru yepyeni bir kavrayış noktasından, yepyeni bir heyecanla izledim. Taşıdıkları güven duygusu, birbirlerine karşı gösterdikleri tavırda; birbirleriyle karşılaştıkları ya da ayrıldıkları zaman davranışlarına yansıyan sıcak ağırbaşlılıkta; sade sıcak bir arkadaşlık duygusuyla çocuklar gibi el ele tutup birlikte yürüyen iki adamın sevgi ve güvenle parıldayan bakışlarında; dükkancılar arasında esen, riyadan ve hesapçılıktan uzak güleryüzlü komşuluk havasında hemen kendini açığa vuruyordu. Bu küçük dükkanlarda küçük tacirlerin, gelip geçeni alışverişe çağıran bu karşı konulmaz çığırtkanların bakışlarında birbirlerine karşı en ufak bir endişe, en ufak bir çekememezlik okuyamazdınız; öyle ki, bir dükkan sahibi, ne zaman gerekli olsa, dükkânını rahatlıkla komşusuna, rakibine emanet edip gidebilirdi. Sözgelimi, çok kere kapalı bir tezgahın önünde, satıcıyı beklemekle bir başka tezgâha gitmek düşüncesi arasında bocalıyan müşterilere rastlardınız; bunu fark eden komşu dükkânın sahibi, yani rakip satıcı hemen koşup müşteriden ne istediğini sorar ve müşterinin istediği malı, kendi tezgâhından çıkarıp müşteriye satar ve parasını da komşusunun tezgâhına bırakırdı. Böyle bir töreye Avrupa'nın neresinde rastlanabilir?

Çarşının bazı sokakları, geniş, yerlerde sürünen harmaniler içinde sert yüzlü bedevîlerle dolup taşardı; kaderlerini gölge gibi yanlarında taşıyan ve daima kendi çizdikleri yolda yürüyen bedevîler... Ciddi, ateşli bakışlarla küme küme dükkânların önünde dikilip duran ya da oturan uzun boylu adamlar. Birbiriyle fazla konuşmuyorlardı; dikkatle söylenmiş ve dikkatle dinlenilmiş bir tek sözcük ya da bir cümle yetiyordu anlaşmaları için. Bedevîler, bana öyle geliyordu ki, 'laflamak' diye bir şey bilmiyorlardı; ruhlarının ayar damgası boş şeyler üzerinde konuşa konuşa silinip gitmiş insanların gevezeliğinden eser yoktu onların konuşmalarında. Onların o ciddi sıkı ağızlıkları bana, Kur'ân'ın cennetteki hayatı tasvir eden şu sözcüklerini hatırlatıyordu: "*...ve orada boş bir söz işitmezsin...*". Sessizlik, bedevîde bir erdem durumundadır. Geniş, kahverengi -beyaz çizgili ya da siyah pelerinlerine sarınmış, öyle dikilip dururlardı. Sessiz bir çocuğun onurlu, ağırbaşlı ve hassas bakışlarıyla önünüzden geçip giderlerdi. Kendi dilleriyle onlara hitap ettiğiniz zaman derin, kara gözlerinde ani bir gülümseme belirirdi; çünkü hiç de öyle içine kapanık kimseler değillerdi; yabancılar tarafından fark edilmiş olmaktan hoşlanırlardı. Çölün 'büyük senyörleri'ydi onlar; ağzı sıkı fakat yine de hayatın her işaretine karşı uyanık senyörler...

Cuma günü -Müslümanların bayram günü- Şam'da hayatın ritmindeki değişikliği hemen fark edebilirdiniz: Mutlu bir heyecan ve ciddiyet esintisi dolaşırdı yüzlerde. Bizim Avrupa'daki pazar günlerimizi düşünüyordum da, orada herhangi bir şehrin sessiz caddelerini, kepenkleri çekilmiş dükkânlarını... O her bakımdan boş günleri, boşluğun yol açtığı can sıkıntısını hatırlıyordum; bu niçin böyleydi? Bunun sebebini şimdi daha iyi anlıyordum; çünkü Avrupa halkının büyük bir çoğunluğu, hayatı her gün sırtlarında ağır bir yük olarak taşıyorlardı; pazar günü, bu yükü sırtlarından indirdikleri bir gündü onlar için. Dolayısıyla pazar günü artık hayatın daha sıcak bir solukla ruhlarda gezindiği bir bayram ve esenlik günü değil, pusuda bekleyen 'iş günleri'nin ağır ve sıkboğaz edici karanlığından kaçıp sığınılan gerçek dışı, aldatıcı bir avuntu, bir unutma günüydü.

Oysa Arablar için cuma günü, hiç de günlük işlerini unutmak için yaratılmış bir fırsat olarak görünmüyordu. Bu durum, hayatın, nimetlerini bu insanların kucağına kolay ve zahmetsizce bırakmasından ileri gelmiyordu şüphesiz; bu durum sadece; bu insanların, işlerini, ne kadar ağır olursa olsun, kendi kişisel arzularıyla zıtlık içinde görmemelerinden, ya da kendi kişisel kaderleriyle gördükleri işi, ruhsal bölünmeye yol açacak biçimde kısır bir çatışmaya sokmamalarından ileri geliyordu. Salt bir iş yapmış olmak için iş yapmak olgusunun yeri yoktu bu insanların hayatında; tam tersine çalışan insanla, yaptığı iş arasında içsel bir bağ, kesintisiz bir temas vardı; bu nedenle insan, ancak yorulduğu zaman iş bırakmak gereğini duyuyordu. İnsanla işi arasındaki bu barışıklık, çalışma hayatının ya da tüm olarak hayatın tabii seyrinin bir gereği olarak, ancak İslâm öğretisiyle sağlanmış olmalıydı; bu nedenle de cuma gününün zorunlu bir dinlenme günü olduğunu öngören dini bir ilke yoktu. Küçük esnaf ve zanaatçılar, cuma günü birkaç saat çalıştıktan sonra, cuma namazı için dükkanlarından ayrılıyorlar; cuma namazından çıkınca belki bir süre kahvede eş-dostla görüşüp sohbet ediyor; sonra da büyük bir rahatlık içinde birkaç saat daha çalışmak üzere dükkânlarına dönüyorlardı. Bunu herkes hoşnutlukla, isteyerek yapıyordu. Yalnız çok az sayıda dükkan kapalıydı; ve cuma saati dışında caddeler her günkü gibi yine kalabalıktı.

Bir cuma günü Şamlı arkadaşımla birlikte Ümeyye Camii'ne gittik. Kubbeli tavanı taşıyan mermer sütunlar, kemerli pencerelerden içeri dolan gün ışığı altında ışıl ışıl parlıyordu. Havada misk kokusu vardı; döşeme kırmızı ve mavi halılarla kaplıydı. İmamın arkasında, saflarda yüzlerce insan dizilmişti; hep birden eğilip kalkıyorlar, diz çöküp oturuyorlar ve alınlarını yere koyuyorlardı: Bütün bu düzenli hareketlerde, insana hem bu hayatın ciddiyetini hatırlatan, hem de başka bir hayata yönelmiş olmanın heyacanını tattıran olağanüstü ama yalın, çekip götüren bir şey vardı. İçeride anlamlı bir sessizlik hüküm sürüyordu. Cemâat ayaktayken, Kur'ân'dan ayetler okuyan imamın sesi, kocaman mekânın derinliklerinde, berrak, durgun bir suya atılan çakıl taşları gibi dalga dalga yayılarak, uzak-

tan uzağa çınlıyordu. Ve o eğilince, bütün cemâat, güçlü bir rüzgârın önünde eğilen ekinler gibi eğiliyor; ve Allah'ı gözleriyle görüyormuşçasına istek ve coşkuyla yere kapanıyorlardı...

İşte ben orada, o anda, Rablerinin bu insanlara ne kadar yakın; inançlarının, yaşadıkları hayatla ne kadar kaynaşmış olduğunu fark ettim. İbadetleri onları, günlük olağan hayattan, işten güçten koparıp ayırmıyordu; tersine onun bir parçası durumundaydı; onlara hayatı unutturmuyor; Allah'ı hatırlatarak hayatın daha yoğun, daha derin bir duyarlık içinde yaşanmasını sağlıyordu.

"Sizin, Tanrı'yı kendinize bu kadar yakın hissetmeniz," dedim, camiden çıkarken Şamlı dostuma, "ne kadar güzel, ne harikulade! Keşke ben de öyle hissedebilseydim!"

"Başka nasıl olabilirdi ki, kardeşim? Kitabımızın dediği gibi; Allah, '*bize şahdamarımızdan da yakın*' değil mi?"

Bu yeni bilinç kımıldanışıyla kamçılanarak, Şam'da kaldığım zamanın büyük bir kısmını, İslâm üzerine yazılmış, ne türden olursa olsun, ele geçirebildiğim kitapları okuyarak geçirdim. Arapçam konuşmak için az çok yeterli olsa da, Kur'ân'ı orjinalinden okuyup anlayacak düzeyde değildi henüz; bu yüzden bir kütüphaneden ödünç aldığım Almanca ve Fransızca tercümelerine başvurmak zorunda kalıyordum. Bunun dışında, öğrenmek istediğim pek çok konuda oryantalistlerin kanaatlerine ve Şamlı arkadaşımın açıklamalarına güvenmek zorundaydım.

Her şeye rağmen, bu ilk inceleme ve soruşturmalarım, ilgi duyduğum dünyayla aramdaki perdelerin yavaş yavaş kalkmasını sağladılar. Şimdiye kadar bütünüyle habersiz olduğum bir düşünceler ve kavramlar dünyasıyla bağlantı kurmaya başlamıştım artık.

İslâm, sözcüğün genel geçer anlamıyla bir 'din' olmaktan çok bir hayat tarzı, bir yaşama yöntemiydi. Teolojik bir sistem olmaktan çok, kişisel ve toplumsal davranışlar için öngörülen, Allah inancı ve kulluk duyarlığına dayalı topyekûn bir yaşama programıydı. Kur'ân'ın hiçbir yerinde Hıristiyanî anlamda bir 'kefâret'

kavramına, bireyle onun kaderi arasına dikilen bir 'ilk ve kalıtsal günah' fikrine rastlamamıştım. Çünkü, *'kişiye sa'yinden başkası yok'*-tu Kur'ân'a göre. Arınmak, Allah'a yaklaşmak için gizli, bâtını kapıları zorlamak fikrine götüren bir çilecilik yoktu; çünkü Kur'ân'a göre arınmışlık, insanın doğuştan getirdiği bir nitelikti; günahsa, Allah'ın herkese doğuştan verdiği fıtrî ve olumlu değerlerden kopmak ve uzaklaşmaktan başka bir anlama gelmiyordu. Kur'ân'ın insan doğası hakkındaki yargılarında, dualizmin izine bile rastlanmıyordu; onun getirdiği öğretiden ruh ve beden ayrımı, yerini tek ve bütünsel insan varlığına bırakıyordu.

Kur'ân'ın yalnız manevî meselelerle değil de, hayatın, görünüşte çok önemsiz, günlük ve dünyevî yanıyla da ilgilendiğini görmek, önceleri biraz ürkütmüştü beni; zamanla anlamaya başladım ki, eğer insan gerçekten ruh ve beden bütünlüğü içinde yaratılmış bir varlıksa -ki İslâm öyle olduğunu söylüyordu- o zaman insan hayatının hiçbir yanı, dinî alanın dışına düşecek kadar 'önemsiz' olamaz. Öte yandan Kur'ân, ona bağlananların, bu dünyadaki hayatın, insan için öngörülen daha yüksek bir varoluş siferinin sadece bir parçası olduğunu ve nihaî amacın manevî bir nitelik taşıdığını unutmalarına asla izin vermiyordu. Maddî başarının arzu edilir olmakla beraber, kendi içinde bir amaç olmadığını söylüyordu; o halde insanın arzu ve hevesleri, soyut anlamda olumlanmakla birlikte moral değerler ve ahlâkî bilinçlilik aracılığıyla sınırlandırılmalı, denetim altında tutulmalıydı. Sözü edilen bu bilinçlilik de sadece insanla Allah arasındaki ilişkilere değil, insanla insan arasındaki ilişkilere de yön vermeliydi; sadece bireyin manevî gelişimini sağlayan koşulların yaratılmasında değil, bütün bir toplumun manevî gelişimini, hayatın hemen herkes tarafından olabildiğince yoğun bir biçimde yaşanmasını sağlayabilecek toplumsal koşulların yaratılmasında da bütün parlaklığıyla yansımalıydı...

Bütün bunlar, İslâm hakkında çok önceleri okuduğum ya da duyduğum şeylerden, entelektüel ve ahlâkî düzlemde çok daha 'kayda değer' şeylerdi. Bu şekliyle İslâm'ın ruh problemine yaklaşımı, Eski Ahid'inkinden çok daha derin ve anlamlıydı; üstelik

onun, Eski Ahid gibi, özel bir kavimden yana koyduğu herhangi bir tercihi de yoktu. Ten problemine yaklaşımı ise, Yeni Ahid'inkinin tersine son derece olumluydu. Ruh ve ten, insanın Allah'ın bahşettiği, Allah'ın eseri olan hayatının ikiz yüzleri olarak, tek bir kaide üzerinde yükseliyor ve bizim varoluşu bir bütünlük içinde hissetmemize elverecek biçimde, her biri, hayatı kendi çizgileriyle yansıtıyorlar.

Arablarda uzun süreden beri hissettiğim duygusal güvenlilik de acaba, diye soruyordum kendi kendime, bu öğretinin eseri değil miydi?

Bir akşam arkadaşım beni zengin bir arkadaşının evinde verilecek bir partiye davet etti; parti bir oğlan çocuğunun doğumunu kutlamak için veriliyordu.

Şehrin içlerinde, dolambaçlı geçitlerden geçerek yürüdük; sokaklar öylesine dar ve evler öylesine yakındı ki iki yanındaki cumbalı pencereler, kafesli balkonlar neredeyse birbirlerine dokunacaklardı. Eski taş konaklar kopkoyu gölgelerin içinde huzurlu bir sessizliğe gömülmüştü. Bazen hızlı ve küçük adımlarla siyah peçeli bir kadın geçiyordu yanınızdan; ya da bir köşede, uzun kaftanlı, sakallı yaşlı bir adam beliriyor ve telaşsız adımlarla bir başka köşenin ardında gözden kayboluyordu. Hep aynı köşeler, hep aynı umulmadık kıvrılışlar, bütün yönlerde birbirini kesen ya da birbirine açılan hep aynı daracık sokaklar... Geçitler; ardında görülmemiş şeyler vaad eden ama hep başka geçitlere, başka kıvrımlara bağlanan daracık geçitler...

Sonunda bu geçitler seli de tükendi; dostum ve rehberim balçıkla sıvanmış kör bir duvara açılmış, kişiliksiz tahta bir kapının önünde durdu. Yumruğuyla kapıyı döverek:

"İşte burası!" dedi.

Kapı gıcırdayarak açıldı; yaşlı, dişsiz bir adam *'Ehlen ve sehlen'* diyerek biz; içeri buyur etti; kısa bir koridoru geçip iki kez sağa kıvrıldıktan sonra, dış görünüşüyle kerpiçten yapılmış bir ahırdan başka bir şeye benzemeyen evin avlusuna girdik.

Avlu geniş ve havadardı; büyük bir satranç tahtasını andırırcasına siyah beyaz mermer taşlarla döşenmişti. Ortada alçak, altı köşe bir havuz ve havuzda şırıl şırıl akan fıskiyeler vardı. Yer yer mermer döşemede bırakılmış açıklıklardan yükselen limon ağaçları, gül defneleri çiçeklerle, meyvelerle dolu dallarını, evin iç duvarları boyunca, avlunun her yanına doğru yayıyorlardı. Bu duvarlar, dipten doruğa, son derece ince bir işçiliğin ürünü kaymak taşından rölyeflerle kaplıydı; karmaşık, geometrik desenlerin, yapraklı çiçekli arabesk işlemelerin oluşturduğu bu tablo, dantel gibi işlenmiş geniş mermer bordürlerin içindeki pencerelerle bölünüyordu. Avlunun bir yanında, duvarda, zeminden üç ayak kadar yukarıda geniş mermer basamaklarla çıkılan, geniş bir oda büyüklüğünde oyuk bir bölme vardı. *Livan* denilen bu bölmenin üç duvarı boyunca, desenli brokar kumaşla kaplı divanlar uzanıyordu. Döşemede pahalı, cins bir halı vardı. Bölmenin duvarlarına, hemen hemen onbeş ayak yüksekliğinde devasa aynalar dizilmişti. Ve ağaçlarıyla siyah-beyaz döşemesiyle, kaymak taşından işlenmiş rölyefleriyle, dantelimsi mermer pencere pervazlarıyla evin içine açılan oymalı kapılarıyla, ve divanlarda oturan, havuzun çevresinde dolaşan çok renkli konuklar kalabalığıyla bütün bir avlu, Livan'ın bu sihirli aynalarında sonsuzcasına çoğalarak kaynaşıp duruyordu. Bu aynalara baktığınızda, avlunun karşı duvarının da bütün genişliğine aynalarla kaplı olduğunu hemen fark ediyordunuz. Bu görüntü cümbüşü içinde her şey iki kere, dört kere, yüzlerce, binlerce kere çoğalıyor ve mekân, bitip tükenmeyen mermer bordürlerden, rölyeflerden, fıskiyelerden, renk renk insanlardan, limon ağaçlarından ve gül defnelerinden oluşan büyülü bir ormana, akşam göğünün kızıl ışıkları altında parıldayan uçsuz bucaksız bir düşler ülkesine dönüşüyordu...

Dışarısı süssüz ve çıplak, içerisi zengin ve tantanalı böyle bir evi hayatımda ilk kez görüyordum; fakat o zaman öğrendim ki, bu ev yalnız Suriye'de değil, Irak'ta, geleneksel meskenlerin tipik bir örneğiydi. İlk zamanlar Arablar da, İranlılar da oturdukları evlerin dış görünüşüne pek önem vermiyorlardı; ev demek, içinde yaşanılan yer demekti; fonksiyonalizmden apayrı bir şeydi. Kendi duy-

gularına karşı güvensiz ve çarpık bir romantizme düşkün Batılılar, günümüzde ev yerine, insanın 'evim', 'yuvam' diyebileceği bir yerde barınma zevkini bilim-teknoloji idealinin pençesinde kurban ederek, sanayi kentlerinin varoşlarında işçi siloları inşa ediyorlar. Arablar ve İranlılar ise düpedüz ev inşa ediyorlar; veya en azından düne kadar ev inşa ediyorlardı.

Ev sahibi beni divanda kendi yanına oturttu. Çıplak ayaklı bir hizmetçi, küçük pirinç bir tepside kahve ikram etti. Fokurdayan nargilelerden çıkan duman, Livan'ın gülsuyu kokan havasıyla karışıyor, duvarlarda ve ağaçların arasında yanan, cam muhafazalı dizi dizi kandillere doğru halka halka yükseliyordu.

Konuklar -hepsi erkek- çok değişik türden insanlardı: çizgili Şam ipeğinden ya da fildişi rengi Çin ipeğinden kaftanlar, ince yünlü kumaştan pastel renklerde geniş cübbeler, kırmızı fesler üstüne sarılmış yaldız işlemeli beyaz türbanlar giymiş ya da Avrupaî tarzda, ama divanda bağdaş kurup rahatça oturabilecek kadar geniş elbiseler giyinmiş şehirliler ve maiyetiyle birlikte çöllerden kopup gelen birkaç bedevî şeyhi; küçük gözler, parlak ve canlı gözler, zayıf, esmer yüzleri çevreleyen küçük siyah sakallar, yürürken hışırdayan gıcır gıcır elbiseler; gümüş kabzalı kılıçlar... Bu bedevî şeyhleri, bu gerçek aristokratlar alabildiğine kayıtsız ve rahattılar; ne var ki, onların bu rahatlıkları, Avrupalı aristokratlarınki gibi, kuşaklar boyunca eller üstünde tutulmuş olmanın, rafine şartlarda yaşamış olmanın güdükleştirdiği, sahte parlaklıklar içinde dejenere olmuş bir rahatlık değildi; onlarınki daha çok, sezgisel güçlerinden emin, hayata derinlemesine nüfuz eden bakışlarından çevrelerine yayılan tatlı, kucaklayıcı bir anlayış havasıydı. Çok uzaklarda yaşayan eski arkadaşlar gibiydiler; sanki buraya sadece geçerken uğramışlardı; sanki özgür ve kayıtsız hayat, başka bir yerde bekliyordu onları.

Livan'da, halının üzerine dört çalgıcı oturdu. Bunlardan bir ikisi için, Suriye'nin en iyi müzisyeni oldukları söyleniyordu. Birinin elinde uzun saplı bir ud; birinde düz, tek taraflı, zilsiz defi andıran bir davul; üçüncüsünde bir kanun ve dördüncüsünde de tambur denen çalgı vardı.

Ortak bir akort kaygısı gütmeden, hafif hafif, neredeyse rastgele vuruşlarla, adeta her biri tek başına çalıyormuşçasına, ya da daha yüksek perdelerde ortak bir icra için her biri kendi çalgısını hazırlıyormuşçasına kayıtsız vuruşlarla teker teker tıngırdatmaya başladılar. Kanun çalan adam parmaklarını yukarıdan aşağıya doğru, yumuşak, harp sesi veren sesler çıkararak birkaç kere hafifçe gezdirdi teller üzerinde. Tambur çalan, yumuşak bir vuruşla şöyle bir dokundu tellere, sonra durdu, sonra tekrar dokundu; ud çalan adam, sert tellere daha ilk vuruşlarında hızlı adımlarla bir yerlere dalıp gitmişçesine kesiksiz tınlamalarla ilerlerken, sanki bütünüyle bir rastlantı sonucu defin kuru ve tekdüze vuruşlarıyla, ardından da tamburun çekingen, müteredditt, ama halka halka genişleyen tınlamalarıyla birleşti; ve derken, daha siz farkında bile olmadan, kanun, ud, tambur ve def, hepsi ortak bir ritm içinde eriyip, belli bir melodinin çağıl çağıl akışına bıraktılar kendilerini. Bir melodi miydi? Hayır, pek öyle olduğu söylenemezdi. Bir müzik icrası dinlemekten çok, heyecan veren, coşturan bir olaylar örgüsünü izliyor gibiydim. Yaylı sazların çın çın yükselen, derinleşen nağmelerinden, gergin adımlarla ine çıka yaklaşan, sonra bir spiral gibi döne kıvrıla uzayıp giden yepyeni bir ritm doğuyor; sonra birden, aşağılara, tiz seslere inerek madenî bir nesnenin ritmik çınlamalarıyla tekrar yükselip tekrar düşerek, hızlı, sonra yavaş sonra yine hızlı ve bu kez şiddetle bangır bangır, perdeler üzerinde dövünüp duruyordu nağmeler; serinkanlı ve ısrarlı, bitip tükenmeyen varyasyonlar içinde bu kesintisiz olaylar dizisi, ölçülü bir esrime içinde titreşen bu akustik fenomen, gittikçe büyüdü, güçlü halkalarla her şeyi kuşattı ve yükselerek geriliminin doruğuna ulaştı; ve birden, umulmadık bir anda, bir kreşendonun ortasında kopup parçalandı; oysa ne kadar erkendi! Kıskıvrak yakalandığımı hissettim; müziğin gerilimi farkında olmadan sarıp kendi içine almıştı beni. Görünüşteki tekdüzelikleriyle, varolan her şeyin sonsuz tekerrürünü hatırlatan; ısrarlı vuruşlarıyla insanın duygu ve sezgi kapılarını zorlayan ve insanın içinde kendi bilgisi dışında oluşup duran, kımıldayan şeyleri adım adım, yoklaya yoklaya yaşanır, algılanır ve zaptedilir tahassüsler haline getiren bu nağmelerin akışı-

na bırakmıştım kendimi... Her zaman içinizde, çevrenizde akıp duran, hayatın dokusunda zaten bulunan ama şimdi kalp atışlarınız kadar yakın, canlı, takibi mümkün ve işte apaçık ortada çağıldayan dalgaların sırtında...

İçinde, bestecinin topyekûn duygusal birikiminin, münferid her bestede rastlanan her bir motifin, doymak bilmez, deyim yerindeyse açgözlü bir arayış içinde, mümkün bütün öteki motiflere yansıyıp bölünerek armonileştiği Batı müziğine aşinaydım; fakat Arab müziği, tek bir duygulanımdan, tek bir tahassüs odağından kaynaklanıp; adeta, yakıcı, sıcağın, kum fırtınalarının ve insanın önünden ufuk ufuk kaçan mesafelerin ortasında hayatın, bütün yeknesaklığına rağmen, küçük mucizeleri andıran tezahürleriyle, bedevînin ince yaşama yordamı, derin yaşama güdüsü arasındaki sürekli gerilimi vurgularcasına tek bir temada karar kılıyor ve bunun için de dinleyen herkesin duygusal tecrübeleriyle bütünleşebiliyordu. Tek bir tema, tek bir gerilim: develerin ayak seslerine, çıngırak seslerine karışan, bedevî hayatının ritmik çağıldayışı...

Birkaç saniye sonra tambur yeniden gürledi; ve ötekiler de onu izledi. Yumuşak bir titreşim; öncekinden daha kadınsı bir ritm; münferid sesler daha yakından izliyorlar birbirlerini; hep birlikte bir büyüye kapılmışcasına hafif hafif birbirlerine sokuluyor ve gittikçe biraz daha, biraz daha canlanıyorlar; birbirlerine hafifçe çarpıyor, sonra dalga dalga akıp duruyorlardı birbirlerinin çevresinde; tok sesiyle tambur akıntının önünde sert bir engel gibi duruyordu önceleri; sonra çevreden gittikçe şiddetlenen bir taarruz yükseldi ve onu aşıp muhtevasına katarak döne dolaşa yukarılara sürükledi; ve tambur önce isteksizce, sonra esriyip genel coşkuyla kendini kaptırarak ötekilere katıldı; çağıltı bu andan sonra giderek kadınsı yumuşaklığını kaybetti; önündeki bütün engelleri aşarak kararlı bir tutkunun soğuk öfkesine doğru gittikçe daha vahşi, daha hızlı, daha yüksek ve çığlık çığlığa ilerleyen dev bir dalganın sırtında, görünmeyen bir gücün, amansız bir iradenin doruğuna tırmanmaya koyuldu; her tınlamanın kendi çevresinde oluşan o eski dalgalı akış içinden, ahenk içinde korkunç bir deveran başlamıştı şimdi; ölçüsüz, sınırsız, amaçsızcasına sonsuzluktan sonsuzluğa yuvarla-

nan tekerlerin gürültüsü; bütün tasavvurların ötesinde bizzat özgürlük ve kudret olduğunu hissettiren bir uyanışa doğru, bıçak sırtı gibi sarp uçurumların üzerinde durup dinlenmeden, soluk soluğa koşan bir ip cambazının birden, yine umulmadık bir anda, umulmadık bir boşluk: bir ölüm sessizliği. Vahşi. Dürüst. Ve açık.

Dinleyenler, bir ağacın hışırdayan yaprakları gibi, soluk almaya başladılar; ve bir süre aralarında *"ya Allah, ya Allah!"* mırıltıları dolaşıp durdu. Yorucu, sürükleyici bir oyundan çıkan çocuklar gibiydiler. Mutlu mutlu gülümsüyorlardı...

3

Develerin üstünde gidiyoruz ve Zeyd türkü söylüyor hep aynı ritm, hep aynı melodi. Çünkü Arab ruhu tekdüzedir -ama bu, onun hayal gücünden yoksun olduğu anlamına gelmez; hayalgücü zengindir Arab'ın. Fakat onun duyarlığı, Batılınınki gibi, kuşatamıyacağı genişliklerin, üç boyutlu mekânların ve eşzamanlı duygusal çeşitliliklerin peşinde koşmaz. Arab müziğinde, her seferinde, yalnız bir tek duygusal tecrübeyi yüklenip belli bir ritm içinde onu nihâî amacına ulaştırmak arzusu hakimdir. Gücünü ve zaafını işte bu pür monotoniye borçludur Arab karakteri; duyguların yukarı doğru kesintisiz bir çizgide yoğunlaştığını görmek isteğine, bu şehvete varan arzuya... Bu monotoni tutkusu onun zaafıdır; çünkü dünya, duygular ve zevkler planında da, bir mekân, üç boyutlu bir fenomen olarak algılanmaya teşnedir. Bu monotoni Arab'ın güçlü yanıdır; çünkü duygusal tecrübenin tek çizgi üzerinde sürekli yukarı doğru tırmanabileceğine duyulan inanç ancak Allah'a yöneltebilir insanı. Belki de çöl insanlarına özgü bir fıtrî duyarlık sayesindedir ki tevhîd fikri, bütün zamanlar boyunca söne parlaya, bir leitmotif halinde bu insanların arasında yankılanmış ve Hz. Muhammed'in risâletiyle, onların arasında doruğuna ulaşmıştır.

Beşinci Bölüm

1

Günler geçiyor ve biz hızlı adımlarla güneye doğru ilerliyoruz. Develerimiz oldukça zinde; çünkü bu son günlerde yeteri kadar su içtiler ve iki gün otlayarak karınlarını doyurdular. Mekke ile aramızda daha on dört günlük bir mesafe var; hatta yolumuzun üzerindeki Hâ'il ve Medîne'de de vakit geçirecek olursak, daha da fazla...

Alışık olmadığım, sebebini bilmediğim bir sabırsızlık içindeyim. Şimdiye kadar, menzile varmak konusunda kendimi belirgin bir sabırsızlığa kaptırmadan, yolculuğun aylakça tadını çıkarmaya bakmışımdır hep; yollarda geçen günlerin ve haftaların her birinin kendi içinde bir anlamı, her birinin kendine özgü bir kazancı vardı; ve varılacak menzil her zaman rastlantıya bağlıymış gibi görünürdü. Ama şimdi, Arabistan'da yaşadığım yıllar boyunca daha önce hiç hissetmediğim bir duyguya kaptırmıştım kendimi: yolun sonuna varmak arzusuna. Nedir istediğim? Mekke'yi görmek mi? Oysa defalarca görmüştüm Kutsal Şehri; ve Mekke'deki hayatı hemen hemen bütün içeriğiyle tanıyordum; benim için yeni şeyler vaad etmiyor ki!...

Ama yine de, daha önce tanımadığım türden yeni bir şeyler mi umuyordum bu şehirden? Neden olmasın? Çünkü, garip, kişisel bir beklenti içinde sürükleniyorum oraya doğru; dünyanın her köşesinden gelen çokuluslu cemâatiyle Müslüman dünyanın bu mânevî merkezi, sırf bu yanıyla bile içinde yaşayageldiğim dünyadan daha geniş bir dünyaya açılan bir geçit, bir umut kapısıydı sanki. Arabistan'dan usanmadım, hayır; çöllerini, şehirlerini, insanlarının yaşama tarzını hâlâ seviyorum. Arab hayatı hakkında bundan onyıl kadar önce Sina Çölü'nde edindiğim o ilk sempatik izlenim gözümden hiç silinmedi. Yıllar, bu izlenimi ve bu izlenimle beslenen ilk umutları pekiştirerek geçip gitti. Fakat iki gün önce, kuyunun orada, yılların muhasebesiyle geçen o geceden sonra, Arabistan'ın bana vereceği her şeyi verdiği yolundaki kanaat içimde gittikçe belirginleşti.

Güçlüyüm, gencim, sağlığım yerinde. Öyle fazla yorulmadan arazide saatlerce yol alabilirim. Necid'in şehirli insanlarının bile uzun çöl yolculukları için kaçınılmaz gördükleri bir çadıra, en ufak bir lükse ihtiyaç göstermeden tıpkı bir bedevî gibi çöllerde uzun süre yolculuk yapabilirim; yıllarca yaptım da bunu. Bedevî hayatının ayrıntılarına, küçük becerilerine, Necid Arablarının âdet ve alışkanlıklarına âşinâyım. Bütün bunlar, farkında olmadan benimsediğim şeyler oldu benim için. Fakat olup olacağı bu mu? Sadece bir Arab gibi yaşamak, ve giderek Arablaşmak için mi Arabistan'da harcamıştım bunca yılı? -Yoksa bütün bunlar, beni bekleyen daha derin oluşumlar, daha köklü değişiklikler için bir hazırlık mıydı?-

Duyduğum bu sabırsızlık yıllar önce Orta Doğu'ya yaptığım ilk seyahatten sonra Avrupa'ya döndüğüm zaman, orada içine düştüğüm o boğucu sabırsızlık halini andırıyor bir bakıma: hani biraz daha vakit olsa, kendini bütün çıplaklığıyla açığa vurabilecek büyük sırları tepmek zorunda bırakılmış olmanın verdiği huzursuzluk...

1923 yılının sonbaharında, Arab dünyasını terk ederek Avrupa'ya geri dönmenin yarattığı ilk huzursuzluk, Suriye'den ayrıldıktan sonra Türkiye'de geçirdiğim aylar zarfında biraz olsun yatışmış gibiydi. Mustafa Kemal Türkiyesi, o günlerde henüz 'reformist' evresine girmemişti daha; günlük hayata henüz sahici Türk renkleri, İslâm'ın gelenekleri hâkimdi; ve dolayısıyla toplum, genel çizgileriyle İslâmî hayat tarzına belli bir bağlılık içindeydi. Ancak hayatın içsel ritmi, Arab ülkelerine göre biraz daha ağır, biraz daha bulanık, biraz daha karmaşıktı -ve şüphesiz biraz daha Batılı. Yine de ülkeyi, İstanbul'dan Sofya ve Belgrad'a doğru katederken, Doğu'dan Batı'ya geçişi şiddetle hissettiren pek öyle keskin çizgilere rastlanmıyordu; görüntü tedrîcen değişiyor, bir çizgi yavaş yavaş kaybolurken, öteki hissettirmeden onun yerini alıyordu -sözgelimi, minareler seyrekleşip gittikçe birbirinden uzaklaşıyor; uzun kaftanlar yerini köylülerin kemerli gömleklerine bırakıyor; Anadolu'nun kıraç topraklarının, bodur fundalıklarının yerini, Sırbistan'ın çam ve köknar ormanları alıyordu. Ve kendinizi ancak İtalya sınırında Avrupa'ya geri dönmüş hissediyordunuz.

Türkiye hakkındaki izlenimlerim, daha ben Trieste'den Viyana'ya giden trende otururken canlılıklarını yitirmeye başlamışlardı; Viyana'ya vardığım zaman ise, içimde yaşayan tek realite, Arab ülkelerinde geçirdiğim on sekiz aylık birikimdi sadece. Bir zamanlar o kadar aşina olduğum Avrupa'ya şimdi artık yabancı gözlerle bakıyor olduğumu fark etmek, üzerimde neredeyse şok etkisi yaptı. İnsanlar gözüme eskisinden daha çekilmez, daha kaba, daha beceriksiz gözüküyorlardı; gerçekten davranışlar arasında doğrudan bir bağlantı yok gibiydi. Davranışlarındaki görünür amacın ötesinde görüyordum ki, neredeyse kendileri de farkında olmadan sahte bir dünyada yaşayıp gidiyorlardı. Arablarla temasım, hayatın anlamı ve özü konusundaki kanaatlerimi kökten ve geri dönülmez bir biçimde değiştirmişti. Hayretle görüyorduk ki, Arab hayat tarzını benden önce de tanıyan Avrupalılar olmuştu; peki ama, onların bu yepyeni hayat tarzı karşısındaki şoku yaşamamış olmaları nasıl mümkün olmuştu? Yoksa benzer rûhî değişmeleri onlarda mı yaşa-

mıştı? Kim bilir, içlerinden biri ya da birkaçı da benim gibi derinden derine sarsılmıştı belki de?...

(Bu soruma, yıllar sonra, Arabistan'da bir cevap bulur gibi oldum; zamanın Alman büyükelçisi Dr. Van der Meulen'in sözlerinden yansıyan bir cevaptı bu. Geniş ve çok yönlü bir kültür adamı olan Dr. Van der Meulen, bugün Batılılar arasında çok az rastlanan türden, dini bütün bir Hıristiyan'dı; ve dolayısıyla İslâm'a karşı herhangi bir yakınlık duyduğu düşünülemezdi. Hal böyleyken, yine de bana Arabistan'ı, kendi memleketi de dahil, tanıdığı bütün öteki ülkelerden daha çok sevdiğini itiraf etmekten çekinmedi. Hicaz'daki görevinin son günleri yaklaşırken, bir gün bana şöyle dedi: "Duyarlık sahibi hiç kimsenin, Arab hayatının büyüsünden kendini uzak tutabileceğini ya da bir süre Arablar arasında yaşadıktan sonra bu hayatı yüreğinden söküp atabileceğine inanmıyorum. Buradan uzaklaştığı zaman bile insan, bu çölün havasını ölünceye kadar içinde taşıyacak; ve kendi ülkesi ne kadar zengin ve güzel olursa olsun, yine de geriye büyük bir özlemle bakacaktır...")

Birkaç hafta Viyana'da kaldım ve babamla barışmanın mutluluğuna eriştim. Üniversiteden ayrılıp, rızası olmadan evi terketmiş olmamdan ötürü bana karşı duyduğu öfke yatışmıştı şimdi. Ne de olsa artık bir *Frankfurter Zeitung* muhabiriydim; bu da az şey değildi hani, o günlerde Orta Avrupa'da adından saygıyla sözedilen bir kuruluştu *Frankfurter Zeitung*. Ayrıca, bir gün 'doruğa tırmanacağım' yolundaki iddiam da doğrulanmış oluyordu şimdi.

Bir yıldan uzun bir zamandan beri yazı yazdığım gazeteye kendimi bizzat takdim etmek üzere Viyana'dan dosdoğru Frankfurt'a gittim. Bu işi büyük bir özgüven içinde yaptım; çünkü Franfurt'tan aldığım mektuplar yazılarımın beğenildiğini gösteriyordu. *Frankfurter Zeitung*'un eski tarz, donuk binasından içeri girip de, uluslarası ün sahibi, baş editör Dr. Heinrich Simon'a kartımı gönderdiğim zaman, meslekte kesin olarak bir yerlere 'varmış' olmanın güvenci içindeydim.

İçeri girdiğim zaman, Dr. Simon bir süre konuşmadan öyle baka kaldı bana; koltuğundan kalkmayı bile unutmuştu; fakat sonra hemen kendini topladı ve elimi sıktı.

"Oturun, oturun sizi bekliyordum." dedi. Ama ben kendimi huzursuz hissedip de soruncaya kadar, öyle sessizce beni süzmeye devam etti.

"Yanlış bir şey mi oldu, Dr. Simon?"

"Yoo hayır, yanlış bir şey yok, ya da her şey baştan ayağa yanlış desek daha doğru olur..." dedi gülerek, "Altın çerçeveli gözlükleri olan orta yaşlı biriyle karşılacağımı sanıyordum her nedense; ama şimdi karşımda bir çocuk görünce... of, affedersin, her neyse, peki kuzum yaşınız kaç sizin?"

Bir yıl önce bana Kahire'de aynı soruyu soran şakacı Alman tüccarını hatırladım hemen; ve gülmemi tutamayarak:

"Yirmi üçümü aştım, bayım, -neredeyse yirmi dördüme basacağım" dedim ve hemen ekledim, "*Frankfurter Zeitung* için fazla mı küçük buluyorsunuz beni?"

"Hayır" dedi, Dr. Simon yavaşça; "*Frankfurter Zeitung* için değil, ama yazdığınız yazılar için... evet, sizi biraz küçük bulduğumu saklamayacağım. Nedense ancak yetişkin bir adamın, sizin yazılarınızda görüldüğü gibi, kendi kanaatlerini aşabileceğini yazarken kendi kişiliğini bir yana bırakabileceğini sanırdım hep. Bildiğiniz gibi, profesyonel gazeteciliğin sırrı budur; görüp işittiğini nesnel olarak aktarabilmek; kendi kişisel görüşlerinle, kendi şahsi tecrübelerinle karıştırmadan... Ama öte yandan da düşünüyordum ki, o kadar duyarak... ne bileyim, o kadar kendini vererek ancak bir genç adam yazabilirdi o yazıları..." Ve bir nefes alıp devam etti: "Umarım bu şevkle silinip gitmez ve siz de ötekiler gibi kendini beğenmiş, zevksiz biri olup çıkmazmısınız sonunda..."

Benim çok genç biri olduğumu öğrenmesi, Dr. Simon'un, bende yüksek yetenekli bir gazeteci keşfettiği yolundaki kanaatini bir hayli pekiştirmiş görünüyordu; ayrıca benim mümkün olur olmaz Orta Doğu'ya geri dönmem gerektiği konusunda da benimle hem-

fikirdi; bu ne kadar erken olursa, o kadar iyi olacaktı. Böyle bir tasarı için artık parasal bir engel de yoktu; çünkü Alman ekonomisi enflasyonu yenmiş ve nakit akışındaki denge belirgin bir rahatlığı da beraberinde getirmişti. Böylece *Frankfurter Zeitung* da, muhabirlerinin seyahatlerini finanse edebilecek durumdaydı artık. Bununla birlikte, tekrar dışarı gitmeden önce, gazete için önceden anlaşmaya bağlanmış kitabı hazırlamam gerekiyordu; bu arada, büyük bir gazetede çalışmanın ayrıntıları üzerinde toplu bir bilgi edinmek üzere editörlük bürosuna sık sık uğramam iyi olacaktı.

Dışarı gitmek için duyduğum sabırsızlığa rağmen Frankfurt'ta geçirdiğim o aylar son derece canlı, yararlı bir deneyim oldu benim için. *Frankfurter Zeitung*, sadece büyük bir gazete değil, aynı zamanda bir araştırma enstitüsüydü. Bürolar dolusu alt-editörleri, asistanları saymak bile zordu: kırk beş dolayında tam yetkili editörlük vardı. Editörlük işi son derece uzmanlaşmıştı; dünyanın her yöresi, politik ve ekonomik alanda önemli her mesele, kendi dalında ünlü bir uzmanın sorumluluğuna bırakılmıştı. Öyle ki, *Frankfurter Zeitung*'un ürettiği yazı ve haberler, olup biten olayların sadece geçici bir yansıması olarak kalmıyor, politika uzmanlarının ve tarihçilerin her zaman başvurabilecekleri bir arşiv olarak da değerlendiriliyordu. *Frankfurter Zeitung*'un başyazarının, politik yorumlarının, Berlin'de, Dışişleri'nde, tıpkı yabancı hükümetlerin sözlü açıklamaları gibi dosyalandığı herkesce bilinirdi. (Nitekim Bismarck'ın bir seferinde, zamanın Berlin Büro şefi için, "Dr. Stein; Berlin Büyükelçisidir." dediği söylenir). Benim yaşımdaki biri için böyle bir teşkilatın bir üyesi olmak şüphesiz son derece onurlandırıcı bir şeydi. Hele, benim Orta Doğu hakkındaki çekingen görüşlerimin editörlerin ciddi olarak dikkatini çektiğini, hatta günlük editörler toplantısında sık sık gündeme geldiğini görmek daha da göğüs kabartıcı oluyordu. Ve güncel Orta Doğu problemi üzerine bir başyazı teklif edildiği gün, zaferimin doruğuna ulaştığım gün oldu benim için.

Frankfurter Zeitung'daki işim, bilinçli ve sistemli düşünce alanında güçlü bir ivme kazandırdı bana. Doğu'daki izlenimlerimi,

yeniden bir parçası olduğum Batı dünyasıyla eskisinden daha büyük bir açıklıkla karşılaştırabiliyordum şimdi. Daha bundan birkaç ay önce, Arabların duygusal iç güvenleriyle sahip oldukları inanç arasındaki bağıntıyı keşfetmiştim; şimdi de Avrupa'nın içsel bütünlükten yoksunluğuyla ahlâk alanında içinde bulunduğu keşmekeşin, Batı medeniyetini biçimlendiren dinsel inançla temasını kaybetmesinin bir sonucu olabileceği düşüncesi belirmeye başladı zihnimde.

Allah inancını yitirdikten sonra, manevî alanda kendine yeni bir oryantasyon (yöneliş) arayan bir toplumla karşı karşıyaydım: Fakat görünüşe bakılırsa, çok az sayıda Avrupalı bunun farkındaydı. Çoğunluk, bilinçli ya da bilinçsiz olarak aşağı yukarı şöyle düşünüyor gibiydi: "Mademki aklımız, bilimsel deney ve gözlemlerimiz, ince hesaplarımız bize insan hayatının kaynağı ve ölümden sonraki akibeti konusunda belirli herhangi bir şey söylemiyor; o halde bütün enerjimizi maddî ve entelektüel gücümüzün geliştirilmesine harcamalı, bilimsel yöntemleri reddeden varsayımlar üzerine kurulu ahlâkî ve törel kaziyelerin yolumuzu tıkamasına meydan vermemeliyiz. Batı toplumu, böylece, Allah'ı açıkça inkâr etmiş olmuyordu; ama pratik olarak entelektüel dünyasında bir yer de bırakmıyordu ona.

Geçmiş yıllarda, atalarımın dininden umut kestiğim günlerde Hıristiyanlığa karşı düşünsel bir ilgi beslemeye başlamıştım. Allah'ın rahmet ve esirgeyici ilgisini, seçilmiş bir grup insana özgü kılmayan, bütün insanlığı O'nun babalık şefkati içinde değerlendiren Hristiyânî Tanrı kavramı, Eski Ahid'in kavmiyetçi Tanrı kavramından çok daha üstün gözüküyordu bana. Bununla birlikte Hıristiyan dünya görüşünde de, onun evrenselci yaklaşımıyla bağdaşmayan çarpık bir öğenin varlığı, gözümden kaçmamıştı; bu da, onun ruhla beden, inanç dünyasıyla pratik hayat arasında yaptığı ayrımdı.

Hayatın ve dünyevî etkinliklerin olumlanmasına elveren tüm olumlu niteliklerinden daha ilk çağlarında kopan Hıristiyanlık, his-

sediyordum ki, Batı medeniyeti için moral planda bir güç kaynağı olma şansını da uzun bir zamandan beri kaybetmişti. Bu dinin bağlıları, pratik hayata 'müdahale'nin dinin işi olmadığı düşüncesini giderek bir dogma olarak benimsemişlerdi: dinî inancı, yatıştırıcı, teselli edici bir 'an'ane' olarak görmekten hoşnuttular; bu anlayış da, şüphesiz kişisel töre -özellikle kadın ve erkek bireyler arasında seksüel töre- alanındaki belirsiz, kaypak bir tutumu beslemekten başka bir işe yaramıyordu. Bu genel ahlâkî belirsizlik, 'Tanrı'ya ait olan'la, Sezar'a ait olan' arasında ayrımcı bir anlayış güderek sosyal ve ekonomik alandaki sorumluluklardan uzak durmayı seçen ve böylece pratik hayatın, sosyo-politik düşüncenin, İsâ'nın öngördüğü çizgiden bütünüyle apayrı bir yol izlemesine yol açan bir Kilisenin köhnemiş tutumundan güç alıyordu. Bağlılarına dünya işlerinde de somut bir rehber olmayı başaramayan bu din, bana öyle geliyordu ki, İsâ'nın gerçek misyonuna da, genel olarak din olgusunun aslî işlevine de uzak kalmış; insana sadece nasıl 'duyacağını', nasıl inanacağını değil nasıl 'yaşayacağını' da göstermek dirâyetinden yoksun kalmıştı. Bizzat bağlı olduğu din tarafından, realitenin problemleriyle mahzâ dünyevî bir irade, eşyaya ilişik bir mantık ve doğayı fethe yönelmiş bir ihtiras yumağı olarak boğuşmak zorunda bırakıldığını hisseden, ya da dinî düşüncenin zaafı karşısında kendini böyle hissetme rahatlığı içinde bulan Batılı insan, Hıristiyanlığa duyduğu inancı aslında yüzyıllarca önce kaybetmişti. Bu inancın kaybedilmesi de, evrenin, organik bir bütün olarak, yaratıcı bir iradenin, yaratmasında üstün bir hikmet bulunan yüce bir iradenin eseri ve âyeti olduğu gerçeğine karşı sağırlaştırmıştı onu. İşte bu sağırlığı yüzünden Batılı insan, manevî ve ahlâkî bir boşluk içinde bocalayıp duruyordu şimdi.

Batı'nın Hıristiyanlık'tan giderek uzaklaşmasında, İsâ'nın öğretisini daha ilk yüzyılında ve bütünüyle çarpıtıp bulandıran Aziz Paul'ün, hayatı küçümseyip aşağılayan sahte öğretisine karşı gizli bir başkaldırma tavrı görüyordum. O halde Batı toplumu, nasıl hâlâ bir Hıristiyan toplum olduğunu söyleyebilirdi? Ve somut bir

inanç hareketi ortaya koymadan, içine gömüldüğü bu moral kargaşadan kendisini nasıl kurtarabilirdi?

Karışıklıklar, sarsıntılar içinde altüst olmuş bir dünya: bizim Batı dünyamız bu! Nereye varacağı bilinmeyen bir kana susamışlık, yıkım ve şiddet; gümbürdeyip giden yığınla toplumsal gelenek, amansız ideolojik kapışmalar, yeni türeyen hayat tarzları için birkaç nesli birden tükenişe sürükleyen acımasız savaş; bizim çağımızın hâkim çizgileri bunlar. Bir dünya savaşının dumanları, yıkıntıları içinde kopan sayısız küçük savaş; bilinen en korkunç ekonomik felâketlerin içinden yükselen sürüyle devrim ve karşı-devrim; ve bu tüyler ürpertici tablonun arka planında kendini açığa vuran katı gerçek; maddî teknolojik ilerleme idealine bel bağlamış, makinaların çelik kaslarıyla bukağılanmış Batı'nın, mânevî alandaki boşluğu fark edip rûhânî değerlere yönelmedikçe, içinde bulunduğu kaostan asla kurtulamıyacağı gerçeği... Benim daha gençlik çağlarımda aradığım 'İnsan sadece ekmekle yaşamaz' yolundaki sezgisel anlayışım, giderek kendine, şu yaygın 'ilerleme' düşünün aslında mutlak değerlere karşı beslenen eski inancın zayıf, cansız bir gölgesinden başka bir şey olmadığı şeklinde entelektüel bir açıklama bulmakta gecikmemişti. Bu ilerleme düşü, mutlak değerlere inanma gücünün, yürek zenginliğini kaybetmiş insanların; kendilerini, insanın bugünkü çıkmazından ancak tekâmülcü bir hamleyle sıyrılabileceği kuruntusuyla avutan insanların kafasından çıkmış sahte bir dinden başka bir şey değildi. Böyle aldatıcı bir dinden kaynaklanan yeni ekonomik sistemler, Batı toplumunun içinde bulunduğu sefalete ancak geçici çareler getirebilir, uyuşturucu ilaçlar sağlayabilirlerdi; bu sistemlerin yapabileceği en büyük tedavi, hastalığın sebebini değil, belirtilerini ortadan kaldırmak olabilirdi.

Frankfurter Zeitung'un editörlük ekibinde çalışırken, sık sık Berlin'e gitmek, eski arkadaşlarımla görüşmek fırsatını buldum. Sonradan karım olacak kadınla da işte bu gidişlerimden birinde tanışmıştım.

Romanisches Cafe'deki arkadaş topluluğu arasında Elsa'yla tanıştığım zaman daha ilk andan itibaren, sadece görünüşündeki incelik ve yalın güzellik değil; ciddi bakışlarla parıldayan koyu mavi gözleri, konuşunca ince bir mizah ve şefkatle kıvrılan zarif dudakları, ince, uzun, aydınlık bir yüzü vardı. Fakat daha çok insanlara ve olaylara yaklaşımındaki derin, sezgisel niteliklerle yüklü bir kendini verişin, samimi bir çoşkunun izini taşıması etkilemişti. Ressamdı. Yaptıkları pek öyle üstün yapıtlar olmayabilirdi; fakat daha çok insanlara ve olaylara yaklaşımındaki derin, sezgisel niteliklerle yüklü bir kendini verişin, samimi bir coşkunun izini taşıyordu. Benden on beş yaş kadar büyük olmasına rağmen -otuzlu yıllarının sonuna yaklaşıyordu- düzgün yüzü, ince, hareketli bedeni ona olduğundan daha genç bir görünüş veriyordu. Saf 'Nordik' tipin belki rastladığım en güzel örneğiydi; bu tipin açık ve keskin dış hatlarını taşıyor, fakat kabalık ve vurdumduymazlık gibi, çok kere bu tiple birlikte görülen niteliklerden tamamen uzak bulunuyordu. İngiliz *'yeomanry'*sinin* Kuzey Almanya'daki muâdilleri olarak nitelendirilebilecek o köklü Holstein ailelerinin birinden geliyordu; fakat davranışlarındaki rahatlık, görenekleri aşan serbest tavırlılık, ve yeomanlardaki sıkı düzenliliği, onun kişiliğinde, Nordik tipte rastlanmayan türden bir sıcaklığa, bir coşkunluğa dönüşmüştü. Duldu ve kendisini bütün varlığıyla adadığı altı yaşındaki bir oğlu vardı.

Etkilenme, daha başından beri karşılıklı olmuşa benziyordu; çünkü o ilk karşılaşmadan sonra artık sık sık görüşmeye başladık. Arab dünyasıyla ilgili izlenimlerimi, onlarla dopdolu olduğum için, şüphesiz, Elsa'ya da aktardım. Öteki arkadaşlarımın tersine Elsa, bu izlenimlerin bende uyandırdığı, güçlü ama henüz ham duygu ve düşüncelere karşı olağanüstü bir kavrayış ve sempati gösterdi; öyle ki, Orta Doğu'da yaptığım gezilere ilişkin kitabıma bir çeşit önsöz yazarken, yazıda düpedüz ona hitâb ediyormuşum gibi hissettim kendimi:

---

* İngiltere'de toprak ağalarına, küçük toprak sahiplerine verilen genel ad.

Bir Avrupalı, daha önce görmediği bir Avrupa ülkesinde seyahat ettiği zaman, belki biraz genişlemiş olsa da yine kendi çevresinde, aşina olduğu görüntüler arasında dolaştığını hisseder ve gördüğü şeylerle alıştığı şeyler arasındaki farkı, karşılaştığı değişiklikleri kolayca fark edebilir. Çünkü, ister Alman olalım, ister İngiliz; ister Fransa'da dolaşalım, ister Macaristan'da, Avrupalılık ruhu bizi birleştirmekte, önümüze aşina olduğumuz belli nirengi noktaları koymaktadır. Ortak çizgilerle belirlenmiş böyle bir yörünge içinde yaşadığımız için, birbirimizi kolayca anlayabiliyor ve bu ortak çizgiler sayesinde, adeta aynı dili konuşuyormuşçasına birbirimizle anlaşabiliyoruz. Bu olguya 'kültür birliği' diyoruz. Böyle bir birliğin varlığı, şüphesiz bizim için bir nimettir, bir kolaylıktır; fakat alışkanlıklardan, aşinalıklardan doğan her kolaylık gibi bu kolaylık da bazen bir dezavantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bu ortak çizgiler, bu üniversal hava içinde kendimizi bazen, pamuk yığınları içindeymişçesine sarılıp sarmalanmış bir çeşit basiret tembelliği içinde uyuşmuş buluyor; bu ortak rahatlık verici havanın bize, ilk çağlarımızın, kavranılmaz gerçeklerin peşine düşülen o yaratıcı çağların bıçak sırtı uçurumlarda gezinen adımlarını unutturduğunu hissediyoruz. O ilk arayış çağlarında sözü geçen gerçekler 'ulaşılmaz imkanlar' olarak nitelendiriliyordu belki ve onların peşine düşen insanlar -ister kaşif olsun, ister maceracı ya da sanatkâr- aslında daima sadece kendi varoluş problemlerinin en gizli kaynağını, en derin titreşimlerini arıyorlardı. Biz, sonradan gelenler de kendi varoluşumuzun, hayatımızın anlamını arıyoruz belki, ama o bize kendiliğinden teslim olmadan ele geçirmek isiyoruz onu. Ve böyle bir çabanın altında yatan günahtan kaygılanıyoruz gizli gizli. Birçok Avrupalı bugün aynı şeyi hissetmeye başlamıştır: Tehlikeli olandan kaçmanın korkunç tehlikesini.

Bu kitapta ben, bir Avrupalının gözünde, taşıdığı 'farklılıklar' pek öyle kolayca aşılamayacak bir bölgede yapılmış bir geziden edinilen izlenimleri aktarıyorum. Evet, farklılık bir bakıma tehlike demektir; ve şimdi, içinde alışılmadık, şaşırtıcı pek az şeyin bulunduğu, son derece bildik bir çevrenin güven dolu havasını terk edip 'başka' dünyanın bütünüyle yabancı atmosferine giriyoruz.

Kendimizi aldatmayalım; bu 'başka' dünyada çıkan renkli görüntüler içinden birini ya da birkaçını tanıyabiliriz belki; fakat hiçbir zaman, bir

Batı ülkesinde olduğu gibi, tablonun bütününü bilinç düzeyinde topyekûn kavrayamayız. Bu 'başka' dünyanın insanlarını bizden ayıran şey, bir mekân farklılığından, aradaki coğrafî uzaklıktan çok daha fazla bir şeydir. Onlarla nasıl iletişim kurulur? Onların dilleriyle konuşmak yeter mi? Onların hayatına, duygu ve düşünce tarzlarına nüfûz etmek için insanın bütünüyle onların hayatına karışması, onlarla birlikte yaşamaya başlaması düşünülebilir mi? Bu mümkün müdür?

Ve her şeyden önce böyle bir şey arzu edilmeye değer mi? Diyelim ki, evet; ama o zaman da bizim o tanıdık bildik düşünce tarzımızı, ne idüğü belirsiz yöntemlerle değiştirmiş ve böylece de kötü bir pazarlık yapmış olmaz mıyız...?

Fakat gerçekten bu dünyanın tamamen dışında mıyız? Bana pek öyle gelmiyor. Bizim kendimizi başka dünyaların büsbütün dışında görmemiz, daha çok Batı düşünce tarzına özgü bir görme bozukluğunun ürünü: bize yabancı olanın yaratıcı değerini küçültmeye alışkınız; onu kendi kültürümüze, kendi entelektüel dizgelerimize mal etmek için kendi kavramlarımızın tezgâhına yatırır, keser biçer, tanınmayacak hale sokarız. Bana öyle geliyor ki, bu bunalım çağında artık bu tür fetihçi girişimlere, şövalyece işgüzarlıklara yer yoktur; artık birçoklarımız, kültürel uzaklıkların entelektüel zorbalıktan başka yollarla aşılabileceğini, aşılması gerektiğini bunun da kendi kavramsal modellerimizden, kendi duygusal saplantılarımızdan feragat etmekle olabileceğini anlamaya başlamıştır.

Çünkü bu yabancı dünya, kendi evinizde tanıdığımız her şeyden temelden farklı bir yapı gösterir; görüntü ve ses olarak apayrı bir izlenim içine sokar sizi; eğer kendinizi yeteri kadar duyarlı olmaya hazırlamışsanız, umulmadık bir an, çok çok önceleri aşina olduğunuz an, nicedir unuttuğunuz bir şeylerin hatırasıyla yoklar sizi: kendi hayatınızın kavranmaz gerçekleridir bunlar. Ve bu hatıralar soluğu, sizin kendi dünyanızla ötekinin, yabancı olanın arasındaki uçurumu aşıp da size ulaştığı zaman bütün bu dolaşıp durmaların, bütün arayışların anlamının işte burada-sadece burada, yani çevrenizdeki dünyanın yabancılığını fark etmiş ve böylece kendi kişisel, unutulmuş gerçeğinize yeniden uyanmış olmanızda- gizli olup olmadığını sorarsanız kendinize...

Elsa, benim karanlıkta el yordamıyla yürüyen biri gibi, bu tökezleyen sözcüklerle yarım yamalak aktarmaya çalıştığım şeyi sezgisel olarak anlıyordu; bunun için kuvvetle inanıyordum ki, benim neyin peşinde olduğumu da ancak o, sadece o anlayabilir ve arayışıma da ancak o yardımcı olabilirdi...

2

Bir gün daha geçip gitti yolda. İçimdeki dünya sessiz, çevremdeki gece de öyle. Rüzgâr hafifçe yalıyor kum tepeciklerini ve yamaçlardaki kumu dalgalandırıyordu. Kamp ateşinin ince alevleri arasında kapkacakla uğraşan Zeyd'in karartısını seçebiliyorum; eyer heybelerimiz akşam kamp yaparken bıraktığımız yerde duruyor; yüksek ağaç başlıklı eyerlerimiz de öyle. Biraz ötede, uzun bir yürüyüşten sonra yorgun, boyunlarını kuma uzatıp çömelerek şimdiden geceye karışıp gitmiş iki deve; ve daha da ötede, yıldızlı göğün altında şöyle belli belirsiz seçilen, ama yine de size kendi kalp atışlarınız kadar yakın boş ıssız çöl.

Dünyanın her yerinde pek çok güzel manzaralar vardır; fakat, sanıyorum hiçbiri insan ruhunu bu kadar derinden etkileyemez. Hoyratlığı ve ıssızlığıyla çöl, bizi, hayatı kuruntular, aldanmalarla algılamak eğiliminden kurtarır; o kuruntu ve aldatmacalar ki, daha cömert bir tabiat, insan zihnini onlarla tuzağa düşürür ve insanın kendi hayallerini çevresindeki dünyaya yansıtmasına sebep olur. Çöl, çıplak ve açıktır; hiçbir uzlaşma tanımaz; kuruntuları için birer kılıf olarak kullanabileceği tatlı fantazilerin hepsini silip süpürür insan kalbinden; ve onu, gürünmeyen, biçimlere sığmayan bir Mutlak'a kendini teslim edebilecek ölçüde artırıp, özgürleştirir. O Mutlak ki uzak olan her şeyden daha uzak, yakın olan her şeyden de daha yakındır insana.

İnsanoğlunun düşünmeye başladığı çağlardan beri çöl, Tek Tanrı inancının beşiği olmuştur. Gerçek şu ki, daha ılımlı ortamlarda,

daha elverişli iklimlerde de insanların zaman zaman Allah'ın varlığına ve birliğine ilişkin sezgisel yaklaşımları olmuştur; sözgelimi Eski Yunan'da, Olimpos tanrılarının üstünde bilinmeyen bir Gücü temsil eden *Moira* kavramı böyle bir yaklaşımın ürünüdür belki de. Ama bütün bu tür kavramlarda, yine de, belli bir Tek Tanrı düşüncesinden çok bir sezgi, belirsiz bir eğilim niteliği buluyoruz hep -tâ ki, bu konudaki kesin bilgi, göz kamaştırıcı bir açıklık ve parlaklıkla çöllerin derinliklerinden fışkırıp çöl adamına ulaşıncaya kadar. Medyen çölünde bir dikenli çalının ardından çınlayıp ulaştı Mûsâ'ya Allah'ın sesi; Filistin çölünün ıssızlığı içinde aldı İsa, 'Allah'ın Melekûtu'nun mesajını; Mekke yakınlarında, çöl tepelerinin birindeki Hira mağarasında geldi ilk çağrı Hz. Muhammed'e (s.a.v.).

Çöl güneşinin altında kavrulan çıplak bir vadide, kayalık tepelerin arasındaki o daracık, kupkuru mağarada geldi çağrı -bütün bu hayatı, ruh ve ten, her ikisini birden kucaklayan sonsuz bir Evet: dağınık kabilelere biçim veren, yön gösteren ve böylece bir alev, bir muştu gibi birkaç onyıl içinde batıda Atlas Okyanusu'na, doğuda Çin Seddi'ne kadar dalga dalga yayılan bir çağrı... On dört yüzyıl boyunca bütün politik çözümlemeleri, yarattığı bütün büyük medeniyetleri aşıp geride bırakan ve büyük bir manevî güç olarak bugüne ulaşan çağrı...

Uyuyorum ve sonra tekrar uyanıyorum. Geri giden günleri düşünüyorum, geçip giden ama içimde hâlâ yankılanan günleri. Tekrar uyuyor ve rüya görüyorum; sonra uyanıyor ve kalkıp oturuyorum. Hatıralar ve düşler tatlı tatlı birlikte akıp duruyorlar yarı uyanık zihnimde.

Vakit sabaha yaklaşıyor. Ateş tamamen sönmüş. Yorganına sarınmış uyuyor Zeyd; develerimiz orada öyle iki toprak yığını gibi, kıpırtısız yatıyorlar. Yıldızlar hâlâ görünürlerde ve insan daha uyuyabileceğini düşünüyor: ama doğuda ufuk hafif hafif alacalanıyor, soluk bir ışık ipliği, daha koyu bir çizginin üzerinde uzanıp gidiyor: Bu iki çizgi sabah namazının habercileri.

Orada, yukarıda sabah yıldızını görüyorum. Ez-Zühre diyor Arablar bu yıldıza. Bu ismin nereden çıktığını sorarsanız, size onun bir zamanlar kadın olduğunu söyleyeceklerdir...

Derler ki, bir vakitler, Hârût ve Mârût diye iki melek vardı; bunlar, meleklere yakışır biçimde alçak gönüllü olmayı unutup, erişilmez güzellikleriyle kurumlanmaya başladılar: "Biz nurdan yaratılmışız: ana rahminin karanlığından çıkan şu sefil insanoğlu gibi günaha ve tutkuya bulaşmamışız." Böyle diyerek, saflıklarının, günahsızlıklarının kendi güçlerinden ileri gelmediğini unuttular; evet, temiz ve günahsızdılar; ama bu, onların arzu nedir bilmemelerinden ve ona karşı koymakla hiçbir zaman yükümlü tutulmamalarından ötürüydü sadece. Onların bu küstahlığı Rabb'in hoşuna gitmedi; ve onlara şöyle dedi: "Yeryüzüne inin ve kendinizi orada deneyin!" Böylece mağrur melekler yeryüzüne indiler; ve orada insan kılığında, insanların arasında dolaşmaya başladılar. Ve yeryüzüne indikleri daha o ilk gece, görülmemiş güzelliğinden ötürü insanların 'ez-Zühre' (nur gibi parlak) dedikleri bir kadına rastladılar. İki melek, bu kadına insanoğlunun gözleri ve onun duygularıyla bakınca, zihinleri karıştı, ve tıpkı insanoğlu gibi, içlerinde kadına sahip olmak arzusu ayaklandı. Ve her ikisi de kadına, "Benim olmaz mısın?" diye çağrıştılar. Kadınsa dönüp onlara şöyle dedi: "Ait olduğum biri var; bana sahip olmak istiyorsanız, onu ortadan kaldırmanız gerekir." Ve iki melek o adamı bulup, çekinmeden katlettiler. Ve ellerinde daha işledikleri cinayetin kanı kurumadan oracıkta azgın arzularını doyurup kalktılar. Fakat arzularını susturur susturmaz da, iki yeryüzü meleği, yeryüzünde geçirdikleri daha bu ilk gecede işledikleri çifte günahın, -cinayet ve zinanın- farkına varıp önceki kurumlanmalarının ne kadar anlamsız ve boş olduğunu gördüler... Ve Rab, onlara dedi: "Cezanızı bu dünyada mı çekmek istersiniz, ahirette mi?" Acı bir pişmanlık içinde melekler, bu dünyada çekmek istediklerini söylediler Ve Rab, onların zincirlerle gökle yer arasında asılmalarını ve Hüküm Günü'ne kadar öyle ve asılı kalmalarını buyurdu. Bu, alçakgönüllüğünü kaybeden her erdemin yok olup gideceğini bilsinler diye insanlara da, meleklere de

bir ders olacaktı. Fakat hiçbir insan gözü melekleri göremeyeceği için, Allah, ez-Zühre'yi göklerde parıldayan bir yıldız haline getirdi ki, insanlar onu görsünler de Hârût'la Mârût'un başına gelenlerden ders alsınlar.

Bu efsânenin ana hatları İslâm'dan çok öncelere gidiyor aslında; eski Semitik kavimlerin, tanrıçaları İştar ve sonraları da Grek tanrıçası Afrodit çevresinde oluşturdukları sayısız mitten biri gibi görünüyor; adı geçen her iki tanrıça da zaten aynı gezegenle, Venüs'le simgelenmektedir. Fakat, işittiğimiz şekliyle Hârût ve Mârût hikâyesi, Müslüman imgelemin tipik bir örneği durumundadır; mutlak saflığın ya da günahsızlığın, sadece arzu ve istek yoksunluğuna dayandığı sürece, ahlâkî hiçbir anlamı olamıyacağı fikrinin yankılandığını görmekteyiz hikâyede; ahlâkın bütün dayanağı da iyiyle kötü, doğruyla yanlış arasında durmadan tekrar tekrar seçim yapmak zarûreti değil midir?

Zavallı Hârût'la Mârût bilmiyorlardı bunu. Melek olmaları nedeniyle hiçbir zaman herhangi bir ayartı karşısında kalmadıkları için kendilerini günahsız ve dolayısıyla insanoğlundan üstün zannetmişlerdi. Oysa bedensel dürtülerin 'meşrûluğunun' inkârı insan edimlerinin tüm ahlâkî yükünün, ahlâkî değerinin inkârı demekti. Çünkü sadece dürtülerin, isteklerin ve tezatların varlığıdır, insanı, bütün öteki yaratıklar içinde yalnız insanı; ahlâkî bir varlık, ruhsal değerlerle yüklü bir varlık haline koyan.

İşte bu anlayıştan çıkarak İslâm, bütün öteki büyük dinler arasında yalnız o, insan ruhunu, kendi başına buyruk bağımsız bir fenomen olarak değil, insan 'şahsiyeti'nin sadece bir yanı, bir yüzü olarak görmektedir. Bunun bir sonucu olarak Müslüman, insanın manevî alandaki gelişmesine, insan tabiatının bütün öteki alanlardaki gelişmesinin ayrılmaz bir parçası olarak bakar. Fiziksel dürtüler de insan tabiatının bir parçasıdır; bir 'ilk günah'ın eseri değil, fakat Allah vergisi, pozitif güçlerin, meşru ve sağduyuyla kullanabilecek insani yetilerin bir sonucudur. O halde insanın problemi, tensel arzularını nasıl bastıracağı değil, daha çok onları, hayatın

dopdolu ve doğru bir yolda seyretmesini sağlayacak biçimde ruhun istek ve ihtiyaçlarına göre nasıl yönlendireceği endişesinde yatmaktadır.

Hayatı olumlayan bu birlikçi görüş, temelini, insan fıtratının özünde iyi olduğunu söyleyen İslâmî ilkede bulmaktadır. İnsanın günahlı olarak doğduğunu iddia eden Hıristiyanî görüşün ya da insanın doğuştan sefil ve kirli olduğunu ve nihai kemâle varmak için uzun bir tenâsuh zinciri boyunca düşe kalka ilerlemesi gerektiğini söyleyen Hindu öğretisinin tersine, Kur'ân: "*Şüphesiz, biz insanı en güzel bir biçimde yarattık*," diyerek, bu temiz ve üstün yaratılışın ancak sonraki yanlış edimlerle bozulabileceğini belirtiyor: "*-ve sonra onu aşağıların aşağısına indirdik ancak Allah'a inanan ve salih ameller işleyenler müstesna.*"

3

Hâ'il'in hurma bahçeleri uzanıyor önümüzde.

Yıkık bir gözetleme kulesinin önünde mola veriyoruz. Şehre girmeden önce kendimize şöyle bir çeki düzen vereceğiz. Çünkü kişisel planda estetik endişelere kayıtsız kalmayan Arab geleneği, bir şehre giren yolcudan, tıpkı devesine atlayıp da yola çıktığı günkü kadar çekici, terütaze ve temiz olmasını ister. Ve biz de işte bu geleneğe uyarak su tulumlarımızda kalan suyla yüzümüzü yıkıyor, uzayan sakallarımızı kırpıp düzeltiyor, eyer heybelerinden bembeyaz entarilerimizi çıkarıyoruz. Haftalarca süren yolculuk sırasında çöl tozuyla ağırlaşan *abâye*lerimizi silkip fırçalıyor, eyer heybelerinin rengârenk püsküllerini düzeltiyor ve develeri en şık takımlarla donatıyoruz. Şimdi artık Hâ'il'de boy göstermeye hazırız.

Hâ'il, söz gelimi Bağdat ya da Medîne'den daha Arabsı bir şehir. Arab olmayan hiçbir unsura rastlayamazsınız. Yeni sağılmış bir

kova süt gibi saf ve katıksız. Çarşısında yabancı kıyafetlere yer yoktur; yalnız o geniş Arab *abâye*leri, *kûfiyye*ler ve *igal*ler... Sokakları, Orta Doğu'da diğer herhangi bir şehrin sokaklarından her zaman daha temizdir; hatta Doğu için alışılmadık sayılan temizliğiyle ün salmış Necid yöresinin başka herhangi bir şehrinden daha temiz. (Bu yöredeki genel düzen ve temizlik, yöre halkının her zaman özgür ve serbest ruhlu olması ve böylece kendinde doğulu öteki halklardan daha büyük bir özsaygı yaşatıyor olmasıyla açıklanabilir herhalde.) Kalıplanmış kerpiç elemanlarla yatay tabakalar halinde inşa edilen evler, sürekli bir bakımın izlerini taşıyor. Bu genel bakımlılığın, tertip ve düzenin bir tek istisnası var: İbn Suûd'la İbn Reşîd Hânedânı arasında çıkan ve 1921 yılında şehrin İbn Suûd tarafından ele geçirilmesiyle sonuçlanan savaşta yıkılıp viraneye dönen şehir surları.

Tas tencere çeviren bakırcıların çekiç vuruşları, marangozların testere sesleri, kunduracıların sandal ökçelerine inip kalkan tak-tukları... Yakıt varilleriyle, tereyağı tulumlarıyla yüklü develer burunlarıyla havayı koklaya koklaya kalabalıkta yol açıyorlar kendilerine; ve daha başka yükler altında başka develer ve bedevîlerin satmak için çekip getirdikleri develer ve kükreyişleriyle çarşıyı sarsan ve küçük bir denizin küçük dalgaları gibi ine çıka gezinen develer... Usta ellerin, bilen ellerin, ince parmakların dokunup değer biçtiği cicili bicili eyer heybeleri, el-Hasa işi eyer heybeleri. Pazarda bir aşağı bir yukarı dolaşıp duran, tiz, kalın ve boğuk, kulağın dikkat kesileceği her perdede bağırıp çağıran ve akla hayâle gelebilecek her türlü şeyi satışa arz eden mezatçılar, tellallar, bir Arab çarşısının değişmeyen figürleri... Şurda burda, ağaç tüneklerinde zıplayıp, duran, ince deri sicimlerle bağlı av kuşları, şahinler, sungurlar, doğanlar. Parlak, uzun ayaklarını uzatıp, güneşin altında tembel tembel yatan bal rengi saluki tazıları. Eskimiş *abâye*ler içinde ince, sırım gibi bedevîler; Emîr'in iyi giyimli hizmetçileri, muhafızları -hepsi de taşralı, güneyin çöllerinden- ve Bağdatlı, Basralı, Kuveytli tacirler ve Hâ'il'in yerli tüccarları, Hâ'il'in yerli insanları. Hâ'il'in yerlileri -yani erkekleri; çünkü yüzleri de dahil, her taraflarını örten siyah *abâye*leri içinde

Hâ'il'in kadınlarını görmeniz mümkün değil -dünyanın en güzel, en yakışıklı soylarından birini oluşturuyorlar. Kendileri için İslâm öncesi bir Arab şairinin, "Yukarı illerde çelikten ve gururdan yontulmuş adamlar, iffetli kadınlar yaşıyor," dediği Şammar kabilesinin bu kolu, Arab kavminin şimdiye kadar edinegeldiği tüm görünüş ve davranış güzelliğini kendi üzerinde toplamış görünüyor.

İki gün kalmayı düşündüğümüz Emîr'in malikânesinin önüne vardığımız zaman, konak sahibimizi, kale kapısının dışındaki açık alanda kazâ postuna oturmuş halka adalet eyler buluyoruz. Emîr İbn Musaad, İbn Suûd hanedanının Ciluvî koluna mensup, ayrıca Kral'ın kayınbiraderi. Kral'ın en güçlü valilerinden biri; sadece Cebel Şammar eyaletinin değil, Suriye ve Irak sınırına varan, hemen hemen Fransa genişliğindeki Kuzey Necid'i de hükmü altında tuttuğu için kendisine 'Kuzey Emîri' deniyor.

Emir (ki kendisi arkadaşımdır) ve bozkırların bedevî şeyhlerinden birkaçı, malikanenin dış duvarları boyunca kurulmuş uzun, dar bir sedirin üzerinde oturuyorlar. Onların ayaklarının ucunda, uzun bir sıra halinde İbn Musaad'ın *racâcil*'i (muhafızları) bağdaş kurmuş oturuyorlar. Koruma işinden çok prestij sağlamak için bütün gün Emir'in çevresinden ayrılmayan bu siyahlı adamların kucaklarında tüfekler ve gümüş kabzalı palalar var. Onların da yanında, eldivenli ellerinde tünemiş av kuşlarıyla şahinciler, doğancılar, sıradan uşaklar, bedevîler, at bakıcısı oğlanlara varıncaya kadar irili ufaklı bir yığın figürün katıldığı bir hizmetliler grubu- farklı görevlerde, farklı durumlarda olmalarına rağmen hepsinin tavırlarında bir eşitlik havası okunuyor: İnsanların Allah'tan başka kimseye 'efendim' diye hitab etmediği bir ülkede başka nasıl olabilir ki zaten? Bütün bu hizmetliler ve görevliler kalabalığının karşısında, şikâyet ve ihtilâflarını, hükme bağlaması için Emir'e getiren, ve orada yarım daire halinde çömelmiş oturan bedevîler ve şehirliler kalabalığı...

Develerimizi bu çemberin dışında yıkıp, onları, bize doğru koşup gelen iki üç görevlinin ilgisine bırakarak, Emîr'e doğru ilerli-

yoruz. Emîr kalkıyor; ve onunla beraber divanda yanında oturanlar, önünde yerde oturanlar hep kalkıyorlar. Emîr kollarını uzatıyor bize.

"*Ehlen ve sehlen*! -Hoş geldiniz, safalar getirdiniz!"

Arab geleneğine uyarak Emîr'i burnunun ucundan ve alnından öpüyorum; ve o da benim her iki yanağımı öperek, beni çekip divanda yanına oturtuyor. Zeyd'se kendine *racâcil* arasında, bir yer buluyor.

İbn Musaad, beni öteki konuklara takdim ediyor; konuklardan bir kısmını ilk kez görüyorum, ama bazı yüzlere aşinayım. Bunların arasında Sincara Şammar kabilesinin saygın şeyhi, kendisine hep 'amca' diye hitab ettiğim o sevimli yaşlı savaşçı Gadban İbn Rimal de var. Pejmurde görünüşüne bakıp da kimse onun, Kuzey'in en güçlü reislerinden biri olduğunu kestiremez. Genç karısı, altın, inci, mücevherât, öylesine çok takıp takıştırmış ki, söylediklerine göre, on altı sütunlu kocaman çadırından çıkmak istediği zaman kendini taşıması için iki halayığın hemen yardıma koşması gerekirmiş. Gadban İbn Rimal, göz kırparak beni kucaklarken kulağıma fısıldıyor:

"Yeni bir karı yok mu daha?" Bu soruya sadece gülümseyerek, omuz silkerek cevap verebiliyorum. Emir İbn Musaad, bu nükteye kulak misafiri olmuş olacak ki, yüksek sesle gülüyor:

"Yorgun bir yolcuya gereken kahvedir, karıları değil" ve "Kahve!" diye çağırıyor.

"Kahve!" diye tekrarlıyor, Emir'in yanındaki hizmetçi; sonra sıranın öte ucundaki hizmetçi bu çağrıyı devralıyor:

"Kahve!": Ve bu törensel çağrı, malikânenin kapısına, oradan da içeri, "Kahve!... kahve!... kahve!..." diye tâ kahvecibaşına ulaşıncaya kadar dalga dalga yankılanıyor. Dakika geçmiyor ki, bir elinde geleneksel pirinç kahve cezvesi, ötekinde üst üste sayısız fincan, bir hizmetçi koşup geliyor ve önce Emîr'e sonra bana ve daha sonra da sırayla öteki konuklara kahve ikrâm ediyor. Fincan bir iki kez dolup boşalıyor; ne zaman ki bir konuk yeter diyor, o zaman bir kez daha doluyor; ve sonra bir başka konuğa geçiliyor.

Emîr'in, benim Irak sınırına yaptığım seyahatin sonuçlarını merak ettiği ortada; ama bu merakını, şimdilik yalnızca yolculuk sırasında başıma gelenler hakkındaki kısa sorularla açıklıyor; konuyla doğrudan ilgili ayrıntılı soruşturmasını yalnız olacağımız zamana bırakıyor. Sonra benim gelişimle kesintiye uğrayan kazâi celseye dönüyor.

Böyle bir sivil mahkeme, Batı için anlaşılır olmanın çok ötesindedir. Emîr, bir yönetici ve yargıç olarak, şüphesiz tam bir saygınlığa sahip, ama bedevîlerin tavırlarında ona karşı gösterilen kölece bir uysallığın hiçbir izine rastlanmıyor. Davacı da, davalı da, onurlu bir biçimde, kendi insanî değerlerinin, yargının kısıtlama altına sokamayacağı haklarının farkındalar; davranışlarında çekingenlik yok zaman zaman seslerini yükseltiyor ve iddiacı bir tavırla konşuyorlar; ona, Kral için bile geçerli olan bedevî geleneğine uyarak, lakabı ya da ünvanıyla değil, ilk ismiyle hitab ediyorlar. İbn Musaad'ın tavırlarındaysa gururun büyüklenmenin izi yok. Bu orta boylu, hafifçe tıknaz adamın, kısa siyahlı sakallı, biçimli yüzünden, Arabistan'da çok rastlanan bir mizacın çizgileri okunuyor; saygınlıkla, nüfuz ve iktidarla el ele giden yapmacıksız bir kendine hakimiyet ve vakar. Ciddi ve veciz konuşuyor. Basit meseleleri âmirâne sözlerle çabucak karara bağlıyor; çözümü uzman hukukçuların görüşünü gerektiren daha karmaşık davaları eyalet 'kadı' sına bırakıyor.

Böylesine büyük bir bedevî eyaletinde en üst otoriteyi temsil etmek kolay değil. Herhangi bir bedevî davasının heyecan verici karmaşıklığını doğru bir çözüme ulaştırabilmek için çoğu zaman çeşitli kabileler, ailelerarası ilişkiler, lider şahsiyetler, kabilelere ait otlak ve araziler, bölgenin ve kabilelerin tarihi ve özel durumlar, farklı mizaçlar hakkında doğru ve ayrıntılı bilgilere sahip olmak gerekir. Zekâ inceliği yanında sezgisel ve duygusal incelik de önemlidir; herhangi bir hataya düşmemek için bu iki melekenin, kıl payı şaşmadan birlikte iş görmesi gerekir; çünkü bedevîler kendileri lehine verilmiş bir kararı unutmadıkları gibi, aleyhlerine verilmiş haksız bir yargıyı da asla unutmazlar. Öte yandan hakça ve-

rilmiş bir yargı, bundan zarar gören tarafça da, her zaman anlayışla karşılanır. İbn Musaad bütün bu incelikleri, İbn Suûd'un öteki bütün emîrlerinden daha iyi değerlendiriyor olmalı. Öylesine zihni açık ve sakin, öylesine iç çatışmalardan uzak ki, mantığının takılıp kaldığı noktada sezgisel yetileri, doğru bir karar için hemen her zaman imdada yetişiyor. Hayatın içinde yüzüyor sanki; sulara bırakıyor kendini ve dalgalar onu taşıyıp, güvenli bir sahile bırakıyorlar.

İki pejmürde bedevî, aralarındaki ihtilafı ona açıklıyorlar şimdi, telaşlı, asabi tavırlarla. Bedevîler, genellikle, kendileriyle uğraşılması zor insanlardır; önceden kestirilemeyen bir şeyler vardır onlarda her zaman; gökle yer bir araya gelse, yatıştırılmayan, hiçbir uzlaşmaya yanaşmayan duygusal bir coşkunluk. Fakat şimdi İbn Musaad'ın, onların heyecanlarını nasıl paylaştığını ve sakin, ılımlı sözlerle onları nasıl yatıştırdığını görüyorum. İnsan, onun, taraflardan biri kendi iddialarını sayıp dökerken ötekine susmasını emredeceğini düşünür; fakat, hayır o, bunu yapmak yerine, her iki tarafın da, birbirine bağıra çağıra konuşmasına izin veriyor; ve sadece arada sırada bir iki söz, kritik noktada bir iki küçük soru, o kadar; sonra oturum yine hararetli iddiaların akışına gömülüyor hemen; geri planda duruyor, konuşmaları kendi seyrine terk etmiş görünüyor; ve sonra, tam da işte o sözün söyleneceği noktada, evet, en uygun sözü sokuşturuyor araya. Büyüleyici bir manzara bu; yargıcın, bu iki öfkeli adamın birbirini tutmayan açıklamalarıyla tezatlar içinde şekillenen realiteyi sessiz ve hakim adımlarla izlemesinde gerçekten ince bir sanatın icrasını görüyor insan. Bu, adlî prosedür içinde belli bir gerçeğin araştırılmasından çok, gizli, nesnel bir realitenin oturumun akışı içinde yavaş yavaş kendiliğinden ortaya çıkması gibi bir şey. Hedefe adım adım yaklaşıyor Emir ve realitenin duyarlı ipini yavaş yavaş sabırla, davacı ve davalıya nerdeyse hissettirmeden çekiyor ve ucundaki gerçeği bulup çıkarıyor ortaya. O zaman taraflar ansızın durup şaşkınlıkla birbirinin yüzüne bakıyor ve anlıyorlar; dava çözümlenmiştir ve hüküm ortadadır; hem öylesine ortada ki, artık fazladan bir açıklamaya bile

ihtiyaç yoktur... Bunun üzerine iki taraf da çekine çekine ayağa kalkıyor, *abâye*lerini düzeltiyor ve bu iki eski hasımdan her biri ötekini kolundan tutup apaçık bir dostlukla kuvvetle kendine çekiyor: "Gel!" Şaşkınlıktan daha tam olarak kurtulmamışlar henüz, ama yine de içleri rahat artık; Emir'in sağlığına dua ederek uzaklaşıyorlar.

Hârika bir sahne bu, gerçek bir sanat gösterisi. Avrupa mahkemelerinde, Avrupa parlementolarında hâlâ çocukluk dönemini yaşayan bir tutarlılığın, hukukî dizgeyle adâlet düşüncesi arasındaki tutarlılığın, canlı işbirliğinin görülmemiş bir örneği bu; işte burada, Emîr'in mâlikânesinin önündeki bu tozlu meydanda, bütün mükemmelliğiyle gözler önünde...

İbn Musaad, biraz üşengeç, sırtını toprak duvara yaslayarak başka bir davaya geçiyor. Derin göz oyukları, sıcak ama içe işleyen bakışları, sert ve anlamlı hatlarıyla gerçek bir lider çehresi var onda: büyük bir yetkinlikle ırkının en üstün vasfını, gücünü yüreğin sıcaklığından alan sağduyuyu, bakışlarında yansıtan gerçek bir lider çehresi...

Orada olanların bazıları da aynı hayranlıkla bakıyorlar ona. Yanında yerde oturan, Harb kabilesinden, Emîr'in silahlı adamlarından biri, başını bana çevirerek gülümsüyor:

"Şair Mütenebbî'nin övdüğü sultana, benzemiyor mu?"

Parlak kılıcı kınındayken de gördüm onu,
Kılıcından kan damladığı zaman da,
Her ikisinde de iyilerin iyisi soyluların soylusuydu
Ama soyluluğunun en parlak işareti başındaki taç değil
Tacın altında parlayan akıldı, akıl.

Okuma yazması olmayan bir bedevînin ağzından, onuncu yüzyılda yaşamış büyük bir Arab şairinin mısralarının dökülmesi

beni o kadar şaşırtmıyor, hayır; ama Bavyeralı bir köylünün ağzından Goethe'nin, ya da bir İngiliz dok işçisinin ağzından William Blake ya da Shelley'in mısralarını işitmek şaşırtırdı doğrusu. Çünkü, Batı'da yüzeysel eğitimin oldukça geniş bir tabana ulaşmış olmasına rağmen, Batı kültürünün en gözde ürünleri bile sıradan halk tarafından pek öyle paylaşılmaz. Oysa Doğu'da, Müslüman toplumunun kültürel mirası, çoğunluğunu eğitimsiz, hatta ümmi insanların oluşturduğu geniş halk kitlelerininin günlük hayatında, bir bilinç motifi olarak her zaman yansımaktadır. Tıpkı şimdi burada bir bedevînin tanık olduğu sıradan bir olaydan çıkarak Mütenebbî'nin benzer çizgileri taşıyan mısralarını hatırlaması gibi sıradan mektep medrese görmemiş herhangi bir İranlı da, bir saka, bir pazar hamalı, bir sınır nöbetçisi, hafızasında Hâfız'ın, Câmi'nin ya da Firdevsî'nin sayısız mısraını yaşatmakta ve onları günlük konuşmalarında büyük bir canlılıkla kullanabilmektedir. Geniş halk kitleleri, kültürel mirası bir zamanlar zirvelere ulaştıran eski yaratıcılığını geniş ölçüde kaybetmiştir kaybetmesine, ama bu zirvelerle temasını şimdi bile canlı ve dolaysız bir ilgi içinde yine sürdürmektedir.

Şam çarşısında, bu gerçeği fark ettiğim günü hala hatırlıyorum. Pişirilmiş topraktan, büyük bir çömlek vardı elimde. Garip, heybetli bir görünüşü vardı; büyük ve yuvarlaktı, bir musiki hassasiyetiyle düzgün bir biçimde biraz basıklaştırılmış bir küreyi andırıyordu; bir kadının yanakları kadar ince, zarif ve yuvarlak cidarlarından, bir Grek amforasını bile kıskandıracak zarafette yuvarlak iki kulp çıkıyordu. Elle yapılmıştı bunlar; kil cidarlar üzerinde fakir, alçakgönüllü bir çömlekçinin parmak izlerini seçebiliyordum nerdeyse. Çömleğin dışarıya doğru kıvrık kenarları boyunca, çiçek mevsiminde bir gül bahçesini andıran zarif bir arabesk kazımıştı usta kalemiyle. Avrupa müzelerinde görüldüğü zaman insanları öylesine hayran bırakan İran ve Selçuklu çömleklerinin tüm ihtişamını yansıtan bu yalın, ama görkemli çömleği yaparken, hızlı ve biraz üstünkörü çalışmıştı çömlekçi ustası: öyle ya, bir sanat eseri ya-

ratmayı düşünmüyordu. Bütün yapmak istediği bir yemek kabıydı, bir fellahın ya da bir bedevînin birkaç bakır kuruş ödeyerek satın alabileceği bir yemek kabı sadece..

Bilirim, Grekler de benzer şeyler yarattılar; hatta belki daha üstün, daha zarif çanaklar, çömlekler, yarattılar; çünkü onlar da -su taşıyıcılar, çarşı hamallarıyla askerler ve çömlekçiler- seçkin bir zümrenin yaratıcı heyecanına bırakılmamış; ancak dahilerin ulaşabildiği yüksek doruklara çekilmemiş bir kültürü, bütün bir toplumun yoğurduğu gerçek bir kültürü paylaşıyorlardı. Güzel şeylerde kültürün bir parçası olan şeylerde bıraktıkları onurlu parmak izleri, günlük hayatın olağan titreşimlerini, canlı çizgilerini taşıyordu.

Bu olağanüstü çömleği elimde tutarken, onur ve övüncün, bu çömleklerde günlük yemeğini pişiren halka, kültürel mirasını sadece boş bir övünç olarak taşımayan insanlara ait olduğunu biliyordum...

4

Emîr Musaad'ın, "Umarım, yemeği birlikte yemek zevkini verirsin bize, Muhammed?" diyen sesi uyandırıyor beni gömüldüğüm düşüncelerden -ve Şam, geçmişe ait olduğu yere dönüyor; bense, burada, bir divan üzerinde, Kuzey Emîri'nin yanında oturuyorum yine. Kazâî oturum kapanmış; taraflar yan yana kol kola uzaklaşıyorlar. İbn Musaad doğrulup kalkıyor; ve onunla birlikte konuklar ve silahlı görevliler de kalkıyorlar. *Racâcil* topluluğu açılıp yol veriyor bize; ve biz kapıdan geçerken yeniden saf saf birleşip, malikaneye doğru bizi izliyorlar.

Bir süre sonra, İbn Musaad, Gadban İbn Rimal ve ben içinde tepeleme pirinç pilavı ve üstünde kızarmış bütün bir koyun bulunan devasa bir tepsinin çevresinde oturuyoruz. İçerde bizden başka sadece Emîr'in birkaç muhafızıyla, altın renkli bir çift *salukî* tazısı var.

Yaşlı Gadban elini omuzuma koyup soruyor: "Soruma henüz cevap vermedin; yeni bir karı yok mu daha?"

Onun bu ısrarına gülüyorum: "Medîne'de bir karım var bildiğiniz gibi. Başka birini niçin arayacakmışım?"

"Niçin mi? Allah aşkına, bu olacak şey mi? Genç bir adam ve bir tek kadın! Ben sizin yaşınızdayken..."

"Kulağıma çalındığına göre," diye söze karışıyor Emîr Musaad, "Hani siz şimdi de pek fena değilmişsiniz, Şeyh Gadban."

"Yoo, yoo; bir viraneyim artık ben. Allah size uzun ömürler versin ey Emîr; ama işte bazen yaşlı kemiklerini ısıtacak genç bir vücuda ihtiyaç duyuyor insan... Fakat söyleyin bana kuzum," diyerek tekrar bana dönüyor, "o iki yıl önce evlendiğiniz Mutayrlı kızdan ne haber? Ne yaptınız onu?

"Hiç... yani, o mesele kapandı." diye cevap veriyorum. "Kapandı mı...?" diye tekrarlıyor yaşlı adam, gözlerini açarak: "Neden? O kadar çirkin miydi ki?"

"Yoo, tersine, çok güzeldi..."

"Kimden bahsediyorsunuz?" diye soruyor Emir Musaad. "Bu Mutayrlı kız da kim? Bana anlat, Muhammed."

Ve böylece Emir'e, sonuçsuz kalan bu evliliği anlatmaya başlıyorum.

O zaman Medîne'de yaşıyordum, yalnız ve bekârdım. İsmi Fahad'dı; Mutayr kabilesinden bir bedevî gelirdi oturduğum kahveye her gün. Bana, maceralarını anlatırdı. Bir gün bana, "Senin gibi birinin böyle bekâr yaşaması doğru değil; böyle giderse bir gün kanın pıhtılaşacak: tezelden evlenmelisin dostum, evlenmelisin!" dedi. Şaka yollu, bana bir gelin adayı bulmasını isteyince, "İş buna kalsın!" dedi, "Eniştem Mutrik'in kızı, şimdi tam da evlenecek yaşta. Ve ben, bir dayı olarak diyebilirdim ki, eşsiz bir güzelliğe sahiptir yeğenim." Ben, yine yarı şaka yarı ciddi, ondan, kızın babasının böyle bir evliliği isteyip istemiyeceğini öğrenmesini istedim. Ertesi gün, bir de ne göreyim?! Utana sıkıla kızın babası Mutrik, kendisi çıkmaz mı karşı-

ma! Birkaç fincan kahveden ve biraz kem kümden sonra adam, Fahad'ın kendisine, benim kızıyla evlenmek niyetinde olduğumu açıkladığını söylüyor... ve, "Sizin damadım olmanızdan şeref duyardım, ama Rukiye henüz bir çocuk, daha on bir yaşında..."

Fahad, Mutrik'in ziyaretini işitince küplere bindi. "Alçak herif; pis yalancı! Kız on beş yaşında. Onu Arab olmayan birisiyle evlendirmek istemiyor; ama bir tarafta sizin İbn Suûd'un dostu olduğunuzu düşünerek apaçık bir redle incitmek istemiyor; bunun için de kızın henüz çocuk olduğu bahanesini ileri sürüyor. Hayır, hayır! Bununla kimseyi kandıramaz. Kız aslında dalından koparılmayı bekleyen olgun bir meyve, bunda şüphe yok."

Bu tasvir üzerine yaşlı Gadban'ın gözleri parladı: "On beş yaşında, güzel ve bâkire...? Ve yine de sen, bu mesele kapandı diyorsun öyle mi? Böyle bir kızdan başka ne isteyebilirsin, anlamıyorum?"

"Pekâlâ, pekâlâ; bekle de hikâyenin sonunu anlatayım. Evet, itiraf edeyim ki, belki biraz da Mutrik'in olumsuz cevabı yüzünden, merakım git gide artmaya başlamıştı. Kızın babasını ikna etmesi için Fahad'a on altın lira verdim. Tabii bir o kadar da Fahad'ın kız kardeşine, kızın annesine armağan gitti. Evde olup biten hakkında en ufak bir bilgim yok- tek bildiğim bu iki tarafın bin dereden su getirerek sonunda Mutrik'i razı etmeleriydi..."

"Bu Fahad," dedi İbn Musaad, "pek hin oğlu hin birine benziyor. O ve kızkardeşi belli ki, senden daha büyük bağışlar bekliyorlardı. Ee, sonra ne oldu?"

Hikâyeye devam ederek, birkaç gün sonra, geleneklere uyarak, gelinin olmadığı; onun yerine, onun vekili olarak babasının bulunduğu bir mecliste nikâhın nasıl kıyıldığını v.s. anlattım. Bunu mükellef bir düğün takib etti. Geline, gelinin anne babasına ve bu arada olayın baş figürü Fahad'a, daha pek çok yakın akrabalara töre gereği hediyeler verildi. Ve aynı akşam gelin, annesi ve birkaç başka peçeli kadın tarafından evime getirildi. Komşu evlerin damlarında, teraslarında kadınlar düğün şarkıları söylüyor, el çırpıyorlardı.

Zamanı gelip de odaya girince, anne ve kızı, siyah örtülere bürünmüş olarak orada birlikte bekliyor buldum. Gelinin kim olduğu belli değildi tabii. Yine töreye uyarak: "Siz şimdi gidebilirsiniz." dedim; bunun üzerine peçeli hanımlardan biri kalktı ve sessizce odayı terk etti. Demek ki, içerde kalan benim karımdı.

"Ee, sonra ne oldu; kuzum, anlatsana sonra ne oldu?" diye sabırsızlıkla sordu İbn Rimal, hikâyeye biraz ara verince; Emîrse merakla devam etmemi bekliyordu:

"Sonra... evet, orada öyle oturuyordu, zavallı kız, tanımadığı bir adamla yalnız bırakıldığı için de korkuyordu besbelli. Olabildiğince yumuşak bir sesle yüzünü açmasını söyledim, ama o sadece *abâye*sini açabildi."

"Her zaman öyledirler!" diye atılıyor, İbn Rimal, "gerdek gecesi, başlangıçta hep öyle biraz ürkek davranırlar; bu ayrıca genç kız için bir iffet belirtisi de oluyor herhalde. Ama sonra genellikle olup bitenden hoşnut kalırlar, seninki öyle olmadı mı yoksa?"

"Eh, pek sayılmaz. Kızın peçesini kendim açmak zorunda kaldım; ve bunu yapınca da karşımda, oval, buğday rengi yüzüyle, kocaman gözleriyle, oturduğu divana kadar uzayan saç örgüleriyle, görülmemiş ölçüde güzel bir kız buldum; fakat, inanılacak gibi değildi; karşımda gerçekten bir çocuk duruyordu -babasının dediği gibi, on bir yaşından fazla olamazdı... Demek ki, zavallı baba, bana tamamen doğruyu söylerken; Fahad ve onun kız kardeşi, kapıldıkları hırs yüzünden, kızın evlenecek yaşta olduğu yalanını söylemekten çekinmemişlerdi."

"Bu ne demek?" diyor İbn Rimal, neden bahsettiğimi besbelli anlamamış, "On bir yaşın da nesi varmış? Kız büyümüyor mu, büyüyor...? Hem kocasının yatağında daha çabuk büyür..."

Emîr Musaad araya giriyor: "Yoo, Şeyh Gadban; Muhammed senin gibi Necidli değil. Onun kafatasında daha çok akıl var." Ve bana doğru gülerek devam diyor: "Siz ona bakmayın, o bir Necidlidir, ve biz Necidliler, çoğumuzun aklı, -eliyle başını göstererek- "burada değil," -ve sonra bedeninin başka bir yerini işaret ederek- buradadır".

Bu söze hepimiz gülüyoruz; ama Gadban lafın altında kalmıyor, sakalını sıvazlıyarak: "Öyleyse," diyor, "ben muhakkak ki, senden daha çok akıllıyım, ey Emîr!"

Israrları üzerine hikâyeye devam ederek, yaşlı Gadban'ın görüşü ne olursa olsun, bu çocuk-gelinin benim için hiç de bulunmaz bir kısmet olmadığını söylüyorum.

Dayısının aşağılık niyetlerinin kurbanı olan bu küçük kız için merhametten başka bir şey duyamazdım ve nitekim ona, bir çocuğa davranır gibi davrandım; benden hiçbir şekilde korkmamasını söyledim; fakat o tek kelime konuşmuyor, panik içinde titreyip duruyordu. Odadaki raflardan birini altüst ederek bir parça çikolata çıkardım; daha önce hiç görmemiş olacak ki şiddetle başını sallayarak reddetti onu. *Binbir Gece Masalları*'ndan eğlenceli bir parça anlatarak onu yatıştırmaya çalıştım, fakat o, bunu eğelenceli bulmak şöyle dursun, hiçbir şey anlamamış görünüyordu. Sonunda ağzından ilk defa bir iki kelime döküldü: "Başım ağrıyor..." Hemen bir aspirin bulup, bir bardak suyla ona uzattım; bu bir ürküntü uyandırmaktan başka bir şeye yaramadı. (Ancak sonradan öğrendim ki, bazı kız arkadaşları ona, yabancı erkeklerin, arzularına kolayca ulaşmak için gerdek gecesi geline ilaç içirdiklerini söylemişler.) Şöyle böyle iki saat kadar uğraştıktan sonra, sonunda ona karşı, korktuğu türden herhangi bir niyet beslemediğime inandırabildim onu.

Biraz sonra da uykusu geldi, gerçek bir çocuk gibi düşüp uyudu. Ben de odanın bir köşesinde, halının üzerinde uzanıp yattım.

Ertesi sabah hemen kızın annesine haber göndererek gelip kızını almasını istedim. Şaşırıp kalmıştı kadın: hayatında böyle nefis bir parçayı, on bir yaşında bir bâkireyi reddeden erkek hiç görmemişti anlaşılan; ve muhakkak ciddi bir sakatlık olduğunu düşünüyordu bende.

"Peki sonra?" diye soruyor Gazban.

"Sonrası hiç. Bana geldiği gibi, arı duru bırakarak kızı boşadım. Hani bu, kızın ailesi için de pek fena olmamıştı; hem kızlarını ter ü

taze geri almışlardı, hem de kız için verdiğim mehire, bir sürü hediyeye konmuşlardı. Bana gelince, o günden sonra bir süre hakkımda erkekliğim olmadığı yolunda söylentiler dolaşmaya başladı etrafta; iyi niyetli bazı dostlarımsa, ilk karımın bana büyü yaptırdığına karar verdiler; ve bana da bu büyüden kurtulmam için karşı-büyü yaptırmamı salık verdiler"

"Medîne'de, sonraki evliliğini ve oğlunu düşününce, Muhammed," dedi Emîr, gülerek, "ne kadar güçlü bir karşı-büyü yaptırdığını daha iyi anlıyorum..."

5

Gece yatmak üzere, bana ayrılan odaya giderken, kapının orada dikilip duran Zeyd'i her zamankinden daha sessiz buluyorum. Başını önüne eğmiş, gözlerini döşemedeki Horasan halısının mavi yosun yaşlı göbeğine dikmiş, uzaklara dalıp gitmiş...

"Uzun yıllardan sonra gençliğinin şehrine dönmek nasıl oluyor, Zeyd?" -çünkü daha önce ne zaman Hâ'il'e gelsem, Zeyd, bu şehre girmeyi her defasında reddetmişti.

"Bilmiyorum amcacığım," diye alçak sesle konuştu Zeyd, "on bir yıl... Buradan ayrılalı tam on bir yıl geçti. Biliyorsunuz, daha önce bu şehre girmeyi gönlüm elvermezdi; İbn Reşîd'in sarayında güneyli insanların hüküm sürdüğünü görmek ağır gelirdi bana. Fakat sonra kendi kendime, Zeyd, dedim, Kitabın sözlerini hatırla da için rahat etsin: "*Ey mülkün sahibi Allah'ım! Mülkü dilediğine verir, dilediğinden çekip alırsın; dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırsın; hayr senin elindedir; doğrusu senin her şeye gücün yeter.*" Evet, Allah, şüphesiz İbn Reşîd ailesine de devlet verdi; verdi ama, onlar bunu nasıl kullanacaklarını bilemediler. Halka karşı iyi davrandılar, ama kendi akrabalarına rahmetmediler. Gurur yedi bitirdi onları; kardeş kardeşe düştü, gereksiz yere kan döküldü; ve sonunda Allah, onlardan

alıp İbn Suûd'a verdi. Evet biliyorum, artık düşünmemeliyim bunları; Kitap da öyle söylüyor: "*Siz bir şeyi seversiniz ki o sizin için iyi değildir; bir şeyden de nefret edersiniz ki o şey de sizin hayrınızadır.*"

Zeyd'in sesinde bir tevekkül havası var: olup biten ve artık değiştirilmeyen şeyler karşısında duyulan hazin bir tevekkül. Batılıların, İslâm'ın hayat görüşünde, inatçı bir bönlükle, 'fatalizm' olarak nitelendirdikleri şey, Müslümanın, olup bitenin değiştirilemezliği yönünde benimsediği bu "kadere rıza" tavrıdır. Müslüman, geçmişte olanın nasıl olmuşsa öyle olması gerektiğini, başka türlü de olamıyacağını düşünür. Bu anlamda 'kadere rıza', gelecekle değil, mühasıran geçmişle ilgili bir tutumdur; eylemin, umut ve ilerlemenin karışısında değildir; geçip giden ve bir imtihan duyarlığı içinde yaşanan realitenin, Allah iradesinin bir tecellisinden başka bir şey olmadığını gören ve bu iradenin önünde eğilen dinamik bir bilincin ifadesidir.

"Ayrıca," diye devam ediyor Zeyd, "Şammarlılara kötü davranmadı İbn Suûd. Bunun onlar da farkındalar; öyle olmasaydı, üç yıl önce ed-Daviş köpeği başkaldırdığı zaman Kral'ı bizzat kılıçlarıyla desteklemezlerdi."

Şammarlılar, gerçekten de, yenilmişliği vakarla karşılayarak, İbn Suûd'u, gerçek Arab soyuna özgü bir sadakat ve yücegönüllülükle desteklemekten geri durmadılar. 1929 yılının o kritik günlerinde, Krallık, ed-Daviş'in başlattığı büyük bedevî isyanıyla tâ temellerinden sarsılırken, Necd'de yaşayan bütün Şammarlılar, Kral'ın etrafında toplanarak isyancılara karşı kesin bir zaferin kazanılmasında oldukça etkin bir rol oynadılar. Bu olaydan birkaç yıl öncesine kadar gidip de İbn Suûd'un kuvvet kullanarak Hâ'il'i ele geçirdiği ve böylece Güney'in Kuzey üzerindeki egemenliğini yeniden kurduğu hatırlanırsa, Şammarlılarla Suûd ailesi arasındaki bu barış kucaklaşmasının önemi daha iyi anlaşılır. Şammar kabileleriyle, İbn Suûd'un da mensup olduğu Güney Necd halkı arasında daha düne kadar, aileler arasında iktidar mücadelelerini de aşan eski bir düşmanlık hüküm sürüyordu. Bu düşmanlığın (ki şimdi bile tamamen ortadan kalkmamıştır), Güneyle Kuzey arasında hemen hemen bü-

tün Arab tarihi boyunca sürüp gelen geleneksel rekabetin bir uzantısı olduğu söylenebilir. Dünyanın başka yerlerinde de görüldüğü gibi, hayatın dâhilî ritminde görülen küçük farklılıklar, çoğu zaman, akraba kabileler arasında, ırksal farklılıkların, birbirine tamamen yabancı komşu toplumlar arasında yarattığı düşmanlıktan daha derin ve yatışmaz düşmanlıklara yol açmaktadırlar.

Politik rekabetin ötesinde, başka bir etken daha rol oynamaktadır, Kuzey-Güney arasındaki bu duygusal uyuşmazlık üzerinde. Bundan aşağı yukarı iki yüz yıl önce, selefi görüşlere bağlı bir müceddid olan Muhammed İbn Abdülvehhâb, Güney Necid'de ortaya çıktı ve o zaman sadece ismen Müslüman olan kabileleri yeni bir dinsel hareket etrafında topladı. Abdülvehhâb, esinleyici mesajına aksiyon gücü kazandıran maddî ve siyasî desteği Der'iyye çevresindeki kabile reislerini bünyesinde toplayan ve o zamanlar pek öyle güçlü bir nüfûz çevresi durumunda olmayan İbn Suûd ailesinden sağladı. Vehhâbîlik denen bu parlak ve uzlaşmaz hareket birkaç on yıl içinde Yarımadanın büyük bir bölümünü nüfûz alanı içine soktu. Son yüz elli yıl boyunca yapılan tüm Vehhâbî savaş ve fetihlerinde, Güney halkı, selefî hareketin bayrağını her zaman biraz daha ileri taşımak çabası işinde bulunurken, Kuzeyli kabileler hareketi ancak pasif bir biçimde destekler görünmüşlerdir. Söz gelimi Şammar, Vehhâbî görüşlerini teorik planda benimsemekle birlikte, Güney'in ateşli ve uzlaşmaz dinsel ıslahâtına karşı kayıtsız kalmıştır. Suriye ve Irak sınırına yakın bölgelerde yaşayan ve bu ülkelerle her zaman ticari ilişkiler içinde bulunan Şammar kabileleri, zamanla, izole şartlarda yaşayan Güneylilerin yabancı oldukları nazik bir bakış açısı ve kolayca uzlaşma şeklindeki bir kaygısızlık edindiler. Güneylilerse, her konuda işi ifrata vardırmaya yatkındırlar; sonra yüz elli yıldır kabilevî ilişkilerin, toplumsal eylemlerin eksenini cihad fikri, cihad düşü oluşturmaktadır; bu mağrur, radikal insanlar yalnız kendilerini İslâm'ın gerçek temsilcisi olarak görmek ve öteki Müslüman topluluklara da mürted gözüyle bakmak eğilimindedirler.

Her şeye rağmen, Vehhâbîler yine de ayrı bir mezheb olarak ortaya çıkmamışlardır şüphesiz. Çünkü 'mezheb' olgusu, bağlılarını,

aynı temel ilkelere bağlı büyük kitleden belirgin bir biçimde ayıran bağımsız bir doktrinin varlığını gerekli kılar. Oysa Vehhâbîlik için böyle bir doktrin ayrılığı söz konusu değildir; tam tersine bu hareket, orijinal İslâm öğretisi çevresinde yüzyıllar boyunca gelişmiş, dal budak salmış bid'at ve hurâfelerin giderilerek ilk kaynaklara bağlı, Rasûl'ün tebliğâtına dayanan gerçek ve yalın tevhîd anlayışının yeniden ortaya çıkarılmasını amaçlamıştır. Hareketin temelindeki bu tavizsiz yalınlık ve açıklık, İslâm mesajını bulandıran bütün o hurâfeler yığınının koparılıp ayıklanması noktasında gerçekten de ciddi bir tecdîd girişiminin ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, çağdaş İslâm dünyasında ortaya konan bütün tecdîd (renaissance) hareketlerinin -Hindistan'da Ehl-i Hadîs hareketi, Kuzey Afrika'da Senûsî hareketi, Cemâleddîn Afganî'nin ortaya koyduğu aksiyon ve Mısır'da Muhammed Abduh'un çalışmaları; hepsinde, onsekizinci yüzyılda Muhammed İbn Abdülvehhâb'ın harekete geçirdiği kaynaklara dönme cehdinin izini bulmak mümkündür. Ne var ki, Abdülvehhâb hareketinin özellikle Necdî kabileler arasında yansıyan biçimiyle, tecdid düşüncesinin daha geniş bir alana yayılma istidadı gösteren gerçek bir İslâmî uyanış olmasını önleyen başlıca iki handikapla karşı karşıya olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan biri, hareketin düşünce planında kendini nasların lafzî içeriğiyle bütünüyle sınırlı tutması; öteki de, Arab mizacının uzlaşma nedir tanımayan, ateşli ve kendinden emin, çizgiden bir adım şaşmaya tahammülü olmayan duygusal yapısı; bu son eğilim, Semitik kavimler kadar, onların tersine inanç konusunda tam bir kayıtsızlık gösteren hasım kavimlere de has bir özellik durumundadır. İki zıt kutup arasında gidip gelmek ve bir türlü orta yolu bulamamak Arabların trajik niteliğidir. Necd Arabları bir vakitler -daha iki yüzyıl öncesine kadar- diğer bütün Müslüman guruplar içinde rûhen İslâm'a en uzak olan topluluk durumundaydılar; ama Abdülvehhâb'ın ortaya çıkmasından sonra, kendilerini sadece imanın şampiyonları olarak görmekle kalmadılar, İslâm'ın yegâne bağlıları olduklarını da iddia etmeye vardırdılar işi.

Vehhâbîliğin, Müslüman toplumun kendi değerlerine dönüp yeniden doğrulmasını amaçlayan manevî yüklemi, onsekizinci yüzyılda kurulan ve ondokuzuncu yüzyılın başlarında Arabistan'ın büyük bir kısmını hükmü altına sokan Suûdî Krallığı'nın siyasî amaçlarıyla bitiştiği andan itibaren gücünü kaybetti. Muhammed İbn Abdulvehhâb'ın izleyicileri, siyasî güce ulaşır ulaşmaz, hareketin özündeki sağaltıcı düşünce giderek mumyalaşmaya yüz tuttu; çünkü ne doğru düşünce iktidarın aleti olabilir, ne de iktidar, sonuna kadar doğru düşüncenin hizmetinde kalmaya razı olur.

Vehhâbî Necid'in tarihi, önce tutku ve samimiyetin kanatları üzerinde yükselen, sonra da kendini beğenmişliğin, bağnazlığın uçurumunda, ikiyüzlülüğün kaypak zemininde sürünen dinsel bir düşüncenin tarihidir. Çünkü, tevazu ve samimiyetini yitirdiği an, erdem, artık erdem olmaktan çıkmıştır. Tıpkı Hârût ve Mârût'un hikâyesinde olduğu gibi.

Altıncı Bölüm

RÜYALAR

1

Büyük bir Arab Emîrinin dostu ve misafiri olmak demek, onun bütün memurları, bütün *racâcili*, oturduğu şehrin tüccarları ve hatta yönetimi altındaki bozkırın bütün bedevîleri tarafından da dost ve misafir olarak görülmek, ve öyle davranılmak demektir. Misafir bir isteğini belirtmeye görsün, onun bu isteği, gözle-kaş arasında hemen yerine getirilir; ve misafir, zamanla, kendini sadece sarayın geniş salonlarında, koridorlarında değil; şehir çarşısında da sıcak, teklifsiz bir havayla çevrilmiş bulur.

Bu havayı ben, daha önce başka yerlerde olduğu gibi, iki gün kaldığım Hâ'il'de de yoğun bir biçimde hissediyorum çevremde. Kahve istediğim zaman pirinç havanlar tatlı nağmelerle çınlıyor ve göz açıp kapayıncaya kadar, sıcak ve taze kahve önüme konuyor. Sabahleyin Emîr'in adamlarından birinin yanında Zeyd'e öyle laf olsun diye pazarda gördüğüm şahane bir deve eyerinden söz ediyorum; ve bu eyer, öğleden sonra benim için satın alınıyor ve önüme konuyor. Ve hediyeler birbirini kovalıyor: Kaşmir yünden mango desenli uzun bir entari, dantel örgü bir kûfiye, deve eyeri için

Bağdat yapısı bir su tulumu, gümüş kabzalı kıvrık bir Necdî palası... Bana gelince, yanımda fazla ağırlık taşımadığım için, İbn Musaad'a ancak büyük ölçekli, İngiliz yapımı bir Arabistan haritası verebiliyorum. Haritada Arapça yer isimlerini özenerek işaret etmiştim; bu, İbn Musaad'ın çok hoşuna gidiyor.

İbn Musaad'ın cömertliği birçok bakımdan Kral İbn Suûd'unkini andırıyor; aralarındaki yakınlığı düşününce, bu, insana pek şaşırtıcı gelmiyor. İbn Musaad'la Kral sadece kuzen değiller; ayrıca ilk saltanat yıllarının zorluklarını, çalkantılarını da birlikte göğüslemişler. Bu iki insan arasındaki kişisel bağlılık, İbn Suûd'un Cavhara ile -İbn Musaad'ın kız kardeşi- evlenmesiyle iyice pekişmiş. Cavhara, Kral'ın evlendiği kadınlar içinde en değer verdiği kadın olmuş...

Pek çok insan Kral'ın dostu olmuştur; ama bunlardan pek azı onun en derûnî ve belki de en dikkate değer yanını tanımak fırsatını bulabilmiştir: Kral'ın büyük sevgi yeteneğidir bu; öylesine güçlü bir sevgi ki eğer kendini, bütün zenginliğiyle belli bir süreklilik içinde açığa vursaydı, şüphesiz, Kral'ı bugün bulunduğu yerden çok daha yücelere ulaştırabilirdi. Onun evlenip boşandığı kadınların sayısı üzerine öylesine çok dikkat çekilmiştir ki, birçok yabancı onu, tensel hazlar peşinde sefih bir insan olarak tanıyagelmiştir. Siyasal amaçlı evlilikler bir yana, İbn Suûd'un hemen her yıl yaptığı yeni evliliğin, aslında, yitik bir aşkın gölgesi peşinde, gizli, buruk, doymak bilmez yeni bir arayış olduğunu pek az kimse bilir.

Prens Muhammed ve Hâlid'in anası Cavhara, İbn Suûd'un büyük aşkıydı; ölümünden on dört şu kadar yıl sonra, bugün bile Kral ondan soluğunu tutmadan, ah çekmeden söz edemez.

Olağanüstü bir kadın olmalıydı; sadece güzel değil (çünkü Kral, sayısız evlilikler sırasında pek çok güzel kadın tanımış, pek çok güzel kadına sahip olmuştu), fakat bedensel coşkuyla ruhsal coşkuyu birleştiren üstün kadınsı içgüdülere sahipti aynı zamanda. İbn Suûd, duygu ve heyecanlarının, kadınlarla olan ilişkilerine bü-

tün şiddetiyle yansımasına pek izin vermez; onun öyle sık sık evlenip boşanması da belki bu yüzdendir. Ama Cavhara'da, başka hiçbir kadında bir daha asla bulamayacağı türden bir şeyler bulmuştu herhalde. Cavhara'nın sağlığında da başka kadınlarla evlenmişti; ama sanki hep sadece onunla evliymiş gibi yüreğinde hep onun sevgisini yaşattı. Aşk şiirleri yazardı ona; bir keresinde, coşkulu anlarından birinde bana: "Ne zaman etrafımdaki dünya kararsa, ne zaman kendimi tehlike ve zorluklarla çevrili görsem, oturur Cavhara'ya bir gazel yazardım; gazel bittiği zaman, dünyam birden aydınlanır ve ben aydınlık içinde artık ne yapmam gerektiğine daha kolay karar verirdim."

Fakat Cavhara, Kral'ın ilk ve en sevgili oğlu Türkiye'yi de alıp götüren 1919 yılının büyük grip salgını sırasında, Kral'ı, hayatı boyunca dinmeyecek acılar içinde bırakarak göçüp gitti.

Kral'ın sevgiyle dolu yüreği, sadece bir kadın ve bir oğulun sevgisiyle yetinecek kadar küçük değildi, o babasını seviyordu. Baba, Abdurrahman -kendisini Riyad'daki ilk yıllarından bu yana tanırım- cömert ve mütedeyyin bir insan olmasına rağmen oğlu kadar öne çıkan, güçlü bir kişilik sahibi değildi; uzun ömrü boyunca Krallığın tarihinde pek öyle önemli bir rol ortaya koymamıştı. Bununla birlikte, İbn Suûd, krallığı kendi çabasıyla ele geçirip, ülkenin tartışılmaz hakimi olduğu zaman bile, babasına karşı saygı ve tevâzuda öylesine ileri gidiyordu ki, babası sarayda aşağı katlardaki odalardan birindeyse, yukardaki katlarda dolaşmaktan kaçınıyor ve bunu, "Babamın tepesinde dolaşmaya nasıl razı olabilirim?" sözleriyle açıklıyordu. Yaşlı adam açıkça oturmasını istemeden onun yanında asla oturmazdı. Bu kralca tevazunun bende yol açtığı ilk şaşkınlığı hâlâ hatırlıyorum; Riyad'daydım, sanırım 1927 Aralık ayıydı. Saraydaki bölmesinde Kralın babasına yaptığım mûtad ziyaretlerden birindeydi; yerde, minderlerin üzerinde oturuyorduk; ihtiyar soylu, bana beylik dinsel hikâyelerinden birini anlatıyordu. Ansızın bir uşak içeri girerek, "Şuyuh teşrif ettiler." dedi. Ve arkasından da İbn Suûd belirdi kapının orada. Doğal olarak ben hemen doğrulmak istedim; ama Abdurrahman, beni kolum-

dan tutarak çekti ve oturmamı işaret etti, "Sen benim misafirimsin." dedi. Kral uzaktan babasını selamlayıp içeri girmek için kapının önünde babasının iznini beklerken odada öyle oturup kalmaktan son derece sıkıldım; fakat kral, babasının bu tavırlarına alışmış olacak ki, beni rahatlatmak için hafifçe gülümseyerek göz kırptı. Bu arada Abdurrahman, hiçbir şey olmamış gibi hikâyesine devam ediyordu. Ancak birkaç dakika sonra başını kaldırdı ve oğluna: "Geç içeri oğlum, gel şöyle otur." Kral, o sıralar kırk yedi, kırk sekiz yaşlarındaydı.

Birkaç ay sonra -biz Mekke'deydik- Kral'a, babasının Riyad'da öldüğü haberi geldi. Kral'ın, verilen haberi bir türlü kavrayamıyormuşçasına, habercinin yüzüne nasıl şaşkınlıkla baktığını ve her zaman o kadar güçlü ve sakin görünen yüz hatlarının nasıl yavaş yavaş ve görünür biçimde kopkoyu bir acıya gömüldüğünü asla unutmayacağım. Ve korkunç bir haykırışla sıçrayıp, "Babam öldü! Babam öldü" diyerek odadan nasıl fırladığını; uzun *abâye*si yerlerde sürünerek, merdivenleri üçer beşer atlayıp yüzleri korkudan taş kesilmiş muhafızları geçerek nereye ve niçin gittiğini bilmeden, "Babam öldü, babam öldü!" diye nasıl bağırıp dolaştığını evet, hiç unutmayacağım. Olaydan sonra iki gün yanına kimseyi kabul etmedi; bu iki günü, yiyip içmeden, geceli gündüzlü dua edip, namaz kılarak geçirdi.

Kırkına, ellisine varmış kaç oğul, kendi çabası ve dirâyetiyle bir krallık kurmuş kaç kral, rahat döşeğinde, huzur içinde dünyasını değiştiren babası için bu kadar acı çeker?

2

Abdulazîz İbn Suûd, gerçekten de, bu büyük krallığı kendi çaba ve dirâyetiyle ele geçirmişti. O daha çocukken ailesi, Orta Arabistan'daki nüfuzunun son kalıntılarını da çoktan elinden çıkarmış ve iktidar, daha önce Suûd ailesinin hizmetinde bulunan Hâ'il emiri İbn Reşîd hânedânının eline geçmişti. Abdülazîz için acı

günlerdi bunlar. Onurlu ve ihtiraslı genç adam, babasının şehri Riyad'ı, İbn Reşîd adına yöneten yabancı bir emîrin gözetimi altında fırsat kollamak zorundaydı; çünkü bir zamanlar bütün Arabistan'ın yönetimini elinde tutan İbn Suûd ailesi, şimdi artık İbn Reşîd'in hoşgörü içinde ağırlanan, tehlikesiz bir pansiyoneri durumundaydı. Bu küçültücü durum sonunda, Abdülazîz'in barış sever babası, Abdurrahman için bile artık sıkıcı olmaya başladı; ve Abdurrahman, ömrünün geri kalan kısmını eski arkadaşı Kuveyt Emîri'nin yanında huzur içinde geçirmek umuduyla bütün ailesiyle birlikte Riyad'ı terk etti. Tabii gelecekte nelerin olacağı konusunda en ufak bir fikri yoktu o zaman; çünkü oğlunun içinden geçenleri bilmiyordu henüz.

Bütün aile içinde, onun kalbinden geçenleri okuyabilecek durumda olan yalnız bir kişi vardı; küçük halası. Bu kadın hakkında çok şey bilmiyorum; bütün bildiğim, Kral'ın, gençlik günlerini andığı her zaman ondan büyük bir saygıyla söz ettiğidir:

"Sanıyorum beni kendi çocuklarından daha çok severdi. Yalnız olduğumuz zaman beni kucağına alır ve bana büyüdüğüm zaman yapacağım büyük şeylerden bahsederdi: 'İbn Suûd ailesinin şerefini yeniden yükseltmelisin sen,' derdi bana tekrar tekrar; ve sözleri birer okşama gibi gelirdi. 'Fakat bilmeni isterim ki, Abdülazîz,' derdi, 'yapacağın işler, İbn Suûd ailesinin şerefini kurtarmakla bitmemeli. İslâm'ın şânını yüceltmek için çalışmalısın asıl. Halkın, kendilerini Yüce Peygamber'in yoluna sokacak bir rehbere ihtiyacı var ve bu rehber sen olmalısın işte.' Bu sözler her zaman çınlayıp durmuştur kulağımda."

Gerçekten öyle miydi?

Bütün ömrü boyunca İbn Suûd, İslâm'dan, kendi omuzlarına yüklenmiş bir misyonmuş gibi söz etmekten hep hoşlanmıştır; hatta son yıllarda onun kişiliğinde, bir kralın bir aksiyon adamına artık belirgin bir biçimde ağır bastığı günlerde bile, parlak belâgatıyla, İslâm idealinin kendisi için tek amaç olduğuna birçok kimseyi, bu arada belki de kendisini bile inandırabiliyordu çoğu zaman.

Bu türlü çocukluk anıları, Kral'ın yakın dostlarının oluşturduğu meclislerde, özellikle yatsı namazından sonra toplanan dostlar arasında sık sık gündeme gelirdi. Saray camiinde namaz biter bitmez, küçük odalardan birinde Kral'ın çevresinde toplanır, hemen hemen bir saat süreyle hadis ya da tefsir dinlerdik. Bu oturum bittikten sonra Kral, çok yakın iki-üç dostunu özel dairesinde bir odaya çağırırdı. Böyle bir akşam, cemâatten ayrılıp onun peşinden giderken, çevresindeki herkesten daha uzun olan boyu bir kez daha dikkatimi çekti. Benim hayran bakışlarını fark etmiş olacak ki, o sıcak, dost gülüşüyle gülümsedi ve elimden tutarak sordu:

"Bana niçin öyle bakıyorsun, Muhammed?"

"Düşünüyorum da, sizin başınızı öyle kalabalığın üzerinde gören hiç kimse sizin bir kral olduğunuzu anlamakta gecikmez."

İbn Suûd güldü ve elimi bırakmadan yavaş adımlarla koridorda yürümeye devam ederken: "Evet, bu kadar uzun boylu olmak hoş bir şey olsa gerek." dedi; "Fakat boyumun bana sıkıntıdan başka bir şey vermediği günler de oldu. Yıllar önceydi bu, daha küçük bir çocuktum ve biz o zaman Kuveyt'te Şeyh Mubarek'in yanında kalıyorduk. İpince uzun bir çocuktum; yaşımın gerektiğinden çok daha uzun. Ve saraydaki öteki çocuklar -hem Şeyh'in ailesindeki çocuklar, hem de kendi ailemizin çocukları- bir hilkat garibesiymişim gibi alay, eğlence konusu yapmışlardı beni. Bu durum tabii fazlasıyla sıkıyordu beni; hattâ öyle ki, kimi zaman bir ucube olduğuma ben bile inanır gibi oluyordum. Boyumun uzunluğundan öylesine çok utanıyordum ki, sarayda ya da Kuveyt sokaklarında dolaşırken, boyum kısa görünsün diye başımı omuzlarımın arasına gömüyor, belimi biraz bükerek yürüyordum."

Bunları anlatarak yürürken Kral'ın dairesine varmıştık. Büyük oğlu veliaht Prens Suûd, babasını bekliyordu orada. Hemen hemen benim yaşımdaydı, babası kadar uzun boylu değildi; ama görünüşü oldukça heybetliydi yine de. Yüzü babasınınkinden belki daha pürüzlüydü, ama onunki kadar canlı ve anlamlı değildi. Fakat cömert, kibar bir insandı ve halk tarafından sevilen bi-

riydi. Kral, duvarlar boyunca yayılmış minderlerden birinin üzerine oturdu ve bizim de aynı şeyi yapmamızı işaret etti. Sonra, "Kahve!" diye seslendi. Kapıdaki silahlı adam koridora doğru uzanıp bağırdı: "Kahve!" -ve bu alışılmış çağrı koridordaki öteki görevlilerce "Kahve... kahve... kahve...!" diye tekrarlanarak koridorlarda yankılana yankılana yerine ulaştı. İki-üç dakika sonra, bir elinde pirinç kahve cezvesi, ötekinde ince küçük fincanlar, altın kamalı bir hizmetçi gözüktü. Kraldan başlayarak konuklara sırayla kahve ikram edildi. Bu tür teklifsiz toplantılarda İbn Suûd, rastgele şeylerden söz ederdi -dünyanın öteki bölgelerindeki olaylardan ilgisini çeken yeni bir buluştan, halkın adet ve geleneklerinden ve her şeyden çok da kendi geçmişinden. Kral konuşur ve başkalarını da konuşmaya teşvik ederdi. İşte o akşam da sözü Emîr Suûd aldı ve gülerek bana döndü:

"Bugün birisi senden yana şüphelerini açtı bana, Muhammed. Senin, Müslüman kisvesine bürünmüş bir İngiliz casusu olmadığından emin olmadığını söyledi. Ama tasalanma, senin gerçek bir Müslüman olduğun konusunda onu ikna etmekte güçlük çekmedim."

Gülmekten kendimi alamadım tabiî; Emîr'e "İncelik göstermişsiniz, ey Emîr! Allah uzun ömürler versin size. Ama bundan nasıl bu kadar emin olabilirsiniz? İnsanın içinde olanı hakkıyla bilen yalnızca Allah değil midir?"

"Elbette öyle," diye cevap verdi gülerek Emîr Suûd, "Fakat bu konuda bana özel bir işaret bahşedildi. Geçen hafta gördüğüm bir rüyada oldu bu... Kendimi bir caminin önünde durmuş minareye bakarken gördüm. Minarenin şerefesinde ansızın bir adam belirdi, ellerini kulaklarına götürerek ezan okumaya başladı, "Allâh-u ekber, Allâh-u ekber!.. Dikkatle bakınca bunun sen olduğunu fark ettim. Uyandığım zaman kesinlikle biliyordum ki -hani zaten bundan hiçbir zaman şüphe etmemiştim ya- sen gerçek bir Müslümansın: çünkü içinde Allah'ın yüce isminin zikredildiği bir rüya aldatıcı olamazdı."

Samimiyetimin Kral'ın oğlu tarafından böylesine beklenmedik bir biçimde doğrulanması ve Kral'ın da bunu ciddi bir tavırla başını sallayarak olumlaması beni fazlasıyla duygulandırmıştı. Sözü İbn Suûd alarak:

"Allah, bazen geleceği işaret eden, bazen de içinde bulunduğumuz hâli aydınlatan rüyalar bahşederek kalbimizin yükünü hafifletir. Sen, Muhammed, kendin de hiç böyle rüyalar görmedin mi?"

"Doğrusunu söylemek gerekirse, gördüm, ey İmam! Çok önceleri; Müslüman olmayı aklımın kıyısından bile geçirmediğim, hattâ herhangi bir Müslüman toprağına daha hiç ayak basmadan önce. On dokuz yaşlarındaydım o zaman ve daha Viyana'da, babamın evindeydim henüz. İnsanın ruhsal hayatını inceleyen bilime (Kral'a, psikanaliz hakkında verebileceğim en kestirme açıklama buydu) derin bir ilgi duyuyordum. Ve bu ilgimin bir uzantısı olmak üzere geceleri uyanır uyanmaz gördüğüm rüyaları kaydetmek için başucumda her zaman defter kalem bulunduruyordum. İşte o günlerde kaydettiğim rüyalardan birinde kendimi Berlin'de, o bildiğiniz yeraltı trenlerinden birinde görmüştüm. Tren bazen tünellerden, bazen de şehrin geniş caddelerini aşan köprülerin üstünden geçiyordu. Bulunduğum kompartıman hınca hınç doluydu; oturacak yer bulmak şöyle dursun kıpırdayacak yer bile yoktu. Koca kompartımanda, loş bir ışık saçan sadece bir tek elektrik ampülü vardı. Bir süre gittikten sonra tren, bir tünelden çıktı, şimdi önümüzde o yüksek köprülerden biri yoktu; bunun yerine karşımıza çok geniş ıssız bir bataklık çıkmıştı; ve tünelden hızla çıkan tren bu beklenmedik bataklığın içine saplanıp kaldı; şimdi ne ileri gidebiliyorduk ne de geri.

"Bütün yolcular, hepimiz trende mahsur kalmıştık; korku ve şaşkınlık içinde çevremize bakınıp duruyorduk. Önümüzdeki balçık ovası bomboş ve kıraç bir görünüş içinde sonsuza kadar uzanıp gidiyordu. Ufukta ne bir ağaç, ne bir ev, ne de bir kaya, bir engebe vardı. Yolcular büyük bir dehşet ve şaşkınlık içindeydiler. Orada, öyle dehşet ve umutsuzluk içinde birbirimize bakıp, insanların

dünyasına nasıl döneceğimizi düşünüyorduk kara kara. Düzlüğün üstünde, fecr sökmeden önceki alaca karanlık vardı.

"Fakat her nasılsa ben ötekiler kadar şaşkın ve umutsuz değildim. Kalabalıkta kendime yol açarak ilerledim ve ileride aşağı yukarı on adım ötede araziye çömelmiş bir deve gördüm. Deve, tıpkı sonradan sizin ülkenizde gördüğüm gibi, tam takım eyerli, koşumluydu. Ve devenin üzerinde, ya İmam, beyaz-kahverengi çizgili, kısa kollu bir *abâye* giymiş bir adam oturuyordu. *Kûfiyye*sini, yüzünü kapatacak biçimde sarmıştı başına. Birden, devenin beni beklediğini ve üzerindeki adamın da benim mihmandarım olduğunu sezinledim. Ve böylece, kimseye bir şey söylemeden ilerledim ve nasıl olduysa kendimi birden devenin terkisinde buldum. Aynı anda deve ayaklandı ve rahat kolay bir yürüyüşle ilerlemeye başladı. Tarifsiz bir mutluluk içindeydim. Aynı hızla, hiçbir engelle karşılaşmadan saatlerce, günlerce, belki aylarca yol aldık; öyle ki, sonunda zaman kavramını büsbütün unuttum. Devenin her adımı içimdeki mutluluk ve huzuru artırıyor, yürüyüşümüze havada uçuyormuşuz gibi anlatılmaz bir hafiflik kazandırıyordu. Bir zaman sonra önümüzde bir ışık gördüm; bu iki sütun üzerine kurulu kocaman açık bir kapının ardından geliyordu. Sağ tarafımızda yükselen güneşin kızıl ışıkları gibi değildi bu ışık, kör edici bembeyaz bir ışıktı, içinde çoğalan mutlulukla aynı ahenk içinde yayılan genişleyen ve parlayan serin, rahmedici, kucaklayıcı bir ışık. Kapıya ve oradan yayılan bu ışığa yaklaşırken, bir yerden tatlı, tanımlanması güç bir ahenkle çınlayan bir ses işittim: 'Burası Batı'nın uç şehri!' -ve o anda uykudan uyandım."

"Allâh-u ekber!" diye bağırdı, İbn Suûd, ben bitirirken "Peki, bu rüya sana yolunun sonunda İslâm'a çıkacağını hissettirmedi mi?"

Başımı sallayarak, "Yoo, İmam!" dedim, "O zaman nereden bilebilirdim bunu? Aklımın kıyısından bile geçmezdi. İslâm; üstelik hayatımda daha bir tek Müslümanla bile karşılaşmamıştım... Ancak yedi yıl sonra İslâm'la onurlandım; o zaman da bu rüyayı çoktan unutmuştum zaten. Ve çok sonraları bir gün kâğıtlarımı

karıştırırken buldum o rüyalar defterini ve o zaman hatırladım bu rüyayı."

"Fakat sana Allah, kaderini bu rüyada neredeyse apaçık göstermiş evlâdım! Görmüyor musun şimdi? O kalabalık ve o kalabalığın içinde sen, o nerede bittiği bilinmeyen bataklık, insanların korku ve şaşkınlıkları: Bütün bunlar Kur'ân'ın, Fâtiha Sûresi'nde 'yoldan çıkanlar' olarak tasvir ettiği kimselerin uğradığı haller değil mi? Ve o binicisiyle seni bekleyen deve, Kur'ân'ın sık sık sözünü ettiği 'hidâyet' değil mi? Sonra o yüzünü göstermeyen, konuşmayan binici, Yüce Peygamber'den (Allah'ın selâm ve rahmeti onun üzerine olsun!) başka kim olabilir? O ki, kısa kollu harmani giyinmesini severdi... Ve birçok kitaplar O'nun, bir gayrı müslime rüyada göründüğü zaman mübarek yüzünü hep sakladığını yazmıyorlar mı? Ve o beyaz, serin ışık; imanın yakmadan aydınlatan ışığından başka ne olabilir? O ışığa rüyanda ulaşmadın; çünkü, bize anlattığın gibi ancak yıllar sonra İslâm'ı tanıdın..."

"Haklısınız herhalde, ey İmam!.. Peki, ufkun oradaki o kapının beni çağırdığı 'Batının uç şehri'ne ya ne dersiniz? -Öyle ya İslâm'ı benimsemem beni Batı'ya yöneltmedi ki; tersine Batı'dan uzaklaştırdı."

İbn Suûd, bir süre sessiz ve düşünceli kaldı; sonra başını kaldırdı ve o tatlı, sıcak gülüşüyle gülümsedi: "Bunun anlamı, Muhammed," dedi; "İslâmı seçtikten sonra Batı'daki hayatın sona erecek demeye gelmez mi? Nitekim, Müslüman olduktan sonra gerçekten de öyle olmadı mı?"

Bir anlık bir sessizlikten sonra Kral yeniden sözü aldı: "Allah'tan başka kimse geleceği bilmez. Fakat Allah, bazen bize bir rüya vasıtasıyla başımıza gelecek olaylar hakkında biraz ışık tutmayı murad eder. Hayatım boyunca iki üç kere bu tür rüyalar görmüşümdür ve bunlar aşağı yukarı olduğu gibi gerçekleşmiştir... On yedi yaşlarındaydım. Kuveyt'te sürgün hayatı yaşıyorduk. Ama ben, İbn Reşîd'in kendi ülkemde hüküm sürmesini bir türlü hazmedemiyordum. Sık sık babama gider, Allah rahmet et-

sin, ona, 'Ey babacığım! İbn Reşîd'le savaş ve onu sürüp çıkar! Riyad tahtı üzerinde hiç kimse senden daha fazla hak sahibi olamaz!" diye yalvarırdım. Fakat babam benim bu ateşli ısrarlarım, fırtınalı düşlerimi bir kenara bırakır ve bana İbn Reşîd'in Arab topraklarındaki en güçlü lider olduğunu, sınırları kuzeyde Suriye Çölü'nden başlayıp güneyin ıssız çöllerine kadar uzanan bir krallığı elinde tuttuğunu ve bütün bedevîlerin onun demir yumruğu altında tir tir titrediğini söylerdi. Ama bir gece tuhaf bir rüya gördüm. At üstünde ıssız bir çöldeyim ve önümde de yine bir atlı vardı; bu aile tahtının gâsıbı ihtiyar Muhammed İbn Reşîd'den başkası değildi. İkimiz de silahsızdık. Fakat İbn Reşîd'in elinde uzaklara tuttuğu büyük, parlak bir fener vardı. Benim yaklaştığımı görünce, benim şahsımda düşmanını tanıyıp döndü ve atını mahmuzlayarak kaçmaya yeltendi. Ama ben hemen arkasından koşarak, pelerinin ucundan yakaladım, sonra kolunu tuttum ve çekerek elindeki feneri kapıp aldım. Uyandığım zaman, kuvvetle inanıyordum ki, bir gün, krallığı İbn Reşîd ailesinin elinden çekip alacağım..."

Bu rüyanın görüldüğü yıl, (1897) Muhammed İbn Reşîd öldü. Bu olay Abdülazîz İbn Suûd'a göre ayaklanmak için uygun bir fırsattı; ama babası Abdurrahman, sonucu belirsiz bir macera için Kuveyt'teki huzurlu hayatı tehlikeye sokmak istemiyordu. Fakat sonunda oğulun inatçı tutkusu babasının kayıtsızlığına baskın çıktı. Abdurrahman, arkadaşı Kuveyt Emîri Şeyh Mubarek'in de yardımıyla, Suûd ailesine sâdık kalmış birkaç bedevî kabilesini İbn Reşîd ailesine karşı ayaklandırdı. Eski Arab usûlü bir müfrezeyle, develer, atlar ve kabile bayraklarıyla yola çıkıldı; ama düşmanın üstün gücü karşısında çok geçmeden geri çekilmek zorunda kalındı. Abdurrahman, sonucu üzüntü yerine, muhtemelen gizli bir rahatlama duygusu içinde karşılayarak Kuveyt'e döndü; hayatının sonbaharını bir daha bu tür maceralarla zehir etmemek konusunda artık kesin kararlıydı.

Ama oğlu, bu sevdadan kolay vazgeçeceğe benzemiyordu. Muhammed İbn Reşîd'e karşı kazanacağı zaferin düşü, her zaman zihnindeydi. Ve babası Necid üzerindeki bütün kraliyet haklarından vazgeçtiğini ilan ettiği zaman, Abdülazîz'in iktidar için duyduğu bastırılmaz tutkuyu harekete geçiren işte bu düş oldu. Kendisine yürekten bağlı birkaç arkadaşıyla birlikte -ki bunların arasında kuzenleri Abdullah İbn Ciluvî ve İbn Musaad da vardı- birtakım gözüpek bedevîleri de yanlarına alarak, hırsızlar gibi gizlice Kuveyt'den yola çıktılar. Topu topu kırk kişiydiler; bayrakları, davulları yoktu; zafer şarkıları söylemiyorlardı. İşlek kervan yollarından kaçınıyor, gündüzleri saklanıp geceleri yol alıyorlardı. Sonunda Riyad dolaylarına varıp gözden uzak bir vadide kamp kurdular. Aynı gün Abdülazîz, kırk muhârib içinden kendisine beş arkadaşı seçti ve kalanlara şöyle dedi:

"Biz altı kişi şu anda kaderlerimizi tamamen Allah'ın eline bırakıyoruz. Riyad'a gidiyoruz; kazanmak ya da doğru bildiğimiz yolda ölmek için. Eğer şehirden vuruşma sesleri işitirseniz, derhal yardımımıza koşarsınız; fakat eğer yarın akşama kadar hiçbir şey işitmezseniz, o zaman biliniz ki, biz ölmüşüz; bizim için dua eder, mümkün olduğu kadar tez davranarak gizlice Kuveyt'e dönersiniz."

Ve böylece altı adam yola koyuldu. Gece bastırırken şehre vardılar ve İbn Reşîd'in adeta şehir halkını aşağılamak için, ele geçirdiği şehrin surlarında yıllar sonra açtırdığı gediklerden birinden geçerek şehre girdiler. Silahları harmanilerinin altında, dosdoğru Reşidî Emîr'in konağına yürüdüler. Kapı sıkı sıkı kilitliydi; Emîr, Reşidî yönetimine düşman halkın girişimlerinden korktuğu için gecelerini konağın karşısındaki kalede geçiriyordu. Abdülazîz ve arkadaşları konağın kapısını çaldılar; kapıyı bir köle açtı; açar açmaz da tepelenip bağlandı, susturuldu; evin içindeki öteki hizmetçiler de aynı şekilde, kontrol altına alındılar. Zaten bu saatte evde birkaç hizmetçiyle birkaç kadın bulunurdu. Kahramanlarımız, Emîr'in kilerinden kendilerine hurma bulup karınlarını doyurdular, geceyi nöbetleşe, Kur'ân okuyarak geçirdiler. Sabahleyin kalenin kapıları açıldı ve Emîr, silahlı muhafızların, uşakların ortasında

dışarı çıktı. Bunu gören Abdülazîz ve arkadaşları, "Ey Allahım! İbn Suûd sana sığınıyor!" diye haykırarak yalın kılıç, olup bitenden şaşkına dönen düşmanın üzerine atıldılar. Abdullah İbn Ciluvî kargısını Emîr'e doğru fırlattı; ama Emîr atik davranıp kargıdan kurtuldu; kargı şiddetli bir titreşimle uçup kalenin kerpiç duvarına saplandı (Bugün hâlâ oradadır). Emîr, panik içinde kapıya doğru geriledi; Abdullah, Emîrin ardından tek başına kalenin içine daldı; bu arada Abdülazîz ve dört arkadaşı, sayılarının çokluğuna rağmen ani saldırı karşısında ne yapacaklarını şaşıran muhafızlarla boğuşuyorlardı. Abdullah'ın kovaladığı Emîr, biraz sonra kalenin damında gözüktü; aman diliyor, merhamet istiyordu; ama Abdullah oralı olmadı. Emîr, öldürücü darbeyi alıp, damdan aşağı yuvarlanırken, aşağıda Abdülazîz şöyle bağırıyordu: "Bu tarafa gelin ey Riyad ahâlisi! İşte ben buradayım, ben Abdülazîz, İbn Suûd soyundan Abdurrahman'ın oğlu, sizin gerçek emîriniz!" Ve bunu duyan Riyadlılar, kuzeyli zalimlere kin besleyen şehir halkı silahlarını alarak prenslerinin yardımına koştular; bu arada dışarda gürültüyü duyan otuz beş savaşçı develerini dörtnala kaldırarak şehrin sokaklarına daldılar. Kısa süren bir çatışmadan sonra Abdülazîz şehrin tek hâkimi durumuna geldi.

Bu olay 1901 yılında vuku buldu. Abdülaziz 21 yaşındaydı o zaman; gençlik dönemini aşarak, hayatının ikinci devresine, yetişkin bir adam ve yönetici olarak olgunlaşma devresine giriyordu.

İbn Suûd, adım adım, şehir şehir ilerleyerek, Necid toprağını İbn Reşîd ailesinin elinden çekip aldı; onları kendi topraklarına, Cebel Şammar'a ve onun merkezi durumundaki Hâ'il'e kadar kovaladı. Bu yayılma, taktik ve jeopolitik kuramlarla, uzmanca haritalarla, teknik hesaplarla çalışan bir kurmay heyetinin eseriymişçesine iyi hesaplanmıştı; oysa İbn Suûd'un ne öyle uzman taktikçileri vardı, ne de haritayı sökebilecek adamları. Yayılma, spiral yol izliyordu; merkez Riyad'ın çevresinde ele geçirilmiş herhangi bir toprak bütünüyle teslim alınıp, merkezle bütünleştirilemediği sürece daha ileri gidilemiyordu. Önce Riyad'ın doğusunda ve kuzeyindeki bölgeler ele geçirildi; sonra batıdaki çöllere doğru ilerledi

yayılma. Abdülazîz'in kuzey yönündeki ilerlemesi oldukça yavaştı; çünkü bu bölgede İbn Reşîd ailesi oldukça güçlüydü hâlâ; ayrıca, yirmi otuz yıllık bir ittifaka dayanarak, Türklerden destek görüyorlardı. İbn Suûd ise şiddetli bir mâlî sıkıntı içindeydi: Necid'in güney eyaletleri, büyük savaşçı gurupları uzun süre besleyecek durumda değildi.

"O günler," diye anlatmıştı İbn Suûd bana bir keresinde, "Öylesine fakirdim ki, Şeyh Mübarek'in vaktiyle hediye ettiği mücevher kakmalı bir kılıcı Kuveyt'te bir Yahudi'ye rehin bırakmak zorunda kaldım. Eyerimin üzerine bir halı atabilecek kadar bile param yoktu."

Bu ilk yıllarda İbn Suûd'a zorlu günler yaşatan bir başka problem daha vardı: bedevî kabilelerin tutumuydu bu.

Şehir ve köyler dışında Orta Arabistan, öncelikle bir bedevî toprağıydı. İbn Suûd'la İbn Reşîd ailesi arasındaki savaşın seyri, sonuç olarak her aşamada bedevîlerin tutumuna bağlıydı. Onların desteği ve muhalefeti tayin ediyordu sonucu; onlarsa dönek ve değişkendiler ve çoğunlukla kazanan tarafa ya da kendilerine daha büyük çapul vaad eden tarafa meylediyorlardı. Bu ikili oyunun en önde gelen figürlerinden biri, kalabalık Mutayr kabilesinin güçlü reisi Faysal ed-Daviş'di ki, onun desteği, başarı ibresini, çoğu zaman, rakip ailelerden birinin ya da ötekinin lehine çevirebiliyordu. Hediyelerle yükünü tutmak için Hâ'il'e gelip İbn Reşîdîlere yanaşır, sonra çark edip, yalnızca iki ay sonra ihanet etmek üzere, İbn Suûd'a sadâkat yemini etmek için Riyad'a gelirdi; hiçbir şeye inanmayan, korkunç bir iktidar hırsıyla yüklü, cüretli, kurnaz bir adamdı; onun bu kaypak seciyesi, İbn Suûd'un geceleri uykusunu kaçırıyordu.

Böylesine çetin problemler altında bocalayan İbn Suûd, sonunda, önceleri sadece politik bir manevra olarak düşünülen, ama zamanla bütün Yarımada'nın çehresini değiştirebilecek büyük bir proje olarak gelişen bir plan tasarladı: Göçebe kabilelerin yerleştirilmesi planıydı bu. Şurası muhakkaktı ki, yerleşik hayatı seçen bedevî-

ler, muhalif güçler arasında oynadıkları ikili rolden vazgeçmek zorunda kalacaklardı. Göçebe olarak yaşamak onlara, gerektiği zaman çadırlarını söküp, sürülerini önlerine katarak bir taraftan öteki tarafa rahatça geçebilme imkânını veriyordu. Ama yerleşik hayat şartlarında bunu yapmaları imkânsızdı; çünkü bu takdirde, muhalif taraflardan biriyle ittifakı bozup da ötekine geçmek demek, sahip oldukları her şeyi, evlerini, ekinlerini kaybetmek demek olacaktı.

Onun bu doğrultudaki çabalarını, göçebe hayat tarzı yanında yerleşik hayatın üstünlüğünü vurgulayan İslâm öğretileri de destekliyordu. Bu çabaların bir parçası olarak Kral, göçebe kabileler arasına, İslâm'ı öğreten ve yeni düşünceleri umulmadık bir başarıyla öğütleyen âlimler gönderdi. Böylece kısa bir zaman sonra İhvân örgütü doğdu; yerleşik hayatı benimseyen bedevîler bu örgüt içinde teşkilatlanmaya başladılar. İlk İhvân yerleşim bölgesi, Ad-Daviş'in de mensup olduğu Alva-Mutayr kabilesinin yerleşim yeriydi. Artaviyya adını alan bu yerleşim bölgesi birkaç yıl içinde otuz bin nüfuslu bir şehir haline geldi. Birçok kabile bu örneği izledi.

İhvân örgütlerinin dinsel coşkusu ve savaşçı potansiyeli, İbn Suûd'un elinde güçlü bir siyasî araç durumundaydı. Bu noktadan sonra onun savaşları artık yeni bir çehre taşıyordu: İhvân'ın dinsel heyecanlarıyla beslenen bu savaşlar, aileler arası iktidar mücadelesi olma hüviyetini aşarak iman yolunda verilen savaşlar olup çıkmışlardı şimdi. İmanın bu yeniden uyanışı, en azından, İhvân için kişisel kaygıların ötesinde bir anlam taşıyordu. Onsekizinci yüzyılın büyük müceddidi Muhammed İbn Abdülvehhâb'ın (İslâm'ın ilk kaynaklarına dönüp, yüzyılların birikimi bid'at ve hurâfelerden arınmayı öğütleyen) öğretisine sıkı sıkıya bağlılıklarıyla İhvân, kişisel doğruluk ve ihlâs konusunda, şüphesiz biraz taşkın bir anlayışla yüklüydü; ama onların çoğunun, her şeyden çok istediği şey, sadece kişisel doğruluk ve takvâ değil, aynı zamanda adına İslâmî cemâat denen adâletli bir toplumun kurulmasıydı. Kavramlarının çoğu ilkel ve heyecanları, çoğu zaman, bağnazlık ölçüsünde tek boyutluydu belki; ama kendilerine yeterli ve uygun bir eğitim verilse ve doğru bir istikamet gösterilseydi, Allah yolunda sahip oldukla-

rı derin ve samimi adanma tutkusu, pekâlâ görüş ufuklarını genişletmelerine, ve bütün bir Arabistan'ı toplumsal ve manevî planda gerçek bir diriliş hamlesi içinde ayağa kaldıracak aksiyonun tohumu olmalarına yeterdi. Ama ne yazık ki, İbn Suûd, İhvân hareketine bu yönde kazandırılması gereken derin muhtevanın önemini kavrayamadı ve İhvân'ın din ve dünya hakkında katı, çıplak ilkelere dayanan sığ bir eğitimle donatılmasından hoşnut gözüktü. Böyle bir eğitim de onların sadece zâhidce coşkularını yaşamasına elveriyordu, o kadar. Başka bir deyişle İbn Suûd, İhvân hareketinde sadece siyasal iktidarın güçlü bir aracını buluyor gibiydi. Onun bu basiretsizliği sonraki yıllarda, İhvân'ın zaman zaman geri tepen bir silah ve İbn Suûd'un kendi kılıcıyla kurduğu krallığın varlığını tehdit eden bir tehlike olmasına yol açtı. Bu durum, onun, bir lider olarak halkın ondan bekleye geldiği gerçek büyüklükten yoksun olduğunun da bir göstergesiydi aynı zamanda. Fakat, İhvân'ın Kral'da, Kral'ın İhvân'da umduğunu bulamamış olması, uzun zamandır her iki tarafça bilinen bir olguydu...

1913 yılında, İbn Suûd, emrindeki İhvân'ın muazzam vurucu gücüyle, bir zamanlar Necid ülkesinden sayıldığı halde, elli yıl önce Türkler tarafından işgal edilen, İran Körfezi'ndeki el-Hasa eyaletini ele geçirebilecek kadar güçlü hissetti kendini.

Türklere karşı ilk kez savaşmıyordu İbn Suûd; İbn Reşîd ordusunun saflarında, zaman zaman Türk müfrezeleriyle ve özellikle sahra topçularıyla karşılaşmıştı. Fakat, doğrudan doğruya Türkler tarafından yönetilen el-Hasa'ya saldırmak ayrı bir işti; bu onu büyük bir güçle burun buruna çatışmaya sokacaktı. Ama İbn Suûd'un başka seçeneği yoktu. El-Hasa ve onun limanını elegeçirmediği sürece, dış dünyayla bağlantısı her zaman kopuk olacak, şiddetle ihtiyaç duyulan silah, mühimmat ve erzak temininde çekilen güçlükler devam edep gidecektir. İhtiyaç, girilecek riski kaçınılmaz kılıyordu; fakat risk öylesine büyüktü ki, İbn Suûd, el-Hasa ve onun merkezi el-Hufuf'a saldırmadan önce uzun bir süre tereddüt etti. Nihaî kararın verildiği o günün şartlarını tekrar tekrar anlatmaktan özel bir zevk duyardı İbn Suûd:

"El-Hufuf, görüş sahamızın içindeydi artık; oturduğum kum tepesinin üstünden bakınca, şehre hâkim bir tepenin üzerindeki müstahkem kalenin surlarını rahatça görebiliyordum. Yapmayı düşündüğüm işin sağlayacağı faydayla getireceği tehlikeleri tartarak kararsızlık içinde bocalıyordum. O an kendimi yorgun ve bezgin hissetim. Evimi ve onun huzurlu havasını özledim bir an, karım Cavhara'yı düşündüm; yüzü gözlerimin önünde. Evet, zihnim, farkında olmadan, onun için şiirler düzmekle meşguldü; nerede olduğumu, o an ciddi bir karar vermek durumunda olduğumu büsbütün unutmuştum. Düşündüğüm mısralar zihnimde belli bir bütünlüğe ulaşır ulaşmaz onları kâğıda döktüm; sonra kâğıdı katlayıp mühürledim ve kuryelerimden birini çağırıp emrettim: 'En hızlı develerden ikisini al; hiçbir yerde konaklamadan, bunu, Muhammed'in annesine yetiştir." Ve kurye, kum bulutunun ardında yitip giderken, birden anladım: Artık savaştan yana kararım kesindi; el-Hufuf'a saldıracaktım; ve Allah zaferi müyesser kılacaktı."

İbn Suûd'un bu önsezisi doğru çıktı. Savaşçıları, cesur bir saldırı sonunda kaleyi ele geçirdiler. Türk alayı teslim oldu; silah ve teçhizatlarını alarak sahile çekilmelerine ve oradan da Basra'ya gitmek üzere gemilere binmelerine izin verildi. Tabii, Osmanlı yönetimi bölgeyi öyle kolayca gözden çıkarmaya pek hazır değildi; bunun için İbn Suûd'a karşı cezalandırıcı bir sefer düzenlenmesi kararı alındı İstanbul'da. Fakat daha bu karar uygulamaya konulmadan, Türk kuvvetlerini başka cephelere sürükleyen büyük savaş patlak verdi; savaş bitince de, ortada Osmanlı İmparatorluğu diye bir şey yoktu artık.

Türk desteğinden yoksun kalan ve şimdi İngiliz ve Fransız yönetimindeki topraklarla sınırlı bir bölgede kısılıp kalan İbn Reşîd güçleri, İbn Suûd'a karşı etkili bir mukavemet gösterecek durumda değildi artık. Ve 1921 yılında, İbn Suûd kuvvetleri, şimdi Kral'ın en ateşli taraftarlarından biri olarak boy gösteren ed-Daviş'in yönetiminde Hâ'il'e girdi; İbn Reşîd ailesi, böylece ellerindeki son kaleyi de kaybetmiş oluyordu.

İbn Suûd'un ikbal çizgisinin doruğu, 1924-1925 yıllarına rastlar; Bu yıllarda İbn Suûd, Mekke, Medîne ve Cidde şehirlerini içine alan Hicaz eyaletini ele geçirerek, 1919 yılında İngilizlerin desteğinde Türklere karşı ayaklanan Şerif Hüseyin'den bu yana bu bölgede iktidarı elinde tutan Şerif'in ailesini sürgün etti. İbn Suûd, dış dünyanın dikkatini de, işte bu başarısıyla üzerine çekti. Kırk beş yaşındaydı o zaman.

İbn Suûd'un Orta Doğu ülkelerinden çoğunun Batılı güçlere boyun eğdiği bir sırada, beklenmedik bir biçimde yükselmesi, Arab dünyasında büyük yankılar uyandırdı: Herkes, onun kişiliğinde, Arab milletinin esaret zincirlerini parçalayacak büyük bir lider görmeye başlamıştı. Arabların dışında birçok Müslüman grup da onun eylemine Kur'ân'ın özüne bağlı bir yönetimin kurulması doğrultusunda, saf İslâmî düşüncenin yeniden dirilmesi gözüyle bakıyorlardı. Fakat bütün bu ümitler, ne yazık ki sadece ümit olarak kaldı; İbn Suûd'un gücü artıp, pekiştikçe, onun sadece bir kral, Doğu'da kendisinden önce gelip geçmiş otokratik liderlerden daha üstün bir amaca bağlı olmayan, sıradan bir kral olduğu gerçeği daha açık bir biçimde ortaya çıktı.

Kişisel ilişkilerinde dürüst, haksever biriydi; arkadaşlarına taraftarlarına sadâkat gösterir, düşmanlarına cömert davranırdı. Çevresindeki insanlardan daha yüksek bir entelektüel kavrayışa sahipti, ama yine de kendinden beklenen geniş ufuklu, devrimci bir lider olma niteliğini göstermekten uzaktı. Gerçi, kendi bölgesinde, bin yıl öncesinin ilk halifeler döneminden bu yana hiçbir Arab ülkesinde görülmemiş bir genel güvenlik atmosferi sağladı; ama bu güvenliği, ilk halifelerin tersine halkta uygar bir sorumluluk duygusu uyandırarak değil dei sıkı hukukî uygulamalarla, cezaî önlemlerle gerçekleştirdi. Tıp tahsili ya da telsiz telgraf kursları için dışarıya bir avuç genç adam gönderdi; ama halkı, yüzyıllardır içinde yüzdükleri cehaletten çekip çıkaracak topyekûn bir eğitim iştiyâkıyla doldurmak için hiçbir şey yapmadı. İnanmış olmanın bütün dış belirtileriyle yüklü olarak durmadan İslâmî hayat tarzının büyüklüğünden, doğruluğundan söz eder; fakat içinde bu hayat

tarzının kendi kültürel ifadesini bulacağı âdil, ileriye dönük bir toplumun inşası için hiçbir şey yapmış değildir.

Sade, alçakgönüllü ve çalışkan bir adamdır İbn Suûd; fakat çevresinde lüks ve gösteriş içinde yaşayan insanlara ses çıkarmaz, hoş görür onları. Mütedeyyindir, İslâmî hukukun öngördüğü ilkelere, biçimsel düzeyde harfi harfine uyar; ama bu ilkelerin özündeki anlam ve amaçla pek az ilgili görünür. Günlük beş vakit farz namazı tam bir düzenlilik içinde yerine getirir ve geceleri dua, iltica halinde bulunur saatlerce; fakat bu ibadetlerin tutarlı bir İslâmî aksiyonun hepsi değil, sadece birer parçası olduğundan habersiz gibidir. Yöneticinin, yönettiği insanlara karşı yerine getirmesi gereken yükümlülüklerinden söz etmeyi çok sever ve Peygamber'in bu konudaki sözünü sık sık dile getirir: "Her insan, sürüsünden sorumlu bir çobandır"; fakat yine de, kendi çocuklarının bile eğitimini ihmal etmiş ve onların yüklenecekleri görevler için taşımaları gereken bilgi ve beceriden yoksun olarak yetişmelerine göz yummuştur. Ve bir keresinde kendisine, ilerde oğullarının teşkilâtlı bir idarî yapı devralabilmelerini sağlayacak şekilde, devlete niçin daha az kişisel ve merkeziyetçi olmayan bir yapı vermeye çalışmadığı sorulduğunda, şöyle cevap vermiştir: "Ben bu krallığı kendi kılıcımla, kendi gayretimle ele geçirdim; oğullarım da, yapacaklarını kendi çabalarıyla yapsınlar."

Kralla yaptığım bu konuşmayı hatırlıyorum; onun, ileri görüşlülükten, idarî öngörüden ne ölçüde yoksun olduğunu çok iyi gösteren bir anıdır bu. 1928 yılı sonlarıydı, Suriye bağımsızlık hareketinin ünlü lideri Emîr Şekîb Arslan, Kral'ı ziyaret için Mekke'ye gelmişti. İbn Suûd, beni şu sözlerle Şekîb Arslan'a takdim etti: "Bu, bizim oğlumuz Muhammed Esed. Güney eyaletlerinden yeni döndü. Benim bedevîlerin arasında gezip dolaşmayı çok sever."

Emîr Şekîb siyasî bir lider olmanın ötesinde, ilgi alanı geniş, mâlumât sahibi, aydın bir şahsiyetti; benim ihtidâ etmiş bir Avrupalı olduğumu öğrenince, gezip gördüğüm yerler hakkındaki kanâatlerimi merak etti. Kendisine bazı izlenimlerimi, ve özellikle de, şimdiye kadar hiçbir Avrupalının ayak basmadığı, güneydeki Vadi Bişa hakkındaki kanaatlerimi açtım. Bölgenin ekime elverişli, sulak

ve verimli toprakları, ülkenin geleceği için son derece ümit verici bir zenginlik olarak dikkatimi çekmişti; bu doğrultudaki düşüncelerimi açıklarken, bir ara Kral'a dönüp:

"Kesinlikle eminim ki, ey İmam; fennî usûllerle ıslâh edilip geliştirilirse, bu Vadi Bişa, kısa zamanda bütün bir Hicaz'ı doyurabilecek bir buğday ambarı haline getirilebilir."

İbn Suûd, sözüme kulak kesildi; çünkü Hicaz için yapılan buğday ithali ülke gelirinin büyük bir kısmını alıp götürüyordu; gelir yetersizliği ise hemen her zaman İbn Suûd'un en büyük sıkıntılarından biriydi.

"Peki," dedi, "Vadi Bişa'nın bu hale getirilmesi ne kadar zaman alır?"

Bir uzman olmadığım için, doğal olarak, sorusuna kesin bir cevap veremezdim; dışarıdan çağrılacak bir uzmanlar heyetinin gerekli araştırmaları yaparak, bölgenin tarımsal gelişimi için somut bir plan önerebileceğini söyledim. Ayrıca arazinin tam anlamıyla verimli bir hale getirilmek için de, kanaatimce, beş ila on yıllık bir çalışma süresine ihtiyaç duyulabileceğini ekledim.

"On yıl!" diye şaşkınlıkla bağırdı İbn Suûd, "On yıl çok uzun bir zaman, dostum. Biz bedevîler bir tek şey biliriz; bugün bul, bugün ye; yarının gamını bugünden çekme. Yoo dostum, yoo; on yıl sonrasını planlamak bizim işimiz değil."

Bu garip sözleri işiten Emîr Şekîb, şaşkınlıktan ağzı bir karış açık, işittiklerine inanamıyormuşçasına bana baktı. Tabii, aynı şaşkınlık içinde, ben de ona bakıyordum..

İşte o zaman kendi kendime sormaya başladım: İbn Suûd, acaba, kral olup da geniş imkân ve rahatlıklara kavuşunca, gerçek anlamda büyüklüğünü adım adım kaybeden bir büyük adam mı, yoksa kişisel iktidar özlemlerini doyurmaktan başka bir amacı olmayan cesur ve kurnaz bir adam mı sadece?

Bu soruya hâlen doyurucu bir cevap bulmuş değilim; çünkü onu yıllardır tanımama, hem de yakından tanımama rağmen, birçok yanıyla İbn Suûd, benim için anlaşılamaz olarak kalmıştır

yine de. Bu, onun gizli kapaklı bir kişi olduğundan değil; tersine o, kendinden açıkça söz etmesini, deneyimlerini aktarmasını seven bir insan; fakat kolayca kavranamıyacak kadar da çok yönlü, çok çehreli bir mizacı, basit görünüşü altında deniz gibi çalkantılı bir yüreği, karmaşık eğilimleri ve tezatlar içinde denge arayan karmaşık bir ruhsal dünyası var onun.

Şahsî dirayeti büyük; ama bu, aktüel yaptırım gücünden çok, karakterin telkin edici gücünün, taşıdığı havanın etkisine dayanıyor. Sözlerinde, davranışlarında bütünüyle yapmacıksız, yalın. Teklifsiz, eşitlikçi tutumu, kirli, pejmürde bir kılıkla karşısına çıkan bedevîlerle, onlardan biriymiş gibi konuşabilmesini; onu ilk ismiyle, Abdülazîz diye çağırmalarını hoş karşılamasını sağlıyor. Ama buna karşılık yüksek sınıftan görevlilere karşı, onlara hadlerini bildirmek istediği zaman, kurumlu, kibirli davranmayı da pekâlâ becerebiliyor, züppeliğin her türünden nefret ediyor. Mekke'de, kraliyet sarayında bir akşam yemeğinde geçen o olayı hatırlıyorum şimdi: Mekke'nin ileri gelen soylularından biri de vardı sofrada. Bu adam avuç dolusu lokmalarla önlerindeki pilavı silip süpüren Necidli misafirlere bakarak, bu 'bedevî kabalığı'na burun kıvırıyor, kendi aristokrat inceliğini göstermek için de yemeğini parmak uçlarıyla yiyordu. Bu durumu izleyen Kral, sonunda dayanamadı; "Siz kibar insanlar, hep böyle parmak uçlarınızla yoklaya yoklaya yersiniz yemeğinizi; bilmem ki, çöpü parmaklarınızla karıştırmaya alışıksınız da ondan mı bu? Biz Necidliler ellerimizden korkmayız, ellerimiz temizdir bizim; bunun için de, gönül rahatlığı içinde avuçlarımızla taşırız yemeği ağzımıza."

Bazen, kendini bıraktığı zaman, dudaklarında yumuşak, sıcak bir gülümseme dolaşıyor ve bu, biçimli yüzünde, etkileyici, nerdeyse manevî bir ışıma halinde yayılıyor. Bağlı olduğu sıkı Vehhâbî düsturları elverseydi, eminim ki, müzik, İbn Suûd'un kendini ifade edebileceği en iyi uğraşlardan biri olurdu; ama işte belki de bu kapı kapalı olduğu için Kral, musikî zevkini küçük poemlerinde, tecrübelerini anlatırken kullandığı renkli ifadelerde ve Necid ülkesinin her yanına yayılan, erkeklerin çölü geçerken develerinin

üzerinde, kadınların da kendi odalarının mahremiyeti içinde söyleyip durdukları savaş ve sevda türkülerinde dile getiriyor. Ve aynı musikî duyarlığı, bir kral olmanın gerektirdiği belli bir düzen ve esneklik içinde izlediği günlük hayatın olağan ritminde de kendini açığa vuruyor. Julius Sezar gibi onda da, tek tek meseleler üzerinde en ufak bir ilgi noksanlığı göstermeden, aynı anda birçok düşünce silsilesini birden takip etme yeteneği var; işte bu yeteneği sayesindedir ki, geniş krallığının bütün meselelerini, herhangi bir karışıklığa, herhangi bir tutukluğa düşmeden tek elden yürütüyor; ve bu kadar çok iş arasında, kalabalık haremine ayıracak vakit ve şevk bulabiliyor. Kavrayış gücü bazen olağanüstü bir keskinlik gösterir. Karşılaştığı ya da ilgilendiği insanların niyetleri, eğilimleri hakkında, nerdeyse yanılmaz derecede önsezi sahibidir. Onun daha ağızlarını açmadan insanların düşüncelerini yüzlerinden okuduğuna az rastlamadım. Çoğu zaman biri, daha kapıdan içeri girerken, niyetinin ne olduğunu sezmiş görünür. İbn Suûd, kendisine karşı girişilen son derece iyi planlanmış pek çok suikastı işte bu yeteneği sayesinde etkisiz hale getirmiş ve yine de bu yeteneği sayesinde, kritik anlarda çok kere isabetli politik kararlar alabilmiştir.

Kısacası, İbn Suûd, kişiyi büyük kılan pek çok niteliğe sahip gibidir, ama gerçekten büyük bir insan olmak için sahici hiçbir çaba ortaya koymamıştır. Mizac olarak iç mürâkabe karşısında bile kendini kendi gözünde haklı çıkarmaya yarayan, her türlü özeleştiriden kolayca sıyrılmasını sağlayan müthiş bir bir özsavunu düzeneğine sahiptir. Tabii çevresindeki insanlar da -saray mensubları ve onun cömertliğini kötüye kullanan sayısız çanak yalayıcı- onun bu talihsiz yanını etkisiz hale getirmek için hemen hiçbir şey yapmamaktadırlar.

İbn Suûd, kışkırtıcı düşlerin adamı olarak göründüğü o gençlik yıllarının büyük umutlar vaad eden imajını yıkarak, belki kendi de farkında olmadan, onu Allah tarafından gönderilmiş bir lider olarak görmeye alışmış asabi bir halkın duygularını incitmişti. Umutlarının yıkılışını vakarla karşılamayacak kadar çok şey beklemişlerdi ondan; ve Necid halkı içinde en iyileri bile, besledikleri güvenin yıkılışını en acı sözlerle dile getiriyorlar şimdi.

Necidli bir arkadaşımın, Kral'dan bahsederken, yüzünde gördüğüm acı ve umutsuzluğu hiçbir zaman unutmayacağım; kendisi bir zamanlar İbn Suûd'un en ateşli taraftarlarından biriydi ve onun ikbâl mücadelesinin en zor yıllarında canla başla yanında yer almıştı; ama bir gün bana şöyle dedi:

"O ilk yıllarda İbn Reşîd'e karşı İbn Suûd'un yanında sefere çıkarken, *Lâ ilâhe illâllah* bayrağı altında, İslâm düşmanı Şerif Hüseyin'e karşı kılıç sallarken, İbn Suûd'un halkını cehâlet ve geriliğin kıskacından kurtarmakla görevlendirilmiş yeni bir Mûsâ olduğuna inanıyorduk. Fakat ne zaman ki halkını ve onun geleceğini unutup, ulaştığı rahatlık ve saltanatın üzerine kurulup oturdu, o zaman dehşetle gördük ki, umut bağladığımız adam bir Mûsâ değil, meğer bir firavunmuş..."

Arkadaşım, İbn Suûd'a duyduğu öfkede, şüphesiz biraz fazla acımasızdı: Çünkü o, bir firavun ya da zalim değildi; cömert, iyi yürekli bir insandı ve halkını seviyordu. Ama şüphesiz bir Mûsâ da değildi. Onun bütün suçu, halkının umut bağladığı çapta büyük bir lider olmayışıydı; ve kimbilir, gençlik düşlerinin sesine sonuna kadar kulak verseydi, belki de gerçekten büyük bir lider olabilirdi; ama bir kral olarak tırmandığı baş döndürücü zirveden bakınca halkın özlemlerini artık seçemez oldu. Sahici kanatları olmayan evcil bir kartaldı o.

Ya da o, çok büyük bir ülkede hüküm süren bir 'kabile reisi' olarak kaldı hep...*

---

* Bu kitap tamamlanmadan kısa bir süre önce (1953), Kral Suûd, 73 yaşında öldü; ve onun göçüşü ile Arabistan tarihinin bir evresi kapanmış oldu. Onu, 1951 yılında, son kez gördüğümde (o tarihte Pakistan hükümeti adına resmî bir ziyaret için bulunuyordum, Arabistan'da) bana hayatının trajik boşluğunun farkındaymış gibi gözüktü. Bir zamanlar o kadar güçlü hayat dolu çehresi, şimdi solgun ve bezgindi; kendinden söz ettiği zaman, sanki çoktan ölmüş ve gömülmüş de, ancak anılarda yaşayan birinden söz eder gibiydi.

3

Hâ'il'den ayrılacağım sabah, açık pencereden içeri dolan gür bir müzikle uyanıyorum. Büyük bir opera temsilinden önce, yüzlerce kemanın, sayısız nefesli çalgının katıldığı bir uğultu; çağıldayan, tınlayıp duran, şırıl şırıl akan bir ses cümbüşü; bu uyumsuz kesik tınlamaların, kısa, uzun, rengârenk nağmelerin kırık, serâzat polifonisi öylesine zengin ve uçucu ki, sanki büyülü, görünmeyen bir kaynaktan kulağın hissedemediği aşkın (müteâl) bir birlik içinde yükseliyor, sonra sonsuz bir ses çeşitliliği halinde bizim ses dünyamıza yağıyor... Çok büyük bir orkestra var ötelerde sanki, muazzam müzik selinin ancak ölgün dalgaları ulaşıyor bize...

Pencereye yürüyüp, sabahın alaca aydınlığı içinde, çarşıya ve çarşıdan öteye, şehrin balçık grisi evlerinden öteye, ılgın ağaçlarının, hurma bahçelerinin oralara bakıyor ve görüyorum; bu büyülü müzik, bahçelerin orada, günlük faaliyetine henüz başlayan yüzlerce su dolabından geliyor. Develer dönüp dururken, büyük deri haznelere çekiliyor su; su halatları ağaç kasnaklarda gerine gerine akıyor ve her kasnak yatağında dönerken, inleyip uğuldayarak çatlak, boğuk seslerle gürleyerek hatta kimi zaman çın çın öterek gıcırdıyor. Bu senfoni, su halatı bütünüyle çözülüp, kasnak bir an duraksayıp dengede kalıncaya kadar yükselip alçalan binlerce değişik nağmeyle sürüp gidiyor; ve denge anında birden bir çığlığı andıran zorlu bir ses işitiliyor; sonra bu ses yerini yavaş yavaş hazin bir tınlamaya bırakıyor, ve şimdi işte binlerce kuşun birden kanat çırparak havalanışını andıran bir gürlemeyle su, tahta oluklara dökülüyor; ve deve ters yöne dönüp kuyunun çevresinde bir başka devrine başlıyor. Kasnaklar yeniden dönüyor, halatlar yeniden aşağı süzülüyor, ve su tulumları şapır şapır kuyunun derinliklerindeki suya inip çıkıyor.

O kadar çok kuyu ve o kadar çok başlayıp biten ve yeniden başlayan olay var ki, müzik binlerce unsuruyla bir tek an bile durmuyor; nağmeler işte şimdi ortak bir ritme ulaştılar, işte şimdi sayısız

parçaya bölünen bir curcuna başgösteriyor; ve şimdi bazı sesler yepyeni bir canlılıkla doğrulurken bazıları sönüp gidiyor. Kuşatılmaz, ele geçmez bir nağmeler çağlayanı boşalıp duruyor; sonra binlerce bağımsız ses halinde fışkırıp dağılıyor, uğultular, inlemeler, çın çın ötüp sönen münferit sesler, neş'eyle uçup giden ve tok tok öten nağmeler... Eşi görülmemiş bir orkestra bu! İnsan zihninden çıkmamış; ve bunun için de doğanın fethedilmez derinliğini, zenginliğini dile getiriyor...

Yedinci Bölüm

YOLUN YARISI

1

Hâ'il'den ayrılıp, Medîne'ye doğru yola çıkıyoruz; üç kişiyiz şimdi; çünkü İbn Musaad'ın adamlarından biri, Mansûr el-Assâf da, Emîr'in bir işi için bir süre bizimle yolculuk yapacak.

Mansûr öylesine yakışıklı, öylesine güzel bir adam ki, Batı'da bir şehrin sokaklarında dolaşsaydı kadınlar dönüp bakmadan edemezlerdi ona. Uzun boylu; güçlü düzgün yüzünün çizgileri şaşılacak kadar biçimli ve etkileyici. Teni açık buğday rengi; Arab güzelliğinin kusursuz bir örneği; düzgün kaşlarının altında sert bakışlarıyla dünyaya bakan simsiyah bir çift göz. Zeyd'in yüzündeki sükûnet ve dalgınlıktan, huzur verici incelikten eser yok bu yüzde; sert çizgileriyle bu yüzde, bastırılmış halde dahi olsa, amansız tutkuların izleri okunuyor; Şammarlı arkadaşımın huzur dolu ağırbaşlılığının tersine, Mansûr'un yüzünde hülyalı bir dünyanın çalkantıları var. Ama Mansûr da Zeyd gibi çok şey görüp geçirmiş görünüyor; iyi, hoş bir yol arkadaşı.

Önümüzde, Nufud Çölü'nün yerini alan gri-sarı çakıllı arazide, toprağa kımıl kımıl yaşayan bir deri görünümünü veren küçük hayvanların hayatını seçiyoruz: ince gri renkli kertenkeleler, develerin ayakları altında inanılmaz bir hızla zikzaklar çiziyor, küçük dikenli çalılar arasına sığınıp, parıldayan gözlerle bizim geçişimizi izliyorlar. Küçük kurşunî tarla fareleri, uzun saçaklı kuyruklarıyla sincapları andırıyor; ve onların akrabaları dağ sıçanları; Necid bedevîlerinin etinden pek hoşlandıkları ve benim de yediğim en leziz hayvanlardan biri. Bitki kökleriyle beslenen, bir ayak uzunluğundaki zab kertenkeleleri: Bunların da eti yeniyor ve piliçle balık arası bir tad bırakıyor ağızda. Küçük bir hindi yumurtası büyüklüğünde, dört ayaklı siyah kırkkanatlılar; kuru bir deve tersini şaşılacak bir sabırlılıkla yuvarlamaya çalışırken görüyorsunuz onları; ön ayakları üzerine yüklenip güçlü arka ayaklarıyla yuvarlıyorlar deve tersini; yollarına aşamayacakları büyüklükte bir çakıl çıktığında sırt üstü düşüyor, sonra binbir güçlükle doğruluyorlar; ve tekrar iş başına: Bir iki santim daha itiyorlar yemlerini, ama işte bir engel daha, hooooooop...! yine sırt üstü yerdeler... ve tekrar aynı çırpınışlar, ve işte doğrulup kalkmayı başarıyor, ve şimdi yeniden iş başına, yılmadan, durup dinlenmeden... Bazen kurşunî bir yaban tavşanı, sıçrayıp çıkıyor çalıların içinden ve uzun adımlarla koşup uzaklaşıyor. Bir seferinde de, ilerde ceylanlar görüyoruz; ama vurulamayacak kadar uzaktalar; iki tepe arasındaki mavi-gri gölgeler arasında yitip gidiyorlar...

"Anlatsana, Muhammed," diye soruyor Mansûr, "Nasıl oldu da Arablar arasında yaşamayı seçtin ve nasıl oldu da, İslâm'ı kabul ettin?"

"Bunun nasıl olduğunu ben söyleyeyim mi?", diye söze karışıyor Zeyd, "Önce Arabları sevdi; sonra da onların dinlerini. Doğru değil mi, amcacığım?'"

"Evet Mansûr; Zeyd'in dediği gibi oldu. Yıllar önce, Arab toprağına ilk defa ayak bastığımda, önce sizin yaşama tarzınız etkiledi beni. Ve derken, neler düşündüğünüzü, nelere inandığınızı düşünmeye başladım; ve böylece İslâm'ı tanıdım."

"Ve birden gördünüz ki, değil mi Muhammed, İslâm Allah'ın gerçek sözü imiş?"

"Yoo, hayır, bu öyle çabuk olmadı. Çünkü, bir kere, o zamanlar Allah'ın insanla konuşmuş olabileceğine inanmıyor, O'nun sözü olduğu öne sürülen kitapların ancak birtakım hikmetli kişilerin kafasından çıktığını düşünüyordum..."

Mansûr şaşkınlıkla bakıyor bana: "Nasıl olabilir bu, Muhammed? Mûsâ'nın getirdiği kitaba ya da İsâ'nın İncil'ine de mi inanmıyordun? Ben her zaman Batılı insanların en azından Tevrat'a, İncil'e inandıklarını sanırdım."

"Bazıları öyledir, Mansûr; ama hepsi değil. Ben işte o inanmayanlardandım..."

Ve Mansûr'a, Batılı insanların, uzun zamandan beri, başkalarının kitaplarına olduğu gibi kendi kitaplarına da gerçek bir vahiy olarak bakmadıklarını; ve onları, daha çok, insanın çağlarca süren bir gelişim süreci içinde aşmak zorunda olduğu dinî özlemlerin, fizikötesi yanılmaların tarihi olarak gördüklerini açıklamaya çalışıyorum.

"Fakat bu görüşler bende, İslâm'ı tanıdığım zaman büyük bir sarsıntıya uğradılar," diye ekledim; "Müslümanların, Batılıların insan için öngördüğü hayat tarzından apayrı bir yolda yaşadıklarını gördüğüm zaman fark ettim bu sarsıntıyı; ve İslâm öğretisi hakkında öğrendiğim her yeni şey, yeni keşfettiğim hayatın daha önce hiç bilmediğim bir yönünü gösterdi bana..."

Ve Mansûr'a, Yakın Doğu'ya ilk seyahatimi anlatıyorum; Sina Çölü'nde, Arablar hakkında edindiğim ilk izlenimleri, Filistin'de, Mısır'da, Ürdün ve Suriye'de gördüklerimi ve Şam'da, o zamana kadar hiç bilmediğim, yepyeni bir yaşama tarzının bir önsezi halinde kendini nasıl yavaş yavaş açığa vurmaya başladığını; ve Türkiye'yi ziyaretten sonra Avrupa'ya döndüğümde, Batı dünyasında yaşamanın benim için artık nasıl çekilmez bir hal aldığını; bir yandan, hayattan beklediğim şeyi daha iyi anlamak umuduyla, Arablarla ve onların kültürleriyle ilk karşılaşmanın bende uyandırdığı garip huzursuzlu-

ğu bütün derinliğiyle anlamak isterken, öte yandan da, kendini Batı toplumunun hedefleriyle bir daha asla özdeşleştiremeyeceğimi giderek nasıl daha açık bir biçimde kavradığımı anlatıyorum ona...

1924 yılının baharında, *Frankfurter Zeitung*, beni ikinci bir gezi için gönderdi Orta Doğu'ya. İlk gezi izlenimlerimden oluşan kitap sonunda tamamlanmıştı. (Benim Avrupa'dan bu ikinci ayrılışımdan birkaç ay sonra, *Unromantisches Morgenland* ismiyle yayınlandı. Kitaba bu ismi, onun, Müslüman Doğu'nun romantik, ekzotik çizgilerle dolu sığ bir tasviri değil, fakat onun aktüel realitesine nüfûz etmeyi amaçlayan gerçekçi çabanın eseri olduğunu anlatmak için vermiştim. Kitap, anti siyonist tutumu ve alışılmadık Arab taraftarlığıyla Alman basınında belli bir heyecan yaratmış olmasına rağmen, korkarım, pek iyi satmadı.)

Evet, böylece Akdeniz'i bir kere daha geçtim ve Mısır sahillerini bütün düşselliği içinde bir kere daha gördüm. Port Said'den Kahire'ye uzanan tren yolculuğu, bildik bir kitabın yeniden okunan bir sayfası gibiydi. Süveyş Kanalı'yla Manzala Gölü arasında sükûnet içinde bir Mısır ikindisi daha yaşadım. Yaban ördekleri yüzüyorlardı suda; ılgın ağaçları tomurcuklanmış dallarıyla hışırdayıp duruyorlardı. Önceleri daha çok ekilmemiş alanların kapladığı kumlu ovada şimdi köyler belirmişti. Bazen develerle birlikte koşulmuş siyah mandalar, ağır ve tembel uzuvlarıyla, bahar toprağı üzerinde saban çekiyorlardı. Ve Süveyş Kanalı'ndan batıya döndüğümüzde, artık olanca yeşilliği içinde Mısır'ın içindeydik. Kollarını yanlara doğru gererek, testilerini, öyle tutmaksızın başlarının üstünde taşıyan ve anlatılmaz bir ritimle salınarak yürüyüp geçen ince, uzun boylu Mısırlı kadınları görünce kendi kendime dedim; 'yeryüzünde hiçbir şey -ne lüks otomobiller, ne dev köprüler, ne de derin düşüncelelerle dolu kitaplar- Batı'nın çoktandır kaybettiği, Doğu'nunsa kaybedecek gibi göründüğü bu görünüm kadar güzel olamaz; bu güzellik ki, insanın kendi öz-varlığıyla, onu çevreleyen dünya arasındaki o büyülü barışıklığın, o büyülü uyumun ifadesinden başka bir şey değil...'

Bu kez birinci mevkide seyahat ediyordum. Kompartımanda benden başka sadece iki kişi vardı: Biri, Levantenlere özgü o girişken karakteriyle beni hemen canlı bir sohbete sokan ve gördüğümüz şeyler hakkında zarif, nükteli görüşler ortaya koyan, İskenderiyeli bir Rum iş adamıydı; ötekisi, Mısırlı bir *umda*, yani bir köy ağası; oldukça pahalı ipekten kaftanına ve kuşağından sarkan kalın, altın saat kösteğine bakılacak olursa, zengin biriydi; ama tamamıyla eğitimsiz kalmış olmaktan da hoşnut görünüyordu. Nitekim, bizim konuşmamıza daha katılır katılmaz, kendisinin okuma yazma bilmediğini peşinen itiraf etmişti; bununla birlikte her haliyle kesin bir sağduyu ve ferâset gösteriyor ve zaman zaman da Rum işadamıyla tartışmaya giriyordu.

Hatırladığıma göre, İslâm'ın, o sıralar zihnimi bir hayli işgal eden, birtakım toplumsal ilkelerinden sözediyorduk. Bizim Rum dostumuz benim İslâm Hukuku'ndaki sosyal eşitlik öğretisine duyduğum hayranlığa pek katılmıyordu.

"İslâm'ın hiç de sizin sandığınız kadar eşitlikçi bir din olduğu söylenemez, aziz dostum," diyordu; sözünün burasında, bir süredir konuştuğumuz Fransızca'yı bırakarak, Mısırlı yol arkadaşımızın da anlaması için, ona dönüp Arapça olarak devam etti: "Siz, Müslümanlar, dininizin eşitlikçi olduğunu söylüyorsunuz. Peki, madem öyle, bana söyleyebilir misiniz: İslâm niçin Müslüman erkeklerin Hıristiyan ya da Yahudi kadınlarla evlenmesine izin veriyor da, Müslüman kadınların gayrı Müslimlerle evlenmesine izin vermiyor?"

"Söyleyebilirim, tabiî," dedi Mısırlı köy ağası, bir anlık bir tereddütten sonra: "Evet, şimdi sana anlatayım, niçin bizim dini kanunlarımız bunu böyle demiştir. Biz Müslümanlar İsâ'nın -Allah'ın selam ve rahmeti onun üzerine olsun- Allah'ın oğlu olduğuna inanmayız, inanmayız ama, Kitâb-ı Mukaddes'in bütün öteki peygamberleri gibi, yani mesela Mûsâ ve İbrahim gibi, onu da Allah'ın gerçek bir peygamberi olarak tanırız; Bunların hepsi, son peygamber Muhammed -Allah'ın selâm ve rahmeti onun üzerine olsun- gi-

bi insanlara tevhîd dinini tebliğ için gönderilmişlerdir. Bunun için Hıristiyan ya da Yahudi bir kız, bir Müslümanla evlendiği zaman, girdiği bu yeni ailede onun inandığı, saygı duyduğu şahsiyetlerin kötülenmeyeceğinden, aşağılanmayacağından emin olabilir; ama bir de Müslüman bir kızın Hıristiyan ya da Yahudi bir erkekle evlendiğini düşünün; durum aynı mıdır? Şüphesiz hayır! Müslüman kadın için mübarek olan şahsiyet, Allah'ın son resulü, bu ailede saygıyla anılmayacak... hatta kadının çocukları, ekseri babanın dinini takip edecekler, öyle değil mi? Peki, düşünelim şimdi; kadını böyle bir zulme, böyle aşağılayıcı bir duruma terk etmek doğru olur mu, söyleyin bakalım?"

Bu açıklama karşısında Rum dostumuz, mahcûbiyetini gizlemek istercesine omuz silkmekten başka bir şey yapmadı; bana gelince, ben, bu ümmî köy ağasının, kendi milletine özgü bir açık zihinlilik ve sağduyuyla yaptığı bu açıklamada çok önemli bir sorunun ipucunu, anahtarını bulmuştum. Ve Kudüs'teki yaşlı hacının sözleriyle olduğu gibi, onun sözleriyle de önümde İslâm'a götüren yeni bir kapının açıldığını hissetmiştim.

Yeni görevimin bana sağladığı maddî şartlara bağlı olarak Kahire'de şimdi, bundan birkaç ay önce hayal bile edemiyeceğim bir bolluk içinde yaşayabilirdim. Artık kuruşların hesabını yapmam gerekmiyordu. Ekmek, zeytin ve süte talim ettiğim günler geride kalmıştı. Ama ben, bir bakıma yine de eski 'geleneğime' bağlı kalarak, Kahire'nin kibar semtlerinden birini seçmek yerine, beni açık kollarla karşılayıp, bir ana sıcaklığıyla iki yanağımdan öpen o eski dostumun, Trieste'li şişman pansiyoncumun evini tuttum yine.

Kahire'ye gelişimin üçüncü günü, gün batımında Kaleden doğru boğuk top sesleri duydum. Aynı anda Kale Camii'nin yüksek minarelerinde şerefelerin çevresini bir ışık hâlesi sardı. Ve bir anda şehrin bütün minareleri benzer ışıklarla donanıp akşam karanlığını bir ışık şenliğine çevirdiler. Eski Kahire'nin her yanında garip bir hareketlilik göze çarpıyordu; yürüyen insanların adımları hızlan-

mış yürüyüşleri bir düğün-şenlik hafifliği kazanmıştı. Her zamankinden farklı, yüksek, çok sesli bir uğultu vardı sokaklarda; havada belirgin bir gerilim, yepyeni bir titreşim hissediyordunuz.

Yeni bir ayın, Müslümanlar için kutlu bir ayın, ramazanın girdiğini bildiren hilal görülmüştü; buydu bütün bu değişikliğin sebebi. Bundan on dört yüzyıl önce Muhammed'e (s.a.v..) vahyin inmeye başladığı aydı ramazan. Her Müslümanın bu ayı oruç tutarak geçirmesi gerekiyordu.

Bütün bu otuz gün süresince Kahire halkı, semâvî bir iklime taşınmışcasına alev alev parıldayan gözlerle, coşku içinde dolaştılar cadde ve sokaklarda. Ve ikinci bir hilâlin göründüğü otuzuncu gece yeniden top sesleri, sevinç çığlıkları, şenlik... bütün minareler sabaha kadar alev alev ışıklar içinde kaldı.

O zaman öğrendiğime göre, bu oruç ayının iki amacı vardı. Biri, gün boyu yiyip içmeden kaçınarak insanın, yoksulların ve açların hissettiği şeyleri kendi bedeninde hissetmesini; ve böylece toplumsal sorumluluğun dinsel bir yaptırım olarak insan bilincine yerleşmesini sağlamaktı. Öteki amaçsa, bir aylık oruç sırasında kişinin kendi nefsini arındırması, ve bu yönde kendini belli bir sıkı düzen içinde tutarak, günlük hayatı bir ibadet dikkati, bir ibadet iştiyakı içinde yaşamayı öğrenmesiydi. Orucun mahiyetinde hemen görülebilen bu iki unsurda -insanların kardeşliği, kaygıdaşlığı ve kişisel arınma, kişisel disiplin fikrinde- ben, İslâm'ın ahlâkî öğretisinin ana çizgilerini görmeye başlamıştım.

İslâm'ın gerçekten ne anlama geldiği, nasıl bir yol önerdiği konusunda daha sahih bilgiler elde etmek için çaba gösterirken, bu konuda Kahireli Müslüman arkadaşlarımın yaptığı açıklamaların büyük yararını gördüm. Bu arkadaşlarımın içinde en önde geleni, zamanın en büyük İslâm alimlerinden biri olan Şeyh Mustafa el-Marağî idi. Kendisi el-Ezher ulemâsı içinde tanıdığım en parlak şahsiyetti şüphesiz. (Nitekim birkaç yıl sonra rektörlük görevine getirildi). Tanıştığımız zaman kırk yaşlarındaydı, ama dinç adaleli yapısıyla yirmi yaşlarının çevikliğine, canlılığına sahipti. Mısırlı

âlim Muhammed Abduh'un öğrencisi olan, ve gençliğinde, devrimci düşüncelerin esin kaynağı Cemâleddîn Afgânî'nin görüşlerinden etkilenen Şeyh el-Marağî'nin kendisi de keskin görüşlü, eleştirici, çözümleyici düşünceye taraftar, değerli bir düşünürdü. Her fırsatta bana, bugünün Müslümanlarının aslında kendi inanç temellerinden çok uzaklaşmış bulunduklarını, ve dolayısıyla Hz. Muhammed'in (s.a.s.) getirdiği mesajın, muhteva ve potansiyel olarak, çağdaş Müslüman hayatı ve düşüncesiyle asla değerlendirilemeyeceğini söylemekten geri durmazdı.

"Bu tıpkı," derdi, "bugünkü Hıristiyanların birbirlerine karşı sevgisiz davranışlarına bakarak, İsâ'nın (a.s.) sevgi öğretisinin yanlışlığına hükmetmek gibi bir şey olur..."

Şeyh el-Marağî, beni ancak bu tür uyarmalardan sonra El-Ezher'e götürdü.

Kahire'nin eski alışveriş merkezi Muski Caddesi'nin kalabalık sokaklarından çıkarak, bir yanında Ezher Camii'nin büyük, muhteşem kapısının yer aldığı, küçük bir meydanlığa vardık. Çifte kapıdan ve gölgeli bir ön avludan geçip, caminin, eski kemerlerle çevrili, geniş, dikdörtgen avlusuna girdik. Uzun, siyah cübbeler, beyaz sarıklar içinde öğrenciler, hasır üzerine oturmuş, alçak sesle önlerindeki kitap ve yazmalardan ders okuyorlardı. Dersler, ilerde, caminin büyük, kapalı salonunda veriliyordu. Hocalar dersi son derece alçak bir sesle anlatıyorlardı; öyle ki, sözlerini kaçırmamak için öğrencilerin tam bir dikkat içinde, kendilerini vererek dinlemeleri gerekiyordu. Böyle bir kendini verişin, bu insanları gerçek ve derin bilgiye yönelttiğini düşünürdünüz; ama Şeyh Marağı, bu yanılsamayı bozmakta gecikmedi:

"Şu allâmeleri görüyor musunuz," dedi, "bunlar sokaklarda yazılı kâğıt türünden ne bulurlarsa yiyip yuttukları söylenen Hindistan'daki o kutsal ineklere benziyorlar... Evet, yüzyıllarca önce yazılmış kitapları sayfa sayfa yiyip yutuyorlar, ama özümleyemiyorlar onları. Kendileri asla düşünmezler; sadece okur ve tekrar ederler -ve onları dinleyen öğrenciler de onlardan sadece okumayı ve tekrar etmeyi öğrenirler; bu, kuşaktan kuşağa böyle gelmiştir."

"Fakat, Şeyh Mustafa!" diye itiraz ettim, "Her şeye rağmen el-Ezher, İslâmî ilimlerin merkezi ve dünyanın en eski üniversitesi değil mi? İnsan, Müslümanların kültürel tarihinin hemen her sayfasında onun ismiyle karşılaşıyor. On yüzyılı aşkın bir süreden beri onun sütunları dibinde yetişen bütün o düşünürlere, ilâhiyatçılara, tarihçilere, filozoflara ve matematikçilere ne dersiniz peki?"

"Yüzyıllardır böyleleri yetişmiyor o sütunların dibinde," diye esefle cevap verdi Şeyh. "Tabii, belki zamanımızda bile bazen bakıyorsunuz, şöyle ya da böyle, bağımsız bir düşünür çıkabiliyor el-Ezher'den. Fakat bir bütün olarak ele alınca El-Ezher'in kendisi de İslâm dünyasının içine düştüğü aynı kısırlık ve verimsizlikle sarılmış; bütün canlılığını, bütün dinamizmini yitirmiş. Bahsettiğiniz o eski İslâm düşünürleri, bunca yüzyıldan sonra düşüncelerinin, bırakıldıkları yerden alınıp geliştirilmek yerine, sanki değişmez ve nihai gerçeklermişçesine durmadan tekrar edileceğini hayal bile edemezlerdi. Eğer iyiye doğru bir adım atılmak isteniyorsa, önce taklitçiliğin, ezberciliğin terk edilip kaynaklara bağlı, ama yine de cesur bir düşünce cehdinin benimsenmesi gerekir..."

Şeyh el-Marağî'nin, el-Ezher hakkında yaptığı bu keskin eleştiri, İslâm dünyasının her yanında görülen kültürel gerilemenin en derin sebeplerinden birini kavramama yardım etti. Bu eski üniversitenin bünyesinde skolastik fosilleşme, Müslümanların hayatında bugün sosyal bir kısırlık, bir cemâat verimsizliği olarak değişik ölçülerde yansımıyor muydu? Müslümanların içinde yaşadıkları sebepsiz yoksulluğa, toplumsal çöküntü ve karışıklıklara karşı gösterdikleri sessiz ve uyuşuk boyun eğiş tavrının temelinde de bu entelektüel durgunluğun izleri görülmüyor muydu?

"O halde" diye düşünüyordum; "Müslümanların bu gözle görünür gerilikleriyle de pekişerek, Batı'da İslâm hakkında birtakım çarpık kanaatlerin yaygınlık kazanmasına şaşmamak gerekir." Bu doğrultuda, İslâm hakkındaki yaygın Batılı görüş şöyle özetlenebilirdi: Müslümanların gerileyiş ve çöküş sebepleri her şeyden önce İslâm dininin kendinde aranmalıdır; o İslâm ki, Hıristiyanlık ve Ya-

hudilik benzeri dinsel bir ideoloji olmaktan çok, çöl fanatizmi ve kaba tensellikle yoğrulmuş; bağlılarını, insanlığın yüksek toplumsal ideallere doğru ilerleme hamlelerinden alıkoyan, boş inançlardan ve kör kadercilikten ibaret ilkel bir dindir; insan ruhunu cehaletin prangalarından kurtaracağına, onları daha da sıklaştırmaktadır. Öyleyse Müslümanların, hem kendileri ve hem de başkaları için, İslâm akîdelerini ve ictimâî geleneklerini bırakıp kısa yoldan Batılı yaşama tarzını benimsemeleri iyi olacaktır, falan...

Kendi gözlemlerimle daha o zaman ortalama Batılı insanın İslâm hakkında kafasında çok yanlış bir imaj taşıdığını görmüştüm. Oysa Kur'ân'dan edindiğim izlenim, onun kaba, ilkel maddeci bir dünya görüşü değil; tam tesine, yaratılmış alemle akılcı bir uyum içinde kendini açığa vuran bir tevhîd ve derin ve geniş ubûdiyet bilinci getirdiğini gösteriyordu. Zihnî yönsemelerle duyumsal dürtülerin, ruhsal ihtiyaçlarla toplumsal zaruretlerin üstün bir ahenk içinde topyekûn çözüme ulaştığı insan doğasına tıpatıp uygun, yalın bir dünya görüşü. Açıkça hissediyorum ki, Müslümanların gerileyişi İslâm'ın tutarsızlığından, yetersizliğinden değil; fakat onların İslâm'ı yaşamak konusunda gösterdikleri kendi eksikliklerinden, kendi yetersizliklerinden ileri geliyordu.

Çünkü, ilk Müslümanları, onların bütün enerjilerini, yaratılmış âlemi ve dolayısıyla Yaradan'ın iradesini kavramanın biricik yolu olarak bilinçli akılcı düşünceye yöneltmek sûretiyle kültürel zenginliğin, kültürel ilerlemenin doruklarına yükselten İslâm'ın kendisiydi. İslâm öğretisi onlara inanılması zor, zihnen kavranması imkânsız dogmalar önermemişti; gerçekte Peygamber'in mesajında dogma benzeri herhangi bir unsur da bulunmuyordu; bunun içindir ki, ilk Müslümanların tarihinde göze çarpan doğru düşünce ve ilim iştiyâkı, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi kendini kabul ettirmek için geleneksel inançlarla amansız bir mücadele içinde gelişip boy vermemişti; tersine, bizzat ve münhasıran inancın kendi toprağında yeşermiş, boy atmıştı. İslâm Peygamberi, ilim arayışının her Müslüman erkek ve kadın için farz ibadetlerin en önemlilerinden biri olduğunu bildirmiş ve onun izinden giden Müslümanlar

da, böylece anlamışlardı ki Allah'a lâyıkıyla ibadet, ancak doğru düşünce ve ilim arayışıyla mümkündür Peygamber'in, *'Allah hiçbir dert yaratmamıştır ki çaresini de birlikte yaratmamış olsun'* sözünü düşünen Müslümanlar, bundan, Allah iradesinin yeryüzündeki tecellisini idrâk için bu bilinmeyen çarenin araştırılması gerektiğini çıkarıyorlardı; ve böylece dinsel bir görevin ulvîliği içinde doğup serpiliyordu tıbbî araştırmalar. Kur'ân'dan *'Biz yaşayan her varlığı sudan yarattık'* ayetini okuyorlar ve bu sözlerin anlamını kavramaya çalışırken, canlı organizmaları ve onların gelişim yasalarını araştırmaya başlıyorlardı; ve böylece biyoloji bilimi doğuyordu. Kur'ân, Yaratıcı'nın yüceliğine tanık yıldızları ve onların hareketlerindeki âhengi işaret ediyordu ve bundan esinlenen Müslümanlar, öteki dinlerde ancak törensel tapınmalar içinde duyulan bir coşkuyla gözlerini gökyüzüne ve onun sırlarına çeviriyorlar; ve Allah'ın yazılmamış ayetlerine yönelen bu tefekkür ve gözlemlerden astronomi ve matematik bilimi doğuyordu. Dünyanın kendi ekseni çevresinde ve gezegenlerin güneşin çevresinde döndüğünü vazeden Koperniken sistem, İncil'in lafzî öğretisine ters düştüğü için Kilisenin gösterdiği amansız tepkilere çarpa çarpa ancak onaltıncı yüzyılda yayılmaya başladı Avrupa'da; oysa sistemin temelleri bundan altı yüzyıl önce atılmıştı Müslüman ülkelerde. Çünkü Müslüman gökbilimciler daha dokuzuncu, onuncu yüzyıllarda dünyanın küresel bir yapı taşıdığı ve kendi ekseni etrafında döndüğü sonucuna varmışlar ve büyük bir hassasiyetle enlem ve boylam derecelerini hesap etmişlerdi bile; hatta bu gök bilimcilerden bazıları, hiç de zındıklıkla suçlanmadan, dünyanın güneş etrafında döndüğünü iddia etmişlerdi. Bunun gibi Müslümanlar, kimya, fizik, fizyoloji ve Müslüman dehasının elverdiği daha pek çok bilim dalında üstün çalışmalar ortaya koymuş, kayda değer adımlar atmışlardı. Bütün bu çabaları sırasında da Peygamber'in şu sözlerini tutmuşlardır akıllarında hep: *'Bir kimse ilim arama yolunda ilerlerse, Allah ona Cennetin yolunu kolaylaştırır'... 'Alimler Allah'ın izinden yürür'... 'Alim kişinin, sadece zühd peşinde olan kişiye üstünlüğü ondördündeki ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir'... 'Alimlerin (kaleminden sızan) mürekkep, şehidlerin kanından daha değerlidir.'*

İslâm tarihinin bütün yaratıcı devresi boyunca -Peygamber'den sonraki ilk beş yüzyıl- ilim ve irfanın İslâm uygarlığından daha üstün bir temsilcisi olmamıştı; ve bu dönemde İslâm'ın hükümrân olduğu ülkelerden daha emin, daha barış ve esenlik içinde başka bir ülke de yoktu yeryüzünde.

Başka alanlarda olduğu gibi toplumsal hayat alanında da Kur'ânî öğretiye dayalı bir doku göze çarpıyordu. Salgın hastalıklara Hıristiyan Avrupa'da insanın ancak uysal bir boyun eğişle katlanmak zorunda olduğu bir Tanrı gazabı olarak bakıldığı bir dönemde, Müslümanlar, Peygamberlerinin sünnetini izleyerek, bu hastalıklarla, hastalığın görüldüğü bölgeleri tecrid ve karantina altına alarak mücadele ediyorlardı. Yine Hıristiyan Avrupa'da yıkanmayı krallar, Kilise soyluları bile çirkin bir lüks olarak görürlerken, İslâm ülkesinde en yoksul evde bile banyo yapabilecek bir köşe ve şehirlerde hemen her semtte umuma açık hamamlar bulunuyordu (Sözgelimi, dokuzuncu yüzyılda Kurtuba'da üç yüz hamam vardı). Ve tabii Peygamber'in '*Temizlik imandandır*' sözünün gereğiydi bütün bunlar. Müslüman, maddî hayatın güzelliklerinden zevk duymakla, ruhsal ve manevî hayatın vecibeleriyle çatışma içine girmiyordu; çünkü Peygamber'in '*Allah kulları üzerinde kerem ve cömertliğinin izlerini görmek ister*' sözü ona güzelliklerle iç içe yaşamanın ya da güzeli aramanın bile pekâlâ bir kulluk bilinci, bir görev duygusu içinde gerçekleştirilebileceğini anlatmaktaydı.

Kısacası, İslâm, insanlık tarihinin en parlak sayfalarından birini oluşturan bir dönemin kültürel başarılarına büyük bir ivme kazandırmış ve bunu da doğru düşünceye 'Evet', cehalet ve bağnazlığa da 'Hayır' diyerek; eylem ve harekete 'Evet', miskinliğe ve uyuşukluğa 'Hayır'; hayata 'Evet' ama keşişliğe, çileciliğe 'Hayır' diyerek yapmıştır. İslâm'ın Arabistan'ın sınırlarını aşar aşmaz büyük sıçramalarla saflarına fevc fevc yeni halklar, yeni kavimler katmasında şaşılacak bir yan yoktur. Paulen ve Agustinian Hıristiyanlığın dünya hayatını aşağılayan öğretileri içinde doğan ve onlarla beslenen Suriye ve Kuzey Afrika halkları ve bir süre sonra da Vizigot zulmü altında inleyen İspanya halkı, kendilerini ansızın, ilk gü-

nah dogmasını kökünden reddeden ve insanın günahsız olarak doğduğu fikrinde ısrar eden bir öğretiyle karşı karşıya bulunca, insana kendisinin Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğu bilincini bahşeden bu onurlandırıcı yeni inanca gittikçe büyüyen topluluklar halinde girmekten geri durmadılar. 'Kılıç zoruyla ihtida' masalları değil, işte budur; tarihinin şafak aydınlığı içinde İslâm'ın göz kamaştırıcı zaferinin gerçek açıklaması.

Müslümanlar değildi İslâm'ı yücelten, büyük kılan; tersine İslâm'dı Müslümanları yücelten. Ama ne zaman ki, İslâm onlar için bilinçle izlenen bir hayat programı olmaktan çıkıp da bir alışkanlık haline geldi; işte o zaman uygarlıklarının temelinde yatan yaratıcı dinamizm yok olup yerini uyuşukluğa, kısırlığa ve kültürel yozlaşmaya bıraktı.

Ulaştığım yeni görüşler ve Arapça'da kaydettiğim ilerleme (bana günlük Arapça dersleri vermesi için el-Ezherli bir öğrenciyle anlaşmıştım), sonunda bana Müslüman kafa yapısını anlamama yarayan belli bazı ipuçları vermiş gibiydi. Şimdi artık daha, birkaç ay önceki kitabımda yazdığım gibi bir Avrupalının 'topyekûn görüntüyü bütün muhtevasıyla bilinçli bir biçimde asla kavrayamayacağı' yargısından pek emin değildim; çünkü Müslüman dünya şimdi bana Batılı komşularına pek öyle temelden yabancı bir dünya olarak gözükmüyordu artık. Bana öyle geliyordu ki, insan geçmişte edindiği düşünce alışkanlıklarından belli bir ölçüde kopmayı başarır da onların mevcut düşünce tarzları içinden sadece biri olduğunu kabul ederse, o zaman, bir vakitler o kadar yabancı görünen İslâm dünyasının, gerçekte pekâlâ kavranabilir bir dünya olduğunu hissedebilirdi...

Fakat ben, İslâm'da zihnime ve iç eğilimlerime hitap eden o kadar çok şey bulmama rağmen, yine de akıl sahibi bir insanın tutup bütün düşünce dünyasını, bütün hayat görüşünü kendi kafasından çıkmamış bir öğretiye bağlamasını makul görmüyordum.

"Peki, söyleyin bana, Şeyh Mustafa," diye sordum bir keresinde, bilge arkadaşım el-Marağî'ye; "insanın kendisini bir tek

öğretiye, bir tek ilkeler bütününe bağlaması ille de gerekli mi? Bütün ahlâkî yönsemelerin insanın vicdanına bırakılması daha iyi olmaz mı?"

"Sizin sormak istediğiniz aslında, dostum, kuramsal bir dinin niçin lüzumlu olduğu. Bunun cevabı basit. Çok az sayıda insan -yalnızca peygamberler- içlerinde konuşan sesi, vicdanının sesini anlayabilirler. Ötekilere gelince; çoğumuzun kulakları, o sesi işitemeyecek kadar kendi kişisel çıkarlarımız ve arzularımızla tıkalıdır; herkes sadece kendi yüreğinin sesini dinleyecek olsaydı, hepimiz tam bir ahlâkî kaos içine düşer, herhangi bir davranış ölçüsünde hiçbir zaman anlaşamazdık. Şüphesiz bu genel kuralın istisnası olup olmadığını sorabilirsiniz, -sözgelimi bir şeye yanlış ya da doğru hükmünü vermek için herhangi bir yol göstericiye ihtiyaç duymayan aydın , uyanık kimseler yok mu? Peki ama soralım şimdi; herkes kendini böyle bir ayrıcalık için görmeye kalkarsa, sonuç ne olur?"

İlk defa önceki yıl Filistin'de yakalandığım sıtma, Kahire'de geçirdiğim altıncı hafta içinde yeniden nüksetti. Baş ağrısı, baş dönmesi ve her yanımı saran adele ağrılarıyla başladı; ve ilk günün sonuna doğru, elimi ayağımı kaldıramayacak ölçüde takatsiz, yatağa uzandım. Ev sahibem Signora Vitelli, çaresiz düşüp de ona bu fırsatı verdiğim için adeta sevinerek etrafımda dört dönüyordu. Ama gösterdiği ilgi yapmacıksız, sahici bir ilgiydi. Bana içmem için süt verdi, alnıma soğuk kompres koyardı; fakat belki de doktor çağırmak gerektiğini belirttiğim zaman, öfkeyle çıkıştı:

"Doktor mu? Pöh! O kasaplar sıtmadan ne anlarlar ki! Onların hepsinden daha çok bilirim ben. Rahmetli ikinci kocam Arnavutluk'ta bu dertten öldü. Birkaç yıldır Durazzo'da yaşıyorduk; zavallı adam sık sık ağrılar içinde kıvranırdı, senden çok daha fenaydı durumu; yine de daima bana güvenirdi..."

Onunla tartışamayacak kadar güçsüzdüm; ve sıcak ve keskin Rum şarabıyla verdiği kinini, çaresiz yutmak zorunda kaldım; ilaç şekerli hap şeklinde olsaydı hadi neyse, değildi tabii; düpedüz bir avuç dolusu zehirdi mübarek; onu içince, acıdan, hummaya tutul-

muş gibi bir süre titredim. Fakat gariptir, 'rahmetli' ikinci kocasının ölümüne dair o meş'um sözlerine rağmen, Mama Vitelli'ye tam bir güven duyuyordum.

O gece bedenim ateşler içinde yanarken, sokaktan ince, derin bir melodi geldi kulağıma; laterna sesi. Hırıltılı körüğü ve çatlak borularıyla o bildik laternalardan değildi bu; dayanıksız ve ses nüansı bakımından çok sınırlı olduğu için Avrupa'da uzun zamandan beri ortalıkta görünmeyen, o eski zarif klavsenleri hatırlatıyordu. Kahire'de daha önce de böyle bir laterna görmüştüm; yaşlı bir adamın sırtındaydı kutu ve adamı izleyen bir çocuk çeviriyordu aletin kolunu; sesler tek tek dökülüyordu, kısa ve net; hedefine çarpan oklar gibi, ya da bir kadehe fâsılalarla vurulan fiskeler gibi; çın... çın... çın... çın. Sesler birbirinden öylesine bağımsız ve öylesine kopuktu ki, melodinin tümünü kavrama imkânını bulamıyordunuz; kimi gergin kimi yumuşak çınlamaların peşine takılıp sürükleniyordunuz, o kadar. Melodi dilinizin ucunda, bir türlü bulamadığınız bir isim gibi, ya da bütün çabalarınıza rağmen çözemediğiniz bir sır. Sesler bitmeyen yinelemelerle çınlayıp duruyordu kulağınızda; kendinizi bir türlü koparıp alamıyordunuz. Çevrenizde hiç bitmeyecekmiş gibi dönüp duran bir daire... Üsküdar'da gördüğüm sema yapan dervişlerin raksı gibi... Aylar ya da yıllar önceydi... Dünyanın en sık selvi korusunun içinden geçiyordum...

Gerçekten olağanüstü bir selvi korusuydu orası; Üsküdar'da, Boğaz sırtlarında, Türk mezarlığı, selvi ağaçları arasında uzanan geçitler, patikalar ve selvilerin altında üzerinde yıpranıp gitmiş Arapça kitabeler bulunan, yan yatmış ya da yıkılmış mezar taşları. Mezarlık uzun zamandır kullanılmıyordu artık; ölüleri çok eski ölülerdi bu mezarlığın. Onları, toprağa karışan bedenlerinden, şimdi birkaç kuşak ömrü aşarak sükûnet içinde minare boyunda ağaç gövdeleri fışkırmıştı. Sükûnet gerçekten de öylesine yoğun ve hâkimdi ki, melankoliye yer yoktu mezarlıkta. İnsan, hiçbir yerde ölümün uyku olduğunu burada olduğu kadar derinden hissedemez. Hayatın sükûnet içinde devam etmesine izin veren bir dünyanın ölüleriydi bunlar; hiç de acelesi olmayan bir çağın ölüleri...

Bir süre mezarlıkta dolaştıktan sonra, Üsküdar'ı daracık sarp sokaklarından geçerek, kapısındaki hârikulâde arabesk süslemelerle kendini belli eden küçük bir camiye geldim. Yarı aralık kapıdan içeri girerek loş salonda ayakta bekledim. İçerde halının ortasında yaşlı mı yaşlı bir adamın çevresinde oturan bir küme insan vardı. Upuzun pelerinler giymişler ve başlarına yüksek, kenarsız keçe başlıklar geçirmişlerdi. Alçak, monoton bir sesle Kur'ân'dan parçalar okuyordu yaşlı imam. Duvarlardan birinin dibinde bir grup müzisyen oturuyordu; defci, neyci ve kemençeci.

Bu garip topluluğun, daha önce sözünü çok duyduğum şu ünlü 'sema dervişleri' olduğu geldi aklıma: Allah'la dolaysız ve kişisel bir rabıta kurulabileceği inancına dayanan ve bağlılarında belli ritmik tekrarlar ve coşturucu rakslarla vecd ve cezbe hali yaratmayı amaçlayan mistik bir tarikat.

İmamın kırâatini takib eden sessizlik, neyin ince, tiz sesiyle bölündü; ve böylece tek sesli, içe işleyen, hüzünlü bir müzik başladı. Bir tek hareketle dervişlerin hepsi ayağa kalktı; pelerini çıkarıp bileklerine kadar uzanan ve belllerinde bir kuşakla bağlı beyaz, uçuşan entarileri içinde ayakta dikildiler. Sonra, her biri yarım bir dönüş yapıp, bir daire çevresinde birbirleriyle çiftler oluşturacak şekilde durdular; ve ellerini önlerinde kavuşturup eğilerek birbirlerini selâmladılar (bu manzara bana eski minuet dansını ve dantelli giysiler içinde leydilerin önünde eğilip selâm veren kavalyeleri hatırlattı). İkinci bir hareketle dervişler, sağ ellerinin ayası yukarıya, sol ellerinin ki de aşağıya dönük olarak, kollarını yanlara açtılar. Dudaklarından ritmik bir fısıltı halinde 'Hû' sözcüğü dökülüyordu. Bu sözcükle biçimlenen âhenkli soluyuşlarla her biri, çok uzaklardan geliyormuşçasına derin ve sırlı müziğin ritmine uyarak salına salına kendi çevrelerinde yavaş yavaş dönmeye başladılar. Başlarını geriye atmış, gözlerini kapatmışlardı şimdi; anlamlı, sakin bir katılık, bir sertlik yayılmıştı yüzlerine; geniş tünikleri, dönen bedenlerin çevresinde ine kalka ilerleyen büyük halkalar oluşturuyordu; bu halleriyle denizin üstüne dönüp duran beyaz anaforları andırıyorlardı; yüzlerine bakınca, insan ulaşılmayacak derinliklere dalıp gittiklerini hissediyordu.

Dönen daireler gittikçe büyüyor, her birinin yüzünde belirgin bir esrime ve cezbe okunuyordu. Yarı açık dudaklarında hep aynı fısıltı. "*Hû... Hû... Hû...*" Dönüyor, dönüyorlar; daha çabuk, her an biraz daha çabuk savrulup akarak dönüyorlar; müzik onları kendi girdabına çekip götürüyor, devredip döndürerek ve tek sesli, derin, uzayıp giden nağmeleriyle yukarılara çekiyor onları. Ve siz de içinizde dayanılmaz bir istek duyuyorsunuz kendinizi bu döne döne yükselen girdaba bırakmak için; bir adım işte bir adım daha, salına salına dönüyor pervaneler, her adımda biraz daha yukarı... varılmaz sonu kestirilmez zirvelere doğru...

Sonunda Mama Vitelli'nin geniş, müşfik elini alnımda hissediyor ve bu duraksız girdaptan kendimi çekip alıyorum; titreme nöbeti diniyor, Üsküdar'ın o efsunlu Mevlevî tekkesi döne yuvarlana geçmişin karanlığına gömülüyor ve ben yine Kahire'de, taş döşeli bir odanın serinliğine açıyorum gözlerimi...

Her şeye rağmen sonunda Signora Vitelli haklı çıktı. Onun yardım ve bakımıyla sıtmayı yendim; belki çok çabuk değil, ama en azından uzman bir doktorun sağlayabileceği kadar kısa bir sürede. İki gün içinde ateşim nerdeyse tamamen normale dönmüştü; ve üçüncü gün yataktan kalkarak koltuğa oturabiliyordum. Ama yine de ayağa kalkıp dolaşamayacak kadar bitkindim henüz; zaman bir türlü geçmek bilmiyordu. Bir kaç kez el-Ezher'li öğrenci uğradı ve bana birkaç kitap getirdi.

Sıtma nöbeti sırasında Üsküdar'ın raks eden dervişleri hakkında uyanan hâtıralar her nasılsa zihnimi kurcalıyordu. Onlarla ilk karşılaşmamda duymadığım garip bir merak belirmişti içimde şimdi. Bu tarîkatın bâtınî töreleri kafamda yavaş yavaş şekillenmeye başlayan İslâm'ın aslî görüntüsüne pek uygun görünmüyordu. El-Ezherli arkadaşımdan konuyla ilgili birkaç oryantalist eser getirmesini istedim. Okuduğum kitaplar, bu tür batınî unsurların, Müslüman çevrelere İslâm dışı kaynaklardan sızdığı yolundaki şüphelerimi daha da pekiştirdi. Kendilerine sûfî denen Müslüman mistiklerin geliştirdiği kuramlar, İslâm Peygamberi'nin

mesajına bütünüyle yabancı çileci kavramlar ve uygulamalarla kendini gösteren Gnostik, Hint ve hatta Hıristiyan mistisizminin izlerini taşıyordu. Peygamber'in mesajında imana götüren biricik yol olarak akıl ve sağduyu yolu gösteriliyordu. Böyle bir yaklaşım içinde, gerçi, mistik tecrübeler kesinkes saf dışı bırakılmıyordu ama yine de İslâmî kavramlar örgüsüyle, duygusal planda değil, öncelikle entelektüel planda yer alıyordu. Muhammed'in (s.a.v.) ulaştırdığı mesaj inananlar arasında doğal olarak yeterince güçlü bir duyusal rabıta yaratmıştı; ama dinin idrâk ve yaşanmasında tek başına bağımsız bir rol yüklememişti duygusal ögeye. Çünkü duygular ne kadar derin olurlarsa olsunlar, bütün yanılabilirliğine rağmen, akıldan daha yatkındırlar subjektif arzular ve endişeler tarafından yönlendirilmeye.

"İşte böyle yavaş yavaş kendini gösterdi bana İslâm, ey Mansûr; bir kıvılcım, sonra bir kıvılcım daha, sonra bir sohbet, bir kitap ve bir gözlem.... ve nasıl bir değişim geçirdiğimin hemen hemen hiç farkında olmadan... öyle, adım adım..."

2

Gece için konaklar konaklamaz, Zeyd ekmek yapmak üzere kolları sıvıyor. Kabaın içine buğday unu, su ve tuz koyup karıştırarak hamur yoğuruyor, sonra hamuru düz, yuvarlak yufkalar haline getiriyor. Kumda bir çukur açarak içine çalıçırpı koyup ateş yakıyor. Alevler parlayıp iyice yandıktan sonra, kalın yufkayı közün üstüne yerleştirip üstünü sıcak küllerle örtüyor; sonra bunun üstüne de yeniden bir tutam çalı çırpı koyarak ateşliyor. Bir süre sonra ekmeği çıkarıp ters çeviriyor ve yeniden üstünü küllerle örtüp üzerinde ateş yakıyor. Yarım saat sonra, pişen ekmeği çıkarıp, bir çubukla vurarak üzerindeki kül ve kumları temizliyor. Ve oturup, dünyanın bu en lezzetli ekmeğini tereyağı ve hurmayla yiyoruz.

Mansûr'un karnı da Zeyd'in ve benim karnım gibi yeterince doyuyor; ama merakı doymak bilmiyor. Ateşin çevresinde uzanıp yatarken sorularıyla beni bunaltmaya devam ediyor, sonunda yine nasıl Müslüman olduğuma gelip dayanıyor mesele. Bunu ona anlatırken, birden, beni İslâm'a götüren yolun sözcüklerle anlatılamayacak kadar girift olduğunu fark ediyorum.

"Çünkü," diyorum, "Mansûr, İslâm bana, geceleyin eve gürültü patırdı çıkarmadan, gizlice giren bir hırsız gibi geldi; bir farkla ki, artık çıkmamak üzere girmişti içeri o. Fakat bunu, yani sonunda Müslüman olacağımı, anlamam yıllar sürdü..."

Geriye doğru gidip, Orta Doğu'ya yaptığım ikinci geziyi -ki o sıralar İslâm, ciddi sûrette zihnimi meşgul etmeye başlamıştı artık- düşündükçe anlıyordum ki, daha o zamanlar köklü bir arayış içinde olduğumun farkındaydım. Her geçen gün yeni etkiler, yeni izlenimlerle sarsılıyor, her geçen gün içimde yeni soruların uyandığını ve bunlara çevremde yeni cevapların karşılık verdiğini hissediyordum. Bütün bunlar zihnimin derinliklerinde yankılanıyor, içerde bir yerlerde önceden beri varolan bir şeylere dokunuyor, gizli kalmış duyguları harekete geçiriyorlardı. İslâm'ı öğrendikçe, öteden beri tanıdığım, ama farkında olmadığım bir gerçeğin yavaş yavaş su yüzüne çıktığını ve giderek pekiştiğini hissediyordum zaman zaman.

1924 yılının yaz başında Kahire'den ayrılarak hemen hemen iki yıl sürecek olan uzun bir geziye çıktım. İki yıl boyunca, geleneksel zenginlikleri bakımdan eski, fakat bende uyandırdıkları etki bakımından baştan sona yeni, pek çok ülkeyi dolaşıp durdum. Uzun molalar vererek aylakça dolaştım. Ürdün'ü yeniden ziyaret ettim; bir süre Emîr Abdullah'ın yanında kalarak, mizacını Batı nüfûzunun seline henüz kaptırmak zorunda kalmamış olan bu bedevî ülkesinin sıcak konukseverliğinin, cömertliğinin tadını çıkardım. Bu arada, *Frankfurter Zeitung* benim için bir Fransız vizesi temin etmişti; Suriye'yi tekrar görebilecektim. Şam'a gidip geldim birkaç kez. Levanten cana yakınlığıyla Beyrut bir süre misafir etti beni; sonra

sessiz ve âsûde havasıyla Suriye Trablus'u. Küçük eski tarz yelkenliler salınıp duruyordu limanının açığındaki av alanında; Latin tarzı direkleri hafif hafif gıcırdıyordu onlar salınırken. Körfezde, bir kahvenin önünde, alçak tabureler üzerinde, Trabluslu burjuvalar oturur, ikindi güneşi altında kahve içer, nargile çekerlerdi. Her yerde bir huzur ve hoşnutluk havası esiyordu; herkes apaçık hayatından memnundu; ılık güneş altında oturan dilenciler bile mutlu görünüyorlardı; onlar bile "Tanrım, Trablus'ta dilenci olmak ne saâdet" der gibiydiler.

Sonra Haleb'e gittim. Sokakları, caddeleri ve yapılarıyla Haleb bana Kudüs'ü hatırlattı: topraktan bitmiş gibi görünen eski taş konaklar, loş, kemerli geçitler, sessiz meydanlar, geniş avlular, oymalı pencereler... Yine de derinlerde, Haleb'de yaşanan hayat, Kudüs'tekinden tamamiyle farklıydı. Kudüs hayatının ayırıcı vasfı, orada, birbiriyle çelişen kavmi eğilimlerin garip bir biçimde bir arada bulunmasıydı; acılı, karmaşık bir iç içelik; tefekkür ve dinî duyguların karmaşası yanında, Kudüs'te, bir de insanlara ve hayata yönelik mistik bir kin olgusu mayalanıyordu. Fakat Haleb'de hayat, şehirde Arab-Levanten karışımı bir nüfus bulunmasına rağmen, uyumlu, sakin bir seyir gösteriyordu. Eski çarşının çalışkan faal zanaatkârları; satılık eşya balyalarıyla tıka basa dolu hücreleri, taş kemerleriyle eski kervansaray avluları; kıskançlıktan, hasislikten uzak bir tutumluluk ve canlı, ticârî ihtiraslar; insanı içine alan ve ona hayatın bu sükûnet içinde kök salması arzusunu veren bir asûdelik. İşte bütün bunlar güçlü, başat bir ahenk içinde birbirine karışıp Haleb hayatının genel akışını oluşturuyorlardı.

Haleb'den otomobille, Suriye'nin kuzey sınırında küçük bir şehre, Deyr ez-Zûr'a gittim. Oradan, Fırat Nehri'ni izleyen eski kervan yolu üzerindeki Bağdat'a varmayı düşünüyordum. İlk kez bu yolculuk sırasında karşılaştım Zeyd'le.

Birkaç yıldan beri otoların seyretmekte olduğu Şam-Bağdat yolu ayırımından sonra, Fırat boyunca uzanan yol o günlerde pek bilinmiyordu; nitekim benden birkaç ay önce yalnızca bir tek oto

katetmişti bu yolu. Ermeni şoförüm de Deyr ez-Zûr'dan öteye geçmemişti şimdiye kadar; gerçi ne yapıp edip yolu çıkaracağına güveniyordu ama yine de daha elle tutulur bilgilere ihtiyaç olduğunu da kabul ediyordu; bu nedenle sorup soruşturmak için birlikte çarşıya indik.

Çarşı, bir Suriye taşra şehriyle bir bedevî metropolisinin içiçe girdiği içinde insanların daha çok bedevî aksanıyla konuştuğu Deyr ez-Zûr'u boydan boya katediyordu. Bu iki dünya, şehirde, garip bir akrabalık içinde karşılaşıyordu. Aralarında teklif ve gösterişten eser yoktu. Meselâ bir dükkânda resimli posta kartları satılırken hemen bitişiğindeki dükkânda bedevîler, çöle inen sağnaktan, Suriyeli Bişr-Anize kabilesiyle Iraklı Şammar kabilesi arasında çıkan kan davasından konuşuyorlardı. Bedevîlerden biri, Necidli bedevî reisi Faysal ed-Daviş'in kısa bir süre önce Güney Irak'ta giriştiği cüretli bir baskından söz ediyor ve konuşmalar arasında sık sık Arabistan'ın büyük siması İbn Suûd'un ismi geçiyordu. Dipçikleri gümüş kakmalı, ağızdan dolma eski tüfekler -ki modern tüfekler daha etkili olduğu için bunları pek satın alan olmuyordu çarşıda- üç kıtadan değişik müstamel askerî üniformalar, Necid işi deve eyerleri, Goodyear lastikleri, Leipzig işi rüzgâr fenerleri ve el-Cavf işi kahverengi bedevî harmanîleri arasında düşsel, masalsı, köhne bir hava taşıyorlardı. Batılı mallar, eski yerel mallar arasında hiç de davetsiz misafir gibi görünmüyordu; yararlılıkları, bütün ötekiler arasında onlara da doğal bir yer sağlamıştı. Realiteden yana açık görüşlü olan bedevîler, dün pek akıllarına yatmayan şeye bugün kolayca intibak etmiş görünüyorlar, eski kimliklerini kaybetmeden bu yenilikleri kendilerine mâletmesini biliyorlardı. Bu iç kararlılık, onlara modern çağın saldırısı karşısında dayanma gücü veriyor, yok olup gitmelerini önlüyor olmalıydı; zira yenilik, son zamanlara kadar içe kapalı, kendi kendine yeterli bu insanların da yakınlarına kadar sokulmuştu artık; ama bir düşman gibi çalmıyordu kapıyı; onlar masum bir merakla ellerini uzatıyor ve yeniliği, deyim yerindeyse dipten doruğa elleriyle yokluyor ve faydasına hükmettikten sonra benimsiyorlardı. Batılı 'yeniliğin' bu basit, ümmî insanlardan neleri alıp götüreceğini nasıl kestirebilirdim o zaman...?

Benim Ermeni şoför, bilgi almak için bir grup bedevîyle konuşurken, biri omuzuma dokundu. Arkama döndüm. Otuz yaşlarında sert, yakışıklı bir Arab duruyordu karşımda.

"Müsaadenizle,efendi," dedi alçak, boğuk bir sesle; "Otomobille Bağdat'a gitmek istediğinizi ve yolu bilmediğinizi öğrendim. İzin verin sizinle geleyim. Size yardımım dokunur."

Adamdan hoşlandım ve kim olduğunu sordum.

"Adım, Zeyd ibn Ganim," diye cevap verdi, "Irak'ta, *agayl*'in hizmetindeyim."

Ancak bu sözlerden sonra fark ettim üzerinde hâki kaftanı ve siyah igalindeki, Irak jandarma teşkilâtının amblemi, yedi köşeli yıldızı. Arablar arasında *agayl* denen bu müfrezeler, Türkler zamanında da vardı: Issız çölleri kendine ev, devesini de arkadaş bilen, münhasıran Orta Arabistanlı insanlardan oluşturulmuş gönüllü müfrezeleriydi bunlar. Maceraya düşkün yürekleri onları, fakir yurtlarından koparıp, içinde daha çok para, daha çok hareket ve bugünden yarına daha çok değişiklik vaad eden başka bir dünyaya sürüklemişti.

Zeyd bana, Deyr ez-Zûr'a, Suriye-Irak sınır yönetimiyle ilgili bir mesele için bir subayıyla birlikte geldiğini söyledi. Subay birkaç gün önce Irak'a geri dönerken, kendisi özel bir iş için burada kalmıştı. Ve şimdi Şam'dan geçince bildik, ama dolambaçlı yolu tutacağına benimle gitmeyi tercih ederdi. Fırat boyunca uzanan yolun hepsini şimdiye kadar hiç aşmadığını açıkça itiraf ediyordu; ve nehrin döne kıvrıla giden kıyılarını sonuna kadar takip edemeyeceğimizi benim gibi o da biliyordu; "Fakat," diye ekledi, "çöl hep aynı çöl, güneş ve yıldızlar da öyle, öyleyse Allah'ın izniyle nasıl olsa yolumuzu buluruz." Ondaki bu ciddi güven duygusu hoşuma gitti; ve onunla yola çıkmayı memnuniyetle kabul ettim.

Ertesi sabah Deyr ez-Zûr'dan ayrıldık. Büyük Hammâde Çölü bizim T model Ford'umuzun tekerleri altında akıp gidiyordu. Bazen asfalt gibi düz ve basık, bazen bizi ufuktan ufuğa atan dalgalar halinde, bitip tükenmez bir kum ve çakıl ovası. Zaman zaman sol

yanımızda alçak kıyılarıyla yol alan bir ağaç parçası ya da bir kayık o güçlü akıntıyı açığa vurmasa, onu sessiz bir göl sanırdınız. Geniş, heybetli bir ırmaktı; sessizdi, taşkın değildi; çağıldayıp köpürmüyordu. Sadece akıp gidiyordu; bağlarını koparmış kayıp giden dev bir su şeridi. Çölün fark edilmez eğimini izleyerek döne kıvrıla yolunu seçiyor, uçsuz bucaksız, heybetli ve sessiz çölün ortasında onun kadar heybetli, onun kadar başı dik ve onun kadar sessiz, akıp gidiyordu.

Yeni yol arkadaşım Zeyd, dizlerini kıvırıp, bir kolunu arabanın penceresine dayayarak şoförün yanında oturuyordu. Ayaklarında önceki gün Deyr ez-Zûr çarşısından aldığı, kırmızı maroken deriden bir çift yeni pırıl pırıl çizme vardı.

Bazen çölün ortasında nereden çıktığı belli olmayan deve sürücülerine rastlıyorduk; durup bir an arabanın arkasından bakıyor sonra yeniden develerine deh deyip gözden kayboluyorlardı. Her hallerinden deve çobanı oldukları belliydi; güneş yüzlerini koyu bronz rengine çevirmişti. Issız, bakımsızlıktan harap olmuş kervansaraylarda geçen kısa molalardan sonra yeniden bitip tükenmez çöle dönüyorduk. Fırat ufkun ötesinde hepden yitip gitmişti şimdi. Rüzgârın savurduğu kum, geniş çakıllı alanlar ve şurada burada birkaç ot kümesi ya da dikenli çalı. Sağ tarafımızda birden, güneşin altında uzanıp giden, çıplak, yarık yarık bir tepeler dizisi beliriyor ve çölün uçsuz bucaksız görünüşünü bozuyor bir süre için. "Bu tepelerin ardında neler var?" diye merak ediyordu insan. Aynı düzlük, aynı tümsekler ve çöl uzanıyordu, bunu biliyordunuz; aynı kum ve güneşin altında bakır bir katılık içinde uzanan sert çakıllı toprak; ama yine de havada sebepsiz, açıklanmaz bir gizemlilik: "Şu tepelerin ardında neler var acaba?" Ortalıkta ne bir cevap, ne bir yankı; öğleden sonrasının titreşen sükûneti içinde sadece motorun gürültüsü ve kum üzerinde tekerlerin hışırtısı. Bir ucundan sanki bilinmeyen bir uçuruma kayıp gitmiş dünya...

İkindi üzeri şoförümüz, uğradığımız son kervansarayda motora su koymayı unuttuğunu fark etti. Irmak çok uzaktaydı; millerce

ötelere kadar bir tek kuyu yoktu çevrede. Dalgalı ufka kadar çevremizde göz alabildiğine boş, sıcak ve beyazımsı kireçli bir düzlük uzanıp gidiyordu. Nereden gelip nereye gittiği belli olmayan, dursuz duraksız, sıcak, hafif bir rüzgâr esiyordu; sonsuzluğun kendi yatağından kopan boğuk bir mırıltı...

Şoför, Levantenlere özgü bir kayıtsızlıkla (ki bu başka zaman hoşlandığım bir niteliktir): "Neyse, zararı yok," dedi "nasıl olsa bir başka kervansaray vardır ilerde."

Fakat bu 'ilerdeki' kervansaraya bir türlü varamıyorduk her nasılsa. Yakıcı bir güneş vardı; çaydanlıktaki gibi kaynıyordu radyatördeki su. Deve çobanlarına rastladık tekrar. Su? Hayır, yok.

"Peki ne içiyorsunuz?" diye öfkeyle sordu Ermeni şoför.

Güldüler. "Develerin sütünü içiyoruz." Şeytan arabasının, su arayan bu garip yolcularına şaşıyor olmalıydılar: Bir çocuk bile buralarda su bulunmadığını bilebilirdi.

En kötü ihtimal şuydu; bozuk bir motorla, susuz ve yiyeceksiz burada, çölün ortasında çakılıp kalmak; ve yoldan bir başka arabanın geçmesini beklemek -belki bir gün, belki iki... belki de bütün bir ay...

Bu arada şoförün yüzündeki o kayıtsız tebessüm silinip gitmişti. Arabadan atlayıp, kaputu kaldırdı ve radyatör kapağını açtı. Beyaz, kesif bir buhar fışkırdı havaya. Benim termosta bir miktar su vardı; onu boşalttık radyatöre, şoför biraz da yağ ekledi onun üstüne. Ve bizim arslan Ford bizi bir süre daha taşıdı.

"Şu ilerde su bulabiliriz sanıyorum," dedi iyimser şoförümüz, "Tepeler öyle yeşil ki, herhalde taze çimenden olmalı; yılın bu vaktinde yağmurun düşmediği bir mevsimde çimen olduğuna göre su da vardır orada. Niçin gidip bir bakmayalım?"

Mantık her zaman karşı konulmaz bir şeyler taşır içinde; Ermeni'nin yürüttüğü mantık her ne kadar koltuk değnekleriyle yürüyen bir mantık gibi görünüyorsa da, denemekten başka çare de yoktu. Böylece yoldan çıkıp tepelere doğru birkaç mil kadar düşe

kalka yürüttük arabayı; sonuç tam bir düş kırıklığı, su yok... Yamaçlar yeşil otlarla değil, yeşil renkli kayalarla kaplıydı.

Motordan acaib sesler gelmeye, pistonlar hart-hurt ötmeğe başlamıştı; kaputun aralıklarından kurşunî dumanlar çıkıyordu. Birkaç dakika sonra bir şeyler çatlayacak, krank mili ya da motorun başka hassas bir yanı kırılıp çalışmaz hale gelecekti. Bu arada biz, kervanyolundan epey uzaklaşmıştık, herhangi bir arıza olursa umutsuzluk içinde çakılıp kalacaktık. Bütün yağ yedeğimizi radyatöre boşaltmıştık. Ermeni şoför direksiyonu tıpkı bir sirk gösterisinde olduğu gibi kah sağa, kah sola kırarak histerik bir telâşla su arıyordu; fakat su ortaya çıkmamakta direniyordu hep. İçim giderek radyatöre döktüğüm bir şişe konyak da; önümüzü, hayatında ağzına alkol koymayan Zeyd'in midesini bulandıracak kadar kesif bir alkol bulutuyla örtmekten başka bir işe yaramadı.

Bu son tecrübe Zeyd'i, nicedir içine gömüldüğü kaskatı uyuşukluktan nihayet çekip çıkardı. Öfkeli bir hareketle yüzündeki küfiyesini aşağı sıyırarak, arabanın kızgın saçına dayanıp ıssız düzlüğü gözden geçirmeye başladı -açık havada yaşayan ve içgüdülerine, önsezilerine güvenen insanların keskin ve dikkatli bakışlarıyla süzüyordu araziyi. Öyle fazla umut bağlamadan, sabırsızlıkla izliyorduk onu; çünkü, önceden belirttiği gibi bu bölgede daha önce hiç bulunmamıştı. Fakat birden elini kaldırıp kuzeyde bir noktayı işaret etti:

"Orada!"

Bu söz karşı konulmaz bir emir gibiydi; şoför, sorumluluğu başkasına devretmiş olmanın rahatlığı içinde hemen itaat etti, motor oflaya poflaya hareket etti; kuzeye doğru bir süre yol aldık. Fakat Zeyd, birden hafifçe doğrulup, şoförün elini tutarak onu durdurdu; havayı koklayan bir tazı gibi başını ileri uzatıp bir süre öyle bekledi; sıkılı dudaklarında küçük, hemen hemen fark edilmeyen bir titreme oldu;

"Yoo, o tarafa sür!" dedi eliyle daha kuzeyi göstererek, "Biraz hızlı!" Ve şoför yine itaat etti ona. Bir-iki dakika sonra yine aniden,

"Dur!" dedi ve hafifçe atladı arabadan; uzun harmanisinin yenlerini elleriyle tutarak ileri doğru koştu, sonra durdu, birkaç kere sağa sola dönüp gözleriyle, kulaklarıyla kolaçan etti etrafı. Motoru da, içine düştüğümüz çıkmazı da bir süredir unutmuş, bu bütün hassalarıyla tabiatın ortasında yönünü bulmaya çalışan insanın eşsiz hareketlerine kaptırmıştım kendimi... Ve birden uzun adımlarla yerinden koptu ve iki tümsek arasındaki çukurda kayboldu. Bir an sonra yeniden başı göründü ve iki elini sallayarak:

"Su!" diye bağırdı.

Ona doğru koştuk; evet su oradaydı, çevredeki yüksek kayalar sayesinde güneşten korunan bir çukurda küçük bir su birikintisi parlıyordu; kışın son yağışlarından arta kalan su birikintisi, sarı kahverenği ve bulanık; ama her şeye rağmen düpedüz su bu! Bu Necidli bedevî de anlaşılmaz çöl içgüdüsüydü kendini açığa vuran...

Ermeni şoförle ben boş benzin kaplarına suyu doldurup, kazazede motora taşırken; Zeyd, sessiz kahramanımız, arabanın çevresinde zafer tebessümüyle aşağı yukarı dolaşıyordu.

Üçüncü günün öğlen vakti Fırat kıyısında ilk Irak köyü, Ana'ya vardık. Ve köyün hurma bahçeleri ve kerpiç duvarları arasında bir süre yol aldık. Çevrede birçok *agayl* (müfreze) vardı. Bunların çoğu, dediğine bakılırsa, Zeyd'in kendi kabilesinden gelen insanlardan oluşuyordu. Hurma ağaçlarının gölgesinde, güneşin yeşil ışınlarla yansıdığı parlak besili atların arasında dolaşıyorlardı bedevî askerler: görkem ve tevazuyla dolu soylu gölgeler. Zeyd, geçerken onlardan bazılarına başıyla selâm veriyor ve uzun siyah saçları çenesinin orda salınıp duruyordu. Çölde yakıcı sıcakta yaşamaya alışkın olmasına rağmen, köy yollarında ilerlerken toz yutmamak için ağzını küfiyesiyle sımsıkı kapatıyordu; oysa biz şehirli kibarları bile rahatsız edecek kadar değildi. Yeniden çakıllı bir alana çıkıp da toz kalkmayan yolda ilerlemeye başlayınca, ince kadınsı bir hareketle küfiyesini açtı ve türkü söylemeye başladı; ağzını açıp da

türküye başlaması öylesine ani olmuştu ki, dümdüz bir ovada ilerlerken karşımıza aniden bir dağ çıkmış gibi irkildik. Bir Necdî kasidesiydi bu gazel havasında uzun, değişmeyen nağmelerle dalga dalga uzayıp giden; çöl rüzgârları gibi nereden başlayıp nerede biteceği belli olmayan bir türküydü.

İkinci köye gelince şoföre durmasını söyledi, arabadan aşağı indi, bana teşekkür etti ve sonra tüfeğini omuzlayarak hurma ağaçları arasında kayboldu.

O gün Ana köyünde ayrıldığımız zaman, Zeyd'le bir daha karşılaşacağımızı hiç sanmıyordum; ama yanılmışım.

Ertesi gün, Şam'dan Bağdat'a giden kervan yolunun çöle vurduğu noktada, Fırat kıyısında, küçük bir şehre, Hit'e vardım. Surları ve tabyalarıyla bir tepenin üzerinde kurulu olan şehir eski, neredeyse unutulmuş bir kaleyi andırıyordu. Ne içinde, ne de çevresinde hayat eseri yok gibiydi. Kenar semtlerdeki evler surların bir parçasıydı sanki; pencere adına bir şey yoktu, sadece mazgal deliğini andıran yarıklar göze çarpıyordu. Şehrin iç tarafında bir minare yükseliyordu.

Gece nehrin kıyısındaki bir kervansarayda konakladık. Şoförle benim için yemek hazırlanırken, elimi yüzümü yıkamak üzere avludaki kuyuya gitmiştim. Yıkanmak üzere yere çömeldim; biri yere bıraktığım su kabını alarak kibarca ellerime dökmeye başladı. Başımı kaldırıp bakınca iri kemikli, esmer yüzlü, başı kalpaklı bir adam gördüm önümde, kendiliğinden yıkanmama yardım etmek istemişti. Arab olmadığı ortadaydı. Kim olduğunu sorduğum zaman, bozuk bir Arapçayla: "Azerbaycanlı bir Tatarım ben." dedi, sıcak parlak gözleri vardı; sırtındaki eski gömlek lime limeydi. Onunla konuşmaya başladık yarı Arapça, yarı Farsça (Kahire'de İranlı bir öğrenciden Farsça, kırık dökük bir şeyler kapmıştım çünkü). Adı İbrahim'di. Kırk yaşlarındaydı, ömrünün çoğu İran yollarında geçmişti. Yıllarca Tebriz'den Tahran'a, Meşhed'den Bircend'e, Tahran'dan İsfahan'a bir kervansarayda seyis olarak bulun-

muştu. Şimdi İranlı bir hacı kafilesiyle Irak'a, Kerbela'ya katır yediricisi olarak gelmiş; ama burada kafile başkanıyla aralarında çıkan münakaşadan sonra işini kaybetmiş ve bu yabancı ülkede beş parasız ortada kalmıştı.

O gece kervansarayın hurma ağaçlarıyla çevrili avlusunda bir tahta peykenin üzerinde uzanmış yatıyordum. Bunaltıcı bir sıcak vardı; havada, insan kanı eme eme şişip ağırlaşmış sivrisinek bulutları dolaşıyordu. Hanın duvarlarından birine, muhtemelen han sahibine ait atlar bağlanmıştır. Tatar İbrahim atlardan birini kaşağılıyordu; bu işi öylesine kendini vererek yapıyordu ki, insan ilk bakışta onun atlardan anlamakla kalmayıp, aynı zamanda onları sevdiğini de anlayabilirdi hemen. Atın dağınık yelesini yavuklusunun saçını okşar gibi okşuyordu.

Birden bir düşünce doğdu kafamda; İran yolundaydım ve at üstünde katedilmesi gereken aylarca sürecek bir yolculuk vardı önümde. Bu adamı yanıma alabilirdim; neden olmasın? İyi, sakin bir adama benziyordu; benim de İran yollarını karış karış bilen, kervansarayları tanıyan böyle bir adama ihtiyacım vardı zaten.

Ertesi sabah onu seyis olarak yanıma alabileceğimi kendisine söylediğim zaman sevinç ve minnetten ağlayacaktı nerdeyse;

"Hazret, bu yaptığınızdan asla pişman olmayacaksınız asla..." dedi Farsça.

Haleb'den çıkarak arabayla yaptığımız yolculuğun beşinci günü öğlen üzeri ufukta geniş Bağdat vadisinin ilk çizgilerini seçmeye başladım. Sayısız hurma ağaçları arasında yaldızlı bir kubbe ve uzun bir minare göze çarpıyordu. Yolun iki yanında, mezar taşları yıkılıp harap olmuş bakımsız, terk edilmiş, eski büyük bir mezarlık uzanıp gidiyordu. Boz renkli, kıpırtısız ince bir toz tabakası yüzüyordu mezarlığın üzerinde; öğlen vaktinin parlak ışıkları altında bu boz renkli örtü, gümüş işlemeli bir tül gibiydi; geçmişin ölü dünyasıyla, yaşayan şimdiki zaman arasına gerilmiş sisli bir perde. Bu hep böyledir belki, diye düşünüyorum; geçmişi şimdiki halin-

den farklı olan bir şehre yaklaştığımız zaman, aradaki farkı gözümüzden saklayan bir örtü bulunur her zaman...

Sonra hurma ağaçlarının içine daldık; millerce sürüp giden kocaman ağaç gövdeleri, dev hurma yaprakları, ve birden bıçak gibi kesiliyor Dicle Nehri'nin sarp kıyılarında hurma koruları. Bu nehir Fırat'a benzemiyor: bulanık, yeşil renkli ve ağır, çağıldayarak akıp gidiyor; Fırat'ın sessiz ve heybetli görünüşü yanında garip bir yabancı izlenimi bırakıyor. Ve Dicle'yi sallanan bir köprü üzerinden geçtiğimiz zaman, Fars Körfezi'nin hummalı sıcağı bizi karşılıyor.

Geçmişteki ihtişâm ve parlaklığından geriye hiçbir şey kalmamış Bağdat'ta. Orta Çağ'da Moğol istilâsı sırasında şehir baştan aşağı öylesine harap olmuş ki, Hârûn Reşîd'in o eski görkemli payitahtından en ufak bir eser kalmamış ortada. Tuğla yapılardan oluşan hazin, kasvetli bir şehirdi; çağdaş düzenlemeler, şehri daha da değiştireceğe benziyordu. Nitekim böyle bir değişiklik, yeni politik olguların zoru altında şimdiden gösteriyordu kendini: şehir uyuşuk bir Türk taşra karargâhı olmaktan çıkıp yavaş yavaş bir Arab metropolü haline geliyordu.

Yüksek sıcaklık şehrin genel görünüşünü etkiliyor, bütün devrimlere uyuşuk bir görünüş veriyordu. İnsanlar ağır ağır yürüyordu caddelerde; sevinç ve mutluluktan yoksun ağır kanlı insanlar. Siyah-beyaz damalı başlıkları altında yüzleri uykulu ve soğuktu; ne zaman gurur, kendine güven ve irade çizgileri taşıyan yakışıklı bir Arab çehresine rastlasanız, bunun, değişmez biçimde kırmızı ya da kırmızı- beyaz *kûfiyye*siyle, buraya kuzeyden, Suriye çölünden ya da Orta Arabistan'dan gelmiş bir Arab olduğunu hemen anlıyordunuz.

Ama yine de güçlü, sarsılmaz bir şey vardı bu insanlarda; bağımsızlıklarını ellerinden alan yabancı güçlere karşı duydukları kindi bu. Bağdat halkı ruhunda ateşli bir özgürlük özlemi duymuştur hep. Yüzlerini gölgelendiren kasvet de belki bu ihtirasın eseriydi. Belki bu yüzler, daracık sokaklarda ya da duvarlarla çevrili avlularda kendi yakınları arasında bambaşka çizgilerle donanıyordu.

Çünkü bu yüzlere yakından baktığınız zaman onların yaşama sevincinden bütünüyle yoksun olmadığını pekâlâ hissedebiliyordunuz. Öteki Arablar gibi az gülüyorlardı. Ve bazen mozayik döşeli mermer saraylarda yürüyormuşçasına kayıtsız, öteki Arablar gibi harmanilerinin etekleri yerleri süpürerek, aristokrat tavırlarla geçip gidiyorlardı yanınızdan. Kadınlarının rengârenk, işli örtüler içinde caddelerde dolaşmalarına izin veriyorlardı; siyah-beyaz, mavi-kurşuni ve bordo-kırmızı örtüler içinde iffetli, kibar kadınlar; sessiz adımlarla hafif hafif, âdeta kayarak giden peçeli kadınlar...

Bağdat'a varalı birkaç hafta olmuştu; bir gün büyük çarşıda dolaşırken loş, tonozlu geçitlerden birinde bir çığlık kopup yankılandı. Hemen ardından da bir adam köşeyi dönerek koştu, sonra bir adam daha, sonra bir öteki; çarşı halkı, sebebini bildikleri bir korkuya kapılmışcasına koşuşmaya başladı. Sonra atların toynaklarından çıkan ses; yüzü dehşetle kasılmış bir atlı, önünde saçılan kalabalığa doğru hızla sürdü atını. Hepsi de bir yönden gelen ve çarşının esnafını da beraberinde sürükleyen kalabalık gittikçe artıyordu. Kalabalık itişip kakışarak ileri doğru zorlamaya başlamıştı. Dükkâncılar kepenklerini çılgınca bir aceleyle kapatmaya çalışıyorlardı. Kimse konuşmuyordu. Kimse kimseyi çağırmıyordu. Arada sadece yere yıkılan insanların çığlıkları işitiliyordu; ve keskin bir çocuk çığlığı...

Ne oldu, ne oluyor? Kimsede cevap yok. Her yerde soluk yüzler. Yarı yarıya balyalarla dolu ağır bir arabanın atları ürküp parladı ve araba sürücüsüz olarak dar sokaklardan birine daldı. Uzakta bir yerde bir çanak çömlek yığını devrilip saçıldı; çömlek parçalarının yerde yuvarlandıklarını görüyorum. Bu kopuk seslerin, ağır ağır yürüyen, sık sık dalan insanların ötesinde, bir deprem öncesinde hissedilen derin, gergin ve anlamlı bir sessizlik vardı. Sadece koşan adımların yankısı; bazen kalabalıkta sıkışan bir kadının ya da çocuğun çığlığı. Panik, kaçışma ve sessizlik. Sokak kavşaklarında çılgınca bir izdiham.

Böyle bir kavşakta sıkışıp kalmıştım; ne ileri gidebiliyordum ne de geri, aslında nereye gideceğimi de bilmiyordum hani. O an yanımda birinin kolumu tuttuğunu hissettim: Aa.. bu Zeyd'di! Beni kendine doğru çekerek, iki dükkân arasında, fıçılardan oluşan bir barikatın arkasına götürdü.

"Sakın kıpırdama," diye fısıldadı.

Burnumuzun dibinde bir şey vızıldayarak geçti-bir kurşun mu? İmkânsız!..

Uzakta, çarşının içerlerinde boğuk bir bağrışma koptu. Ve o an tekrar bir vınlama, bu sefer artık yanılmam için hiçbir sebep yok: bir kurşundu bu... Uzakta boğuk bir takırtı sesi, sanki biri kuru bezelyeleri sert bir zemine saçıyor. Yavaş yavaş yaklaşıyor bu ses; o daha gür düzenli ve devamlı bir takırtı halini alıyor ve o zaman anlıyorum artık, bir makinali tüfek bu...

Daha önce birçok defa olduğu gibi, Bağdat bir kere daha ayaklanmıştı. Önceki gün, 1924 yılı Mayıs ayının yirmi dokuzuncu günü, Irak Parlamentosu halk çoğunluğunun iradesini hiçe sayarak Büyük Britanya'yla bir dostluk anlaşması imzalamıştı; ve şimdi de halk, Avrupalı böyle büyük bir gücün dostluğuna karşı umutsuzluk içinde kendini savunmaya çalışıyordu...

Sonradan öğrendiğime göre, gösteriyi önlemek için çarşının bütün kapıları İngiliz askerleri tarafından kapatılmış ve halkın üzerine rastgele açılan ateş sonucu birçok insan can vermişti o gün. Demek ki, Zeyd olmasaydı belki ben de makinalı tüfeklerden çıkan kurşunların hedefi olacaktım.

Bu karşılaşma dostluğumuzun gerçek başlangıcı oldu. Zeyd'in hayata dönük suskun, alçakgönüllü tavırları fazlasıyla etkilemişti beni; Zeyd'e gelince, onun da benim kişiliğimde, Arablara ve onların yaşama tarzlarına karşı en ufak bir önyargı taşımayan genç Avrupalıdan hoşlandığı açıktı. Bana kısaca hayatını anlattı: Kendisi de, babası gibi Hâ'il emirlerinin, yani Şammarlı İbn Reşîd ailesinin hizmetinde yetişmişti. 1921 yılında Hâ'il, İbn Suûd tarafından ele geçirilip de son Reşidî emîr, İbn Suûd'un tutsağı olunca, Şammar

kabilesinden birçokları gibi Zeyd de memleketini terk ederek, bu yeni yöneticiye baş eğmektense, bilinmeyen bir geleceğe doğru atılmayı yeğlemişti.

Irak'ta kaldığı birkaç hafta boyunca onunla sık sık görüştük; ve bunu izleyen yıllar temasımızı sürdürdük. Arada bir ona mektup yazıyor ve senede bir-iki kez İran ya da Afganistan pazarlarından aldığım küçük hediyeler gönderiyordum ona; ve her seferinde ondan, Fırat kıyılarında birlikte yaptığımız yolculuğu, Babil harabelerinde gördüğümüz kanatlı arslanları yadeden, acemice, okunaksız bir yazıyla yazılmış cevabî mektuplar alıyordum. Sonunda, 1927 yılında Arabistan'a gittiğim zaman onu yanıma çağırdım; o gün bu gün, bir hizmetçiden çok, arkadaşım, yoldaşım oldu benim.

1920'li yılların başlarında İran'da otomobil oldukça az rastlanır bir vasıtaydı; yalnız önemli merkezler arasında kiralık olarak işletilen otomobiller vardı. Sayılı anayolların dışında ancak atlı arabalarla yolculuk yapılabiliyordu. Kaldı ki, bu arabalar dahi istenen her yere gidemiyordu; çünkü o sıralar İran'ın birçok bölgesinde yol denen bir şey yoktu. Benim gibi, ülke halkını kendi koşulları içinde tanımak isteyen biri için at sırtında yolculuk yapmaktan daha iyisi bulunamazdı zaten. İşte ben de böyle düşünerek, Bağdat'ta kaldığım son hafta içinde, İbrahim'le beraber her sabah şehrin dışındaki at pazarına gittim. Birkaç gün süren araştırma ve görüşmelerden sonra kendim için bir at, İbrahim için de bir katır satın aldım. Kestane renginde, Güney İran menşeli şahane bir küheylandı benim bineğim; İbrahim'in katırı ise canlı, gri kadifemsi derisi altında çelik telleri andıran kaslarıyla dayanıklı bir katırdı; Türkiye'de yetiştirildiği belliydi; sırtında, binicisinden başka içinde bütün şahsî eşyalarımın bulunduğu büyük eyer heybelerini de kolayca taşıyabiliyordu.

Benim atıma binip, arkasından da katırı çekerek, bir sabah, Irak'ın İran sınırındaki son şehri ve Bağdat demiryolunun kollarından birinin üzerindeki son istasyon olan Hanikin'e doğru yola çık-

tı İbrahim; onunla orada buluşmak için, ben de iki gün sonra trenle yola çıktım.

Arab dünyasını arkamızda bırakarak Hanikin'den ayrıldık. Önümüzde, uzaktaki yüksek dağlara, yeni, gizem dolu bir dünyanın, İran platosunun yüksek dağlarına karşı nöbet tutar gibi dikilen sarı tepeler vardı. Sınır karakolu beyaz-kırmızı, soluk ve buruşuk bir bayrak bulunan küçük bir yapıdan ibaretti. Eski püskü üniformalar içinde, ayaklarına beyaz sandallar geçirmiş, siyah saçlı, beyaz yenli birkaç gümrük memuru, bizim fakir bagajımızı dostça bir alaycılıkla incelediler. Sonra içlerinden biri bana hitâb ederek:

"Her şey yolunda, cenâb-ı âlîleri." dedi, "Hoş geldiniz, sefâlar getirdiniz. Bizimle bir bardak çay içme lütfunda bulunur musunuz?"

Bu eski teşrifât sözcükleri karşısında garip bir hoşnutluk hissettim; içinde birçok Arapça sözcük taşımasına rağmen Farsça'nın apayrı bir dil olduğunu fark ettim; müzikli, zarif, ince bir tatlılık, bir hoşluk vardı bu dilde; Arab dilinin, keskin seslilere dayanan sert tonlamalarından sonra, bu dilin yumuşak, açık tonlaması garip bir 'Batılı' hava taşıyordu.

Yolcu olan sadece biz değildik orada; her biri dört atla çekilen ağır çadırlı arabalar dizilmişti karakolun önüne. Ayrıca yakında konaklayan bir de katır kervanı vardı. Açık kamp ateşlerinin başında insanlar kendilerine yemek pişiriyorlardı. Öğleden sonrasının erken saatleri olmasına rağmen kimse yola koyulmayı düşünmüyor gibiydi; ve niçin bilmiyorum, biz de aynı şeyi yapmaya karar verdik; battaniyelerimize sarınıp geceyi açıkta, toprağın üzerinde uyuyarak geçirdik.

Tan yeri ağarırken, atlı arabalar ve kervanlar çıplak dağlara doğru yola koyuldu; ve biz de onlarla birlikte yola çıktık. Yol yavaş yavaş yukarı doğru tırmanmaya başlayınca, ağır yürüyen arabaları geçerek, Kürtlerin, bu uzun boylu, sarışın çobanların dağlık ülkesine, gittikçe daha içerilere, daha içerilere doğru yola devam ettik.

Onlardan birini, ilk defa, bu dönemeci geçince, ağaç dallarından yapılmış hışırdayan kulübesinden çıkıp, hiçbir şey söyleme-

den, tahta bir kâse içinde bize ayran sunduğu zaman gördüm. On-yedi yaşlarında bir oğlandı; yalın ayaktı, kirli lime lime giysiler vardı üzerinde; dağınık saçlarının üzerine eskiyip gitmiş bir fötr şapka geçirmişti. Duru, hafifçe tuzlu ve serin ayranı içerken, mavi gözleriyle beni süzdüğünü gördüm. Bu gözlerde ürkek bir parıltı, yeni doğmuş hayvanlarda görülen nemli, hoş bir dumanlılık, saf, bozulmamış bir mahmurluk vardı...

Öğleden sonra, iki yamaç arasına kurulmuş çadırlardan oluşan bir Kürt göçebe köyüne vardık. Çadırlar, Suriye ve Irak'ta rastlanan yarı göçebe bedevîlerin çadırlarına benziyordu; kaba keçi kılından örülen kumaş, direklerin üzerine çekilmiş ve çadırların çevresi hasırlarla örtülmüştü. Yakınlarda bir dere vardı ve derenin kıyısı beyaz kavak ağaçlarıyla gölgeleniyordu. Derenin yukarısında, bir kaya üzerinde, hararetle gagalarını şakırdatarak tüylerini didikleyen bir leylek ailesi vardı. Üzerinde çivit mavisi ceket bulunan bir adam, uzun, hafif adımlarla çadırlara doğru yürüyordu; adamın ağır fakat serbest hareketlerinde eski göçebe kanının özgür havası okunuyordu. Kadife çiçeği kırmızısı, yeri süpüren giysisi içinde, omuzunda uzun bir toprak testi taşıyan bir kadın dereye doğru yürüyordu. Yumuşak elbisenin içinde vücudunun hatları açıkça belli oluyordu; bu hatlar ince, zarif ve bir kemanın telleri gibi gergindi. Suyun kenarında diz çöktü ve testiye su doldurmak için eğildi; o an türbansı başörtüsü çözüldü ve bir an kızıl bir kan akışı gibi suyun parıldayan yüzeyine dokundu ama bu sadece kısa bir an kadar sürdü; suya eğilirken yaptığı genel hareketin bir parçası halinde, rahat, çevik bir hareketle davranıp yeniden başına sardı örtüyü.

Kıyıda yaşlı bir adam ve dört kadının yanında oturuyordum. Kadınların dördü de neş'e dolu, özgür bir hayata doğmuş olmanın doğallığını taşıyorlardı; güzel olduğunun farkındaydı, ama yine de iffetliydi; gurur apaçık ortadaydı ama yine de hicâb ve alçakgönüllülükten kolayca ayırt edilmiyordu. İçlerinden en güzeli *Tu-Tu* diye cıvıltılı bir isim taşıyordu. Alnı, ince kaşlarına kadar kızıl-kırmızı bir eşarpla örtülüydü; kirpikleri rastıkla boyanmıştı; eşarbın altından küçük gümüş tellerle örülmüş kumral saç lüleleri sarkıyordu;

ve başının her hareketiyle bu lüleler, narin ve yuvarlak yanakları üzerinde sallanıp duruyordu.

Benim kırık dökük Farsça'ma rağmen, sürdürdüğümüz konuşmadan hepimiz hoşnuttuk. (Kürtlerin bağımsız bir dilleri vardır, fakat hemen hepsi, akraba bir dil olan Farsça'yı da konuşup anlayabilirler). Kendi kabilelerinin çevresinden dışarı pek çıkmamış ve şüphesiz, okuma yazma bilmeyen bu küçük Kürt kadınları alabildiğine zeki kimselerdi; benim tökezleyen ifadelerimi kolayca anlıyor, ve konuşma sırasında arayıp bir türlü bulamadığım sözcüklere tam bir doğrulukla anında bulup ağzıma tıkayıveriyorlardı. Onlara nelerle uğraştıklarını soruyordum; ve onlar da bana göçebe bir kadının gününü dolduran bir sürü küçük işle, bir o kadar da büyük iş sıralıyorlardı hemen: İki düz taştan mürekkep ağır el değirmeninden zahire öğütmek; köz üzerinde ekmek pişirmek; koyunları sağmak; deri yayıklarda yayık yaymak; koyun yününü el kirmenleriyle eğirmek; halı dokumak; kilim dokumak, ırkları kadar eski desenlerde kilim dokumak; çocuk doğurmak, ve kocalarının rahat ve huzurunu sağlayıp, onlara sevgiyi tattırmak...

Değişmeyen bir hayat; bugün, dün ve yarın. Bu koyun çobanları için zaman diye bir şey yok; sadece günlerin, gecelerin ve mevsimlerin akışı var. Gece uyuyup dinlenmek için karanlık; gündüz de rızık sağlamak için aydınlık oluyor. Kış kendini artan soğuklar ve dağlarda kuruyan, sonra da karlarla örtülen otlarlarla belli ediyor; ve o zaman onlar da çadırlarını söküp, sürülerini önlerine katarak daha ılık ovalara iniyorlar, Mezopotamya'ya, Dicle yöresine; ve yaz gelip de bunaltıcı sıcaklar, yakıcı rüzgârlar başladı mı yeniden dağlara çıkıyorlar.

"Taş konaklarda oturmak istemez misiniz hiç?" diye soruyorum, hemen hiç söze karışmayan ve bizi dinleyen yaşlı adama; "Kendi topraklarınızın olmasını istemez misiniz?"

Yaşlı adam yavaşça başını sallıyor: "Yoo... Su eğer havuzlarda durgun kalırsa, kirlenir, kokar, bulanır: ancak hareket eden, akan su temizdir..."

Şimdi Kürdistan artık geride kalmıştı. Çünkü hemen hemen on sekiz ay boyunca İran'ı, ülkelerin bu en meraka değer olanını baştan aşağı dolaşmıştım. Otuz asırlık bir kültür birikimini ve çocukluğun tez alevlenir doğasını bünyesinde birleştiren bir kavmi tanımıştım; kendine ve çevresinde olup bitene kendinden emin, uyuşuk bir alaycılıkla bakmasını bilen ve bir an sonra da vahşi, volkanik bir tutkuyla coşup sarsılabilen bir kavimle tanışmıştım. Büyük şehirlerin kültürlü refahını da gördüm orada, bozkırların diriltici sert rüzgârlarını da. Emrime verilen bir hizmetçiler grubunun bakım ve gözetimi altında, taşra valilerinin saraylarında da geceledim; onlar beni sokmadan davranıp öldürmek için yılanlarla, akreplere karşı kulağım kirişte uyumak zorunda kaldığım yıkık kervansaraylarda da geceledim. Misafir olarak Bahtiyari ve Kaşgay kabilesinden adamlarla oturup kızarmış bütün bir koyunu onlarla birlikte yedim; zengin tüccarların yemek salonlarında içi zerdali dolu hindilerle donanmış sofralarda oturdum; muharrem günlerinde nefsî ferâgat ve adanma örneklerine, kendine eziyetin yolaçtığı sarhoşluğa tanık oldum; ud eşliğinde söylenen Hâfız'ın ince, zarif mısralarını dinledim. İsfahan'ın kavak ağaçları altında dolaştım; asma medhaller, nadide çini cepheler ve şehrin büyük camilerinin parıldayan kubbeleri karşısında hayranlık duydum. Farsça'ya da Arapça kadar âşinâ oldum. Eğitim görmüş şehirlilerle konuştum, askerlerle, göçebe insanlarla; çarşı esnafıyla, hükümet üyeleriyle, dini liderlerle, gezici dervişlerle ve hanlarda afyon çeken bilge kişilerle. Şehirlerde, köylerde, kasabalarda kaldım; ülkenin çölllerinde, tehlikeli bataklık arazilerde dolaştım; ve bu yıkıntılar içindeki düşler ülkesinin zamansızlık ikliminde zaman zaman kendimi kaybolmuş hissettim. Onların içinde doğup büyümüşcesine, İran halkını, onların yaşama ve düşünme tarzını yakından tanıdım; fakat yine de loş bir aydınlık içinde sayısız yüzüyle parıldayıcı duran antik bir mücevher kadar karmaşık ve çekici olan bu ülkeye ve bu ülkedeki hayata karşı içimde hiçbir zaman cam saydamlığındaki Arap dünyasına duyduğum yakınlığı duyamadım.

Altı ay süreyle Afganistan'ın dağlarında ve bozkırlarında dolaştım: İnsanların silahı süs olsun diye taşımadıkları, hiç yoktan bir kurşuna kurban gitmemek için atılan her adımın dikkatle atılması, söylenen her sözün dikkatle söylenmesi gereken bir dünyada dolaştım altı ay... Zaman zaman İbrahim ve ben, ve bazen de bize katılan başkaları, o günlerde Afganistan'ın her yöresinde kol gezen şâkilere karşı hayatlarımızı bizzat savunmak zorunda kaldık; gariptir, ancak cuma günleri bu eşkiya tehdidi ortadan kalkıyordu: çünkü şâkiler, Allah'a ibadete mahsus böyle bir günde can yakıp, çapul yapmayı utanç verici bir davranış sayıyorlardı. Bir keresinde, Kandehar yakınlarında ölümden kıl payı kurtuldum; çünkü farkında olmadan, tarlada çalışan güzel bir köylü kadının peçesiz yüzüne bakmıştım. Öte yandan Hindu-Kuş'un yüksek yaylalarından birinde, Cengiz Han'ın savaşçı kabilelerinin soyundan, Moğol köylüler arasında kaldığım gece bir oda bir kulübenin döşemesinde ev sahibinin genç karısı ve kız kardeşleriyle yan yana yatmam hiç garip karşılanmamıştı. Haftalarca Kabil'de Afgan Kralı, Emânullah Han'ın misafiri olarak kaldım; uzun geceler boyunca Han'ın bilgin adamlarıyla Kur'ân hakkında konuştuk; ve nice geceler siyah çadırlarda Patan hanlarıyla kabilelerarası savaş alanında bulunan bölgelerin en iyi nasıl denetim altına alınacağı hakkında konuşarak geçirdik.

İran ve Afganistan'da kaldığım bu iki sene boyunca her geçen gün nihaî cevaba doğru biraz daha yaklaştığımı hissediyordum.

"...diyebilirim ki, Mansûr, Müslümanların nasıl yaşadığını öğrenip anladıkça İslâm hakkındaki kanaatlerim de pekişiyordu. İslâm her zaman zihnimde baş köşeyi işgal ediyordu..."

"Yatsı namazı vaktidir," diyor Zeyd, göğe bakarak.

Günün son namazı için yüzümüzü Mekke'ye dönerek safta diziliyorduk. Mansûr'la Zeyd yan yana duruyorlar, cemâate imamet etmek üzere ben biraz öndeyim (çünkü Allah'ın Rasûlü iki kişinin ya da daha fazla kimsenin oluşturduğu her topluluğu bir cemâat olarak tanımlıyor). Ellerimi kadırıyor ve "*Allâh-u ekber*" diyerek giriyorum namaza; ve sonra Fâtiha Sûresi'ni okuyorum:

Rahmân ve Rahîm olan Allah adıyla!
Hamd, âlemlerin Rabbi,
Rahmân ve Rahîm,
Din gününün sahibi, Allah'a mahsustur.
Yalnız sana ibâdet eder, yalnız senden yardım umarız
Bizi doğru yola eriştir,
Nimetlendirdiğin kimselerin yoluna;
Gazâbına uğrayanların ve sapanların yoluna değil.

Sonra İhlas Sûresi'ni okuyorum:

Rahmân ve Rahîm olan Allah adıyla!
De ki, O, Allah birdir,
Allah sameddir (her şeyden müstağni ve her şey O'na muhtaçtır.)
O doğurmamış ve doğmamıştır,
Hiç bir şey O'na denk değildir.

Dua kadar insanları birbirine yaklaştıran, bir araya getiren çok az şey vardır hayatta. Bu, inanıyorum ki bütün dinler için özellikle de, Allah'la insan arasında herhangi bir aracının varlığını zorunlu görmeyen İslâm dini için bütünüyle doğrudur. İslâm inancında ruhbanlığa, papazlığa ve hatta örgütlü bir 'kilise' kurumuna yer verilmemesi, cemâatle namaz kılarken her Müslümanın kendini, ortak bir ibadet eylemine sadece katılan biri olarak değil, onu bizzat gerçekleştiren ikame eden etkin bir özne olarak hissetmesini sağlamıştır. İslâm'da törensel tapınma formları olmadığı için, cemâat namazına imâmet etmek olsun, nikâh akdetmek ya da cenaze namazını yönetmek olsun, herhangi bir ibadetin icrasında yetişkin ve akıl sahibi her Müslüman önderlik yapabilir. Allah'a ibadet için özel olarak 'görevlendirilmiş' kimselere ihtiyaç yoktur. İslâm'da, ulemanın ya da Müslüman topluma liderlik yapan kimselerin, sıradan Müslümanlara göre, akaid ve hukuk alanında bir uzmanlık bilgisine sahip olmaktan başka bir ayrılıkları yoktur.

3

Şafak sökerken uyandım; ama göz kapaklarım uykudan ağırlaşmış gözlerimi açamıyorum. Rüzgâr, ağaran günün rahminde sönüp giden gecenin hafif, dokunaklı uğultusuyla yüzümü yalayıp geçiyor.

Uykunun ağırlığından kurtulmak için abdest almağa kalkıyorum. Soğuk su çok uzak günlerin, uzak yerlerin hatırasıyla okşuyor gözlerimi; loş ağaçlarla kaplı dağlar, çağıldayıp duran serin ve berrak dereler... Çöküp oturuyor ve gözlerimi kapayıp hatıraların seline kapılmış başımı arkaya yaslıyorum; ıslak yüzümü rüzgâr uzak geçmişe ait bütün o soğuk kış günlerinin uçucu hatıralarıyla okşayıp geçiyor... karlı dağların, çağıldayan derelerin hatıralarıyla karlı yamaçlarda at üstünde yapılan yolculukların, bitip tükenmeyen karın, göz kamaştıran sonsuz beyazlığın... Yıllar önce, göz alabildiğine karlarla kaplı, üzerinde yol iz bulunmayan İran dağlarında, o sonsuz beyazlığın içinde güçlükle ilerliyordum; atım her adımda kara saplanıyor ve sonra kendini bir tuzaktan kurtarır gibi silkinip ileri atılıyordu...

İşte o gün, hatırlıyorum, öğlen üzeri, içinde çingenelere benzeyen garip insanların oturduğu bir köye varmıştık.

Yamaçta üzerleri çalıçırpı ve çimden oluşan alçak tonozlarla kapatılmış on-on iki kadar oyuk, Güney İran'ın Kirman bölgesindeki bu ıssız yerleşim yerine bir köstebek kolonisi havasını veriyordu. Peri masallarındaki yeraltı dünyasını andıran köyün insanları nerdeyse sürünerek yaklaştıkları kapı aralıklarından uzanıp bu gelen garip yolcuları merakla süzüyorlardı. Toprak tonozlarından birinin tepesinde kurulup, uzun, siyah ve dağınık saçlarını tarayan genç bir kadın, koyu esmer yüzünü öğle vaktinin soluk güneşine doğru çevirmiş, kapalı gözlerle acaip bir dilde, alçak sesle garip bir şarkı söylüyordu. Kadın saçlarını tarayıp şarkı söylerken, ilkel bir ormanda yaşayan vahşi hayvanlarınkini andıran ince, güçlü ve narin bileklerinde metal bilezikler şıngırdayıp duruyordu.

Uyuşan kollarımı, bacaklarımı ısıtmak için yolda bize katılan jandarmayla birlikte çay ve bol miktarda rakı içtik orada. Yeniden

atıma atlayıp da, alabildiğine sarhoş olarak dört nala yola çıktığımda gözlerimin önünde uzanan dünya, daha önce hiç tanık olmadığım ölçüde birden genişlemiş ve saydamlaşmıştı; bu bembeyaz ıssızlığın ortasında, eşyanın özünde saklı olanı görüyor, onun nabız atışlarını duyuyordum şimdi; evet, daha demin benden saklı olan her şey gözlerimin önündeydi şimdi; ve biz, zavallı budalalar, önümüze sorulardan bir dağ yığıp da Tanrı sırlarının kendiliğinden bize âyin olmasını beklerken, işte şimdi bütün cevapların hemen şurada, burnumuzun dibinde bekleyip durduklarını görüyordum....

Bir düzlük açılmıştı önümde ve ben sürmüştüm atımı bu açıklığa doğru; ve bir hayalet gibi parlak bir ışık borası içinde akıp gidiyordum; atımın toynaklarından kalkan kar bir kıvılcım yağmuru halinde savruluyordu çevreye; ve buz tutmuş derelerin üzerinden toynaklarıyla yeri göğü gürüldeterek geçip gidiyordu atım...

Tam bir bilinç uyanışı biçiminde olmasa da, sanırım ilk kez o zaman hissettim önümde rahmet ya da hidâyet kapısının açıldığını; yıllar önce hayatımın akışını değiştirecek olan o uzun yolculuğa çıktığım günlerde Peder Felix'in sözünü ettiği rahmet ve hidayetti belki bu: size beklenen biri olduğunuzu söyleyen kurtarıcı önsezi... Kar ve buz üzerindeki o delice koşuyla İslâm aydınlığına ulaşmam arasında daha bir yıldan fazla bir zamanın geçmesi gerekiyordu; ama ben o zaman, atılmış bir ok gibi bilmeden Mekke'ye doğru koşuyordum...

Ve şimdi serin rüzgâr altında yüzüm kurudu; ve yedi yılı aşkın bir zaman önce İran dağlarında geçen o çılgın koşu geçmişin sisleri arasına karıştı; kaybolmadı ama; kaybolmadı, çünkü tepilen bütün yolları bir yumak gibi arkamızdan katlayarak gelen geçmiş, şimdiki zamanı da uzanıp yutmak için bir gölge gibi izliyor bizi.

Serin bir esinti, yaklaşan sabahın temiz soluğu, dikenli çalıları yalayıp hafifçe titretiyor. Yıldızlar solmaya başlıyorlar. Zeyd! Mansûr! Hey, kalkın, namaz vakti geçiyor! Kalkın ateşi yakın, kahve pişirin! Ve namazdan, kahveden ve yaşanan nice küçük, sessiz ve yoğun anlardan sonra develerimizi eyerleyip yola koyuluyoruz; bizi açık kollarla bekleyen çölde gün boyu gidiyor, gidiyoruz.

Sekizinci Bölüm

CİNLER

1

Yolumuzun üzerine aniden büyük, kara bir yılan çıktığı zaman güneş batmak üzereydi; hemen hemen bir çocuk bileği kadar kalın, şöyle böyle bir metre boyunda kocaman bir yılan. Durup başını bize doğru kaldırıyor. Neredeyse bir refleks hareketiyle hemen eyerden sıyrılıyor, karabinamı çekip alıyor ve diz çöküp nişan alıyorum -ve aynı anda Mansûr'un sesini işitiyorum arkamdan:

"Ateş etme! sakın ateş et...!" -ama ben tetiğe basmıştım bile; yılan sıçradı, sonra kıvrılıp büzüldü ve öldü.

Mansûr'un yüzünde hoşnutsuz bir ifade okunuyor: "Öldürmemeliydin onu... Hele gün batarken, hiç iyi olmadı: çünkü bu vakitlerde cinler yer altından çıkarlar ve çoğu zamanda yılan şekline girerler..."

Gülüyorum: "Oo Mansûr! Bu kocakarı masallarına gerçekten inanmıyorsundur herhalde...?"

"İnanmaz olur muyum, tabii ki inanıyorum cinlere. Allah'ın kitabında da yeri yok mu bunun? Bazı bazı bize göründükleri zaman girdikleri şekle gelince -bunu bilemem... Duyduğuma göre, en garip, en olmadık şekillere girebilirlermiş...

"Belki hakkın var Mansûr", diye düşünüyorum kendi kendime; çünkü, gerçekten de, duyularımızla algılayabildiğimiz varlıkların dışında, bizim algı alanımıza girmeyen başka varlıkların da bulunduğunu düşünmek, zihnî bir zorlama sayılmaz herhalde. Modern insanın, gözlem ve ölçümle tesbit edebildiklerinin dışında başka hayat formlarının da var olabileceği ihtimalini ciddiye almaması aslında onun entelektüel kibrinin, yobazlığının ifadesi değil de, nedir? Evet, mahiyetleri ne olursa olsun, cinlerin varlığı bilimsel vasıtalarla ispatlanamaz. Ayrıca bilim, mahiyetleri bizimkinden farklı, tâbi oldukları biyolojik yasalar bizimkilerden apayrı ve kendileriyle ancak çok özel bir istisnaî şartlar altında temas kurabildiğimiz birtakım fizikötesi varlıkların var olamayacağı iddiasını da kanıtlayamaz. İnsanın ilkel ve şuuraltı fantezilerinde yer alan hayaletler, demonlar ve benzeri 'fizikötesi' başka öğeler, garip görüntü ve yanılsamalar, cinlerin bilinmeyen dünyasıyla bizimki arasında zaman zaman meydana gelen beklenmedik yol keşişmelerinin bir sonucu olamaz mı sanki?..

Yetişme tarzı kendisini, sürekli tabiatla yan yana, iç içe yaşamış insanlara göre daha güç inanır, daha vurdumduymaz kılmış birinin alaycı tebessümüyle bütün bu soruları kafamda evirip çevirerek deveme binerken, Zeyd ciddi bir çehreyle bana dönerek:

"Mansûr'un hakkı var, amcacığım. Yılanı öldürmeyecektin." diyor, "Yıllar önce, Irak'a giderken yolda tıpkı böyle bir yılanı öldürmüştüm. Sonra bir süre yolumuza devam edip de akşam namazı için mola verdiğimiz zaman birden bacaklarım kurşun gibi ağırlaştı, başım çatlayacak gibiydi; kulaklarımda bir uğultu, bir uğultu, sanki deryaların suyu boşalıyor kafamın içine; gövdem ateşler içinde yanıyor; artık ayakta duramıyordum, gözlerim kararadı, sonunda boş bir çuval gibi yere yığıldım. Bu halde ne kadar kaldım bilmiyorum, ama bir süre sonra sanki başka bir dünyada doğrulup ayağa kalktım; sağımda tanımadığım bir adam vardı, solumda da bir başkası; bu iki adam kollarıma girip beni büyük, loş bir salona götürdüler; içeride aşağı yukarı dolaşan, birbiriyle telaşlı telaşlı bir şeyler konuşan bir sürü insan vardı. Çok geçmeden bu insanların bir mahkeme önünde çekişen muhalif iki grup olduğunu anladım.

Salonun ilerisinde, yüksek bir kürsüde yaşlı ve tuhaf denecek ölçüde kısa boylu, küçük bir adam oturuyordu. Mahkemenin hâkimi ya da bu insanların emîri gibiydi. Ve birden görülecek davada sanık durumunda olduğumu fark ettim.

Biri şöyle diyordu: 'Onu, tam güneş batarken, bir tüfek kurşunuyla işte bu adam öldürdü. Suçludur.' Muhalif gruptan bir adam atılıp şöyle cevap verdi: 'Ama kimi öldürdüğünü bilmiyordu; üstelik tetiği çekerken de Allah'ın adını andı!' Ama davacı olan taraf hep bir ağızdan bağrıştılar: 'Hayır, hayır! Allah'ın adını ağzına almadı!' Bunun üzerine öteki taraf yine bir ağızdan: 'Besmele çekti, biz işittik, Rabbimizi övüp yüceltti, biz duyduk!' Ve böylece, bir suçlayan taraf koro halinde sesini yükseltip ileri çıkıyor, bir savunan taraf hep bir ağızdan bağrışıp beni temize çıkarmaya çalışıyordu; bu böyle bir süre devam etti ve sözün sonunda savunan taraf baskın çıkmış gibi göründü. Kürsüde oturan yargıç söz aldı ve kararını bildirdi: 'Bu adam kimi öldürdüğünü bilmiyordu ve tetiği çekerken Rabbimizin adını anıp, yüceltti. Geri götürün onu!'

Ve beni mahkeme salonuna getiren iki adam tekrar kollarıma girip beni o ilk gözüm kararıp da yığıldığım yere getirdiler. Gözlerimi açınca kendimi birkaç zahire çuvalının arasında yatıyor buldum; çuvalların üstüne, beni güneşten korusun diye bir parça çadır bezi gerilmişti. Vakit kuşluk vakti gibiydi ve yol arkadaşlarım mola vermişler diye düşündüm. Uzakta, bir tepenin yamacında otlayan develerimizi görebiliyordum. Kolumu kaldırmak istedim, lâkin buna takatim yoktu. Arkadaşlarımdan biri eğilip de bana bakınca "Kahve...' diye fısıldadım- çünkü biraz ötede kaynayan cezvenin sesini işitiyordum. Arkadaşım sıçrayıp bağırdı: 'Konuşuyor, konuşuyor; kendine geldi!' -ve arkadaşlarım sevinç içinde bana taze ve sıcak kahve yetiştirdiler. 'Bütün gece kendimde değil miydim?' diye sordum onlara. 'Bütün gece mi? Sen buna dört gün desene. Dört gündür parmağını bile kıpırdatmadın be Allah'ın kulu! Seni devenin sırtında bir çuval gibi taşıyoruz dört gündür. Ve senden umut kesmiştik doğrusu; ve artık gömmemiz gerekecek diye düşünmeye başlamıştık nerdeyse. Fakat öldürüp de dirilten Allah'a hamd olsun!... Bak işte! Seni yeniden verdi bize.'

İşte görüyorsun amcacığım, maazallah, insan gün batımında yılan filan öldürmeye kalkmamalı."

Zihnim, bir yanıyla Zeyd'in hikâyesini, onun safdilliğine verip tebessümle karşılarken; bir yanıyla da, alacakaranlıkta dönüp dolaşan görünmez güçlerin varlığını hisseder gibi. Havada kulağın algılayamayacağı kadar ince, nahif ve gizemli çığlıklarından, başa kakan, tehdit eden ve azarlayan seslerden örülmüş meşum bir uğultu var sanki; görünmeyen âlemin ürkütücü nabız atışları... Ve şimdi gün batımında o tekinsiz yılanı öldürdüğüm için, belli belirsiz bir pişmanlık duygusu ayaklanıyor içimde...

2

Hâ'il'den ayrılışımızın üçüncü günü öğleden sonra, develerimizi sulamak için, alçak tepelerle çevrili, kapalı bir vadideki Arca kuyularında duruyoruz. Tatlı, hoş bir suyla dolu olan bu iki büyük kuyu vadinin ortasında yer alıyor.

Kuyulardan her biri bir kabilenin ortak mülkiyeti durumunda: Batıdaki kuyu Harb kabilesine, doğudaki ise Mutayr kabilesine ait. Kuyuların çevresindeki toprak el ayası gibi basık ve çıplak; çünkü her gün öğlen üzeri buraya uzak otlaklardan yüzlerce deve ve koyun sürüleri getiriliyor suvarılmak için; ve böylece en ufak bir çimen sapı bile daha topraktan başını uzatır uzatmaz yüzlerce ayak altında çiğnenip yok oluyor.

Biz vardığımızda vadi hayvanlarla doluydu; ve güneş kavruğu tepelerin arasından kopup gelen sürülerin ardı arkası kesileceğe de benzemiyordu. Kuyuların çevresinde büyük bir kalabalık; tam bir izdiham; zira bu kadar hayvanın susuzluğunu gidermek öyle kolay değil. Çobanlar uzun halatlara bağlı kocaman deri su kaplarını kuyudan çekiyorlar ve bunu yaparken de, işlerini belli bir düzen ve ritim içinde yürütmek için olsa gerek, türkü söylüyorlar hep bir

ağızdan; çünkü su kapları öyle büyük ve suyla dolu oldukları zaman öyle ağırlaşıyorlar ki, onları kuyunun derinliklerinden çekip çıkarmak için bu işe birçok kişinin kolları sıvaması ve işin de belli bir ahenk içinde yapılması gerekiyor. Yakınımızdaki kuyunun oradan -Mutayr kabilesine ait kuyu bu- adamların develeri iştahlandırmak için tutturdukları havayı işitebiliyorum:

İç iç sudan, bitecek diye korkma öyle!
Kuyu rahmetle dolu, dibi de görünmüyor...

Adamların yarısı ilk mısraı okuyor öteki yarısı da ikinci mısraı; ve bunu, su kabı kuyunun kenarında belirinceye kadar hızlı bir tempoyla birçok kere tekrarlıyorlar. Sonra su kabını kadınlar devralıyor ve derin olukların içine boşaltıyorlar. Kümeler halinde develer, böğürüp tıslayarak, ileri doğru sokuluyor, telaşlı hareketlerle deri olukların çevresine yığılıyorlar; adamların Hu-oih... huu-oih! diye yatıştırıcı çağrıları onları pek etkilemiş görünmüyor. Şimdi biri, sonra bir başkası, uzun oynak boynunu arkadaşlarının arasından ileri doğru uzatıyor ve susuzluğunu mümkün olan en kısa yoldan ve en kısa zamanda gidermeye çalışıyor; sallanan, ileri geri çabalayıp duran, itişip kakışan, koyu kahverengi, açık kahverengi, sarı-beyaz, kavuniçi ve bal renginde iri gövdelerin kalabalığı... Keskin ekşi bir hayvan teri ve idrar kokusu dolduruyor havayı. Bu arada bir kere daha su çekiliyor kuyudan ve çobanlar urganı yukarı çekerken bir ağızdan öteki mısraını okuyorlar türkünün:

Kimse doyuramaz develerin susuzluğunu
Allah'ın rahmeti, bir de çobanın gayreti olmasa!...

Ve su yeniden boşalıyor deri oluklara; develer tıslayıp höpürdeterek su içiyorlar ve adamlar bağırıp çağırıyorlar, sonra da yeniden türküye başlıyorlar.

Kuyunun kenarında duran yaşlı bir adam, kolunu bizim bulunduğumuz tarafa doğru kaldırarak çağırıyor:

"Hoş geldiniz, safalar getirdiniz, yolcular! Gelin, bize bahşedilen nimetten siz de yararlanın!" -Bunun üzerine kuyunun başında toplanan adamlardan birkaçı devemin yularını tutarak, kolayca inmemi sağlayacak şekilde deveyi diz çöktürüyor. Su oluklarının orada bizim hayvanlar için derhal bir yer açılıyor ve kadınlar hemen su boşaltıyorlar oluklara: çünkü biz yolcuyuz ve öncelik hakkı bizim.

"Harb ve Mutayrlıların, daha düne kadar birbirleriyle boğaz boğaza savaşırken, bugün böyle barış içinde iyi geçindiklerini görmek şaşırtıcı değil mi, amcacığım?" diyor, alçak sesle Zeyd. (Gerçekten de, bundan sadece üç yıl önce Mutayr kabilesi Kral'a karşı ayaklanma halindeyken, Harb kabilesi Kral'ın en sadık taraftarları arasındaydı). "Buraya en son geldiğimiz zamanı hatırlıyor musun? Kuyulara yaklaşmaya bile cesaret edemeden Arca'yı nasıl tâ uzaktan dolaşarak geçip gitmiştik; burada dost mu, düşman mı bulacağımızı bilmiyorduk ki o gün..."

1928-1929 yılındaki büyük bedevî ayaklanmasından söz ediyordu Zeyd: Suud Krallığı'nı temellerinden sarsan ve beni de bir ölçüde olayların içine sürükleyen politik dramın son perdesi yaşanıyordu Arab topraklarında o günler.

Perde, 1927'de açıldığı zaman geniş, Suûdî Arabistan sahnesinde hemen hemen tam bir barış hüküm sürüyordu. Kral İbn Suûd'un Arabistan'daki öteki siyasî güçlerle sıcak mücadelesi başarıyla sonuçlanmıştı. Necid üzerindeki hükümranlığını tehdit edecek rakip bir aile kalmamıştı. Hâ'il ve Şammar toprakları onundu: 1925 de Şerifî ailesine galebe çaldıktan sonra Hicaz da artık onun olmuştu. İlk yıllarda Kral'ı bir hayli tasalandırmış olan cesur ve nüfûz sahibi kabile reislerinden Faysal ed-Daviş, Kral'ın ileri gelen savaşçıları arasında ilk sırayı alıyordu şimdi. Ed-Daviş, Kral'ın hizmetinde bir hayli temayüz etmiş ve sadâkatini tekrar tekrar gös-

termek fırsatını bulmuştu: 1921 de Kral namına Hâ'il'i fethetmiş; 1924 de, İngilizlerin himayesi altındaki Şerifî ailesinin İbn Suûd'a karşı entrikalar çevirip durduğu Irak'a karış girişilen cesur bir saldırıyı yönetmiş ve 1925 de Medîne'yi alarak Cidde'nin ele geçirilmesinde kritik bir rol oynamıştı. Ve 1927 yılı yazına gelinceye kadar, Irak sınırı yakınlarında Artâviyye'deki kendi 'İhvân' yurduna çekilmiş, kazandığı şöhretle yetinerek olağan günlerini yaşıyordu.

Irak sınır bölgesi yıllardan beri, otlak ve su arama saikine dayanan kabilevî göçlerin yol açtığı bedevî akınlarına sahne olmuştu sürekli olarak. Fakat İbn Suûd'la, bir mandacı güç olarak Irak'tan sorumlu olan İngiliz yönetimi arasında yapılan seri anlaşmalar sonunda, bu tür zorunlu göç hareketlerinin önüne engel konulmaması ve Necid-Irak sınırının her iki yanında herhangi bir tahkimât yapılmaması kararına varılmıştı. Buna rağmen, Irak yönetimi 1927 yazında Bisayya sınır kuyuları yakınında bir istihkâm merkezi kurarak buraya kuvvet yığdı; ve bununla da kalmayıp sınır boyunca başka istihkâm merkezleri de kurmak niyetinde olduğunu resmen açıkladı. Böylece Kuzey Necid kabileleri arasında bir huzursuzluk dalgası başgösterdi. Kendileri için hayatî önem taşıyan kuyulara böylece ambargo konulmasını bizzat varlıklarını tehdit eden bir girişim olarak görüyorlardı. İbn Suûd yapılan anlaşmaların açıkça ihlâli anlamına gelen bu girişimi şiddetle protesto ettiyse de, Irak'taki İngiliz Yüksek Komiserliği bu protestoya aylar sonra ancak belirsiz kaypak bir açıklamayla cevap verdi.

Her zaman bir aksiyon adamı olan Faysal ed-Daviş kendi kendine şöyle diyordu: "İngilizlerle bir savaş başlatmak Kral için münasib olmayabilir, ama bunu ben pekâlâ yapabilirim." Ve 1927 yılı Ekim ayının son günleri 'İhvân'ının başına geçerek Bisayya istihkâmına saldırıp Irak garzinonuna soluk fırsatı vermeden tahkimatı imha etti. Bunun üzerine İngiliz uçakları sahnede belirdi; ama bir araştırma uçuşu yapıp, mutad olanın tersine bir tek bomba bile atmadan üslerine döndüler. Oysa saldırıyı püskürtmek onlar için işten bile değildi hani (üstelik böyle bir eylemin İbn Suûd'la yapılan anlaşmanın kendilerine tanıdığı bir hak olduğu da pekâlâ iddia

edilebilirdi). Böylece problemin çözümü görünüşte diplomatik görüşmelere bırakılmış oluyordu. Ama acaba İngiliz yönetimi anlaşmazlığın barışçı yollarla hızla çözümlenmesini gerçekten istiyor muydu?

Kuzey Necid'den temsilci heyetler geldi İbn Suûd'a, ve Irak'a karşı bir sefer düzenlenmesi konusunda zorladılar onu. İbn Suûd bütün bu istekleri şiddetle geri çevirdi; ve ed-Daviş'i itaatsizlikle suçlayarak, Hâ'il emîrine sınır bölgelerini gözetim altında tutmasını emretti. Kral'ın İhvân teşkilâtlarının çoğuna ve özellikle de ed-Daviş'in nüfûzu altında bulunan kabilelere yapmakta olduğu maddî ihsan geçici olarak durduruldu; ve kendisine de Artâviyye'de kalıp Kral'ın hükmünü beklemesi emredildi. Irak hükümeti bütün bu önlemlerden haberdar edildi ve kendisine ed-Daviş'in şiddetle cezalandırılacağı tebliğ edildi. Bu arada İbn Suûd, bundan böyle sınır anlaşmasına harfiyyen uyulmasını da istedi Irak yönetiminden.

Olay böylece kolayca örtbas edilebilirdi pekâlâ. Ama işte işler bu mecraya dökülünce İngiliz Yüksek Komiseri İbn Suûd'a, ed-Daviş'in 'İhvân'ını (ki uzun bir süreden beri kendi bölgelerine çekilmiş sessiz sedasız oturuyorlardı) cezalandırmak ve 'onları kendi krallarına itaate zorlamak' üzere bir hava filosu göndermekte olduğunu bildirdi. Kral, o günlerde Riyad'da telgraf düzeneği olmadığından, Bahreyn'e acele bir kurye çıkarıp oradan Bağdat'a bir telgraf çektirerek, tasarlanan girişimi protesto etti ve her iki tarafı, sınırın karşı tarafında kanun kaçaklarını kovalamaktan men eden anlaşma hükümlerini hatırlattı İngiliz Yüksek Komiserine, ed-Daviş üzerindeki otoritesini güçlendirmek için hiçbir şekilde İngiliz 'yardımı'na ihtiyacı olmadığını bilhassa vurguladı; ve sonunda da, Necid toprağı üzerinde sahnelenecek bir hava harekâtının, zaten yeterince tahrik edilmiş bulunan 'İhvân'ın çok tehlikeli tepkilerine yol açacağını eklemeyi de ihmal etmedi.

Kral'ın bu uyarılarını kaale alan olmadı tabii. 1928 yılı Ocak ayının sonuna doğru -Bişayya olayından üç ay sonra- bir İngiliz hava filosu sınırı geçerek Necdî toprağını bombaladı; Mutayrî bedevî

kamplarında, erkek, kadın, çocuk ayrım gözetmeksizin tam bir katliam sergilendi. Bunun üzerine tüm kuzeyli 'İhvân' Irak'a karşı güçlü bir misilleme hareketi için hazırlanmaya başladı; fakat bu önü alınmaz hareket ancak Kral'ın kabileler arasındaki büyük nüfûzu sayesinde zamanında durduruldu ve sürtüşme, birkaç küçük sınır çatışması dışına taşırılmadı.

Beri yandan, imha edilen Bişayya tahkimatı İngilizler tarafından hızla yeniden inşa edildi; bununla da yetinilmedi, sınırın Irak kesiminde iki yeni tahkimat daha kuruldu.

Riyad'a çağrılan Faysal ed-Daviş, oraya gitmeyi ve böylece kendi kanısına göre, Kral'ın kişisel çıkarına uygun bir çizgide seyreden olup-bittileri kabul etmeyi reddetti. Ateşli mizacına şimdi kişisel dargınlık da eklenmişti artık. O, yani Kral'a o kadar sadakat ve bağlılıkla hizmet eden Faysal ed-Daviş, bütün bu hizmetlerinin karşılığında ne görmüştü? Hiç! Kalabalık nüfusuna rağmen büyükçe bir köyden ibaret olan Artâviyye'nin emîri olarak kalmıştı bunca zaman. Onun liderliğiydi Hâ'il'in alınmasında asıl rol oynayan - ama sonunda ne olmuştu? O değil de Kral'ın kuzeni İbn Musaad getirilmişti Hâ'il emirliğine. Hicaz seferi sırasında aylarca Medîne'yi kuşatan ve sonunda şehri teslim alan oydu; fakat bu eyalete de emir olarak başkası getirilmişti. Dinmez bir iktidar dürtüsü sürekli huzursuz kılıyordu onu. Ed-Daviş muhtemelen şöyle düşünüyordu: "İbn Suûd, Anize kabilesine mensubsa ben de Mutayr kabilesine mensubum. Neseblerimizin asaleti bakımından hiç de fark yok aramızda. Bütün bu olanlardan sonra, İbn Suûd'un üstünlüğünü niçin kabul edecekmişim?"

Bu düşünce tarzı Arab tarihinin felâketi olmuştur her zaman: Arablar arasında kimse, başkasının kendinden daha iyi olduğunu kabule yanaşmaz.

Bu olaylardan hoşnutsuz olan diğer İhvân reisleri de, birbiri ardından, İbn Suûd'a neler borçlu olduklarını unutmaya başladılar. Güçlü Utaybe kabilesinin şeyhi Sultan İbn Bicâd ve Necid'deki

İhvân kamplarının en büyüklerinden biri olan Gatgat yöresi emiri de bunlar arasındaydı. Bu ikincisi, Şerif Hüseyin kuvvetlerine karşı 1918'de verilen Taraba Savaşı'nın kahramanı ve 1924 de de Taif ve Mekke'nin fatihi olmuştu. Öyleyse sadece Gatgat Emîri olarak kalmakla niçin yetinsindi. Ve kendisi değil de niçin Kral'ın oğullarından biri getirilmişti Mekke Emîrliğine? Niçin, en azından Taif emirliğine tayin edilmemişti? O da, ed-Daviş gibi, kendisine hak gördüğü şey konusunda aldatılmış hissediyordu kendini; ayrıca ed-Daviş'in kayın biraderiydi. Şu halde bu iki şahsiyet için İbn Suûd'a karşı birlikte dava gütmekten daha mantıklı bir şey olamazdı.

1928 sonbaharında İbn Suûd, bütün bu çekişmeleri bir çözüme ulaştırmak için kabile reislerini ve ulemayı Riyad'da toplantıya çağırdı. İbn Bicâd ve ed-Daviş dışında bütün kabile liderleri Riyad'a geldiler. Bu ikisi muhalefetlerini çok sert bir biçimde ortaya koyarak İbn Suûd'un bir zındık olduğunu ileri sürdüler: öyle ya, Kral kâfirlerle antlaşmalar yapıp, Arab topraklarına otomobil, telefon, telgraf ve uçak gibi şeytânî araçlar sokmamış mıydı? Ulemâ Riyad'da toplandı ve oybirliğiyle bu tür teknik yeniliklerin sadece meşru olmakla kalmayıp, Müslümanların gücünü ve bilgisini artırdıkları için dinsel açıdan son derece yararlı, arzuya şayan şeyler olduğu sonucuna vardı; kafirlerle yapılan andlaşmalara gelince, barışa ve Müslümanların bağımsızlık ülküsüne hizmet ettikleri sürece Peygamber bile bu tür antlaşmalar yapmaktan geri durmamıştı.

Bütün bunlara rağmen İbn Bicâd ve ed-Daviş ithamlarında ısrar ettiler; ve onların bu uzlaşmaz tutumları, İbn Suûd'un davranışlarında şeytanın marifetinden başka bir şey göremeyecek kadar bilgisiz bırakılmış 'İhvân'ın basit üyeleri arasında geniş bir yankı uyandırdı. İbn Suûd'un vaktiyle 'İhvân'ın eğitiminde ve onların dinsel coşkularını pozitif hedeflere çevirmek konusunda gösterdiği yetersizlik, böylece trajik meyvelerini vermeye başlamıştı...

Necid bozkırları arı kovanı gibi kaynıyordu şimdi. Gizli haberciler, tez koşan develer üzerinde kabile kabile dolaşıyorlardı. Kabile reisleri arasında tenha kuyuların başında karanlık toplantılar ya-

pılıyordu. Ve Kral aleyhindeki huzursuzluk, Mutayr ve Atayba kabilelerinin yanında daha pek çok kabileyi de içine alarak sonunda açık bir başkaldırma eylemine dönüştü. Kral sabırlıydı, olup biteni anlamaya çalışıyordu. Başkaldıran kabile reislerine elçiler göndererek onları ikna etmeye çalıştı; ama bunun yararı olmadı. Orta ve Kuzey Arabistan yaygın bir gerilla savaşına sahne oluyordu; ülkenin o dillere destan genel güvenlik havasından eser kalmamıştı şimdi; Necid'de tam bir kargaşalık hüküm sürüyordu; isyancı İhvân çeteleri köylere, kervanlara ve Kral'a sadık kalan kabilelere saldırarak her tarafı kasıp kavuruyorlardı.

İsyancı kabilelerle Kral'a bağlı kabileler arasında çıkan sayısız yerel çatışmalardan sonra kritik savaş nihayet 1929 baharında merkezi Necid'deki Sibila Ovası'nda meydana geldi. Bir tarafta büyük kuvvetleriyle Kral, karşı tarafta da başka kabilevi hiziplerce de desteklenen Mutayr ve Utaybe kuvvetleri. Savaştan muzaffer çıkan Kral oldu; İbn Bicâd şartsız olarak teslim oldu ve zincirlenerek Riyad'a götürüldü. Ed-Daviş ise ağır yaralandı, hatta can çekiştiği söylendi. İbn Suûd, bütün Arab krallarının bu en yüce gönüllüsü, kendi şahsi hekimini gönderdi ona; genç bir Suriyeli olan doktor, ed-Daviş'de ciddi bir karaciğer yaralanması teşhis etti ve ancak bir haftalık ömrü kaldığı sonucuna vardı; bunun üzerine Kral: "Bırakalım huzur içinde ölsün, o Allah'tan cezasını buldu zaten." diyerek yaralı düşmanı Artâviyye'deki ailesine götürmelerini emretti.

Fakat ed-Daviş günlerini doldurmamış meğer. Yarası da genç doktorun sandığı kadar ciddi değildi; Artâviyye'dan çıkıp, daha da bilinmiş olarak intikam peşinde koşması için birkaç haftalık bir tedavi yetmişti ona.

Ed-Daviş'in Artâviyye'dan kaçması ayaklanma hareketine yeni bir ivme kazandırdı. Kendisinin Kuveyt sınırı yakınlarında bulunduğu ve orada kendi kabilesi Mutayr'ın hâlâ yabana atılmayacak düzeydeki gücüne yeni yeni kabilevî destekler katmaya çalıştığı söyleniyordu. Ona orada ilk katılan Acmân kabilesi oldu; Fars

Körfezi'ne yakın el-Hasa yöresinde yaşayan, küçük fakat savaşçı bir kabileydi bu; kabilenin şeyhi, İbn Hısleyn, ed-Daviş'in dayısıydı. Ayrıca İbn Suûd'la Acmân kabilesi arasında kaybedilmesinden tasalanılacak bir dostluk da yoktu hani; yıllar önce Kral'ın küçük kardeşi Sa'd'ı öldürmüşler ve İbn Suûd'un intikam girişiminden korkarak Kuveyt'e göç etmişlerdi. Sonraları Kral onları affetmiş ve cedlerinin topraklarına dönmelerine izin vermişti; ama eski kırgınlık kabuk altında işleyen bir yara gibi devam etmişti. Nitekim bir toprak meselesi için yapılan bir müzakere sırasında Acman kabile reisi ve adamları, İbn Suûd'un akrabası, el-Hasa emîrinin büyük oğlunun kampında haince katledilmişler ve bu olay eski husumetin açık bir düşmanlık şeklinde yeniden alevlenmesine yol açmıştı.

Acmân'la Mutayr arasında sağlanan ittifak, merkezi Necid'deki Utaybe kabileleri arasında yeni bir kıvılcım tutuşmasına önayak oldu. Emîrleri İbn Bicâd'ın tutsak edilmesinden sonra yeni bir reisin çevresinde toplanmışlar ve şimdi Kral'a karşı yeniden ayaklanarak onun, gücünün büyük bir kısmını Kuzey Necid'den Merkezî Necid'e yöneltmesine sebep olmuşlardı. Savaş çok zorlu geçiyordu ama Kral yavaş yavaş galebe çalmaya başladı. Utaybe kabilelerini teker teker başeğdirerek sonunda topyekûn teslim olmaya zorladı onları. Kabile şeyhleri, Riyad'la Mekke arasında bir köyde Kral'a sadâkat yemini ettiler; ve Kral ed-Daviş ve kuzeydeki öteki isyancılara karşı daha etkin davranmak için sonunda arkasını güven altına aldığını umarak bu kabile şeyhlerini bir kez daha affetti. Fakat daha sırtını dönüp de Riyad'a doğru hareket eder etmez Utaybe kabileleri yeminlerinden ikinci kez dönerek savaşa tutuştular. Bu seferki artık sonuca götüren bir savaştı. Utaybe üçüncü kez yenildi; savaş bu sefer hemen hemen bir katliam havasını taşıyordu; Riyad'dan daha büyük bir şehir olan Gatgat, İhvân yerleşim merkezi tamamen imha edildi; Kralın, Merkezî Necid'deki otoritesi, böylece, yeniden kuruldu.

Bu arada kuzeydeki savaş devam ediyordu. Ad-Daviş ve müttefikleri şimdi sınıra yakın bir bölgede sıkı bir çember altına alın-

mışlardı. Hâ'il Emîri İbn Musaad, yine Kral namına saldırılar düzenliyordu onlara. Bu arada ed-Daviş'in iki kez ölüm haberi geldi; ama iki müjdenin de sonunda asılsız olduğu anlaşıldı; inatla, uzlaşma bilmeksizin yaşıyor, direniyordu. Büyük oğlunu ve yedi yüz savaşçısını kaybetmişti savaş alanında; ama yılmadan kavgaya devam ediyordu o. Bu durumda insanın zihnine bir soru takılıyordu: Peki ed-Daviş nereden buluyordu Arabistan'da bile bir savaş sürdürmek için gereken parayı? Nereden buluyordu bunca silah ve teçhizatı?

Birtakım karanlık raporlar, bir zamanlar İbn Suûd'un 'kafirler'le yaptığı andlaşmalara o kadar sert ve acımasız eleştiriler yönelten isyancının, şimdi bizzat kendisinin İngilizlerle bazı gizli kapaklı andlaşmalar içinde olduğunu gösteriyordu. Kendisinin sık sık Kuveyt'i ziyaret ettiği söyleniyordu; İngiliz yetkililerin haberi olmadan bu ziyaretleri yapıp yapamayacağını sorup duruyordu kendi kendine halk. Öyle ya, İbn Suûd'un toprakları üzerinde çıkan karışıklık İngilizlerin değil de, başka kimin işine yarardı?

1929 yazında, Riyad'da bir gece erkenden yatmış ve uyumadan önce elime aldığım Umman hânedânları üzerine yazılmış bir kitaba dalmıştım ki Zeyd telâşla içeri daldı:

"Kral hazretleri bir adam göndermiş; acele sizi görmek istiyormuş."

Apar topar giyinip saraya gittim. Kral özel bölmesinde bekliyordu beni; bağdaş kurup oturmuş olduğu divanın üzerinde çeşitli Arab gazeteleri vardı; kendi elinde de bir Kahire gazetesi tutuyordu. Kısa bir karşılıkla selâmımı alıp, divanda yanına oturmamı işaret ederek elindeki gazeteyi okumaya devam etti bir süre. Sonra başını kaldırıp kapıda bekleyen uşağa bakarak, bir el hareketiyle bizi yalnız bırakmasını emretti. Uşak çıkar çıkmaz elindeki gazeteyi divana bıraktı ve parlayan gözlüklerinin ardından sanki beni uzun zamandır görmemiş gibi (oysa daha o sabah birkaç saat onun yanında kalmıştım), bir zaman bana bakıp durdu.

"Yazı işleri nasıl gidiyor, Muhammed?"

"Sormayın majesteleri; haftalardır bir şey yazmadım."

"Şu, bizim Irak'la sınır meselelerimiz hakkında yazdığın makaleler ilginçti doğrusu."

Hemen hemen iki ay önce Kıta gazeteleri için yazdığım bir seri makaleyi kastettiği ortadaydı; bunlardan bazıları Kahire'de bir gazetede de yayımlanmış ve sanırım orada, son derece karmaşık bir durumun aydınlığa kavuşmasına yardım etmişti. Kral'ın bu yazılanlardan, öyle tesadüfen değil de belli bir amaç güderek söz ettiğini fark ederek, susup devam etmesini bekledim. Devam etti:

"Belki Necid'de olup bitenler hakkında da yazmak istersin; bu isyan ve onun getirdikleri hakkında..." Sözlerine devam ederken sesinde belli belirsiz bir öfke ve hırs seziliyordu: "Şerif'in ailesi nefret eder benden; Irak'ta ve Ürdün'de hüküm süren Hüseyn oğulları her zaman kin beslemişlerdir bana; Hicaz'ı ellerinden çekip almamı bir türlü hazmedemiyorlar... Ülkemizin yıkılıp gitmesini isterler; öyle ya, ancak o zaman Hicaz'ı yeniden ellerine geçirebileceklerini umuyorlar... Sınırdaki o tahkimâtları boşuna yapmadılar; benim başımı dağdağaya sokup sınırdan uzak tutmak istiyorlar beni..."

İbn Suûd'un sözcükleri, İbn Suûd'un bu endişelerini de aşarak, benim zihnimde daha tehdit edici, daha sinsi birtakım gürültülerle, madenî seslerle -Hayfa'dan Basra'ya uzaman, bugün henüz bir hayal olmakla birlikte yarın kolayca gerçek olabilecek İngiliz demir yolunun üzerinde koşan trenlerin takırtılarıyla yankılanıyordu. Böyle bir plandan yıllardır söz ediliyordu: İngilizlerin 'Hindistan karayolunu emniyet altına almak niyeti öteden beri bilinen bir şeydi; ve onların Filistin, Ürdün ve Irak üzerindeki mandaları da, gerçekte bu planın bir parçasıydı. Akdeniz'den Fars Körfezi'ne uzanan bir demiryolu, İngilizlerin emperyal ulaşım ve iletişim ağı içinde yeni ve paha biçilmez bir bağlantı oluşturmakla kalmayacak; aynı zamanda, Irak'tan başlayıp Suriye Çölü'nü aşarak Hayfa'ya ulaşacak petrol boru hattının varlığını da büyük ölçüde güvence al-

tına alacaktı. Ne var ki, Hayfa ile Basra arasında döşenmesi düşünülen böyle bir demiryolu, ister istemez İbn Suûd'un kuzey eyaletlerinin ortasından geçecekti ki, bu da İbn Suûd'un hiçbir zaman kabule yanaşmayacağı bir şeydi. Şu halde, Irak-Necid sınırı boyunca, mevcut bütün andlaşmalar açıkça çiğnenerek inşa edilen tahkimatlar, bu kritik bölgede, İngilizlerin işini kolaylaştıracak küçük, yarıbağımsız tampon bir devletin kurulmasını 'meşru' göstermeye yarayacak çapta sun'î bir bunalım yaratmak yolunda kurnazca hazırlanmış bir nifak planının ilk adımı olamaz mıydı? Faysal ed-Daviş, Şerif'in ailesinin herhangi bir üyesinden daha iyi hizmet edebilirdi böyle bir amaca! Çünkü onun kendisi de bir Necidliydi ve 'İhvân' üzerinde derin bir nûfüzu vardı. Ed-Daviş'in sıkı dinsel fanatizminin bir maskeden ibaret olduğuysa, onun geçmişini bilenler için apaçık ortadaydı; gerçekte onun bütün istediği sadece iktidardı. Şüphe yok ki, tek başına kalsaydı, İbn Suûd'a karşı bu kadar uzun boylu direnemezdi. Fakat, acaba tek başına bırakılıyor muydu? Uzun bir sessizlikten sonra devam etti İbn Suûd: "Herkes gibi ben de Ed-Daviş'in o kadar silah ve cephaneyi nereden bulduğunu merak ediyordum. Çünkü adamın elinde öyle çok silah ve para var ki... Bundan haberimiz var. Bu konuda yazmak istemez miydin; yani ona bütün bunları sağlayan gizli kaynaklar hakkında demek istiyorum. Bu yolda bizim bazı şüphelerimiz var; hatta şüpheden de öte, bazı şeyleri düpedüz biliyoruz; ama isterdim ki, bu konuda bizzat kendi adına bir araştırma yapasın; çünkü biz yanılıyor da olabiliriz."

Söylemek istediği buydu. Kral, bütün bunları bir sohbet edası içinde, neredeyse lafın gelişiymiş gibi söylüyordu; ama söylediği her kelimeyi tartarak söylediği de ortadaydı. Çekinerek yüzüne baktım. Biraz önce o kadar ciddi bir ifade taşıyan yüzünü şimdi sıcak, müşfik bir tebessüm kaplamıştı. Elini dizime koydu ve hafifçe vurdu:

"Tekrar ediyorum, oğlum. Bu işi kendi adına, bizzat kendin için araştırmanı istiyorum; bu ed-Daviş denen adam, o kadar silah ve techizatı ve o kadar müsrifçe etrafa saçıp savurduğu parayı nere-

den buluyor? Bu değirmenin suyu nereden geliyor? Bu konuda benim hiçbir şüphem yok; fakat dediğim gibi, istiyorum ki ed-Daviş isyanının altında yatan kirli gerçeği senin gibi meseleyle doğrudan ilgisi bulunmayan biri duyursun dünyaya... Ve senin de gerçeği bulup çıkaracağından eminim."

İbn Suûd ne yaptığını biliyordu. Ona duyduğum sempatinin her zaman farkında olmuştur. Çok kere uyguladığı politikayı beğenmemiş ve hoşnutsuzluğumu gizlememişimdir; ama yine de bana hiçbir zaman içini açmaktan geri durmamış ve sık sık fikrimi sormuştur. Bana her konuda güvenir; çünkü benim kendisinden kişisel herhangi bir menfaat beklemediğimi ve bağımsız kalmak istediğim için de onun hükümetinde resmî herhangi bir görev dahi kabul etmeyeceğimi çok iyi bilir. Ve işte bunun için 1929 yılının o kayda değer yaz akşamı tam bir gönül rahatlığı içinde benden, yola çıkıp 'İhvân' ayaklanmasının perde arkasındaki politik entrikalar ağını çözmemi istiyor ve bana, muhtemelen beni kişisel risk altına sokacak, ve ancak zorlu çabalar pahasına üstesinden gelinebilecek bir görev teklif ediyordu.

Bu teklifi reddederek düş kırıklığına uğratmadım onu. Ona ve ülkesine duyduğum sevgi bir yana, bana tevdi ettiği görev gazetecilik diliyle bir 'vurgun' olmanın da ötesinde, benim için bulunmaz bir macera vaad ediyor gibiydi.

"Emriniz başüstüne, ömrü uzun efendim!" dedim hemen. "Elimden geleni yapacağımdan emin olabilirsiniz."

"Bundan hiç şüphem yoktu, Muhammed; yalnız bu işi gizli tutacağını ümid ederim. Çünkü işin içinde tehlike olabilir; o zaman karın ne olacak?"

Karım, kendisiyle geçen yıl evlendiğim Riyadlı bir kızcağızdı; Kral'ı bu konuda müsterih kılabilirdim:

"Karım ardımdan ağlamayacaktır, İmam! Çünkü, Allah'ın işine bakın ki, tam da bugün boşamayı düşünüyordum karımı. Birbirimize pek uygun değiliz anlaşılan."

İbn Suûd işi kavramışcasına güldü; çünkü karı boşamak onun da pek yabancı olmadığı bir şeydi. "Peki, ama öteki yakınların ne olacak, akrabaların filan?"

"Bana bir şey olacak olursa, ey İmam; sanırım ardımdan yas tutacak bir tek kişi bile yok, tabii Zeyd'i saymazsak. Fakat o da her halükârda yanımda olacak; anlayacağınız, benim başıma gelen onun başına gelecek demektir."

"Pekâlâ, pek güzel," dedi Kral; "Yalnız unutmadan, iş için bazı hazırlıklara ihtiyacınız olacak." Elini oturduğu minderin altına soktu ve oradan bir kese çıkarıp elime tutuşturdu; ağırlığından kesenin altın liralarla dolu olduğunu anladım hemen. O an kendi kendime şöyle düşündüğümü hatırlıyorum şimdi: daha benimle konuşmadan, teklif ettiği görevi kabul edeceğimden nasıl bu kadar emin olabilmişti!..

Pansiyonuma dönünce, benim dönmemi bekleyen Zeyd'e:

"Senden ucunda tehlike gözüken bir işe benimle birlikte gelmeni istersem, Zeyd, gelir misin?" diye sordum.

"Tehlike ne olursa olsun, seni yalnız bırakabileceğimi nasıl düşünürsün amcacığım? Peki, ama nereye gidiyoruz?"

"Ad-Daviş'in silah ve parayı nereden bulduğunu araştırmaya gidiyoruz. Fakat iş bitene kadar, Kral, ne yaptığımızı kimsenin bilmesini kesinlikle istemiyor; dolayısıyla dikkatli olmalısın."

Zeyd bu konuda beni temin etmeye gerek bile duymadı; bunun yerine daha can alıcı bir noktaya temas etti:

"Merak ettiğiniz şeyleri Ad-Daviş'e ya da onun adamlarına soracak değiliz tabii; peki, söyler misin, o zaman işe nereden başlayacağız?"

Saraydan dönerken benim de kafamda evirip çevirdiğim soru buydu zaten. Bana öyle geliyordu ki, en iyi çıkış noktası, içinde Irak ve Kuveyt'le yakın ilişkileri olan birçok tüccarın bulunduğu merkezi Necid'deki şehirlerden biri olurdu. Sonunda, Riyad'a üç günlük mesafede, Vaşm eyaletinin merkezi Şakrâ'da karar kıldım.

Bu şehirde yaşayan arkadaşım Abdurrahman es-Sıbâ'î bana pekâlâ yardım edebilirdi.

Ertesi günü yolculuk için yapılması gerekli hazırlıklarla geçirdik. Dikkat çekmemek için Zeyd'e, gerekli erzakın tamamını, alışık olduğumuz veçhile Kral'ın ambarından değil de, çarşıdan temin etmesini tembih ettim. Zeyd akşama kadar gerekli her şeyi topladı: on kilo kadar pirinç, bir o kadar un ve ekmek, küçük bir tulum dolusu eritilmiş tereyağı, yeteri kadar hurma, çekilmemiş kahve, tuz v.b. Ayrıca iki yeni su tulumu, bir deri kova ve en derin kuyulara bile boy verebilecek uzunlukta keçi kılından eğirilmiş bir halat satın almıştı. Silah ve teçhizat bakımından da yeterince donanmıştık. Eyer heybelerimizde her birimiz için ikişer kat çamaşır vardı; ve ayrıca her birimiz birer ağır *abâye* giymiştik ki, bunlar, eyerlerimizin üzerindeki battaniyelerle birlikte serin gecelere karşı bizi mükemmel koruyacaklardı. Haftalardır otlağa salınan develerimizin durumuna hiç diyecek yoktu; Zeyd'e daha geçenlerde verdiğim deve, ayağına tez, Umman soyu bir deveydi. Benimki ise, safkan 'kuzey' dölü, tecrübeli harika bir deveydi; Hâ'il'den son Reşidî emîrinin bineğiyken İbn Suûd tarafından bana ihsân edilmişti.

Karanlık çökerken Riyad'dan ayrıldık. Şafakla birlikte Hanîfe Vadisi'ne vardık; sarp dağlar arasında derin ve kuru bir nehir yatağı burası; bundan on üç yüzyılı aşkın bir zaman önce Müslümanların ilk halifesi Ebû Bekr'in (r.a.) Müslüman kuvvetleriyle, Müslümanlara yıllarca husûmet gösteren 'yalancı Peygamber' Müseyleme'nin kuvvetleri arasındaki o kritik savaşın geçtiği yer. Sözü geçen savaşta Allah Rasûlü'nün sahabilerinden birçoğu şehid düşmüştü; vadinin kayalık yamaçlarında, onların mezarları bugün bile görülebiliyor.

Öğleye varmadan eski Uyeyne şehrinin harabeleri önünden geçtik; bir zamanlar Hanîfa Vadisi'nin her iki yamacında uzanan geniş, kalabalık bir şehirmiş. Ilgın ağaçlarının arasında yatıyor geçmişin kalıntıları: yıkık konak duvarları, yerlerde yatan cami sütun-

ları, şurada burada görülen saray yıkıntıları... bütün bunlar, Necid'de bugün görülen basit kerpiç yapılardan çok daha yüksek ve görkemli bir mimarinin varlığını gösteriyor. Yüz elli ya da iki yüz yıl öncesine kadar, Der'iyye'dan Uyeyne'ye kadar bütün Hanîfe Vadisi'nin -on beş mili aşkın bir mesafe boyunca uzanan- bir tek şehir olduğu söylenir. Burası İbn Suûd ailesinin ilk merkeziydi. Söylentiye göre, Der'iyye Emîri'nin bir oğlan çocuğu olduğu zaman, doğum haberi kadınlar tarafından damdan dama iletilmek sûretiyle, Uyeyne'nin öteki ucuna dakikalarca sonra varırmış. Ayayna'nın çöküş hikâyesi, gerçek tarih çehresini ayırt edemiyeceğimiz ölçüde efsanelerle gölgelenmiştir. Çok muhtemeldir ki, şehir, ahalisi Muhammed ibn Abdülvehhâb'ın görüşlerini kabul etmediği için, ilk Suûd emiri tarafından yıkılmıştır; fakat Vehhâbî kaynaklı bir efsaneye göre, Uyeyne'nin bütün su kuyuları, Allah'ın gazabına bir işaret olarak, bir gece içinde kurumuş ve şehir sakinleri de böylece, burayı terk etmek zorunda kalmışlar.

Üçüncü günü öğlen üzeri Şakrâ'nın kerpiç duvarlarını ve burçlarını ve evlerin üzerinde öbeklenen yüksek hurma ağaçlarını gördük ilerde. Bomboş bahçeler arasında, ıssız sokaklarda ilerliyorduk; neden sonra hatırladım bugünün cuma ve herkesin camide olduğunu. Arada sırada siyah bir *abâye* içinde tırnağına kadar örtülü bir kadına rastlıyorduk; yabancılarla karşılaşan kadın önce irkiliyor, sonra hızlı, ürkek bir hareketle peçesini yüzüne çekip uzaklaşıyordu. Şurada burada, evlerin gölgeliğinde oynayan çocuklar vardı. Hurma ağaçlarının tepesinde katı bir sıcaklık yalazlanıyordu.

Doğruca arkadaşım Abdurrahman es-Sıbâ'î'nin evine gittik. Kendisi o sıralar Beytü'l-Mâl'den yani eyaletin hazine ve maliyesinden sorumluydu. Açık kapının önünde develerden indik ve Zeyd avluya doğru seslendi; "*Ya veled!*" (hey çocuk!) Ve hizmetçi oğlan koşarak evden çıkınca, Zeyd ona, "Misafir var, misafir!" diye gelişimizi bildirdi.

Zeyd'le hizmetçi oğlan avluda develerin koşumlarını çözmekle meşgul olurken, ben evin selâmlık bölümüne girdim; orada bir baş-

ka hizmetçi hemen kahve ocağını yaktı ve cezveyi ocağın üzerine koydu. Kahveden daha ilk yudumu almamıştım ki, avludan sesler işitildi; tanıdık bir ses bildik sorular sordu oradakilere ve onlar da cevap verdiler. Konak sahibiydi bu gelen; daha merdivenlerden çıkarken, henüz kendisi görünmeden, selâm ve safahoş sözcükleriyle bağırarak ortalığı şenlendirdi ve hemen sonra kolları açık şekilde kapının önünde göründü Abdurrahman.

Abdurrahman'ın kısa kumral bir sakalı, devamlı mütebessim bir yüzü, derin anlamlı gözleri vardı. Hava oldukça sıcak olmasına rağmen *abâye*sinin altında kürk kaftan giymişti. Bu kürk kaftan, sahip olduğu en değerli şeylerden biriydi Sıbâ'î'nin. Bilmeyen herkese bu kaftanın hikâyesini anlatmaktan yılmazdı hiç: Kaftan Hicâz Kralı Şerif Hüseyin'e aitti bir zamanlar; ve 1924'te Mekke'nin alınmasıyla birlikte Abdurrahman'ın eline düşmüştü. Abdurrahman'ı bu kaftan sırtında olmadan düşünemezdim.

Coşkuyla beni kucakladı ve parmak uçlarında yükselerek iki yanağımdan öptü: *"Ehlen ve sehlen ve merhaba!* Bu fakirin evine hoş geldiniz, kardeşim. Seni buraya getiren rüzgâr ne kutlu bir rüzgârmış!"

Ve sonra havadan sudan, bildik şeylerden sormaya başladı: Nereden geliyor nereye gidiyordum; Kral nasıldı; yolda yağmura tutulmuş muyduk; hiç mi yağmur yağmamıştı yani? -Arabistan'da sorulan bütün o mutad sorular. Yolumuzun merkezi Necid'deki Anayza'ya doğru olduğunu söyledim ona; bu bütünüyle doğru değildi; ama bir ihtimaldi yine de.

Önceki yıllarda Abdurrahman, Necid ve Irak'ta yoğun ticârî ilişkiler içinde bulunmuştu ve Basra'yı da, Kuveyt'i de biliyordu. Onu bir yerler hakkında konuşturmak ve son zamanlarda oralardan gelen kimseler hakkında ağzından söz almak zor olmayacaktır. (Faysal ed-Daviş'in Kuveyt sınırına yakın bir yerlerde olduğu söylendiğine göre, diye düşünüyordum; Kuveyt ve Basra'da onun ikmal kaynakları hakkında bazı işaretler bulmak mümkündü herhalde). Abdurrahman'ın söylediğine göre Anayza'nın tanınmış el-

Bassâm ailesine mensup Abdullah el-Bassâm -ki benim de eski bir tanıdığımdır- şu yakınlarda, Basra dönüşü Kuveyt'e uğramış ve isyancı grupların yaygın olduğu topraklarda seyahat etmenin tehlikelerinden kaçınarak Necid'e Bahreyn üzerinden geri dönmüştü. Şu anda Şakrâ'daydı ve istersem Abdurrahman benim için onu eve çağırabilirdi; ne de olsa son misafir bendim ve benim Abdullah el-Bassâm'ı ziyaret etmemdense onun beni ziyaret etmesi daha uygun olurdu. Ve dediğim gibi, Abdullah, Abdurrahman'ın evine gelip bizim sohbetimize katılmakta geç kalmadı.

Abdullah, belki de içinde Necid'in en önemli işadamlarının bulunduğu bir aileye mensuptu; ama kendisi pek öyle zengin bir adam değildi. Hayatı iniş çıkışlarla doluydu; daha çok kayıplarla sonuçlanan iş girişimleri onu Necid'i de aşarak Kahire'ye Bağdat'a, Basra ve Kuveyt'e, Bahreyn ve Bombay'a kadar sürüklemişti. Bu yerlerde kimin ne olduğunu biliyor, kurnaz kafasında Arab ülkelerinde olup biten her şey hakkında ayrıntılı bir enformasyon deposu taşıyordu âdeta. Ona, bir Alman firmasının benden Kuveyt ve Basra'ya tarım makineleri ithali için mevcut imkânları araştırmamı istediğini söyledim; firma yüklü bir komisyon teklif ediyordu bana ve bunun için ben de bu iki şehirde meseleyle ilgilenebilecek yerli tüccarlar arıyordum. Abdullah el-Bassâm birçok isim sıraladıktan sonra şöyle devam etti:

"Bazı Kuveytlilerin senin bir projenle yakından ilgileneceklerinden eminim. Dışarıdan durmadan mal ithal ediyorlar; ve şu sıralarda da alış-veriş çok hareketli, öyle hareketli ki, hergün doğrudan Trieste Darphanesi'nden büyük miktarlarda gümüş riyaller akıyor Kuveyt'e."

Bu gümüş riyal sözünü işitince irkildim. Bu özel türdeki riyal, yani Maria Theresa taleri, resmi Arab parasıyla birlikte, bütün yarımadada en çok kulanılan ticârî nakit durumundaydı. Trieste'de basılıyor ve gümüş değeri artı basım ücreti karşılığında çeşitli hükûmetlere ve bedevîler arasında geniş ticârî etkinliği olan birkaç büyük tüccara satılıyordu; çünkü bedevîler kâğıt parayı kabul et-

mekte zorluk çıkarıyor ve sadece altın ve gümüş parayı, özellikle de Maria Theresa talerini alıyorlardı. Kuveyt tüccarlarının büyük miktarlarda bu riyallerden ithal etmeleri, onlarla bedevîler arasında şu sıralar canlı bir alışverişin döndüğünü gösteriyordu.

"Peki, Kuveytli tüccarlar," diye sordum el-Bassâm'a "şu günlerde niçin gümüş riyal ithal ediyorlar acaba?"

"Bilmiyorum" dedi, yüzünde bir şaşkınlık ifadesi belirirken, "bu günlerde Irak'ta et fiyatlarının yükseldiğini ve bunun için de Irak'a satmak üzere Kuveyt çevresindeki bedevîlerden etlik deve topladıklarını söylüyorlar; tabii bu karışık zamanda Kuveyt çevresindeki bozkırlarda satılık deve bulabileceklerine pek aklım yatmıyor benim... Bana sorarsanız," diye gülerek ekledi, "Irak'tan binek deve alıp ed-Daviş ve adamlarına satmak daha kârlı olurdu şu sıralar; ama tabii ed-Daviş'in bu develeri satın alacak parası yoktur herhalde..."

Gerçekten yok muydu?

O gece, yatmak için, ev sahibinin bana ayırdığı odaya çekilmeden önce, Zeyd'i bir kenara çekerek:

"Yarın Kuveyt'e gidiyoruz," dedim.

"Bu kolay olmayacak amcacığım," dedi Zeyd; fakat gözlerindeki parıltı, sözcüklerden daha iyi anlatıyordu; onun, sadece zor değil aynı zamanda tehlikeli de olan böyle bir yolculuğa peşinen hazır olduğunu. Kral'a bağlı kuvvetlerin ve kabilelerin kontrolü altında bulunan bölgelerde yolculuk yapmak kolaydı şüphesiz; ama Kuveyt'e en azından yüz millik bir mesafeden sonra kendimizi artık içinde isyancı Mutayr ve Acmân kabile savaşçılarının kol gezdiği düşman bir bölgenin ortasında bulacaktık. Kuveyt'e, şüphesiz, Bahreyn üzerinden kıyı yolundan gidebilirdik, ama bu takdirde İngiliz yetkililerden izin almamız gerekirdi ki, bu da, bütün hareketlerimizin sıkı bir göz hapsine tabi tutulması demekti. Aynı engel, el-Cevf ve Suriye Çölü'nü aşarak Irak'a, oradan da Kuveyt'e ulaşan yol için de geçerliydi. Bu durumda, kala kala Kuveyt'e doğrudan götüren karayolu kalıyordu önümüzde. Şehrin kendisine, göze

çarpmadan nasıl gireceğimiz hususuna gelince, bu, cevabı kolay verilebilir bir soru değildi şimdilik; bu nedenle talihimize güvenip, umulmadık fırsatların tezahürüne bel bağlayarak, bu sorunun çözümünü geleceğe bıraktık.

Abdurrahman es-Sıbâ'î, kendisiyle birkaç gün daha birlikte geçirmemi istedi benden; ama işimin acele olduğunu söyleyince, erzakımızı, mutad yiyeceklerimizin içinde oldukça seçkin bir çeşit oluşturan bol miktarda kurutulmuş deve etiyle takviye ederek, ertesi sabah yola çıkmamıza izin verdi. Yolculuk dönüşü kendisine mutlaka uğramam konusunda ısrar etmeyi de unutmadı. Bu isteğine karşılık, doğrusu, ancak 'inşallah' diyebildim.

Şakra'dan ayrıldıktan sonra, alışılmadık hiçbir şeyle karşılaşmadan dört gün süreyle kuzeye doğru yol aldık. Bir keresinde Emir Musaad kuvvetlerinin hemen hemen yarısını oluşturan Kral'a bağlı Avâzim bedevîlerinden müteşekkil bir müfreze tarafından durdurulduk; ama kendilerine derhal Kral'dan aldığım açık mektubu gösterince rahatladılar; ve birbirimizi çölün geleneksel selâm ve temennileriyle uğurlayarak yolumuza devam ettik.

Beşinci günün şafağıyla birlikte, İbn Suûd'un kolunun artık uzanmadığı yörelere vardık. Bundan böyle artık gündüz yolculuğundan söz edilmezdi; karanlık ve gizliliğe güvenebilirdik sadece.

Kuzey Arabistan'dan başlayıp tâ Fars Körfezi'nin ucuna kadar uzanan eski ve kurumuş bir nehir yatağı olan büyük Vadi er-Rumma'nın ana yatağına pek uzak olmayan uygun bir boğazda kamp yaptık. Boğaz, hemen hemen dikey olarak yükselen yamaçlarına yakın durduğumuz sürece bizim için koruyucu bir örtü oluşturan sık *arfac* çalılarıyla kaplıydı. Develerimizi güvence içinde köstekleyip kaba arpa unuyla hurma çekirdeği karışımı bir yemle karınlarını doyurduk; böylece onların otlağa salınma ihtiyacını gidermiş olduk. Ve gecenin çökmesini beklemek üzere oturduk. Ateş yakmaya cesaret edemiyorduk, çünkü duman gündüz gözü ile bizi ele verebilirdi; ateş yakmayınca da hurma ve suyla yetinmek zorundaydık.

Öğleden sonra, uzaktan bir bedevî yol türküsünün nağmeleri aniden kulağımıza geldiği zaman, sesimizi soluğumuzu tutup kendimizi gizlemek için başvurduğumuz tedbirler son haddine vardı. Tıslayıp böğürmemeleri için develerin burunlarını tutup göğsümüze bastırıyor, bir koltuğumuzda tüfek, boğazın yamacına yaslanmış bekliyorduk.

Meçhul yolcular yaklaştıkça nağmeler daha da gürleşti; ve sonunda sözcükler anlaşabilecek bir açıklık kazandı: *"Lâ ilâhe illallah, Lâ ilâhe illallah..."*, İhvân, 'ıslâh bulmamış' bedevîlerin fazlasıyla dünyevî unsurlar taşıyan yol türkülerinin yerine 'kelime-i tevhîd'i koymuştu ve bu gelenler de şeksiz şüphesiz İhvân'dan bir gruptu. Bu yörede de olsa olsa, İhvân'ın isyancı kesiminden gruplar dolaşabilirdi. Kısa bir süre sonra boğazın tam üzerinde, bir tümseğin sırtında belirdiler, bir ipe dizilmişçesine tek sıra halinde yavaş yavaş ilerleyen, öğleden sonrasının göğü altında keskin çizgilerle ufka çizilen dokuz on kadar deve sürücüsü... Kırmızı-beyaz damalı *kûfiyye*leri üzerine 'İhvân' tarzı sarık sarmışlardı; göğüslerinde çapraz fişeklikleri, arkalarında, eyer askısına geçirilmiş tüfekleri vardı: Kasvetli, ürkütücü görünüşleriyle sanki garip, düşsel bir geçmişten çıkıp gelmişlerdi; *'Lâ ilâhe illallah'* terennümünü develerin anlamlı sözcükler olmaktan çıkmış, boğuk bir sayıklama halinde tekrarlarıyla bir ileri bir geri salınarak, bilinmeyen, karanlık bir zamana doğru meş'um bir kaderin peşinde ilerleyen bir hayalet süvariler alayı...

Manzara son derece etkileyici ve aynı zamanda patetikti. İnançlarının, bu insanlar için, hayatta her şeyden daha önemli olduğu ortadaydı. Tam bir mü'min safiyetiyle Allah'ın kelimesini yüceltmek için savaştıklarına inanıyorlar; fakat, coşku ve özlemlerini kişisel iktidar peşinde koşan fâsık bir liderin ihtiraslarına kurban edildiğini göremiyorlardı...

Anladığımız kadarıyla boğazın sağ tarafındaydılar; çünkü öteki tarafta olsalardı, bizi görmeleri işten bile değildi. Kelime-i tevhîdi terennüm ede ede, sonunda sırtı aşıp gözden kayboldular; o zaman biz de derin bir nefes aldık.

"Tıpkı cinlere benziyorlar," diye fısıldadı Zeyd. "Evet, tıpkı cinlere; yaşama sevincini de, ölüm korkusunu da bilmeyen cinlere... Korkusuz, tepeden tırnağa imân dolu insanlar, bunu kimse inkâr edemez; fakat bütün bildikleri kan, ölüm ve cennet..."

Ve, sanki 'İhvân'ın kasvetli zâhidliğine bir tepki olsun diye, başladı alçak sesle Suriye dolaylarından, inadına canlı, inadına tensel bir aşk türküsü söylemeye:

"Ey sen, gül yanaklı işveli bâkire!.."

Karanlık iyice çöker çökmez, Kuveyt'e doğru gizli yolculuğumuza yeniden başladık.

"Şuraya bak, amcacığım," diye ansızın bağırdı Zeyd; "bir ateş!"

Bir bedevî kampı için çok küçük bir ateşti bu; yalnız bir çoban olabilirdi belki? Fakat bu çoban eğer isyancılardan değilse burada ateş yakmaya nasıl cesaret edebilirdi? En iyisi yaklaşıp ne olduğunu görmek. Eğer sadece bir tek adamsa korkulacak pek bir şey yok demekti; üstelik ondan yörede olup biten hakkında işe yarar bilgiler de alabilirdik belki.

Toprak kumluydu ve biz temkinle ateşe yaklaşırken develerin ayakları hemen hemen hiç ses çıkarmıyordu. Kamp ateşinin ışığında şimdi tek başına oturan bir bedevînin karartısını seçebiliyorduk. Geldiğimiz yöne doğru karanlığa gözlerini dikmiş bekliyor gibiydi; sonra gördüğü şeyden rahatlamışcasına telâşsız bir hareketle doğrulup ayağa kalktı ve kollarını çaprazlama göğsüne kavuşturdu; -bu hareketiyle belki de bize silâhsız olduğunu göstermek istiyordu- ve en ufak bir korku eseri göstermeden, sakin bir tavırla bizim yaklaşmamızı bekledi.

"Kimsin sen?" diye sertçe sordu Zeyd, tüfeğini pejmurde kılıklı yabancıya doğrultarak.

Bedevî hafifçe güldü ve derin, çınlayan bir sesle: "Bir Sulubîyim ben..." diye cevap verdi.

Telâşsız sakin tavrının nedeni şimdi ortadaydı: Arab toprağına özgü o bitip tükenmeyen kabile savaşlarına hiçbir zaman karışma-

mış, kimseye karşı düşmanlık gütmeyen, ve kimseden de düşmanlık görmeden garip, çingene benzeri bir kabileye ya da daha doğrusu, bir kabileler grubuna mensubtu bu bedevî.

Sulubîler, bütün araştırmacılar için bir muamma olarak kalmışlardır bugüne kadar. Gerçekten kökenlerini kimse tam olarak bilmemektedir. Arab olmadıkları kesindir: mavi gözleriyle, açık kumral saçları, tenlerindeki güneş yanığı rengin sonradan kazanılmış bir özellik olduğunu açığa vurmakta ve onların kuzeyli kavimlerden olduklarını akla getirmektedir. Eski Arab tarihçileri, Sulubîlerin, Selâhaddîn Eyyûbî tarafından tutsak edilip Arabistan'a getirilen Haçlı kitlelerin soyundan geldiklerini ve sonradan Müslüman olduklarını yazıyorlar; nitekim *sulubî* sözcüğü '*salib*' (haç) sözcüğüyle aynı kökten türemekte ve '*salibî*' sözcüğü de düpedüz 'haçlı' anlamına gelmektedir. Yine de bu açıklamanın doğru olduğunu söylemek zor. Her ne hal ise, bedevîler Sulubîleri Arab olarak görmemekte, onlara karşı hoşgörüyle, ama bir çeşit pasif bir küçümsemeyle davranmaktadırlar. Her zaman insanların eşitliği üzerinde ısrar eden Arablar, kendi seciyelerine uymayan bu küçümsemeyi ise Sulubîlerin Müslümanlıklarında samimi olmamalarına ve Müslümanlar gibi yaşamamalarına bir tepki olarak açıklamaktadırlar. Sulubîlerin evlenmediklerini; ama 'köpekler gibi' kan yakınlıklarını bile hesaba katmadan karışık, rastgele ilişkiler içinde bulunduklarını; haram-helâl dinlemeden leş ve benzeri yasak şeyleri yediklerini söylemektedirler. Ne var ki, bütün bunların, Arabların önyargılı davranışları için sonradan bulunmuş birtakım tâli gerekçeler olması da mümkün. Bana kalırsa, Arabları, son derece güçlü ırksal bir bilinçle yüklü bedevîyi Sulubîlerden yana seçkin fiziksel özelliklerini çekici hale getirdiği bir kan karışımına karşı içgüdüsel bir korunma çemberi oluşturuyor bu küçümseyici tutum. Çünkü, Arablardan daha uzun olan boyları, şaşılacak kadar düzgün hatlarıyla Sulubîlerin istisnasız hemen hepsi güzel insanlar; hele kadınları, aşırı ölçüde sevimli, endam ve hareketlerinden eşsiz ve sürükleyici yaratıklar.

Sebep ne olursa olsun, bedevînin Sulubîlere karşı duyduğu küçümseme, şöyle ya da böyle, hayatlarına güvence sağlıyor onların: çünkü onlara saldıran ya da zarar veren bir bedevî, akrabalarınca, bizzat kendi onuruna gölge düşürmüş sayılmaktadır. Öte yandan Sulubîler, veteriner olarak, eyer ustası, lehimci, tenekeci ve nalbant olarak bütün çöl sakinlerinin yanında büyük bir itibar kazanmış bulunmaktadırlar. Bu tür zanaatlarla bedevînin başı hoş değildir, ama onlarsız da yapamamaktadır şüphesiz; işte bu noktada Sulubî yetişmektedir onun yardımına. Sulubîler, ayrıca, çok becerikli, deneyimli çobanlardır; avcılık sanatında ise üstlerine yoktur. İz sürmek konusundaki yetenekleri dillere destan düzeydedir; ve bu bakımdan onlarla yarışabilecek tek topluluk, Rub' el-Hâlî'nin kuzey eteklerinde yaşayan el-Murra bedevîleridir.

Bu yeni dostumuzun bir Sulubî olduğunu öğrenip de rahatlayınca, onların otoriteye karşı besledikleri peşin saygının güvenliğimiz için yararlı olacağını düşünerek, ona açıkça İbn Suûd'un adamları olduğumuzu söyledim; kendisinden ateşi söndürmesini istedim. Sulubî, dediğimi yaptı ve biz de böylece uzun bir sohbete başlamak üzere oturduk.

Bize ed-Daviş'in kuvvetleri hakkında pek önemli bilgiler verecek durumda değildi; "Çünkü," diyordu, "hiçbir yerde öyle uzun boylu durmadan, cin gibi dolaşıp duruyorlar hep." Bütün yönlerde çölü enine boyuna sürekli kolaçan eden küçük gruplar olmasına rağmen, anlaşılan, bizim şu anda bulunduğumuz yörede büyük çapta bir isyancı İhvân kuvveti yoktu.

Aniden bir düşünce geldi aklıma: gizlice Kuveyt'e gitmenin yollarını araştırırken bu Sulubînin güçlü içgüdülerini kullanamaz mıydık?

"Hiç Kuveyt'e gittiğin oldu mu?" diye sordum ona.

Güldü Sulubî. "Birçok kere. Ceylan derisi sattım orada, tereyağı ve deve yünü. Daha on gün oldu oradan döneli."

"O zaman bizi Kuveyt'e götürebilirsin belki, ne dersin? Yani yolda, 'İhvân'la karşılaşmadan demek istiyorum?"

Bu teklif üzerinde kısa bir süre düşündü Sulubî ve sonra müte-reddid bir tavırla: "Evet götürebilirim; ama İhvân'ın beni sizinle birlikte yakalaması, benim için çok büyük bir tehlike olur. Yine de yapabilirim belki, ama bu size biraz pahalıya patlar..."

"Yani ne kadar?"

"Evet..." dedi, sesindeki hırs titremesini seçebiliyordunuz, "evet, benim efendim; bana yüz riyal verirsen, seni ve arkadaşını kimsenin ruhu duymadan Kuveyt'e götürebilirim."

Yüz riyal bir altın liraya bedeldi; ve bu bizim için komik denecek kadak küçük bir meblağdı; fakat sanırım Sulubî, bu kadar parayı bile toplu halde elinde görmemişti hayatı boyunca.

"Sana yüz riyal vereceğim; yirmisini şimdi, geri kalanını da Kuveyt'e vardığımız zaman."

Bizim müstakbel mihmandarımız isteğinin hemen böyle kabul edileceğini beklemiyor olmalıydı; belki de daha yüksek bir ücret istemediği için pişman olmuştu; çünkü biraz düşündükten sonra ekledi:

"Peki, ama ya devem ne olacak? Zavallı hayvan, sizinle Kuveyt'e gider de dönersem yolda bütün bütün helâk olacak; başka devem de yok ki..."

İşi fazla uzatmak niyetinde değildim; fazla düşünmeden cevap verdim: "Senin deveni satın alacağım. Kuveyt'e onunla gideceksin ve onu orada sana hediye edeceğim; fakat geri dönerken de bize yol göstereceksin."

Bu onun beklediğinden de fazlaydı. Görünür bir sevinçle sıçrayıp ayağa kalktı; karanlıkta kayboldu ve biraz sonra da yaşlı fakat güzel ve görünüş itibariyle dayanıklı bir hayvanla geri geldi. Kısa bir pazarlıktan sonra hayvana değer olarak yüz elli riyalde anlaştık; ellisini şimdi verecektim, geri kalanını da Kuveyt'e vardığımızda, öteki alacağıyla birlikte. Zeyd eyer heybelerimizin birinden içi riyallerle dolu bir kese getirdi ve ben de elli riyali Sulubî'nin kucağına saymaya başladım. Kirli tuniğinin içinden, içine paraları sayıp

koyduğu bir kumaş parçası çıkardı; benden aldıklarını kendi paralarına eklerken, çıkının içinde parlak, yeni basılmış bir para gözüme çarptı.

"Bir dakika!" diye atıldım, elimi onun elinin üzerine koyarak. "Şu senin parlak riyaline bir bakayım."

Elinden alacağımdan korkarcasına biraz çekingen bir tavırla, görmek istediğim parayı ihtiyatla avucuma bıraktı. Kenarları keskin, yeni basılmış bir paraya benziyordu; fakat emin olmak için bir kibrit yakıp, daha yakından inceledim onu. Gerçekten de, darphaneneden şimdi çıkmışcasına yeni, pırıl pırıl bir Maria Theresa taleriydi; aynı şaşırtıcı parlaklık içinde beş-altı para gördüm onların içinde.

"Bu riyalleri nereden aldın?"

"Dürüstçe kazandım onları efendim, yemin ederim... çalmadım onları. Birkaç hafta önce Kuveyt yakınlarında bir Mutayr'lı verdi onları bana. Kendi eyeri eskidiği için benden yeni bir deve eyeri satın almıştı..."

"Bir Mutayr'lı, öyle mi? emin misin?"

"Eminim, efendim Allah canımı alsın yalan söylüyorsam... Ed-Daviş'in adamlarındandı; Hâ'il Emîri'ne karşı savaşan gruptanmış. Eyerin bedelini almakta da bir kötülük yok ya?.. Parayı reddedecek değildim hoş; Allah uzun ömürler versin, Kral hazretlerinin bunu anlayacağına eminim..."

Kral'ın ona herhangi bir kötülüğü dokunmayacağı konusunda güvence verince yatıştı. Biraz soruşturunca, birçok Sulubînin, ed-Daviş'in adamlarından, bazı mallar ve küçük hizmetler karşılığı bu riyallerden aldığını öğrendim...

Bizim Sulubî, gerçekten parlak bir mihmandar olduğunu gösterdi. Üç gece boyunca bizi isyancı bölgenin içinde, bu yöreleri çok iyi bilen Zeyd'in bile daha önce hiç geçmediği kuş uçmaz kervan geçmez yerlerden geçirerek dolambaçlı yollardan götürdü. Gündüzleri yine gizleniyorduk; bu durumda Sulubî gizlenecek emin

yerler bulmakta işinin tam ehliydi. Bir keresinde bizi bir su kaynağına götürdü ki, burasını, Sulubînin söylediğine göre bölgenin bedevîleri bile bilmiyorlardı; kaynağın acı ve kahverengi suyu develerimizin susuzluğunu giderdiği gibi, boşalan su tulumlarımızı doldurmamızı da sağladı. Sadece iki kez, o da uzaktan, İhvân gruplarına rastladık; ama her iki seferinde de onların bizi görmesine meydan vermedik.

Sulubîyle karşılaşmamızın dördüncü günü kuşluk vakti, Kuveyt şehri artık görüş alanımıza girdi. Necid'den gelen yolcuların yaptığı gibi şehre güneybatıdan değil, karşılaştığımız kişilerin bizim Iraklı yolcular olduğumuzu düşünmelerini sağlayacak şekilde Basra yolunu izleyerek batıdan girdik.

Bir kere Kuveyt'e vardıktan sonra, kendimizi artık evimizde hissetmeye başladık.

Rutûbetli, boğucu bir sıcak vardı caddelerde, evler güneşte pişirilmiş kerpiçten yapılmıştı. Necid'in açık steplerine alışmış olduğum için çok geçmeden ter içinde kaldım. Ama dinlenecek bir yer yoktu. Sulubîyi, nereden geldiğimizi kimseye bahsetmemesi konusunda sıkı sıkı tenbihledikten sonra, develerin başında bırakıp, Zeyd'le ben ilk araştırmalarımızı yapmak üzere çarşıya doğru ilerledik.

Kuveyt'i bilmediğim ve Zeyd'in, fazla göze çarpmadan rahat hareket etmesini sağlamak için bir kahvede yalnız başıma oturup kahve ve nargile içerek bir saat kadar bekledim. Zeyd yeniden göründüğü zaman, önemli bir şeyler bulduğu her halinden belliydi.

"Dışarı çıkalım, amcacığım. Çarşıda kimseye işittirmeden konuşmak daha kolaydır. Bak sana ne getirdim, tabii aynısından kendime de aldım." diyerek *abâye*sinin altından iki tane Irak igali çıkarmıştı; kalın, kahverengi yünden gevşek örülmüş igallerdi bunlar. "Bunlar bizi Iraklı yapacak."

Dikkatli araştırmalar sonucu Zeyd öğrenmişti ki, Fars Körfezi'nde kaçakçılık yaptığı günlerden kalma bir arkadaşı, onun deyimiyle eski ortağı şimdi Kuveyt'te yaşamakta ve anlaşıldığına göre

eski işine halen devam etmekteydi. "Bu şehirde bize silah ticareti hakkında bir şeyler söylebilecek biri varsa, o da Bender'dir. O da benim gibi Şammarlıdır; İbn Suûd'un yönetimine bir türlü razı olmayan o inatçı budalalardan biri. Kral için çalıştığımızı kendisine söylememeliyiz; çünkü Bender hiç de aptal biri değildir. Hin oğlu hindir herif; geçmişte bana öyle oyunlar oynamıştır ama, şimdi ona güvenmem lazım."

Sonunda büyük çarşıya bitişik, dar bir geçitte, bir evde aradığımız adamı bulduk. Kırk yaşlarında, ince uzun boylu, kısık gözlü, hırçın tavırlı, somurtkan bir adamdı; ama Zeyd'i görünce gerçek bir hoşnutlukla yüzü aydınlandı. Açık tenimden ötürü, Zeyd beni Bağdat'a yerleşen bir Türk olarak takdim etti; Basra'dan Bombay'a Arab atı ihraç ediyordum güya. "Fakat şu günlerde Bombay'a at götürmek yapılan zahmete değmiyor doğrusu," diye ekledi Zeyd, "çünkü şu Uneyzeli, Buraydeli tüccarlar bütün köşeleri kapmışlar orada."

"Bilmez miyim?" diye katıldı, Bender, "İbni Suûd'un şu pis güneylileri memleketimizi elimizden aldıkları yetmiyormuş gibi ekmeğimizi de elimizden alacaklar..."

"Peki silah alışverişi nasıl gidiyor, Bender?" diye sordu Zeyd, "İbn Suûd'un boynunu devirmek isteyen Mutayrlılar ve Acmânlılarla iyi işi dönüyor olmalı burada, heh heh?"

"Evet, iyi iş dönüyordu," diye cevap verdi Bender, omuzlarını silkerek, "Birkaç ay öncesine kadar, Ürdün'den tüfek alıp ed-Daviş'in adamlarına satarak güzel para kazanıyordum. Fakat artık o günler geçti, bitti bu iş. Şimdi bir tek tüfek bile satamazsın."

"Hadi canım, nasıl olur? Sanırım şimdi eskisinden daha çok silaha ihtiyacı var ed-Daviş'in".

"Doğru," dedi Bender, "daha çok ihtiyacı var. Fakat şimdi ed-Daviş artık senin benim gibi insanların veremeyeceği fiyatlara silah alıyor. Hem de sandıklar dolusu. Deniz aşırı yerlerden geliyor silahlar: gıcır gıcır İngiliz tüfekleri... Ve iki yüz fişeğiyle birlikte bir tüfeğe ne ödüyor biliyor musun? Sadece on riyal."

"Fesübhânallah!" diye bağırdı Zeyd, sahici bir şaşkınlıkla, "On riyal! Hem de yepyeni bir tüfek ve iki yüz fişek için; fakat, bu imkânsız!.."

Gerçekten de imkânsız görünüyordu; çünkü o zamanlar Necid'de kullanılmış bir Lee-Enfield tüfeği bile, fişeksiz olarak kırk, kırkbeş riyal dolaylarında fiyat buluyordu. Fiyatların Necid'e göre Kuveyt'te biraz düşük olduğu varsayılsa bile aradaki fark yine de inanılacak gibi değildi.

Bender anlamlı bir tarzda güldü: "Tabii, neden olmasın? Ed-Daviş'in güçlü dostları var, hem de çok güçlü dostları... Kimileri, onun, birgün kuzey Necid'in bağımsız emiri olacağını bile söylüyorlar."

"Söylediğin iyi güzel de Bender," diye söze karıştım, "Ed-Daviş İbn Suûd'dan belki gerçekten bağımsızlığını koparabilir, ama bunu sağlayacak kadar parası var mı bakalım; çünkü, para olmasaydı, Büyük İskender bile Büyük İskender olamazdı."

Bender kahkahalarla güldü: "Para mı? Yığınla parası var adamın, hem de pırıl pırıl yeni riyalleri. Onlar da tüfekler gibi sandıklar dolusu deniz ötesinden geliyor."

"Sandıklar dolusu riyal? Ama bu çok garip! Bir bedevî bu kadar parayı nereden bulabilir?"

"Bunu ben de bilmiyorum." dedi Bender. "Bildiğim bir şey varsa, o da, şehre çeşitli tüccarlar aracılığıyla gelen riyallerin hemen hemen her gün ed-Daviş'in bazı adamları tarafından teslim alındığıdır. Çünkü daha bugün Ferhân İbn Meşhûr'u bu tür birtakım sandıkların boşaltılmasına nezaret ederken gördüm limanda."

Bu işte gerçekten önemli bir haberdi. Ferhân'ı iyi tanıyordum. Kendisi Lawrence'la birlikte Türklere karşı savaşan ünlü Suriyeli Prens, Nuri eş-Şâlan'ın torunlarından biriydi. Genç Ferhân'ı 1924 de Şam'da tanımıştım; Şam batakhanelerinde karıştığı sefahat alemleriyle adı kötüye çıkmıştı. Prens aş-Şâlan'la arası açıldıktan sonra Necid'e, orada kendi kabilesinin bir alt kolu olan Ruvala kabilesinin yanına göç etmiş ve orada birdenbire 'sofu' kesilerek

'İhvân' hareketine katılmıştı. Onunla 1927'de Hâ'il'de İbn Musaad'ın sarayında tekrar karşılaştım. O zaman, yeni bulduğu imanın bir işareti olarak başına İhvân'ın o büyük, beyaz sarığını geçirmişti; ve Kral'ın cömertliğinden tepe tepe yararlanıyordu. Bir vesile ile kendisine Şam'daki ilk karşılaşmamızı hatırlattığım zaman konuyu hemen değiştirmişti. Aptal ve muhteris olduğu için, ed-Daviş'in ayaklanmasında, Büyük Nufud'un kuzey vahalarından biri olan el-Cavf'da kendisi için bağımsız bir emirlik elde edebilme fırsatı görüyordu; çünkü, başka yerlerde olduğu gibi Arabistan'da da ayaklanma fikrinin peşine şu eski ihtiras takılır hep; arslanı öldürmeden arslanın kürkünü paylaşma ihtirası...

"Demek, Ferhân burada, Kuveyt'te?" diye sordum Bender'e.

"Tabii! Ed-Daviş gibi sık sık gelir buraya; Şeyh'in sarayına serbestçe girip çıkar, Şeyh'in ondan çok hoşlandığını söylüyorlar."

"Fakat, İngilizler ed-Daviş'ın ve Ferhân'ın Kuveyt'e girip çıkmasına engel olmuyorlar mı? Hatırladığım kadarıyla birkaç ay önce ed-Daviş ve adamlarının bu bölgeye girmelerine izin vermeyeceklerini ilan etmişlerdi?.."

Bender yeniden güldü. "Öyle yapmışlardı, evet öyle yapmışlardı. Fakat dedim ya size: Ed-Daviş'in çok güçlü dostları var... Onun şu anda bile şehirde olmadığından emin değilim; Ferhân zaten burada. Namazı her akşam Büyük Cami'de kılıyor; bana inanmıyorsanız gidip kendi gözlerinizle görebilirsiniz..."

Ve gerçekten onu gördük; Bender'in dediği gibi, Zeyd'le ben akşam üzeri Büyük Cami'nin yakınlarında dolaşıyorduk; bir ara her hallerinden Necidli oldukları belli olan bir bedevî grubuyla; caddeye açılan sokaklardan birinden çıkmışlardı. Önlerinde otuzbeş yaşlarında, çevresindeki bedevîlerden daha kısa boylu, biçimli yüzünde kısa, siyah bir sakal bulunan bir adam vardı. Onu hemen tanıdım. Ama onun beni tanıyıp tanımadığını kestiremedim; belleğimi yoklarcasına bir an araştırıcı bakışlarını benim gözlerime dikti, fakat hemen sonra başka tarafa çevirdi; o ve çevresindeki bedevîler camiye doğru akan kalabalık içinde kayboldular.

Ed-Daviş'i de görme fırsatını ele geçirmek için gereksiz yere beklemekten vazgeçerek Kuveyt'teki bu karanlık ziyaretimizi daha fazla uzatmamaya karar verdik. Zeyd'in şehirde başka tanıdıkları katında yaptığı ustalıklı araştırmalar Bender'in verdiği bilgileri doğrular nitelikteydi. Ed-Daviş'e sağlanan Lee-Enfield tüfekleri, silah 'ticareti' görüntüsü altında, doğrudan doğruya, silah ithalcisi olarak tanınmış Kuveytli bir tüccara gönderiliyordu. Ve Kuveyt çarşılarına akan büyük miktardaki yeni baskı Maria Theresa talerlerin kaynağı da, ne yönden gidilirse gidilsin sonunda Ad-Daviş ve onun çevresindeki adamlara gelip dayanıyordu. Aracı tüccarın şehirdeki depolarına şöyle bir göz atıp, sevkiyat kâğıtlarını inceleyerek İbn Suûd'un şüphelerini doğrulayacak yönde yeterli delil toplamıştık artık.

Görevim bitmişti; ve ertesi gece, geldiğimiz gibi yine gizlice Kuveyt'ten çıkıp yola koyulduk. Zeyd'le ben çarşıda araştırmalarımızı sürdürürken, bizim Sulubî de Kuveyt'in güneyinde şu sıralar isyancı grupların bulunmadığını öğrenmişti. Bu nedenle biz de güney yönünden çıkarak, Kral'ın güçlü denetimi altında bulunan el-Hasa eyaletine doğru ilerledik. İki gecelik hızlı bir yürüyüşten sonra, sahile fazla uzak olmayan bir mıntıkada, el-Hasa Emîri'nin bölgedeki isyancı güçlerin son durumunu araştırmak üzere çıkardığı Benî Hacer bedevîlerinden oluşan bir müfrezeyle karşılaştık. Ve onlara katılarak Kral'a bağlı topraklara girdik yeniden. Bir kere İbn Suûd'un kontrolü altındaki bölgeye girince, artık Sulubî mihmandarımıza ihtiyacımız kalmamıştı; Sulubî, kazandığı parayı büyük bir hoşnutlukla kesesine koyarak, benim 'hediye' ettiğim devenin üzerinde batıya doğru sürüp gitti. Biz de güneye, Riyad'a doğru yolumuza devam ettik.

Peş peşe yazdığım seri makaleler, isyanın Avrupalı büyük güçler tarafından desteklendiğini bütün çıplaklığıyla ilk kez açığa vuruyordu. Bütün bu entrikaların temel amacının İbn Suûd'un sınırlarını güneye çekmek ve sonuç olarak onun kuzey eyaletlerini, Suudî Arabistan'la Irak arasında, toprakları boyunca İngilizlerin bir demiryolu inşa etmelerine izin verecek 'bağımsız' bir prensliğe dönüş-

türmek olduğuna işaret ediyordu bu makaleler. Bunun da ötesinde ed-Daviş isyanıyla, İbn Suûd'u İngilizlerin önemli iki imtiyaz isteğine karşı artık direnemez bir duruma getirmek amacı güdüyordu; bu imtiyaz isteklerinden biri, Kızıl Deniz'de, Cidde'nin kuzeyinde, İngilizlerin uzun zamandır kıyısında bir deniz üssü kurmak istedikleri Rabiğ limanının serbest bırakılması; diğeri de Suudî topraklarından geçen Şam-Medîne demiryolu hattının İngiliz kontrolüne verilmesi; İbn Suûd'un, ed-Daviş'in elleriyle püskürtülmesi; bütün bu planlara kolayca gerçekleşme imkânı verecekti.

Yazılarımın yayınlanması Avrupa ve Arab basınında (özellikle Kahire basınında) büyük yankılar uyandırdı; ve bütün bu gizli planlarının böylece vakitsiz, beklenmedik bir biçimde ifşası, mümkündür ki, onların başarısız akıbetlerini hazırlayan etkenlerden biri oldu. Ön araştırmalar için çok büyük paralar harcanmış olmasına rağmen, Hayfa-Basra arası düşünülen İngiliz demiryolu projesi, her nasılsa unutulmaya terkedildi ve bir daha hiç sözünü eden olmadı.

Sonraki olaylar tarihin alanına giriyor: Aynı yaz (1929) İbn Suûd, ed-Daviş'e Kuveyt'te silah ve cephane satın almak konusunda sağladıkları serbesti için İngilizleri protesto etti. Silah ve cephanenin yabancı güçler tarafından yardım olarak sağlandığına dair elde 'somut deliller' olmadığı için Kral protestosunu ancak silah 'satışları'na yöneltebilmişti. İngiliz yetkilileri cevap olarak isyancılara silah ve cephanenin yerli tüccarlar tarafından sağlandığını; 1927 Cidde Andlaşması uyarınca Arabistan'a silah ithâli üzerindeki ambargoyu kaldırmış bulundukları için de bu tür alış-verişlere müdahale edemeyeceklerini öne sürdüler. Eğer İbn Suûd istiyorsa kendisi de Kuveyt üzerinden silah ithal edebilirdi... Buna karşı İbn Suûd adı geçen andlaşmanın her iki tarafı kendi toprakları üzerinde diğerinin aleyhine girişilen tüm hareketleri önlemekle sorumlu kıldığını hatırlattığı zaman, İngilizler buna, Kuveyt'in 'İngiliz toprağı' olarak tanımlanamıyacağını; oranın, İngiliz yönetimiyle sadece andlaşmalara bağlı ilişkileri olan bağımsız bir şeyhlik olduğu cevabını verdiler..

Bu kaypak diplomasinin ötesinde iç savaş devam ediyordu. 1929 yılının güz sonu İbn Suûd bizzat savaşa katıldı; bu sefer ed-Daviş'i -madem ki isyancılara açık bir bölgeydi, mademki, isyancıları koruyor ve yeni eylemleri için bir üs olarak kullanılıyordu- gerekirse Kuveyt'in içine kadar kovalamaya ve orada bastırmaya kararlıydı. İbn Suûd'un İngilizlere de bildirmekten geri durmadığı bu kararlı tutum karşısında İngilizler, oyunu daha fazla sürdürmenin tehlikeli olacağını açıkça anlamış olacaklar ki, İngiliz uçakları desteğinde, ed-Daviş'in Kuveyt topraklarına geri dönmesini engelleyecek mekanize bir birlik çıkardılar. İsyancı lider davayı kaybettiğini anladı; meydan savaşında Kral'ın karşısında fazla dayanamayacağını biliyordu; bu nedenle andlaşma yollarını aradı. Kral'ın şartları kesin ve açıktı: isyancı kabileler teslim olacak; silahları, atları develeri ellerinden alınacak; ed-Daviş'in hayatı bağışlanacak, fakat ömrünün bundan sonraki günlerini Riyad'da geçirecekti:

Her zaman hareket dolu bir eylem adamı olan ed-Daviş, uyuşuk, hareketsiz bir hayata razı olamazdı tabii, teklifi reddetti. Kralın üstün güçleri karşısında son sipere kadar savaşan isyancı güçler sonunda tamamen bozguna uğradılar; ed-Daviş ve birkaç başka lider -Ferhan İbn Meşhûr ve Acmân kabile reisi Naîf Ebû Kilâb v.b.- Irak'a kaçtılar.

İbn Suûd, ed-Daviş'in iadesini istedi. Eski Arab geleneğine uyarak Irak Kralı Faysal, kendisine sığınan ed-Daviş'i teslim etmeye yanaşmadı bir süre, ama sonunda razı oldu. 1930 yılı başlarında ed-Daviş, ağır hasta bir durumdayken Kral'a iade edilerek Riyad'a getirildi. Birkaç hafta içinde durumu iyice ağırlaşınca, İbn Suûd o geleneksel âlicenablığını bir kez daha kullanarak, onu Artâviyye'ye ailesinin yanına gönderdi; ve bu fırtınalı hayat böylece sona ermiş oldu.

İbn Suûd'un ülkesinde artık yeniden barış hüküm sürüyordu...

Arca kuyularının çevresinde barış hüküm sürüyor şimdi.

"Allah uzun ömürler versin size, yolcular! Buyurun, safalar getirdiniz!" diye bağırıyor Mutayrlı yaşlı bedevî; ve adamları da de-

velerimizi suvarıyor. Yakın zamanlar kin ve düşmanlığı tamamen unutulmuş görünüyor, sanki hiçbir zaman olmamış gibi...

Çünkü bedevîler garip bir kavimdirler: hayalî kışkırtmalarla bile dindirilmez, baş edilmez tutkulara kapılır, alev gibi parlar, sonra da yine umulmadık bir anda, umulmadık bir nedene baş eğerek yatışır, içinde alçakgönüllüğün cömertliğin ve diğergâmlığın hüküm sürdüğü bir hayatın kararlı ritmine dönerler: Cennet ve cehennem kapı komşudur onlar için.

Develerimiz için geniş deri kaplarla su çekerken, Mutayr'lı çobanlar bir ağızdan söylüyorlar:

İç, iç bu sudan bitecek diye korkma öyle!
Kuyu rahmet dolu, dibi de görünmüyor...

3

Hâ'il'den ayrılışımızın beşinci günü Medîne Ovası'na varıyor ve uzaktan Uhud Dağı'nın karanlık silüetini görüyoruz. Develerimiz yorgun adımlarla ilerliyorlar; arkamızda uzun bir yol bıraktık; sabahın erken saatlerinden geceye kadar süren bir yolculuk. Zeyd ve Mansûr sessiz, ben de sessizim. Ay ışığı altında mazgallı surları ve Peygamber Mescidi'nin ince uzun minaresiyle karşımıza çıkıyor şehir.

Kuzeye baktığı için Suriye Kapısı diye adlandırılan şehir kapısının önüne varıyoruz. Kapının heybetli burçları önünde ürkek davranıyor develer ve onları kapıdan içeri sokmak için değneklerimizi kullanmak zorunda kalıyoruz.

Uzun bir geziden sonra işte yine Peygamber'in şehrinde evimdeyim: Evet bu şehir yıllar boyunca benim gerçekten evim oldu. Derin, aşina bir sükûnet hüküm sürüyor hülyalı, tenha sokaklarında. Şurada burada develerin ayaklarının altına tembel bir köpek

doğrulup kenara çekiliyor. Genç bir adam alçak sesle şarkı söyleyerek yürüyor; sesi yumuşak bir ahenk içinde titreşip, bir yan geçitte sönüp gidiyor. Oyma balkonlar, cumbalı pencereler karanlık ve sessiz dünyalar halinde asılı duruyorlar tepemizde. Ay ışığı taze süt gibi ılık.

Ve işte benim evim.

Biz ikimiz kapının önünde develeri çöktürürken, Mansûr, bazı arkadaşlarına uğramak üzere ayrılıyor. Zeyd develeri köstekliyor ve tek kelime söylemeden eyer heybelerini çözmeye başlıyor. Kapıyı dövüyorum. Çok geçmeden içeriden ayak sesleri işitiyorum. Kapının üstündeki pencerede bir fener ışığının yaklaştığı görülüyor, sürgü çekiliyor ve karşımda benim Sudanlı yaşlı hizmetçim, Âmine sevinçle bağırıyor:

"Oh, efendim gelmiş!"

Dokuzuncu Bölüm

İRAN MEKTUBU

1

Bir ikindi üzeri. Bir dostumla birlikte oturuyoruz; Medîne'nin güney kapısının dışında, dostumun hurma bahçesindeyiz. Sık ve kalabalık hurma ağaçları, bahçeye sonu gelmez bir görünüş vererek kurşûnî-yeşil bir alacakaranlık içinde derinlere doğru uzanıp gidiyorlar. Ağaçlar henüz genç ve bodur; gün ışığı, onların gövdeleri ve sivri, kemerli yapraklarının üzerinde raksediyor. Yılın bu vaktinde hemen her gün aralıksız esen kum rüzgârından ötürü renkleri biraz tozlu bir yeşile bakıyor. Yalnız, hurma ağaçlarının altında zemini bir halı gibi kaplayan sık yonca örtüsü parlak, lekesiz yeşil rengini koruyor.

Önümde biraz uzağımda şehrin, kimi yerde taş, kimi yerde de tuğladan yapılmış, eski, boz surları uzanıyor; surlar üzerinde, şurda burda burçlar göze çarpıyor; sur kulesinin ötesinde, şehrin içinde başka bir bahçenin görkemli hurma ağaçları güneşten kararmış pencere kepenkleri ve kapalı balkonlarıyla şehrin evleri görünüyor. Evlerden bazıları surların bir parçasını oluşturacak biçimde surlarla birlikte inşa edilmişler. Uzaktan Mescid-i Nebevî'nin beş mina-

resini görebiliyorum; flüt sesi gibi ince ve yüksek beş minare; ve Peygamber'in evini; yaşarken evi, öldükten sonra da mezarı olan bu yapıyı örten ve saklayan büyük, yeşil bir kubbe; daha da uzakta, şehrin ötesinde, Mescid'in beş minaresi; hurma ağaçlarının görkemli kavislerine ve şehrin şirin evlerine arkada kızıl-kahverengi bir fon oluşturarak yükselen Uhud Dağı'nın çıplak, kayalık sırtları.

İkindi üzerinin parlak güneşiyle aydınlanan gökyüzü, saydam bulutların üzerinde cam berraklığı içinde uzanıyor; ve şehir mavi, altın renkli ve yeşil bir ışık seli içinde yüzüyor. Yukarılarda, yumuşak bulutların çevresinde aldatıcı bir rüzgâr dolaşıyor. Arabistan'da hiçbir zaman "Hava bulutlu, şimdi yağmur yağacak" diyemezsiniz: Çünkü havayı tufan kopacakmışcasına kara bulutlarla kapalı gördüğünüz zamanlar bile, çok kere bakarsınız, nereden çıktığı belli olmayan ani bir çöl rüzgârı uğultular içinde bulutları çekip götürmüş; ve o zaman, gök acımasızca yeniden açık mavi rengine dönerken yağmur bekleyen insanların, tevekkülle başlarını çevirip *"Lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâh!"* (Allah'tan başka güç ve kudret sahibi yoktur!) dediklerini duyarsınız.

Dostuma veda edip şehrin kapısına doğru yürüyorum. Eşek üzerinde biri geçiyor yanımdan; sırtları yonca balyalarıyla yüklü başka iki eşeği katmış önüne. Asasını kaldırıp, "Selâmun aleyküm!" diyor geçerken; ve ben de "Aleyküm selâm!" diye karşılık veriyorum ona. Sonra, siyah elbisesinin etekleriyle arkasından yeri süpürerek, yüzü peçeli genç bir bedevî kadın geçiyor. Parlak gözleri o kadar siyah ki göz bebekleriyle iris tabakasını birbirinden ayırt etmek mümkün değil; genç çöl hayvanlarının ürkek, tedirgin adımlarını andıran bir şeyler var yürüyüşünde.

Şehre giriyor ve büyük Manakha meydanını yürüyerek çevresinde altın gümüş liraları şıngırdatıp duran para simsarlarının oturduğu Mısır Kapısı'nın ağır kemeri altından geçip şehrin iç surlarından içeri giriyorum. Ana çarşıdayım şimdi: burası, genişliği on iki ayağı geçmeyen, üzerinde küçük fakat arı kovanı gibi kaynayan dükkanların yan yana, iç içe sıralandığı işlek bir cadde.

Satıcılar neşeli seslerle mallarını övüp duruyorlar. Nefis başörtüler, ipek şallar, kaşmir yünden elbiseler gelip geçenlerin gözlerini kamaştırıyor. Gümüş işleri yapan kuyumcular, bedevî takıları, bilezikler, halhallar, gerdanlıklar ve küpelerle dolu küçük cam tezgâhların gerisinde çömelmiş oturuyorlar. Kına dolu leğenler, rastık dolu küçük kırmızı torbalar, çeşit çeşit renklerde yağ ve esans şişeleri ve tezgâhlar dolusu baharat. Bedevî giysileri, deve koşumları, eyerler, uzun püsküllü kırmızı ve mavi eyer heybeleri satan Necidli tacirler. Ve omuzunda bir İran halısıyla deve yününden bir *abâye*, koltuğunun altında da bir pirinç semaver, var gücüyle bağırarak çarşıda dolaşıp duran bir tellal. Her yöne doğru devinen bir insan seli; Medîne'den, Arabistan'ın öteki bölgelerinden ve, şehir hac mevsimini izleyen günlerde olduğu için, hemen hemen dünyanın her yanından insanlarla dolup taşıyor çarşı: Senegal'den, Kırgızistan'dan, Doğu Hind adalarından, Atlantik'in ötesinden, Astragan'dan, Zengibar'dan ve daha nice nice diyarlardan...

Fakat bütün bu çeşitliliğe ve kalabalığa ve çarşının daracık sokaklarına rağmen sıkıntı verici bir izdiham, bir itişip kakışma yok görünürlerde; çünkü Medîne'de zaman, aceleciliğin kanatlı atlarıyla değil, çöl sükûnetinin çıplak ayaklarıyla ilerliyor.

Fakat daha da garip olan şey, her soydan, her kavimden insanın, çeşit çeşit, renk renk giysiler içinde kaynaştığı Medîne sokaklarında 'egzotik' bir kargaşalığın bulunmayışı: Görünüşteki çeşitlilik kendini ancak ayrıştırmaya, analiz etmeye niyetli gözler önünde ele veriyor. Bana öyle geliyor ki, şehre geçici olarak gelmiş olanlar da dahil burada yaşayan herkes, şu anda ortak bir ruh durumu, ve dolayısıyla, hani nerdeyse yüzlerindeki ifadeye varıncaya kadar ortak bir tavır ve davranış temposu içinde bulunuyor; çünkü burada herkes kendini Peygamber'in şehrinde, O'nun misafiri olarak, O'nun manevî gözetim ve gözcülüğü altında hissediyor şu an...

Evet, on dört yüzyıl sonra bile onun manevî varlığı burada canlı bir titreşim halinde hissediliyor. Ve yalnızca O'nun kutlu mesajı sayesindedir ki, bir zamanlar Yesrib denen dağınık köyler toplulu-

ğu kutlu bir şehir hâline dönüşmüş ve bu şehir, bütün Müslümanlar tarafından bugüne kadar dünyanın başka hiçbir şehrine nasip olmayan derin bir sevgiyle sevilmiştir. Artık kendi adı bile unutulmuştur şehrin; on dört yüzyıldan beri 'Medînetü'n-Nebî', yani 'Peygamber'in şehri' olarak anılmaktadır. On dört yüzyıl boyunca aynı hikmete dayanan öylesine büyük bir sevgi akımına hedef olmuştur ki burası, içindeki bütün renkler, bütün şekiller ve devrimler bir menşe', bir aile benzerliği, bir aile insicamı kazanmış, tüm görünüş farklılıkları ortak armoniyi meydana getiren uyumlu ses ve renk değerleri hâline gelmişler.

İnsanın bu şehirde duyduğu mutluluk budur işte; bu birleştirici armoni. Gerçi, Müslüman dünyanın öteki yörelerinde olduğu gibi, bugün, Medîne'de de yaşanan hayatın Peygamber'in gösterdiği hedeflerle ancak çok uzak ve biçimsel bir akrabalığı var; ve gerçek Müslümanın şuur aydınlığının yerini başka yerlerde olduğu gibi burada da uyurgezerlerin insiyak ve alışkanlıklara bel bağlayan zihnî alacakaranlığı almış; ama yine de bu şehirde bugün hüküm süren atmosferle şehrin muhteşem kutlu ve büyük manevî havasını hâlâ koruyor. Yeryüzünde hiçbir şehir, bir tek şahsiyetin aşkına bu kadar çok sevilmemiştir; ve yeryüzünde hiçbir insan, on dört yüzyıl boyunca, o büyük yeşil kubbenin altında yatan şahsiyet kadar çok sevilmemiştir.

Ve bu coşkun sevgiye rağmen, bu şehirde yatan Peygamber'in ölümsüz bir şahsiyet olduğu hiçbir zaman iddia edilmemiş ve ona Müslümanlar tarafından hiçbir zaman başka peygamberlere ölümlerinden sonra kendi ümmetlerince yapıldığı gibi, tanrısal nitelikler yakıştırılmamıştır. Nitekim Kur'ân, Muhammed'in bir beşer olduğunu vurgulayan ayetlerle doludur: *"(Muhammed) bir rasûlden başkası değildir; ondan önce nice rasuller geçti; eğer o ölür ya da öldürülürse, tabanlarınızın üzerine geri mi döneceksiniz?"* Onun, Allah'ın yüceliği karşısındaki beşeri acziyeti Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: *"De ki, 'Allah'ın dilediğinden başka ne fayda, ne de zarardan (bir şeye) sahip değilim ben. Gaybı bilseydim, şüphesiz (kendim için) hayrı çoğaltırdım ve kötülük ulaşmazdı bana. Ben, inanan bir kavim için sadece bir uyarıcıyım."*

Çevresindeki insanların O'nu sevgileriyle öyle sımsıkı kuşatmaları da, O'nun kendileri gibi yalnızca bir insan olmasından ve bütün insanlar gibi insan olarak varolmanın acı ve neşvesini tadarak yaşıyor olmasından ileri geliyordu.

Bu sevgi, O'nun ölümünden sonra da sürdü ve sonsuz bir çeşitlilik içinde çınlayan bir melodinin leitmotifi gibi mü'minlerinin kalblerinde yaşadı hep. Tarihi şehrin her taşı bu leitmotifi söyler size. Ona bu şehirde her adımda elinizle dokunur gibi olursunuz, ama sözcüklerle ele geçiremezsiniz onu...

2

Pazardan Büyük Mescid'e doğru yürürken gelip geçen eski dostlarla selamlaşıyoruz. Tanıdık dükkâncılara başımla selâm verip geçiyorum; ve sonunda, dostum ez-Zuğaybî'nin ısrarı üzerine, bedevîlere kumaş sattığı küçük tezgâhının yanında oturmak zorunda kalıyorum.

"Oo Muhammed! Ne zaman döndün, nerelerdeydin? Aylar var ki yüzünü göremedik."

"Hâ'il'den, Nufud'dan geliyorum."

"Eee, peki bir süre olsun evinde kalmayacak mısın bari?"

"Hayır, kardeşim! Yarın değil, öbürsü gün Mekke'ye gidiyorum."

Ez-Zuğaybî, karşı kahveden garsonu çağırdı; ve garson göz açıp kapayıncaya kadar elinde ince fincanlarla dikildi.

"Peki ama, şu sıra Mekke'ye gitmek niye, Muhammed? Hac mevsimi geçti..."

"Hac için gitmiyorum ki Mekke'ye. O görevi daha önce beş sefer yaptım. Yalnız... Yalnız Arabistan'da yeterince kaldım gibime geliyor; ayrılmadan önce Mekke'yi, bu ülkede geçen hayatımın ilk

günlerine sahne olan şehri bir kez daha görmek istiyorum belki..." Ve sonra gülerek ekliyorum: "Evet, kardeşim! Doğrusunu söylemek gerekirse, Mekke'ye niçin gidiyorum, bunun sebebini ben de tam olarak bilmiyorum; bildiğim tek şey, oraya muhakkak gitmem gerektiği..." Kederli başını salladı ez-Zuğaybî: "Bu ülkeyi ve kardeşlerini bırakıyorsun, öyle mi? Bunu nasıl da rahat söylüyorsun!"

Uzun ve telaşlı adımlarla tanıdık bir sima geçti tezgâhın önünden: Zeyd'di bu, birini aradığı ortadaydı.

"Hey Zeyd, nereye böyle?"

Aniden döndü ve sabırsız bir ifadeyle:

"Seni arıyorum, amcacığım; postahanede seni bekleyen bir tomar mektup vardı. İşte, onları alıp getirdim. Selâmün aleyküm, ez-Zuğaybî, şeyhim!"

Orada ayak ayak üstüne atmış otururken, zarf tomarını açtım: Mektuplardan birkaçı Mekkeli dostlarımdan, birisi altı yıldır muhabiri olduğum İsviçre *Neue Zürcher Zeitung* gazetesi editöründen ve birkaçı da Yakın Doğu'nun çeşitli ülkelerinden geliyordu. Hindistan'dan gelen bir mektup, dünyanın en kalabalık Müslüman cemâatiyle tanışmak üzere beni oraya çağırıyordu. Mektuplardan biri de Tahran damgasını taşıyordu; bir yıldan beri kendisinden haber almadığım yakın dostum Ali Ağa'nın mektubuydu bu. Bu son mektubu açtım ve Ali Ağa'nın o görkemli '*şikeste*' hattıyla yazdığı satırları okumaya başladım:

"Çok sevgili dostumuz ve kardeşimiz, gönlümüzün sürûru, muhterem Esed Ağa'ya... Allah ömrünü uzatsın onun, geleceğini aydınlatsın! Amin.

Allah'ın selâm ve rahmeti ebediyyen üzerine olsun. Allah'tan size sıhhat ve afiyet vermesini niyaz ederiz; Bizden soracak olursanız, Allah'a hamd olsun, biz de iyiyiz, sıhhatimiz yerinde.

Geçen aylar boyunca hayatımızın içine girdiği karışık ahvâlden ötürü size mektup yazamadık. Bir yıl önce pederimiz rahmet-i Rahmân'a kavuştu ve biz, büyük oğul olarak, vaktimizin büyük bir kısmını ailenin işleri-

ne bir düzen vermek telâşıyla geçirmek zorunda kaldık. Ve keremi bol Mevlâ bu hakir kulunun işlerini belirlenenin de ötesinde âsân eyledi de Hükûmet bu hakiri yarbay rütbesine terfi ettirdi. Buna ilâveten, ümid ediyoruz ki, bu yakınlarda Mevlâ bize güzel ve iffetli bir hanım olan kuzenimiz Şirin'le izdivaç nasib edecek de böylece o eski, kararsız günlerimiz son bulacak. Sizin o dost gönlünüze de malûm olduğu gibi, mazimiz hata ve günahtan pek hâli değil, fakat Hafız'ın dediği gibi:

"Bir tahta parçasını deryaya fırlatıp da
Onun kupkuru kalmasını isteyebilir misin, Rabbim!?"

Demek Ali Ağa, sonunda evlenecek ve aklını başına toplayacak! Onunla yedi yıl kadar önce, 'sürgün' edildiği Bem şehrinde ilk kez karşılaştığım zaman pek 'aklı başında' biri değildi. O sıralar daha yirmi altı yaşında olmasına rağmen, geçmişi eylem ve serüvenle doluydu; iktidarın Rıza Han tarafından ele geçirilmesiyle sonuçlanan politik karışıklıklara fiilen katılmıştı; biraz fazla sefih bir hayat yaşıyor olmasaydı, Tahran'da pekâlâ önemli bir rol oynayabilirdi. Bem şehrine, İran'ın güneyindeki bu ücra köşeye sürgün edilmesinde, Tahran'ın sefâhat âlemlerinden uzaklaşınca oğlunun ıslâh bulacağını ümid eden kaygılı ve nüfûzlu babanın parmağı vardı. Fakat Ali Ağa, Bem'de de aradığını bulmuşa benziyordu: kadın, rakı ve büyük bir düşkünlükle tutulduğu afyonun hülyalı dumanları...

O tarihte (1925), teğmen rütbesiyle yörenin jandarma komutanlığını yapıyordu. Elimde, Başbakan ve diktatör Rıza Han'ın özel mektubuna dayanarak Kirman eyalet valisinin yazdığı tanıtıcı mektubu tutarak onun karşısına çıktığım gün, Büyük Deşt-i Lut çölünü geçmek üzere olduğum günlere rastlar. Sivri, kemerli yaprak kümeleri arasından güneş ışınlarının süzüldüğü portakal, gül defnesi ve hurma ağaçlarıyla dolu loş bir bahçede buldum Ali Ağa'yı. Ceketsizdi. Çimenlerin üstüne bir halı serilmişti; halının üstünde çeşitli meze artıkları ve yarısına kadar içilmiş rakı şişeleri vardı. Ali

Ağa, özür belirtici bir tavırla, "Bu Allah'ın belası çölde şarap bulmak mümkün değil," dedi ve benim de bu mahallî rakıdan, insanın beyninde bir yumruk etkisi yapan bu keskin içkiden içmem için ısrar etti. Kirman valisinin mektubunu bir Kuzey İranlının bulanık bakışlarıyla gözden geçirdikten sonra bir kenara attı ve:

"Böyle bir mektupla gelmeseydiniz de Deşt-i Lut'a yapacağınız yolculukta size yine katılırdım. Benim misafirimsiniz. Belûcî Çölü'nü tek başına geçmenize asla izin vermezdim."

O ana kadar bir ağacın altında yarı gizlenmiş bir durumda oturan biri yavaşça doğruldu; dizlerine kadar uzanan açık mavi ipek bir tünik ve beyaz bir Belûcî şalvarı içinde genç bir kadındı bu. Alev alev yanan çekici bir yüzü, kalın, kırmızımsı dudakları güzel fakat tuhaf bir şekilde bulanık gözleri vardı; kirpiklerine rastık sürülmüştü.

"Kör," diye eğilip fısıldadı bana Ali Ağa, Fransızca olarak, "ama eşi bulunmaz bir şarkıcıdır o."

Onun, bir halk şarkıcısı olarak İran'da hemen hemen fahişelerle aynı kategoriye konulan bir kıza gösterdiği ince, saygılı tavır beni oldukça duygulandırdı. Bu kadın, Tahran'ın soylu hanımlarından biri de olsa bundan daha iyi davranılmazdı.

Üçümüz de halının üzerinde oturuyorduk; Ali Ağa afyon çubuğunu hazırlamakla meşguldü. Belûcî kızla konuşuyordum ben. Kör olmasına rağmen derin bir ruh dinginliği içinde bulunan insanların neşesiyle gülebiliyordu. Yüksek sınıftan bir hanımefendinin sıkılmadan söyleyebileceği türden zarif, zekice nükteler yapıyordu. Ali Ağa afyon çubuğunu hazırlama işini bitirince kibarca kızın elini tutup; "Bak," dedi, "bu yabancı, bu Avusturyalı misafirimiz senin şarkılarından birini dinlemekten büyük mutluluk duyacaktır şüphesiz; üstelik eminim, Belûcî şarkısı nedir, henüz hiç işitmemiş."

Ali Ağa'nın uzattığı udu alıp telleri tıngırdatmaya başladığı zaman âmâ yüzünde, derin, uzak ve hülyalı bir mutluluk okunuyordu. Derin, boğuk içe işleyen bir sesle söylediği Belûcî göçebe şarkısı ılık dudaklarından hayatın kendi yankılanışı gibi dökülüyordu...

Ali Ağa'nın mektubuna dönüyorum:

"Şimdi düşünüyorum, acaba hatırlıyor musun, kardeşim, değerli dostum, sizinle Deşt-i Lut'ta birlikte yolculuk yaptığımız o eski günleri... Ve hatırlıyor musun, Beluci haydutlarıyla girişmek zorunda kaldığımız o ölümcül kavgayı...?"

Hatırlıyor muyum? Ali Ağa'nın bu safça sorusuna içimden gülüyor ve kendimi Ali Ağa'yla, birlikte, ıssız bucaksız kıraçlarıyla Belucistan'dan başlayıp ta İran'ın yüreğine kadar uzanan o 'çıplak çöl'de, kuş uçmaz, kervan geçmez Deşt-i Lut'ta görüyorum. Bu çölü aşıp İran'ın en doğudaki eyaleti olan Sistan'a varacak, oradan da Afganistan'a uzanacaktım; Kirman'dan geldiğime göre izleyeceğim başka yol da yoktu zaten.

Bize refakat eden Belûcî jandarmalarla birlikte, deve kiralamak ve önümüzdeki uzun yol için erzak satın almak için çölün yamacında, yeşil bir sahada mola verdik. Geçici karargâhımız Hint-Avrupa telgraf istasyonundaydı. İri yarı, keskin bakışlı istasyon sahibi hemen hemen gözünü hiç ayırmıyordu benden ve bakışlarıyla tartarcasına tepeden tırnağa süzüyordu beni.

"Şu adama dikkat et!" diye fısıldadı Ali Ağa, "Bir haydut o. Onu tanıyorum ve o da bunun farkında. Daha birkaç yıl öncesine kadar gerçek bir soyguncuydu kendisi; yeteri kadar para toplayınca namuslu bir hayata döndü güyâ; ama aslını sorarkan, eski haydut arkadaşlarına silah satarak kesesini dolduruyor şimdi de. Onu enselemek için sadece küçük bir fırsat kolluyorum. Gel gör ki, herifçi oğlu kurnaz, su sızdırmıyor. Senin Avusturyalı olduğunu işitince fazla heyecanlandı. Büyük savaşta bazı Avusturyalı ve Alman ajanlar, bu yörede yaşayan kabileleri İngilizlere karşı ayaklandırmaya çalışmışlardı; yanlarında içleri altın dolu çantalar vardı onların; bu dostumuz da şimdi sanıyor ki o Almanlar ya da Avusturyalılar gibi senin de ceplerin ve çantaların dolu..."

Ne var ki, herifin kurnazlığı işimize yaradı; bana bölgenin en iyi binek develerinden iki tane buldu. Günün öteki bölümü su tulumlarımızın doldurulması, deve yününden yapılmış giyecekler,

pirinç, tereyağı ve çöl yolculuğu için gerekli diğer öteberinin teminiyle geçti.

Ertesi gün öğleden sonra yola çıktık. Ali Ağa, yanında ki dört jandarmayla birlikte, gece için uygun bir kamp yeri bulmak üzere önden gitmeye karar verdi; ve onların deve kervanı çok geçmeden ufkun oralarda gözden kayboldu. Geride kalan İbrahim, ben ve beşinci jandarma, daha yavaş adımlarla devam ediyorduk yolumuza.

İnce bacaklı develerin garip, rahvan yürüyüşüyle (benim için bu yepyeni bir şeydi o zaman) salına salına gidiyorduk; önce seyrek sarı ot kümeleriyle benek benek kum tepecikleri arasında; sonra da uçsuz bucaksız, sessiz, boz renkli, bomboş bir düzlükte; öylesine boş ki, siz yürüdükçe mesafeler ufka doğru akıyor, ufka doğru düşüyorlar âdeta; çünkü bakışlarınız üzerinde karar kılmak için bir tek sırt, bir kaya parçası, bir çalı, hatta bir tek yaprak ot bile bulamıyorlar görüş alanı içinde. Tek bir hayvan sesi işitilmiyor, ne kuş cıvıltısı, ne de sessizliği bir ucundan kemiren bir böceğin çıtırtıları... Önünde hiçbir engel bulunmayan rüzgâr bile, ses çıkarmadan, alçaktan yalıyordu boşluğu. Ve yürümüyor, bu kayanın uçurumdan yuvarlanışı gibi her adımda bir kez daha düşüyorduk önümüzde açılan bu uçsuz bucaksız boşluğa... Bir ölüm sessizliği değildi bu; henüz doğmamış olanın, henüz varlık alanına çıkmamış olanın sessizliği, İlk Söz'den, kelâm'dan önceki zamanın sessizliğiydi bu...

Ve sonunda söz oldu. Sessizlik, bir ucundan kırıldı. Bir insan sesi, sınırsız sessizlik içinde hiçliğin kanat çırpışı ya da bir böceğin cıvıltısı gibi çınladı ve havada öylece asılı kaldı; bu ses kum denizinin üstünde yüzen bütün öteki şeylerden, bütün öteki seslerden öylesine apayrı, öylesine açık ve ortadaydı ki, onu sadece işitmiyor, görüyordunuz da sanki. Bizim Belûcî askerin sesiydi. Göçebe günlerinden kalma bir şarkı söylüyordu; anlayamadığım sıcak, yumuşak sözcüklerin hızla peş peşe terennümümden ibaret, şarkıyla tirad arası bir rapsodi. Belucînin sadece birkaç ton üzerinde, bir tek perdede uzayıp giden sesi boğazdan kopan tâli nağmeleri dalga

dalga aşıp örterek aynı temanın tekrarı ya da çeşitlemeleri halinde gittikçe yükseliyor ve sonra umulmadık bir duygu zenginliği içinde açık, geniş ve düz nağmelerle, içinde yankılandığı çöl gibi düz ve sınırsız nağmelerle alçalıp yayılıyordu...

Üzerinde şu anda yol aldığım çöl parçası 'Ahmed'in çanları' adıyla anılıyordu. Yıllar, yıllar önce, Ahmed isimli biri tarafından yedilen bir deve kervanı, çölün bu kısmında yolunu kaybetmiş ve develer ve deveciler, hepsi susuzluktan can vermişler. Söylendiğine göre, kaybolan bu efsanevî develerin boyunlarına asılı çanların sesi, o gün bugün yöreden geçen yolcular tarafından zaman zaman işitilir ve bu meş'um çan sesleri dikkatsiz yolcuları yollarından ayırarak çölün derinliklerine çeker, ölüme sürüklermiş.

Gün batımından kısa bir süre sonra Ali Ağa ve yanındakilere yetişip, *'kahur'* çalılarıyla kaplı bir alanda kamp yaptık. Kuru dallarla hemen bir ateş yakıldı ve çay yapıldı; bu arada Ali Ağa, afyon çubuğunu tüttürüyordu. Develer arpayla doyuruldu ve çevremizde bir daire oluşturacak şekilde çöktürüldü. Jandarmalardan üçü, çevredeki kum tepelerinde gözcülük yapmakla görevlendirildiler; çünkü bulunduğumuz mıntıka, o günlerde, denildiğine göre, korku saçan çöl şeytanlarının, güneyli vurguncu Belûcî çetelerinin cirit attığı bölgenin içindeydi.

Ali Ağa, afyon çubuğunu bitirmiş, çayını içmiş, şimdi tek başına oturmuş -çünkü bu durumlarda onunla beraber olmam düşünülemezdi- rakısını yudumluyordu; birden gecenin sessizliği içinde bir tüfek patladı. Hemen arkasından bizim gözcülerden biri bir el ateş ederek buna karşılık verdi; bunu karanlığın içinde, ötede bir yerden başka bir tüfek patlayışı izledi. İbrahim, büyük bir serinkanlılıkla davranıp ateşin üzerini kumla örttü. Şimdi artık her yandan ateş ediliyordu. Gözcüleri göremiyorduk, birbirlerine bağırırken seslerini seçebiliyorduk ancak. Saldırganların kaç kişi olduğu belli değildi; çünkü sinsice hareket edip ses çıkarmıyorlardı. Nerede olduklarını ancak ateş ettikleri zaman tüfeklerinin namlusundan çıkan soluk ışık dili açığa vuruyordu. Bir iki kez karanlığın

içinde oradan oraya koşan beyaz giysili görüntüler çarptı gözüme. Alçaktan atılmış kurşunlar vızıldıyordu kulaklarımızın dibinde; ama şükür hiçbirimize bir şey olmamıştı. Sonunda patlamalar yavaş yavaş seyreldi ve son bir iki el ateşten sonra, her şey gecenin sessizliğine gömüldü. Bizim etkili savunmamız karşısında, anlaşılan vurguncular şaşırmış, ümitlerini kesmişler ve geldikleri gibi sessizce çekip gitmişlerdi.

Ali Ağa gözcüleri çağırdı ve orada kısa bir durum değerlendirmesi yaptık. Başlangıçta geceyi burada geçirmekti niyetimiz; ama saldırganların gücünü bilmediğimiz ve gidip takviye alarak geri dönmeyeceklerinden de emin olmadığımız için, kampı dağıtıp hemen yola çıkmaya karar verdik.

Aysız, yıldızsız, zifiri karanlık bir geceydi; alçak ağır bulutlar kaplamıştı göğü. Yazın geceleri yol almak genel olarak daha iyidir; ama normal şartlarda olsaydı, yolu kaybetmek endişesiyle, böylesine karanlık bir gecede yola devam etmek riskine girmezdik yine de; çünkü Deşt-i Lut'un sert, çakıllı toprağı üzerinde iz tutmuyordu. Eski zamanlarda İran kralları bu tür çöllerde kervan yollarını belli etmek için işaret kuleleri dikerlermiş; fakat geçmişe ait iyi ve güzel diğer pek çok şey gibi, bu işaret kuleleri de uzun zamandan beri yok olup gitmişler. Aslında bunlara gerek kalmadığı da söylenebilir; çünkü yüzyılın başında İngilizler tarafından yapılan ve Hindistan sınırından başlayıp Deşt-i Lut'u geçerek Kirman'a kadar uzanan Hint-Avrupa telgraf telleri de seçilebiliyordu.

Nitekim korktuğumuz başımıza gelmişti; yarım saatlik bir yürüyüşten sonra yol göstermek üzere önden giden jandarma ansızın devesini dizginleyerek durdu ve Ali Ağa'ya utanarak durumu bildirdi:

"Hazret, telgraf tellerini göremiyorum..."

Bir an hepimiz sessiz kaldık. Telgraf sisteminin gösterdiği yol boyunca çok seyrek aralıklarla da olsa su kuyularının bulunduğunu biliyorduk. İnsanın bu durumda yolunu kaybetmesi demek, Ahmed'in efsanevî kervanı gibi kaybolması demekti.

O an Ali Ağa, her zamanki tavrına uymayan bir tarzda, insanın nedenini kolayca rakıya ve afyona bağlayacağı bir öfkeyle parladı. Piştovunu çekip gürledi:

"Söyle, nerede telgraf telleri? Nasıl kaybedersin ulan, seni köpoğlu seni! Biliyorum... biliyorum; siz o eşkıyalarla birlik oldunuz, bize yolumuzu kaybettirip susuzluktan öldürecek, sonra da leşimizin başına çöküp kolayca soyacaksınız, öyle mi?"

Haksız bir suçlamaydı bu, çünkü bir Belucî ekmeğini tuzunu yediğine asla hıyânet etmezdi. Teğmenin suçlamalarıyla apaçık incinen jandarmalar suçsuzlukları konusunda bizi temin etmeye çalışsalar da Ali Ağa, bir türlü yatışmak bilmiyordu: "Kesin, kesin! Karnım tok bu laflara. Bana çabuk telleri bulun; yoksa hepinizi teker teker mıhlarım, sizi köpoğulları sizi!"

Karanlıkta yüzlerini göremiyordum, fakat bu özgür Belucîlerin kendilerini ne kadar aşağılanmış hissettiklerini tahmin edebiliyordum; artık cevap vermek gereğini bile duymuyorlardı. Sonra içlerinden biri - biraz önce bize yol gösteren Belûcî ansızın gruptan ayrıldı, devesini kamçılayarak karanlığın içinde dörtnala gözden yitti.

"Nereye?" diye bağırdı Ali Ağa; ve cevap olarak belirsiz bir iki sözcük işitildi öteden. Birkaç saniye süreyle uzaklaşan devenin yumuşak ayak sesleri işitildi, sonra bu sesler de geceye gömüldü.

Daha bir dakika öncesine kadar Belucî jandarmaların masum olduklarını düşünmeme rağmen, şimdi bir şüphe girmişti içime: eşkıyalara gitmiş olmasın? Demek ki, Ali Ağa haklı... Ali Ağa'nın, piştovunun emniyet mandalını açtığını işittim; ve ben de aynı şeyi yaptım. İbrahim uzanıp karabinasını aldı eyerden. Develerin üzerinde kımıldamadan oturuyorduk. Develerden biri tıslad; jandarmalardan birinin tüfeğinin dipçiği eyere dokundu. Dakikalar geçmek bilmiyordu. İnsanların soluk alıp verişlerini işitebiliyordunuz. Sonra... Sonra, birden uzaklardan bir haykırış koptu. Bu ses bana sadece "Oooo!" diye anlamsız bir nida gibi geldi, ama Belucîler bir şey anlamışa benziyorlardı: içlerinden biri ellerini ağzı-

na siper edip karşılık olarak Belûcî dilinde bir şeyler bağırdı heyecanla. Uzaktan bir ünleyiş daha. Jandarmalardan biri Ali Ağa'ya dönüp Farsça:

"Teller, hazret! Telleri bulmuş!" dedi; gözleri sevinçten ışıl ışıl parlıyordu.

Gerilim çözüldü. Rahatlamıştık artık. Zaman zaman ünleyip bize yol gösteren görünmez rehberimizin sesini izleyerek yola devam ettik. Ona yetiştiğimizde, eyerinin üzerinde doğrulup eliyle karanlığın içinde bir yeri gösterdi:

"İşte orada teller!"

Ve gerçekten de biraz daha ilerleyince, bir telgraf direğiyle karşılaştık.

Ali Ağa'nın o an yaptığı şey, gerçekten tam ona özgü bir davranıştı. Telleri bulan askeri belinden kavrayıp kendine doğru çekti ve eyerin üzerinden uzanarak onun iki yanağını öptü:

"Benmişim köpoğlu, kardeşim, sen değil. Bağışla beni..."

Sonradan öğrendim ki, telleri bulan Belûcî, çöllerin bu kestirişli çocuğu, bir mil uzaktan rüzgârda titreşen tellerin sesini duyuncaya kadar çölde zikzaklar çizerek ilerlemişti. Şimdi de, hafif bir tınlama altında yürüdüğümüz şu anda bile, bu tınlamayı ancak zar zor işitebiliyordum...

Karanlık gecede yavaş yavaş, temkinle ilerliyorduk; görünmez bir telgraf diğerinden bir ötekine; jandarmalardan biri daima ilerde gidiyor, önüne çıkan telgraf direğine her seferinde eliyle vurarak bizi çağırıyordu. Yolumuzu bulmuştuk bir kere; kaybetmeye hiç niyetimiz yoktu.

Hatıralardan silkinip çıkıyor ve yeniden Ali Ağa'nın mektubuna dönüyorum:

"Yarbaylığa terfi etmekle, bu hakir, Erkân-ı Harbiye'ye tayin edilmiş oldu; ve tabii bu durum, ey sevgili dost, bir taşra şehrindeki garnizon hayatından daha çok hoşumuza gitti..."

Eminim öyle olmuştur. Ali Ağa başkent hayatına ve bu hayatın karmaşık örgüsüne, entrikalara -özellikle de siyasî entrikalara- karşı her zaman ateşli bir düşkünlük göstermiştir. Ve nitekim mektubunda da, Tahran'daki siyasî atmosferi tasvir ediyor, perde arkasında dönen bitmez tükenmez çekişmeleri, yabancı güçlerin İran'ı, bu büyük ve yetenekli halkı kendi meselelerine sahip çıkamaz bir durumda, sürekli bir huzursuzluk içinde tutmak için öteden beri uygulaya geldikleri ince ve girift manevraları, çirkin oyunları sayıp döküyor.

"Şu günlerde İngiliz petrol şirketi sıkboğaz ediyor bizi; imtiyaz süresini ve dolayısıyla bizim kölelik günlerimizi uzatmak için Hükûmet'e yapmadığı baskı kalmıyor. Çarşıda pazarda çeşitli söylentiler dolaşıyor; bu işin sonu nereye varacak, Allah bilir..."

'Çarşı', Doğulu ülkelerin politik hayatında her zaman büyük bir rol oynamıştır; bu olgu, bütün zamanlar boyunca, millî değerleri tehdit eden her türlü çöküşe karşı göğüs geren İran halkının direngen kalp atışlarında sahne olan Tahran Çarşısı için özellikle doğrudur. Ali Ağa'nın satırları arasında, hemen hemen bütün şehre dal budak salmış olan bu muazzam çarşı, bütün canlılığıyla sanki daha dün görmüşüm gibi, yeniden gözümün önünde canlanıyor; yüksek kubbeli tonozlarla örtülü geçitler ve hücrelerden oluşan ve alacakaranlık içinde sayısız koridorlarla şehrin içlerine doğru ilerleyen bir labirentler dünyası. Ana çarşıda, ucuz mallarla dolu küçük, karanlık çardakların yanında, gün ışığı alan kapalı avlularda, içinde Avrupa ve Asya'nın en pahalı, en nadide ipeklilerinin satıldığı mağazalar yer almaktadır. Elbiseci dükkânlarının yanında, içleri telkâri işlerle dolu kuyumcu tezgâhları, gümüşçü tezgâhları bulunmakta; ve onların yanında da Buhara ve Hindistan işi rengârenk kumaşlar, halıcı dükkânlarında sergilenen paha biçilmez İran halılarıyla bir renk cümbüşü oluşturmaktadır.

Halılar... sizi düşler ülkesine alıp götüren halılar; sürek avları, at üstünde karanlık ormanlarda tekinsiz geyiklerin peşinde, ölümün nazlı bakışıyla karanlık bir kadere doğru sürüklenen küçük

şehzade... ve uçurumlarda, kaya diplerinde ölümün tehdit edici figürleri; arslanlar, kaplanlar, leoparlar; has bahçelerde, havuzlar, fıskiyeler, kurumlu tavus kuşları ve dumanlı korularda ahular... Ve halıların biraz ötesinde cam tezgâhların içinde, yanıp sönen ışıkların altında inci gerdanlıklar, elmas gerdanlıklar; çeşit çeşit çeyiz eşyası, dikiş makinaları; siyah, matemli şemsiyeci dükkânları ve hemen yanında Horasan işi sarı işlemeli kuzu kürkleri; bütün bunlar ucu bucağı görünmeyen büyük avluda, ucu bucağı görünmeyen tek bir mağazanın vitrinine dizilmişçesine karmakarışık, iç içe, bir renk ve ışık çağlayanı görünümde. Her türlü zanaat ürünü ve ticârî emtianın bir arada bulunduğu bu karmaşık ana labirente açılan sayısız yan geçitlerde, dükkânlar iş kollarına göre guruplaşmış bulunmaktadırlar. Sözgelimi bu geçitlerden birinde, görünüme hâkim tabakalanmış kırmızı deriler ve havayı dolduran keskin deri kokusuyla saraç dükkânları kümelenmiştir; bir başkasında da terziler; terzilerin bulunduğu geçitte hangi hücrenin önünden geçseniz içeriden harıl harıl çalışan dikiş makinalarının sesini işitirsiniz; bu dükkânların önünde, hepsi de aynı model, hemen hemen aynı renk elbiseler asılıdır. Öyle ki, yürüyüp birkaç dükkân öteye geçseniz bile başınızı kaldırıp da baktığınızda kendinizi bir an hâlâ o ilk dükkânın önünde sanırsınız. Çarşının birçok bölümünde aynı hisse kapılırsınız çoğu zaman. Fakat bunun yine de genel bir yeknasaklıkla ilgisi yoktur; çünkü çarşıyı yüzlerce kez dolaşsanız bile, yabancının başını döndüren, ona huzursuz bir bezginlik veren bu hep aynılığın, görünüşteki bu değişmezliğin ötesinde, yine de, yeni dalgalarla yeni titreşimlerle her an şeklini değiştiren bir okyanusun ortasında, bütüne hâkim zaptedilmez bir görüntü, bir renk ve ışık bolluğu içinde yüzdüğünüzü belli belirsiz hissedersiniz her seferinde.

Şurası bakırcılar çarşısı; binlerce bronz çanın katıldığı bu mahşerî koro aslında bakır, bronz ve pirinç levhaları döverek onları çeşitli şekillere, leğenlere, kazanlara, tencerelere çeviren sayısız çekicin gürültüsü. Şaşmaz bir akustik kesinlikle inip kalkıyor çekiçler; vuruş temposu belli bir düzen içinde değişe değişe çarşının öteki başına varıyor; herkes farkında olmadan komşusunun ritmine uy-

duruyor kendi vuruşlarını ve böylece en ufak bir falso gelmiyor kulağa; değişik dükkânlarda, değişik türden kapkacak yapmak üzere çekiç sallayan yüzlerce bakırcı ustası... Ama bütün çarşıyı dolduran tek bir melodi... Sadece müzikal bir âhenk tezahürü olarak kalmayıp toplumsal bir uyum özlemi olarak da kendini gösteren bu manzara, derinlerinde İran ruhunun gizli zerafetini saklıyor.

Ve baharat çarşısı; dizi dizi kelle şekerleri, pirinç çuvalları, badem çuvalları, şam fıstığı, fındık ve kabak çekirdeği tepecikleri, zerdali ve zencefil dolu leğenler, tarçın, karanfil, karabiber, safran, afyon tohumuyla dolu pirinç tepsiler, anason, vanilya, kimyon ve havayı keskin ağır bir kokuyla dolduran daha bir sürü ot ve baharat çeşidi... Bütün bu garip şeylerin sahipleri, sarı terazilerin gerisinde, Buda gibi bağdaş kurup oturmuşlar; arada sırada uzanıp alçak sesle, tezgâhlara bakan müşterilere ne istediklerini soruyorlar. Burada tüm konuşmalar fısıltılı halinde yapılıyor: çünkü şekerin çuvaldan kantarın kefesine sessizce aktığı yerde, kekiğin ya da anasonun yumuşak, kuru bir hışırtıyla kefedeki külahın içine fiske fiske boşalttığı yerde nedense, kimsenin içinden yüksek sesle konuşmak gelmemektedir... Üstelik baharatçılar çarşının bu sessiz geçitlerinde sesli ya da sözlü karmaşanın yerini kokuların karmaşası almıştır. İnsan kokularla uyarılmaktadır burada; sessizliğin sebebi budur belki de... Aynı uyum duygusudur, İranlıya sayısız renkteki yün ipliklere ilmik ata ata eşsiz ve mükemmel bir bütüne varıncaya dek tezgâhta sabırla nokta nokta ilerleyip sonunda cennetten çalınmış bir köşe halinde soylu bir halı ortaya koyabilme inceliğini bahşeden şey... İran halılarının bütün dünyada eşsiz olması rastlantı değildir. İnsanın yaptığı işe böylesine derin bir sükûnet içinde, böylesine yoğun bir kendini verişle eğildiği başka nerede görülmüştür? Renklere ve biçimlere hükmeden bu derin bakışlara, zamana ve geçici gidici olan şeylere takılıp kalmayan bu keskin, bu nüfuz edici gözlere başka nerede rastlanabilir?

Ötekilerden biraz daha büyük, mağaramsı hücrelerde, resmettikleri uzak dünyaların sessizliğine gömülmüş minyatür ressamları oturuyor. Eskimiş, lime lime olmuş antik yazmalardaki eski min-

yatürleri istinsah ediyor, soluk kesici bir dikkatle renk renk, çizgi çizgi ilerleyerek büyük ve görkemli yanıyla zaptedilmiş bir hayatın izini sürüyorlardı; savaşlar, av partileri; aşk, hüzün ve mutluluk. Gördükleri iş o kadar ince ve hafif ve öylesine büyük bir dikkat istiyor ki, fırçalarının ucuna kadar uzanıyor sanırsınız sinir uçları. Cansız paletlere ya da boya kaplarına güvenmiyor, boyaları kendi duyarlı avuç içlerinde karıp, renk damlaları halinde sol ellerinin parmak uçlarına tevzi ediyorlar. Bir çizgi, bir çizgi daha... bir nüans, ve bir nüans daha derken, lekesiz beyaz sayfaların üzerinde eski minyatürler yeniden hayata dönüyorlar. Yaldızları soyulup gitmiş orjinal minyatürleri, pırıl pırıl ışıyan yeni nüshalarıyla yan yana. Bir saray bahçesinin solgun portakal ağaçları yeni bir bahar tazeliği içinde; işveli cariyeler aşk dolu tavırlarla yeniden doğruluyorlar; ve o eski cenklerin cirit partilerinin üzerinde yeniden yükseliyor güneş... Bir çizgi, bir çizgi daha; bir detay, bir detay daha... Adım adım izliyorlar bu sessiz hünerli adamlar eski ustalarının yaratıcı serüvenini; orjinal sanatçıdaki büyüleyicilik bunlarda aşka dönüşmüş; ve bu aşktır ki kopyelerdeki kusurları gözden saklamaya yetiyor...

Zaman akıp gidiyor, devir değişiyor; ama onlar, minyatür ressamları büyülü alemlere dalmış, sürgit devam ediyorlar işlerine; zamanla işleri yok onların. Ve zaman akıp gidiyor: inatçı bir sinsilikle çarşının bir ucundan sızmaya başlayan Batı mamülü emtia, çevre dükkânları yavaş yavaş dolduruyor: Şikago mamülü gaz lambaları, Manchester emprimleri, Çekoslovak yapısı çaydanlıklar, ucuza kazanılmış bir zafer edasıyla raflarda yerlerini alıyorlar; ama eski hasırlar üzerinde bağdaş kurup, parmak uçları ve kısılmış gözleriyle o mutad, keyifli işlerine gömülen minyatür ressamları, dışlarında cereyan eden tüm değişimlere kayıtsız, oturmuş sürek avlarına ve esrik sevgililere yeniden hayat vermeye çalışıyorlar...

Her zaman mahşerî bir kalabalık vardır çarşıda; yakalı, boyun bağlı Avrupaî tarzda giyinmiş çelebiler, çoğu zaman Avrupaî ya da yarı Avrupaî giysilerin üstüne yerleri süpüren bir Arab *abâye*si giyinmiş taşralılar, uzun kaftanları ve saten kuşaklarıyla muhafaza-

kâr kentsoylular, mavi ya da kül rengi ceketleriyle köylüler ve zanaatçılar. Bazen sırtlarında bir leopar kürkü, beyaz, uçuşan entariler içinde, ilahi söyleyerek dolaşan uzun saçlı ve genellikle düzgün, güzel yapılı dervişler: İran'ın aristokrat dilencileri bunlar. Orta sınıftan kadınlar, durumlarına uygun olarak ya ipek ya da pamuklu, ama mutlaka siyah çarşaflar giyiyor, yüzlerini Tahran'a özgü kısa peçelerle örtüyorlar; daha aşağı sınıftan kadınlarsa açık renk pamuklu kumaştan çiçekli örtüler kullanıyorlar. Eski mollalar süslü bezekli eyer örtülerinin üzerinde eşek ya da katır sırtında dolaşıyor ve, "Burada ne arıyorsunuz? Siz de, yoksa, memleketi yıkıma sürüklemeye çalışanlardan biri misiniz?" diye sorarcasına, mütehakkim bakışlarıyla süzüyorlar gelip geçen yabancıları.

İran'ın Batı kaynaklı oyunlar, entrikalar içinde geçirdiği uzun deneyimler, bu halkı haklı bir şüphecilikle zırhlamış. Hiçbir İranlı ülkesine 'Frenkler'den bir iyilik geleceğine içtenlikle inanmamaktadır. Ama dostumuz Ali Ağa, mektubunda o kadar kötümser görünmüyor:

"Evet, İran eski olmasına eski; ama henüz ölmeye hazır olmadığı da muhakkak. Birçok kavim çiğnedi topraklarımızı, ama hepsi geçip gitti; sonunda ayakta kalan yine biz olduk. Yoksulluk ve zulüm çekiyor, cehâlet ve karanlık içinde bocalıyoruz; ama yine de ayakta kalmasını beceriyoruz. Bunu beceriyoruz; çünkü biz İranlılar, oldum olası kendi yolunda yürümesini bilen bir halkızdır. Dış dünyadan niceleri bize yeni yeni yaşama tarzları benimsetmeye çalıştılar, ama bu çabalar hemen her zaman sonuçsuz kaldı. Dış güçlere karşı şiddet ve zor kullanarak direnmeyiz; bunun için de onlara baş eğmiş olduğumuz sanılır; oysa bu düpedüz bir yanılgıdan başka bir şey değildir; çünkü biz duvarların altında yaşayan o küçük önemsiz karınca ailesi, muryun *ulusu gibiyiz. Ey gözümün nuru! Hani belki siz de rastlamışsınızdır: İran'da bazen, güçlü duvarlar üzerinde yükselen heybetli konakların öyle ansızın, ortada görünür hiçbir şebep olmaksızın birden yıkıldığı olur. Peki nedendir bu? Evet, o küçük karıncalardır bunun sebebi: yıllarca, bıkıp usanmadan, bitmeyen bir çabayla temellerde-*

ki küçük oyuklara, çatlaklara sokulup, önündeki engelleri kıymık kıymık, nokta nokta oyarak, yavaş yavaş ve sabırla temelin altını boşaltan ve sonunda duvarların dengesini bozarak koca konakların yıkılıp gitmesine yol açan o küçük karınca ulusu. Biz de, dünyanın güçlerine gürültü patırtıyla, yararsız şiddetle karşı koymak yolunu tutmayız; bırakırız yapacaklarını yapsınlar bakalım; ve biz kendimiz de yeraltına, karanlık geçitlere, derin oyuklara çekilir, oymaya koyuluruz temeli; ve bir gün, hiç beklemedikleri bir anda, bir bakarlar ki kurdukları bina başlarına yıkılmış...

Suya bir taş attığınız zaman olacak şeyi bilirsiniz; taş suyun dibine gömülür ve suyun yüzünde genişleyerek yayılan ve bir süre sonra silinip giden halkalar oluşur. O zaman su yeniden eski sükûnetine döner. Biz, İranlılar da içine taş atılan o su gibiyiz işte.

Şah şimdi büyük bir yük altında; bir taraftan İngilizler, öteki taraftan da Ruslar sıkıştırıyor. Fakat, Allah'ın yardımıyla, İran halkı, eninde sonunda kendine bir çıkış yolu bulacaktır, bundan eminiz..."

Ali Ağa'nın Rıza Şah'a karşı beslediği peşin güven yüzeyden bakılınca pek de yersiz görünmüyor; ama dediğim gibi, ancak yüzeyden bakılınca bu böyle. Şüphesiz Rıza Şah, Orta Doğu'da rastladığım en dinamik şahsiyetlerden biri; ve tanıdığım krallar içinde yalnız İbn Suûd'la karşılaştırabilirim onu.

Rıza Şah'ın iktidara yükselmesinin hikâyesi, gerçekleşmesi ancak, kişisel cür'et ve irade gücünün bir insanı bazen karanlıklardan çıkarıp liderliğin zirvelerine yükseltebildiği Doğu dünyasında mümkün olabilen fantastik peri masallarını andırmaktadır. 1924 yazı, Tahran'a ilk gelişimde onu tanıdığım zaman, kendisi hükûmet başkanı ve İran'ın tartışılmaz diktatörüydü; ama halk onun öyle ansızın sahnede boy gösterip, umulmadık bir anda ülkenin dümenini eline geçirmesini görmek şaşkınlığından sıyrılamamıştı henüz. Tahran'da Alman Elçiliği'nde çalışan yaşlı bir İranlı memurun ondan söz ederken düştüğü şaşkınlığı hâlâ hatırlarım: "Düşünebiliyor musunuz? Bu bizim başbakan, bundan sadece on yıl önce bu elçiliğin kapısında nöbet bekleyen basit bir jandarmadan başka bir şey değil-

di? Ve hatırlıyorum, ben kendim Dışişleri'ne götürmesi için ara sıra eline bir mektup tutuşturur ve ona, 'Ayağına çabuk ol, köpoğlu köpek, çarşıda pazarda eyleşme...!' diye de zılgıt çekerdim."

Evet, jandarma Rıza'nın, elçiliklerin ya da Tahran'daki resmî binaların önünde nöbet beklediği günlerin üzerinden fazla zaman geçmedi. Onu orada, üzerinde o emanet gibi duran jandarma üniforması içinde tüfeğine dayanarak çevrede olup biteni gözetlerken canlandırabiliyorum gözümde şimdi. Orada dikilip dururken, çevrede hayaletler gibi dolaşan, ya da akşam serininde su kanallarının kenarında oturan Tahran halkını dikkatle izliyor; ve arka tarafta, İngiliz bankasından şakırdayan yazı makinalarının sesine, mavi mozayik cepheli bu büyük binada harıl harıl çalışan, telâşla girip çıkan Avrupalı iş adamlarının arı kovanını andıran uğultusuna kulak kabartıyor olmalıydı. Belki de ilk kez o zamanlar yer etmeye başlamıştı Rıza'nın, bu basit ve eğitimsiz jandarma çavuşunun, ruhunda Batı hayranlığı: Bir uzatmalı çavuş ukalalığı içinde, "İşte böyle olmalı..." diyordu kendi kendine herhalde, "işte böyle olmalı; rüyâlar âleminde dolaşacağımıza, başkaları gibi biz de böyle harıl harıl çalışmalıyız."

Ve belki de bu ilkel hayranlık duygusunun yedeğinde, işte o sıralar doğmuştu jandarma çavuşu Rıza'nın içinde bütün ucuz devrimlerin, aldatıcı keşiflerin, yüzeysel ıslahatların yaratıcısı olan değişiklik tutkusu...

İşte orada Avrupa büyükelçilik binalarından birinin önünde, nöbetçi kulübesinde dikilmiş, hayranlıkla süzüyor girip çıkanı. Bahçedeki bakımlı ağaçlar rüzgârda hışırdıyor; çakıl serili patikalar beyaz giyimli zarif uşakların ayakları altında gıcırdıyor. Elçilik bahçesinin ortasındaki büyük konağa gizemli bir güç çöreklenmiş sanki; binaya kapıdan giren her İranlının gözünü korkutuyor ve kişi elinde olmadan kendine çeki düzen verip, sıkılgan, beceriksiz tavırlarla geçip gidiyor. Bazen gösterişli arabalar yanaşıyor kapıya; ve içlerinden İranlı politikacılar iniyor aşağı. Jandarma Rıza bunlardan bir çoğunu simaen tanıyor: işte şu bıyıksız Batı kırması

adam Dışişleri Bakanı, öteki de Maliye Bakanı. Kapıdan girerken hemen hepsinin yüzünde gergin, endişeli bir ifade okunuyor; onları elçilik binasını terk ederken görmek daha eğlenceli doğrusu; bazen ışıl ışıl bir yüzle çıkıyorlar binadan, uçarcasına, kendilerine büyük bir nimet bahşedilmiş sanki; bazen de ölü gibi sapsarı ve sıkıntılı, haklarında idam hükmü verilmiş dersiniz. Ve nöbetçi kulübesinde jandarma çavuşu Rıza, bütün bunları görüyor...

Rıza'nın nöbet beklediği binadan zaman zaman İranlı bir memur koşarak geliyor ve bir mektup tutuşturuyor eline: "Çabuk bunu falanca yere götür. Ama koşa koşa git seni köpoğlu köpek, yoksa elçi hazretleri küplere biner!" Rıza bu tarzda hitâb edilmeye alışıktı, çünkü İranlı görevliler kendilerine lakap seçmekte hani pek öyle güç beğenir kimseler değillerdi. Ama yine de bu 'köpoğlu köpek' sözcüklerinin Rıza'nın ruhunda aşağılayıcı bir kamçı etkisi bıraktığı muhakkaktı. Çünkü o, yüreğinin bir uzatmalı çavuşun kaldırabileceği ölçüde hamâsetle dolup taştığı bu anlarda, kendisinin 'köpoğlu köpek' değil; bağrından Rüstem, Darius, Nuşirvan, Keyhüsrev, Şah Abbâs, Nadir Şah gibi kocaman adamlar çıkarmış büyük bir ulusun oğlu olduğunu hissediyordu. Fakat bunu 'kendi soydaşları' nereden bileceklerdi? Nereden bileceklerdi, bu kırk yaşındaki askerin içinde karanlık, dilsiz bir ırmak gibi kımıldanan, bazen göğsünü parçalayıp çıkacak gibi olan ve onu umutsuzluk ve acz içinde yumruklarını kemirmeye zorlayan büyük ihtirasları!..

Ve her İranlının içinde zaman zaman ihtilaçlar halinde kımıldanan kendini ispat tutkusu, acil, umulmadık şiddet tezahürleri biçiminde bazen jandarma çavuşu Rıza'da da başgösteriyor ve yükselişini hazırlayan gizli bir güç ve bir öngörü olarak, ona ikbal yolunu gösteriyordu.

Büyük savaş sona ermişti. Kuzey İran'ı işgal eden Rus birlikleri, Bolşevik İhtilâli'nden sonra geri çekilmişler; fakat hemen arkasından İran'ın Hazar Denizi kıyısındaki Gilan eyaletinde, bölgenin nüfûzlu şahsiyetlerinden Mirza Kûçek Han'ın öncülük ettiği, karadan ve denizden Rus birliklerince de desteklenen kominizan ayak-

lanmalar patlak vermişti. Hükûmet isyancılara karşı birlikler çıkardı; ama disiplinsiz ve kötü techizâtlı İran birlikleri yenilgi üstüne yenilgi aldılar. Rıza Çavuş'un içinde bulunduğu tabur da ötekilerden farklı değildi. Rıza Çavuş o zaman hemen hemen elli yaşlarındaydı. Birliği küçük bir çarpışmadan sonra yüz geri edip kaçmaya koyulduğu zaman, Rıza Çavuş artık kendini tutamadı. Bozulan saflardan ileri fırlayarak, herkesin işitebileceği bir sesle haykırdı: "İranlılar! Siz, ey İranlılar, niçin kaçıyorsunuz?" Poltava Meydanı'nda yaralanıp düştüğü ve askerlerinin arkalarına bakmadan kaçmaya başladıklarını gördüğü zaman, İsveç Kralı XII. Şarl'ın ümitsiz bir sesle: "İsveçliler, siz ey İsveçliler! Niçin kaçıyorsunuz?" dediği zaman hissettiği şeyleri hissetmiş olmalıydı Rıza Çavuş da. Ne var ki, İsveç Kralı bu sözleri söylediği zaman yaralar içinde kıvranıyor ve sesinden başka buyurucu tüm özelliklerini yitirmiş bulunuyordu; ama Rıza Çavuş dimdik ayakta duruyor ve elinde de bir mavzer tutuyor; ve arkadaşlarını: "Kim kaçmaya kalkarsa, kardeşim de olsa leşini yere sereceğim!" diye uyarırken sesi yeteri kadar gür ve tehdit edici olabiliyordu.

Böyle bir öfke, İranlı askerler için yeni bir şeydi, zihinleri karışmış, şaşırıp kalmışlardı. Bu şaşkınlıkları yavaş yavaş meraka dönüştü: neler kuruyordu bu adam kafasında? Bazı subaylar karşı çıkıp, durmalarının umutsuz olduğunu öne sürdüler; hatta içlerinden biri onunla alay etti: "Bizi zafere mi ulaştıracaksın?" İşte o an, Rıza Çavuş geçmişteki tüm hayal kırıklıklarının çözülüp gittiğini ve tüm gizli ümitlerinin ansızın gerçekleşme imkânına kavuştuğunu hissetmiş olmalı. O büyülü tırmanma halatının gözlerinin önünde sallandığını gördü ve hemen yakaladı onu. "Evet, zafere ulaştıracağım!" diye bağırdı, "beni lideriniz olarak tanıyor musunuz?"

Hiçbir kavimde kahramana perestij duygusu İranlılardaki kadar derinlere kök salmamıştır. Askerler bir anda korkularını unutup, sanki biraz önce tabanları yağlayıp kaçmaya başlayan kendileri değilmiş gibi sevinç ve coşku içinde gürlediler: "Evet evet, bizim liderimiz sen ol!" "Pekâlâ," dedi Rıza, "size ben kumanda edeceğim; ve kim kaçmaya yeltenirse, bilin ki, gözümü kırpmadan öldü-

receğim onu!" Ama artık kaçmayı düşünen yoktu ki... Ağır sırt çantalarını çıkarıp bir kenara attılar, süngülerini tüfeklerine geçirdiler; ve Rıza Çavuş'un kumandasında tüm tabur geri dönüp sürpriz bir saldırıyla bir Rus bataryasını ele geçirdiler; kısa zamanda diğer İran birlikleri de onlara katıldı; hep birlikte düşmanı tepelediler; ve savaş birkaç saat içinde bütünüyle İranlıların lehine sonuçlandı.

Birkaç gün sonra Rıza Çavuş'un yüzbaşılığa terfi ettirildiğini bildiren telgraf geldi Tahran'dan; artık isminin yanına 'han' ekini ilâve edebilirdi.

İpin ucunu tutmuştu bir kere ve tırmanıyordu yukarılara doğru. Artık onu tanıyıp bilmeyen yoktu. Hızlı sıçrayışlarla binbaşı, yarbay ve albay oldu. 1921'de, genç gazeteci Ziyâeddin ve başka üç subayla birlikte bir hükûmet darbesi gerçekleştirerek eski hükûmet üyelerini tutukladı; sadık alayının yardımıyla zayıf ve desteksiz genç Şah Ahmed'i yeni bir hükûmet atama zorunda bıraktı: Ziyâeddin Başbakan, Rıza Han da Savaş Bakanı oldu. Henüz okuma yazması yoktu; ama iktidara giden yolda cin gibi çalışıyordu kafası. Çağlardan beri ilk kez önlerinde bir lider gören ordunun ve halkın gözünde, şimdi artık bir yarı tanrı durumundaydı.

İran'ın politik tarihinde manzara çok çabuk değişir. Ziyâeddin bir süre sonra sahneden kayboldu ve bir sürgün olarak Avrupa'da ortaya çıktı. Bunun üzerine Rıza Han, Başbakan olarak sahnede boy gösterdi. O günlerde Tahran çarşılarında, Rıza Han, Ziyaeddin ve Şah'ın küçük kardeşi Veliaht Prens üçlüsünün Şah'ı tahttan uzaklaştırmak üzere bir komplo hazırladıkları ve böyle şüpheli bir girişime katılıp tehlikeye sokmak istemeyen Rıza Han'ın son anda arkadaşlarını Şah'a jurnal edip işin içinden sıyrıldığı yolunda bir söylenti dolaşıyordu kulaktan kulağa. Bu fısıltının doğru olup olmadığı bir yana, bu bulanık dönemi hemen izleyen günlerde Başbakan Rıza Han, Şah Ahmed'e güzel bir Avrupa gezisi tavsiye etmek cesaretini buldu kendinde. Parlak bir törenle Şah'ı uğurlarken, Irak sınırına kadar otomobilinde ona eşlik etti ve söylentiye göre, sınırda ayrılırken Şah'a doğru hafifçe uzanıp alçak sesle: "Majeste-

lerinin bu gidişi, dönüşü olmayan bir gidiş değilse, ben de hiçbir şey bilmiyorum demektir!" dedi.

İktidarı kimseyle paylaşmak zorunda değildi artık; ismen olmasa da fiilen İran'ın tek hâkimi durumundaydı şimdi. Ve bir aç kurt gibi kolları sıvayıp işe girişti. İran'ın, bu uzatmalı çavuşun kestirişine göre, şimdi tepeden tırnağa değiştirilmesi gerekiyordu. Yönetim hızla merkezîleştirildi; tüm toprakların en yüksek fiyatı verene kiralanması usûlü kaldırıldı; valilerin birer satrap (prens) değil, devlet memuru olmaları esası getirildi. Ordu, diktatörün bu gözde evladı, 'Batılı modeller'e göre yeniden teşkilâtlandırıldı. Rıza Han, şimdiye kadar kendilerini küçük krallar olarak gören ve çoğu zaman hükûmete itaat etmekten kaçınan serkeş kabile reislerine karşı genel bir kampanya açtı; kırsal kesimleri yıllardır kasıp kavuran eşkiya çetelerine karşı sert önlemler aldı. Diğer alanlarda olduğu gibi ülkenin mâlî strüktüründe de Amerikalı danışmaların yardımları (?) sayesinde bazı yeni düzenlemelere gidildi; böylece vergilerin ve gümrük resimlerinin akışında belli bir düzenlilik sağlandı. Uzun lafın kısası, ülkeye hakim kargaşalık, şurasından burasından tutturulup yamalanarak bir 'düzen hayaleti' çıkarıldı ortaya.

Türkiye'deki Kemalist hareketin bir yankısı olarak belki, önce bir söylenti halinde, sonra batılılaşmanın ateşli taraftarlarının bir isteği olarak ve en sonunda da diktatörün kendi açık hedefi olarak cumhuriyet fikri ortaya atıldı. Ama Rıza Han bir muhâkeme hatası işlemişe benziyordu; çünkü bu manevraya karşı güçlü bir protesto çığlığı yükseldi İranlı kitlelerden.

Cumhuriyetçi eğilimlere karşı başgösteren kitlevî muhâlefetin sebebi, halkın kraliyet ailesine duyduğu bağlılık değildi tabii; çünkü Türk kökenli olduğu için öteden beri hep 'yabancı' gözüyle bakılmış olan Kacar hânedânına yürekten bağlı bir tek kişi bile bulmak güçtü İran'da. Bu muhalefet, Ahmed Şah'ın yuvarlak, çocuksu yüzünde duyulan herhangi bir duygusal sempatiden de kaynaklanmıyordu. Bu, daha çok, cumhuriyetçi atılımın, halkın dinden uzaklaştırılması operasyonlarıyla birlikte yürütüleceği endişe-

sinden doğan bir muhalefetti. Yoksa , halkın özgür iradesine bırakıldığı zaman 'Cumhuriyet'in İslâm'a, Şahlık rejiminden daha yakın bir yönetim biçimi olduğu Müslümanlar arasında, en azından bilinçli bir azınlık tarafından bilinen bir şeydi. Ama Rıza Şah'ın, Mustafa Kemal'e karşı beslediği açık hayranlık, onun eliyle tezgâhlanan bir hâkim toplumsal dinamik durumunda olan İslâmiyet'e karşı Batılı değerlerle yüklü gizli bir çıkarma harekâtı olacağından yana en ufak bir kuşkuya yer bırakmıyordu.

Büyük şehirlerde, özellikle Tahran'da büyük bir heyecan sarmıştı halkı. Başbakanlık binasının önünde, sopalar ve taşlarla silahlanmış öfkeli bir kalabalık toplandı. Halk, düne kadar yarı-tanrı gözüyle baktığı diktatörü bugün lanetliyor, tehdit ediyordu. Rıza Han'ın yardımcıları ona halkın galeyanı yatışmadan dışarı çıkmamasını öğütlediler; ama o bütün bu öğütleri bir kenara bırakıp silahsız bir emir eriyle birlikte, avluda bekleyen arabaya atlayarak binadan ayrıldı. Araba daha kapıdan çıkar çıkmaz halk etrafını sardı; atların dizginlerini tutarak arabayı durdurdular. Halktan kimileri arabanın kapılarını sökercesine açarken, kimileri de "İndirin aşağı onu, dışarı çıkarın, dışarı!" diye bağırıyordu. Fakat o buna fırsat vermeden doğrulup kendisi indi aşağı; yüzü öfkeden kıpkırmızıydı; ve elindeki kırbaçla çevresindeki insanların başına, omuzlarına vurmaya başladı: "Savulun köpoğlu köpekler, savulun hele! Ulan ben kimim? Ben Rıza Han! Kim verdi size bu cür'eti? Savulun bakayım! Karılarınızın yanına dönün hadi! Sıcak yataklarınıza dönün, yallah yallah!" Daha bir iki dakika önce onu ölümle tehdit eden kalabalık, onun bu gözüpekliği karşısında anlaşılmaz bir sessizliğe gömülmüştü şimdi; gerilediler, çözülüp teker teker, grup grup yan sokaklarda gözden kayboldular. Büyük lider böylece bir kez daha konuşmuştu halkıyla; ama bu kez öfke ve hışımla konuşmuştu; ve halkın da bir kere daha gözü yılmış ve bir kere daha başını yuvasından içeri çekmişti. Rıza Han'la İran halkı arasında, daha sonra bir kin ve nefret uçurumu halini alacak olan çatlak, herhalde, ilk defa bu olayla ortaya çıkmış ve halkın umutlarını yutan bir karanlık halinde kuşaklar boyu gittikçe derinleşmişti.

Bu olay Rıza Han'ın prestijini kurtarmış, ama cumhuriyetin kurulmasını sağlayamamıştı. Planın böylece çöküşü, halkı karşısına alan bir 'reform hareketi'nin yalnızca silahlı kuvvetlere dayanılarak gerçekleştirilemeyeceğini göstermişti. Reform girişimlerinin sonuçsuz kalması, halkın reform hareketine kesinkes karşı olmasından değil; fakat halkın, kendi kültürel ve dinî değerleri çevresinde gerçekleştirilebilecek sağlıklı bir gelişmeye bağladığı tüm umutlarının, reformu biçimlendirmeye soyunan çevrelerin elinde, Batılı politik öğretilerin dümen suyunda çarçur edilmeye kalkışıldığını sezgisel olarak fark etmiş olmasındandı.

Rıza Han o gün de, sonraki dönemlerde de bunu anlayabilecek kapasitede ya da konumda biri değildi ve bu yüzden de halkına karşı yabancılaşması mukadderdi. Halkın ilk zamanlar ona karşı duyar gibi olduğu sevgi daha doğmadan ölmüş ve yerini giderek ürkütücü bir nefrete bırakmıştı. Halk artık sormaya başlamıştı kendi kendine: Bu kahraman çalımlı müstebid, elle tutulur ne yapmıştı ülkesi için? Ve bu sorunun ardından sıralıyorlardı Rıza Han'ın başarılarını: Ordunun yeniden teşkilâtlandırılması -fakat yoksulluğun yükü altında zaten inim inim inleyen halkın sırtına ezici ağırlıkta yeni vergiler yüklenerek yapılabilmişti bu devrim; kabile isyanlarının bastırılması -fakat bu arada yurtseverler de kıyımdan geçirilmiş, sindirilmişlerdi; Tahran'da girişilen gösterişli bayındırlık faaliyetleri, dikilen heybetli binalar -fakat bütün bunlar da taşrada, kırsal kesimde yaşayanların daha ezici bir sefâletin içine sürüklenmesi pahasına yürütülen işlerdi. Ve daha da ileri giderek İran halkı, Rıza Han'ın bir zamanlar sadece fakir bir askerken, binlerce hektar arazisi, köşkler, mâlikâneleri ve akarlarıyla şimdi İran'ın en zengin adamı haline geldiğini düşünmeye başladı. Nerede kalmıştı peki, reform ülküsü, nerede kalmıştı cumhuriyet? Tahran'daki birkaç gösterişli bina ve şurda burda diktatörün yakın çevresine ait lüks oteller mi gösteriyordu, İran halkının kalkınma hamlesini?

Rıza Han'ı işte bu bunalımlı günlerinde tanıdım. Kişisel ihtirasları, kendini beğenmişliği ve bencilliği hakkında ortalıkta dolaşan söylentiler ne olursa olsun, o gün, Savaş Bakanlığı'ndaki odasında beni ilk kez kabul ettiğinde ondaki liderlik yeteneğini hemen fark etmekte güçlük çekmedim. Hiçbir ülkede ve hiçbir devirde bir Başbakan bundan daha sade, daha çıplak bir odada oturamazdı herhalde; bir masa, muşambayla kaplı bir kanape, birkaç sandalye, küçük bir kitaplık ve döşemede parlak fakat mütevazi bir halı; odadaki bütün eşya bu kadardı; ve masanın ardında bizi karşılayan uzun boylu, iri kıyım adam da madalyasız şeritsiz sırmasız düz haki bir üniforma içindeydi.

Alman Büyükelçisi Kont von der Schulenburg tarafından takdim edildim ona (bir Avusturyalıydım ama büyük bir Alman gazetesini temsil ediyordum). Daha ilk konuşmalar sırasında Rıza Han'ın doğasındaki karanlık dinamizmi fark etmiştim. Elli beş yaşlarındaydı. Fırça gibi kalın, kır kaşlarının altında kahverengi, keskin bakışlı gözleriyle süzüyordu beni; İranlılara özgü uzun kirpiklerle gölgelenen gözlerinde melankoliyle şiddet karışımı garip bir hoyratlık vardı. Ağzının ve burnunun çevresinde keskin hatlar yer alıyordu; kemikli yüzü, konuşmadığı zaman sıkıca kapalı tuttuğu dudakları ve belli bir gerilimle hep kasılı duran çenesi olağandışı bir irade gücünü açığa vuruyordu. Ağzından çıkan her sözün çok önemli bir gerçeği dile getirdiğine inanan ve bunun için de her sözcüğü tarta tarta telaffuz eden birinin alçak, iyi ayarlanmış sesiyle konuşuyor ve konuşurken de, arkasında yüksek düzeyden bir erkânı esas duruşta bekleten otuz yıllık bir kurmay subayın tecrübesiyle konuştuğu havasını veriyordu dinleyene. Ve onu dinlerken bu adamın daha altı yıl öncesine kadar basit bir jandarma çavuşu olduğunu ve okuma yazmayı da bundan sadece üç yıl önce öğrendiğine inanmakta güçlük çekiyordunuz.

Kendisine karşı ilgi duyduğumu -ve belki de İran halkına karşı beslediğim sempatiyi- hissetmiş olacak ki, bu görüşmenin son görüşme olmamasını istedi ve Schulenburg'la beni gelecek hafta, Tah-

ran'ın birkaç mil uzağında, eşsiz mesire yeri Şemran'daki yazlığında çaya davet etti.

Schulenburg'la anlaştık: Şemran'da önce ona uğrayacak (çünkü o da, öteki elçiler gibi yaz günlerini Şemran'da geçiriyordu) ve sonra da birlikte Başbakan'ın evine gidecektik. Birkaç gün önceden iki tane delişmen atı olan küçük dört tekerli bir av arabası satın aldım. Bu atların gerçekten delişmen olduğu o kadar belliydi ki, Tahran'dan çıkıp da şöyle bir iki mil kadar yol aldıktan sonra, birden hangi Allah'ın belâsı dürtüye kapıldılarsa, seninkiler zinhar bir adım daha ileri gitmeyi reddederek, başlarını geriye çevirip eve dönmekte ayak diretmezler mi?!. Onları uslandırmak için tam yirmi dakika uğraştık; fakat nafile! Sonunda baktım başka çıkar yol yok, arabayı İbrahim'le Tahran'a geri gönderip kendim, başka bir araba buluncaya kadar yola yaya olarak devam etmeye karar verdim. İki mil kadar taban teptikten sonra nihayet büyük bir talih eseri olarak bir *'droşki'* buldum; ama, tabii tüm gayretlerime rağmen Alman Elçiliği'ne ancak kararlaştırılan vakitten bir buçuk saat sonra varabilmiştim. Schulenburg'u, bir kaplan gibi öfkeli, bürosunda bir aşağı bir yukarı giderken buldum; her zamanki tatlı dilliliğinden, güler yüzlülüğünden eser kalmamıştı şimdi; çünkü onun kişiliğinde 'Büyükelçilik disiplin anlayışı artı Prusya disiplin anlayışı' terkibinde katmerleşen diplomat vicdanına vurulacak olursa bu gecikme tam bir rezaletti. Ve beni görür görmez öfkeyle parladı:

"Hayır, olamaz! Bir başbakana bunu yapamazsın! Rıza Han'ın bir diktatör olduğunu ve bütün diktatörler gibi son derece alıngan olduğunu nasıl unutabilirsiniz?"

"Gerçekten de atlarım bu nazik noktayı unutmuşa benziyorlardı, Kont Schulenburg," diye cevap verdim, "bu yüzden, Çin İmparatoru da olsa, daha erken gelemezdim."

Bunun üzerine mizahçı tavrını yeniden kazanan Kont bir kahkaha atıp:

"Görülmüş şey değil; böyle bir şey ilk defa başıma geliyor! Bari hemen çıkalım, umarım uşak kapıyı suratımıza çarpmaz."

Uşak kapıyı suratımıza çarpmadı tabii. Biz Rıza Han'ın sarayına varmadan hayli önce çay partisi bitmiş ve konuklar ayrılmıştı; buna rağmen Rıza Han, protokolü çiğnememden ötürü en ufak bir kırgınlık alâmeti göstermedi. Tersine, gecikmemizin sebebini öğrenince gülerek:

"Doğrusu, atlarınızı görmek isterdim! Korkarım, onlar da muhalefet partisine mensuplar. Hani onları da polis nezaretinde bulundursak pek fena olmaz sanırım!"

İran'ın bu en güçlü adamıyla genç gazeteci arasındaki taze ilişkinin kopmasına değil de, tersine daha yakın ve teklifsiz bir nitelik kazanmasına önayak olan bu gecikme olayı, sonraları benim, öteki yabancılardan daha büyük bir serbesti içinde İran'ı dolaşmamı da mümkün kıldı.

Ali Ağa'nın mektubu, ilk yükseliş yıllarının o özveri timsali Rıza Han'ına; İran'a ve İran halkına karşı bir sevgi ve sadâkat isbatı hâlinde hemen hemen inanılmaz bir sadelik içinde yaşayan o ülkücü adama pek değinmiyor. Ali Ağa, 1925'te tahta oturan Rıza Şah Pehlevî'yle ilgili görünüyor daha çok; alçakgönüllülük, halka adanmışlık gibi ilk basamak rollerini bir çırpıda arkasında bırakan ve şimdi kadîm Doğulu ülkesine kurumlu bir Batılı görünüş kazandırma yolunda Mustafa Kemal'i geride bırakmaya çalışan mağrur bir kraldan sözediyor...

Mektubun son satırlarına gelmişim:

"Sevgili dostum, şimdi Yüce Peygamber'in mübarek şehrinde bulunsanız da, bu fakir dostunuzu ve onun memleketini unutmadığınızdan ve unutmayacağınızdan eminiz..."

Ali Ağa! Ey benim gençlik günlerimin dostu, 'ey gözümün nuru!' Mektubun, canlandırdığı hâtıralarla sarhoşa çevirdi beni; tıpkı memleketini tanımaya başladığım günlerde olduğu gibi şu anda da, altın, damarlı mermer, toz ve birtakım uğursuz gölgelerden - halkının günlerini ve gecelerini karartan, onun siyah ve hülyalı gözlerinde bir hüzün bulutu gibi dolaşan, insan görünüşlü deccal-

sı gölgelerden oluşan antik mahfazası içinde donuk bir ışıkla parıldayan o eski, paha biçilmez mücevherle, İran'la, dostum, senin memleketinle kamaşıyor zihnim...

Kürdistan dağlarını arkamda bıraktıktan sonra gördüğüm ilk İran şehrini, Kirmanşah'ı hatırlıyorum şimdi. Şehrin garip, solgun ve donuk bir atmosferi vardı; boğuk ve basık ama dağınık ve pejmürde değildi. Yoksulluk Doğu'nun şehirlerinde hayatın yüzeyinde yer alıyor, herhangi bir Avrupa şehrinde rastlanabilen yoksulluktan daha göze çarpıcı, daha orta yerde, saklısız gizlisiz; buna epeydir alışkındım. Hem bu şehir için sözünü etmek istediğim yoksulluk, ekonomik anlamda bir yoksulluk da değildi; çünkü Kirmanşah'ın zengin bir şehir olduğu söyleniyordu. Buradaki yoksulluk daha çok halkın üzerine çöken kasvetli, hüzünlü havadaydı; bizzat şehrin insanlarıyla ilgiliydi, ekonomik koşullarla değil.

Bütün bu insanların, çoğu zaman burun üstünde bitişen kalın siyah kaşları altında kocaman siyah gözleri ve gözlerini siyah bir peçe gibi örten uzun kirpikleri vardı. Genellikle ince uzun insanlardı (İran'da şişman adam gördüğümü hemen hiç hatırlamıyorum); hemen hiç yüksek sesle gülmüyorlardı; sessiz gülüşlerinde belli belirsiz bir alaycılık seziliyordu. Konuşurken ne jest, ne de yüz hareketi; sadece sessiz ve ölçülü tavırlar; yüzlerine mask geçirmişler sanki.

Doğu'nun bütün şehirlerinde olduğu gibi burada da hayatın merkezi çarşıydı. Doğu'nun bu tipik şehrinde, dış çerçevesiyle hayat, kahverengi, altın sarısı, ve kırmızı halılardan, şurada burada tıngırdayan bakır tepsilerden, bakır leğenlerden, bakır güğümlerden ve sözgelimi bir kervansarayın kapısında mavi çiniler üzerinde görülen kara gözlü cengâver figürlerinden, uçan ejderlerinden mürekkeb donuk bir renkler ve biçimler kompleksi olarak karşılıyordu yabancıyı. Dikkatle bakarsanız, çarşıda dünyanın bütün renklerini seçebilmeniz mümkündü; ama bu renklerden hiçbiri, çarşıyı örten ve çarşıdaki her şeyi uyuşuk bir loşluk içinde bir araya getiren kubbelerin birleştirici gölgesi altında tek başına ortaya çıkamıyor, dikkatleri kendi üzerinde toplayamıyordu. Kemerli ça-

tıların sivri kubbelerinde düzenli aralıklarla günışığının girmesini sağlayan küçük pencereler vardı. Bu pencerelerden sızan ışınlar çarşının baharat kokan havasında maddî bir nitelik kazanıyor, eğimli, donuk sütunlara dönüşüyorlardı; ve ilk bakışta insanlar onların arasından değil de sanki onlar, bu parıldayan sütunlar, insan karaltılarının arasından süzülüp geçiyorlardı...

Çünkü çarşıda dolaşan insanlar gölgeler gibi hafif ve sessizdiler. Bir satıcının müşterilerden birini çağırması gerekse, bunu alçak sesle yapıyordu; Arab çarşılarında olduğu gibi burada da satıcılardan hiçbiri mallarını bağırıp çağırarak, türkü tutturarak duyurmaya çalışmıyordu. Parmak uçları üzerinde yürüyordu burada hayat. İnsan birbiriyle itişip kakışmıyordu. Kibar tavırlıydılar; ama bu kibarlık, size doğru eğilir gibi gözüktükleri anda bile sizi bir kulaç ötede tutan bir kibarlıktı. Zeki insanlar oldukları ortadaydı; yabancılarla konuşmaya pek hevesli görünmüyorlardı; konuşurken de gözlerini yere dikip, yalnız dudaklarıyla katılıyorlardı konuşmaya. Ruhları arka planda, ulaşılmaz bir yerde duruyor, can alıcı anı bekliyor, sizi tartıyor ya da bilinmez âlemlere dalıp gidiyordu...

Bir kahvehanede, hasır serginin üzerinde, içi közlenmiş kömürle dolu demir bir mangalın çevresinde çömelmiş oturan, çalışan sınıftan insanlara rastlardınız: zanaatkârlar, işçiler, kervan sürücüleri... Uçlarında yuvarlak porselen lüleleri bulunan iki uzun çubuk elden ele dolaşır; hava afyonun tatlımsı kokusuyla doludur. Sessiz sedasız oturmuş afyon çekiyorlar; her biri çubuktan sadece birkaç derin nefes alarak yanındakine uzatır onu. Ve ben böyle bir kahvede bu tabloyu gördüğüm zaman, o zamana kadar dikkatimi çekmeyen bir olgunun farkına vardım: bu ülkede yediden yetmişe çok, pek çok insan afyon müptelasıydı; kimi gizli içiyordu, kimi açıktan açığa. İş güç sahibi dükkâncılar, dükkânlarının izbelerinde; aylaklar han köşelerinde; bakırcılar dinlenme anlarında tezgâhlarının başında... hepsi, hepsi içiyorlardı; aynı eletek çekme tavrı içinde, yüzler yorgun ve uçuk, gözler alık alık bakarken, duraksız bir boşluğa kayıp gitmiş...

Kalın tomurcuklu taze yeşil afyon, çarşının her yanında satılıyordu ve bu, afyon kullanımının daha hafif bir türü olarak bol bol tüketiliyordu anlaşılan. Çocuklar bile kapı aralarında, köşe bucakta afyon tohumu yiyorlardı. İki üç çocuk bir araya geldi mi, çoğu zaman onların, aralarında, bu lezzetli nesneyi, yetişkinlere yakışan bir diğergamlıkla bölüştüklerini görürdünüz; bu işi yaparken hallerinde çocukça bencillikten eser yoktur, ama çocukça bir neşe ve canlılık da yoktur. Başka ne yapabilirlerdi ki? Daha erken yaşlarında, ne zaman ağlayıp da büyüklerinin kulaklarını tırmalasalar, ağızlarına hemen bir avuç afyon tohumu tıkılıyordu. Ve böylece, büyüyüp de cadde sokak dolaşmaya başladıkları zaman, keyif düşkünlüğü, keşlik ve miskinlik çoktan bulandırmış oluyordu dimağlarını.

Ve o zaman, İranlıların gözlerine ilk kez baktığımda, beni ta içimden kuvvetle sarsan şeyin ne olduğunu bilmiyordum: afyon onlarda trajik bir kaderin simgesiydi; ıstırap çeken bir yüzde acı bir tebessüm neyse, afyon da onların bir parçasıydı; ve hatta, o tarifsiz yoksulluklarının, o sınırsız kanaatkârlıklarının bir parçasıydı. Bir ifade aracı olarak pek o kadar kötü, çirkin bir alışkanlık olarak görünmüyordu -hatta bir hal çaresi, bir kaçıştı belki; fakat neye çare ve neden kaçış? Bitmez soruların garip memleketi...

Zihnim uzun süre, Kirmanşah'la tanıdığım bu ilk İran şehriyle ilgili izlenimlerine takılı kaldı; çünkü bu izlenimler, İran'da yaşadığım bir buçuk yıl boyunca değişik biçimler altında, fakat daima hep aynı özle tekrarlanıp durdular içimde. Gevşek, yaygın bir melankoli her yerde hâkim unsur durumundaydı. Kırsal kesimlerde de, şehirlerde de halkın günlük hayatında olduğu gibi, bayramlarda, düğün ve şenliklerde, dinî toplantılarda ilk göze çarpan hep bu hüzünlü havaydı. Gerçekten de bu insanlardaki din duygusunun, din anlayışının kendisi de, Arablardakinin tersine, güçlü bir keder ve matem unsuru taşıyordu. On üç yüzyıl önce vuku bulan trajik olaylar için göz yaşı dökmek, Peygamber'in damadı ve amcasının

oğlu Ali'nin (r.a.) şehâdeti için, Ali'nin (r.a.) oğulları Hasan ve Hüseyin'in (r.a.) şehâdetleri için vurunup döğünmek, İslâm'ın insanlara neyi vazettiğini, yaşayan insanlara hangi yolu gösterdiğini düşünmekten daha önemli görünüyordu bu insanlara sanki...

Çoğu akşamları, şehirlerde meydanlık bir yerde, bir elinde uzun saplı bir balta, ötekinde hindistan cevizinden oyulmuş bir sadaka tası, sırtında bir panter kürkü, beyazlar giyinmiş gezici bir dervişin zâhid bir dilencinin çevresinde toplanmış kadınlı erkekli guruplar görürsünüz. Bu gezici derviş çevresinde toplanan insanla, yarı şarkı yarı hitâbet tarzında, yedinci yüzyılda Peygamber'in ölümünü izleyen trajik olayları hikâye eden; içinde inancın, kanın ve ölümün kasvetle yoğrulduğu, kederli, acılı bir destan okumaktadır:

"Dinleyin, ahali, dinleyin! Tanrı'nın seçilmiş kullarına neler oldu. Peygamber soyunun kanı toprağa nasıl saçıldı?

Bir zamanlar Allah'ın ilim şehrine benzettiği bir Peygamber vardı bu dünyada; ve o ilim şehrinin kapısı da Peygamber'in en emin, en yiğit arkadaşı, damadı Ali'ydi. Âlemin Nûru, Peygamber ilminin vârisi, Allah'ın arslanı...

Vakta ki Peygamber dünyasını değiştirdi, dini bütün kimseler umdular ki, Allah'ın arslanı olacak onun halifesi. Ama ne yazık, ne yazık ki, kötü insanlar Arslan'ın Tanrı vergisi hakkını gasb edip başkasını halife yaptılar; ve bu ilk gâsıb öldükten sonra başka bir gâsıb geçti başa ve ondan sonra da bir öteki.

Ve ne zaman ki üçüncü gâsıb da hak ettiği cezayı bulup dünyasını değiştirdi, işte ancak o zaman Allah'ın iradesi tecelli etti: Allah'ın arslanı, mü'minlerin emîri olarak lâyık olduğu mevkiye kavuştu.

Ama ne yazık, ne yazık ki, Allah'ın ve Ali'nin düşmanları çoktu; bir gün Rabbinin huzurunda secdeye kapanmış, namaz kılarken namerdin biri arkadan saldırarak şehid etti onu. Alçakça işlenen bu cinayet karşısında arz acıdan titredi, dağ taş kedere boğuldu, kurt kuş gözyaşı döktü.

Allah'ın laneti köklerini kurutsun kötülerin münafıkların; yel, tohumlarını saçıp savursun, ateş mahsüllerini yakıp kavursun kıyamete kadar!

Bundan sonra ümmetin işlerine bir başka gâsıb el koydu; Ali'nin ve mübarek Fâtıma'nın oğulları olan Hasan ve Hüseyin'in Peygamber hilâfeti üzerindeki meşrû haklarını çiğnedi. Hasan, alçakça zehirlenerek şehid edildi; Hüseyin ise kanının son damlasına kadar iman kavgasına devam etti; savaştan sonra, susamıştı, susuzluğunu gidermek için Kerbelâ meydanında bir su çukurunun yanında diz çöktü; işte tam o sırada şeytanın askerleri yetişip katlettiler onu, o civanpâreyi.

Allah'ın laneti kötülerin üzerine olsun kıyamete kadar; meleklerin gözyaşlarıyla sulansın Kerbelâ'nın mübarek toprağı!

Ve Hüseyin'in başı -Peygamber^in o pak dudaklarıyla öptüğü o mübarek başı gövdesinden ayırdılar; ve başsız gövdeyi çadırında ağlaşıp sızlaşarak bekleyen evlâd ü ıyâlinin önüne getirdiler. Dil anlatmaz bu acıyı, gönül kaldıramaz bu yükü!...

Ve o gün bu gün, bencileyin, ağlar mü'min gönüller Ali'nin, Hasan ve Hüseyin'in ölümüne; ve lânetler yağdırır kötülerin, münafıkların ocağına. Ve sizler de, ey kardeşler, ey mü'minler; yükseltin sesinizi! Keder ve yasla yükseltin ki, Allah, Peygamber soyu için ağlayanların günahlarını gözyaşlarının seliyle yıkayıp gidersin..."

Ve okunan destan, kadınları iç paralayıcı hıçkırıklara sürüklüyor; sakallı erkeklerin yanaklarından sessiz gözyaşları süzülüyor...

Bu aşırı 'gözü yaşlı' tutum, konuyla ilgili tarihsel olayların gerçeğiyle bütünüyle çakışmıyor elbette; bu olaylar ki, İslâm ümmetini bir daha asla giderilemeyen kısır bir mezheb çekişmesi içine itmiştir; bir tarafta, halifenin 'seçimle' tensibi ilkesine sıkı sıkıya bağlı görünen ve İslâm ümmetinin büyük bölümünü oluşturan Sünnîler; öte taraftan da, Peygamber'in kendine varis ve halife olarak Ali'yi (r.a.) tayin ettiğini ileri süren Şîîler. Gerçekte Peygamber, irtihâlinden önce kimseyi açıkça halife olarak tayin etmemişti; bunun üzerine İslâm Cemâati ezici bir çoğunlukla, Peygamber'in en eski ve en güvendiği arkadaşlarından biri olan Ebû Bekir (r.a.) halife olarak seçti. Ebu Bekir'den sonra Ömer (r.a.), sonra da Osman (r.a.) halife oldular: Ali (r.a.) ise ancak Osman'ın ölümünden sonra halife seçildi. İran'a gel-

meden önce de bildiğim gibi Ali'nin (r.a.) selefleri hiç de öyle kınanacak, suçlanacak kimseler değillerdi. İslâm tarihinin Peygamber'den sonraki en büyük, en aziz simaları onlardı ve Peygamber hayattayken de O'nun en yakın arkadaşları durumundaydılar; öte yandan, İslâmî öğretinin öngördüğü serbest biat ilkesine göre, ümmetin özgür iradesi aracılığıyla işbaşına getirildikleri için de hiçbir bakımdan onların birer 'gâsıb' oldukları söylenemezdi. Ali'nin ölümüyle sonuçlanan olaylara ve orijinal şekliyle şura ilkesine, cumhuriyet yönetimine dayanan İslâm Devleti'nin beşinci halife Muâviye zamanında babadan oğula geçen bir krallık haline gelmesine kadar uzanan iktidar kavgalarına, bu ilk üç halifenin iktidar hırsı değil; daha çok, Ali ve taraftarlarının ümmetin seçimine yürekten katılmak konusunda gösterdikleri isteksiz tavırlar sebep olmuştu.

Evet, bütün bunları daha İran'a gelmeden önce de biliyordum bilmesine; ama, Ali, Hasan ya da Hüseyin isimlerinin her geçişinde, on üç yüzyıl önce geçen bu trajik olayların İran halkının yüreğinde uyandırdığı sınırsız heyecan yine de beni çok şaşırtmıştı. İran insanının ruhundaki derin melankoli ve güçlü dramatik duyular mı sürüklemişti onları Şîa inancını benimsemeye; yoksa bu Şîa inancının doğuş koşullarına hakim trajik keyfiyeti mi İran insanındaki bu derin melankoliyi yaratmıştı?

Aylarca süren bir gözlemden sonra yavaş yavaş ürkütücü bir gerçek biçimlenmeye başladı zihnimde.

Yedinci yüzyılda Halife Ömer'in (r.a.) orduları, beraberlerinde İslâm'ı da getirerek kokuşmuş Sasanî İmparatorluğu'nu fethettikleri zaman İran'da Zerdüştî kültür uzun bir zamandan beri artık katı biçimsel öğelerden ibaret törensel bir din haline dönüşmüş ve İslâm gibi yeni ve dinamik dinsel ve düşünsel akımlara karşı koyamayacak bir duruma düşmüştü. Bununla birlikte İslâmî fetih gerçekleştiği dönemlerde İran, toplumsal ve entelektüel alanda yeni bir ulusal diriliş umudu veren bir mayalanma süreci yaşıyordu. Bu içsel ve organik diriliş umudu, Müslüman istilâsıyla kökünden sarsılmış oluyordu. Böylece İranlılar kendi tarihsel gelişme çizgilerini

bırakıp kendilerini yabancı bir ahlâkın, yabancı bir kültürün yeni değerlerine uyarlamak zorunda kalmışlardı.

İslâm'ın ilerleyişi, birçok ülkede olduğu gibi İran'da da baş edilmez büyük bir toplumsal ilerlemeyi simgeliyordu; İran'daki eski kast sistemini yerle bir ediyor, inananların eşitliğine ve özgürlüğüne dayanan yepyeni bir cemâat yapılandırıyordu; ateşgedelerde Mecûsîliğin isli alevlerini parlatmak için yüzyıllar boyunca âtıl ve verimsiz tutulan kültürel enerjinin önünde yeni ufuklar açılıyordu. Ama bütün bunlara rağmen Darius'un ve Xerxes'in mağrur torunları, kendi ulusal varlıklarının tarihi sürekliliğini, Dün'le Bugün arasındaki, bu bıçak keser gibi aniden koparılan organik bağı unutamazlardı. En derin karakterini Zerdüşt dininin barok dualizminde ve onun anâsırı erbaa'yı -hava, su ateş ve toprak- yücelten panteistik tapınmasında bulan bir halk, şimdi apansız, İslâm'ın yalın ve tavizsiz tevhîd anlayışıyla, Mutlak tutkusuyla karşı karşıya geliyordu. İki kültür arasındaki bu âni geçiş, İranlıların derinlere kök salmış kavmi asabiyetlerini İslâm'ın kavimler üstü kavramlarıyla yatıştıramayacak kadar sert ve çetindi. Bunun için, görünüşte yeni dini hızlı ve gönüllüce kabul etmelerine rağmen İslâmi düşüncenin zaferini bilinçaltında İran'ın ulusal yenilgisiyle özdeşleştiriyorlardı; bu yenilmiş ve tamiri imkânsız bir biçimde kendi kültürel mirasından koparılmış olma duygusu da, tüm belirsizliğine ve gizliliğine rağmen ulusal bilinçaltında kuvvetle yer eden bu duygu da yüzyılları aşarak günümüze kadar İran halkının kendine olan güvenini kemiren bir araz olarak yaşayıp gelmişti. İhtida olgusunun uzun adımlı kültürel ilerlemeler için son derece pozitif bir ivme sağladığı başka ulusların tersine, İran halkının İslâm'a karşı ilk -ve bir bakıma oldukça uzun süren- tepkisinin derin bir küçümseme ve bastırılmış bir içerleme olduğu söylenebilir; ne var ki, bu tepkiye önayak olan ve onu ulusal bir tavır olarak örgütleyen gücün topyekûn İran halkı değil, fakat halkın önünde yürüyen egemen sınıflar olduğunu burada belirtmek yerinde olur.

Egemen sınıfların körüklediği bu kırgınlık ve içerleme, bilinçaltının karanlık katmanları arasına itilecek ve orada gizli tutulacaktı şüphesiz; çünkü İslâm İran halkının kendi dini olmuştu artık. Fakat,

İslâm fethini bir Arab istilâsı olarak görmeye devam eden kafalar kırgınlıklarını bu kez insiyakî olarak, psikanalizcilerin 'overcompensation: taşkın ödeme' dedikleri bir yolla sürdürdüler: Arab fazîletlerinden öğrendikleri dini, münhasıran kendilerine ait bir şeymiş gibi görmeye başladılar. İslâm'ın akla uygun, mistik görüşlerden âzâde Allah anlayışını ince yorumlarla tersine çevirip mistik bir fanatizme, kasvetli loş bir duygusallığa dönüştürdüler. Arab için varolana, realiteye değin bir dünya görüşü, bir ruhsal sekînet ve özgürlük kaynağı olan iman, İranlının zihninde tabiat üstüne, simgesel olana duyulan karanlık bir özleme dönüştü. Allah'ın kavranamaz müteallîği (aşkınlığı) konusundaki İslâmî akîde, Allah'ın cismânî tecellisinin özellikle, devraldığı tanrısal özü kendinden sonrakilere aktaran seçilmiş ölümlülerde belirdiğini ileri süren mistik öğretilere -ki bunların birçok öncülü vardı İslâm-öncesi İran'da- bıraktı yerini. Şîa öğretisi, eski İran kültüründe mevcut bir tür anlayışların yeniden filizlenmesi için oldukça uygun bir zemin oluşturuyordu; nitekim, Şîîlerin Ali (r.a.) ve onun soyundan gelenlere karşı besledikleri tanrılaştırmaya varan hürmet ve tazim, özünde İslâm'a taban tabana zıt, fakat eski İran kültürüyle kankardeş durumundaki tenâsüh ve silsile-i tenâsüh fikrinin tohumlarını saklıyordu.

Allah Rasûlü Muhammed'in (s.a.v.) bir halifeyi tayin etmeden ölmesi ve ölümünden kısa bir süre önce bu konuda kendisine yapılan bir teklifi reddetmesi hiç de bir tesadüf değildi. Bu davranışla, o her şeyden önce peygamberliğin 'tevârüs' edilemeyecek manevî bir görev olduğunu ve ikinci olarak da cemâat liderinin Peygamber'in tayiniyle değil, ümmetin kararıyla seçileceğini vurguluyordu; böylece cemâat liderliğinin bir 'havariler zinciri' ya da bir 'papalık kurumu' çevresinde kurumlaştırılmasını önlemiş oluyordu. Nitekim Şîa öğretisinde liderlik anlayışı üç aşağı beş yukarı böyle bir 'havariler silsilesi' çevresinde odaklanmaktaydı. Şîa doktrini, İslâm'ın ruhuna açıkça karşı bir yönseme içindeydi; sadece bu 'apostolik silsile' fikrinde ısrar etmekle kalmıyor, ayrıca bu silsileyi 'Peygamber soyu'na yani damadı ve amcası oğlu Ali (r.a.) ve onun soyundan gelenlere tahsis ediyordu.

Bu anlayış İranlıların mistik eğilimleriyle tam bir uyum halindeydi. Fakat İranlıların kendilerini coşkulu bir biçimde, Muhammed'in (s.a.v.) manevî misyonunun Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin şahsında aynen devam ettiğini ileri sürenlerin kampında buldukları zaman, onlar böyle bir seçimi yapmaya sürükleyen unsur hiç de tek başına bu mistik eğilim değildi anlaşılan: bilinçaltı başka bir motivasyon daha var gibiydi işin içinde. Çünkü onlara göre, mademki, Peygamber'in meşru varisi ve halifesi Ali'ydi, o zaman önceki üç halifenin -ve onların içinde de özellikle Ömer'in (ki İran'ı fetheden de bu Ömer'di)- açıkça gâsıb olmaları gerekirdi! Böylece İranlı yüksek sınıfların kalbinde Sasanî İmparatorluğu'nun fâtihine yönelen karşıt duygular ulusal bir kin halinde şimdi dinsel bir konteks içinde -İran halkının benimsediği bu yeni dinin terimleri çevresinde- kolayca dile getirilebiliyordu: Ömer, Ali ve oğulları Hasan ve Hüseyin'i ilâhî bir takdir eseri olan halifelik hakkından yoksun bırakmış ve böylece Allah'ın iradesine karşı gelmişti; öyleyse, Allah'ın iradesine itaat etmiş olmak için Ali'den (r.a.) yana çıkılması gerekirdi. Ulusal bir husûmetin dinsel bir doktrine dönüşmesi demekti bu.

Şîa doktrininin İran'da revaç bulmasında, İran'ın Arablar tarafından fethedilmesine karşı sessiz bir protesto tavrı sezmişimdir hep. Bu kanaatimi, İranlıların Hz. Ömer'i (r.a.) diğer iki 'gâsıb'dan, Hz. Ebû Bekir ve Osman'dan (r.a.) daha derin bir kinle anmaları da desteklemektedir. Doktriner açıdan Ebû Bekir'in (r.a.) baş mütecaviz olarak görülmesi gerekirken, ikinci Halife Ömer'in böylesine şiddetli bir kine hedef olması, onun İran fatihi olmasından ileri geliyor olmalı herhalde.

Hz. Ali soyunun İran'da öylesine büyük bir saygı ve ta'zîmle anılmasının sebebi de buydu sanırım. Ali taraftarlığı, âdeta Müslüman Arablara karşı İranlıların sembolik intikam harekâtını temsil ediyordu. Gerçekte Şîa doktrini İran'da da doğmamıştı; ve öteki Müslüman beldelerde de Şîî grublar vardı; fakat bu doktrin hiçbir yerde halkın duygu ve düşünceleri üzerinde İran'daki kadar derin ve kuşatıcı bir etki bırakmamıştı. İranlılar Ali, Hasan ve Hüseyin'in

ölümü için duydukları acıyı vurunup dövünerek açığa vurdukları zaman, sadece Ehl-i Beyt'in uğradığı yıkım için ağlamıyorlar, fakat aynı zamanda kendileri için ve kaybolan o eski İran ihtişâmı için de ağlıyorlardı adeta...

Hüzünlü insanlardı şu İranlılar. İrandaki görünümlere de yansımıştı onların hüznü; uçsuz bucaksız ekinsiz arazilere, ıssız dağ yollarına ve geçitlere, kerpiç evlerden oluşan dağınık köylere, akşamları su kuyularına doğru kahverengi-boz dalgalar hâlinde akan koyun sürülerine... Ardı arkası gelmeyen, verimsiz, neşvesiz, biteviye ve yavaş damlalar hâlinde sürüyordu şehirlerde hayat; her şey düşsel bir örtü içinde kefenliydi sanki ve her yüz uyuşuk bir beklenti içindeydi. Cadde ve sokaklarda müzik adına bir şey işitilmiyordu. Bir akşam vakti, kervansarayda bir Tatar at uşağının türkü tutturduğunu işitse, insan, elinde olmadan şaşkınlıkla kulak kabartırdı. Açıktan açığa yalnız dervişler şarkı söylerdi: ve onlar da hep Ali, Hasan ve Hüseyin hakkındaki o trajik destanları okurlardı. Ölüm ve gözyaşlarıyla yoğrulmuş olan bu şarkılar, kesin bir şarap etkisi bırakırdı dinleyenlerin üzerinde. Bir hüzün korkusu; fakat istenerek ve nerdeyse hırsla benimsenmiş bir hüzün korkusu okunuyordu, bu insanların gözlerinde.

Yaz akşamları Tahran'da büyük karaağaçların gölgesi altında caddelerin iki yakası boyunca uzanan su kanallarının kenarında oturan erkekler, kadınlar görürsünüz.

Orada öylece oturmuş suyun akışını seyretmektedirler. Birbiriyle konuşmazlar . Sadece suyun şırıltısını ve ağaçların hışırtısını dinlemektedirler. Ben, onları gördüğüm zaman Dâvûd'un mezmurunu hatırladım:

Babil sularının kenarında,
Orada çöküp oturduk,
Ve ağladık...

Su kanallarının kıyısında, büyük, sessiz ve garip kuşlar gibi oturmuş suların seyrine dalmışlardı. Yalnız kendilerine ait, yalnız kendilerini ilgilendiren uzak, çok uzak bir düşüncenin peşindeler-di sanki. Neyi bekliyorlardı?.. Ve niçin bekliyorlardı?.. Ve Dâvûd okuyordu mezmurunu:

Ve ihramlarımızı söğüt dallarına astık...

3

"Haydi Zeyd, gidelim!" -Ali Ağa'nın mektubunu cebime koydum ve dostum ez-Zuğaybî'ye veda edip ayrılmak üzere doğruldum. Fakat dostum başını sallayarak:

"Yoo kardeşim, müsaade et de Zeyd biraz benimle kalsın. Bunca zaman buralardan uzakta başınızdan neler geçti, sen anlatmadın, bırak da bari Zeyd anlatsın. Yoksa bu dostunun senin başına gelenlere artık aldırmadığını mı düşünüyorsun?"

Onuncu Bölüm

DECCÂL

1

Medîne'nin dolambaçlı sokaklarında yürüyorum; ikindi gölgesine gömülü taş duvarlar, yan yana iki insanın geçemeyeceği kadar daracık geçitler ve geçitleri daha da darlaştıran cumbalar, balkonlar. Bu her şeyin birbirine alabildiğine yakın, adeta burun buruna olduğu sokaklarda yürüyor ve bir süre sonra kendimi, bundan aşağı yukarı bir yüzyıl önce bir Türk bilgini tarafından yaptırılmış olan gri, taş cepheli kütüphanenin önünde buluyorum. Avluda, kapının dövme bronz kafesi ardında davet edici bir sessizlik var. Taş döşeli iç avluyu adımlayıp, avlunun ortasında kıpırtısız dallarıyla dikilip duran tek ağacın altından geçiyor ve içinde cam mahfazalı kitaplıkların sıralandığı kubbeli salona giriyorum; içlerinde dünyaca tanınmış en değerli nüshaların da bulunduğu binlerce elyazması kitap. İslâmî kültüre dünkü ihtişâmını, bir rüzgâr gibi gelip geçen ihtişâmını, kazandıran kitaplar bunlar...

Taş baskılı deri ciltleri içinde bu kitaplara bakarken, Müslümanların dünüyle bugünü arasındaki uçurum, tepeme ağır bir darbe yemişim gibi sarsıyor beni...

"Neyin var oğlum? Neden öyle birden yüzünün rengi değişti?"

Sesin geldiği tarafa doğru döndüm ve cumbalardan birinde, halının üzerinde bağdaş kurmuş oturan ve dizlerinin üzerinde kocaman bir kitap tutan dostum Şeyh Abdullah İbn Bulayhid'in ufak tefek karaltısını gördüm. Sıcak bir tebbessümle göz kırparak keskin, alaycı bakışlarla beni selâmlarken uzanıp alnından öptüm ve yanına oturdum. Belli bazı konularda Vehhâbîlere özgü doktrinler katılıklarına rağmen, Şeyh Abdullah İbn Bulayhid, Necid ulemâsının en büyüğüdür ve benim Müslüman ülkelerde tanıdığım en cins kafalardan, en kayda değer şahsiyetlerden biridir. Onun gösterdiği dostluk ve yakınlığın, Arabistan'daki hayatımın kolaylık ve hoşnutluk içinde geçmesinde büyük bir rolü olmuştur; çünkü onun sözü, Kral dışında başka herkesten daha geçerlidir, İbn Suûd'un ülkesinde. Elindeki kitabı hafifçe çarparak kapatıyor ve beni kendisine doğru çekerek araştırıcı bakışlarla süzüyor beni.

"Biz Müslümanlar bunları bırakıp da," diye cevap veriyorum, raflardaki kitapları işaret ederek, "bugünkü sefâlet ve geriliğe nasıl saplandık, bunu düşünüyordum, Şeyhim."

"Ne ekersek onu biçeriz, oğlum," diyor yaşlı adam, "Bir zamanlar büyüktük ve bizi büyük kılan da İslâm'dı. Kelimetullah'ın taşıyıcılarıydık. Ona bağlı kaldığımız sürece kalplerimiz ilhâm doluydu; zihinlerimiz aydınlıktı; fakat ne zaman ki Allâh-u Azîmüşşân'ın bizleri hangi amaçlar için seçtiğini unuttuk, işte o zaman tepeden aşağı düşmeye başladık. Evet, bunlardan çok uzaklaştık." diye devam ediyor sözlerine, kitapları göstererek, "uzaklaştık, çünkü bundan on dört asır önce Peygamber'in -Allah'ın selâm ve rahmeti onun üzerine olsun!- bize öğrettiği irfândan uzaklaştık...

Bir süre sustuktan sonra soruyor: "Peki söyle bakalım, çalışmaların nasıl gidiyor?" İlk dönem İslâm tarihi üzerine bir araştırma yaptığımı biliyor Şeyh:

"İtiraf edeyim ki, pek iyi gitmiyor Şeyhim. Bir türlü huzur bulamıyorum içimde ve bunun sebebini de bilmiyorum. Ve bunun için de bir süredir çareyi çölde dolaşmakta buldum."

İbn Bulayhid, zeki, nüfûz edici gözlerini tebessümle kısarak bana bakıp kına yakılmış sakalını sıvazlıyor: "Kafa kendi hakkını istiyor, beden de kendi hakkını... Evlenmelisin sen."

Necid'de evliliğe, hemen her türlü sorunun, her türlü bunalımın çözümü olarak bakıldığını biliyorum şüphesiz, ve bunun için gülmekten alamıyorum kendimi:

"Fakat, Şeyhim! Daha bir yıl önce ikinci evliliğimi yaptığımı ve bu evlilikten bir de oğlum olduğunu pekâlâ biliyorsunuz."

Yaşlı adam omuzlarını silkiyor: "İnsan karısından hoşnut ve mutmainse, mümkün olduğu kadar çok evde kalmak ister. Sana gelince, sen pek evde kalmıyorsun... Ve üstelik ikinci bir kadınla evlenmek hiç de ağır gelmez bir erkeğe." (Şeyhin kendisi yetmiş yaşında olmasına rağmen, üç karısı vardı ve bana söylendiğine göre daha birkaç ay önce nikâhladığı üçüncü karısı sadece on altı yaşındaydı.)

"Olabilir," dedim, "belki ikinci bir kadın almak bir erkeğe zor gelmez; peki ya birinci kadın? Bu ona zor gelmez mi?"

"Oğlum! Eğer bir kadın erkeğinin bütün kalbini doldıruyorsa, artık erkek bir ikincisiyle evlenmeyi ne düşünür, ne de buna ihtiyaç duyar. Ama erkeğin kalbi onunla itminan bulmuyor ve bütün kalbiyle onun olmuyorsa, kadının, onu böylesine yarı canlı olarak kendine bağlı tutmaktan ne kazancı olabilir?"

Şüphesiz buna verilecek cevap yok. İslâm tek kadınla evliliği tavsiye eder gibi görünmekte, ama belli şartlar altında dört kadına kadar evlenmeye de izin vermektedir. Aynı kolaylığın neden kadınlara da tanınmadığı sorulabilir; bunu cevabı basit. Yetişme süreci içinde insan hayatına giren sevgi ve tutkunun ruhsal ve manevî içeriği bir yana, her iki cins için de seksüel dürtünün temelinde yatan biyolojik neden, soyun devamıdır: Kadının erkekle teması, bir kerede onu bir çocuk için hamile bırakmakta ve kadın bu çocuğu, bir ikinci çocuk için hamile olabilecek duruma gelinceye kadar dokuz ay karnında taşımak zorunda kalmaktadır; oysa erkek her birleşmede bir kadını hamile bırakacak güçte ya da yapıda yaratılmış-

tır. O halde biyolojik gerçeklik, poligami eğilimini kadında yersiz ve yararsız bir duruma sokarken, erkekte haklılaştırmakta ve hatta belli şartlarda gerekli kılmaktadır. Belirtmeye gerek yok ki, biyolojik faktör cinsler arasındaki sevgi bağının sadece bir yanıdır, ve hiçbir şekilde onun bütün şartlarda bu sevginin en önemli yanını oluşturduğu söylenemez. Ama yine de temel bir faktör durumundadır ve böyle olduğu için de toplumsal bir kurum olarak evliliğin işleyişinde tayin edici bir rol oynamaktadır. İnsan doğasına her zaman tam bir uyum içinde hüküm getiren İslâm Hukuku, erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine cevaz verip, kadının aynı anda birden fazla erkekle evli bulunmasını yasaklamakla, evliliğin sosyo-biyolojik işleyişini ve bu arada, şüphesiz neslin saffetini güvence altına almaktadır. Evliliğin objektif hukuk bakımından ölçüye tartıya sokulamaz ruhsal ve duygusal yanı ise, hukukun ilgi alanına girmediği için daha çok eşlerin sağduyusuna ve özgür seçimlerine bırakılmaktadır. Eşler arasındaki sevgi bağının güçlü ve yeterli olduğu evliliklerde, ikinci bir evlilik, doğal olarak eşlerden hiçbirinin aklına gelmez; bir erkek kadını bütün kalbiyle sevemiyor ve ya da duygusal eğilimlerini şerefli bir hayatı sürdürmeyi tehlikeye sokacak kadar güçlü buluyor ve bu arada ilk kadından ayrılmayı da düşünmüyorsa, bir başka kadınla da evlenmesinden daha tabii ne olabilir? Bu girişimde ilk kadının rızası elbette ki hoşnutluk verici olur; ama kadın bu hususta rıza gösteremiyorsa, o zaman bu erkekten boşanıp başka biriyle evlenmekte özgürdür. Öte yandan İslâm Hukukunda evlilik, rûhânî kurumlar marifetiyle gerçekleştirilen ayinsel bir damgalanma olayı değil de, taraflar arasında akdedilen sivil bir anlaşma olduğundan, makul sebeplere dayanarak bu anlaşmayı feshedip boşanma yoluna gitmek her iki taraf için de mümkündür. Başka toplumlarda, az ya da çok, her iki taraf için bir ar, bir leke olarak değerlendirilen boşanma, Müslüman toplumda hayatın akışı içinde başvurulan normal, medenî bir muâmele olarak karşılanmaktadır. (Hindistan Müslümanları bu konuda bir istisna teşkil etmektedirler; Hindu toplumuyla yüzyıllarca süren yakın ilişkiler içinde bu ülke Müslümanları, boşanmayı her iki taraf

için de bütünüyle yasaklayan kadîm Hindu geleneğinin etkisinde kalmışlardır).

İslâm Hukuku'nun kadın erkek herkese tanıdığı nikâh ve talâk akdeyleme özgürlüğü, aynı hukukun zina ve fuhuş olayını niçin büyük günahlar cümlesinden sayıldığında göstermektedir: çünkü kadın-erkek ilişkilerine getirilen bu kadar serbestiden sonra, artık hiçbir duygusal ve seksüel uygunsuzluk kendini mazur gösterecek nedenler bulamamaktadır. Şurası bir gerçektir ki Müslümanların gerileme dönemlerinde beliren İslâm'ın ruhuna yabancı toplumsal adet ve gelenekler, kadınların, boşanma haklarını Kanun Koyucu'nun irade ettiği biçimde kullanmalarını zorlaştırmıştır; ama tıpkı bu konuda olduğu gibi, uzun süreden beri birçok Müslüman ülkede kadınları nerdeyse toplum dışına iten ayrımcı tutumun sorumlusu da İslâm değil, gayri İslâmi adet ve gelenekler olmuştur; çünkü yabancı kültürlerden Müslüman toplumuna geçen bu tür tutum ve uygulamalar için ne Kur'ân'da ve ne de Peygamber'in örnek hayatında herhangi bir ruhsat bulamamaktayız.

Şeyh İbn Bulayhid, halden anlayan bir bakışla düşüncelerimi yarıda bıraktı: "Bir karara varmak için acele etmeye ihtiyaç yok. Karar, günü gelince, kendiliğinden doğar içine."

2

Kütüphanenin sessiz, kubbeli salonunda Şeyh ve benden başka kimse yok. Yakınlarında, küçük bir mescidde akşam ezanı okunuyor; ve aynı çağrı, Mescid-i Nebevî'nin yeşil kubbesi üzerinde şirin bir ihtişâm ve vakarla yükselen beş minarede yankılanıyor: *Allâhu ekber, Allâhu ekber...* minor gamda, derin, boğuk bir sesle başlıyor okumaya müezzinlerden biri; ses ince uzun dalgalar halinde yükselip alçalıyor. Birinci müezzin daha bu ilk cümleyi bitirmeden, bi-

ze en yakın minarede bir başka müezzin devralıyor... *Allâhu ekber, Allâhu ekber!* Ve sonra, daha yüksek bir tonda üçüncü minaredeki müezzin giriyor araya; ilk müezzin şimdi ikinci cümleyi okuyor: *Eşhedü en lâ ilâhe illallah! Eşhedü en lâ ilâhe illallah!* -Ama bu arada dördüncü ve beşinci minarelerdeki müezzinler de farklı gamlardan çıkarak, değişik nağmelerle terennüme başlamışlardır ilk cümleyi. Ve ikinci, üçüncü müezzinler peş peşe şehadet cümlelerini tekrarlıyorlar: Ses, hafif, saydam, kanatlar üzerinde süzülüyor minarelerden... Ve Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah! Her cümle iki kez tekrarlanarak mekânı dolduruyor: İnsanları namaza ve kurtuluşa çağıran, uyaran, müjde veren ve sonunda kalbleri bütün dünyevî bağlılıklarından gelip geçiçi değerlerden, büyüklükleri bir yanılsamadan, bir fitneden ibaret olan her türlü beşerî otoritenin iğvasından koparıp alan sesler ufuktan ufuğa koşuyor: *Allâhu ekber, Allâhu ekber!*

Bu birbiriyle kucaklaşan sonra ayrılıp birbirine yol gösteren seslerin vakarlı çağıltısı insan hançeresinden çıkan başka hiçbir terennüme benzemiyor. Ve kalbim coşku ve heyecanla, bu şehre ve bu seslere duyduğum sevgiyle güm güm atarken, birden bütün serüvenlerimin, bütün hercaî gezip dolaşmaların beni bir tek amaca doğru çekip götürdüğünü hissediyorum: Bu amaç da, insanı ebedi kurtuluşa çağıran bu üstün çağrının anlamını kavramak...

"Haydi, akşam namazına gidelim," diyor, Şeyh İbn Bulayhid.

Harem-i şerif bugünkü şekline büyük ölçüde geçen yüzyılın ortalarında getirilmiş; daha eski bölümleriyse, Mısırlı Memlûk hânedânı zamanına belki daha eskilere kadar gidiyor. Rasûlullah'ın kabr-i şerifinin bulunduğu merkezî salon, yedinci yüzyılda Halife Osman (r.a.) tarafından inşa ettirilen yapının örttüğü yeri örtmektedir yine. Bu salonun üstünde, iç tarafı renkli hatlarla süslü büyük, yeşil bir kubbe yükseliyor. Çatıyı taşıyan dizi dizi ağır mermer sütunlar, mekânı ahenkli bölümlere ayırıyorlar.

Mermer döşeme değerli halılarla kaplı. Yarı silindirik hücreler şeklinde Mekke tarafında yer alan ve zarif mavi-beyaz çinilerle kaplı üç mihrabın her birinin kenarlarına nefis işçilikli bronz şamdanlar konulmuş. Yukarıdan sarkan pirinç zincirlere yüzlerce cam ve kristal fanus asılı; bunların içinde, içlerinde yakıt olarak zeytin yağı kullanılan ve geceleri yandıkları zaman namazdaki safların üzerinde hafif pırıltılar bırakan küçük lambalar yer alıyor. Gündüzleri içeriyi yeşilimsi bir ışık dolduruyor ve o zaman mescid berrak bir göl dibini andırıyor; ve suyun içinde çıplak ayaklı insan karartıları halılar ve mermer döşemeler üzerinde inip kalkarken, imamın sesi, ardındaki su duvarıyla emilircesine, boğuk ve yankısız, başka bir dünyadan süzülüp geliyormuş gibi dalga dalga ilerliyor salonda.

Rasûlullah'ın kabri görülebilir bir durumda değil, çünkü üzeri ağır kabartma kumaşlarla örtülü, ve on beşinci yüzyılda Memlük Sultanı Kayıtbay tarafından hediye edilen bronz kafeslerde çevrili. Aslında pek öyle mezarı andıran bir yapı da yok ortada; çünkü Rasûlullah, içinde yaşadığı ve son nefesini verdiği o küçük evin toprak zeminine defnedilmişti. Sonradan bu evin çevresine kapısız bir duvar örülmüş ve böylece evin dışı dünyayla ilgisi tamamen kesilmişti. Rasûlullah'ın sağlığında mescid, evin hemen yanında yer alıyordu; ama ardından yüzyıllar geçtikçe mescid kabrin çevresinde genişletildi ve yükseltildi.

Mescidin içindeki üstü açık kum döşeli dikdörtgen alana sıra sıra uzun kilimler serilmiş; bu kilimlerin üzerinde insanlar oturmuş Kur'ân okuyorlar, sohbet ediyorlar, düşünüyorlar ya da akşam namazını bekleyerek sadece vakit geçiriyorlar.

Uzaktan mescidin derinlerinden her akşam namazından önce okunması mutad olduğu üzere, Kur'ân'dan bir bölüm okuyan bir ses işitiliyor. Bugün okunan sûre, doksan altıncı sûre -Peygamber'e ilk vahyolunan sûre: '*Yaratan Rabbin adıyla oku...*' Hz. Muhammed'e Allah'ın çağrısı ik kez bu sözcüklerle gelmişti Mekke yakınlarında Hira mağarasında.

O, daha önce de sık sık yaptığı gibi mağaraya çekilmiş, sessizlik içinde düşünüyor, kendisini nûra, hakikate ulaştırması için Rabbine dua ediyordu; ansızın bir melek önünde belirdi ve ona "Oku!" diye emretti. Yaşadığı çevredeki çoğu insan gibi Muhammed (s.a.v.) de okuma bilmiyordu, üstelik kendisinden neyi okuması istendiğini de bilmiyordu; ve "Ben okuma bilmem." dedi. Bunun üzerine melek onu tutup göğsüne bastırdı, öyle ki Hz. Muhammed (s.a.v.) bütün tâkâtinin yok olup gittiğini hissetti; sonra melek onu bıraktı ve önceki sözünü tekrarladı: "Oku!" Ve Hz. Muhammed yine, "Ben okuma bilmem." diye cevap verdi. Melek yeniden onu tutup gücünü kaybedinceye kadar sıktı ve gürleyen bir sesle aynı sözü bir kez daha tekrarladı: "Oku!"; ama Hz. Muhammed yine, "Ben okuma bilmiyorum." diye fısıldadı umutsuzca; ve o zaman melek onu bırakıp vahyi okumaya başladı:

Yaratan Rabbinin adıyla oku!
(O ki,) insanı kan pıhtısından yarattı.
Oku! -ki Rabbin kerem sahibidir,
Kalemle öğreten,
İnsana bilmediğini bildiren (O'dur)...

Ve böylece Kur'ân, insan şuuruna zihnine ve müdrikesine bir zikir, bir uyarı olarak vahyolunmaya başladı ve Peygamber'in (s.a.v.) altmış üç yaşından, Medîne'de irtihâline kadar yirmi üç yılda tamamlandı.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ilâhî vahyi ilk algılayışına ilişkin tablo bazı bakımlardan Tekvîn Kitabı'nda hikâye edilen şekliyle Ya'kûb'un (a.s.) melekle güreşmesini hatırlatıyor insana. Ama Ya'kûb meleğe karşı direndiği halde, Hz. Muhammed (s.a.v.) tâkâti kesilinceye, vahyi algılama yetkisi dışında bütün gücünü kaybedinceye kadar korku ve elemle meleğin kucaklayışına kendini teslim etmişti. Öyle ki, o an bundan böyle aynı anda hem beşerî saiklerle,

dürtülerle, arzularla ve kişisel varoluş bilinciyle dolu ve hem de ilâhî Mesajın pasif bir alıcısı olarak bütün bunlardan sıyrılmış birisi olması gerekeceğini henüz bilmiyordu. Ezelî ve Ebedî Gerçeği, kavranabilecek her şeyin ve her oluşun künhünü özünde taşıyan gerçeğin görünmez kitabı bütün çıplaklığıyla kalbine açılmış idrak edilmeyi bekliyordu; ve ondan bu kitabı '*okuması*' isteniyordu; bütün dünyaya okuması, insanlara 'bilmediklerini' ve kendi başlarına öğrenemiyecekleri şeyi öğretmesi isteniyordu... Muhammed (s.a.v.) bu vizyonunun muazzam yükü altında bunalmış, sendelemişti: O da yanan çalı karşısındaki Mûsâ gibi peygamberlik görevi için yeterli olmadığını düşünüyor ve Allah'ın O'nu peygamber olarak seçmiş olabileceği düşüncesi karşısında korkuyla ürperiyordu.

O'nun bu olay üzerine hemen şehre, evine geri döndüğünü ve karısı Hatîce'ye (r.a.): "Beni örtün, beni örtün!" dediğinde önündeki bir dal gibi sarsılıyordu. Hemen yorganlar örtüldü üzerine ve böylece titremesi yavaş yavaş yatıştı. O zaman Hatice (r.a.) O'na başına ne geldiğini sordu; O da buna cevaben: "Doğrusu, ben kendimden korkuyorum." dedi. Fakat Hatîce, yalnız sevgisinin verebileceği bir açık görüşlülükle anladı ki, kocası kendisine tevdi edilen görevin büyüklüğünden korkmaktadır; bunu için şöyle dedi: "Yoo, Allah seni yalnız bırakmaz! O sana kaldıramayacağın yükü asla yüklemez ve seni asla alçaltmaz; çünkü sen sâlih bir insansın, akrabanı gözetir, yoksulun, düşkünün elinden tutarsın; misafire karşı cömert davranır, sıkıntıda olanın yardımına koşarsın." Hatîce kocasını yatıştırmak için onu alıp kuzeni Varaka'ya götürdü; Varaka, yıllar önce Hıristiyan olmuş, geleneğe göre İncil'i İbranicesinden okuyabilen bilgili biriydi. Artık iyice yaşlanmış gözleri kör olmuştu. Hatice ona: "Ey amcamoğlu, bu akrabanı biraz dinlesene!" Ve Muhammed (s.a.v.) başından geçenleri olduğu gibi Varaka'ya anlattı. O zaman Varaka bir elini haşyetle yukarı kaldırıp şöyle dedi: "Bu anlattığın vahiy meleği olmalı; Allah'ın önceki rasullerine de gönderdiği Cebrâil. Ah, genç olsaydım, o gün yaşasaydım da halkın seni bu şehirden çıkardığı zaman sana yardım edebilseydim!" Bunun üzerine Muhammed (s.a.v.) şaşkınlıkla sordu: "Halkım beni

çıkaracak mı?" Bilge Varaka şöyle cevap verdi: "Evet çıkaracaklar. Hiçbir kimse yoktur ki, senin getirdiklerini insanlara getirsin de, onlar da onu yerinden yurdundan çıkarıp zulmetmesinler."

Gerçekten de ona onüç yıl boyunca zulmetti. Mekkeliler; ve sonunda o da Mekke'den vazgeçip Medîne'ye göç etti.

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) çağrısını ilk defa işittikleri zaman çoğu Mekkelinin bu çağrıyı katı kalblilikle geri çevirmesinin sebebini anlamak güç değil. Manevî kaygılardan yoksundular; yalnız pratik amaçlar önemliydi onlar için; çünkü onlar, hayatın, ancak maddî ve hâricî refahı artıran vasıtalarının bolluğu sayesinde zenginleşebileceğine inanıyorlardı. Bu insanlar için moral bir amaca bağlanmak, böyle bir amaca tavizsiz bir biçimde kendini teslim etmek düşüncesi -çünkü İslâm, sözcük anlamı olarak 'kendini Allah'a teslim etmek' demekti- hiç de katlanılabilir gibi görünmüyordu. Ayrıca Hz. Muhammed'in (s.a.v.) öğretisi kurulu düzeni ve Mekkelilerin o kadar değer verdikleri kabilevî an'aneyi tehdit ediyordu. Hz. Muhammed (s.a.v.) insanları tevhîd inancına çağırıp, putlara tapmanın bağışlanmaz bir günah olduğunu duyurmaya başladığı zaman, Mekkeliler O'nun bildirisinde sadece geleneksel inançlara karşı girişilmiş çetin bir saldırı değil, mevcut toplumsal düzeni yerle bir edebilecek bir devrim soluğu da buldular. Onların gözünde ekonomik adâlet toplumsal eşitlik gibi konular dinin ilgi alanı dışında değerlendirilmesi gereken salt 'dünyevî' meselelerdi ve İslâm'ın bu meseleler çevresindeki devrimci tavrı hiç de katlanılır gibi değildi. İslâm'ın getirdiği yeni ve ıslâh edici değerler, onların yerleşik ticârî teâmülleriyle kabilevî hiyerarşinin katı kurallarıyla varlıklı sınıfın hayatına egemen ahlâkî başıboşlukla bağdaşmıyordu. Onların gözünde din, daha çok kişisel bir meseleydi ve davranışlardan çok tutumlarla ilgiliydi.

Şüphesiz böyle bir anlayış, Peygamber'in dinden söz ederken kastettiği şeyin tam tersi oluyordu. Çünkü O'na göre, bütün uygulamaları ve kurumlarıyla birlikte topyekûn toplumsal hayat ancak

din kavramı çevresinde anlamlı yapılara ulaştırılabilirdi; ve O'na biri kalkıp da dinin kişisel bir vicdan meselesi olduğunu ve dolayısıyla toplumsal davranış örgüsüyle ilgisi bulunmadığını söyleseydi, muhakkak ki buna çok şaşırırdı. Mekkeli müşrikleri hoşnutsuz kılan, çileden çıkaran şey de mesajının bu yanıydı zaten. Toplumsal problemlere karşı kayıtsız kalsaydı, müşriklerin tepkisi o kadar şiddetli olmazdı herhalde. Şüphesiz kendi dinsel görüşleriyle çatıştığı noktalarda İslâm'a karşı yine olumsuz bir tavır içinde olurlardı; ama bu karşı tavır, muhtemelen tebliğâtın ilk döneminde gösterilen bir homurtudan ileri geçmezdi. Nitekim Mekkeli müşrikler İslâm'dan kısa bir süre önce bölgede görülen mevzii Hıristiyan propagandasına karşı önce biraz homurdanmışlar, sonra peşini bırakmışlardı. Eğer Hz. Muhammed (s.a.v.) de Hıristiyan râhiplerin izinden giderek insanları sadece Allah'a inanmaya, ebedî kurtuluş için ona dua etmeye çağırsaydı, şimşekleri o kadar üzerine çekmezdi. Ama o hiçbir zaman Allah'ın hakkını Allah'a, Kayzerin hakkını Kayzere bırakan Hıristiyânî ikiyüzlülüğe tevessül edip, mesajını sadece iman, zühd ve kişisel ahlâkla sınırlandırmadı. Hem bunu nasıl yapardı? Allah O'na, "*Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öte dünyada da*" diye dua etmesini buyurmuyor muydu?

Bu Kur'ânî cümlede, 'bu dünyadaki iyilik', 'öte dünyadaki iyilik'ten önce zikredilmiştir: Bunun birinci sebebi, bu dünyada yaşanan hayatın âhiret hayatına takaddüm etmesi onun tohumunu içinde taşıması; ikinci sebebi de insanın, ruhun çağrısına kulak verip de 'ahiret iyiliği'ni aramadan önce fizikî ve dünyevî ihtiyaçlarının doyumunu arayacak bir yapıda yaratılmış olmasıdır. Hz. Muhammed'in çağrısı fizikî ihtiyaçları göz ardı eden, dünyevî hayatı bir kenara iten salt mistik bir çağrı değildi. Ruhun ve bedenin aynı gerçekliğin, bir bütün olarak insan hayatının değişik, fakat birbirinden ayrılmaz yanları olduğunu va'z eden bir çağrıydı onunkisi. Böyle olduğu için de o, sadece bireylerdeki ahlâkî tutumun ıslâhı ve olgunlaştırılmasıyla yetinemezdi; bu ahlâkî olgunluğun, aynı olgunlukta belli bir toplumsal düzene ulaştıracak yönde biçimlenmesini amaçlıyordu o; öyle bir toplumsal düzen ki, içinde cemâatin

her üyesi için fizikî ve maddî planda âdil ve giderek yeterli yaşama koşulları sağlanmış ve böylece manevî yükselmenin önündeki engeller aşılmış olsun.

Hz. Muhammed (s.a.v.) *eylem ve aksiyonun imanın ayrılmaz bir parçası* olduğunu söyleyerek başladı tebligatına; çünkü Allah, kulunun sadece imanıyla değil, amelleriyle, özellikle başka insanlarla ilişkileri çevresinde ortaya koyduğu amelleriyle de ilgileniyordu. Allah'ın kendisine bahşettiği ateşli, etkileyici bir dil ve zihin gücüyle, öncelikle güçlünün zayıf üzerindeki zulüm ve baskısına karşı nasihatte bulundu. Kadın ve erkeğin eşit olduğu, tüm görev ve yaptırımlardan her iki cinsin de sorumlu olduğu şeklinde o güne kadar işitilmemiş bir tezle çıkıyordu insanların karşısına; kadının sadece bir anne, bir kardeş ya da bir eş olarak değil, aynı zamanda mülkiyet hakkına sahip, kendi adına iş ve ticaret yapabilen, kendi eşini seçebilen bir toplum üyesi olarak da tam bir şahsiyet sahibi olduğunu ileri sürüyordu. Ve herşeyden önemlisi o insanın insan tarafından sömürülmesine, faize, tekelciliğe, servetin belli ellerde birikmesine, ve bugün adına "spekülasyon' denen ve başka insanların potansiyel ihtiyaçları üzerinde kumar oynama esasına dayanan borsa oyunlarına, ihtikara karşı savaş açıyor, adalet duygusunun ve insan sevgisinin kabile ve kavmiyet önyargılarına kurban edilmesine amansızca karşı çıkıyordu.

Kabileci kavmiyetçi duygu ve düşüncelerin hiçbir ahlâkî değeri yoktu onun gözünde. Onun gözünde cemâat gruplaşmasının tek meşru ve muteber motifi ırk ve renk gibi rastlantıya dayanan ortak özelliklere değil halkın ortak bir dünya görüşü ve ortak ahlâkî değerler çevresinde gerçekleştirdiği serbest ve bilinçli bütünleşmeydi.

Peygamber (s.a.v.) gerçekte, o güne kadar değişmez gözüyle bakılan hemen hemen bütün toplumsal kavram ve kurumların topyekün yeniden gözden geçirilmesinde, yeniden yapılandırılmasında ısrar ediyor ve dolayısıyla bugünkü zihniyetlerin 'dinin politikaya sokulması' şeklinde yorumlayacakları köklü bir devrimi, yer-

leşik düzeni altüst eden devrim çapında bir yeniliği gerçekleştiriyordu.

Bütün çağlarda ve bütün toplumlarda müstekbir sınıflar katında görüldüğü gibi, Mekkeli müşrik yöneticiler de, içinde yetiştikleri toplumsal âdet ve geleneklerin bağlanılacak en mükemmel toplumsal düzenekler olduğuna inanıyorlardı. Bunun için de, doğal olarak, tek ilâh düşüncesini politikaya sokan Peygamber'in (s.a.v.) eylemine şiddetle karşı çıkıyor ve onu 'kurulu mülkiyet düzenine karşı girişilmiş ahlâk dışı, ayartıcı ve serkeş bir başkaldırı hareketi' olarak damgalıyorlardı. Ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) sadece insanlara tehlikeli düşünceler fısıldayan bir uyarıcı değil, aynı zamanda insanları aksiyona yöneltmesini de bilen bir devrimci olduğunu fark edince, kurulu düzenin sahipleri, derhal çetin bir direniş örgütlemeye karar verip O'na ve O'nu izleyenlere zulmetmeye başladılar.

Şu ya da bu biçimde bütün peygamberler kendi zamanlarının 'yerleşik düzenlerine' meydan okumuşlardır; ve bu yüzden onların kendi insanları, kendi akrabaları tarafından zulmedilip alaya alınmasında şaşılacak bir taraf yoktur. Hz. Muhammed de (s.a.v.) onlardan biriydi.

3

Akşam namazı biter bitmez, İbn Bulayhid'in çevresini, onun ilminden hikmetinden yararlanmak isteyen bedevîler, şehirliler alıyor. İbn Bulayhid, uzak beldelerden gelen insanların hayatlarına, yol serüvenlerine karşı merakla doludur her zaman. Uzun yolculuklar Necdîlerin âşinâ olduğu bir şeydir; onlar kendilerine *'ehlü'ş-şidâd'* -deve eyerine yapışık insanlar- derler ve gerçekten de onlardan çoğu için deve eyeri, evdeki sıcak yataktan daha alışık olunan bir şeydir. Şeyh'e Irak yolculuğu sırasında başından geçenleri anlatan Harb kabilesinden genç bedevî için de bu muhakkak böyle olmalı. Genç bedevî Irak'ta ömründe ilk kez *faranci*leri, yani Avrupalıları görmüştü.

"Söyler misin, Şeyhim? Bu *faranci*ler, niçin hep gözlerini örten şapkalar giyerler? O zaman gökyüzünü nasıl görebilirler?"

"Onların istediği de bu zaten," diye karşılık veriyor Şeyh, benden yana göz kırparak, "Belki de gökyüzünün onlara Allah'ı hatırlatmasından korkuyor; çünkü onlar normal iş günlerinde Allah'ı hatırlamak istemezler pek..."

Buna hepimiz gülüyoruz; fakat genç bedevî daha fazlasını bilmek istiyor: "Peki, madem öyle; Allah neden onlara karşı o kadar cömert; neden mü'minlere vermediği zenginliklerini onlara veriyor?"

"Oh, bunun cevabı basit, oğlum. Onlar altına tapıyorlar ve bu yüzden de tanrılarını ceplerinde gezdiriyorlar... Fakat bakın işte dostum burada," diye devam ediyor; elini dizime koyarak, "O benden daha iyi bilir faranjileri; çünkü onların arasından geliyor o. Hamd olsun Allah'a, onu karanlıktan çıkarıp İslâm'ın aydınlığına ulaştırdı."

"Öyle mi, kardeşim?" diye heyecanla soruyor genç bedevî, "gerçekten bir *faranci* miydiniz?" Onu başımla olumlayınca, hayret ve sevinçle fısıldıyor: "Hamd olsun, Allah'a hamd olsun dilediğini doğru yola yöneltene!... Peki kardeşim; o zaman sen söyle bakalım! Bu *faranci*ler Allah'a karşı neden bu kadar kayıtsız davranıyorlar?"

"Bu uzun bir hikâye," diye cevaplıyorum onu, "birkaç kelimeyle anlatmak mümkün değil. Ama şu kadarını söylebilirim ki, faranjilerin yaşadığı dünya Deccâl'ın, yani göz kamaştıran ve ayartan tâğûtun dünyası. Rasûlullah'ın (s.a.v.) âhir zamanda insanların çoğunu Deccâl'ın tanrı olduğuna inanıp onun peşinden gideceğini haber veren sözünü bilirsin herhalde?"

Ve genç bedevî'nin meraklı, Şeyh İbn Bulayhid'in de olumlayan bakışları altında tek gözlü, fakat Allah tarafından gizemli güçlerle donatılmış olan Deccâl'ın, bu apokaliptik varlığın zuhûrunu anlatmaya başlıyorum. Dünyanın en uzak köşesinde konuşulan sözleri işitebilecek, tek gözüyle sınırsız uzaklıklarda olan şeyleri görebilecek, gökyüzünde uçacak, yer altından altın gümüş fışkırtacak, iste-

diği zaman yağmur yağdırtıp ekinlerin yeşermesini sağlayacak, dilediğini öldürecek, dilediğini sağ bırakacak: öyle ki, imanı zayıf olanlar bu durumu görüp Deccâl'ın bizzat tanrı olduğunu sanacak ve önünde secdeye kapanacaklar. Ama imanı sağlam olanlar, onun alnındaki "Münkir' yazısını okuyacak ve onun yeryüzü imtihanının bir parçasından başka bir şey olmadığını anlamakta gecikmeyecekler...

Bedevî dehşete kapılmışcasına gözlerini açıp bana bakarken, "Allah'a sığınırım, Allah'a sığınırım!" diye mırıldanıyor ve ben İbn Bulayhid'e dönüp:

"Bu mesele, tamamı tamamına bugünkü teknolojik medeniyetin tasviri değil mi Şeyhim? Tek gözlü; çünkü hayatın sadece bir yanını, maddî yanını görüyor; manevî yanından haberi yok. Mekanik harikaları sayesinde insanın, Allah vergisi duyularıyla göremiyeceği şeyleri görüp, işitemeyeceği şeyleri işitmesini sağlıyor; baş döndürücü bir hızla mesafeleri fethediyor. Teknolojik büyülerle suni yağmurlar yağdırıp istediği ürünü istediği verimde yetiştirebiliyor; yeraltından inanılmaz zenginlikler bulup çıkarıyor. Bilimsel terörü ve savaş teknolojisiyle bir yandan hayatı ortadan kaldırırken, bir yandan da tıbbî buluşlarıyla ölüme mahkûm gözükenlere hayat bahşediyor. Ve maddî planda o kadar ve öylesine göz alıcı gözüküyor ki, imânı zayıf olanlar bu bahşedici, bu alt edilmez güç karşısında aciz ve hayran kalıp neredeyse onun kadir-i mutlak bir ma'bûd olduğuna inanmaya başlıyorlar. Ama gerçek Yaratıcı'ya olan imânlarını koruyanlara gelince, onlar, açıkça görüyorlar ki, bu deccalsı güce bel bağlayıp ona sığınmak, Allah'ı inkâr ya da Allah'a ortak koşma anlamına geliyor..."

"Haklısın, Muhammed, haklısın!" diyor İbn Bulayhid, dizime heyecanla vurarak, "Deccâl hakkındaki rivayeti bu açıdan değerlendirmek hiç aklıma gelmemişti benim; fakat sen haklısın! Bilimsel, teknolojik ilerlemeyi Allah'ın bir lütfu olarak ele almak yerine, gittikçe daha çok insan, ahmakçasına onun kendi içinde bir amaç olduğuna inanmaya başlıyor ve ona kul köle oluyor."

4

Uzun süren bir sessizlikten sonra söze başlayan Şeyh İbn Bulayhid oluyor:

"Deccâl'ın ne olduğunu anlaman mı seni İslâm'a yaklaştırdı oğlum?"

"Bir bakıma, sanırım öyle oldu; fakat bu sadece son adımdı."

"Son adım... Evet; seni İslâm'a çıkaran yoldan bana daha önce de söz etmiştin; fakat tam olarak ilk defa ne zaman ve nasıl oldu ki, yolunun İslâm'a varacağını anladın?

"Ne zaman oldu bu? Bir düşüneyim... Sanırım bir kış günü Afganistan'daydım; atımın nalı düşmüştü ve yolumun üzerindeki bir köyde nalbant arıyordum; ve işte o köyde bir adam bana: "Fakat sen bir Müslümansın, ancak bunun farkında değilsin..." dedi. Bu olay benim Müslüman olmamdan sekiz ay önce gerçekleşmişti... Herat'tan Kabil'e doğru gidiyordum..."

Herat'tan Kabil'e gidiyordum, yanımda İbrahim ve bir Afgan jandarması vardı; at üstünde, karlı vadileri, Hindukuş dağlarının dolambaçlı geçitlerini aşarak Afganistan'ın içlerine doğru ilerliyorduk. Hava soğuk, kar göz kamaştırıcıydı; her yanımızda karlı çıplak ve sarp dağlar yükseliyordu.

Hüzünlü, ama yine de nedendir bilinmez, mutlu bir gündü. Hüzünlüydüm; çünkü birkaç aydır beraber olduğum insanlar, inançlarının onlara verebileceği ışıktan, kudret ve büyüklükten sanki kalın bir perdeyle ayrılmış gibiydiler. Ve mutluydum; çünkü, bu inancın ışığı, kudret ve büyüklüğü şu çevremizde yükselen karlı tepeler gibi yakındı bana, uzansam dokunacaktım nerdeyse.

Atım topallamaya başlamıştı; yürüdükçe toynağında bir şey şangırdıyordu; nallarından biri yerinden çıkmıştı; sadece iki çivi tutuyordu çıkan nalı.

"Yakınlarında nalbant bulabileceğimiz bir köy var mıdır acaba?" diye sordum Afganlı yol arkadaşımıza.

"Deh-Zengi köyü bir fersah bile çekmez. Orada bir nalbant var; Hazaracat hâkiminin sarayı da o köyde."

Ve böylece Deh-Zengi köyüne doğru ışıyan karlı yolda atımı yormamak için yavaş yavaş ilerledik.

Hâkim ya da bölge valisi kısa boylu, neşeli, dost canlısı genç bir adamdı; mütevazi malikânesinin ıssızlığında bir yabancıyı misafir etmek sevindirmişti onu. Kral Emanullah'ın yakın akrabası olmasına rağmen, kendisi Afganistan'da görüp göreceğim en gösterişsiz, en sade meşrepli adamdı. Kendisiyle iki gün birlikte kalmam için zor ısrar etti.

İkinci günün akşamı mutâd üzre zengin bir sofranın başında oturmuş yemek yiyorduk; biraz sonra elinde üç telli uduyla bir köylü geldi ve bize destansı şarkılar söylemeye başladı. Peştu dilinde söylüyordu ve ben bu dili anlamıyordum. Ama arada kullandığı Farsça sözcükler, halılarla kaplı ılık odanın görünüşüyle, pencereden içeri vuran karın parıltısıyla canlı, sıcak bir uyum sağlıyordu. Hatırladığıma göre şarkı, Dâvûd'un Câlût'la kavgasından söz ediyordu, inancın kaba kuvvete karşı verdiği kavgadan... Çekingen, yumuşak bir sesle başlayıp sonra şiddetli bir coşku yalımıyla yükselerek sonunda bir zafer haykırışıyla biten şarkının sözlerini pek takip edemiyor olsam da konusunu hemen hemen anlıyordum.

Şarkı bitince, hakim: "Dâvûd küçüktü, ama imânı büyüktü..." dedi.

Hâkim'in bu sözlerine şunu eklemekten kendimi alamadım: "Ve siz," dedim, "çokluksunuz, güçlüsünüz belki ama imanınız küçük."

Ev sahibim şaşkınlık ve utançla baktı bana; ve ben elimde olmadan söylediğim bu sözü açıklamaya giriştim hemen. Ama yaptığım açıklama bir soru yağmuru biçiminde geliyordu.:

"Nasıl oldu da, siz Müslümanlar, kendinize duyduğunuz güveni kaybettiniz? O güven ki, size, bir yüzyıl içinde inancınızı Atlan-

tik sahillerinden Çin'in içlerine kadar yayma imkânını vermişti; ama şimdide, bu güveninizi kaybettiğiniz için, Batı'nın düşünce ve yaşam tarzına kolayca, direnmeden teslim ediyorsunuz kendinizi. Avrupa cehâlet ve barbarlığın karanlığında yüzerken, dünyaya bilim ve sanatın aydınlığını saçan dedelerin torunları olarak sizler, nasıl oluyor da, kendi aydın ve ilerici inancınızı kuşanmak cesaretini bulamıyorsunuz içinizde? Ve nasıl oluyor da, birçok Müslüman ülkede, Batı'nın dümen suyunda seyreden birtakım küçük, maskeli kurtarıcılar, birtakım sahte kahramanlar, İslâmî değerleri toptan yok etmeye yeltendikleri halde, siz kendi değerlerinden habersiz Müslüman halkların gözünde "Müslüman uyanışı"nın sembolleri haline geliyorlar?"

Hiçbir şey söylemiyordu ev sahibim. Dışarıda kar yağmaya başlamıştı. Deh-Zengi'ye gelirken yolda duyduğum hüzün ve mutluluk karışımı duygular uyanmaya başlamıştı yeniden. Geçip giden ihtişâm ve izzeti, ve büyük bir medeniyetin bu son çocuklarını kuşatan utanç ve uyuşukluğun ikisini birden hissedebiliyordum o an.

"Söyler misin bana? Tüm açıklığı ve yalınlığıyla Peygamberinizin getirdiği o insanî çağrı, nasıl oldu da, kısır gay-guy'ların kılı kırk yaran spekülasyonların arasında kaybolup gitti? Peki, Peygamberiniz; '*Komşusu açken tok yatan bizden değildir.*' dediği halde, prensleriniz, büyük mülk ve toprak sahipleriniz lüks ve israf içinde yaşarken, çoğunluğu oluşturan öteki Müslüman kardeşlerinizin ağızsız dilsiz bir yoksulluk ve sefâlet içinde sürünmelerini nasıl açıklarsınız? Peygamber ve arkadaşlarının kadınları, onların hayatında o kadar önemli bir rol oynamış oldukları halde, sizin, kadınlarınızı niçin hayatınızın kıyısına sürüp attığınızı bana açıklayabilir misiniz? Ve yine Peygamberiniz: '*İlim talep etmek, kadın erkek, her Müslüman için en büyük ibadetlerden biridir;* ya da, '*Alim kişinin, yalnızca zâhid olan kişiye üstünlüğü ayın diğer bütün yıldızlara olan üstünlüğü gibidir.*' dediği halde, siz, bugünün Müslümanları, çoğunuzun eğitimsiz kalmış olmanıza ve içinizde ancak çok az kimsenin okuma yazma biliyor olmasına ne dersiniz?"

Ev sahibi hâlâ sessizdi; öyle ki bu yüklenişimle onu derinden yaralamış olduğumu düşünmeye başladım. Beni izleyecek kadar Farsça bilmeyen udlu adamsa Hâkim'e öylesine haraketle bir şeyler anlatan bu yabancıya merak ve şaşkınlıkla bakıyordu. Öteki, üşümüş gibi geniş sarı koyun kürkünü sırtına çekerken sonunda:

"Fakat siz bir Müslümansınız..." dedi, alçak sesle.

Güldüm ve, "Hayır, Müslüman değilim; fakat İslâm'da öyle güzel değerlere rastlıyorum ki, onu ziyan etmeniz öfkelendiriyor beni bazen... Biraz kaba konuştuysam, bağışlayın. Bir düşman gibi konuşmak istememiştim." diye cevap verdim.

Ev sahibim başını salladı. "Yoo, yoo... Dediğim gibi, siz bir Müslümansınız; ama bunun farkında değilsiniz. Niçin şimdi şurada, 'Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed (s.a.v.) O'nun rasûlüdür' deyip de fiilen Müslüman olmuyorsunuz? Nasıl olsa zımnen zaten öylesiniz. Hadi söyleyin bunu şimdi, kardeşim; söyleyin de yarın sizi Kabil'e, Emîr'in yanına götüreyim. Sizi bizlerden biri gibi bağrına basacağından eminim. Emir size evler, bahçeler, sürüler verecektir; ve biz hepimiz sizi çok seveceğiz. Hadi, söyleyin, kardeşim; söyleyin şu kelimeyi..."

"Eğer o kelimeyi söylersem, bunu, kendi içim elverdiği için yaparım; yoksa Emîr'in vereceği evler ve bahçeler için değil."

"Fakat," diye üsteledi, "siz birçoğumuzdan daha iyi biliyorsunuz İslâm'ı; henüz anlamadığınız bir nokta mı var yoksa?"

"Anlama meselesi değil bu. İkna olmak, inanmak meselesi; Kur'ân gerçekten Allah kelâmı mı, yoksa sadece insan zihninin parlak bir eseri mi, benim meselem bu..."

O günden öteye Afganlı dostumun sözleri kulaklarım da hep çınlayıp durdu.

Kabil'den sonra, haftalarca Güney Afganistan içlerinde yol aldık; eski Gazne şehrinden geçtik; büyük Mahmud'un bundan aşağı yukarı bin yıl önce, Hindistan seferine çıktığı Gazne şehrinden... çevresinde dünyanın en çetin kabile cengaverlerine rastlayacağınız egzotik Kandehar'dan geçtik; ve Afganistan'ın güneybatı ucundaki

çölleri aşarak, Afganistan gezimin başlangıç noktası olan Herat'a geri döndük.

1926'da, kış sonuna doğru Herat'tan ayrılarak beni Afgan sınırından alıp Rus Türkistanı'nda Merv şehrine, Semerkand'a, Buhara ve Taşkent'e ve oradan da Türkmen bozkırlarını aşıp Urallar'a ve Moskova'ya götüren trene binerek eve doğru yaptığım o uzun yolculuğun ilk adımını attım.

Sovyet Rusya hakkındaki ilk ve belki en kalıcı izlenimim, Merv tren istasyonunda gördüğüm o kocaman usta işi posterin anlattığı şey oldu; mavi tulumlu, genç bir işçiyi ve işçinin tekmeleyip uçuşan redingotuyla kara bulutların ardına gönderdiği beyaz sakallı bir centilmeni tasvir ediyordu poster. Posterin altında şöyle biryazı vardı: "Sovyet işçileri, böylece, Tanrı'yı cennetten kovup çıkardılar. Bu resim Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri *Bezbozhniki* (Allahsız) Sendikalar Birliği tarafından çıkarılmıştır."

Resmen onaylanan din aleyhtarı böyle bir propaganda her yerde karşısına çıkıyordu insanın: umumî yerlerde, caddelerde ve özellikle de mabedlerin çevresinde. Türkistan'da bu tür posterlere, doğal olarak camilerin yakınlarında rastlanıyordu. Cemâat namazları resmen ve açıkça yasaklanmıyor, fakat yetkililer halkı cemâate katılmaktan caydırmak için her türlü çareye başvuruyorlardı. Polis hafiyelerinin özellikle Buhara ve Taşkent'te camilere giren kimseleri tesbit etmek için sık sık pusuya yattıkları, Kur'ân nüshalarının toplatılıp imha edildiği ve genç bezbohnikiler için en gözde eğlencenin camilere domuz başı atmak olduğu söyleniyordu.

Asya ve Avrupa Rusyası'nda haftalarca süren bir yolculuktan sonra, Polonya sınırını geçtiğim zaman rahat bir soluk aldım. Doğru Frankfurt'a gittim ve orada benim için artık tanıdık bir çevre haline gelmiş olan *Frankfurter Zeitung*'da boy gösterdim. Benim yokluğumda ismimim şöhret kazandığını, ve Orta Avrupa'nın en ünlü dış haberler muhabirlerinden biri olarak anıldığımı öğrenmem uzun sürmedi. Bazı yazılarım -özellikle İranlıların girift dinsel psikolojilerine değinenler- önde gelen oryantalistlerin dikkatini çek-

miş ve kalıcı bir ilgi uyandırmıştı. Bu başarı nedeniyledir ki, bir seri konferans vermek üzere Berlin Jeopolitik Akademisi'ne davet edildim; söylendiğine göre Akademi'de benim yaşımda hiç kimseye -o sıralar yirmi altı yaşındaydım- şimdiye kadar böyle bir onur verilmemişti.

Daha çok genel meseleler üzerine yazdığım öteki yazılar, *Frankfurter Zeitung*'un izniyle, başka pek çok gazetede yeniden yayınlanmış. Hele bunlardan biri hemen hemen otuz ayrı gazete ve periyodik yayın tarafından iktibas edilmişti. Bütün bunlar, İran gezimin oldukça verimli geçtiğini gösteriyordu.

Elsa'yla işte o günlerde evlendim. İki yıllık bir ayrılık aramızdaki sevgiyi zayıflatmamış, tersine, daha da güçlendirmişti. Onun, aramızdaki büyük yaş farkından ötürü çektiği kaygıyı giderdiğim zaman duyduğum mutluluğu anlatamam.

"Fakat benimle nasıl evlenebilirsin?" diye itiraz ediyordu. "Sen daha yirmi altısında bile değilsin, bense kırkın üzerinde. Düşünsene! Sen otuzuna gelince ben kırk beş yaşında olacağım; sen kırkına basınca, ben altmışına merdiven dayamış yaşlı bir kadın olacağım..."

Bense gülerek: "Bundan ne çıkar? Sensiz bir hayatı düşünemiyorum bile!" dedim.

Ve sonunda kararını verdi.

Onsuz bir hayatı düşünemediğimi söylediğim zaman gerçeği söylüyordum. Güzelliği, içten gelen şefkati, doğal zarafetiyle Elsa, başka hiçbir kadına duymadığım bir sevgi uyandırıyordu bende. Hayattan beklediğim şey hakkında gösterdiği sezgisel anlayış, beslediğim umut ve özlemleri aydınlatıp pekiştiriyor ve onlara düşünce yoluyla ulaşamadığım bir somutluk, bir gerçeklik kazandırıyordu.

Evlendiğimizden bir hafta sonraydı galiba, bir gün şöyle dedi: "Öteki insanlardan farklı olarak, senin din konusunda mistisizme karşı çıkman ne garip... Oysa sen kendin su katılmamış bir mistiksin; hemen herkese öylesine olağan, öylesine sıradan görünen şeylerde bile girift, gizemli bir yan bulan ve çevresinde günlük olağan

akışı için de sorup giden hayata parmak uçlarıyla dokunan duygusal bir mistik... Ama sıra dine geldi mi o zaman salt akıl kesiliyorsun. Başka insanlarda bunun tam tersi oluyor..."

Ama Elsa için bu, gerçek bir muamma değildi. Ona İslâm'dan söz ederken benim neyin peşinde olduğumu biliyordu; gerçi İslâm'a karşı benim gibi ısrarlı, ivedi bir ilgi duymuyor olabilirdi; ama bana olan sevgisi benim meselemi paylaşmasına yetiyordu.

Onunla sık sık birlikte Kur'ân okuyor ve Kur'ânî görüşler üzerinde tartışıyorduk. Elsa da benim gibi gittikçe daha çok etkilenir oldu Kur'ân'ın ahlâkî öğretileriyle pratik talimatları arasındaki derin tutarlılıktan. Kur'ân'a göre Allah insanı körü körüne boyun eğeceği bir kulluğa çağırmıyor, onun aklına, müdrikesine hitâb ediyordu. Allah insanı kaderiyle baş başa bırakmıyor, ona *'şah damarından da yakında'* bulunuyordu; inançla toplumsal davranış arasında herhangi bir yorum yapmıyor ve belki hepsinden önemlisi, tüm hayatın madde ve ruh arasındaki çatışmayla yüklü olduğu, aydınlığa giden yolun da ruhun tenin boyunduruğundan kurtarılması cehdiyle aşılabileceği şeklinde çileci bir varsayıma yer vermiyordu kelâmında. Hayatı hiçe sayan, nefsi aşağılayan her türlü düşünce Peygamber'in (s.a.v.) *'Dikkat edin ruhbanlık (ya da keşişlik) bize göre değildir'* ya da *'İslâm'da dünyadan vazgeçmek yoktur'* şeklindeki sözleriyle dışlanmış, mahkûm edilmişti. İnsanın yaşama iradesi sadece pozitif ve doğurgan bir saik olarak tanınmakla kalmamış ahlâkî bir postulanın kutsiyeti altında güvence altına alınmış, pekiştirilmişti de. Bu konuda insana belletilen düstur şuydu: Hayatı tüm doluluğu ve zenginliğiyle yaşamak ve değerlendirmekte sadece özgür değil, aynı zamanda bununla vazifelisin de.

Şimdi artık bir bütünlük içinde ve bazen şaşılacak kadar net ve kesin çizgilerle belli bir İslâm imajı belirmeye başlamıştı zihnimde. Dört yıl boyunca yoluma çıkan sayısız izlenim, sayısız bilgi unsuru arasında bilinçli bir sentez ya da 'İslâm'da dünyadan vazgeçmek yoktur' şeklindeki mental osmoz (geçişme) denebilecek bir yolla biçimleniyordu zihnimde bu imaj. Karşımda mükemmel bir

mimari eser görüyor gibiydim; unsurları, bütünü oluşturmak için ahenkle tasarlanmış görkemli bir yapı; hiçbir şey fazla değil ve hiçbir eksiklik yok, her şey yerli yerinde bu yapıda.

On üç yüzyıl önce bir adam çıkıyor ve şöyle diyor insanlara: "Ben sadece ölümlü bir insanım; fakat her şeyi yaratan Allah beni elçi olarak gönderdi size. O'nun yarattığı âlemle ve yaratış düzeniyle uyum içinde yaşayabilmeniz için size O'nun varlığını, birliğini, her şeyi kuşatan ilim ve kudretini hatırlatmamı ve hayatımla örnek bir davranış programı ortaya koymamı bana buyurdu. Eğer bu uyarı ve programı kabul ediyorsanız, beni izleyin." Hz. Muhammed'in (s.s.) risâletinin özü buydu işte.

Önerdiği toplumsal düzen, ancak gerçek, sahici büyüklüğün belirtisi olabilecek bir yalınlık taşıyordu. Bu düzen insanların biyolojik ihtiyaçlarla donanmış biyolojik varlıklar olduğu gerçeğinden; fiziksel, moral ve entelektüel gereksinimlerini karşılayabilmek üzere grup içinde yaşamalarını gerekli kılan bir yapıda yaratıldıkları gerçeğinden yola çıkıyordu. Bireyin manevî erdemlerle yükselmesinin sürekliliği -ki her dinin temel hedefi budur- onun, çevresindeki inançları ne ölçüde etkilediğine, onlar tarafından ne ölçüde desteklenip, ne ölçüde izlendiğine bağlıdır. Bireyler arasındaki bu karşılıklı ilişkinin kaçınılmazlığı nedeniyledir ki, İslâm öğretisinde dinin kendisi ekonomik ve politik yapılardan ayrı düşünülmemektedir. Bireylerarası pratik ilişkiler ağını, içinde her bireyin kendi özgün kişiliğini geliştirmesi için önünde mümkün olduğu kadar az engel, ama mümkün olduğu kadar bol teşvik bulabileceği bir biçimde düzenlemek... işte budur İslâmî kavrayış açısından toplumsal hayatın gerçek işlevi. Ve bunun içindir ki, yirmi üç yıllık risaleti süresince Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tebliğ ettiği sistem, doğal olarak sadece manevî bir irşâd olarak kalmamış, tüm bireysel ve toplumsal etkinlikler için sağlam bir çatı da olabilmiştir ona tutunan toplumlara. Bir yandan bireysel erdem ve anlayışının kök salabileceği dengeli bir toplum anlayışını yapılandırmıştır. Birey hakları ve toplumsal görevlere ilişkin, içinde tarihsel evrim olgusunun hakkıyla değerlendirildiği tutarlı bir şema vazettiği gibi, politik bir

cemâatin ana hatlarını da çizmiştir İslâm. Sadece ana hatlarını; çünkü sosyo-politik yönsemelerin ayrıntılarıyla zamana bağlıdır ve bu yüzden değişkendir: İslâmî öğreti bu konuda mucizevi bir esneklik göstermektedir. İslâm hayatı moral ve fiziksel, bireysel ve toplumsal, tüm tezahürleriyle kucaklamakta; tensel ve zihinsel, seksüel ve ekonomik problemler akide ve ibadet problemleriyle bir arada ve birbirleriyle tam bir uyum içinde yer almaktadırlar. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinde; hayatla ilgili hiçbir şey; hatta ticaret, miras ve mülkiyet gibi görünüşte tamamen 'dünyevî' olan meseleler bile dinî düşüncenin dışında bırakılmamaktadır.

İslâm'ın her ilkesi, renk, soy ırk ve sınıf farkı gözetmeden, cemâatin her üyesinin eşit şartlarda uyacağı birer ölçü durumundadır. Cemâatin önderi ve O'nun soyundan gelenler için özel ayrıcalık yoktur, şârii Allah (c.c.) olan bu yasalar bütününde. Soylu ve ayak takımı yoktur, sınıf kavramı yoktur. Bütün hakların, görevlerin ve fırsatların İslâm'a bağlanan herkes için eşit olarak dağılımı söz konusudur. Allah'la kul arasındaki ilişkinin bir râhibin müdahalesiyle kesintiye uğramasına izin verilmemiştir; Allah'a, Rasûlüne ve amacı yeryüzünde Allah'ın hâkimiyetini kurmak ve sürdürmek olan cemâate sadâkatin dışında her türlü bağlılık, her türlü boyun eğiş kınanmış, mahkûm edilmiştir. Bu tevhîdî duyarlılık, insanın başka türde bağlılıkları için kalkıp da "eğri yolda da olsa bu benim milletim, bu benim memleketim" türünden mazeretler getirmesine yer bırakmamıştır. Peygamber (s.s.) bu ilkeyi açıkça ortaya koymak için, sık sık tekrarlamıştır şu anlamdaki sözlerini: "*Kavim, kabile asabiyeti güden bizden değildir, kavim (ya da kabile) asabiyetiyle savaşan bizden değildir; kavim (ya da kabile) tutkusu uğruna ölen bizden değildir.*"

İslâm'dan önceki politik organizasyonların hepsi -teokratik ya da yarı teokratik temeller üzerine kurulu olanları bile- kabilevî homojenliği ön planda tutan kısır kabilevî kavramlarla sınırlıydı. Bu yüzden kadîm Mısır'ın tanrı krallarının zihninde yer eden sosyo-politik düşünce, Nil vadisinin ufkunu aşmıyor; İbranîlerin eski teokratik devletlerinde hüküm sürdüğüne inanılan Tanrı, zorunlu olarak, sadece İsrailoğulları'nın Tanrısı olarak biliniyordu. Buna

karşılık Kur'ânî öğreti sosyo-politik düşünceyi soy sop, kabile ve kavim bağlılığının her çeşidinden arındırarak yapılandırıyordu. İslâm'ın öngördüğü toplum, kavim ve kabile dolayımındaki tüm geleneksel ayrılıkları dışında bırakan, kendine yeterli politik bir cemâat anlayışına dayanıyordu. Bu bakımdan, İslâm'la Hıristiyanlığın arasında, her ikisi de, ortak bir amaca bağlı ulusların birliğinden doğan uluslararası bir cemâati öngördüklerine bakılırsa, benzer çizgilerin bulunduğu söylenebilir mi? Fakat unutulmamalıdır ki, Hıristiyanlık, Sezar'ın hakkını Sezar'a vererek evrensel çağrısını sadece manevî alanda sınırlandırırken; İslâm, yasa koyuculuk vasfında ortağı olmayan bir Allah'a kulluğu, insan davranışlarının ve toplumsal örgütlenmenin ekseni olarak gören uluslarüstü, tevhîdî bir politik organizasyon ortaya koymaktadır. Böylece İslâm, Hıristiyanlığın kuvveden fiile çıkarmadığı şeyi başararak, insanlığın gelişim sürecinde yeni ve nihaî adımı atmış; coğrafî engellerle sınırlı, kavim kabile esasına dayanan geçmişin kapalı toplumu karşısına, düşünsel temele dayalı açık toplumun ilk örneğini koymuştur.

İslâm çağrısı içinde nasyonalizme, çıkar gruplarına, sınıf ayrılıklarına, kiliseye, ruhbanlığa, babadan oğula geçen soyluluğa, aile saltanatına yer vermeyen bir sosyo-politik düzen amaçlanmış ve tarihinin ilk dönemlerinde parlak bir biçimde gerçekleştirmiştir bunu. Bu amaç, eşit haklar ve görevler donanmış insanların el ele, bir erdem yarışı içinde Allah'a yöneldiği tevhîdî bir düzenin kurulmasından ibaretti. Bu düzenin, bu medeniyetin en önemli özelliği - ki onun insanlık tarihindeki öteki bütün toplumsal ve siyasî hareketlerden ayıran özellik de buydu- onun, insanların gönüllü katılmalarına dayanarak ve ondan güç alarak yükselmiş olmasıydı. Burada toplumsal gelişme, insanlık tarihinin kaydettiği bütün öteki toplumlarda ve medeniyetlerde olduğu gibi, çıkar çatışmalarının bir sonucu değil, orjinal bir "inşâ" anlayışının uzantısıydı. Başka bir deyimle, bu düzende her şeyin temelinde gerçek bir toplumsal sözleşme yatıyordu; ve bu sözleşme, iktidarı elinde tutan gurupların imtiyazlarını güvence altına alan, insan zihninden çıkmış bir yasaname değil, İslâm medeniyetinin gerçek, tarihsel özünü oluş-

turan vahiyle tutanak altına alınmış sahici bir sözleşmeydi. Kur'ân bu sözleşmeyi şöyle dile getiriyor: "*Dikkat edin; Allah canlarınızı, mallarınızı cennet karşılığında satın almıştır... Artık sevinin yaptığınız bu alışverişten ötürü; çünkü büyük bir kazanç bu sizin için.*"

Bu 'Büyük Kazanç'ın -ki bu tarihin kaydettiği gerçek bir toplumsal sözleşme örneğiydi- ancak çok kısa bir zaman dilimi süresince anlaşılır olabildiğini, ya da daha doğru bir deyimle, bu çok kısa zaman süresince büyük bir çabayla gerçekleştirilmeye çalışıldığını biliyordum. Peygamber'in ölümünden bir yüzyılı bile bulmayan bir zaman sonra, İslâm'ın özüne bağlı politik yapı çözülmeye, yıpranmaya başlamış ve sonraki yüzyıllarda orijinal program, yavaş yavaş geçmişin karanlıklarına terk edilmişti. Özgür insanlar arasındaki özgür anlaşma ve beraberliğin yerini, kabilelerarası iktidar mücâdelesi almış; İslâm'ın politik özüne şirkin, tevhîd inancına uzaklığı kadar aykırı olan hânedân saltanatı türemiş ve bunu taht kavgaları, saray entrikaları, kabile asabiyeti, baskı ve zulüm izlemiş ve böylece din, siyasî iktidarın gölgesinde o bildik saray hizmetlisi durumuna indirgenmiştir. Ve tabii, büyük Müslüman düşünürler saf ve yüce İslâm düşüncesine bir zaman için sahip çıkmaya, onu diri tutmaya çalışmışlarsa da sonrakiler aynı duyarlığı gösterememişler ve iki-üç yüzyıl içinde zihinsel taklitçiliğin batağına saplanmışlar; kendileri için ve kendi durumlarının gerektirdiği doğrultuda düşünmeyi bırakarak önceki kuşaklardan devraldıkları metinleri körü körüne tekrarlamakla yetinir olmuşlardır. Bu sonrakiler, böyle devralmakla, insan düşüncesinin zamanla mukayyed olduğunu ve dolayısıyla sonsuza kadar yenilenmesi gerektiğini gözden kaçırmışlardır. Ama vahyin değişmez gerçeklerinden gücünü alan İslâm'ın doğuşu şartlarındaki başlangıç ivmesi öylesine büyüktü ki, İslâm ümmetini bir süre için kültürel zenginliğin doruklarına -tarihçilerin İslâm'ın Altın Çağı dedikleri: bir çağın bilim, edebiyat ve artistik başarılarının parlak burçlarına- tırmandırmaya yetmişti. Ama ne yazık ki, bu ilk devinme, varlığını aynı şiddetle devam ettirmek için gerekli manevî yakıtı sonraki kuşaklarda bulamamış ve birkaç yüzyıl içinde sönüp gitmişti. Buna bağlı olarak

İslâm medeniyeti de gittikçe durgunlaşarak yaratıcı gücünü yitirmiş ve bir gölge medeniyet, bir ölü medeniyet hâline gelmişti.

Müslüman dünyanın bugünkü durumu hakkında yanılgılarım yoktu. Bu ülkelerde geçirdiğim dört yıl bana, İslâm'ın bağlılarının dünya görüşünde ve onun ahlâkî ilkelerine karşı gösterdikleri sessiz riayetkârlıkta belli belirsiz yaşadığını; ama bütün bu insanların, inançlarını doğurgan eylemlere dönüştürme gücünden yoksun uyurgezer ya da mefluç kitleler durumunda olduklarını göstermiştir. Fakat benim asıl ilgimi çeken husus, bugünkü Müslümanların İslâmî öğretiyi uygulamaktaki başarısızlıkları ya da uyuşuklukları değil, bizzat bu öğretinin içinde taşıdığı gizli gücün, dinamizmin kendisiydi. Doğuş döneminde, kısa bir süre için de olsa, İslâm şeriatının öğretiden uygulamaya büyük bir başarıyla aktarılabilmiş olduğunu bilmek bana yetiyordu; bu durum aynı başarıya bir gün yeniden ulaşılabileceği yolunda beslenen umutların bir güvencesiydi. Onu uyuşukluk ve cehâletin içine atan şey neydi diye soruyordum kendime? Orijinal düşünce, özündeki mesajın sesine kulak verenler için bütün açıklığıyla ortada dururken, bu insanları onu yaşamaktan alıkoyan neydi?

Ve mümkündür ki, diye düşünüyordum, mesajın eyleme ve giderek hayata yön vermesi için ilk Müslümanlardan daha çetin bir mücadele bekliyordu biz sonrakileri. Bizimkinden daha basit bir çevrede yaşadı onlar ve dolayısıyla çözümü daha kolay problemler ve güçlüklerdi onların önüne çıkan. Bizim yaşadığımız dünya, manevî planda ve buna bağlı olarak toplumsal ve ekonomik planda neyin eğri neyin doğru olduğu belli olmayan ve böyle olduğu için de sürgit yalpalayan bir dünyaydı. İnsanın tek başına kurtulabileceğine ve hatta, böyle bireysel bir "kurtuluş" ihtiyacı içinde olabileceğine inanmıyordum; kurtulması ya da kurtarılması gereken modern toplumdu. İnsanlık, ideolojik bir temele dayalı yeni bir toplumsal sözleşmeye her zamankinden daha çok ve gittikçe artan bir kesinlikle, bizim çağımızda ihtiyaç duymaktaydı; bize, salt iler-

leme adına başını alıp giden maddî ilerlemenin boşluğunu, kofluğunu gösterecek ve bu arada insanlığa muhtaç olduğu hayat soluğunu bahşedecek bir dine, bir inanca duyulan ihtiyaçtı bu; bize ruhsal ve fiziksel yönelişlerimiz arasında gerekli dengenin nasıl kurulabileceğini öğreten ve bu sûretle bizi, baş aşağı dalıp gittiğimiz felâketten kurtaracak bir dine duyulan ihtiyaç...

Hayatımın o döneminde İslâm probleminin, -problem diyorum; çünkü o günler gerçekten bir problemdi benim için- zihnimi başka, hiçbir şeye yer bırakmamacasına işgâl ettiğini söylemek yanlış olmaz. İslâm'a duyduğum ilgi şimdi artık, biraz çekici de olsa, garip ve yabancı bir kültür ve ideolojiye karşı duyulan entelektüel bir meraktan öteye geçmeyen o ilk evrelerini çoktan geride bırakmış ve ateşli bir hakikat arayışına dönüşmüştür. Son iki yıllık gezinin maceralarla dolu anıları bile bu arayışın yanında gölgede kalıyordu. Hatta o kadar ki, *Frankfurter Zeitung* editörünün beni yazmaya teşvikle görevlendirdiği yeni kitap üzerinde yoğunlaşmam bile bu yüzden bir türlü mümkün olmuyordu.

Dr. Simon, benim kitabı görünür biçimde savsaklamamı önceleri hoşgörüyle karşıladı. Çünkü ne de olsa, uzun bir geziden yeni dönmüştüm ve bir süre tatili hak etmiştim; üstelik şu birkaç günlük evliliğim de yazma işini bir süre olsun ertelemem için yeterli bir nedendi zaten. Ama bu tatil ya da, deyim yerindeyse balayı, Dr. Simon'un ma'kul karşılayacağı süreyi aşmaya yüz tutunca, Dr. Simon, artık yeryüzüne dönmem gerektiği konusunda beni uyarmakta gecikmedi.

Şimdi geriye dönüp baktığımda, Dr. Simon'un aslında çok anlayışlı biri olduğunu görebiliyorum; ama o günler bana hiç de öyle görünmüyordu. 'Kitap'ın ilerleyip ilerlemediği konusunda her fırsatta yönelttiği sık boğaz edici sorgulamalar amaçladığı şeyin tam tersi bir etki bırakıyordu bende. Kendimi kıskıvrak bağlanmış hissediyordum; bizzat bu kitap fikri artık yılgınlık vermeye başlamıştı bana. O güne kadar keşfetmiş bulunduğum şeylerin ifade edi-

lmesinden çok, hâlen keşfetmek üzere olduğum ya da keşfetmek zorunda olduğum şeyler ilgilendiriyordu beni.

Dr. Simon sonunda, kanâatini öfkeyle açıklamak zorunda kaldı: "Bu kitabı hiçbir zaman yazamayacaksın, sanıyorum! *Horror libri*ye (kitap fobisi) yakalanmışsın sen."

Bir çeşit öfkeye kapılarak: "Daha ciddi bir hastalığa yakalanmış olmayayım, sakın? Olursa, *horror scribendi*ye (yazma fobisi) yakalanmışımdır belki de."

"Belki de! Ama eğer böyle bir hastalığa tutulmuşsan," diye sertçe karşılık verdi, "*Frankfurter Zeitung*'un da artık sana göre bir yer olmadığını anlamış olman gerekir."

Bir söz, bir karşılık daha; derken tartışma kavgaya dönüştü ve aynı gün *Frankfurter Zeitung*'dan istifa ettim. Bir hafta sonra da Elsa'yla Berlin'e gittik.

Şüphesiz gazeteciliği bırakmak niyetinde değildim; çünkü, sağladığı rahat geçim ve yazmanın verdiği zevk bir yana, İslâm dünyasına dönmemi sağlayacak biricik vasıta da oydu. Öte yandan, ne pahasına olursa olsun İslâm dünyasına dönmek istiyordum. Dört yıllık bir gazeteciliğin sağladığı ün sayesinde basın dünyasıyla yeni bağlantılar kurmam zor olmayacaktı. Nitekim Frankfurt'tan ayrılır ayrılmaz hemen üç ayrı gazeteyle; Zürih'in *Neue Zürcher Zeitung*, Amsterdam'ın *Telegraaf* ve Köln'ün *Kölnische Zeitung* gazeteleriyle oldukça tatminkâr birer anlaşma yapmakta güçlük çekmedim. Orta Doğu hakkında yazdığım yazılar bundan böyle - *Frankfurter Zeitung* kadar büyük olmasalar da- Avrupa'nın en önemli gazetelerinden olan bu üç gazetede birden yayımlanacaktı.

Elsa'yla birlikte bir süre için Berlin'e yerleştik. Jeopolitik Akademisi'nde başladığım seri konferansları bitirmek ve İslâmî araştırmalarıma devam etmek istiyordum.

Eski edebiyat arkadaşlarım beni yeniden görünce şüphesiz sevindiler; fakat Orta Doğu'ya giderken onları bıraktığım noktadan başlayıp eski ilişkilere yeniden dönmek kolay değildi. Yabancılaşmıştık birbirimize; artık o eski ortak entelektüel dili kullanmıyor-

duk. Hiçbirinden özellikle beni, İslâm'a duyduğum ilgiye karşı anlayışa benzer bir tutum bekleyemezdim. Onlara entelektüel ve toplumsal bir öğreti olarak İslâm'ın öteki ideolojilerle pekâlâ karşılaştırılabileceğini anlatmaya çalıştığım zaman şaşkınlıkla başlarını sallamaktan başka bir tepki göstermiyorlardı. Zaman zaman şu ya da bu konuda İslâm'ın ilke ve önerilerini 'ma'kul' gördükleri oluyordu; ama hemen arkasından, eski dinlerin geçmişte kaldığını, çağımızınsa daha yeni, daha 'hümanist' bir 'yaklaşım'a ihtiyacı olduğunu eklemeden edemiyorlardı. Yerleşik dinlerin gerekliliğini ilk ağızda inkâr etmeyenler bile, İslâm'ın daha çok dünyevi meselelerle ilgilenen ve insanın dinden beklediği 'mistik' içerikten yoksun bir din olduğu yolundaki yaygın Batılı fikr-i sabitin etkisinden kendilerini kurtaramıyorlardı.

Beni en çok şaşırtan husus, İslâm'ın, benim için özellikle çekici olan yanının, insan realitesini fiziksel ve ruhsal bölümlere ayırmak zaafına düşmeyen ve inanca götüren yol olarak aklı gösteren yanının -başka zaman akılcılığı kimseye bırakmayan- bu entelektüellerde fazla ilgi uyandırmaması olmuştu. Bu su katılmamış entelektüeller, sıra din konusuna gelince o mûtad 'akılcı', 'realist' tutumlarından kolayca yüzgeri edebiliyorlardı nedense. Hepsi de dinin mahza spiritüel alanda başlayıp biten akıldışı bir olgu olduğu fikrinde birleşiyorlardı.

Ama onların çıkmazının nerede yattığını zamanında fark ettiğimi söyleyebilirim. Din konusunda akılcı bir yaklaşım getiren her öğreti, dinî tecrübenin her çeşidinde insan zihninin 'doğaüstü' serüvenini bulmak isteyen Hıristiyânî düşünce ortamında yetişen insanların gözüne, dinin manevî özünden mutlak bir sapma olarak görünüyordu. Bu tutum sadece dini bütün Hıristiyanlara özgü de değildi. Avrupa kültürünün münhasıran Hıristiyânî kavramlarla yoğrulan uzun geçmişinden ötürü, agnostik (bilinemezci) eğilimler taşıyan Avrupalılar bile kendilerini Hıristiyânî kavramların bilinçaltı baskısından kurtaramayarak, istisnasız her türlü dinî tecrübeyi zihnen kavranamayan gizemli şeyler karşısında duyulan karanlık, mübhem duygular ve meş'um râbıtalar olarak algılamaktaydı-

lar. İslâm'ınsa, hayatla ilgisi olmayan ve insan zihnine mezarların ve tapınakların loşluğunda arız olan bu tür yanılsamalarla ilgisi yoktu; onun insan fıtratıyla bütünüyle çakışan yapısı, hayatın fiziksel ve ruhsal yanlarının doğal birliği üzerinde yükseliyordu. Onun dünya görüşü Batılı ahlâk kavramlarının temelinde yatan Hıristiyanî dünya görüşünden öylesine farklıydı ki, bu iki dünya görüşünden birinin kavramlarıyla düşünmek ötekinin sıhhatini ister istemez tehlikeye sokuyordu.

Bana gelince, kendimi artık iyice İslâm'a yaklaşmış hissediyordum; nihai ve geri dönülmez adımı atmadan önceki son tereddütleri yaşıyordum. İslâm'a girmek düşüncesi, iki ayrı dünya arasındaki dipsiz uçuruma gerilmiş dönüşü olmayan bir köprüyü geçmek gibi geliyordu bana. Müslüman olursam, içinde yetiştiğim dünyadan bir daha dönmemek üzere ebediyyen kopmam gerektiğini çok iyi biliyordum. Başka türlüsü zaten mümkün değildi. İnsan, İslâm'la taban tabana zıt kavramların hakim olduğu bir toplumla içsel bağlarını sürdürerek Muhammed'in (s.a.v.) izinden gidemezdi herhalde. Fakat geriye bir soru kalıyordu yine de. İslâm acaba gerçekten Allah'ın (c.c.) mı mesajıydı, yoksa büyük fakat ölümlü bir bilgenin öğretisi mi?..

1926 yılının Eylül günlerinden biriydi; Elsa'yla birlikte Berlin metrosunda, birinci mevki kompartımanlardan birindeydik. Birden karşımda oturan adama takıldı gözlerim: görünüşe bakılırsa varlıklı, başarılı bir işadamına benziyordu; dizlerinin üzerinde pahalı cinsten güzel bir çanta, bir parmağında kocaman bir elmas yüzük vardı. Düzgün kılığı, göz dolduran görünüşüyle bu adamın, o günlerde Orta Avrupa'nın her yerinde göze çarpan refah havasını çok iyi yansıttığını düşünüyordum; ekonomik hayatı altüst eden ve halkın görünüşünden genel bir pejmurdeliğe yol açan o çetin enflasyon yıllarından sonra geldiği için hemen göze çarpan bir refah havası... Halk şimdi iyi giyiniyor, iyi besleniyordu ve karşımda oturan adam da bu bakımdan bir istisna değildi. Ama adamın

yüzüne bakınca, onun hiç de mutlu bir adam olmadığını sezinledim. Yorgun görünüyordu; sadece yorgun değil, vahim denebilecek ölçüde mutsuz. Gözleri ilerde, belirsiz bir noktaya boş bakışlarla takılıp kalmış, dudakları adeta ıstırap içinde kasılmıştı. Fakat bu ıstırap bedenî bir ıstırap gibi görünmüyordu şüphesiz. Sürekli adamı izleyerek kabalık etmiş olmamak için gözlerimi yana çevirdim ve onun yanındaki şık giyimli bayana çevirdim gözlerimi. Ağzı sert, çarpık ve eminim alışkanlık eseri, anlamsız bir tebessümle kasılıp kalmıştı bu bayan. Ve o zaman gözlerimi kompartımanda dolaştırıp bütün öteki yüzlere, bu istisnasız hepsi iyi giyimli, iyi beslenmiş şehirli insanların yüzlerine baktım birer birer. Ve hepsinde, bu yüzlerin hepsinde, aynı hüznün kalemiyle çizilmiş derin, gizli bir acı vardı; öylesine gizli ki, yüzlerin sahipleri bile farkında değildi bunun.

Gerçekten garipti bu! Hiçbir zaman çevremde bu kadar çok mutsuz, bu kadar çok hüzünlü yüzü bir arada görmemiştim; ya da acısını sessiz çığlıklarla haykıran bu yüzlere, daha önce hiç bu gözle bakmamıştım. Bu müşâhede öylesine sarsıcıydı ki Elsa'ya açmadan edemedim. Ve bir portre ressamının dikkatiyle, Elsa da çevresindeki yüzleri incelemeye koyuldu. Sonra şaşkınlıkla dönüp "Haklısın" dedi, "Bir cehennem azabı çekiyorlar sanki... Acaba kendileri bunun farkındalar mı?"

Farkında olmadıklarını biliyordum; çünkü eğer farkında olsalardı, her gün daha fazla refah, daha yeni alet edevat, belki birbirlerinin üzerinde daha fazla tahakküm gücü elde etmekten başka umutları, 'hayat standartlarını' yüseltmek arzusundan başka bir amaçları ve gerçeklerle örülmüş bir inançları olmadan, hayatlarının böylesine boş, böylesine mübhem acıların içinde sürüp gitmesine göz yumamazlardı herhalde.

Eve döndüğümüzde, masamın üzerinde açık duran Kur'ân nüshasına gözüm ilişti. Mekanik olarak, kitabı kapatıp kaldırmak için elime aldım; fakat tam kapamak üzereydim ki, açık sayfadaki ayetlere gözüm takıldı; okumaya koyuldum:

Daha çok, daha çok (şeye sahip) olma hırsına tutuldunuz,
Tâ ki, kabirler(iniz)i ziyaret edinceye, (oraya ininceye) kadar.
Yoo, öyle değil, ilerde bileceksiniz!
Hayır, bir bilseniz kesin (bir) bilgiyle,
And olsun ki, cehennemi göreceksiniz.
And olsun ki, günü gelince apaçık göreceksiniz onu:
Sonra, and olsun ki, (size verilen) nimetten sorulacaksınız.

Bir an öylece sessiz kaldım. Kitabın elimde titrediğini görüyordum. Sonra onu Elsa'ya uzattım. "Oku," dedim, "Bugün metroda gördüğümüz tablonun bir yankısı değil mi?"

Bir yankıydı evet, bir cevaptı: Bütün şüpheleri bir hamlede gideren bir cevap. Şimdi artık, bütün şüphelerin ötesinde biliyordum ki, elimde tuttuğum kitap Allah kelâmıydı; insanoğluna on üç yüzyıl önce vahyedilmiş olmasına rağmen, açıklığından vüs'atinden hiçbir şey kaybetmeden; ancak bugün karmaşık, mekanize, fezalarda cirit atan bir çağın ortasında tezahür eden bir gerçeği haber veriyordu açıkça.

Bütün çağlarda insanlar tamahı, açgözlülüğü tanımışlardır: ama tamah ve açgözlülük başka hiçbir çağda bugün olduğu kadar, eşyaya yönelmiş ölçüsüz, taşkın, başka her türlü duyguyu gölgede bırakırcasına ciğer sökücü bir hırs hâlinde kendini açığa vurmamıştı. Daha çok şeye sahip olmak daha çok şey yapmak, daha çok şey başarmak...

Bugün dünden daha çok, yarın bugünden daha ileride. İnsanların boyunlarına binmişti ifrit; kamçısını tam yüreklerinin başına indiriyor ve uzaklarda alayla göz kırpan yalancı hedeflere doğru dehliyordu onları; daha yanına varır varmaz çözülüp yok olan ve aşağılayıcı bir biçimde hiçleşen hedeflere... Her başarıyı yeni ve daha parlak hedefler izliyor ve her hedefin başında onları daha acı, daha tüketici bir hiçlik bekliyordu. Ve bu dinmez bir susuzluk halinde insan ruhunu kemire kemire tâ mezara kadar böylece

uzayıp gidiyordu; ama kimse bu amaçsız koşunun farkında değildi, görmüyorlar, bilmiyorlardı:

Hayır öyle değil, ileride bileceksiniz!
Hayır, bir bilseniz kesin (bir) bilgiyle,
And olsun, göreceksiniz cehennemi...

Hayır, bu kelâm, uzak Arabistan'ın uzak geçmişinde sesini yükselten ölümlü bir insanın hikmetli sözleri olmaktan çok daha öte bir şeydi. Ne kadar hikmetli olursa olsun böyle bir insan, yirminci yüzyıla özgü bu acılı koşuyu kendiliğinden bilemez; böylesine hakim bir perdeden, böylesine apaçık bir üslubla dile getiremezdi. Hayır! Kur'ân'da konuşan Muhammed'in (s.a.v.) sesinden daha güçlü, daha yüksek bir sesti ve bütün zamanları aşarak ulaşıyordu insan kulağına.

5

Peygamber Mescidi'nin avlusuna karanlık çökmüştü; kemer sütunları arasında sarkan uzun zincirlerin ucunda yanan gaz lambalarının ışığı, bu karanlığı daha derin, daha etkileyici bir hale getiriyor. İbn Bulayhid, başı göğsüne düşmüş, gözleri kapalı, öylece oturuyor; tanımayan biri onun uyuduğunu sanabilir; ama benim hikâyemi, insanlar ve onların içlerinde olup bitenler hakkındaki zengin tecrübeleri arasında uygun bir yere koymak üzere derin bir dikkatle dinlediğini biliyorum. Bir süre sonra başını kaldırdı ve gözlerini açarak:

"Peki, sonra? Sonra ne yaptın?" diye sordu.

"Sonrası belli bir şey, Şeyh. O sıralar Berlin'deki küçük Müslüman cemâatin başkanı olan Hintli Müslüman bir arkadaşımı aradım ve ona Müslüman olmak istediğimi söyledim. Sağ elini

bana uzattı; ben de elimi onun içine koydum ve iki şâhidin huzurunda Allah'ın önünde boyun eğdim, ona teslim oldum: "Şehâdet ederim ki, Allah'tan başka ilâh yoktur ve yine şehâdet ederim ki, Muhammed (s.a.v.) O'nun rasûlüdür. Bundan birkaç hafta sonra karım da aynı şeyi yaptı."

"Peki ya ailen ne dedi bu işe?"

"Pek tabii, hiç hoşlarına gitmedi bu. Müslüman olduğumu yazdığım zaman, babam mektubuma cevap bile vermedi. Birkaç ay sonra kız kardeşim, mektubunda babamın beni ölmüş olarak kabul ettiğini yazıyordu. Bunu üzerine ona bir ikinci mektup daha yazarak Müslüman olmanın ona karşı duyduğum saygı ve sevgiye en ufak bir gölge düşürmediğini; tersine, İslâm'ın bana anne ve babamı bütün öteki insanlardan daha çok sevmem ve ta'zîz etmem gerektiğini öğrettiğini anlattım. Ama bu mektup da öteki gibi cevapsız kaldı."

"Baban kendi dinine çok bağlı bir insandı herhalde..."

"Yoo, hiç de öyle biri değildi; işin tuhaf yanı da bu işte. Sanırım beni bir zındık olarak görüyordu; imanından ötürü değil, çünkü hiçbir zaman öyle dini bütün bir Yahudi olmamıştı; daha çok içinde yetiştiği toplum ve bağlı olduğu kültürden ötürü."

"O zamandan beri kendisini hiç görmedin mi?"

"Hayır! Müslüman olduktan sonra karım ve ben, hemen Avrupa'dan ayrıldık, artık daha fazla duramazdık orada. Ve bir daha hiç dönmedim oraya..."*

---

* Babamla temasımız, onun, sonunda benim İslam'a girişimin sebeplerini anlayıp hak vermesinden sonradır ki, 1935'te yeniden sağlandı. Bir daha birbirimizi hiç göremesek de, babamın ve kızkardeşimin Naziler tarafından Viyana'dan sürgün edilip toplama kampında birbiri ardınca öldükleri 1943 yılına kadar sürekli yazıştık.

On Birinci Bölüm

CİHAD

Peygamber'in Mescidi'nden çıkarken biri kolumdan tuttu: başımı çevirince, yaşlı dostum Seyyid Muhammed ez-Zuvayy es-Senûsî'yle göz göze geldim.

"Evlâdım, aylardan sonra seni tekrar görmek ne saâdet! Şükür kavuşturana! Rasûlullah'ın şehrine hoşgeldin..."

Mescidden çarşıya giden parke taş döşeli caddede, el ele ağır ağır yürüyoruz. Beyaz Kuzey Afrika işi bornozu içinde Seyyid Muhammed, yıllardır yaşadığı Medîne'de herkesin tanıdığı bir sima. Sadece yetmişi bulan yaşına değil, aynı zamanda Libya bağımsızlık savaşının kahraman liderlerinden biri olarak kazandığı üne de hürmeten onu selamlayan insanlar tarafından sık sık kesiliyor yürüyüşümüz.

"Bilmeni isterim, evlat; Seyyid Ahmed Medîne'de. Sıhhati de pek iyi değil; seni görmek onu sevindirecektir. Burada ne kadar kalacaksın?"

"Sadece bir-iki gün, ama şüphesiz onu görmeden gitmem. Haydi şimdi gidelim ona."

Bütün Arabistan'da Seyyid Ahmed kadar sevdiğim bir ikinci kişi yoktur; çünkü kendini onun gibi yürekten, onun kadar fedâkârca davasına adayan bir başkasını tanımıyorum.

Bir alim ve bir savaşçı olarak bütün hayatını İslâm cemâatinin manevî dirilişine ve onun siyasî bağımsızlık kavgasına adamıştır o; bu iki aksiyonun birbirinden ayrılamayacağını bilerek yapmıştır bunu.

Seyyid Ahmed'le yıllar önce Mekke'de ilk karşılaşmamızı dünkü gibi hatırlıyorum...

Mekke'nin kuzeyinde pek çok eski efsane ve söylentinin odağı durumundaki Ebû Kubeys Dağı yükselir. Dağın alçak minareli, beyaz badanalı küçük bir mescidle taçlanan doruğundan, Mekke vadisine doğru görülmeye değer bir manzara uzanmaktadır; vadinin dibinde Mescid-i Haram ve her yönde çıplak ve sarp yamaçlara doğru tırmanan evlerin dağınık, rengârenk amfiteatri. Kubeys Dağı zirvesinin biraz aşağısında bir küme kartal yuvasını andıran daracık terasların üzerine kurulu bir taş konaklar külliyesi yer alır: Senûsî İhvânı'nın Mekke'deki merkezi burasıdır işte. Orada tanıdığım yaşlı adam, bütün İslâm aleminin tanıdığı ünlü Büyük Senûsî, Seyyid Ahmed'di; otuz yıllık bir mücâdeleden ve Karadeniz'le Yemen Dağları arasında dava uğruna yaşanan yedi yıllık bir serüvenden sonra Sireneyka (Bugünkü Bingazi)'daki evine giden bütün yollar önüne kapanmış olan büyük sürgün Seyyid Ahmed... Kuzey Afrika'nın sömürgeci yöneticilerine hiçbir isim onunki kadar uzun uykusuz geceler geçirtememiştir; hatta ondokuzuncu yüzyılda Cezayir kahramanı büyük Abdülkadir'in ya da son yıllarda Fransız yönetiminin başına büyük belalar açan Faslı Abdulkerim'in ismi bile...

Gerçi bu isimler de Müslümanlar için unutulmayacak isimlerdir; ama önemleri daha çok siyasî yüklemlerinden ileri geliyordu; oysa Seyyid Ahmed ve onun tarikati, siyasî aksiyon yanında, uzun yıllar manevî uyanışın da simgesi olmuştu.

Beni, Endonezya'nın siyasî bağımsızlık mücadelesinin lider isimlerinden olan ve Mekke'ye hac için gelen Cavalı dostum Hacı

Agos Selim takdim etmişti ona. Seyyid Ahmed, benim İslâm'a yeni girmiş biri olduğumu öğrenince kollarını bana doğru uzattı ve sımsıcak bir tebessümle:

"Kardeşlerinin arasına hoş geldin, benim genç kardeşim..." dedi. Yılların acısı okunuyordu bu yaşlı inanç ve özgürlük savaşçısının güzel alnında. Hüzünlü çizgiler arasında küçük beyaz sakalı, zeki ve duyarlı ağzıyla bu güzel çehre yorgundu; göz kapakları yılların bitkinliğiyle aşağı sarkıyor ve ona uykulu bir ifade veriyordu. Sesi yumuşak ve elem yüklüydü; fakat bazen içten gelen bir coşkuyla alevleniyor, hareketle dopdolu bir hayatın neşvesini yansıtıyordu; o zaman sesi yankılanarak yükseliyor, gözlerinde keskin, ışıl ışıl bakışlar beliriyor ve beyaz bornozun katmanları arasından kartal pençesini andıran bir kol yükselip size hayatın, onurlu kavgalarla örülmüş sessiz muhteşem görünmeyen resmini çiziyordu havaya.

Hedefine ulaşsaydı, modern İslâm toplumu için bir rönesans yaratabilecek çapta bir fikre ve misyona varis olan Kuzey Afrika kahramanı, artık iyice yaşlanmış, hasta ve eylemden fiilen kopmuş olmasına rağmen, şevkinden hiçbir şey kaybetmemişti. Umutsuz olmaya hakkı yoktu; gerçek İslâm ruhundan ilhâmını alan dinî ve politik uyanış özleminin ki, Senûsî hareketinin temeli de buydu, Müslüman halkların yüreğinden hiçbir zaman silinip atılmayacağını biliyordu.

Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, gerçek bir İslâm ümmetinin biçimlenmesine ön ayak olabilecek bir İslâm kardeşliği davasını gündeme getiren kişi, Şeyh Ahmed'in dedesi büyük Cezayirli âlim Muhammed İbn Ali es-Senûsî olmuştu. Muhammed İbn Ali, çeşitli Arab ülkelerinde yıllarca süren bir gezi, tedris ve tebliğ döneminden sonra, Mekke'de Kubeys Dağı'nda ilk Senûsî zâviyesini kurdu ve Hicâz bedevîleri arasında kısa zamanda çok kalabalık bir müridler cemâati topladı çevresinde. Ama Mekke'de kalmadı, Kuzey Afrika'ya döndü; Sireneyka ile Mısır arasında Cağbub Vadisi'ne yerleşti. Ve mesajı oradan bütün Libya'ya ve Libya'nın ötesi-

ne yayıldı. Senûsî 1859 da öldüğü zaman Akdeniz kıyılarından Ekvatoryal Afrika'nın derinlerine ve Cezayir sahrasında Tuareg beldesine kadar uzanan geniş topraklar üzerinde nüfuz sahibiydi.

Bu geniş kendine özgü nüfuz ve iktidar olgusunu 'devlet' deyimi tam olarak ifade etmiyor; çünkü Büyük Senûsî ne kendi çevresinde kişisel bir yönetim kurmak amacını gütmüş, ne de haleflerine böyle bir gelenek bırakmıştır; bütün içtenliğiyle ahlâkî, toplumsal ve politik planda İslâm'ın ihyası için örgütsel bir temel hazırlamaya çalışmıştır sadece. Özellikle bu amaç üzerinde yoğunlaşmış olması nedeniyle, bölgenin geleneksel kabilevî yapısına dokunmamış; sonuna kadar İslâm halifesi olarak tanıdığı Osmanlı padişahının Libya üzerindeki resmî egemenliğine karşı çıkmayı düşünmemiştir. Bütün gayretini, bedevîleri, geçmişte bir hayli uzaklaşmış bulundukları İslâm esasları üzerinde eğitmeye ve onların arasında, Kur'ân'ın öğütlediği, fakat yüzyıllardır sürüp giden kabile kavgaları içinde unutulmaya yüz tutmuş İslâm kardeşliği fikrini uyandırmağa hasretmiştir. Senusîler, Kuzey Afrika'nın her yanına dağılmış bulunan zaviyelerinden yararlanarak mesajlarını en uzak kabilelere kadar iletmiş, birkaç onyıl içinde Arablar ve Berberîler arasında mucizevî değişimler, iyileşmeler kaydetmişlerdir. Kabileler arası eski çatışmalar giderek yatışmaya, çölün başıbozuk çeteleri şimdiye kadar bilmedikleri bir dayanışma ve kardeşlik anlayışı içinde bir araya gelmeye başlamışlardı. Çocukları zaviyelerde sadece İslâmî bir eğitim almakla kalmıyor, savaşçı göçebelerin daha önce küçük gördükleri meslek ve el sanatları alanında da yetişiyorlardı. Çöl halkı, yüzyıllardır çorak kalan alanlarda daha çok sayıda ve daha iyi vasıflı kuyular açmaya teşvik ediliyor; çöl, Senûsî örgütünün yardım ve rehberliği altında ekili alanlarla süslenmeye bayındır bir görünüm kazanmaya başlıyor, ticaret teşvik ediliyordu. Senûsî hareketinin sağladığı barış ve güvenlik havası geçmişte hemen hiçbir kervanın saldırıya uğramadan geçemediği bölgelerde yolculuk yapmayı mümkün hale getiriyordu. Kısacası hareket, toplumsal ve ekonomik alandaki faaliyetleriyle uygarlık yolunda güçlü bir atılım vaad ederken selefî bir içerik arz eden irşâd ve eğitim

çalışmalarıyla da dünyanın bu yöresinde şimdiye kadar hiç tadılmamış yepyeni bir cemâat ahlâkını yerleştiriyordu. Kabileler ve kabile reisleri Büyük Senusî'nin manevî liderliğini seve seve kabul ediyorlar; Libya'nın sahil şehirlerindeki Osmanlı otoriteleri bile, bir zamanlar kendilerine baş edilmez yönetim zorlukları çıkaran bedevî kabilelerin, tarikatin manevî nüfûzu sayesinde belli bir düzene girmelerinden hoşnutluk duyuyorlardı.

Böylece tarikat asıl çabasını yerli halkın gelişmeye yönelik bir doğrultuda uyandırılması aksiyonunda yoğunlaştırırken, manevî nüfuzuyla da yönetim olgusuna bizatihi katılmaktan da geri kalmıyordu. Tarikat bu nüfûzunu, basit bedevîleri, Kuzey Afrika Tuareglerini dinsel alandaki eski kısır biçimciliklerinden kurtarıp, onların kalplerini İslâm'ın aslî kaynaklarına göre yaşama özlemiyle doldurulmasına ve onlara özgürlük, insan onuru ve kardeşlik yolunda harekete geçme şevki vermesine borçluydu. Rasûlullah'tan bu yana İslâm dünyasının hiçbir yöresinde Senusî hareketi kadar İslâmî hayat tarzına yakın bir çizgide gelişen geniş çaplı bir hareket göstermek mümkün değildi.

Bu barışçı dönem, Kuzeydoğu Afrika'nın bu altın çağı, ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Fransızların Cezayir'den başlayarak güneye, Ekvatoral Afrika'ya doğru ilerlemeye başlamaları ve daha önce tarikatin manevî rehberliği altında bağımsız bir hayat süren bir bölgeyi adım adım işgal etmeleriyle son buldu. Halkın özgürlük ve bağımsızlığını savunmak için kılıca sarılan tarikat kurucusunun oğlu ve halifesi Muhammed el-Mehdî, onu bir daha asla kınına koymak fırsatını bulamadı. Bu uzun ve onurlu kavga gerçek bir cihad hükmündeydi ve bir nefsi müdafaa olduğu için de Kur'ân'ın şu talimâtıyla tam bir uyarlık içindeydi: "*Size karşı savaşanlara karşı siz de Allah yolunda savaşın; ama zalimlerden olmayın: çünkü, doğrusu Allah zalimleri sevmez...*"; "*Fitne kalmayıncaya ve din bütünüyle Allah'a müteveccih oluncaya kadar savaşın. Eğer vazgeçerlerse şüphesiz Allah onların işlediklerini görür.*" Ama Fransızlar vazgeçmediler; üç renkli sömürgeci bayraklarını süngülerin önüne takarak Müslüman ülkelerin içlerine doğru ilerledikçe ilerlediler.

1902'de Muhammed el-Mehdî ölünce, amcası oğlu Seyyid Ahmed devraldı Tarikatin liderliğini. On dokuz yaşındayken, amcasının zamanında katılmıştı savaşa; sonradan kendisi Büyük Senusî olunca, bugün Fransız Ekvatoryal Afrikası denen bölgenin müdafaası için verilen bu kavgayı yılmadan sürdürdü. 1911'de İtalyanlar Tripoli ve Sireneyka'yı işgal edince, kendisini iki cephede birden savaşmak zorunda buldu; bu yeni ve beklenmedik saldırı, gücünün en büyük kısmını kuzeye yöneltmek zorunda bırakmıştı onu. Seyyid Ahmed ve onun Senûsî mücâhidleri istilâcı kuvvetlere karşı Türklerle omuz omuza ve onlar Libya'yı terk ettikleri zaman da tek başlarına öyle başarılı bir kavga veriyorlardı ki, silah ve sayı üstünlüklerine rağmen İtalyanlar, ancak birkaç kıyı şehrinde tutunabiliyorlardı.

Mısır'a adamakıllı yerleşmiş bulunan ve İtalyanların Kuzey Afrika içlerine doğru ilerlemelerinden pek de endişeli görünmeyen İngilizler, Senûsîlere karşı görünüşte düşmanca davranmıyorlardı. Onların bu tarafsız tutumu, mücâhidlerinin tüm erzak ve techizat ikmâlini kendilerine kardeşlik ve kader bağlarıyla bağlı Mısır halkından sağlayan tarikat için son derece önemliydi. Belki de İngilizlerin bu tarafsız tutumlarından yararlanarak mücâhidler İtalyanları tamamen sürüp çıkarabileceklerdi Sireneyka'dan. Fakat 1915'de Türkler, Almanların yanında Büyük Savaş'a girdiler ve Osmanlı Sultanı, halifelik sıfatına dayanak Büyük Senûsî'yi Mısır'da Türklerin safında İngilizlere saldırmaya çağırdı. İngilizler, doğal olarak her şeyden çok Mısır'da varlıklarını sürdürmek ve geri hatlarını güvence altına almak için Seyyid Ahmed'i tarafsız kalması konusunda uyardılar. Onun tarafsız kalmasına karşılık Senusî Örgütünü Libya'da politik iktidar olarak tanımaya ve hatta Batı Çölü'nde bazı Mısır vahalarını örgüte bırakmaya hazırdılar.

Olayların gidişine bakılırsa, Seyyid Ahmed'in böyle bir teklifi kabul etmesi düpedüz sağduyunun gereği olurdu. Çünkü birkaç yıl önce Senûsî'yi kavgada tek başına bırakıp Libya'yı İtalyanlara terk eden Türklere karşı ödemesi gereken en küçük bir sadâkat borcu yoktu. İngilizler Seyyid'e karşı görünür herhangi bir düşmanlık-

ta bulunmamışlar; tam tersine, onların Mısır'dan erzak ve mühimmât sağlamalarına göz yummuşlardı. Üstelik Osmanlı Sultanı'nın ilan ettiği Berlin güdümlü "cihâd"ın da görünürde Kur'ân'ın vazettiği 'cihâd'la hiçbir ilgisi yoktu: Türkler bir savunma savaşı içinde bulunmuyorlar; fakat daha çok gayri Müslim bir gücün yanında saldırgan bir savaşa katılıyorlardı. Böylece hem dinî, hem de politik açıdan Büyük Senûsî için yapılacak bir tek şey vardı: Kendi davasıyla hiçbir ilişiği olmayan bu savaştan uzak durmak. Pek çok nüfûzlu Senûsî lideri -ki bunların arasında dostum Sîdî Muhammed ez-Zuvayy da vardı- kendisine tarafsız kalmayı tavsiye ettiler. Fakat onun, artık bir sembol durumuna indirgenmiş Halife'ye karşı beslediği duygusal, şövalyece bağlılık, aklın ve sağduyunun sesine galebe çaldı ve onu trajik bir karar almaya sürükledi: Türklerden yana olduğunu ilân ederek Batı Çölü'nde İngilizlere saldırdı.

Bu vicdan çatışması ve onun nihai tezahürü sadece Seyyid Ahmed'in kişisel planda kazanması ya da kaybetmesiyle bitmiyor; fakat kendinden başka iki kuşak insanın uğruna can koyduğu büyük davanın da onulmaz yaralar almasına sebeb oluyordu. Onu tanıyan biri olarak, bu kararı verirken onun son derece diğergam bir saikle, Müslüman dünyanın birliğini sağlamak arzusuyla hareket ettiğinden en küçük bir şüphesi olmayan ben bile, bu kararın politik açıdan onun verebileceği en yanlış karar olduğunu söylemek zorundayım. Seyyid Ahmed, Almanların sürüklediği bir savaşta Türklerin peşinden giderek İngilizlere karşı bu zamansız saldırıyı başlatmakla, henüz oluşum sürecini yaşamakta olan Senûsî hareketinin geleceğini bütünüyle tehlikeye atmıştır.

Seyyid Ahmed, bu noktadan sonra artık üç cephede savaşmak zorunda kaldı; kuzeyde İtalyanlarla, güneybatıda Fransızlarla ve doğuda da İngilizlerle. Başlangıçta bazı başarılar elde etmedi değil: Süveyş Kanalı yönünde Alman-Türk birliklerinin ilerlemesi üzerine sıkışan İngilizler Batı Çölü'nü boşaltır boşaltmaz, Seyyid Ahmed, burasını hemen işgal etti. Muhammed ez-Zuvayy -ki başlangıçta bu maceraya şiddetle karşı çıkmıştı- tarafından yönetilen Senûsî süvari kolları tez yürüyüşlü develeri üzerinde hızla ilerleye-

rek Kahire yakınlarına kadar sokuldular. İşte tam bu noktada savaşın kaderi ansızın değişti: Alman-Türk kuvvetlerinin hızlı ilerleyişi Sina Yarımadası'nda durduruldu ve bu kuvvetler bu noktadan itibaren artık geri çekilmeye başladılar. Çok geçmeden İngilizler Senûsîlere karşı Batı Çölü'nde karşı taarruza geçtiler; sınırdaki vaha ve kuyuları yeniden işgal ederek Senûsîyye mücâhidlerinin biricik ikmal yolunu kapadılar. Sireneyka, bir ölüm kalım kavgası veren savaşçı kitleleri tek başına doyuracak güçte değildi; Alman ve Avusturya denizaltılarının gizlice sahile çıkardıkları erzak ve mühimmatsa sembolik bir yardımdan başka bir anlam taşımıyordu.

1917'de, Türk danışmanları tarafından ikna edilen Seyyid Ahmed, bir denizaltıya binip daha etkin bir destek elde etmek üzere İstanbul'a gitti. Ayrılmadan önce Sireneyka'da tarikat liderliğini kuzeni Seyyid Muhammed el-İdrîs'e bıraktı.* Seyyid Ahmed'den çok daha uzlaşmacı bir mizaca sahip olan Seyyid İdrîs, hemen ilk fırsatta İngiliz ve İtalyanlarla anlaşma yollarını aramaya başladı. Senûsîlerle daha başından beri çatışmaktan kaçınan İngilizler barışa zaten hazırdılar; hatta daha da ileri giderek İtalyanları da aynı şeyi yapmaya zorlamaktan geri durmadılar. Nitekim kısa bir süre sonra Seyyid İdrîs, İtalyanlar tarafından resmen Senûsî Emîri olarak tanındı. Seyyid İdrîs, Sireneyka'nın iç bölgelerinde istikrarsız, yarı bağımsız bir yönetimi ancak 1922 yılına kadar sürdürebildi. Bu tarihlerde İtalyan yönetiminin aslında hiç de anlaşmalara bağlı kalmak niyetinde olmadığı, tersine tüm ülkeyi boyunduruk altına almak amacını güttüğü ortaya çıkınca, Seyyid İdrîs, bir protesto havası içinde, 1923 yılında Senûsî liderliğini, güvenilir müridlerinden Ömer Muhtar'a devrederek Mısır'a gitti. Bu olayın hemen ardından İtalyanlar beklenen tarzda anlaşma şartlarını ihlâl ettiler ve böylece Sireneyka'da yeniden savaş başladı.

Bu arada Seyyid Ahmed için İstanbul'da düş kırıklıkları birbirini kovalıyordu. Buraya gelirken taşıdığı amacını gerçekleştirir gerçekleştirmez Sireneyka'ya dönmek niyetindeydi; ama bu amaç

---

* 1952'de Libya Kralı olmuştur.

İstanbul'da bir türlü gerçekleşmek bilmiyordu. Garip bir entrikalar ağı içinde dönüşünü durmadan ertelemek zorunda kalıyordu Senûsî. Sultan'ın çevresindeki adamlar Senûsî'nin istediği desteği sağlamasını önlüyorlardı anlaşılan. Türkler, gün gelip Arabların, Müslüman dünyanın liderliğini yeniden ele geçirmek üzere uyanacaklarından her zaman biraz korkmuşlardır; Senûsîlerin zaferi de, böyle bir Arab uyanışının habercisi olabilir ve dolayısıyla şöhreti daha şimdiden Türkiye'de bile destanlaşmış bulunan Büyük Senûsî'nin halife olması düşüncesini zihinlerde uyandırabilirdi. Seyyid Ahmed'in şahsen hiçbir sûrette böyle bir hırs taşımıyor olması Bâbı Âlî'nin endişelerini yatıştıramazdı. Ve bunun bir sonucu olarak, Seyyid Ahmed, İstanbul'da tam bir saygı ve teşerrüf havası içinde ağırlanmış olsa da, nazik fakat etkili bir biçimde yolundan alıkonmış, aksiyondan uzak tutulmuştur. 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali Seyyid Ahmed'in boş umutlarının da sonu oldu; ve bununla da kalmadı, onun Sireneyka'ya dönüş yollarını da kapattı.

Her şeye rağmen Müslümanların birliği için çalışma şevki, onun eli kolu bağlı oturmasına izin vermiyordu. Bunun için, Müttefik kuvvetler İstanbul'a çıkarken, Seyyid Ahmed de, Anadolu içlerinde Türk mukavemet hareketini örgütleyen Mustafa Kemal'le birleşmek üzere Anadolu'ya geçti.

Hatırlanmalıdır ki, Türklerin kahramanca mücadelesi, başlangıçta hiç de İslâmî çizgiden uzak değildi; bu çetin günlerinde Türk halkına, kendisinden çok güçlü ve Müttefikler tarafından desteklenen Yunan kuvvetlerine karşı savaşma gücü veren unsur yalnızca dinî duyarlılıktı.

Seyyid Ahmed, büyük manevî ve moral nüfuzunu Türklerin kurtuluş davasının hizmetine koyarak Anadolu'yu şehir şehir, köy köy dolaştı; halkı "dinin korunması" yolunda Gazi'yi desteklemeye çağırdı. Büyük Senûsî'nin yüreklendirici telkin ve uyarılarıyla, isminin uyandırdığı saygı ve güvenle, kendilerine kavmiyetçi sloganların hiçbir şey söylemediği ama sayısız kuşaklar boyunca İslâm yolunda can vermeyi bir nimet bilen basit Anadolu köylüleri

arasında bağımsızlık davasının anlaşılmasına belli bir ölçüde yardımcı oldu.

Yeni Türk devletinin kuruluşunda baş köşeyi tutan batılı düşünceden rahatsızlık duyan Seyyid Ahmed, Türkiye'deki tüm politik etkinliklerden sıyrılarak 1923 yılında Şam'a gitti. Orada Türkiye'de yapılandırılan iç siyasî programa bütünüyle karşı olmasına rağmen, Suriyelileri Türkiye'yle birleştirme fikrine çağırarak Müslümanların birliği davasına hizmet etmekten geri kalmadı.

Fransız manda yönetimi şüpheyle izliyordu onu; bugün yarın tutuklanacağını öğrenen dostları 1924'de onu bir otomobille çölü geçirerek Necid sınırına ulaştırdılar. Oradan Mekke'ye giden Seyyid Ahmed, Kral İbn Suûd tarafından sıcak bir ilgiyle karşılandı.

2

"Mücâhidlerin durumu nasıl, Sîdî Muhammed?" diye sordum. Çünkü bir yıla yakın bir zamandan beri Sireneyka'da olup bitenlerden haberi yoktu.

Sîdî Muhammed ez-Zuvayy'ın yuvarlak beyaz sakallı yüzü soldu: "Haberler iyi değil, evlât. Savaş biteli birkaç ay oldu; son kurşun da atıldı; Mücâhidîn dağıldı; şimdi çilekeş halkımızla zalimlerin kini arasında sadece Allah'ın kerem ve merhameti duruyor..."

"Peki, Seyyid İdrîs'ten ne haber?"

"Seyyid İdrîs," diye içini çekerek karşılık veriyor Sidi Muhammed , "Seyyid İdrîs hâlâ Mısır'da; kolu kanadı kırık bekliyor; fakat neyi bekliyor belli değil. Allah selâmet versin iyi bir insandır, ama savaş ona göre değil. Kitaplarıyla yaşıyor o; kılıç onun eline yakışmıyor..."

"Ya Ömer Muhtar, teslim olmamıştır eminim? Peki Mısır'a kaçabildi mi?"

Sîdî Muhammed yolun ortasında bir süre duraklıyor ve şaşkınlıkla yüzüme bakıyor: "Ömer ha?.. Haberin yok mu evlât?"

"Neden haberim yok?"

"Sîdî Ömer," diyor yatıştırıcı bir sesle, "Sîdî Ömer, Allah rahmetini esirgemesin ondan, öleli nerdeyse bir yıl oluyor..."

Ömer el-Muhtâr öldü ha!.. Şu Sireneyka aslanı, yetmiş şu kadar yaşına rağmen halkının özgürlüğü için yılmadan sonuna kadar savaşan Ömer el-Muhtâr öldü demek!.. On uzun yıl boyunca, on uzun ve çileli yıl boyunca, en modern silahlarla donatılmış, mekanize birliklerle uçaklarla, topçu bataryalarıyla takviye edilmiş düşman ordularına, kendinden en az on kat daha kalabalık İtalyan kuvvetlerine karşı halkın umutsuz direnişine bayrak olan Ömer el-Muhtar... Piyade tüfeklerinden ve birkaç attan başka bir şeyleri olmayan, yarı aç mücâhidlerinin başında kocaman bir esir kampına dönüştürülen bir ülkede, son kurşununu sıkıncaya kadar umutsuz bir gerilla savaşı sürdüren koca Ömer el-Muhtâr...

Boğuk, acılı bir sesle: "Bundan bir buçuk yıl önce Sireneyka'dan dönerken, daha o zaman, onun ve adamlarının kaderini görür gibiydim" derken, kendi sesimi nerdeyse tanıyamıyorum: "Sağ kalan mücâhidlerle birlikte Mısır'a çekilmesi ve böylece halkı için yaşaması gerektiği yolunda ne kadar uyarmaya çalıştım onu... Ve Sireneyka'da, onu sadece ölümün beklediğini bile bile, bütün bu önerileri, nasıl da sükûnetle geri çevirmişti... İşte şimdi, yüzü aşkın savaştan sonra beklenen kutlu ölüm yakalayıverdi onu... Fakat söyleyin bana, ne zaman oldu bu?"

Muhammed ez-Zuvayy başını esefle sallıyor ve çarşının daracık sokaklarından el-Manakha meydanına çıkarken:

"Savaşta ölmedi o. Yaralandı, esir edildi. Adi bir hırsız gibi asarak katletti onu İtalyanlar..." diye inliyor adeta.

"Fakat nasıl yapabilirler!" diye haykırıyorum, "Graziani bile böyle alçakça bir şeye cesaret edemezdi!"

"Fakat yaptı işte, o yaptı bunu," diye karşılık veriyor Sîdî Muhammed, hınç dolu bir tebessümle. "Onun asılmasını emreden Graziani'nin ta kendisiydi. Sîdî Ömer ve yanındaki bir kısım Mücâhidîn, yakınlarda bulunan Rasûlullah'ın (s.a.v.) sahabelerinden

Sîdî Rafi' hazretlerinin kabrini ziyaret etmeye karar verdikleri zaman, İtalyanların tuttuğu bölgenin iyice içerlerindeydiler. İtalyanlar, her nasılsa, onların varlığından haberdar oldular ve vadiyi her taraftan çok sayıda kuvvetlerle kuşattılar. Bu çemberi yarmanın imkânı yoktu artık. Mücâhidler sonuna kadar çarpıştılar; öyle ki, sonunda sadece Ömer Muhtar ve birkaç mücâhid sağ kalmıştı. Son anda Ömer Muhtar'ın atı vurulup yıkıldı ve onu yere düşürdü; ama Ömer Muhtar hâlen kendini toparlayıp tüfeğini ateşlemeye devam etti, ta ki bir kurşunla elinden yaralanıncaya kadar. Fakat bu durum da onu yıldırmadı; tüfeği öteki eline alıp cephanesi bitinceye kadar ateşi sürdürdü. Ve artık yapacak hiçbir işi kalmayınca İtayanlar onun üzerine çullandılar; elini kolunu bağlayarak Suluk'a, General Graziani'nin önüne çıkardılar. General ona şöyle sordu: "Ne dersin, İtalyan Hükûmeti, büyük âlicenaplığını takınarak, senin hayatını bağışlarsa, hayatının geri kalan yıllarını huzur ve barış içinde geçireceğine söz verebilir misin?" Büyük Ömer Muhtar, bu soruya şöyle cevap verdi: "Vallahi, sizler memleketimden çekip gidinceye kadar seninle ve senin güruhunla savaşmaktan bir an bile vazgeçmeyeceğim. Bu uğurda ölümse akıbet, hoş geldi safa geldi... Ve insanın kalbindekini bilen Cenâb-ı Hakk'a yemin ederim ki, şu anda ellerim bağlı olmasaydı, bu yaşlı ve bitkin halimle bile, çıplak ellerimle seninle boğuşmakta bir an bile tereddüt etmezdim". Bunun üzerine Graziani bir kahkaha attı ve Sîdî Ömer'in Suluk çarşısında asılmasını emretti. Dediği gibi de yaptılar. Binlerce kadın erkek Müslümanı hapsedildikleri kamplardan getirterek, liderlerinin asılmasını seyretmek zorunda bıraktılar..."

3

Muhammed ez-Zuvay ile yine el ele Senûsî zaviyesine ilerliyoruz. Geniş alana karanlık çökmüş, çarşının gürültüleri arkada kalmıştı. Kumlar gıcırdıyor sandallarımızın altında. Ötede beride dinlenen yük develeri seçiliyor karanlıkta; meydanın uzak kenarında

bir dizi ev, belli belirsiz silüetleriyle bulutlu göğe doğru yükseliyor. Uzak bir ormanın kıyısını hatırlatıyor bana bu görünüş -Seydi Ömer'le ilk kez karşılaştığım Sireneyka yaylasının ardıç ormanlarını. İçim o sonuçsuz yolculuğun hatırasıyla, karanlığın, tehlike ve ölümün trajik soluğuyla dolup taşıyor. Sidi Ömer'in küçük, titrek bir ateşe eğilen yüzünü görüyor, "İmânımız ve özgürlüğümüz için sonuna kadar döğüşmek zorundayız; ya istilacıları sürüp atarız ya da bu yolda ölürüz... Başka seçeneğimiz yok..." diyen boğuk ve vakur sesini işitiyor gibiyim.

1931 yılı Ocak sonlarında garip bir görev beni çekip Sireneyka'ya götürdü. Bu yolculuktan birkaç ay önce Büyük Senûsî gelmişti Medîne'ye. Muhammed ez-Zuvayy ve ben, onunla oturup saatlerce, Ömer Muhtar'ın liderliğinde Sireneyka'da mücâdelelerine devam eden Mücâhidîn'in vahim durumunu görüşüyorduk. Dışardan acil ve yeterli bir yardım almadıkları takdirde artık mücadeleyi sürdüremeyecekleri, dayanamayacakları ortadaydı.

Sireneyka'daki durum kabaca bu merkezdeydi; Sahildeki bütün şehirler ve Cebel Ahdar'ın kuzey tarafları -merkezi Sireneyka'nın 'Yeşil Dağlar'ı- İtalyanların sıkı kontrolü altındaydı. İtalyanlar bu tahkim edilmiş noktalar arasında hava filolalarıyla, mekanize birlikleriyle ve özellikle Eritre askerlerinden oluşan kalabalık piyade birlikleriyle sürekli devriye geziyorlardı. Senûsî mukavemetinin bel kemiğini oluşturan bedevîlerin, beklenmedik saldırılara, hava baskınlarına uğramadan bölgede dolaşmaları hemen hemen imkânsız gibiydi. Bir bedevî kampını keşfeden keşif uçakları çoğu zaman telsizle durumu en yakın İtalyan birliğine haber veriyor ve uçaklardan açılan makinalı tüfek ateşi kamp sakinlerinin toparlanıp bir yere sığınmalarını önlerken, nereden çıktığı belli olmayan birkaç zırhlı araç kampı kuşatıp, namlularını dosdoğru çadırlara, develere, kadın, çocuk, yaşlı ayrımı gözetmeksizin insanlara çevirerek kampları yerle bir ediyorlardı. Bu katliamdan sonra sağ kalan canlılarsa, insanlar, hayvanlar sürüler halinde zırhlı araçların önüne katılıp kuzeye doğru, İtalyanların sahil yakınlarında kurdukları müstahkem esir kamplarına götürülüyorlardı.

1931 yılının sonlarına doğru bu tür baskınlar yoluyla seksen bin bedevî, binlerce baş hayvanla birlikte böyle bir kampa sürülüp kapatılmışlardı. Kamplardaki yaşama koşullarıysa tam bir vahşet örneğiydi. Bu kadar insanın dörtte birini bile doyuracak erzak yoktu. Esirler ve gasbedilen hayvanlar arasında kaydedilen ölüm oranı tüyler ürpeticiydi.

İş bu kadarla da kalmıyordu: mücâhidlerin ikmal yollarını kesmek için İtalyanlar şimdi Mısır sınırı, sahilden güneye doğru Cağbub'a kadar dikenli tellerden örülü bir bariyerle kapatmak üzereydiler. Kahraman Mağâribe kabilesi, yiğit reisleri el-Atayviş'in (ki kendisi Ömer el-Muhtar'ın sağ koluydu) kumandasında Sireneyka'nın batı sahilleri yakınlarında İtalyanlara karşı halen zorlu bir mukavemet eylemi yürütüyordu; ama bunu, İtalyanların sayı ve silah üstünlüğü karşısında ancak büyük kayıplar vererek sürdürebiliyordu. Güneyde ise Zuvayye kabilesi, merkezleri Calu vahasından çıkarılmış olmalarına rağmen doksan yaşındaki liderleri Ebû Karayyim'in ardı sıra umutsuzca mücadeleye devam ediyordu. Açlık ve hastalık iç kısımlarda bedevî nüfusunu kırıp geçiriyordu.

Sîdî Ömer'in, gerekli anlarda toplayabildiği savaşçı sayısı bin kişiyi geçmiyordu. Ama durum savaşçı kıtlığının bir işareti sayılmazdı yine de. Çünkü mücâhidlerin sürdürdükleri gerilla savaşı, kalabalık savaşçı gruplara değil, daha çok hızlı hareket edebilen küçük vurucu gruplara dayanıyordu. Küçük savaşçı gruplar, ansızın ortaya çıkıp bir İtalyan birliğine ya da sınır karakoluna saldırıyor, silah ve mühimmat toplayarak geldikleri gibi iz bırakmadan çabucak olay yerinden uzaklaşarak ardıç ormanları arasında, ya da Sireneyka platosunun tepeleri ardında kayboluyorlardı. Ama bu küçük gruplar ne kadar çevik ve gözüpek davranırlarsa davransınlar, yine de düşmanın ezici insan ve silah üstünlüğü karşısında hiçbir zaman kesin bir barış elde edemiyorlardı. Bütün bu nedenlerden ötürü, mesele mücâhidlere, istilâcılara sadece küçük ve geçici kayıplar verdirmesini sağlayacak sınırlı bir desteğin ulaştırılması değil; onları, mahkûm edildikleri şartlardan kurtararak ardı arkası

gelmeyen düşman saldırılarını püskürtebilecek gücü kazandıracak köklü ve düzenli bir desteğin sağlanmasıydı.

Bir hafta boyunca Büyük Senûsî, Sîdî Muhammed ve ben akşamları oturup mücâhidler için neler yapılabileceğini konuştuk. Sîdî Muhammed, kısmî ve geçici bir yardımın hiçbir şeyi halletmeyeceğini söylüyordu. Ona göre gelecekte mücadelenin ana üssü olarak, Seyyid Ahmed zamanında olduğu gibi, Libya Çölü'nün güney ucundaki Kufra vahası seçilmeliydi. Çünkü Kufra, İtalyanların henüz ulaşmadığı bir noktaydı. Üstelik burası Mısır'ın Bahriyye ve Farafta vahalarına giden yol üzerinde bulunduğundan yeterli ve sürekli bir biçimde yapılacak erzak ve mühimmat ikmali için de çok elverişliydi. Ayrıca burası Mısır'daki kamplarda yaşayan binlerce Sireneykalı mülteci için de bir toplanma ve irtibat yeri olabilecek nitelikteydi; böylece Sîdî Ömer'in kuzeyde çarpışan gerilla kuvvetleri, insan gücü olarak buradan düzenli bir biçimde takviye edilebilecekti. İyi tahkim edilip modern silahlarla savunulduğu takdirde Kufra, alçaktan yapılan hava saldırılarını rahatlıkla püskürtebilirdi. Yüksekten seyreden saldırılarsa, geniş bir alana yayılan yerleşim grupları için ciddi bir tehlike arzetmeyecekti.

Büyük Senûsî, mücadelenin bu yolda yeniden örgütlenmesi halinde gelecekte yapılacak operasyonları bizzat yönetmek üzere Kufra'ya dönebileceğini söylüyordu. Bu arada ben bu planın başarıyla yürütülebilmesi için Seyyid Ahmed'in İngilizlerle iyi ilişkiler kurması gerektiğini hatırlattım. 1915'de Seyyid Ahmed'in İngilizlere saldırmasıyla bozulan ilişkilerin, günün şartları içinde iyileştirilmesi zor da değildi hani; çünkü İngilizler, Mussolini'nin, Akdeniz'in her iki yakasında 'Roma İmparatorluğu'nu ihyâ etme' niyetini kimseden saklamadığı ve açıkça Mısır'a göz diktiği bir dönemde İtalyanların bölgede yürürlüğe koydukları yayılımcı politikadan hiç de hoşnut değillerdi.

Senûsîlerin kaderiyle bu kadar yakından ilgilenmemin nedeni sadece onların hak bir dava uğruna verdikleri kahramanca mücadele değildi; Senûsî hareketinin beni asıl ilgilendiren yanı muhte-

mel bir Senûsî zaferinin bir bütün olarak Arab dünyasında uyandırabileceği yankıydı. Birçok Müslüman gibi ben de, İbn Suûd'un kişiliğinde İslâmi dirilişin gelecekteki liderini görme umutlarına kapılmıştım bir zamanlar. Ama bu konuda düş kırıklığına uğramam uzun sürmemişti. Şimdiyse tüm dünyada asli kaynaklara yönelmiş gerçek bir İslâm toplumu gerçekleştirmek uğruna samimiyetle çaba gösteren bir tek hareket görebiliyordum; çekildiği son siperlerde ayakta kalma savaşı veren Senûsî davasıyla ilgili duygularımı bildiği içindir ki, o gün görüşmelerimizin kritik bir anında bana döndü ve gözlerimin içine bakarak sordu:

"Mücâhidîn için neler yapılabileceğini yerinde tespit etmek üzere, bizim adımıza Sireneyka'ya gider miydin, Muhammed? Olur ki, olup biteni bizimkilerden daha iyi görebilirsin sen..."

Ona baktım ve hiçbir şey söylemeden başımı salladım. Bana karşı duyduğu güvenin farkında olduğum için bu teklif karşısında şaşırmadım; ama yine de adamakıllı duygulanmıştım. Böylesine büyük bir serüvene atılma son derece heyecanlandırmıştı beni. Ama işin asıl beni derinden kavrayan ve sarsan tarafı, uğruna nice insanın gözünü kırpmadan atıldığı bir davada benim için de yapılacak bir şeylerin çıkmış olmasıydı.

Seyyid Ahmed başının üstündeki rafa uzandı ve oradan ipek bir mahfaza içine konmuş Kur'ân-ı Kerim'i alarak dizlerinin üzerine yerleştirdi. Sonra benim sağ elimi iki eli arasına alarak Kitab'ın üzerine koydu:

"Şimdi kalplerde olan hakkıyla bilen Cenâb-ı Allah adına, her zaman mücâhidlere sadık kalacağına yemin et, Muhammed..."

Dediği gibi yaptım, yemin ettim; hayatımda hiçbir şeye karşı o an sadakat göstereceğime söz verdiğim şeyden daha bağlı kaldığımı hatırlamıyorum.

Üzerime aldığım görev, son derece gizlilik istiyordu. Büyük Senûsî ile aramızda varolan ilişkiyi bilmeyen yok gibiydi; bu durum Cidde'deki yabancı misyonların da gözünden kaçmış olamazdı;

dolayısıyla Mısır'a öyle alenen yolculuk etmemiz doğru olamazdı; bu takdirde Mısır'a varır varmaz yakalanmam işten bile değildi. Vaktiyle Faysal ed-Daviş isyanının arka planını ortaya sermiş olmam muhakkak ki İngilizlerin hoşuna gitmemişti; bu yüzden de Mısır'a ayak basar basmaz beni adım adım izleyecekleri sadece bir ihtimalden ibaret değildi. Bu nedenle, Mısır'a gidişimin gizli tutulmasına karar verdik. Kızıl Deniz'i bir Arab yelkenlisiyle geçecek, vizesiz ve pasaportsuz olarak yukarı Mısır sahilinde ücra bir yerde karaya çıkacaktım. Üzerimdeki Hicaz işi giysilerle bir Hicazlı gibi rahatça dolaşabilirdim Mısır'da; çünkü Mısırlılar, ticârî amaçlarla ya da hacılara mihmandarlık için Kızıl Deniz'in ötesinden geçen Mekkeli, Medîneli insanlara alışıktılar. Hicaz lehçesini teklemeden konuşabiliyordum, dolayısıyla bir Mekkeli ya da bir Medîneli gibi davranabilirdim pekâlâ.

Hazırlıkların tamamlanması haftalarca sürdü. Bu arada Sireneyka'daki Sîdî Ömer'le ve Mısır'daki Senûsî yetkileriyle gizli yazışmalar teati edildi. Ve sonunda 1931 yılı Ocak ayının ilk haftası Zeyd ile ben Hicaz'ın liman şehri Yanbu'dan ayrılarak sahilde ıssız bir noktaya doğru yürüdük. Aysız bir geceydi; dolambaçlı patikalarda sandallarla yürümek oldukça zahmetli bir işti; ikide bir tökezliyordum. bir keresinde, tökezleyince, Luger piştovumun kabzası feci şekilde kaburgalarımı ezdi; ve bu da bana giriştiğimiz maceranın tehlikeli yanını hatırlattı.

İşte şu anda, beni teknesine alıp denizi geçirecek ve Mısır sahillerinde ıssız bir yere bırakacak olan esrarengiz bir Arab gemicisiyle buluşmaya gidiyordum. Kimliğimi belli edecek herhangi bir belge yoktu üzerimde; ve bu yüzden de eğer Mısır'da yakayı ele verirsem kim olduğumu ispat etmem hiç de kolay olmayacaktı. Ama yine de Mısır hapishanelerinde birkaç hafta geçirmem Sireneyka yolunda beni bekleyen tehlikelerin yanında hiç kalırdı. Issız bucaksız Batı Çölü'nü boydan boya geçmek ve İtayanların eline düşmeden, keşif uçaklarına, zırhlı devriyelere yem olmadan, yalnız silahların konuştuğu bir ülkenin ta kalbine kadar sokulmak zorundaydım. Peki niçin yapıyordum bunu? -kendi kendime sordum.

Tehlike hayatta hiç tatmadığım bir şey değildi; ama sırf heyecan uğruna tehlike peşine düştüğüm hiç olmamıştı. O güne kadar ne zaman tehlikeyle burun buruna gelsem, bilerek ya da bilmeyerek beni bu duruma sürükleyen saikin, benim kendi iç dünyama ait kişisel huzursuzluklarla ilgili olduğunu her zaman hissetmişimdir. Peki ya şimdi? Giriştiğim maceranın mücâhidlerin işine yarayacağından emin miydim? Buna inanmak isterdim, fakat şiddetle hissediyordum ki, yapmaya kalkıştığım iş bir donkişotluktan başka bir şey değildi. Peki, o zaman niçin kendimi tehlikeye atıyordum?

Ama işte bu soru bilinç düzeyinde daha tam olarak belli bir kesinliğe ulaşmadan, cevap hemen hemen hazırdı zihnimde. İslâm'ı öğrenip de onu bir yaşama yolu olarak benimsediğim zaman bütün soruların, bütün arayışlarımın son bulduğunu düşünüyordum. Ancak, zamanla farkına vardım ki, son diye bir şey yoktu; insanın belli bir yaşam biçimini samimi bir bağlanış içinde benimsemiş olması, bu yaşama biçiminin yansıması, aynı inancı paylaşan öteki insanların hayatlarına girme ve izleme arzusunu da beraberinde getiriyordu. Bu arzu da, insanı benzer tercihler uğruna savaş veren cemâatlerin başarısı için çaba göstermeye, onların sıkıntılarını paylaşmaya zorluyordu. Benim için İslâm bir yoldu, üzerinde sonsuza kadar yürünecek bir yol. Bir son, ya da bir durak değil. Ve Ömer el-Muhtâr'ın mücâhidleri de, tıpkı on üç yüzyıl önce ve Peygamber (s.a.v.) ve sahabelerinin yaptığı gibi, özgürlük tutkusuyla canlarını ortaya koyarak işte bu yolu yürümeye çalışıyorlardı. Onlara bu çetin ve zorlu mücadelerinde yardım etme, sonucu ne olursa olsun benim için bir görev, namaz gibi terk edilmez bir ibadetti...

Sahile varmıştık. Bizi uzakta demirlemiş bulunan gemiye götürecek kayık, çakıl taşlarını yalayan küçük dalgaların ortasında salınıp duruyordu kıyıda. Kayıktaki adam doğrulup ayağa kalkarken, Zeyd'e dönüp:

"Zeyd, kardeşim! Bizi bekleyen tehlikelerin farkındasın, değil mi? Umarım Medîne'nin huzurlu havasını, dostlarını özlemiyorsundur." dedim.

"Senin yolun, benim yolum da, amcacığım," diye karşılık verdi Zeyd, "Bana kendin dememiş miydin; akmayan su kokar ve bulanır, diye? Öyleyse biz varıp gidelim ki, su akıp durulsun..."

Bizi götürecek gemi, *dov* denen ve tüm Arabistan sahillerinde dolaşan geniş, hantal gemilerden biriydi. Geminin reisi Muskatlı yaşlı, pörsümüş bir Arab'dı. Kocaman, rengârenk sarığının katmanı altında beni süzen boncuk boncuk gözlerinde, kanunsuz işlerin, maceralarla geçen uzun yılların izi okunuyordu; kuşağındaki ucu kıvrık, gümüş kakmalı hançeri hiç de süs olsun diye taşımıyordu anlaşılan.

"Merhaba, merhaba dostlarım!" diye bağırdı, gemiye çıkarken. "Tam vaktinde geldiniz, bu iyiye alamet!"

Aynı sıcak sözleri kaç kere tekrarlamıştı kimbilir, Suûdî yönetiminin yüklediği ağır hac vergisini ödememek için Hicaz sahillerine kaçak olarak gelmek üzere Mısır'dan gemisine binen fakir hacılara... Ve aynı sözleri kimbilir kaç kere tekrarlamıştı, İslâmi yasalarla tam bir uyuşmazlık içinde, Habeşistan yerlilerini kaçırarak Yemen pazarlarında satmaya götüren esir tüccarlarına... Fakat geçmişi ne kadar karanlık olursa olsun, reisin bu tecrübeli halinin çıktığımız bu tehlikeli yolculukta tek avantajımız olduğunu düşünerek kendimi teselliye çalışıyordum; Kızıl Deniz çevresini avucunun içi gibi bilen ve bizi amacımıza uygun bir yere çıkarabilecek biri olduğu her halinden belliydi.

Reisin dovuna binişimizin dördüncü gecesi, Yukarı Mısır'da Kusayr limanının kuzeyinde sahile yanaştık ve yine bizi bekleyen küçük bir kayığa binerek karaya çıktık. Bu arada reisin bizden yol ücreti almayı reddetmesi karşısında şaşırıp kaldığımızı eklemeliyiz. Ama bu şaşkınlığımız uzun sürmedi, çünkü reis, "Ücreti efendiler ödedi," dedi, "Haydi Allah'a emanet olun!"

Ümid ettiğim gibi Kusayr'da kimsenin dikkatini çekmedik; çünkü şehir halkı Hicâzî kıyafetlere alışıktı. Ertesi sabah Nil boylarındaki Asyut'a giden eski, döküntü bir otobüse binerek, geniş kucağında piliçlerle dolu kocaman bir sepet tutan şaşılacak kadar şiş-

man bir kadınla, bizi görür görmez hemen on yıl önceki hac hatıralarını anlatmaya koyulan yaşlı bir fellahın arasında sıkışmış olarak Zeyd'le ben, Afrika gezimizin ilk menziline doğru yola çıktık.

Gizli ve tehlikeli bir işe karışan herkesin her zaman çevresinde şüpheli bakışlar aradığını bilirim. Fakat tuhaf değil mi? Bu yolculuğumuz sırasında böyle hissetmiyordum ben. Arabistan'da yaşadığım yıllar süresince ve bu ülke halkının hayatıyla öylesine haşır neşir olmuştum ki, kendimi artık onlardan biri olarak hissediyordum. Mekkeli, Medîneli insanların özel iş ilişkileriyle şimdiye kadar herhangi bir yakınlığım olmadığı halde, şimdi, düpedüz hac imamları gibi davranmakta zorluk çekmiyor, yolcularla haccın âdab ve töresi hakkında 'uzmanca' tartışmalara giriyordum. Zeyd'inse benden aşağı kalır yanı yoktu bu konuda. Yolculuğumuzun ilk saatleri canlı hoş konuşmalarla geçip gitti böylece.

Asyut'tan trenle küçük Benî Suveyf şehrine gittik. Oraya varır varmaz, önce irtibat kuracağımız kişinin; İsmail ez-Zibî'nin evini bulduk. Yukarı Mısır Arapçasıyla konuşan güleç yüzlü, kısa tıknaz bir adamdı İsmail ez-Zibî, basit bir elbise tamircisiydi, şehrin eşrafından sayılmazdı, ama Senûsî tarikatine olan sadâkatini çeşitli vesilelerle isbat etmiş, Seyyid Ahmed'e karşı gösterdiği kişisel bağlılıkla Senûsîler arasında kat'î bir güven kazanmıştı. Vakit geç olmasına rağmen, İsmail ez-Zibî, ev halkından birini çağırıp bize yemek hazırlamasını söyledi. Yemeği beklerken bize görevimizle ilgili olarak yaptığı temasları anlattı. Seyyid Ahmed'in mesajını alır almaz Mısır kraliyet ailesine mensup bir zâtla temasa geçmişti ki, bu zât Senûsî hareketinin aktif ve ateşli taraftarlarından biriydi. Sözü geçen prens, yapılmak istenen girişimi olumlamış ve bize yolculuğumuz için gerekli şeyleri, iki binek deveyle, iki rehber sağlamayı üzerine almıştı. Bu rehberler, yol hazırlıklarıyla birlikte şimdi Benî Suveyf'in dışındaki hurma bahçelerinden birinde bizi bekliyordu.

Zeyd'le ben, Batı Çölü'nde fazla dikkat çekebilecek olan Hicaz işi elbiseleri üzerimizden çıkararak, bunların yerine pamuklu kumaştan pantolonlarla Mısır'ın batı yörelerinde ve Libya'da giyilen bornoz benzeri tünikler giyindik. İsmail, evinin kilerinden bize iki

tane İtalyan yapısı kısa namlulu süvari tüfeği getirdi. Tüfekleri verirken: "Bu tüfekler için mücâhidlerin yanında cephane bulmanız kolay olur," dedi.

Ertesi gece şehirden çıkıp, rehberlerimizin ardı sıra yola koyulduk. Rehberlerimiz, aralarında Senûsî örgütüne mensup pek çok kimsenin bulunduğu Mısırlı Evlâd Ali kabilesindendiler. Birinin adı Abdullah'tı; hareketli, yerinde durmayan bir gençti. Bir yıl önce Sireneyka'da savaşa katılmıştı ve bu nedenle bizi orada bekleyen şartlar hakkında güvenilir bilgiler verebilecek durumdaydı. İsmini unuttuğum öteki rehberimse zayıf, asık yüzlü bir adamdı; Abdullah da daha az sıcakkanlıydı; ama bu, onun Abdullah'tan daha az güvenilir biri olduğunu göstermiyordu. Beraberlerinde getirdikleri dört deve, Bişarin dölü tez yürüyüşlü güçlü develerdi; bu yolculuk için bu niteliklerinden ötürü seçildikleri belliydi. Üzerlerindeki eyer takımları Arabistan'da gördüklerime benziyordu.

Uzun molalar vermeksizin, hızla yol almamız gerektiği için yemek pişirme sorunu yoktu; ve sonuç olarak erzakımız da büyükçe bir hurma dengiyle kaba buğday unundan ve hurmadan yapılmış sert, tatlı peksimetlerle dolu, daha küçük bir denkten ibaretti. Ve bir de develerin eyerlerine asılı su tulumları.

Mısırlı sınır devriyelerinden kaçınmamız gerektiği için, mümkün olduğu kadar ana yollardan, bildik kervan yollarından uzak kalmaya özellikle dikkat ediyorduk. Fakat Bahriyye ile Nil Vadisi arasındaki trafik hemen hemen tamamiyle Feyyum üzerinden seyrettiği için, bizim izlediğimiz yol, bu bakımdan fazla tehlike arzetmiyordu.

İlk gece otuz mil kadar yol teptik ve gündüzün ılgın çalılarının arasında mola verdik ikinci ve daha sonraki geceler daha hızlı yürüdük, öyle ki, dördüncü gün şafak sökerken Bahriye vahasının gömüldüğü hüzünlü alanın içinde bulduk kendimizi. İçlerinde en büyüğü Baviti olmak üzere, birbirinden ayrı pek çok yerleşim bölgesinin ve ekili alanların yer aldığı bu vahanın kenarında kayalar arasında konakladığım zaman, Abdullah dinlenmeden, yaya olarak sarp ve kayalık yamaçtan aşağı yürüyerek Baviti köyüne, irtibat

kuracağımız adamı bulmaya gitti. Gece çökmeden dönemeyecekti herhalde; bu nedenle kayaların gölgesine uzanarak uyumaya çalıştık. Geceki yorgunluk ve soğuktan sonra oldukça keyifli dinlenme oldu bu. Ama yine de ben fazla uyuyamadım.

Planımızı gözden geçirirken, Benî Suveyf'le Bahriyye arasında kurulabilecek sürekli bir haberleşme hattını burada korumanın pek de zor almayacağını düşünüyordum. Hatta bu iki nokta arasında gerekli önlemler alındığı takdirde, büyük kervanlar bile göze çarpmadan gidip gelebilirdi. Baviti'deki sınır karakolunun varlığına rağmen -ki, saklandığımız yerden bu karakolun beyaz badanalı binasını görebiliyordum- Bahriyye'nin tenha köylerinden birinde gizli bir telsiz istasyonunun kurulması bile mümkündü. Bu konudaki görüşlerimizi, birkaç saat sonra dönen Abdullah ile irtibat adamımız yaşlı Berberî de doğruladı. Görünüşe bakılırsa bu vaha devriyeler tarafından ancak çok seyrek ve düzensiz olarak kontrol ediliyordu. Daha da önemlisi, bölge halkının çoğu ya doğrudan Senûsî tarikati bağlısı ya da en azından sempatizanıydı.

Beş uzun ve yorucu gece daha geçirdik yollarda; önce çakıllı, kesekli bir arazide sonra da kum tepecikleri arasında ilerledik. Issız Sitra Vadisi'ni ve onun, kıyısı yabani hurma kökleri ve sürgünleriyle çevrili lacivert renkli ölü tuz gölünü geçtik; ay ışığı altında başka dünyalara ait kasvetli görünüşüyle, tebeşir kayalarıyla kaplı fantastik Arc Vadisi'ni geçtik. Ve beşinci gecenin sonuna doğru ufukta Siva Vahası'nın ilk çizgilerini seçmeye başladık.

Eski dünyaya ait ünlü Amon Tapınağı'nın bulunduğu bu uzak vahayı ziyaret etmeyi hep istemişimdir; ve şimdi önümde şafak aydınlığı içinde uzanıyordu bu vaha! Yamaçlarına mağaramsı köy evlerinin kaya gibi saplandığı biricik tepenin çevresinde geniş hurma koruları, yüksek, konik minareye doğru set set yükseliyordu. Yıkık surların garip, egzotik görünüşü karşısında bir rüyadaydım sanki...

Gizemli mahzenlere inmek, Firavun zamanının kokusunu taşıyan geçitlerde dolaşmak ve içinde Lidya kralı Krezüs'ün trajik sonunu haber veren, Makedonya kralı İskender'e dünyanın fethini

müjdeleyen kâhinin konuştuğu tapınak harabesini görmek yönünde alt edilmez bir arzu duyuyordum.

Ama bu arzuyu bir kere daha bastırmak zorunda kaldım. Gerçi harabeler burnumuzun dibindeydiler; ama oraya gitmem demek, Siva köyüne de yaklaşmam demek olacaktı ki, bu durumda dış dünyayla teması çok sınırlı olan bu köyün yabancılara alışkın olmayan sakinlerine görünmem tam bir ihtiyatsızlık olurdu. Libya sınırına çok yakın olan Siva köyü, bu yüzden sınır görevlilerinin sıkı gözetimi altında bulunuyordu; ayrıca köyde, İtalyanlara para karşılığı haber uçuran kimseler de olabilirdi. Bunun içindir ki, o kadar yakınında bulunduğumz Amon tapınak harabelerini ziyaret etmek fikrini bu sefer de üzülerek aklımdan çıkarmak zorunda kaldım.

Köyü uzaktan dolaşarak geçtik ve sonunda bir yabanî hurma korusunda mola verdik. Abdullah yine dinlenmeye vakit ayırmadan -çünkü sınırın bu kadar yakınlarında çok gerekmedikçe fazla oyalanmak niyetinde değildik- hemen civardaki küçük bir köyde Seyyid Ahmed'in bizi alıp sınıra götürmek için görevlendirdiği adamı bulmaya gitti; ve birkaç saat sonra beraberinde iki yeni mihmandarla birlikte dört zinde deveyle geri döndü. Cebel Ahdar'ın Basra bedevîlerinden olan mihmandarlar Ömer el-Muhtar'ın adamlarıydı ve bizi İtalyanların elinde bulunan Cağbub ve Calu vahaları arasındaki Sireneyka platosuna götürmeleri için bizzat onun tarafından görevlendirilmişlerdi.

Abdullah ve arkadaşı köylerine dönmek üzere bizden ayrıldılar. Zeyd'le ben, iki mücâhidle; Halil ve Abdurrahman'la birlikte Cebel Ahdar'a doğru tatlı bir eğimle yükselen ıssız ve susuz çöllerde bir hafta sürecek olan yolculuğumuza başladık. Şimdiye kadar yaptığım en çetin çöl yolculuğuydu bu. Gündüzleri gizlenip geceleri yola devam edildiği takdirde İtalyanların eline düşmek tehlikesi fazla değildi, ama yine de uzak mesafelere dağılmış bulunan su kuyularına yaklaşma mecburiyeti, bu uzun yürüyüşü bir kâbusa çeviriyordu. Yalnız bir kere, Vadi el-Mira'da develerimizi sulayıp, su tulumlarımızı doldurmak fırsatını bulabildik. Kaldı ki, bu bile tam bir macera oldu bizim için.

Kuyuya umduğumuzdan geç varmıştık. Hayvanlar için kuyudan su çekmeye başladığımız zaman fecir söküyordu. Hayvanları sulama işini bitirdiğimiz zaman ise güneş ufkun üstündeydi artık. Halil'in söylediğine göre gündüz boyu saklanacağımız kayalık yere varmamız için daha iki saat yol almamız gerekiyordu. Fakat daha henüz yola çıkmıştık ki bir uçak motorunun meşum gürültüsü çölün sessizliğini bozdu. Bir iki dakika sonra bir *monoplane* (tek kanatlı küçük bir uçak -y.n.) belirdi ve hızla pike yaparak tepemizde gittikçe alçalan spiraller çizmeye başladı. Saklanılacak yer yoktu çevrede; bunun için hemen develerden atlayıp değişik yönlere doğru koşmaya başladık. Aynı anda da pilot makinalı tüfeğini ateşlemeye başladı.

"Yere yatın yere yatın!" diye bağırdım, "kımıldamayın, ölü numarası yapın!"

Fakat mücadeleye yıllarını vermiş olan Halil, benzer durumlarla çok karşılaşmış olmalı ki, "ölü numarası" yapmadı; başını bir kayaya yaslayıp sırtüstü yere uzandı ve tüfeğini bir dizine dayayarak tepemizde dönen uçağa ateş etmeye başladı. Rastgele ateş etmiyordu, bir atış müsabakasındaymışcasına her atıştan önce dikkatle nişan alıyor, sonra tetiğe basıyordu. Son derece cesaret isteyen bir işti bu; çünkü uçak alçaktan pike yaparak dosdoğru üzerimize geliyordu. Fakat Halil'in atışlarından biri isabet etmiş olmalıydı ki uçak ansızın yolunu değiştirerek burnunu yukarı kaldırdı ve hızla yükseldi. Pilot yerdeki bu dört düşmanı haklamak için kendi durumunu tehlikeye sokmak istememişti anlaşılan. Tepemizde bir iki kere döndükten sonra Cağbub yönünde, doğuya doğru yönelerek gözden kayboldu.

"Şu İtalyanlar, köpoğlu köpekler; amma da ödlek adamlar!" dedi Halil, sakin sakin; "Öldürmekten domuzuna haz alıyorlar; ama kendi postlarını deldirmekten de köpek gibi korkuyorlar."

Hiçbirimize bir şey olmamıştı, ama Abdurrahman'ın devesi ölmüştü. Ölen devenin eyerini Zeyd'in devesine yükledik. Abdurrahman da bundan böyle Zeyd'in terkisinde yola devam etti.

Üç gece sonra Cebel Ahdar'ın ardıç ormanlarına vardık; ve yorgun develerimizi orada, kuytu bir yerde bekleyen bir grup mücâhidin getirdiği atlarla değiştirdik. Çöl artık arkamızda kalmıştı. Kurumuş dere yataklarıyla yarık yarık ve bazı yerlerde neredeyse içine girilmez sıklıktaki ardıç korularıyla kaplı, inişli çıkışlı kayalık bir platoda ilerliyorduk artık. İtalyan işgal bölgesinin ta içlerinde yer alan bu ıssız ve geçitsiz topraklar mücâhidlerin vurgun alanıydı.

Dört gece sonra Vadi et-Ta'ban'a vardık -'Yorgun Adam Vadisi'; tam da ismine uygun bir yerdi burası. Ömer el-Muhtar'la burada buluşacaktık. Atlarımızı bir kayanın ardında bağlayarak sık ağaçlı bir geçitte Çöl Arslanı'nın gelmesini bekledik. Gece hava oldukça soğuktu ve ağaçların hışırtısından başka bir ses işitilmiyordu.

Sîdî Ömer'in gelmesine daha birkaç saat vardı ve gece de bir hayli karanlık olduğu için yanımızdaki mücâhidlerden biri, birkaç mil ötedeki Bu-Sfayya kuyusuna gidip su tulumlarımızı doldurmakta bir sakınca görmüyordu. Oysa Bu-Sfayya'dan en fazla yarım mil ötede bir İtalyan tahkimât merkezi vardı.

"Nasıl olsa o itler," dedi Halil, "bu kadar karanlık bir gecede burunlarını önlerinden dışarı çıkarmaya cesaret edemezler."

Böylece Halil'le Zeyd, kayalık arazide ses çıkarmasın diye atların toynaklarına bez sardıktan sonra, iki boş su tulumunu yanına alarak gittiler. Onlar karanlıkta gözden kaybolurken, Abdurrahman ile ben alçak kayaların arkasına oturup ısınmak için birbirimize sokulduk; ateş yakmak çok tehlikeli olurdu.

Aşağı yukarı bir saat sonra, ardıç ağaçlarının arasında çıtırdılar işitildi; birinin sandallı ayağı bir kayaya çarptı hafifçe. Aynı anda arkadaşım, elde silah, doğrulup dikkat kesildi. Çakal ulumasını andıran boğuk bir ses geldi korudan; bunun üzerine Abdurrahman da ellerini ağzına siper edip benzer bir ses çıkardı. Hemen sonra karanlıkta iki insan karartısı belirdi. Ayakları çıplaktı, ellerinde de tüfek vardı. Bize iyice yaklaştıkları zaman gelenlerden biri, "Al-

lah'ın yolu," dedi; Abdurrahman ise buna karşılık olarak, "Ondan başka kudret ve irade sahibi yoktur." dedi. Parolaydı bu sözler.

Libya bedevîlerine özgü *card* denen eski püskü giysiler içinde yaklaşan iki yabancıdan biri Abdurrahman'ın iki elini tutarak onu hararetle selamladı. Abdurrahman beni onlara takdim etti ve bunun üzerine iki mücâhid benimle de el sıkışıp selamlaştılar. Mücâhidlerden biri:

"Allah sizinle beraber olsun, Sîdî Ömer birazdan gelecek." dedi.

Bekliyorduk. On dakika sonra ardıç konusunda yeniden çıtırtılar işitildi. Ve karanlıkta üç ayrı yerden, ellerinde ateşlemeye hazır tüfeklerle üç adam çıktı. Bizim gerçekten beklenen kimseler olduğumuza kanâat getirince, geldikleri yönlere doğru geri dönerek ardıç korusuna dalıp gözden kayboldular. Bütün bu temkinli hareketler, onların liderlerinin güvenliğini nasıl titizlikle koruduklarının bir belirtisiydi.

Ve sonunda toynaklarına bez sarılı küçük bir at üzerinde Ömer el-Muhtar'ın kendisi de çıkıp geldi. Her iki yanında birer adam vardı; birçok mücâhid de ardı sıra geliyordu. Bizim beklediğimiz kayalara varınca, adamlardan biri onun attan inmesine yardım etti; biraz zorlukla hareket ediyordu (on gün kadar önce bir çarpışmada yaralandığını öğrendim sonradan). Yükselen ay ışığında şimdi onu açıkça görebiliyordum; iri kemikli, orta boylu bir adamdı; kırışık ve vakur yüzünü kısa, karbeyaz bir sakal çevreliyordu. Göz oyukları derindi; başka şartlar altında olsaydı, insan gözlerinin çevresindeki çizgilere bakarak onun gülmek üzere olduğunu sanabilirdi; ama şu anda bu gözlerde hüzün ve cesaretten başka bir şey yoktu.

Onu karşılamak için yürüdüm ve uzattığı nasırlı eli sıktım.

"Hoşgeldin, oğlum!" dedi ve bunu söylerken, keskin bakışlarıyla her gün tehlikeyle burun buruna yaşayan bir insanın araştırıcı bakışlarıyla yüzüme baktı.

Adamlarından biri, yere bir şilte serdi. Sîdî Ömer, bu şiltenin üzerine usulca oturdu. Abdurrahman davranıp onun elini öptü; ondan izin aldıktan sonra bir kayanın kuytusunda küçük bir ateş

yaktı. Sîdî Ömer, kendisine Seyyid Ahmed'den getirdiğim mektubu bu ateşin ölgün ışığında okumaya başladı. Onu dikkatle okuduktan sonra katladı ve geleneğe uyarak saygısını belirtmek üzere başına koydu. Sonra gülümseyerek bana dönüp:

"Allah uzun ömürler versin ona, Seyyid Ahmed hakkınızda iyi şeyler yazıyor. Bize yardıma hazırmışsınız. Fakat bilmiyorum ki, bize kerem sahibi o kudretli Allah'tan başka kimsenin yardımı ulaşabilir mi bundan böyle? Gerçekten biz artık bize verilen vadenin sonuna geldik gibi..."

"Fakat yine de Seyyid Ahmed'in düşündüğü bu plan mücadele için yeni bir başlangıç olamaz mı?" diye söze karıştım, "eğer yeterli destek sağlanır ve Kufra bundan sonra harekâtın merkezi olarak kullanılırsa İtalyanlar durdurabilir belki de."

Sîdî Ömer, şimdiye kadar hiç kimsede rastlamadığım acı ve ümitsiz bir tebessümle "Kufra...?" dedi, "Kufra, iki hafta önce İtalyanların eline geçti..."

Donup kalmıştım. Seyyid Ahmed ile üzerinde aylarca durduğumuz plan, Kufra'nın mücadelenin yeni atılım için emin bir üs olabileceği fikrine dayanıyordu oysa. Kufra da elden çıktıktan sonra, mücâhidlerin elinde kala kala korunmasız Cebel Ahdar kalıyordu ki, burası da İtalyanların gittikçe sıklaşan kontrol ve gözetimleri altında, her gün adım adım elden çıkıyor, yavaş yavaş fakat geri dönülmez bir biçimde çember giderek daralıyordu.

"Kufra nasıl düştü?"

Sîdî Ömer yorgun bir hareketle adamlarından birini yanına çağırdı: "Hikâyeyi o anlatsın size. Kufra katliamından kurtulan birkaç kişiden biridir kendisi. Daha dün geldi benim yanıma."

Kufra'dan gelen adam, bornozunun eteklerini toplayarak önünde bağdaş kurup oturdu. Ağır ağır konuşuyordu; sesinde en ufak bir heyecan belirtisi yoktu. Zayıf, kavruk yüzü şâhid olduğu vahşetin aynısı gibiydi.

"Üç ayrı yönden, üç ayrı birlikle üzerimize saldırdılar, tanklar ve ağır toplarla... Uçaklar alçaktan uçuyor, evleri, camileri, hurma-

lıkları bombalıyorlardı. Eli silah tutan sadece birkaç yüz kişiydik biz. Geri kalan kadın, çocuk ve yaşlı insanlardı. Şehri ev ev, sokak sokak savunmaya çalıştık; ama onlar o kadar güçlüydüler ki, sonunda el-Havari köyünde kısılıp kaldık. Tüfeklerimiz tanklara zırhlı kamyonlara kâr etmiyordu. Onun için bizi ezip geçmeleri fazla vakit almadı, ancak birkaçımız kurtulabildik. Ben kendimi hurmalıklara atıp, İtalyan hatlarını aşmak için fırsat kolladım. Orada yüzü koyun uzanmış yatarken İtalyan askerlerinin kirlettiği kadınların çığlıklarını duymamak için kulaklarını kapatıyordum. Ertesi sabah yaşlı bir kadın bana ekmek ve su getirdi. Aynı kadın bana, İtalyan generalinin, sağ kalan halkı Seyyid Muhammed el-Mehdî'nin kabri başında topladığını ve onların gözleri önünde Kur'ân-ı Kerim'i paramparça edip ayaklarının altında çiğneyerek 'Haydi, çağırın da bedevî peygamberiniz yardımınıza gelsin!' diye bağırdığını anlattı. Sonra aynı general, vahadaki bütün hurma ağaçlarının kesilmesini, kuyuların yakılmasını emretmiş. Ertesi gün de şehrin ileri gelen alimlerinden birkaçını bir uçağa bindirmişler ve uçak havalandıktan sonra aşağı atmışlar. İkinci gece saklandığım yerden, yine kadın çığlıkları ve askerlerin kahkahaları arasında tüfek patlamalarını işittim. Gece yarısına kadar sürdü bu; kirlettikleri kadınları katlediyorlardı. Gece karanlığında sürünerek saklandığım yerden çıktım ve çölün yolunu tuttum; bir süre gittikten sonra yolda başıboş bir deve buldum ve ona binip buraya geldim..."

Kufralı adam korkunç hikâyesini bitirince Sîdî Ömer nezâketle beni kendisine doğru çekti ve tekrarladı: "Sen de görüyorsun ya, evlât, gerçekten biz artık bize tanınan vadenin sonuna gelmişiz." Ve gözlerime bakarak içimden geçenleri okurmuşçasına ekledi: "Savaşıyoruz; çünkü düşmanı bu topraklardan söküp atıncaya, ya da bu uğurda ölünceye kadar imanımız ve özgürlüğümüz için savaşmak zorundayız. Başka yolu yok. Allah'a aitiz ve ona döneceğiz Kadınlarımızı, çocuklarımızı Mısır'a gönderdik ki, Cenâb-ı Allah bizi ölüme çağırdığı zaman arkamıza dönüp bakmayalım."

Karanlık göğün bir yerinden boğuk bir motor sesi işitildi. Sîdî Ömer'in adamlarından biri, hemen davranıp ateşin üzerine kum

attı. Ay ışığıyla hafifçe ağaran bulutların orada belli belirsiz bir uçak karartısı göründü ve gittikçe alçalan bir uçuşla üzerimizden geçerek doğuya doğru uzaklaştı.

"Ama henüz imkân varken," diye atıldım, "sen ve mücâhidler Mısır'a geçseniz daha iyi olmaz mı? Çünkü Mısır'daki Sireneykalı mültecileri bir araya toplayıp daha etkili bir kuvvet oluşturmamız da pekâlâ mümkün. Bu mücâdeleye halkın kendini toparlaması için bir süre ara verilebilir ve verilmelidir de... Ve eminim ki Mısır'da İngilizler ve İtalyanların böyle koltuklarının dibinde güçlü bir durumda olmalarını istemezler ve Allah bilir ya, onları düşman olarak görmediğinize inandırdığınız takdirde, belki Mısır'da yapacağınız hazırlık çalışmalarına da göz yumabilirler."

"Yoo evlat, yoo! Bunun için artık çok geç. İngilizlere gelince; onlar Mısır halkına da ışık tutabilecek bir bağımsızlık kavgasının Libya'da zaferle bitmesine asla göz yummak istemezler. Bizim için parmaklarını oynatmaz İngilizler, İtalyanlar ise artık bu işi bitirmeye ve gelecekteki bütün mukavemet imkânlarını şimdiden yok etmeye kararlılar. Ben ve adamlarım tutup Mısır'a gidecek olsak bir daha buralara dönemeyiz. Öyleyse, halkımı nasıl terk ederim? Allah'ın düşmanları onların canına okurken nasıl başsız bırakırım onları?"

"Peki, Seyyid İdrîs ne diyor bu işe? O da sizin görüşlerinize katılmıyor mu?"

"Seyyid İdrîs iyi bir insandır, büyük bir babanın iyi oğlu. Fakat ne yapalım ki, Allah ona bu mücadeleyi ayakta tutacak bir yürek vermemiş..."

Uzun özgürlük savaşının kaçınılmaz sonucu hakkında benimle konuşurken, Sîdî Ömer'in sesinde vakar vardı, umutsuzluk ve keder değil. Kendisini mutlak bir ölümün beklediğini biliyordu. Ölümü aramıyor, ama ondan da kaçmıyordu. Ve eminim kendisini nasıl bir ölümün beklediğini bilseydi bile, yine ondan kaçmaya çalışmayacaktı. İnsanın, nereye giderse gitsin kendi kaderini de beraber götürdüğünün farkındaydı.

Çalıların arasında hafif bir hışırtı oldu; öylesine hafif ki, başka zaman olsa fark edilmeyebilirdi; ama şimdi herkesin kulağı kirişteydi; karanlıkta umulmadık tehlikelerin beklentisi içinde, bir iki saniye sonra tekrar başlamak için ansızın kesinlikle temkinli hareketlerin varlığı açıkça hissediliyordu. Nitekim bir an sonra çalılar aralandı ve iki nöbetçiyle birlikte Zeyd ve Halil çıktı ortaya. Yularlarından tuttukları atlar, çalkanan su tulumlarıyla yüklüydü. Sîdî Ömer'i görür görmez, Halil ileri atılıp elini öptü. Zeyd'i ona takdim ettim: Sîdî Ömer keskin bakışlarını, açık bir tasvible Zeyd'in zayıf, savruk yüzünde gezdirdi elini onun omuzuna koyarak:

"Babamın memleketinden hoş geldin, kardeşim. Kimlerdensin?" Zeyd, Şammar kabilesinden olduğunu söyleyince, Sîdî Ömer başını salladı: "Hatem et-Tâî'nin, insanların en cömerdi olan Hatem et-Tâî'nin* kabilesinden demek..."

Sîdî Ömer'in adamlarından, beze sarılı bir tomar hurma koydu önümüze ve bizi bu basit sofraya davet etti. Biz hurma yerken yaşlı cengâver doğrulup:

"Artık gitme vakti geldi kardeşler. Günün doğuşunu burada karşılamayacak kadar yakınız Bu-Sfayya'daki İtalyan karakoluna."

Böylece bu kısacık konaklamaya son vererek Seydi Ömer'in arkasından atlarımızı sürdük. Öteki adamlar yaya olarak peşimizden geliyorlardı. Boğazdan çıkınca, Sîdî Ömer'in maiyetinin sandığımdan da kalabalık olduğunu gördüm: Kayaların ya da ağaçların ardından süzülüp çıkan karanlık gölgeler birbiri ardından bize katıldılar. Dışardan bakan biri çevremizde otuz-kırk adamın bulunduğunu tahmin edemezdi; çünkü mücâhidler ağaçtan ağaca, kayadan kayaya, Kızılderililerinkini andıran temkinli, sessiz adımlarla ilerliyordu.

Şafaktan önce vardık Ömer el-Muhtar'ın kendi *devr*'inin (gerilla çetesi) ana kampına. Kampta iki yüzü aşkın savaşçı vardı. Kuy-

---

* Cömertliğiyle tanınmış, İslâm öncesi Arap cengâver ve şairi. Onun ismi, Arapların çok önem verdiği bu erdemle özdeşleşmiştir âdeta. Zeyd'in mensup olduğu kabile, Hatem'in de mensub olduğu Tayy kabilesidir.

tu, daracık bir boğazda kurulmuştu kamp; kayaların dibinde küçük ateşler yakılmıştı. Bazıları uzanmış yatıyorlardı; bazıları da şafağın ilk ışıkları altında kımıldanan belli belirsiz karartılar halinde dolaşıyor, abdest alıyor, su taşıyor, yemek hazırlıyor ya da ötede beride ağaçlara bağlı atların bakımıyla uğraşıyor, kamp hayatının günlük işlerini haline yoluna koyuyorlardı. Hemen hepsinin üzerinde eski püskü giysiler vardı; ne o zaman ne de daha sonra, mücâhidler arasında yamasız, kadidi çıkmamış bir *card* ya da *bornoz* giyen birini görmedim. İçlerinden çoğu şurasında burasında sargı taşıyordu; bu onların bu yakınlarda düşmanla karşılaştıklarını gösteriyordu.

Kampta beni en çok şaşırtan şey iki kadının varlığı oldu. Bunlardan biri yaşlı, öteki genç bir kadındı. Ateşin başında oturmuş bir eyer heybesini tamir ediyorlardı.

Şaşkınlığımı fark eden Sîdî Ömer: "Bu iki bacımız biz nereye gitsek peşimizden gelirler. Ana-kız, öteki kadınlarla Mısır'a gidip canlarını kurtarmaya yanaşmadılar. Ailelerinde erkek kalmadı, hepsi şehid oldu."

Sîdî Ömer'le iki gece bir gündüz boyunca, mücâhidlerle hangi yollardan etkin ve düzenli bir yardımın ulaştırabileceğini görüştük. (Bu arada kampın yeri değişmişti). Halen Mısır'dan yetersiz, devede kulak bir yardım geliyordu. Seyyid İdrîs'in İtalyanlarla ateşkes ilan ettiği sırada İngilizlerle de bir anlaşma yapmış olması, İngiliz yetkililerini, Mısır sınırları içindeki Senûsî dolaşımına yerel sınırlar içinde kalmak şartıyla belli bir hoşgörüyle bakmalarını sağlamıştı. Feci halde ihtiyaç duyulan erzak depoları için özellikle zaman zaman İtalyan konvoylarını vurup ganimet toplayan küçük savaşçı grupların, sahildeki en yakın Mısır şehri olan Sallum'a gelerek ele geçirdikleri -daha çok İtalyan katırlarından ibaret- ganimetlerine göz yumuluyordu. Ne var ki mücahidler için hayli tehlikeli olan bu seferler sıkça yapılamıyordu. Hele İtalyanların Mısır sınırı boyunca dikenli tel döşemelerinden bu yana... Sîdî Ömer'le, erzak nakil yolu için en uygun alternatifin benim geldiğim yol olduğu ve Mısır vahaları Bahriyye, Farafra ve Siva'da gizli depoların

oluşturulması gerektiği konusunda görüş birliğine vardık. Fakat o bu planın bile, İtalyanların gözünden uzun süre saklanabileceğinden emin değildi.

(Sîdî Ömer şüphelerinde haklıydı. Çünkü birkaç ay sonra bu yolla gönderilen bir yardım kervanı, Cağbub'la Calu arasında İtalyanların saldırısına uğradı. Bunun üzerine İtalyanlar Bi'r et-Tarfavî'de, iki vahanın tam ortasında müstahkem bir karakol kurdular. Bununla da kalmayıp bölgeye, güçlü devriye birlikleri gönderdiler. Böylece, bu yoldan ikmal sağlamak, artık son derece tehlikeli bir hal aldı.)

Yapılacak bir şey kalmamıştı; artık dönüş yolumuzu düşünüyordum. Batıya doğru katettiğimiz uzun ve yorucu yolu izleyerek geri dönmeyi pek gözüme kestiremediğim için, Sîdî Ömer'e izlenebilecek daha kısa bir yolun olup olmadığını sordum. Vardı, ama tehlikeliydi: Sallum'a dikenli-tel bariyerini yararak ulaşan yoldu bu. Sallum'dan un getirmek için küçük bir mücâhid çetesi sık sık bu tehlikeli yolu katetmek zorunda kalıyordu; istiyorsak onlara katılabilirdik. Buna karar vermekte güçlük çekmedik.

Zeyd ile ben, bir daha hiç görüşmemek üzere Ömer el-Muhtar'la vedalaştık. Ömer el-Muhtar sekiz aya varmadı, son kurşununa kadar savaşarak İtalyanlara esir düştü ve onlar tarafından asılarak şehid edildi.

Yalnız geceleri yapılan bir haftalık yürüyüşten sonra, yirmi kişiden oluşan çetemiz Cebel Ahdar'ın doğusundaki engebeli toprakları, ardıç ormanlarını geçerek, Mısır-Sireneyka sınırında, ayrılmayı planladığımız noktaya vardı. Bu nokta rastgele seçilmemişti; tel örgülü bariyer sınırın büyük bir bölümünü katediyordu; ama o günlerde bazı noktalarda henüz tamamlanmamıştı. Birçok bölgede peş peşe birkaç set kurulmuştu; ama bazı yerlerde henüz sekiz ayak yüksekliğinde, dört ayak eninde tel duvarlar halindeydi bariyer. Bizim seçtiğimiz nokta da, sadece yarım mil ötesinde zırhlı araçlarla takviye edilmiş bir sınır karakolunun varlığına rağmen, bariyerin iki sedli aşılmaz bölgelerine göre yarılıp geçilmesi daha kolay olan bu tamamlanmış noktalardan biriydi.

Mısır sınırından birkaç mil içerde Senusî örgütünden bir grup hayvanlarımızı değiştirmek için bekleyecekti. Bunun için bizim kendi hayvanlarımızı tehlikeye atmamız gerekmiyordu; mücâhidlerden birkaçı bu hayvanları yedeklerine alarak geri döndüler. Geri kalanımız gece yarısından biraz önce dikenli tellere yaklaştık. Tek sığınağımız karanlıktı; çünkü İtalyanlar sınır boyundaki bütün ağaçları, çalıları kesmişlerdi.

Kuzeyde ve güneyde birkaç yüz metre öteye birer gözcü dikerek, Zeyd ve ben de içinde olmak üzere altı kişi, ellerimizde daha önce İtalyanlardan ganimet alınmış tel kesici makaslar, ağır deri eldivenlerle ilerliyor ve bu arada tüfeklerimizle birbirimizi koruyorduk. En küçük seslere bile duyarlı bir dikkatle dört ayak üzerine sürünerek ilerlerken, bedenlerimizin altından kumun hışırtısından ve bir gece kuşunun seyrek şakımalarından başka bir şey işitilmiyordu. Sonra ansızın ilk teli kesen makasın sesi çınladı kulaklarımızda. Ne olduğunu bilmemize rağmen yine de ilk anda ürpertici bir uyarım olmuştu bu. Sonra başka makas şakırtıları izledi; snap... snap... Yumuşak bir sesle tel spiraller yere düşüyor, bariyerde açılan delik derinleşiyordu.

Ansızın yine bir kuş sesi işitilir gibi oldu; ama hayır, bu seferki kuş sesi değildi. Kuzeydeki gözcümüzün, tehlikenin yaklaştığını duyuran sesiydi. Ve hemen aynı anda bize doğru yaklaşan araçların motor seslerini işittik. Bu arada bir projektör kör kör dolaştı alanda. Aynı anda hepimiz birden yere yapıştık; yalnız tel kesen arkadaşlarımız son bir çabayla işlerine devam ediyorlardı. Artık gürültü olmuş, olmamış, aldırdıkları yoktu; makasla kesiyor, sonra kesilen telleri tüfeklerin dipçikleriyle delicesine itip yol açıyorlardı. Bir-iki saniye sonra patlama sesi işitildi; bu bizim kuzeydeki gözcümüzdü. Zırhlı araçtakiler onu hedef almış olmalıydılar; çünkü projektör o tarafı alçaktan taramış ve peşinden de bir makineli tüfeğin uğursuz takırtısı işitilmişti. Artık motor sesleri iyice yaklaşmıştı bize. Projektör ışığı aydınlık bir dörtgen halinde bizim üzerimizde durdu. Bunun ardından makineli tüfek atışları başladı. Ama kurşun yağmuru yüksekten seyrediyordu anlaşılan. Kurşunlar ku-

laklarımızın üzerinden vızıldayıp geçiyordu. Hemen yüzükoyun yatarak biz de tüfeklerimizi ateşledik.

"Projektöre, projektöre!" diye seslendi, bizden biri, "projektöre nişan alın!". Ve birkaç el ateşten sonra, projektör ansızın sönüp gitti; keskin nişancılardan biri onu haklamakta gecikmemişti. Zırhlı araç olduğu yerde çakılı kaldı; ama makineli tüfek körcesine ateşe devam ediyordu. Tam bu anda öndekilerden biri, "Tamam, tamam koşun!" diyerek yarıldığını duyurdu. Önümüzde açılan daracık gedikten, elbiselerimizi, elimizi kolumuzu tel örgüye sıyırtarak peş peşe ilerlemeye başladık. Arkamızdan koşar adımlarla, bornozlu iki karartı yetişip kendilerine bariyerde açılan gediğe attılar; işlerini bitiren gözcülerimizdi. Görünüşe bakılırsa İtalyanlar zırhlı aracı bırakmış, bizimle açık bir çatışmaya girişmişlerdi.

Sonunda Mısır toprağına ulaştık; sınırın ötesinden açılan ateş altında koşarak kendimizi kayaların kum yığınlarının çalı kümelerinin ardına attık.

Şafak sökerken, tehlikeyi atlatmış ve Mısır topraklarında epeyce ilerlemiştik. Yirmi civarındaki adamımızdan beşi kayıptı -muhtemelen ölmüşlerdi- dördü de yaralanmıştı; ama yaraları hafifti.

"Cenâb-ı Allah merhamet buyurdu bize" dedi yaralı mücâhidlerden biri, "Bazen yarı yarıya kayıp vermişizdir teli geçerken. Öldürmeyen Allah öldürmez... Ölenler için de öldü denmez ya, çünkü Kur'ân-ı Kerim, '*Allah yolunda katledilenlere 'öldü' demeyin, çünkü onlar diridir*' demiyor mu?"

İki hafta sonra Marsâ Matrûh yoluyla İskenderiye'ye ve oradan da, önceden bağlantılı bir tekneyle Yanbu'ya, Hicaz'ın liman şehrine döndük; sonra da Medîne'ye... Serüvenimiz iki ay sürmüştü ve Hicaz'da yokluğumuzun kimse farkına varmamıştı...

Sîdî Muhammed ez-Zuvayy ile birlikte Medîne'deki mütevazi Senûsî zâviyesinin eşiğinden içeri adım atarken, ölümün ve çaresizliğin bütün bu boğuk hâtıralarıyla dolup taşıyordu içim; ardıç ağaçlarının kokusunu, kulağımın dibinden vızıldayarak geçen kurşunların kalbinde uyandırdığı ürpertiyi ve umutsuz bir arayışın burukluğunu duyuyorum. Sonra... Sonra o acılı Sireneyka günleri-

nin hâtırası geçmişin karanlıklarına gömülüyor ve geriye sadece, ölüme vakarla yürüyen mücâhidlerin yüzlerinde gördüğüm o kutlu hüznün silinmez çizgileri kalıyor gözlerimin önünde.

4

İşte bir kere daha Büyük Senûsî'nin karşısındaydım; bu yaşlı cengâverin yorgun yüzüne bakıyor ve bir kere daha öpüyorum, tutamaz hale gelinceye kadar kılıç tutan bu yorgun eli.

"Allah uzun ömürler versin oğlum, Allah selamet versin... Görüşmeyeli bir yıl geçti; öyle bir yıl ki, ümitlerimizin de sonunu gösterdi bize. Fakat Allah'tan gelene şükürden başka ne denir...?"

Gerçekten de zor, acılı bir yıl olmuştu Seyyid Ahmed için, bu: ağzının çevresindeki kırışıklıklar daha derin, sesi daha kısıktı şimdi. Yaşlı kartal iyiden iyiye çökmüştü. Sıcaktan korunmak istermişçesine beyaz bornozuna iyice bürünmüş ve gözleri uzaklara dalıp gitmiş; orada halının üzerinde çömelmiş oturuyor.

"Hiç olmazsa Ömer el-Muhtar'ı kurtarabilseydik," diye fısıldıyor; "Zaman varken, onu Mısır'a kaçmağa razı edebilseydik..."

"Kimse kurtaramazdı Sîdî Ömer'i," diye teselli ediyorum onu. "Çünkü kurtulmak istemiyordu ki o... Mağlub olmaktansa ölmeyi tercih etti. Onunla vedalaştığım zaman bunu biliyordum, Seyyid Ahmed."

Ağır ağır başını sallıyor: "Evet, anlamıştım, ben de anlamıştım bunu... Ama anladığım zaman çok geç olmuştu artık. Bazen düşünüyorum da, bundan onyedi yıl önce İstanbul'un çağrısına kulak vermekle hata etmişim... Sadece Ömer'in değil bütün Senûsîlerin mahvına yol açan da bu değil miydi acaba?"

Buna verecek cevabım yok tabii. İngilizlere karşı gereksiz yere savaş açarken onun, hayatının en büyük hatasını işlediğini düşünmüşümdür hep.

"Fakat," diye ekliyor Seyyid Ahmed, "İslâm halifesi kalkıp benden yardım isterken başka ne yapabilirdim ki! Haklı mıydım, yoksa aptalca mı hareket etmiştim? Ama insan vicdanının sesini dinlediği sürece Allah'tan başka kim bilebilir onun akıllıca mı yoksa aptalca mı hareket ettiğini?"

Gerçekten de kim bilebilirdi bunu?

Büyük Senûsî ıstıraplı bir şaşkınlık içinde başını bir o yana bir bu yana sallıyor. Göz kapakları ağırlaşıp bulanık gözlerini perdeliyor; ve ani bir kesinlikle fark ediyorum ki, artık bu gözlerde hiçbir ümit ışığı parlamayacak.*

* Seyyid Ahmed, ertesi yıl (1933) Medîne'de öldü.

On İkinci Bölüm

YOLUN SONU

1

Gece geç vakit Medîne'den çıktık; 'doğu' yolundan gidiyoruz, Peygamber'in (s.a.v.) ölümünden birkaç ay önce Veda Haccı için Mekke'ye giderken takip ettiği yoldan.

Yaklaşan şafak vaktine kadar gecenin derinlerine doğru ilerliyoruz; sabah namazı için kısa bir moladan sonra kurşunî ve bulutlu günün içinde yürüyoruz. Kuşluk vakti yağmur başlıyor; ve iliklerimize kadar ıslanıyoruz hemen. Sonunda sol yanımızda uzakta küçük bir bedevî kampı görüyor ve o siyah çadırlardan birine sığınmaya karar veriyoruz.

Kamp, bizi coşkuyla, "Allah uzun ömürler versin, yabancılar; hoş geldiniz, safalar getirdiniz!" diyerek karşılayan Harb kabilesinden bir grup bedevîye ait. Şeyhin çadırındaki, yerdeki keçi postunun üzerine yaydım şiltemi. Bu bölgedeki çoğu bedevî kadın gibi peçesiz olan şeyhin karısı da şeyhinkine benzer sıcak bir tavırla karşıladı bizi. Uykusuz geçen bir geceden sonra, çadırın üstüne yağan yağmurun da etkisiyle hemen bastırdı uyku.

Birkaç saat sonra uyandığımda yağmur hâlâ yağıyordu. Gece mi bastırmış? Ah, hayır! Sadece çadırın karanlık kubbesi bu; ve içe-

risi ıslak yün kokuyor. Kollarımı uzatıp geriniyorum ve elim arkamda, yerde duran deve semerine çarpıyor. Semerin eski pürüzsüz ağacına dokunmak garip hoşluk uyandırıyor içimde; parmaklarımı semerin üzerinde gezdiriyorum, ta ki keskin kenarlı sert ve soğuk eyer halkasına dokunup da ürperinceye kadar; keyif verici bir oyun bu. Çadırda benden başka kimse yok.

Bir süre sonra kalkıp çadırın kapısına doğru yürüyorum. Yağmur kum üzerinde oyuklar açıyor -ansızın açılan ve başka çukurlara yer olsun diye hemen kapanan binlerce... binlerce küçük çukur- ve gri granit kayaların üzerine hışımla iniyor. Kimse yok görünürlerde; çünkü günün bu saatlerinde erkekler develeri otarmaya gitmişler. Vadinin aşağılarında, akasya ağaçlarının yanındaki çadırlar öğleden sonrasının yağmurlu sessizliği içindeler. Bu çadırların birinden duman yükseliyor: Akşam yemeğinin habercisi bu duman; yağmura karşı koyamayacak kadar ince, zayıf; hercai kıvrışmalarla sağa sola dağılırken, bir kadının rüzgârda uçuşan saçlarını andırıyor. Gümüş rengi su ipliklerinin kımıldayan peçesi ardından. sanki kum tepeleri de dalgalanıyor. Hava su kokusuyla, yabanî akasya kokusuyla ve ıslak çadır yünü kokusuyla dolu.

Yağmur ışınları altında bulutlar dağılmaya yüz tuttu. Alçak granit kayalardan birine doğru yürüdüm. Kayanın orasında, ziyaretlerde konukların önüne konulan ve içinde kızarmış bütün bir koyun ve tepeleme pirinç pilavı bulunan o kocaman bedevî tepsilerini andıran bir oyuk vardı ve içi yağmur suyuyla doluydu. Kollarımı bu suyun içine sokuyorum ve su dirseklerime kadar varıyor; ılık, tuhaf bir okşama duyuyorum suyun temasından; ellerimi suyun içinde gezdirirken tenim sanki içiyor onu. Çadırlardan birinden, başında büyücek bir bakır güğüm taşıyan ve besbelli kayalardaki su oyuklarından su doldurmaya giden bir kadın çıkıyor; kollarını açarak yana, yukarı doğru uzatmış, elleriyle geniş kırmızı elbisesinin yenlerini tutuyor. Kayalardan süzülen sular gibi güzel diye düşünüyorum. Uzaktan kampa dönen develerin böğürtülerini işitiyorum bu arada. İşte oradalar! Şu dağınık kayaların ardına, yumuşak tabanlarını ağır ağır sürüyerek yaklaşıyorlar. Çobanlar kısa, kesik bağırışlarıyla vadinin or-

tasına kadar getiriyorlar develeri ve orada, "Grrr... Grr..." diyerek çöktürüyorlar; kocaman kahverengi vücutlar ileri geri sallanarak yere çöküyorlar. Gittikçe koyulaşan alacakaranlıkta adamlar develerin ön ayaklarını köstekleyerek çadırlara dağılıyorlar.

Ve işte saydam karanlığı, hafif soğuğuyla bir çöl gecesi... Çadırların çoğunun önünde ateş yanıyor. Tencerelerin, tavaların tıngırtısı, kadınların kahkaları, erkeklerin ara sıra yükselen sesi ve rüzgârın kopuk kopuk bana kadar getirdiği konuşmalar birbirine karışıyor. Develerin ardından kampa dönen koyun ve keçiler bir süre meliyorlar ve bazen bir köpek havlıyor, geceleri Arabistan'ın bütün çadır kamplarında havladığı gibi...

Zeyd görünürlerde yok; belki çadırda uyuyor hâlâ. Ağır ağır dinlenen develere doğru yürüyorum. Kocaman gövdeleriyle kumda kendilerine açtıkları oyuklarda huzur içinde yatıyorlar; bazıları geviş getiriyor, bazıları da uzun boyunlarını yere uzatmış. Yanlarından geçerken büyük hörgüçlerini okşuyorum; o zaman kimisi başını kaldırıp tıslıyor. İyice küçük bir deve yavrusu annesinin vücuduna sıkı sıkı bastırmış kendini, okşayınca ürküp ayağa sıçrıyor; annesi ise başını bana doğru çevirip ağzını sonuna kadar açarak yavaşça böğürüyor. Deve yavrusunun boynuna sarılıp sıkı sıkı göğsüme bastırıyor ve yüzümü, sırtının sıcak yününe gömüyorum ve o zaman hayvan hemen sakinleşip korkulacak bir şey olmadığını hissediyor. Körpe hayvanın sıcaklığı yüzümü, göğsümü ısıtıyor; elimin altında, boyun damarında akan kanın kımıltısını hissediyorum. Bu, kendi kanımın kımıltısıyla karışıyor ve içimde hayata yakınlığın taşkın sevincini uyandırıyor, hayatın çağıltısı içinde bütün varlığımla kaybolma arzusunu...

2

İlerliyoruz ve develerin her adımı bizi bir adım daha yaklaştırıyor yolumuzun sonuna. Güneşin altında kavrulan steplerde gün-

lerdir yol alıyoruz; yıldızların altında uyuyoruz geceleri; ve fecrin serinliğinde uyanıp yeniden yollara düşüyoruz. Ve ben, hergün biraz daha yaklaşıyorum yolumun sonuna.

Benim başka bir yolum olmadı ki zaten; nice yıllar fark etmedim bunu, ama her seferinde Mekke nihai menzilim oldu benim. Daha bunun zihnen farkına varmadan çok zaman önce, o, ta içinden kudretli bir sesle beni çağırıyordu: "Benim ülkem öte dünya olduğu kadar bu dünyadır da; benim ülkem insandan ruhunu da istiyor, bedenini de; insanın düşündüğü, duyduğu, yaptığı her şeyi kucaklıyor; duasını olduğu kadar dünya telaşını, siyasi aksiyonunu olduğu kadar ev hayatını; benim ülkemin ucu bucağı yoktur." Yıllar sonra bu içsel çağrıyı anladığım zaman artık nereye ait olduğumu biliyordum: İslâm kardeşliğinin beni doğduğum günden beri beklemekte olduğunu artık biliyordum, onunla kucaklaşmaya hazırdım. İlk gençliğimin ülküsü, belli bir fikrî yörüngeye bağlı olmak, bir kardeşler topluluğunun parçası olmak arzusu gerçekleşmişti.

Gariptir ki -gerçi İslâmiyet'in neyi temsil ettiği düşünüldüğü takdirde bunun o kadar garip olmadığı görülecektir- bir Müslüman olarak Müslümanlar arasında tattığım ilk şey, böyle bir kardeşlik oldu...

1927'de Ocak ayının ilk günlerinde bir kere daha, ama bu sefer Elsa ve onun küçük oğluyla beraber Orta Doğu'ya yola çıktık. Daha o günden bunun dönüşü olmayan bir yolculuk olduğunu hissediyordum.

Gökle denizin parıldayan ufuk çemberine doğru günlerce yol aldık Akdeniz'de; bazen uzak sahiller selâmlıyordu bizi, bazen de yakınlardan kayarak geçen gemilerin hülyâlı dumanları. Avrupa artık ötelerde kalmış unutulmuşluğun sisleri arasına gömülmüştü hemen hemen.

Çoğu zaman güvertedeki kamaramızın rahatlığını terk eder, dizi dizi demir kanepelerin sıralandığı üçüncü mevkinin yoksul yolcuları arasına inerdim. Gemi Uzak Doğu'ya gittiği için üçüncü mevki yolcularının çoğunluğunu uzun yıllar çetin şartlar altında

Avrupa'da çalıştıktan sonra ülkelerine dönen Çinli işçiler ve zanaatkârlar oluşturuyordu. Bunun dışında Marsilya'da gemiye binen küçük bir Yemenli Arab grubu vardı. Onlar da memleketlerine dönüyorlardı. Batı limanlarının gürültüsü, kokusu hâlâ çevrelerinde dolaşıyordu; esmer elleriyle İngiliz, Amerikan ya da Hollanda gemilerinin ocaklarına kömür attıkları günlerin akşam yorgunluğunu yaşıyorlar hâlâ. Tuhaf ecnebî şehirlerden ve oralarda yaşanan hayatın tuhaflığından söz ediyorlardı hâlâ: New York, Buenos Aires, Hamburg... Bir gün, ansızın, uzaklarda parıldayan meçhulün ayartısına kapılmışlar ve Aden limanında bir gemiye kömürcü ya da çımacı olarak yazılmışlardı; tanıdık bildik dünyadan ayrılıp, varacakları dünyanın akılalmaz harikaları arasında kendi kendilerin de ötesine ulaşacaklarını sanmışlardı. Fakat gemi Aden'e varır varmaz, hayatlarının bu çağı kayıp bir zaman olarak geçmişe gömülecekti. Avrupaî şapkalarını bir sarık ya da *kûfiyye* ile değiştirecekler; ve o zaman dünya sadece bir hatıra olarak kalacak ve her biri Yemen'de kendi evine, kendi köyüne dönecekti. Acaba yola çıktıkları günkü insanlar olarak mı döneceklerdi evlerine, yoksa bambaşka kimseler olarak mı; Batı bu insanların ruhlarını da ele geçirmiş miydi? Yoksa sadece duygularını mı okşamıştı?

Bu insanların problemi, benim zihnimde daha derin bir probleme dönüşüyordu.

İslâm ve Batı dünyalarının daha önce hiçbir zaman bugünkü kadar birbirine yaklaşmamış olduklarını görüyordum. Bu yakınlaşma, görünen ve görünmeyen yanıyla bir çatışma kimliği taşıyordu. Batı kültürünün etkisi altında birçok Müslüman rûhen gün geçtikçe biraz daha yoksullaşıyor, biraz daha aslî kimliğinden uzaklaşıyor. Hayat standartlarında sağlanan iyileşmenin, ancak insanın rûhen yükselmesine yardımcı olduğu zaman değerli ve anlamlı olacağını söyleyen eski inançlarını anlamaz duruma gelen Müslümanlar, şimdi Batı'nın; dini, olup bitenin ardındaki efsunlu mırıltı durumuna indirgeyerek önlerinde açtığı 'ilerleme' bataklığına, ilerleme putçuluğuna gömülmek üzereler. Ve bu yüzden de gittikçe küçülüyor, cü-

celeşiyorlar: bütün türleriyle kültürel taklitçilik, yaratıcılığın tersine, ona tevessül eden insanları küçültmeye yazgılıdır.

Bu, Müslümanların Batı'dan, özellikle bilim ve teknoloji alanında, çok şeyleri öğrenemeyeceği anlamına gelmez. Çünkü bilimsel kavram ve yöntemlerin kazanılması başka şey, 'taklit' ise başka şeydir; ilmin nerede olursa olsun alınması gerektiğini zanneden bir dinin bağlıları için bu durum daha da açıktır. İlim ne Doğu'nun malıdır ne de Batı'nın; çünkü her bilimsel buluş, insanlığı bir bütün olarak kucaklayan sonu gelmez entelektüel çabalar zincirinin bir halkası durumundadır. Her bilgin yapısını, kendinden önce gelenlerin -bunlar ister kendi kavminden olsun, ister yabancı kavimlerden- kurduğu temeller üzerinde yükseltmektedir. Ve bu yapıyı yükseltme süreci, söküp yapmalarla, düzeltme ve olgunlaştırma çabalarıyla, insandan insana, çağdan çağa, medeniyetten medeniyete uzayıp gitmektedir; öyle ki, belli bir çağın ya da belli bir medeniyetin bilimsel başarılarının münhasıran şu çağa ya da bu medeniyete 'ait' olduğu hiçbir zaman söylenemez. Değişik çağlarda değişik uluslar, insanların ortak bilgi hazinesine ötekilerden daha büyük katkılarda bulunmuş olabilirler; ama uzun vadede bu miras bütün insanlığın malıdır ve her ulus, meşru paylaşım hakkına sahiptir. Müslüman medeniyetinin Avrupa medeniyetinden daha baskın olduğu bir çağ vardı; devrimci nitelikte birçok teknolojik buluşu bu medeniyet miras bıraktı Avrupa'ya, hatta daha da fazlasını: Modern bilim ve medeniyetin üstünde yükseldiği 'bilimsel yöntem'in gerçek temellerini. Bununla beraber Câbir İbn Hayyân'ın kimya bilimine gerçek bilimsel niteliğini kazandıran temel buluşları kimya bilimini hiçbir zaman 'Arab' bilimi haline getirmedi; kezâ, ne el-Harezmî tarafından geliştirilen cebirin, ne de el-Battânî tarafından geliştirilen trigonometrinin birer 'Müslüman' bilimi olduklarını söyleyemeyiz; tıpkı bir İngiliz tarafından formule edildi diye bir 'İngiliz' Yerçekimi Kanunu'ndan söz edemeyeceğimiz gibi. Bütün bu başarılar, insan soyunun ortak malıdır. Bu nedenle, Müşlümanlar bilim ve teknolojide modern yöntemleri benimserlerse, insanları birbirinin deneyimlerinden yararlanmaya iten tekamülcü içgüdülerine uymaktan başka

bir şey yapmış olmayacaklardı. Fakat, hiç ihtiyaçları olmadığı halde kalkıp Batılı yaşama biçimlerini, Batılı davranış kalıplarını âdet ve toplumsal kavramları benimserlerse, bunun onlara sağlayacağı hemen hiçbir şey yoktur. Çünkü Batı'nın bu konuda onlara vereceği şey, kendi kültürlerinin verdiği, kendi inançlarının yönelttiği şeyden hiçbir bakımdan daha üstün değildir.

Müslümanlar serinkanlılıklarını muhâfaza eder de, ilerlemeyi bir amaç değil, sadece bir araç olarak görürlerse, sadece kendi iç özgürlüklerini elde tutmakla kalmaz, belki yaşama sevincinin yitirilmiş tadını Batılı insana da aktarabilirler...

Gemideki Yemenliler arasında kısa boylu, zayıf, kartal burunlu biri vardı; yüzü öylesine gergindi ki sanki ateşin karşısında duruyordu: ama hareketleri sakin ve ölçülüydü. Benim İslâm'a yeni girdiğimi öğrenince özel bir ilgi gösterdi bana; saatlerce güvertede oturur, onun Yemen'deki dağ köyü hakkında anlattıklarını dinlerdim. Bu yeni dostumun adı, Muhammed Sâlih'ti.

Bir akşam, aşağı güverteye yine onu ziyaret için indim. Arkadaşlarından biri, demir kanepesi üzerinde ateşler içinde yatıyordu; bana gemi doktorunun üçüncü mevkiyle pek ilgilenmediğini söylediler. Hasta malaryaya yakalanmış olmalıydı; ona biraz kinin verdim. Ben hastayla uğraşırken, öteki Yemenliler bir köşede Muhammed Sâlih'in çevresinde toplanmışlar, yan gözle bana bakarak birşeyler konuşuyorlardı aralarında. Sonunda içlerinden biri bana doğru ilerledi -uzun boylu, esmer yüzlü, kara gözlü biriydi bu- ve bana buruşuk bir demet frank uzattı:

"Bunu aramızda topladık. Ne yazık ki fazla değil, bizi hoş gör ve bunu kabul et."

Geriledim. Şaşırmıştım; ilacı arkadaşlarına para almak için vermediğimi anlattım.

"Yoo yoo, biliyoruz bunu; fakat sen yine de bu parayı kabul et. Bu bir ücret değil, bir hediye, kardeşlerinin hediyesi. Sen bir Müslümansın ve bizim kardeşimizsin. Hatta bizlerden daha iyisin sen;

çünkü biz Müslümandık, ama sen İslâm'ı kendi basiretinle buldun... Hadi al bu parayı, kardeşim. Allah aşkına al artık..."

Fakat ben, Avrupa geleneklerinden henüz tamamen sıyrılamamıştım demek ki direttim. "Hasta bir arkadaşa yaptığım yardıma karşılık hediye kabul etmem mümkün değil... Üstelik yeterince param var benim; sizin buna benden daha çok ihtiyacımız var. Ama ille de vermek istiyorsanız, onu Port Said'de bir fakire verirsiniz."

"Hayır," diye diretti Yemenli, "bunu kabul edeceksin; eğer kendine alıkoymak istemiyorsan, kendi adına sen verirsin bir fakire. "

Bu kadar ısrardan sonra, hâlâ tekliflerini geri çevirmem sarsmıştı onları; sustular, bozulmuşlardı; sanki paralarını değil de kalplerini reddetmiştim. O an kavradım: Ben ve Sen arasında duvarlar örmeye alışmış insanların arasından gelmiştim ben; buradaki insanlarsa,, duvarları olmayan bir toplumun üyeleriydi...

"Verin parayı, kardeşlerim. Alıyorum, teşekkür ederim."

3

"Yarın, inşallah, Mekke'de olacağız. Yaktığın ateş son ateş olacak, Zeyd; yolculuğumuz sona eriyor."

"Fakat muhakkak ki, yakılacak başka ateşler de olacak, amcacığım; ve önümüzde her zaman yeni bir yolculuk olacak."

"Olabilir, Zeyd kardeşim. Fakat, öyle hissediyorum ki, bu yeni yolculuklar artık bu ülkede geçmeyecek. O kadar uzun zamandır Arabistan'da dolaşıyorum ki, bu ülke âdeta kanıma işledi; şimdi ayrılmazsam, korkarım ki bir daha hiç ayrılamayacağım... Gitmeliyim, Zeyd: suyun berrak ve temiz kalması için akması gerektiğini hatırlamıyor musun?

Henüz gençken, istiyorum ki dünyanın başka yerlerinde, Hindistan'da, Çin'de, Cava'da yaşayan Müslüman kardeşlerimiz nasıl yaşıyorlar, bunu göreyim?.."

"Fakat amcacığım," diyor, kaygıyla Zeyd; "Eminim Arablara duyduğun sevgiyi yitirmemişsindir."

"Hayır, Zeyd! onları eskisi gibi yine seviyorum; hatta belki eskisinden daha fazla; o kadar ki, geleceğin onlara vaad ettiği şey beni kaygılandırıyor. Duyduğuma göre Kral, para kazanmak için ülkesini frenklere açmayı tasarlıyormuş: onların el-Hasa'da petrol, Hicaz'da da altın aramalarına izin verecekmiş; bütün bunların bedevîlere neye malolacağını Allah bilir. Bu ülke bir daha hiç eskisi gibi olmayacak..."

Çöl gecesinin sessizliği içinde, dört nala koşan bir devenin ayak sesleri geliyor. Karanlığın içinden kamp ateşimizin aydınlığına, uçuşan eyer püsküllleri, dalgalanan abasıyla yalnız bir süvari çıkageldi. Devesini aniden durdurdu ve onun çökmesini beklemeden aşağı atladı. Kısa bir selâmdan sonra, bir tek kelime söylemeden eyer heybelerini indirip kamp ateşinin yanına koydu ve yere oturdu. Hâlâ susuyordu; ürkmüş bir hali vardı.

"Allah uzun ömürler versin sana, Ebû Saîd," dedi, yabancıyı tanıyan Zeyd. Ama yabancı susmakta devam ediyordu. Bunu üzerine Zeyd bana dönerek: "Bu ifrit, İbn Suûd'un muhafızlarından biridir." dedi.

Ebû Saîd somurtup duruyordu; kalın dudakları, iki uzun bukle halinde dikkatle örülmüş saçları, Afrikalı kökenini açığa vuruyordu. Son derece iyi giyimliydi; kuşağında, muhtemelen Kral'ın hediye ettiği bir hançer vardı. Bineği; ince bacaklı, dar alınlı, omuzları ve arka ayakları güçlü 'kuzey' ırkından bal renkli nefis bir deve.

"Ne oldu sana, Ebû Saîd? Niçin anlatmıyorsun dostlarına? Cin mi çarptı seni?"

"Nura..." diye fısıldadı. Ve bir süre sonra sıcak kahve dilini çözünce bize 'Nura'dan bahsetti. Er-Rass şehrinden Necidli bir kızdı bu. Kızın babasının adını söyleyince tanır gibi oldum. Nura diğer kadınlarla birlikte kuyudan su çekerken gizlice bahçe duvarından seyretmişti onu Ebû Saîd. "O an sanki kalbime bir ateş düştü." diyordu; "Seviyorum onu, fakat babası olacak o köpek soyu kızı ba-

na vermezmiş. Hasis herif, kızın benden korktuğunu söylüyor! Yığınla para teklif ettim mehir olarak, ayrıca arazimin bir kısmını da verdim; ama herif yine de razı olmadı. Sonunda yeğeniyle evlendirdi onu. Lanet olsun ikisine de!"

Kamp ateşi güçlü ve karanlık yüzünün bir yanını aydınlatıyor. Yüzünün çevresinde oynaşan gölgeler bir azap cehenneminin gölgelerini andırıyor. Uzun süre yerinde duramıyor, huzursuzlukla sıçrayıp kalkıyor, bir süre eyerle oynuyor, öteye dönüp bakıyor ve sonra birden karanlığın içine dalıyor. Kamp yerinin çevresinde geniş daireler çizerek bağırıp çağırdığını işitiyoruz.

"Nura'nın ateşi yakıyor beni! Nura'nın ateşi içimi dağlıyor!" Hıçkıra hıçkıra tekrarlıyor: "Nura, Nura...!"

Sonra tekrar kamp ateşine yaklaşıyor ve ocağın yanıp sönen titrek aydınlığında dev bir gece kuşu gibi uçuşan kaftanıyla dönüp duruyor.

Delirmiş mi? Sanmıyorum. Belki ruhunun derinlerinde uyanan, ilkel atevistik bir heyecan bu. Afrika cengellerinin ırkî hâtıraları; ifritlerin korku veren sırlarının ortasında yaşayan ve henüz bilincin ilâhî kıvılcımının hayvanı insana dönüştürdüğü ve dizginlenmez saikleri bir araya getirip onlardan daha yüksek bir heyecan, daha yüksek bir duyarlık yoğuracak kadar güçlü olmadığı çağların henüz uzağında olmayan bir soyun hâtıraları... Çünkü bir an için Ebû Saîd'in kalbini görebiliyorum adeta: gerçek bir ateşte yanıyormuşçasına, ateşli ihtiraslar içinde yanıp tüten bir ten ve kan yumruğu. Ve bunun için, onun böyle, develeri ürkütüp üç ayakları üzerine hoplatacak kadar korkunç ihtilaçlı bağırışlarla bir çılgın gibi koşarak ateşin çevresinde dönüp durmasını fazla yadırgamıyorum...

Sonra bizden yana döndü ve kendini yere attı. Bu dizginlenmez taşkınlık karşısında Zeyd'in yüzünde beliren tiksintiyi görebiliyorum; çünkü gerçek Arab mizacı için duyguların böylesine taşkın bir biçimde açığa vurulması kadar küçültücü bir şey olamaz. Fakat Zeyd'in iyi yüreği, kınayıcı duygularından baskın çık-

tı hemen. Ebû Saîd'in kolundan tutup kuvvetle sarstı; beriki başını kaldırıp boş gözlerle ona bakarken, Zeyd onu şefkatle tutup kendisine yaklaştırdı:

"Ebû Saîd, kendini nasıl böyle koyverirsin? Sen bir savaşçısın, Ebû Saîd... Birçoklarının canına okumuş, ölümlerden dönmüş bir yiğitsin sen; böyleyken bir kadın çıkıp seni yere serecekti ha? Dünyada Nura'dan başka kadınlar da var... İlâhî Ebû Saîd, bir savaşcının yapacağı şey mi bu, seni budala!"

Afrikalı hafifçe inlerken elleriyle yüzünü örtüyor.

"Sakin ol, Ebû Saîd..." diye devam ediyor Zeyd ve eliyle göğü göstererek, "Şuraya bak; ışıklı bir yol görüyor musun orada?"

Şaşkınlıkla bakıyor Ebû Saîd. Elinde olmadan ben de Zeyd'in işaret parmağını takip ediyor ve gözlerimi göğün bir ucundan öteki ucuna uzanan o solgun, bulanık yola çeviriyorum. Samanyolu bu. Fakat çöl irfânında, bedevîler bunu, Allah'a ve elem dolu kalbinin sesine boyun eğerek ilk oğlunu kurban etmek üzere bıçağını kaldırdığı zaman İbrahim'e gönderilen semâvî koçun arkasında bıraktığı iz olarak bilirler. Koçun yolu, bir kerem ve merhamet sembolü olarak sonsuza kadar göklerde kalacak; insan kalbinin ıstıraplarını dindirmek için gönderilen ilâhî devanın hatırası olarak... Ve sonra gelenler için de bir teselli olarak, çölde bir başına kalan ya da yolunu kaybedenler için. Ve kendi hayatlarının ıssızlığında sendeleyen, dövünerek acı çeken başkaları için...

Zeyd, parmağıyla göğü göstererek, ağırbaşlı ama aynı zamanda alçakgönüllü bir sesle, ancak bir Arab'ın konuşabileceği bir tarzda devam ediyor: "Bu yol, efendimiz İbrahim'e, tam oğlunu kurban edeceği sırada Allah tarafından gönderilen kurbanlık koçun yoludur. Allah, merhametini böyle göstermek istemişti o kuluna... Seni unutacağını mı zannediyorsun?" Zeyd'in yatıştırıcı sözleri karşısında Ebû Saîd'in yüzü, çocuksu bir merak içinde yumuşuyor ve görünür biçimde sakinleşiyor. Hocasını izleyen küçük bir öğrenci gibi dikkatle göğe bakıyor ve orada kendi ümitsizliğine bir cevap bulmaya çalışıyor.

4

İbrahim ve onun semâvî koçu: Bu imajlar, bu ülkede insanın zihninde kolayca canlanabiliyor. Bu eski "ata"nın, Arablar arasında böylesine canlı bir hâtırayla yaşaması fazlasıyla dikkat çekici. Evet, İbrahim imajı onların zihnine, dinî muhayyilesine, her şeyden önce Eski Ahid'e dayandıran Batılı Hıristiyanlara, hatta, Eski Ahid'i Allah kelâmının başlangıcı ve sonu olarak gören Yahudilere göre çok daha canlı çizgilerle işlenmiş görünüyor. İbrahim'in (a.s.) manevî varlığı bütün Müslüman dünyada olduğu gibi Arab ülkesinde de her zaman hissedilmektedir. Onun kişiliğine duyulan ilgi ve yad etme iştiyâkı, yalnızca Müslüman çocuklarına çok kere onun isminin verilmesinde değil, fakat Kur'ân'da ve Müslümanların günlük ibadetleri içinde onun, tevhîd düşüncesinin baş tebliğcilerinden biri, bir muvahhid ilk 'ata' olarak sürekli anılmasında da hemen göze çarpmaktadır. Ta başından beri İbrahim kıssasıyla sıkı bir tarihsel ilgi içinde değerlendirilen hac ibadetinin, İslâm inancında taşıdığı büyük önem zaten buradan ileri gelmektedir. O, birçok Batılının sandığı gibi, dinin tarihsel zeminini oluşturmak üzere Muhammed'in (s.a.v.) Yahudi öğretisinden 'ödünç' olarak alıp Arab düşünce sferine soktuğu yabancı bir figür değildir. Çünkü tarihsel olarak belgelenmiştir ki, İbrahim, İslâm'ın doğuşundan çok önce Arablar tarafından tanınan bir şahsiyetti. Kur'ân'da bu 'ata' hakkında yapılan bütün atıflar, hiçbir şüpheye yer bırakmayacak bir biçimde onun, Muhammed'den çok önceki çağlardan beri Arab düşüncesinin ana motiflerinden biri olduğunu göstermektedir. İsmi ve hayatının ana çizgileri, Kur'ân'ın ilk dinleyicilerinin bile bütünüyle aşina oldukları bir şeyden söz edilirmişçesine, herhangi bir girişe ya da ön açıklamaya ihtiyaç duyulmaksızın dile getirilmektedir. Gerçekten de İbrahim, daha İslâm öncesi çağlarda, Hacer oğlu İsmail aracılığıyla bugün Arab kavminin yarısından fazlasını oluşturan ve Muhammed'in (s.a.v.) kendi kabilesi Kureyş'in de mensup olduğu 'kuzeyli' kabilelerin 'atası' olarak Arab soybiliminde önemli bir yer tutmuştur.

Eski Ahid'de İsmail ile annesine ait hikayesinin sadece başlangıç bölümü yer almaktadır. Çünkü hikayenin sonraki gelişimi İbrani ulusunun kaderiyle doğrudan ilgili değildir; Eski Ahid de zaten münhasıran İbrani ulusuna adanmış görünmektedir. Oysa İslâm öncesi Arab kültürü konu hakkında çok daha ayrıntılı rivayetler vermektedir.

Bu rivayetlere göre, Hacer ile İsmail, İbrahim tarafından, bugün Mekke'nin bulunduğu yerde bir başlarına bırakılmışlardı. Bu bırakılma olayı, deve sırtında dolaşan bir göçebe için otuz gün ya da daha fazla süren bir yolculuğun sıradan bir iş olduğu düşünülürse hiç de olmayacak bir şeymiş gibi görünmüyor. En azından rivayetler İbrahim'in Hacer'le İsmail'i burada, bu kayalık tepeler arasında Arabistan güneşinin kavurduğu çıplak ve kuru topraklar üzerinde, yakıcı çöl rüzgârlarının süpürdüğü, yırtıcı kuşların bile uğramadığı bu ıssız vadide bıraktığını söylemektedir. Mekke vadisinin evler ve caddelerle bayındır hale geldiği, içinde her dilden konuşan insanların dolaştığı bugün bile, çevresindeki çıplak ve ölü bayırlardan çölün ıssızlığı haykırmakta; ve Kâbe'nin çevresinde secdeye kapanan hac kalabalığı üstünde, hayattan yoksun, inatçı bir sessizliğin hüküm sürdüğü bu ıssız vadide binlerce yıllık bir geçmişin hayaletleri dolaşmaktadır.

Efendisine bir oğul doğuran ve bu yüzden de hanımının yakıcı kinine hedef olan bu Mısırlı cariyenin kapıldığı kederi tasvir için, oğluyla birlikte sürgün edildiği bu vadiden daha uygun bir dekor bulunamazdı herhalde. Baba, huysuz karısını yatıştırmak için bu yola başvurduğu zaman gerçekten çok acı çekmiş olmalı; fakat Allah'a öylesine yakın olan İbrahim'in, O'nun merhametinin sınırsız olduğundan emin bulunduğu unutmamalı. Tekvin kitabında onun Allah tarafından şöyle teselli edildiğini okuyoruz: *"Çocuktan dolayı ve cariyeden dolayı bu kadar üzülme... Ve cariyenin oğlunu da bir millet edeceğim, çünkü o senin zürriyyetindir"*. Ve böylece İbrahim ağlayan kadını ve çocuğu, yanlarına bir su tulumu ve hurma dolu bir heybe bırakarak vadide terk etmiş ve kendisi Medyen'den geçerek kuzeye, Kenan ülkesine gitmişti.

Vadide tek başına bir ağaç, *sarha* ağacı varmış. Hacer, kucağında çocuğuyla bu ağacın gölgesine oturmuş. Yalazlanan sıcak havadan, kumun ve kayalık bayırların üstünde göz kamaştıran ışık selinden başka bir şey yokmuş ortalıkta. Bütün bu kavurucu ıssızlığın ortasında Sarha ağacının gölgesi bir cennet serinliği tattırmış olmalı Hacer'e. Fakat sessizlik; yaşayan hiçbir varlığın soluğuyla lekelenmeyen o korkunç sessizlik! Gün yavaş yavaş ilerlerken düşünüyor olmalıydı Hacer; canlı bir mahlûk çıkıp gelse, bir kuş, bir hayvan; evet hatta yırtıcı bir hayvan, ne hoş olurdu! Fakat geceden; bütün çöl geceleri gibi sükun veren geceden, karanlığın serinletici boşluğundan ve umutsuzluğu biraz olsun hafifleten yıldızlardan başka bir şey yoktu çevresinde. Ve Hacer'in içinde yeni bir cesaret uyanmıştı. Çocuğuna birkaç hurma verdi, su tulumundan su içirdi. Sonra kendisi de su içti.

Gece bitmişti. Bir ikinci gün, sonra bir ikinci gece. Ama, ateşten soluğuyla üçüncü gün gelip çatınca su tulumunda su tükenmiş, umutsuzluk Hacer'in bütün ruhunu sarmış ve umut, kırık bir tekne gibi karanlıklara dalıp gitmişti; ve gittikçe kısılan sesiyle çocuk su için ağlarken, Hacer Rabbine feryad ediyor ama Rabbi henüz yolunu göstermiyordu ona. Ve can çekişen yavrusunun acısıyla çılgına dönen Hacer, ellerini yukarı kaldırarak öteye beriye koşmaya başladı, hep o iki alçak tepenin arasında: Ve onun o ümitsiz koşuşu anısınadır ki, bugün Mekke'ye hac için gelen mü'minler de, tıpkı onun gibi Rablerine, "Ey merhametlilerin merhametlisi! Bize sen merhamet etmezsen, başka kim edecek!" diye bağırarak bu iki tepe arasında yedi kere koşarlar.

Ve sonunda Rabbin merhameti yetişti; bir de ne görsün, yerden bir su fışkırmış ve kum üzerinde akmaya başlamıştı. Hacer sevinçle bağırdı ve çocuğu içmesi için bu hârikulâde suya yaklaştırdı ve onunla birlikte içmeye başladı; bu yandan da soluk soluğa "*Zem! Zem!*" diye bağırıyordu. Bu sözlerin gerçekte bir anlamı yoktur; sadece yerden fışkıran suyun sesine öykünerek, sanki akıp bitmesin, ardı kesilmesin diye 'Fışkır! Fışkır!" dercesine söylemişlerdi. Hacer suyun kaynadığı yerin çevresine kum yığarak buraya bir kuyu görünümü verdi; ve bu kuyu o gün bugün hep Zemzem kuyusu olarak anıla geldi.

Bu iki insan böylece susuzluktan kurtulmuşlar ve hurmaları onları bir süre idare etmişti. Birkaç gün sonra, ailelerini, varlarını yoklarını yanlarına alıp Güney Arabistan'daki yurtlarını terk ederek kendilerine yeni otlaklar arayan bir gurup bedevî geçiyordu vadinin yakınlarından. Vadinin üzerinde kuş sürülerinin dolaştığını görünce, bu yakınlarda su olduğuna hükmettiler. İçlerinden bazıları suyun bulunduğu yeri aramak için sürüp vadiye geldiler ve orada gürül gürül kaynayan kuyunun başında oturan yalnız kadınla çocuğunu gördüler. Mizaçlarına yakışır biçimde nezaketle Hacer'den bu vadiye yerleşmek için izin istediler. Hacer de, kuyunun ebediyyen İsmail ve O'nun soyundan gelenlerin gözetiminde kalması şartıyla onlara bu izni verdi.

İbrahim'e (a.s.) gelince rivayete göre bir süre sonra vadiye döndü ve Hacer'le oğlunu, Allah'ın vaadettiği gibi, orada sağ ve esen buldu. Bundan sonra İbrahim artık onları sık sık ziyaret eder oldu; İsmail'in büyüyüp yetişkin bir insan olmasına, Güneyli kabileden bir kızla evlenmesine tanık oldu. Hanif seciyenin bu büyük atası, yıllardan sonra bir gün, rüyasında Zemzem kuyusunun yanında Rabbi için bir mescid yükseltmekle emrolundu. Ve bunun üzerine İbrahim oğlu İsmail'e birlikte, bugün Mekke'de bulunan ve Kâ'be diye bilinen kutlu yapıyı ilk biçimiyle inşa etti. Baba oğul, Tek Allah'a ibadet için yükseltilen yeryüzünün bu ilk mescidinin taşlarını yontarken, İbrahim (a.s.) başını göklere kaldırmış ve haykırmıştı: "*Lebbeyk, Allâhümme Lebbeyk!*" -"Senin için hazırım, ey Allahım, senin için hazırım!"- Ve bunun içindir ki, Mekke'ye haccetmeye gelen Müslümanlar, mukaddes şehre yaklaşırken seslerini yükseltip "*Lebbeyk, Allâhümme Lebbeyk!*" diye bağırırlar.

5

"LEBBEYK, ALLÂHÜMME LEBBEYK"

Mekke'yi beş kere ziyaret ettim ve her seferinde kaç kez işittim bu haykırışı. Ateşin yanında, Zeyd ve Ebû Saîd'in yakınında uzanmış yatarken, şimdi de işitir gibiydim bu sesi.

Gözlerimi kapatıyorum, ay ve yıldızlar siliniyor. Elimi yüzüme koyuyorum; çölün sesleri gecenin derinlerine gömülmüş; kafamın içinde Lebbeyk sesinden ve kulaklarımda kanın kımıltısından, kanın uğultusundan başka bir şey duymuyorum: Bu ses, dalgaların geminin bordasını dövmesi gibi, geminin döşünde makinaların uğuldaması gibi... Evet, makinaların gürültüsünü duyuyor, geminin derinden sarsıldığını hissediyor, istimin ve yağın kokusunu alabiliyorum ve bütün bunların ötesinde, bundan takriben altı yıl önce, Mekke'ye yapacağım ilk hac ziyareti için, niçin "Kızıl' dendiği belli olmayan Kızıl Deniz üzerinden, Mısır'dan Arabistan'a giderken bindiğim gemide yüzlerce hançereden yükselen "Lebbeyk, Allâhümme Lebbeyk!" seslerini işitebiliyorum. Süveyş Kanalı'nda seyrettiğimiz sürece su kurşunî renkliydi. Kanal sağ taraftan kıta Afrikasının dağlarıyla, sol taraftan da Sina Yarımadası'nın dağlarıyla kuşatılmıştı; yol ilerledikçe, karayı görmekten çok hissetmeye izin veren kurşunî bir sis içinde gittikçe birbirinden uzaklaşan kıyılar her iki tarafta da çıplak, ekinsiz kayalık sıradağlarla çevriliydi. İkindi üzeri Kızıl Deniz'in açıklarına çıktığımız zaman deniz, okşayıcı bir rüzgârın vuruşları altında Akdeniz'in mavi rengiyle dalgalanıyordu.

Gemide yalnız hac yolcuları vardı ve öylesine kalabalıktı ki, bu yükü güçlükle taşıyabiliyordu. Gemi şirketi, kısa hac seferini olabildiği kadar kârlı kapatmak için, tamahkârlık edip yolcuların rahatını hiç düşünmeden, gemiyi ağzına kadar doldurmuştu. Güvertelere, kamaralara, geçitlere, merdivenlere; birinci ve ikinci mevki yemek salonları, bu iş için boşaltılan ve geçici merdivenler konulan gemi ambarları, kısacası ayakta durmaya elveren her yere, yaslanılabilecek her köşeye öbek öbek insan tıkıştırılmıştı. Yolcuların çoğu Mısırlı ve Kuzey Afrikalıydı. Büyük bir alçakgönüllülükle, önlerindeki gayelerinin hatırı için olmadık zorluklara şikâyet etmeden katlanıyorlardı. Kadın, erkek, çocuk, birbirinin üstünde güverte tahtalarının üzerine öbeklenmişler; binbir zorlukla öğünlerini hazırlayıp karınlarını doyuruyorlardı (gemi şirketi yiyecek vermiyordu çünkü.) Teneke kavanozlarla, yelken bezinden

mataralarla su almak için nasıl itişe kakışa gidip geliyorlardı; görülecek şeydi; bu insan cenderesinde her hareket bir işkenceydi. Namazdan önce abdest almak üzere, bu kadar çok insanın birkaç fıçının başında günde beş vakit yığılmaları tam bir curcunaydı. Başka zamanlar ancak balyaların, eşya denklerinin tıkıldığı güverteden iki kat aşağı ambarlarda nasıl soluk alacak hava bulabiliyorlardı? Bütün bunları gören bir yabancının bu yoksul hac yolcularının yüreğindeki iman gücünü biraz olsun anlayacağı muhakkaktı. Mekke'ye gitmek düşüncesine kendilerine öylesine kaptırmışlar ki, çektikleri sıkıntıyı hissetmez gibiydiler. Oturup kalkıp 'hac'dan sözediyorlardı; yüzleri o yakın geleceğin heyecanıyla ışıl ışıldı. Kadınlar sık sık bir ağızdan Kutlu Şehir üzerine ilâhîler söylüyorlardı. Ve her zaman her vesileyle, "*Lebbeyk, Allâhümme Lebbeyk!*" sözleri tekrarlanıyordu.

İkinci gün öğlen üzeri geminin sireni öttü: bu, Cidde'nin kuzeyindeki küçük Rabiğ limanına yaklaştığımızın işaretiydi. Hac töresine göre erkek hacı namzetlerinin burada günlük elbiselerini çıkararak 'ihrama girmeleri', yani hac için hazırlanmış özel bir kıyafete bürünmeleri gerekiyordu. Bu elbise, üzerinde dikiş bulunmayan iki parça yün ya da pamuklu kumaştan ibarettir. Kumaşlardan biri bele sarılır ve diz altlarına kadar uzanır. Öteki parça, başı açıkta bırakmak üzere, serbestçe omuzlardan birinin üzerine atılır. Peygamber'in sünnetini izlemek üzere benimsenen bu giyim tarzının amacı, hac sırasında dünyanın her köşesinden Allah'ın Evini ziyaret için gelen mü'minler arasında kavim-kabile, zengin-fakir, soylu-sıradan ayrımının hükümsüz olduğunu hissettirmek ve buraya gelen insanların, bütün mü'minlerin kardeş olduğu, herkesin Allah katında ve mü'minlerin gözünde eşit olduğu fikrine dayanan bu yeryüzü cemâatine bilinçle katılmalarını sağlamaktır. Böylece vakti gelince, gemide yolcuların giyimine hakim renk bolluğu bir anda bütünüyle gözden silindi. Tunusluların kırmızı fesleri, Faslıların gösterişli bornozları, Mısırlı *fellâh*ların göz alıcı *gallabiye*leri görülmez oldu. Artık her yanda, hac olgusunun yarattığı değişiklikten görünür biçimde etkilenmiş, her zamankinden daha ağır başlı in-

sanların büründükleri bu her türlü süsten uzak, bu yalın, beyaz örtüler... İhram vücutlarını belli edeceğinden, kadın hacı namzetleri elbiselerini değiştirmediler; fakat gemideki kadınların hemen hepsi istisnasız ya beyaz ya da siyah elbiseler giyinmişlerdi: Mısırlılar siyah, Kuzey Afrikalı kadınlar beyaz. Bu halleriyle tabloda bir renk dengesizliği yaratmıyorlardı.

Üçüncü gün şafak vakti, gemi Arabistan sahillerinde demir attı. Çoğumuz parmaklıklara dayanmış sabahın sisi içinde uyanan karayı seyrediyorduk.

Her yandan hac yolcusu getiren başka başka gemilerin silüetleri seçiliyordu. Onlarla kara arasında soluk sarı, zümrüt yeşili çizgiler uzanıyordu suda: Denizaltı resifleriydi bunlar, Kızıl Deniz'in doğu sahillerinde sıralanan uzun konuk sevmez zincirin bir parçası... Onlardan da ötede, doğuya doğru, tepeye benzeyen, alçak ve karanlık bir şey vardı; fakat arkasında güneş yükseldiği zaman bir anda tepe olmaktan çıkıp, denizin kıyısından başlayarak içerlere doğru gittikçe yükselen, gül kurusu ve bej renkli mercan taşlardan örülmüş küçük, zarif yapılı konaklarıyla bir sahil şehrine dönüştü: Cidde'nin liman şehriydi burası. Gün ışıdıkça, rutûbetli havanın zamanla gri-yeşil, tek renkli bir görünüm verdiği, oymalı, kafesli pencereler, ahşap parmaklıklı balkonlar fark ediliyordu. Şehrin ortasında göğe doğru uzanan düz ve beyaz bir işaret parmağı; bir minare...

"Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk!" sesleri tekrar yükseldi. Güvertedeki gergin, beyazlara bürünmüş hac yolcularının içlerinden taşarak suların, çöllerin ötesindeki ulvi ümitleri ve benim ümitlerim...

Arabistan sahillerini görmek yıllarca süren bir arayışın meyvesiydi. Elsa'ya, bu hac yolculuğunda bana yoldaşlık eden karıma bakıyordum: onun da gözlerinde aynı duygular okunuyordu. Sonra sahil tarafından bize doğru açılan beyaz kanatlılar ordusu gördük: Arab sahil sandalları. Latin yapısı yelkenleriyle pürüzsüz denizin üzerinde süzülüyor, mercan resifleri arasındaki sığlıklar-

da ine çıka ilerliyorlardı. Arabistan'ın ilk temsilcileri bizi karşılamaya hazırdılar. Süzüle süzüle yaklaştılar ve sonunda salınan direkleriyle geminin bir yanında kümelendiler. Ve av için suya inen dev balıkçıl kuşları gibi, her biri yelkenlerini hışırtılarla, çırparak indirip katladılar. Biraz öncesi sessizliğin yerini şimdi naralar, çığlıklar almıştı; bu, kayıktan kayığa atlayarak iniş merdiveni çevresinde kümelenen kayıkçıların bağrışmalarıydı. Hacı adayları mukaddes toprakları görmek heyecanıyla öylesine doluydular ki kendilerine reva görülen her şeye, her sıkıntıya, itiraz etmeden rıza gösteriyorlardı.

Sandallar ağır ve genişti; teknelerinin hantallığı, yüksek direklerin inceliğiyle tuhaf bir tezat teşkil ediyordu. Böyle bir tekneyle, belki biraz daha büyüğüyle çıkmış olmalıydı esrarengiz yolculuğuna Sinbad. Tekneden tekneye çekirge gibi atlayan şu kayıkçılar da onun tayfaları olmalı ve Sinbad'dan çok daha önce aynı Kızıl Deniz'den geçerek Arab Denizi'ni aşan ve baharat ve günlük getirmek, Ophir hazinelerini aramak için güneye giden Fenikeliler de bu teknelerle seyretmiş olmalılar...

Ve şimdi biz, o efsanevî gemicilerin küçük torunları, mercan denizinin üstünde, denizaltı resiflerinin çevresinde geniş daireler çizerek ilerliyorduk; beyaz bürümcekler içinde, sandıklar, kutular, balyalar ve denkler arasında sıkışmış, sahile varmanın sabırsızlığıyla titreyen bir dilsizler ordusu.

Evet, ben de sabırsızlanıyorum, beklentiyle doluydum. Fakat, karımla el ele sandalın pruvasında otururken, bu basit hac yolculuğunun hayatımızı böylesine derinden, böylesine bütün bütün değiştireceğini nereden bilebilirdim? Yeniden Sinbad'ı düşünmek zorunda kaldım. Yurdunun sahillerinden ayrıldığı zaman onun da benim gibi geleceğin kendisine neler vaad ettiği konusunda en ufak bir fikri yoktu. Başına gelen bütün o garip maceraları ne önceden kestirebilmişti, ne de arzu etmişti; bütün istediği ticaret yapmak, para kazanmaktı. Tıpkı onun gibi benim de bütün istediğim hac ibadetini yerine getirmekti. Fakat ikimizin başına da gelenler geldikten sonra, artık ikimiz de dünyaya o eski gözlerle bakamaz olmuştuk.

Gerçeği söylemek gerekirse, o efsanevî Basralı gemicinin yoluna çıkan cinler, büyücü kadınlar, Zümrüd-ü Anka kuşu filan çıkmamıştı benim yoluma; fakat yine de bu ilk hac ziyaretinin benim hayatımda yol açtığı değişiklik, onun maceralarının tümünün yol açtığı değişiklikten daha derindi. Çünkü Elsa'yı yakın bir ölümün beklediğini, ne ben ne de o tahmin edebilirdik. Bana gelince bütün bildiğim, Müslümanlar arasında yaşamak için Batı'yı terk ettiğimdi; fakat geçmişimi bütün bütün arkamda bırakacağımı, henüz bilmiyordum. Eski dünyam, bir yön belirtisi, göstermeden yıkılıp gidiyordu: Batılı düşünceler, Batılı duygular, Batılı davranış kalıpları ve Batılı hayal gücü. Bir kapı ardımda sessizce kapanıyordu, o kadar sessizdi ki farkında değildim. Bunun da yabancı ülkelerde yaptığım bütün öteki geziler gibi bir gezi olacağını düşünüyordum; sonunda beni hep kendi geçmişime geri getiren sıradan bir gezi. Fakat hayat, bütün içeriğiyle kökünden değişecekti. Onunla beraber bütün arzuların yönü de.

O zamana kadar Doğu'nun birçok ülkesini zaten görmüştüm. İran'ı ve Mısır'ı, herhangi bir Avrupa ülkesinden daha iyi tanıyordum: Kabil uzun zamandan beri esrarlı bir şehir olmaktan çıkmıştı benim için; Şam'ın ve İsfahan'ın pazarlarına aşinaydım. Bunun için de, ilk kez Cidde pazarında dolaşıp da, burada Doğu'nun başka herhangi bir şehrinde daha âlâsı bulunabilecek şeylerin kaba tekrarından başka bir şey göremeyince, "Ne yavan!" demekten kendimi alamamıştım. Pazar, yalazlanan sıcağa karşı koruyucu olarak tahta perdelerle, kaput bezinden paravanlarla çevrilmişti. Yarık ve aralıklarda ince, gücünü yitirmiş güneş ışınları süzülüyor, beridеki gölgeliği alacalandırıyordu. Habeşli çocukların köz halindeki odun kömürü üzerinde şişe geçirilmiş et kızarttıkları açık mutfaklar; hurma yapraklarından yapılmış divanları ve parlak pirinç avadanlıklarıyla kahvehaneler; Avrupa ve Doğu eşyalarıyla dolu kişiliksiz dükkânlar... Her yerde kalabalık-beyazlara bürünmüş hacı namzetleri; yüzlerinde, giyim ve davranışlarında tüm İslâm dünyasının çizgilerini yansıtan renkli, hayat dolu Ciddeliler; belki ba-

bası Hintli, anasının babası -kendisi muhtemelen Malay ve Arab karışımıdır-, baba tarafından Özbek ve ana tarafından da Somalili olan bir büyükanneyle evlenmiş: yüzyıllarca tekrarlanan hac olgusunun ve renk engeli tanımayan, ırk ayrımı gözetmeyen İslâm ümmetinin yaşayan izleri. Yerli halk ve hacı namzetlerinin yol açtığı karışıklığın yanında bir de Cidde'nin o günlerde (1927) Hicaz eyaletinde gayri müslimlerin oturmasına izin verilen tek şehir olmasından ileri gelen fazladan bir nüfus yükü vardı. Bunun için zaman zaman Latin harfiyle yazılmış dükkân tabelalarına, başlarına güneş şapkaları ya da fötrler geçirmiş, beyaz tropikal elbiseler giyinmiş insanlara da rastlanıyordu. Bu arada önlerinde yabancı bayrakların dalgalandığı konsoloslukları da unutmamalı.

Yine de bütün çizgiler, deyim yerindeyse, karadan çok denizle bütünleşiyordu: Limanın sesleri ve kokularıyla, soluk mercan hattının ötesinde demirlemiş gemilerle, beyaz üçgen biçimli yelkenleriyle, açıkta salınan balık tekneleriyle, kısacası tipik Akdeniz havasını aratmayan bir dünyayla. Evler, gerçi Akdeniz çizgisini taşımaktan biraz uzaktılar; ama zengin cephe mimarileriyle, kemerli ahşap pencere pervazlarıyla, içerisini göstermeyen ince işli, sık parmaklıklı balkonlarıyla yine de melteme açıktılar. Bütün bu ahşap kısımlar, gülkurusu mercan taşından örülmüş duvarlar üzerinde zarif, son derece ahenkli gri-yeşil bir dantel gibi duruyordu. Bu çizgileriyle evler artık ne Akdeniz'e aittiler, ne de Arabistan'a. Her iki yakasında benzer mimariler sergileyen Kızıl Deniz'in kendi sahil dünyasıydı bu.

Ama yine de Arabistan bana çelik rengi gökleriyle tanıtır kendini; çıplak, kayalık tepeleriyle, doğuya doğru uzayıp giden kum yığınlarıyla... Ve Arabistan manzarasına daima garip bir biçimde karışmış bulunan o muhteşem solukla, o yalın, arıduru ıssızlıkla.

Ertesi gün öğlen üzeri kervanımız Mekke'ye hareket etti. Başka hacı adayları ve bedevîler arasından, kabinli kabinsiz develer, binek develeri ve süslü bezekli eşekler arasından geçerek şehrin do-

ğu kapısına doğru ilerledik. Ara sıra yanımızdan bangır bangır klakson çalarak yolcu dolu otomobiller, Suûdî Arabistan'ın ilk otomobilleri geçiyordu. Develer bu yeni canavarların kendi düşmanları olduğunu hissetmiş gibiydiler: Çünkü, onlardan biri yaklaştığı zaman ürkerek evlerin duvarlarına doğru çekiliyor, şaşkınlık ve çaresizlik içinde uzun boyunlarını öteye beriye hareket ettiriyorlardı. Bu cüsseli ve sabırlı hayvanlar için tehdit edici bir devir başlıyor ve onların kalplerini korku ve apokaliptik duygular dolduruyordu.

Bir süre sonra şehrin beyaz surlarını arkamızda bıraktık ve kendimizi ansızın çölde bulduk: Üzerinde okyanusun ortasından fırlamış adaları andırırcasına, tek başlarına alçak tepelerin yükseldiği; doğu kenarında ufuk çizgileri çentik çentik, biraz daha yüksek, ama tüm hayat belirtilerinden yoksun kayalık mor tepeler zincirleriyle çevrili ve yer yer dikenli çalılarıyla kuru ot öbekleriyle beneklenmiş gri-kahverengi, ıssız ve geniş bir düzlükte... Bu kıraç düzlüğün her yanında, hac yolcularıyla, kabinler, eşya ve erzak denkleriyle yüklü kervanlar, çoğu yüzlerce binlerce deve peşpeşe bir tek çizgi üzerinde uzun, upuzun zincirler halinde, tepelerin ardında kâh görünüp kâh kaybolarak bir tek yöne doğru ağır ağır ilerliyordu. Yüzyıllarca benzer kervanların çiğnediği bütün bu patikalar bir tek yolda, Mekke'nin kumlu yolunda birleşiyordu.

Develerin ayak sesleriyle, bedevî sürücülerin seyrek bağırışlarıyla, ve ötede beride cezbeye gelen bir hacı adayının alçak sesle okuduğu bir ilâhîyle bozulmaktan çok, derinleşen çöl sessizliği içinde bir an, ansızın ürkütücü bir duyguya kapıldım; öylesine güçlü, öylesine belirgin bir duyguydu ki, insan bunun düpedüz bir olgu, bir fenomen olduğunu söyleyebilirdi. Kendimi görünmez bir uçurumun üzerine kurulu upuzun bir köprüde görüyordum; öylesine uzun bir köprüydü ki bu, geriye dönüp de baktığım zaman geldiğim tarafın sisler içinde kaybolduğunu; ama ileride, öteki başının da ancak zar zor seçildiğini görüyordum. Köprünün ortasındaydım şimdi; ve kendimi bu köprünün iki ucu arasında, birinden artık çok uzak, ötesine de yeteri kadar yaklaşmamış görünce kalbim korkuyla burkuldu. Uzun saniyeler boyunca bana öyle geldi

ki, daima bu kükreyen uçurumun üstünde, bu iki uç arasında takılıp kalmak zorunda olacağım.

Ve önümde bir devenin üstüne salına salına yol alan Mısırlı kadın ansızın o kadîm hac neşîdesine başladığı zaman rüyam bölündü:

"Lebbeyk, Allâhümme Lebbeyk!"

Her yanda insanların değişik dillerde konuşup mırıldandıkları işitiliyordu. Bazen birkaç hacı adayı bir ağızdan *"Lebbeyk, Allâhümme Lebbeyk!"* diye bağırıyor, ya da bir Mısırlı fellâh kadın, Peygamber üstüne yakılmış bir türkü tutturuyordu. Bunun üzerine bir diğeri coşkuya kapılıp bir *ğatrafe* koyveriyordu. Arab kadınlarına özgü geleneksel bir sevinç çığlığıydı bu; düğün ve şenliklerde kadınların ince, tiz ve titrek bir sesle attıkları bir çığlık zinciri... Bir zamanların cengâver Arabistan'ında cengâverleri yüreklendirsinler diye kabile reislerinin kızları da savaş alanına götürülürlermiş; onlar da orada sık sık ğadrefe yaparak savaşçıları coşturur, kavgayı kızıştırırlarmış. Bu bâkirelerin düşman tarafından öldürülmeleri ya da daha kötüsü, esir edilmeleri son derece büyük bir şerefsizlik sayılırmış.

Hacı adaylarının çoğu -iki kişi bir devede olmak üzere- tahtırevanı andıran kapalı semerler üzerinde yolculuk yapıyorlardı. Bu tahtırevanlara deve beşiği demek belki daha doğru olurdu. Bu beşiklerin sonu gelmez sarsıntısıyla, alçalıp yükselen hareketleriyle insan çok geçmeden sersemliyor, sinirleri bozuluyordu. Bitkin halde birkaç dakika uyuklar gibi oluyorsunuz, ama hemen sonra ani bir sarsıntıyla uyanıyorsunuz; sonra tekrar uyku ve arkasından tekrar sıçrayış. Zaman zaman yaya yürüyen kervancılar hayvanlara bağırıyor ve içlerinden bazıları, ara sıra develerin uzun adımlarıyla ritim tutup türkü söylüyorlardı.

Sabaha doğru Bahra'ya vardık; gündüzü burada geçirecektik, çünkü aşırı sıcaklık ancak geceleri yolculuk yapmaya izin veriyordu.

Gerçekte derme çatma iki sıra kulübeden, kahvehanelerden, hurma dallarından yapılmış birkaç çardaktan ve küçük bir mescid-

ten ibaret olan bu köy, Cidde ile Mekke arasında gidip gelen kervanların geleneksel konak yeriydi.

Manzara, sahili terk ettiğimizden beri yol boyunca gördüğümüz manzaranın aynıydı: ötede beride çıplak, ıssız tepelerin yükseldiği çöl, doğuda alçak sahil düzlüklerini Merkezî Arabistan'dan ayıran mor dağlar. Fakat şu anda bizi çevreleyen çöl, üzerindeki sayısız çadır, deve, tahtırevan, denkler, balyalar, sandıklar ve her dilde konuşan konuklarıyla -Arapça, Urduca, Malayca, Farsça, Somalice, Kürtçe, Peştuca, Amharaca (Etyopya'da yaşayan etnik bir grup -y.n.) ve daha Allah bilir hangi dillerde- muazzam bir ordugâhı andırıyordu. Halkların, kavimlerin gerçek bir ictimasıyda bu. Ama herkes ortak bir görüş sağlayan ihrama büründüğü için, aslî farklar güç fark ediliyor, bütün bu kalabalık bir tek ırka mensupmuş gibi görünüyordu. Bir tek ırka mensup değildiler; ama bir tek millete mensub oldukları muhakkaktı: İbrahim milletine.

Geceki yolculuktan sonra hacı adayları yorulmuşlardı; fakat içlerinden pek azı biliyordu bu dinlenme vaktinin nasıl kullanılması gerektiğini. Çoğu için seyahat alışılmadık bir şeydi; birçoklarıyla böyle uzun bir yolculuğa, hayatlarında ilk kez çıkıyorlardı; hem de kutlu bir hedefe yönelmiş böyle kazançlı bir yolculuğa! Sabırsız olmalıydılar, yerlerinde duramıyorlardı; valizleri, torbalarını biteviye açıp kapamaktan başka bir şey bulamasalar bile, elleri durmadan yapacak bir şeyler arıyordu. Çünkü başka türlü, onların durumunda, insanın bu dünya bütün bütün gözünden silinir ve insan semâvî bir esrime içinde kaybedebilirdi kendini....

Bizimkine komşu çadırda bulunan ve Bengal'in bir köyünden geldikleri anlaşılan ailede de aynı hava hakimdi. Hemen hiç konuşmuyorlar, yere bağdaş kurup oturuyor ve gözlerini doğuya, Mekke yönüne dikip sıcaktan kaynayan çöle bakıyorlardı. Yüzlerinde öyle derin bir huzur vardı ki, sanırdınız, daha şimdiden Allah'ın Evi'nde ve onun huzurunda bulunuyorlar. Omuzlarına kadar uzanan saçları, parlak siyah sakallarıyla erkekler, dikkati çekecek kadar güzel yaratılışlı, ince uzun kimselerdi. İçlerinden biri, bir kilimin üzerinde hasta yatıyordu. Hastanın yanında, geniş, kırmızı-

mavi şalvarları, gümüş işlemeli fistanlarıyla küçük renkli kuşlara benzeyen iki kadın oturuyordu; kadınların koyu siyah saç örgüleri sırtlarından aşağılara uzanıyordu. Bu iki kadından genç olanının burnunun bir kanadında ince, altın bir halka vardı.

Ve öğleden sonra hasta adam öldü. Kadınlar, çoğu Doğu ülkelerinde görüldüğü gibi, ağlayıp yas havaları tutturmadılar: çünkü adam hac yolunda, kutlu topraklar üzerinde ölmüş ve böylece Allah'ın lûtfuna ermişti. Adamlar onu yıkadılar ve sağken giydiği son elbiseye, beyaz ihramına sardılar. Sonra içlerinden biri çadırın önünde dikilip, ellerini ağzına siper ederek yüksek sesle mü'minleri cenaze namazına çağırdı: "*Allâh-u ekber, Allâh-u ekber, Eşhedü en lâ ilâhe illâllah, ve eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah. Es-Salâtü ale'l-mevt! Ve li-yerhamekümüllah.*" Ve bunun üzerine her taraftan ihrama bürünmüş insanlar toplanıp imamın arkasında saf kurdular. Namaz bitince oracıkta bir mezar kazdılar. Yaşlı bir adam Kur'ân'dan âyetler okudu. Ve sonra, mezarında, yüzü Mekke'ye dönük olarak yatan ölünün üstüne Mekke'ye giden yolların kumundan attılar.

İkinci günün sabahına doğru kumlu ova daraldı, tepeler birbirine yaklaştı; bir boğazdan geçtik ve şafağın solgun ışığında Mekke'nin ilk yapılarını gördük; ve yükselen güneşle birlikte Mukaddes Şehrin sokaklarına girdik.

Kemerli cumbaları ve kapalı balkonlarıyla evler Cidde'dekilere benziyordu; fakat bu evlerin yapımında kullanılan taşlar, Cidde'nin açık renkli mercan taşlarına göre daha ağır, daha kütlevi bir görünüm taşıyordu. Sabahın erken saatleriydi henüz; ama daha şimdiden yoğun, bunaltıcı bir sıcak vardı havada. Evlerden çoğunun önünde, üzerinde yorgun insanların düşüp uyuduğu peykeler vardı. Kervanımız salına salına şehrin merkezine doğru ilerlerken, kaldırımsız caddeler gittikçe daralıyordu. Tavafa sadece birkaç gün kaldığı için caddelerde büyük bir kalabalık vardı: beyaz ihramlar içinde hacı adayları ve geçiçi olarak günlük kıyafetlerini giymiş

ötekiler, İslâm dünyasının her yanından değişik biçimlerde renk renk elbiseler; ağır su tulumları ya da iki ucuna su kovası olarak kullanılan iki gaz tenekesi asılı su boyunduruğu altında beli bükülmüş sakalar, eşekçiler, çıngırdayan çanlarıyla, şen adımlarıyla eşekler, ve bu cümbüşü tamamlamak üzere değişik tonlarda böğürerek aksi istikametten gelen boş semerlerle yüklü develer... Daracık caddelerde öyle bir curcuna, öyle bir dağdağa vardı ki, haccın yüzyıllardır tekrarlanan yıllık bir ibadet olduğunu değil de, halkın beklemediği sürpriz bir olay olduğunu düşünebilirdi insan. Kervanımız, sonunda kervan olmaktan çıkıp devenin, devecilerin, hacı adaylarının deve semerlerinin, denklerin, balyaların ve bütün bunlardan yükselen gürültünün garip bir halitası haline geldi.

Daha Cidde'deyken, Hasan Abid isminde tanınmış bir *mutavvif*'in, yani hac rehberinin evinde kalmak üzere anlaşmıştım; fakat bu karışıklıkta onun evini bulma ihtimali çok zayıf görünüyordu. Ama işte, Allah'ın işi; kalabalıkta biri aniden: "Nerede Hasan Abid'in hacıları, nerede Hasan Abid'in hacıları?" diye bağırmaya başladı. Şişeden çıkan cin gibi genç bir adam çıktı karşımıza ve canlı, içten bir selâm vererek kendisini izlememizi söyledi. Bizi alıp eve götürmesi için Hasan Abid göndermişti onu.

Mutavvif tarafından verilen zengin bir kahvaltıdan sonra, bizi getiren delikanlıyı alarak Mescid-i Haram'a gittim. Kaynaşan, uğuldayan caddelerden yürüyerek, önlerinde sıra sıra yüzülmüş koyunlar asılı kasap dükkânlarının, mallarını hasır sergilere yaymış manavların önünden, sinek sürülerinin, meyve, sebze, toz ve ter kokularının içinden geçtik. Sonra üstü kapalı elbiseciler çarşısında o renk şenliğinin içinden geçtik. Batı Asya ve Kuzey Afrika pazarlarında olduğu gibi burada da dükkânlar yerden bir metre kadar yüksekteki hücrelerden ibaretti. Dükkâncılar renk renk, cins cins kumaş toplarının arasında bağdaş kurup oturmuşlardı. Tepelerinde İslâm dünyasının her yöresinden çeşit çeşit giysiler asılıydı.

Yeniden her kavimden, değişik kıyafetler içinde caddeler dolduran insanlar arasındaydık; kimileri sarıklı, kimisi başı açık; bir-

çoğu başı öne eğik, elinde bir tesbih sessizce yürüyordu. Bazıları da hafif adımlarla kalabalıkta koşuyorlardı. Çarşafa benzeyen katmerli elbiseleri içinde bakır paralar gibi parıldayan çevik, siyahî Somalililer; İç Arabistan yaylalarından gelen, ince uzun boylu, dar çehreli, mağrur Arablar; Mekke'nin sıcağına rağmen sırmalı kaftanlarını dizboyu çizmelerini çıkarmayan kısa bacaklı, tıknaz Özbekler; sarong biçimi etekler giymiş, açık benizli, badem gözlü Cavalı kızlar; beyaz bornozları içinde ağır ağır vakarla yürüyen Faslılar; başlarına küçük, hoş takkeler geçirmiş beyaz entarili Mekkeliler; heyecanları yüzlerinden okunan Mısırlı fellahlar; geniş, kar gibi beyaz sarıkları altında siyah gözlerle etrafı kolaçan eden beyaz elbiseli Hintliler ve beyaz *burka*larına gömülürcesine sıkıca sarınan ve bu halleriyle yürüyen çadırları andıran Hintli kadınlar; çivit mavisi elbiseler içinde kırmızı takkeli Timbuktulu, Dahomeyli iriyarı Fullata zencileri; nakışlı kelebekleri andıran ve kısa adımlarla ceylanlar gibi sekerek yürüyen Çinli hanımefendiler. Her yönde, çağıldayan, öbek öbek yayılan bir kalabalık. Öyle ki, insan, bazı çizgilerini yakalayabildiği ama bütününü asla zaptedemediği dalgalı bir denizin ortasında sanırdı kendini. Her şey sayısız dillerin uğultusu, sıcak tavırların, heyecan ve coşkunun seli içinde yüzüyordu... Biz de bu akıntıyla sürüklenerek birden Mescid-i Haram'ın kapılarından birinin önünde bulduk kendimizi.

Taş merdivenlerle çıkılan üç kemerli bir kapıydı bu. Eşikte, bir deri bir kemik ellerini bize doğru uzatan yarı çıplak Hintli bir dilenci vardı. Mabedin iç avlusunu ilk defa görüyordum; cadde seviyesinden aşağıdaydı, eşikten daha da aşağı; bu haliyle insanın gözüne muazam bir leğen gibi görünüyordu. Her yanında yarım kubbeli kemerli, çok sütunlu muazzam dikdörtgen bir avlu; avlunun ortasında aşağı yukarı kırk ayak yüksekliğinde, üzeri siyah kumaşla örtülü kübik bir yapı vardı: Kâbe'ydi burası. Siyah örtünün üst kısmında geniş bir şerit üzerine altın işlemelerle Kur'ân'dan ayetler yazılmıştı.

Kâ'be burasıydı işte; yüzyıllar boyunca milyonlarca insanın özlemlerinin yurdu, özlemlerinin hedefi olan Kâ'be...

Bu hedefe ulaşmak için her çağda nice nice insanlar ağır sıkıntılara katlanmış, nicesi bu yolda canından olmuş ve birçoğu da ancak büyük yoksunluklara göğüs gererek menziline ulaşmıştı. Hepsi için arzu ve iştiyakların menzili, özlemlerin bedeli bu küçük dört köşe yapıydı işte.

Orada, Mescid'in geniş avlusunda yükselen, siyah kadifeyle örtülü, (isminin ifade ettiği gibi) mükemmel bir küb, bir sükûn adası. Dünyanın bütün öteki mimarî yapılarından daha sükûnet dolu. Öyle anlaşılıyordu ki, Kâ'be'yi ilk defa inşa eden kişi -çünkü İbrahim (a.s.) zamanından bu yana aynı mimarî tekrarlanarak birçok defa yeniden inşa edilmişti- insanın Allah önündeki tevazu ve acziyetini remzetmek istemişti. Bu mimar biliyordu ki, ne kadar büyük olursa olsun, hiçbir mimari incelik, hiçbir ritm güzelliği, hiçbir çizgi mükemmelliği Allah fikrini ifade edemez. Bunu içindir ki, o, tasarlanabilecek en basit üç buutlu formla yetinmiş ve bir taş küb yapmıştı.

Çeşitli İslâm ülkelerinde, büyük sanatkâr ellerde yoğrulmuş deha çapta sanat eserleri, camiler gördüm. Kuzey Afrika'da namazgâhları pırıl pırıl mermerden, beyaz kaymak taşından döşenmiş camiler gördüm; Kudüs'te Taş Kubbe'yi, zarif altyapı üstünde yükselen o heybetli, o mükemmel kubbeyi gördüm, zarâfetle cesâmet arasındaki tezatsız birliği. Ve İstanbul'un muhteşem camilerini; Süleymaniye'yi, Yeni Valide Camii'ni, Beyazıt Camii'ni; Bursa camilerini gördüm; İran'ın Safevî camilerini; taşın, rengârenk çinilerin, mozayiğin, gümüş kakmalı kapılar üzerindeki muazzam sarkıt alınlıkların, kaymak taşından örülmüş, firûze mavisi şerefeleriyle ince minarelerin, fıskıyeleriyle, asırlık çınar ağaçlarıyla, mermer döşeli avluların muhteşem armonisini gördüm. Ve yıkıntıları bile harikulâde olan, Semerkand'daki Timurlenk Camii'nin heybetli kalıntılarını da...

Fakat bütün bunların hiçbirinde mimarın, tevhîd esprisine Kâ'be'nin mimarı kadar yaklaştığını hissetmedim, Her türlü çizgi ve form külfetinden tam bir ferâgat gösteren bu son derece basit

kübde, şu düşünce kendini açığa vuruyordu: "İnsan kendi elleriyle ne kadar büyük bir güzellik ortaya koyarsa koysun, bunun Allah'a lâyık olduğunu düşünmek bir kuruntudan ileri geçmez." Mısır piramitlerinin matematik basitliğinde de aynı anlayış rol oynamış olabilir; ama onlar da beşerî kuruntu, en azından, yükselttiği yapının devasa boyutlarında kendini göstermektedir. Oysa burada, Kâ'be'nin mimarisinde, büyüklük bile insanın acziyet ve teslimiyetini dile getirmekte; ve bu küçük yapı ağırbaşlı tevazuyla tevhîdi zevkin eşsiz örneğini ortaya koymaktadır.

Kâ'be'nin bir tek girişi vardır; kuzeydoğu yanında, zeminden takriben yedi ayak yukarıda gümüş mahfazalı bir kapı; bu kapıya ancak, senenin birkaç gününde önüne konan seyyar ağaç bir merdiven yardımıyla çıkılabiliyor. Genellikle kapalı tutulan Kâ'be'nin iç kısmı (ancak sonraki ziyaretlerimde görebildim) son derece sadedir; üzerinde birkaç halı bulunan mermer bir taban, ağır ağaç kirişlerle örtülmüş bir tavan ve tavana asılı gümüş ve bronz lambalar. Gerçekte bu iç kısmın tek başına özel bir önemi yoktur; çünkü Kâ'be derken kastedilen mabed, dünyanın bütün Müslümanları için kıble olan o kübik yapının tamamıdır. Dünyanın her yerinde milyonlarca Müslüman günde beş vakit yüzlerini bu tevhîd âbidesine doğru çevirmektedir.

Yapının doğu köşesinde yerleştirilmiş, kalın gümüş bir çevçeveyle çevrili çıplak, siyah bir taş vardır. Yüzyıllar boyunca hacılar tarafından öpüle öpüle oyuklaşan bu taş gayri Müslimler arasında bazı yanlış kanaatlere yol açmıştır. Onlara göre bu taş, Muhammed'in müşriklere verdiği bir taviz nişânesi, bir fetiştir. Oysa bundan daha gerçeğe aykırı bir şey olamaz. Çünkü Kâ'be nasıl bizzat tapınılan bir nesne değil de Allah'a yönelen bütün yönlerin kavşağında yükselen bir hürmet nişanesiyse, Hacer-i Esved de tevhîd fikrinin atası İbrahim'in yükselttiği orijinal mabedden geriye kalan bir hâtıra ve onun hatırasına duyulan hürmetin bir nişanesidir sadece. Hz. Muhammed (s.a.v.) Veda Haccı'nda mübarek dudakları-

nı taşa dokundurduğu için, o günden bu yana bütün hacılar aynı şeyi yapmaktadırlar. Gelecek mü'min kuşakların O'nun koyduğu örneği izleyeceğini bilen Peygamber (s.a.v.), bu taşı öptüğü zaman da, O'nun zamanı ve ölümü aşarak bütün ümmeti için bir kucaklaşma sembolü olarak bu taşın üzerinde bıraktığı dudak izlerini tüm gelecek mü'min kuşakların dudaklarıyla arayacaklarını biliyordu. Ve hacılar bu taşı öptükleri zaman, peygamberlerini, burada hazır bulunan Müslümanları ve gelecek Müslüman kuşakları kucakladıklarını hissetmektedirler.

Hiçbir Müslüman, Kâ'be'nin Hz. Muhammed'den (s.a.v.) çok önce varolduğunu inkâr etmez; aslında Kâbe'nin önemi de daha çok buradan gelmektedir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.v.) yeni bir dinin kurucusu değildir, hiçbir zaman böyle bir şey ileri sürmemiştir. Tersine Kur'ân'a göre tevhîd dini -İslâm- insan türünün ilk şuur uyanışından beri 'insanın tabiî-fıtrî-eğilimini' ifade etmektedir. Bunun içindir ki, İbrahim, İsâ, Mûsâ ve öteki peygamberlerin hepsi aynı mesajı, tevhîd ve teslimiyet dinini öğretmişlerdi. Kur'ân da bu çizgideki ilâhî vahyin son halkasıdır. Müslümanlar, Hz. Muhammed (s.a.v.) çıkıp da Hz. Mûsâ'nın Sina'da altın buzağıyı parçalaması gibi hepsini yerle bir etmeden önce Kâ'be'nin put ve fetişlerle dolu olduğunu bilmektedirler. Putlarla doldurulmadan çok önce bu mabedde Ma'bûd-u Hakikî olan Allah'a ibadet ediliyordu; Hz. Muhammed putları kırmakla İbrahim'in mabedini asli gayesine döndürmekten başka bir şey yapmamıştı.

İbrahim'in (a.s.) mabedi önünde duruyor ve bu harikaya, düşüncesinin sınırlandırıcı yollarına şimdilik başvurmadan (çünkü tefekkür ve teemmül çok daha sonraları kendini gösterecekti bende) bakıyordum. Varlığımın gizli ve hayatı olumlayan köklerinden yavaş yavaş bir sevinç, bir coşku enzimi, sessiz bir ezgi yükseliyordu.

Pürüzsüz mermer, gün ışığının raksettiği parlak yollar; Kâ'be'nin çevresini geniş çemberler halinde kaplayan sıcak taşlar.

Ve bu saydam taşların, ışıl ışıl mermerlerin üzerinde, siyah örtülerle örtülü Allah Evi'nin çevresinde dönüp duran hacılar kalabalığı. Kimileri ağlıyordu ve kimileri de yakarıyordu. Söyleyecek söz, akıtılacak gözyaşı bulamayanlar ise başlarını göğüslerine yıkıp yürüyor yürüyorlardı...

Kâ'benin çevresinde yedi kere dönmektir tavaf. Tavaf İslâm'ın bu ana mabedi çevresinde Allah'a gösterilen saygı ve tazimin ifadesidir, ana aynı zamanda, içinde İslâmî bir hayatın temel boyutlarının en yoğun bir biçimde hissedilip hatırlandığı bir ibadettir de. Kâ'be, tevhîd düşüncesine dayandırılmış aktif bir hayatın sembolü durumundadır. Sadece düşünce ve duygularla örülen dâhilî hayatın odağında değil, yapıp ettiklerimizden uygulamaya dönük çabalarımızdan oluşan görünür hayatın, 'hâricî hayatın' odağında da Allah'ın bulunduğunu anlatan tevhîdi bir sembol...

Yavaş yavaş ben de ilerledim ve Kâ'be'nin çevresindeki o dairevî akıntıya katıldım. Zaman zaman yanımda ilerleyen yüzlere ilişiyordu gözüm; ansızın görünen ve hemen gözden kaybolan soylu figürler. Güçlü, siyah bileğine ağaç işi bir tesbih geçirmiş dev bir Habeşli gördüm; ellerini patiska eteğinin yanlarında sallayarak sendeleye sendeleye yanımda yürüyen yaşlı bir Malaylı gördüm. Sonra, gür kaşların altında gri bir çift göz; kime aitti bunlar? -ve kalabalıkta hemen kayboldu bu gözler. Hacer-i Esved'in çevresinde kabaran dalgaların içinde bir Hintli kadın; hasta olduğu belliydi; uzun zarif yüzü apaçık bir özlemle aydınlanıyor ve kristal duruluğunda bir gözenin dibindeki gizemli dünyayı anımsatıyordu. Ayaları yukarı dönük solgun ellerini Kâ'beye doğru uzatıyor ve parmakları sessiz bir duanın ritmiyle titriyordu.

Yürüyor, yürüyordum. İçimde gündelik hayata ilişkin küçük, sıradan, katı ve acı veren ne varsa çözülüp akıyordu. Hafiflemiş, büyük akıntının bir parçası olmuştum artık; akan bir benlik, büyük akıntının duyarlı bir zerresi. Yaptığımız işin anlamı bu muydu acaba? İnsanın aka aka çoğalan, aka aka durulan bir ırmağın bir damlası olduğunu fark etmesi... Ve belki de bütün şaşkınlıkların, bütün

arayışların sonuydu bu. Dakikalar geçiyor, ama zaman yerinde sayıyordu burada, bu bütün yönlerin birbirine kavuştuğu noktada...

Dokuz gün sonra Elsa öldü.

Öyle umulmadık bir anda. Bir hafta bile sürmeyen ve önceleri hava değişimine, beslenme farklılığına yorulan; ama ilerleyince el oğuşturup, Allah'ın takdirine bırakılan, mübhem tropikal bir hastalık alıp götürdü onu. Acıya, yeise gömülmüştüm.

Mekke'nin kumlu mezarlığında gömüldü; mezarının başına kitâbesiz bir mezar taşı dikildi. Bu taşın üstüne herhangi bir şey yazmak içimden gelmemişti. Çünkü bir şey yazmayı düşünmek, geleceği düşünmek demekti; bense o günlerde geleceği düşünecek halde değildim: gelecek yok gibiydi önümde.

Elsa'nın küçük oğlu, Ahmed, bir yıl kadar benim yanımda kaldı; Arabistan'ın içlerine yaptığım ilk geziye katıldı. On yaşında cesur bir yoldaştı. Fakat bir süre sonra ona veda etmek zorunda kaldım; çünkü annesinin ailesi sonunda beni, onun Avrupa'da okuması gerektiği konusunda ikna etmeyi başarmıştı. Böylece Elsa'dan geriye onun hatırasından, Mekke'deki o kitâbesiz mezar taşından ve, kendimi Arabistan'ın zaman dışı kucaklayışına teslim edinceye kadar üzerimden uzun bir süre eksik olmayan o elem ve yalnızlık karanlığından başka bir şey kalmamıştı.

6

Gece epey ilerledi; ama biz hâlâ kamp ateşinin parıldayan ışığında oturmaya devam ediyoruz. Ebû Saîd tutkularının ateşli kıskacından kurtulmuşa benziyor. Gözlerinden hüzün ve yorgunluk akıyor şimdi. Bize Nura'dan bahsediyor, çok önceleri ölen değerli bir kimseden bahseder gibi.

"Belki de o kadar güzel değildi, ama onu seviyordum."

Tepemizde ay, yaşayan bir varlığın doluluğuyla parlıyor. Aynı parıldayış, aynı doluluk, câhiliyye dönemi Arablarına, onun 'Allah'ın kızları'ndan biri olduğu vehmini vermişti: uzun saçlı el-Lât; dirilişin sırlarını yeryüzüne fısıldayarak insanların ve hayvanların yeniden hayat bulmalarını sağlayan bereket tanrıçası. Mekke ve Taif'in gençleri, kadın, erkek, dolunaylı gecelerde onun onuruna açıkhava şenlikleri, çılgın aşk partileri, şiir müsabakaları düzenlerlermiş; şarap testileri kırılır, deri tulumlardan sel gibi kırmızı şarap akıtılırmış. Baş döndürücülüğü ve kırmızılığıyla şarap, bu şiire düşkün kavmin ünlü kasîdelerinde kadınların ateşli tenlerinde dolaşan ayartıcı kana benzetilmiştir. Mağrur ve muhteris gençler ayaklanan tutkularını, "güzelliğiyle dolunayın ışığını, kurumlu süzülüşüyle siyah balıkçılların uçuşunu andıran" el-Lat'ın kucağında dindirirler, kendilerini, kanatlarını Yemen düzlüklerinden Kuzey Arabistan'ın yakıcı çöllerine uzanan ve Leto ismini alıp Apollo'nun anası olarak Helen dünyasında boy gösteren bu aşk tanrıçasının ayartılarına terk ederlermiş.

El-Lât'ın da içinde bulunduğu bir tanrılar kalabalığına tapınmanın karışık ve bulanık kültüründen, Kur'ân'ın tek Allah inancına varmak için Arabların önlerinde katetmeleri gereken çok uzun bir yol vardı. Ama insanoğlu sancılı ruhunun peşine düşerek uzun yolları katetmekten hoşlanır nedense; Arablar da, bu bakımdan dünyanın öteki halklarından farklı değildir. İman yolunda girişilen bu maceradan o kadar hoşlanır ki, bu halkın bilinen tarihini, iman yolunda yapılan uzun bir arayışın tarihi olarak tanımlamak yanlış olmaz.

Arab insanı için bu arayış daima 'Mutlak'a' yönelmiştir. Çevresini bir tanrılar ve şeytanlar kalabalığıyla dolduran câhilliyye dönemi Arab kafası bile, görünmeyen, güç yetirilmeyen, insanın kavrayışından âzâde ve varolan her şeyin ezelî sebebi olarak tasavvur edilen güçlü bir tanrıyı, bütün öteki tanrıların üstünde görmekten geri kalmamıştır. Onun inancına göre el-Lât ve onun tanrısal bacıları Menât ve Uzza, bilinmeyen bir Yüce Tanrı'yla görünür âlem arasında aracı durumdaki 'Tanrı Kızları'ydılar: Bu paganist figür-

lerde, insanoğlunun çocukluk dönemine ait meçhul şuuraltı güçlerin karanlık sembollerini görüyoruz. Fakat Arab düşüncesinin derinliklerinde, İbrahim'in günlerinden kalma tek ilâh motifi, bilinçli bir tevhîd inancı olmak yolunda parlamaya hazır bir fikir halinde her zaman varolagelmiştir. Çıplak bir yerle çıplak bir gök arasında sükûn ve ıssızlık içinde boy veren bir halk için başka nasıl olabilir ki? Bu haşin uçsuz bucaksız steplerde yaşanan hayatın kendisi de çetin ve zorluydu. Bunun için de, varolan her şeyi kudret elinde tutan, şaşmaz bir adalet, rahmet ve hikmetle kuşatan bir güce, mutlak bir Allah'a sığınmak iştiyâkı, Arab ruhunun yabancı olmadığı bir duygu olsa gerekti. Bu yabanıl, çıplak çöllerin ortasında ürkütücü bakışıyla insana aczini, küçüklüğünü hatırlatan ıssızlığa karşı 'ona şahdamarından da yakın', Rahmân ve Rahîm olan bir Rabbe, sonsuzluktan sonsuzluğa hükmeden mutlak kudret sahibi bir ma'bûda sığınmak fikri, bedevî duyarlığının uzun boylu karşı çıkamayacağı bir şeydi.

Kamp ateşi söndü. Zeyd ve Ebû Saîd uyuyorlar. Develer, ay ışığı altında parıldayan kumlar üzerine çökmüş, tıslayarak geviş getiriyor, arada bir dikkat kesilip boşluğu dinliyorlar. İyi, sadık hayvanlar... İçlerinden biri bazen yan değiştiriyor ya da çıkıntılı göğsünü kumlara sürtüyor ve iç çeker gibi tıslıyor. İyi hayvanlar, sadık hayvanlar... Huyları hakkında atlarınki kadar açık ve kesin şeyler söylenemez; ve bu bakımdan evcil hayvanların hepsinden biraz farklıdırlar, tıpkı yeryüzünün bütün öteki manzaralarından farklı olan stepler gibi. Tezatlar içinde, alabildiğine içlerine kapanık ama yine de alçakgönüllü, onurlu hayvanlardır develer.

Uyuyamadım, kalkıp çadırdan öteye yürüdüm; yakındaki tepeye tırmandım. Ay, batı ufkunun orada, aşağıda asılı duruyor ve ölü düzlüğün içinden hayaletler gibi yükselen alçak kayalık tepeleri aydınlatıyor. Ötede Hicaz'ın sahil düzlükleri, batıya doğru yumuşak bir eğimle alçalarak uzanıp gidiyor. Dolambaçlı, kupkuru dere yataklarıyla yarık yarık, bütün hayat belirtilerinden yoksun, köylerden, evlerden ve ağaçlardan yoksun, ay ışığında çıplak, katı

bir vadi. Yine de bu ıssız, cansız topraklardan, bu kumlu vadilerin, çıplak tepelerin bağrından fışkırdı insanlık tarihinin en büyük, en hayat bahşedici iman hamlesi...

Gece sıcak, durgun ve sessiz. Alacakaranlıkta tepeler uzaktan uzağa inip çıkıyorlar, dalgalanıyorlar sanki. Ay ışığı altında, donuk, mavi titrek bir parıltı var her şeyde. Donuk mavi, yanar döner bir ışık denizi, yeryüzünün bütün renklerini mavinin dönüşümleri olarak yansıtan hayal-hâtıra karışımı bir parıldayış. Bu semavi mavilik her şeye hükmediyor, hiçbir şeyin şu ya da bu olmasını sağlayacak bir niteliğe ulaşmasına fırsat vermeden her şeyi eritip kendine katıyor; meçhul kavranılmaz şeylere çağırır gibi.

Biraz ötelerde, vadilerin, tepelerin arkasında Arafat düzlüğü var. Mekke'ye gelen hacıların kıyamet gününü, yeryüzünde yapıp ettiklerinden ötürü Rablerine hesap verecekleri günü hatırlatırcasına toplandıkları Arafat düzlüğü... Orada, kaç defa, başları açık, beyaz ihramlar içinde, üç kıtadan gelen insanlar arasında bulundum. Yüzümüz geniş ovada yükselen Cebelü'r-Rahme'ye, 'Rahmet Dağı'na dönüktü. O kaçınılmaz günü tefekkür ederek hemen hemen bütün bir günü orada geçiriyorduk. *"O gün insanlar işlediklerinin kendilerine gösterilmesi için bölük bölük dönerler. Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa..."*

Tepede dikiliyor ve görünmeyen Arafat düzlüğüne doğru, ayın mavi ışığı altında uzanan vadiyi seyrediyorum. Bir an öncesine kadar ölü ve ıssızdı. Ama şimdi gözlerimin önünde ansızın, Mekke ile Arafat arasında sel gibi akan milyonlarca, milyonlarca insan beliriyor; on üç yüzyıl boyunca aynı mesafeyi koşan adımların uğultusu çınlıyor kulaklarımda. İnsanlar, insan sesleri ve adımları, develer, develerin tıslayıp böğürmeleri ve develerin ayak sesleri... Bir mahşer kalabalığı halinde bölgelerden, tepelerin ardından süzülüp ayaklandıklarını, yürüyüp koştuklarını, bölük bölük aynı yöne doğru aktıklarını görüyorum. Bir beyaz ihramlılar denizi; onların geçip gitmiş, nesiller, nesillerce gerilerde kalmış günlerinin yankısını duyuyorum: Onları, bu görünüşte, bu kayalık, kumluk ülkeye çekip getiren iman yeniden kanat çırpıyor; hayatın sıcak soluğu,

yüzyılların uçurumunu aşarak yeniden dolaşıyor üzerlerinde. Ve bu okyanusun kabaran dalgaları, beyaz dalgaların kudretli kanat çırpışları beni de çekip alıyorlar kalakaldığım yerden; ve benim geçip gitmiş günlerimi de çekip çıkarıyorlar şimdiki zamanın ışıklı düzlüğüne. İşte ben de deveme binip bir kere daha yürüyorum o düzlüğe doğru...

Arafat'tan Mekke'ye dönen binlerce bedevî arasında, yeri göğü gürleten bir koşuda devemi sürüyorum. Yeri göğü sarsarak dörtnala giden develerin karşı konmaz dalgalar arasında şimdi bir zerreyim ben. Rüzgârda birer trampet gibi havayı döven kabile bayrakları; havayı yırtarcasına haykırılan kabile isimleri, mahalli naralar: "*Ya Ravga, Ya Ravga!*" diye bağırıyor Utaybe kabilesinin adamları. "*Ya Avf, Ya Avf!*" diye karşılıyor bunu Harb kabilesi. Ve öteden, ilerleyen kasırganın ucundan, "*Şammâr, Ya Şammâr!*" narası yetişiyor hemen.

Ovada gürüldeyerek, uçarak ilerliyoruz. Dur durak bilmeyen bir coşku içinde rüzgârda uçuyoruz. Ve rüzgâr kulağıma sevinçle dolu bir zafer şarkısı fısıldıyor: "Artık bir daha hiç, bir daha asla bir yabancı olmayacaksın!"

Sağımda kardeşlerim, solumda kardeşlerim; hiçbirini tanımıyorum, ama hiçbiri yabancı değil bana. Bu keyifli yarışta, aynı denize doğru koşan küçük dereler gibiyiz. Geniş bir dünya açılıyor önümüzde. Kalplerimiz, Peygamber sahabelerinin kalplerinde tutuşan kıvılcımla tutuşmuş. Sağımda, solumda kardeşlerim. Hepsi de biliyordu ki, varmaları umulan hedefe varamamışlar, yüzyılların akışında kalbleri daralmış, ufukları küçülmüştü; ama kendilerine vaad edilen şey, bize vaad edilen şey, bin üç yüz şu kadar yıl önce çölde parlayan ışığa yüzümüzü çevirdiğimiz sürece, menzilde bizi bekliyor...

Kabaran dalgaların içinde biri, kabile duygularını aşıp iman coşkusuyla haykırıyor: "Kendini Allah'a teslim eden, bizim kardeşimizdir!" ve bir öteki cezbeyle karşılıyor bunu: "Allâh-u ekber! Allâh-u ekber!"

Bütün kabile kollarında bu ses yankılanıyor: "*Allâh-u ekber, Allâh-u ekber, Allâh-u ekber...*" Necdî bedevîleri, Şammâr bedevîleri, Atayba bedevîleri, kabile onuruyla kükreyen sürüler değiller artık. Sadece Allah'ın mü'minlere bahşettiği onurla başlarını dik tutabileceklerini bilen kardeş kabileler bunlar. Dörtnala koşan binlerce devenin gürleyişinde, yüzlerce bayrağın çırpınışında, bir ağızdan çıkan tek bir zafer haykırışı duyuluyor şimdi: "*Allâh-u ekber!*"

Bu ses binlerce insanın üstünde, geniş ovada muazzam dalgalar halinde dalgalanıp yeryüzünün her yanına dağılıyor: "Allâh-u ekber!" Bu insanlar şimdi kendi küçük, ölümlü varlıklarının ötesine uzanıp, göğüslerindeki imanla, bir tek beden halinde açık ufuklara atılıyorlar... Coşkuları küçük ve gizli dünyalarda kilitli kalamazdı; ayaklanıyor, erginliğin şafağına uzanıyordu. Bu erginlik içinde insan artık Allah'ın bahşettiği aydınlığın, görkemin yolunda yürüyordu: Her adımı sınırsız bir özleme doğru, sevinç üstüne sevinç; her adımı hikmet ve özgürlük...

Develerin gövdelerinden yükselen koku, onların solumaları, tıslamaları, yeri göğü inleten sesleri, insanların naraları, haykırışları, eyer kayışlarına asılı tüfeklerin şakırtıları, toz, ter ve çevremde çılgın bir heyecana kapılmış çehreler... Bütün bunların ortasında akarken içimde ansızın uyanan huzur dolu sükûnet...

Eyerimin üstünde dönüp, arkamda dalgalanan, ihramlı süvariler denizini görüyorum. Ve daha ötede geçip geldiğim o mecâzî köprüyü; sonu hemen arkamdaydı, başlangıcı ise ta ötede, sisler içinde yitip gitmişti şimdi...

DEBİYAT DİZİSİ KİTAPLARIMIZ

Malcolm X/Alex Haley
Mekke'ye Giden Yol/Muhammed Esed
Güvercin Gerdanlığı/İbn Hazm
Divan Edeb. Sosyal ve Dinî Kon. Rubâîler/A. İhsan Öbek
Osmanlı Toplumunda Fars Dili ve Edebiyatı/
M. Emin Riyâhî
İran Edebiyatında Şiir/Banû Nusret Tecrubekâr
Çeviri Nasıl Yapılmalı?/Edmond Cary
Sembolik Hikâyeler-1/İ. Sînâ-Suhreverdî-A. Gazâlî
Kelimeler Çınladıkça/Ebubekir Eroğlu
Arayış ve Kendini Gerçekleştirme/Mustafa Kınış
Batışı Olmayan Güneş-İbn Sînâ/Nurullah Lârûdî
Hayat Mükemmel Değil/Ebubekir Eroğlu
Merhamet ve Metanet/Ken Wilber
Ben Bleuyum/Muharrem Sevil
Sûfîler Arasında/Omar Michael Burke
Ben Bilâl/H.A.L. Craig
Hikmet Yazıları/Filibeli Ahmed Hilmi
Osmanlı Hayatından Kesitler/Kethüdazade
Cinlerin Efendisi/Irving Karchmar
Felsefe Diyarından Hikmet Yurduna
Bilgelik Hikâyeleri/Cevdet Kılıç
Felsefe Diyarından Hikmet Yurduna Bilgelik
Hikâyeleri/Cevdet Kılıç (Küçük ebat)
Uçtum Rengime Kondum/Nur Arıoğul
Kalender ve Kale -Sühreverdi'nin Hayat Hikayesi/
S. Yahya Yesribî
Sezai Karakoç Şiirinde Metafizik Vurgu/Münire Kevser Baş

EDEBİYAT DİZİSİ: 2

Mekke'ye Giden Yol

Muhammed Esed

Leopolde Weis, Avrupa'da Maxim Gorki ile görüşme fırsatını ele geçirip gazetecilik mesleğine atıldığı ve Ortadoğu'ya gazeteci olarak gönderildiği zaman, bundan sonra hayatını İslâm dünyasında ve Müslümanlar arasında geçireceğini hayal bile etmemişti. Ama kısa zamanda Müslümanların yaşayış tarzı, Batılılardan çok farklı kültürleri ve dünya görüşleri onu bu dünyayı daha yakından tanımaya zorladı. At ve deve sırtında, Mısır'dan Afganistan'a Yemen'den Rusya'ya kadar uzanan uçsuz bucaksız coğrafyayı 30 sene boyunca gezdi.

Libya bağımsızlık mücadelesine katılan ve Pakistan'ın Birleşmiş Milletler'deki delegesi görevine getirilen Yahudi asıllı Avusturyalı gazeteci ve yazar Muhammed Esed, Batılı dostlarının ısrarı üzerine bütün hayatını dolduran bu eşsiz macerayı yazmak için B.M.'deki görevinden istifa etti ve dünyanın belli başlı dillerine çevrilen bu kitabı yazdı. "Mekke'ye Giden Yol", İslâm dünyasının iç yüzünü, canlı gerçeğini ve Batı'ya karşı direniş destanını anlatan üstün bir belgesel olmak yanında eşsiz bir edebî metindir de.

insanyayinlari

twitter.com/insanyayinlari
facebook.com/insanyayinlari
insanyayinlari.com.tr

₺20

ISBN 978-975-7732-46-4

38245
AGN